

4 XXIV/A.
10

JOG ÉS ALLAMTUD. KART.
Securariumi könyvtár
Kötetek száma: 46 982. XI.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
és
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI
HAMPEL JÓZSEF.

ÚJ FOLYAM. XI. KÖTET.

KÉT KÉPES MELLÉKLETTEL, HARMINCZHÁROM KÉPES TÁBLÁVAL
ÉS SZÁZKILENCZVEN ÁBRÁVAL.

A SELMECZBÁNYAI ÖTVÖSÖK PECSÉTJE.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1891.

ALPHABETIC
CIPHER

THE ALPHABETIC CIPHER IS A SYSTEM OF
ENCIPHERMENT IN WHICH THE ALPHABET IS
REPRESENTED BY NUMBERS.

50634

THE ALPHABETIC CIPHER IS A SYSTEM OF
ENCIPHERMENT IN WHICH THE ALPHABET IS
REPRESENTED BY NUMBERS.

THE ALPHABETIC CIPHER IS A SYSTEM OF
ENCIPHERMENT IN WHICH THE ALPHABET IS
REPRESENTED BY NUMBERS.

THE ALPHABETIC CIPHER IS A SYSTEM OF
ENCIPHERMENT IN WHICH THE ALPHABET IS
REPRESENTED BY NUMBERS.

TARTALOMJEGYZÉK.

A) A SZERZŐK BETŰRENDES SORA SZERINT.

- BARTALUS GYULA. Egervidéki «kaptárkövek» és barlangok. Két ábrával 135—141.
- BELLA LAJOS. Néhány sopronyi leletről. Hét ábrával 57—61. — A varishegyi urnáról 167—170. — A varishegyi urnáról. Képes táblával és egy ábrával 257. — Római sírok a soproni Deák-téren 287—288. — A Sopron melletti Purgstall földvára és urnatemetője, térképpel 313—320.
- BONCZ ÖDÖN. Csáktornyai Ernuszt Zsigmond címere Pécssett. Ábrával 152—157. — Könyvismertetés: Csánki, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában 442—445.
- Dr. BOJNICIĆ IVÁN. Keresztalakú ereklyetartó a zágrábi székesegyház kincstárában. Egy képes táblával és három ábrával 199—201.
- CSERGHEŐ GÉZA. Csáktornyai Ernuszt Zsigmond címere. Ábrával 24—26. — Ösmeretlen címerek hazai ötvösműveken. Nyolcz ábrával 201—205.
- DANKÓ JÓZSEF. Rómer Gáspár pozsonyi kanonok síremléke. Képes táblával 340—345.
- DARNAY KÁLMÁN. Sümeg vidéki leletekről 63—64. — Csabrendeki újabb urnatemető 171—172.
- DÖMÖTÖR LÁSZLÓ. Arad-vidéki bronzleletről 255—257.
- FENICHEL SAMU. Gyertyánosi és bedelői halomsírokról 65—69. — A bedelői «la furcsi» határbeli tumulusok. Ábrával 160—163. — Tanácsok régi tárgyak ragasztására és tisztogatására 191—192.
- FRAKNÓI VILMOS. Mátyás király arczképe Boroszlóban. Ábrával 14—17.
- FRÖHLICH RÓBERT dr. Az alsó-fehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi társulat harmadik évkönyve 77—78. — A németországi limes-értekezlet 94—95. — Római feliratok Alsó- és Felső-Pannoniából 224—238. — Könyvismertetés: Arch.-epigr. Mittheilungen aus Österreich-Ungarn. XII—XIV. évf. Bécs, 1888—1891. 268—272. — Dacia nyugoti határa és a római sánczok 419—427.
- Dr. GREMPLER VILMOS. Néhány rejtélyes emlék magyarázata. Négy ábrával 330—333.
- HAMPEL JÓZSEF. Egy bregetioi éremkincs 350—352. — A n. muzeum régiségtárának gyarapodása. Két képes táblával és 10 ábrával 282—283. — A n. muzeum régiségtárának gyarapodása 1890-ben. Képes táblával 374—378. — Könyvismertetés: Dr. Hoernes, Die Urgeschichte des Menschen 273—274. — A muzeumi régiségtár gyarapodása 1891-ben 448—451.
- IRMEY FERENCZ. Könyvismertetés: Dohme Róbert, Geschichte der deutschen Baukunst 174—182. — Könyvismertetés: Bode, Geschichte der deutschen Plastik. Ábrával 258—268.
- KÖVÉR BÉLA. Középkori építészetünk chronológiájához 12—14. — A pécsi székesegyház. Fénynyomatú melléklettel 289—295. — Könyvismertetés: A békésvármegyei régészeti és művelődéstudományi társulat xv. évkönyve 272—273. — Könyvismertetés: Dr. Békefi

- Remig. A pilisi apátság története 184—185. — Anjou emlék a drezdai kir. kincstárban 452—453.
- IFJ. KUBINYI MIKLÓS. Fibula vagy szíjtartó lemez. Ábrával 164—166.
- Dr. KUZSINSZKY BÁLINT. Könyvismertetés: C. Robert, Die antiken Sarkophag-Reliefs 439—442.
- LEHOCZKY TIVADAR. Ung- és bereg-megyei leletek 141—145. — Őskori telepről Beregszászon 250—253.
- Dr. LISSAUER A. A szláv halántékgyűrűk idomairól. Képes táblával 333—338.
- MAJLÁTH BÉLA. A n. muzeum sodronyos páncéljai. Nyolcz ábrával 125—135.
- MAYER JÓZSEF. A német-ujhelyi Mátyás-billikom 26—31.
- MIHALIK JÓZSEF. A sonkádi bronzkardról. Két ábrával 56—57. — A selmeczbányai ötvösök és festők pecsétnyomója. Ábrával 92—93. — Őskori telepek Liptó megyében. Nyolcz ábrával 145—152. — A mátyfalvi templom és czímerképe 360—362. — Őskori emlékek Ugocsa vármegyében 410—418.
- MÜNNICH SÁNDOR. Őskori cserepek Szepesben 18—22.
- MYSKOVSKY VIKTOR. A fricsi várkastély sgraffittói. Ábrával 38—41.
- NAGY GÉZA. A magyar középkori fegyverzetéről 115—124.
- NEUDEK GYULA. Az Orsova közelében Ogradinával szemben lévő Trajanus-emlék. Képes táblával 358—360.
- Dr. PICK B. Két Thyatira-beli érem. Fénynyomatu melléklettel 346—349.
- PINTÉR SÁNDOR. Egy dolyányi bronz leletről. Képes táblával 253—255.
- RADISICS JENŐ. Régi egyházi ötvösművek. Hat ábrával 31—38. — Római legyezők 190—191. — Erekiyetartó a nápolyi nemzeti muzeumban 432—434.
- RÉCSEY VIKTOR. Bronzkori leletekről Hont- és Nógrádmegyében. Öt ábrával 353—355.
- REIZNER JÁNOS. A rábéli leletekről 46—47. — Magyar pogánykori sírleletek. Három képes táblával és helyrajzzal 97—114. — Szeged-vidéki templomok és a keresztelők 166—167. — Rábéli ásatások, térrajzzal, képes táblával és hat ábrával 206—210. — A szegedi múzeum újabb szerzeményei 278—282. — Szeged-vidéki leletről. Két ábrával 355—358.
- RÉTHY LÁSZLÓ dr. Kiadatlan Árpád- és vegyeskori magyar érmek. Képes táblával 41—45. — Redwitz Miklós szőrényi bán érmei. Tizenöt ábrával 193—198. — Kiadatlan magyar érmek 435—438.
- SÖTÉR ÁGOST. Római leletekről Oroszváron 253.
- Dr. STRZYGOVSZKY JÓZSEF. Domborműves elefántcsont-táblácska a salernói székesegyház oltáráról. Ábrával 338—340.
- SZÁRAZ ANTAL. Ágnes királyné antependiuma. Ábrával 22—24. — Az Egger-féle régiséggyűjtemény. Öt képes táblával 320—330. — Magyar érdekű emlékek a klosterneuburgi prépostság muzeumában 453.
- SZELLE ZSIGMOND. Régészeti ásatások a bölcskei népvándorlaskori temetőben; térrajzzal, képes táblával és 27 ábrával 239—249.
- Dr. SZENDREI JÁNOS. Az orsz. rég. társulat zólyommegyei kirándulása 371—373. — Magyar viseletképek czímeres leveleinkben 385—409. — Az orsz. rég. és embert. társulat októberi és novemberi ülése 447—448.
- TÉGLÁS GÁBOR. Római bányász emlékekről 61—63.
- TÉGLÁS ISTVÁN. A csugai és maguliczai őstelepekről 64. — Diszftmények és kőeszközök a homoródi őstelepről 170—171.
- TOMKA GYULA. Zólyomvármegye őstelepei 296—301.
- VANCsó GYULA. A forrai-nagyiratosi urnatemetőről 47—50.
- WOSINSZKY MÓR. Rácz-egresi leletekről. Két képes táblával 50—56. — Ékszerek a lengyeli neolithkori sírmezőkből. Képes táblával 157—160. — Præhistorikus talpcsöves edények. Képes táblával 211—224. — Ásatások Gerjenben. Képes táblával 301—312. — A kaposvölgyi népvándorlaskori üst 427—431.
- F. K. Könyvismertetés: Knauz Nándor, A Garam-melletti szent-benedeki apátság 72—76.
- H. J. A délmagyarországi muzeum 378—379. — Könyvismertetés: Baróti Lajos. Budavári régiségek 363—366.
- Hpl. Könyvismertetés: Wiener Vorlegeblätter für archæologische Übungen 70—72.

- M. J.* Antik érmek Ugocsamegyében 454.
M—k J—f. Régi áldozó poharak Ugocsában 453—454.
R. L. IV. Béla kiadatlan denára 189—190.
ab. Népvándorlaskori kincs Szabolcsme-
 gyében. Négy ábrával 91—92. — Ver-
 secz-vidéki őstelepekről és urnateme-
 tőkről 285—286. — Az erdélyi honis-
 mertető egyesület 380. — Könyvismer-
 tetés: Bucher, Népvándorlaskori bronz-
 éktítmények 446.
gy. Könyvismertetés: Pulszky Ferencz,
 Régészeti emlékek az alföldön 445—446.
h. j. Egervidéki «kaptárkövek» 286.
l. f. Könyvismertetés: Pulszky Ferencz,
 A magyar pogány sírletelek 183.
oo. Könyvismertetés: Némethy Lajos, A
 pesti főtemplom története 76—77.
r—y. Pusztá-teremi éremleret 287.
x. Bácsbodrogmegyei római éremgyűjte-
 mények 286.
x. y. A hunyádmegyei tört. és rég. tár-
 sulat 379—380.
x. y. Könyvismertetés: Csoma József. Ős-
 történelmi nyomok Abaujmegyében
 184. — Könyvismertetés: Művészi
 Ipar 370. — Könyvismertetés: Ugocsa-
 vármegye lakói a praehistorikus kor-
 ban 370.
—y. Könyvismertetés: Az ingó műemlékek
 II. 78. — Könyvismertetés: dr. Forster
 Gyula. Az ingó műemlékek 366—369.
yy. Könyvismertetés: Villányi Szaniszló,
 Néhány lap Esztergom város és megye
 multjából 370.
 *** Antik arczképek a budapesti művész-
 házban. Öt ábrával 1—11.
 Egy magyar festő levele a Graf-féle antik
 arczkép-gyűjteményről 163—164.

B/ ARCHÆOLOGIAI SORREND SZERINT.

I. Őskor.

- BELLA LAJOS. Néhány sopronyi leletről.
 Hét ábrával 57—61. — A varishegyi
 urnáról 167—170. — A varishegyi ur-
 náról. Képes táblával és egy ábrával
 257. — A Sopron melletti Purgstall
 földvára és urnatemetője, térképpel
 313—320.
 DARNAY KÁLMÁN. Sümeg vidéki leletek-
 ről 63—64. Csabrendeki újabb urna-
 temető 171—172.
 DÖMÖTÖR LÁSZLÓ. Arad-vidéki bronz-
 leletről 255—257.
 FENICHEL SAMU. Gyertyánosi és bedelői
 halomsírokról 65—69. — A bedelői
 «la furcsi» határbeli tumulusok. Egy
 Ábrával 160—163.
 HAMPEL JÓZSEF. Könyvismertetés: Dr.
 Hoernes, Die Urgeschichte des Men-
 schen 273—274.
 IFJ. KUBINYI MIKLÓS. Fibula vagy szíj-
 tartó lemez. Ábrával 164—166.
 LEHOCZKY TIVADAR. Ung- és beregme-
 gyei leletek 141—145. Őskori telepről
 Beregszászon 250—253.
 MIHALIK JÓZSEF. A sonkádi bronzkard-
 ról. Két ábrával 56—57. — Őskori
 telepek Liptóme gyében. Nyolcz ábrá-
 val 145—152. — Őskori emlékek Ugocsa
 vármegyében 410—418.
 MÜNNICH SÁNDOR. Őskori cserepek Sze-
 pesben 18—22.
 PINTÉR SÁNDOR. Egy dolyányi bronz-
 leletről. Képes táblával 253—255.
 RÉCSEY VIKTOR. Bronzkori leletekről
 Hont- és Nógrádmegyében. Öt ábrá-
 val 353—355.
 REIZNER JÁNOS. A rábéli leletekről 46—47.
 — Rábéli ásások térrajzzal, képes
 táblával és hat ábrával 206—210. —
 Szeged-vidéki leletről. Két ábrával
 355—358.
 SZÁRAZ ANTAL. Az Egger-féle régiség-
 gyűjtemény. Öt képes táblával 320—
 330.
 TÉGLÁS ISTVÁN. A csugai és maguliczai
 őstelepekről 64. — Diszítványok és
 kőeszközök a homoródi őstelepről 170—
 171.
 TOMKA GYULA. Zólyomvármegye őstelepei
 296—301.
 VANCÓS GYULA. A forrai-nagy-iratosi
 urnatemetőről 47—50.
 WOSINSZKY MÓR. Rác-egresi leletekről.
 Két képes táblával 50—56. — Éksze-
 rek a lengyeli neolith-kori sírmezők-
 ről. Képes táblával 157—160. — Prae-

historikus talpcsöves edények. Képes táblával 211—224. — Ásatások Gerjenben. Képes táblával 301—312.

gy. Könyvismertetés: Pulszky Ferencz, Régészeti emlékek az alföldön 445—446.

x. y. Könyvismertetés: Csoma József, Őstörténelmi nyomok Abaujmegyében 184. — Mihalik J., Ugocsa vármegye lakói a præhistorikus korban 370.

II. Ókor és népvándorlási kor.

BELLA LAJOS. Római sírok a soproni Deák-téren 287—288.

FRÖHLICH RÓBERT dr. Könyvismertetés: Az alsó-fehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi társulat harmadik évkönyve 77—78. — A németországi limes-értekezlet 94—95. — Római feliratok Alsó- és Felső-Pannoniából 224—238. — Könyvismertetés: Arch.-epigr. Mittheilungen aus Österreich-Ungarn. XII—XIV. évf. Bécs, 1888—1891. 268—272. — Dacia nyugoti határa és a római sánczok 419—427.

Dr. GREMLER VILMOS. Néhány rejtélyes emlék magyarázata. Négy ábrával 330—333.

Dr. KUZSINSZKY BÁLINT. Könyvismertetés: C. Robert, Die antiken Sarkophag-Reliefs 439—442.

NEUDEK GYULA. Az Orsova közelében Ogradínával szemben lévő Trajanus-emlék. Képes táblával 358—360.

RADISICS JENŐ. Római legyezők 190—191.

SÖTÉR ÁGOST. Római leletekről Oroszáron 253.

SZELLE ZSIGMOND. Régészeti ásatások a bölcskei népvándorláskori temetőben; térrajzzal, képes táblával és 27 ábrával 239—249.

TÉGLÁS GÁBOR. Római bányászemlékekről 61—63.

WOSINSZKY MÓR. A kaposvölgyi népvándorláskori üst 427—431.

ab. Népvándorláskori kincs Szabolcsmegyében. Négy ábrával 91—94. — Könyvismertetés: Bucher, Népvándorláskorbéli bronzéktímenyek 446.

* * Antik arcképek a budapesti művészházban. Öt ábrával 1—11.

Egy magyar festő levele a Graf-féle antik arckép-gyűjteményről 163—164.

Hpl. Könyvismertetés: Wiener Vorlegeblätter für archæologische Übungen 70—72.

III. Középkor.

Dr. BOJNICIĆ IVÁN. Keresztalaku ereklyetartó a zágrábi székesegyház kincstárában. Egy képes táblával és három ábrával 199—201.

BONCZ ÖDÖN. Csáktornyai Ernuszt Zsigmond címere Pécssett. Ábrával 152—157. — Könyvismertetés: Csánki, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában 442—445.

CSERGHEŐ GÉZA. Csáktornyai Ernuszt Zsigmond címere. Ábrával 24—26. — Ösmeretlen címerek hazai ötvösműveken. Nyolcz ábrával 201—205.

IRMEY FERENCZ. Könyvismertetés: Dohme Robert, Geschichte der deutschen Baukunst 174—182. — Könyvismertetés: Bode, Geschichte der deutschen Plastik. Ábrával 258—268.

KÖVÉR BÉLA. Középkori építészetünk chronológiájához 12—14. — A pécsi székesegyház. Fénynyomatu melléklettel 289—295. — Könyvismertetés: Dr. Békefi Remig, A pilisi apátság története 184—185. — Anjou-emlék a drezdai kir. kincstárban 452—452.

Dr. LISSAUER A. A szláv halántékgyűrűk idomairól. Képes táblával 333—338.

MAYER JÓZSEF dr. A német-újhegyi Mátyás-billikom 26—31.

MIHALIK JÓZSEF. A mátyfalvi templom és címerképe 362—362.

NAGY GÉZA. A magyar középkori fegyverzetről 115—124.

RADISICS JENŐ. Régi egyházi ötvösművek. Hat ábrával 31—38. — Ereklyetartó a nápolyi nemzeti muzeumban 432—434.

REIZNER JÁNOS. Magyar pogánykori sírleletek. Három képes táblával és helyrajzzal 97—114. — Szeged-vidéki templomok és a kereseti harang 166—167.

Dr. STRZYGOVSZKY JÓZSEF. Domborműves elefántcsont-táblácska a salernói székesegyház oltáráról. Egy ábrával 338—340.

SZÁRAZ ANTAL. Ágnes királyné antipendiuma. Ábrával 22—24.

Dr. SZENDREI JÁNOS. Magyar viseletképek címeres leveleinkben 385—409.

- F. K. Könyvismertetés: Knauz Nándor, A Garam-melletti szent-benedeki apátság 72—76.
 H. J. Könyvismertetés: Baróti Lajos, Budavári régiségek 363—366.
 L. f. Könyvismertetés: Pulszky Ferencz, A magyar pogány sírleletek 183.
 oo. Könyvismertetés: Némethy Lajos, A pesti főtemplom története 76—77.
 yy. Könyvismertetés: Villányi Szaniszló, Néhány lap Esztergom város és megye multjából 370.

IV. Újkor.

- BARTALUS GYULA. Egervidéki «kaptárkövek» és barlangok. Két ábrával 135—141.
 DANKÓ JÓZSEF. Rómer Gáspár pozsonyi kanonok síremléke. Képes táblával 340—345.
 FRAKNÓI VILMOS. Mátyás király arczképe Boroszlóban. Ábrával 14—17.
 MAJLÁTH BÉLA. A n. muzeum sodronyos pánczéjái. Nyolcz ábrával 125—135.
 MIHALIK JÓZSEF. A selmeczbányai ötvösök és festők pecsétnyomója. Ábrával 92—93.
 MYSKOVSZKY VIKTOR. A fricsi várkastély sgraffitói. Ábrával 38—41.
 M—k J—f. Régi áldozó poharak Ugo csában 453—454.
 x. y. Könyvismertetés: Művészi ipar 370.

V. Érmészet.

- HAMPEL JÓZSEF. Egy bregetiúi éremkincs 350—352.
 Dr. PICK B. Két Thyatira-beli érem. Fénynyomatu melléklettel 346—349.

- RÉTHY LÁSZLÓ dr. Kiadatlan Arpád- és vegyeskori magyar érmek. Képes táblával 41—45. — Redwitz Miklós szőrényi bán érmei. Tizenöt ábrával 193—198. — Kiadatlan magyar érmek 435—438.
 M. J. Antik érmek Ugocsa megyében 454.
 R. L. IV. Béla kiadatlan denára 189—190.

VI. Vegyesek.

- FENICHEL SAMU. Tanácsok régi tárgyak ragasztására és tisztogatására 191—192.
 HAMPEL JÓZSEF. A n. muzeum régiségtárának gyarapodása. Két képes táblával és 10 ábrával 282—283. — A n. muzeum régiségtárának gyarapodása 1890-ben. Képes táblával 374—378. — A muzeumi régiségtár gyarapodása 1891-ben 448—451.
 KÖVÉR BÉLA. Könyvismertetés: A békésvármegyei régészeti és művelődéstörténeti társulat XV. évkönyve 272—273.
 REIZNER JÁNOS. A szegedi muzeum újabb szerzeményei 278—282.
 Dr. SZENDREI JÁNOS. Az orsz. rég. társulat zólyommegyei kirándulása 371—373. — Az orsz. rég. és embert. társ. októberi és novemberi ülése 44—448.
 H. J. A délmagyarországi muzeum 378—379.
 ab. Az erdélyi honismertető egyesület 380.
 x. y. A hunyadmegyei tört. és rég. társulat 379—380.
 —y. Könyvismertetés: Az ingó műemlékek II. 78. — Dr. Forster Gyula, Az ingó műemlékek 366—369.
 Különfélék. 90—96, 187—192, 284—288, 381—384.

C/ A CZIKKEK SORRENDJE SZERINT.

ELSŐ FÜZET. (Megjelent 1891 február 15-ikén.)

- I. Antik arczképek a budapesti művészházban * * * (öt ábrával) ... 1—11. l.
 II. KÖVÉR BÉLA. Középkori építészetünk chronológiájához ... 12—14. l.
 III. FRAKNÓI VILMOS. Mátyás király arczképe Boroszlóban (ábrával) ... 14—17. l.
 Ábra: Római nyakláncz aransodronyra fűzött lapis-lazuli kövekből ... 17. l.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. MÜNNICH SÁNDOR. Őskori cserepek Szepesben ... 18—22. l.	V. RADISICS JENŐ. Régi egyházi ötvösművek (hat ábrával) ... 31—38. l.
II. SZÁRAZ ANTAL. Ágnes királyné antipendiuma (ábrával) ... 22—24. l.	VI. MYSKOVSKY VIKTOR. A fricsi várkastély sgrafittói (ábrával) 38—41. l.
III. CSERGHEŐ GÉZA. Csáktornyai Ernust Zsigmond czínere (ábrával) 24—26. l.	VII. Dr. RÉTHY LÁSZLÓ. Kiadatlan Arpád- és vegyeskori magyar érmek (egy képes táblával) ... 41—45. l.
IV. Dr. MAYER JÓZSEF. A németújhelyi Mátyás-billikom ... 26—31. l.	

LEVELEZÉS.

I. REIZNER JÁNOS. A rábéli leletekről (Torontál m.) ... 46—47. l.	VI. TÉGLÁS GÁBOR. Római bányász-emlékekről ... 61—63. l.
II. VANCÓS GYULA. A forrai nagy-iratosi (Arad m.) urnatemetőről ... 47—50. l.	VII. DARNAY KÁLMÁN. Sümeghvidéki leletekről ... 63—64. l.
III. WOSINSZKY MÓR. Ráczegresi leletekről (két képes táblával) ... 50—56. l.	VIII. TÉGLÁS ISTVÁN. A csugai és maguliczai őstelepekről (Hunyad m.) ... 64. l.
IV. MIHALIK JÓZSEF. A sonkádi bronzkardról (két táblával) ... 56—57. l.	IX. FENICHEL SAMU. Gyertyánosi és bedelői halomsírokról (Torda-Aranyos m.) 65—69. l.
V. BELLA LAJOS. Nehány soproni leletről (hét ábrával) ... 57—61. l.	Népvándorlaskori fülrevaló Lesencze-Tomajról ... 78. l.

IRODALOM.

I. Wiener Vorlegeblätter für archäologische Übungen; ism. Hpl. 70—72. l.	IV. Az alsó fehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi társulat harmadik évkönyve; ism. Dr. Fröhlich Róbert ... 77—78. l.
II. KNAUZ NÁNDOR. A Garam-melletti szent Benedeki apátság; bírálta F. K. 72—76. l.	V. Az ingó műemlékek II. rész; ism. y. ... 78. l.
III. NÉMETHY LAJOS. A pesti főtemplom története; ism. OO. ... 76—77 l.	

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

I. A közoktatásügyminiszter jelentése a n. muzeum érem- és régiségosztályáról. x. y. ... 79. l.	IV. Az orsz. rég. társulat közgyűlése. Dr. Szendrei János ... 85—88. l.
II. A n. muzeum régiségtárának gyarapodása 1890-ben. <i>Hampel</i> (egy képes táblával és két ábrával) ... 79—83. l.	V. Az orsz. rég. társulat januáriusi ülése. Dr. Szendrei János ... 88. l.
III. A n. muzeum éremtárának gyarapodása 1890-ben. x. y. ... 83—85. l.	VI. A délmagyarországi múzeum-társulat. x. ... 88—89. l.
	VII. Nógrádmegyei múzeum-társulat. y. 89. l.
	Ábra: Középkori harang Mindszentről. 89. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

I. Schliemann Henrik + x. y. ... 90. l.	IV. Egyetemi előadások. x. y. ... 91. l.
II. Simor János + H. ... 90. l.	V. Népvándorlási kincs Szabolcsmegyében (négy ábrával) <i>ab.</i> ... 91—92. l.
III. A m. tud. akadémia arch. bizottsága a. ... 90—91. l.	VI. Antik érmek üvegmásolatai 92. l.

VII. A selmeczbányai ötvösök és festők pecsétnyomója. <i>Mihalik József</i> (ábrával) 92—93. l.	XII. Centum putei ... 95. l.
VIII. Bagdadi érem ... 93. l.	XIII. A borostyánkő előfordulása. <i>H. M. Gy.</i> ... 96. l.
IX. Szegedi lelet ... 93—94. l.	XIV. Orczi lelet, nem Oroszi lelet. <i>M. Gy.</i> ... 96. l.
X. Római kocsi ... 94. l.	Ábra: Népvándorláskori korongos fibula ... 96. l.
XI. A németországi limes-értekezlet. <i>Dr. Fröhlich Róbert</i> ... 94—95. l.	Szerkesztői mondanivalók.

MÁSODIK FÜZET. (Megjelent 1891 április 15-ikén.)

I. REIZNER JÁNOS. Magyar pogánykori sírleletek (három képes táblával és helyrajzzal) ... 97—114. l.
II. NAGY GÉZA. A magyar középkori fegyverzetről ... 115—124. l.
III. MAJLÁTH BÉLA. A n. múzeum sodronyos pánczélljai (nyolcz ábrával) 125—135. l.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. BARTALUS GYULA. Egervidéki «kap-tár-kövek» és barlangok (két ábrával) 135—141. l.	III. MIHALIK JÓZSEF. Őskori telepek Liptómezyében (nyolcz ábrával) 145—152 l.
II. LEHÓCZKY TIVADAR. Ung- és beregmezyei leletek... 141—145. l.	IV. BONCZ ÖDÖN. Csáktornyai Ernuszt Zsigmond czímere Pécssett (egy ábrával) 152—157. l.

LEVELEZÉS.

I. WOSINSZKY MÓR. Ékszerek a len-gyeli neolith-kori sírmezőkből (képes táblával) ... 157—160. l.	puszta templomok és a kereseti harang 166—167. l.
II. FENICHEL SAMU. A bedelői «La furcsi» határbeli tumulusok (egy ábrával) 160—163. l.	VI. BELLA LAJOS. A varishegyi urnáról ... 167—170. l.
III. <i>Egy magyar festő</i> levele a Graf-féle antik arczkép-gyűjteményről 163—164. l.	VII. TÉGLÁS ISTVÁN. Diszftmények és köeszközök a homorodi őstelepről 170—171. l.
IV. Ifj. KUBINYI MIKLÓS. Fibula vagy szíjtartó lemez (ábrával) ... 164—166. l.	VIII. DARNAY KÁLMÁN. Csabrendeki újabb urnatemető ... 171—172. l.
V. REIZNER JÁNOS. Szeged-vidéki	Ábra: a kereseti harang ... 170. l.

IRODALOM.

I. ROBERT DOHME. Geschichte der deutschen Baukunst, ism. Irmey Ferencz 174—180. l.	III. CSOMA JÓZSEF. Őstörténelmi nyomok Abaújmezyében, ism. x. y. ... 184. l.
II. PULSZKY FERENCZ. A magyar pogány sírleletek, ism. l. f. ... 183. l.	IV. Dr. BÉKEFI REMI. A pilisi apát-ság története, ism. Kövér Béla 184—185. l.
	V. <i>Arch. közlemények</i> 1890. XVI. k ism. a. b. ... 186. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

I. Rómer Flóris Ferencz emlékezete 187. l.	III. Az orsz. rég. társulat márcziusi ülése, dr. Szendrei János ... 187—188. l.
II. Az orsz. rég. társulat februáriusi ülése, dr. Szendrei János ... 187. l.	IV. A tiszafüredi múzeum ... 188. l.
	V. A komárom-vármegyei és Komárom

városi történelmi és régészeti egylet 188—189. l.	X. Római legyezők, Radisics Jenő 190—191. l.
VI. Moszkvai congressus... 189. l.	XI. Tanácsok régi tárgyak ragasztá- sára és tisztogatására, Fenichel Samu 191—192. l.
VII. Zágrábi kiállítás... 189. l.	Ábra. IV. Béla kiadatlan érme 192. l.
VIII. Békésgyulai éremleletek... 189. l.	
IX. IV. Béla kiadatlan denára, R. L. 189—190. l.	

HARMADIK FÜZET. (Megjelent 1891 június 15-ikén.)

- I. Dr. RÉTHY LÁSZLÓ. Redwitz Miklós szőrényi bán érmei (15 ábrával) ... 198. l.
 II. Dr. BOJNICIČ IVÁN. Keresztalaku ereklyetartó a zágrábi székesegyház kincstárá-
 ban (egy képes táblával és három ábrával) ... 199. l.
 III. CSERGHEŐ GÉZA. Ösmeretlen címerek hazai ötvösműveken (8 ábrával) 201. l.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. REIZNER JÁNOS. Rábéi ásátások tér- rajzzal, képes táblával és 6 ábrával 206—210 l.	feliratok Alsó- és Felső-Pannoniából 224—238. l.
II. WOSINSZKY MÓR. Præhistorikus talpcsöves edények (képes táblával) 211—224. l.	IV. SZELE ZSIGMOND. Régészeti ása- tások a bölcskei népvándorláskori teme- tőben; térrajzzal, képes táblával és 27 ábrával ... 239—249. l.
III. Dr. FRÖHLICH RÓBERT. Római	

LEVELEZÉS.

I. LEHÓCZKY TIVADAR. Óskori telep- ről Beregszászon ... 250—253. l.	IV. DÖMÖTÖR LÁSZLÓ. Arad-vidéki bronzleletről ... 255—257. l.
II. SÖTÉR ÁGOST. Római leletekről Oroszváron ... 253. l.	V. BELLA LAJOS. A varishegyi urná- ról (képes táblával és egy ábrával) 257. l.
III. PINTÉR SÁNDOR. Egy dolyányi bronzleletről (képes táblával) 253—255. l.	

IRODALOM.

I. Bode, Geschichte der deutschen Pla- stik, ismerteti Irmey Ferencz (egy ábrával) 258—268. l.	III. A békésvármegyei rég. társulat xv. évkönyve, ism. Kövér Béla 272—273. l.
II. Arch. epigr. Mittheilungen aus Österreich-Ungarn. XII—XIV. évfolyam Bécs, 1888—1891. Ismerteti Dr. Fröhlich Róbert ... 268—272. l.	IV. Dr. Hoernes, Die Urgeschichte des Menschen, ism. Hampel ... 273—274. l. Ábra: Magyar követség I. Maxmilián császárnál ... 274. l.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

I. A m. tud. akadémia arch. bizottsá- gának évi jelentése 1890-ről 275—277. l.	III. A szegedi muzeum újabb szerze- ményei. Reizner János ... 278—282. l.
II. Az orsz. rég. társulat április havi ülése. Dr. Szendrei János ... 277—278. l.	IV. A n. múzeum régiségtárának gya- rapodása (2 képes táblával és 10 ábrával) Hampel ... 282—283. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

I. Gróf Andrássy Manó + ... 284. l.	VII. Bács-bodrogmegyei éremgyűjtemények ... .. 286. l.
II. Rómer Flóris Fer. emlékezete 284. l.	VIII. Egervidéki kaptárkövek ... 286. l.
III. A keramikai kiállítás ... .. 284. l.	IX. Pusztateremi éremlelet ... 287. l.
IV. Pozsonyi fegyverkiállítás ... 285. l.	X. Római sírok a soproni Deák-téren ... 287. l.
V. Nagyörszi és csáktornyai éremleletek ... 285. l.	XI. A Somodoron lelt ókori kocsi ... 288. l.
VI. Verseczvidéki őstelepek és urnatemetők ... .. 285. l.	

NEGYEDIK FÜZET. (Megjelent 1891. október 15-ikén.)

- KÖVÉR BÉLA. A pécsi székesegyház, fénynyomatu melléklettel ... .. 289—295. l.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. TOMKA GYULA. Zólyomvármegye őstelepei ... .. 296—301. l.	gyűrűk idomairól (képes táblával) ... 333—338. l.
II. WOSINSZKY MÓR. Ásatások Gerjenben (képes táblával) ... 301—312. l.	VII. Dr. STRZYGOVSZKY JÓZSEF. Domborműves elefántcsonttáblácska a salernói székesegyház oltáráról (egy ábrával) ... 338—340. l.
III. BELLA LAJOS. A Sopron melletti Purgstall földvára és urnatemetője, térképpel ... .. 313—320. l.	VIII. DANKÓ JÓZSEF. Rómer Gáspár pozsonyi kanonok síremléke (képes táblával) ... .. 340—345. l.
IV. SZÁRAZ ANTAL. Az Egger-féle régiséggyűjtemény (öt képes táblával) ... 320—330. l.	IX. Dr. PICK B. Két Thyatira-beli érem (fénynyomatu melléklettel) 346—349. l.
V. Dr. GREMLER VILMOS. Néhány rejtélyes emlék magyarázata, négy ábrával ... .. 330—333. l.	X. HAMPEL. Egy bregetioi éremkincs ... 350—352. l.
VI. Dr. LISSAUER. A szláv halánték-Ábra : Óskori aranyékszer a n. muzeumban ... .. 352. l.	

LEVELEZÉS.

I. RÉCSEY VIKTOR. Bronzkori leletekről, Hont- és Nógrádmegyében (5 ábrával) ... .. 353—355. l.	III. NEUDEK GYULA. Az Orsova közelében Ogradinával szemben lévő Trajannus emléke (egy képes táblával) 358—360. l.
II. REIZNER JÁNOS. Szegedvidéki leletről; (két ábrával) ... .. 355—358. l.	IV. MIHALIK JÓZSEF. A mátyfalvi templom és címerképe ... 360—362. l.

IRODALOM.

I. BARÓTI LAJOS. Budavári régiségek ism. H. J. ... .. 363—366. l.	IV. VILLÁNYI SZANISZLÓ. Néhány lap Esztergom város és megye multjából, ism. yy. ... 370. l.
II. Dr. FORSTER GYULA. Az ingó emlékek ism. —y. ... .. 366—369. l.	V. MIHALIK J. Ugocsa vármegye lakói a prähistorikus korban, ism. x. y. 370. l.
III. A vasmegyei rég. egylet évkönyve 1889—1890. ism. yy. ... .. 369—370. l.	VI. A «Művészi Ipar», ism. x. y. 370. l.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

I. Az orsz. rég. társulat zólyommegyei kirándulása, dr. Szendrei János 371—373. l.	II. Az orsz. rég. társulat szept. ülése, dr. Szendrei János ... .. 374. l.

III. A n. muzeum régiségtárának gyarapodása 1890-ben Hampel (képes táblával) ... 374—378. l.

IV. A délmagyarországi muzeum H. J. 378—379. l.

V. A hunyadmegyei tört. és rég. társulat x. y. ... 379—380. l.

VI. Az erdélyi honismertető egyesület ab. ... 380. l.
Ábra: A sárkányt ölő Szt. Mihály 380. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

I. Dr. Haynald Lajos † Hpl. ... 381. l.

II. Ottó Tischler † Hpl. ... 381. l.

III. Haan Lajos † Hpl. ... 381. l.

IV. Rómer emlékezete ... 381—382. l.

V. Vancsa esztergomi primás képe ... 382. l.

VI. Lakberendezések tárlata ... 382. l.

VII. Új rég. egyesület ... 382. l.

VIII. «Egy budapesti kiváló műgyűjtő» ... 382. l.

IX. A nemzetközi könyvészeti kongresszus ... 383. l.

X. A régiségtár vendégei ... 383. l.

XI. A német császári arch. intézet ... 383—384. l.

Ábra: XIV. századi fölírtos bronzcsat a szegedi muzeumban.

ÖTÖDIK FÜZET. (Megjelent 1891. december 15-ikén.)

Dr. SZENDREI JÁNOS. Magyar viseletképek czímeres leveleinkben (két rajzzal és négy képes táblával) ... 385—409. l.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. MIHALIK JÓZSEF. Őskori emlékek Ugocsa vármegyében (három térképpel) ... 409—418. l.

II. FRÖHLICH RÓBERT. Dacia nyugoti határa és a római sánczok 419—427. l.

III. WOSINSZKY MÓR. A kaposvölgyi népvándorlaskori üst (3 képpel) 427—431. l.

IV. RADISICS JENŐ. Erekytartó a nápolyi nemzeti muzeumban (egy ábrával és egy képes táblával) ... 432—434. l.

V. Dr. RÉTHY LÁSZLÓ. Kiadatlan magyar érmek (9 ábrával) ... 435—438. l.

Ábra: daciai ezüsfibula ... 438. l.

IRODALOM.

I. C. ROBERT die antiken Sarkophagreliefs, ism. Dr. KUZSINSZKY B. 439—442. l.

II. Dr. CSÁNKY D. Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, ism. BONCZ ÖDÖN ... 442—445. l.

III. «Régészeti emlékek az Alföldön», ism. yy. ... 445—446. l.

IV. «Népvándorlási korabeli bronzkémények», ism. ab. ... 446. l.

MUZEUMOK, TÁRSULATOK.

I. Az orsz. rég. társulat októberi ülése. Dr. SZENDREI JÁNOS ... 447. l.

II. Az orsz. rég. társulat novemberi ülése. Dr. SZENDREI JÁNOS 447—448. l.

III. A n. muzeum régiségosztály gyarapodása 1891-ben. HAMPEL JÓZSEF ... 448—451. l.

IV. A délmagyarországi muzeumtársulat emlékkönyve ... 451. l.

V. Az új bécsi muzeum ... 451. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

I. Wenzel Gusztáv † ... 453. l.

II. Hőke Lajos † ... 453. l.

III. A magyarhoni bronzkor ... 453. l.

IV. Az Arch. Értesítő őskori cikkeinek német kivonatai ... 453. l.

V. Anjou-emlék a drezdai kir. kincstárban ... 453—454. l.

VI. Magyar érdekű emlékek a klosterneburgi prépostság muzeumban 453. l.

VII. Régi áldozó poharak Ugocsában. *M—k J—f.* ... 454—454. l.

VIII. Antik érmek Ugocsa megyében. *M. J.* ... 454. l.

IX. Régi bolgár (?) ezüstpohár (ábrával és képes táblával) ... 454—456. l.

D) ÁBRÁK MAGYARÁZATA.

Lap

3. Női arczkép a Graf T.-féle gyűjteményben 8. sz. Weinwurm horganyedzése Blechinger rézedzése után.
5. Két férfi arczkép 21. és 28. sz. a Graf T.-féle gyűjteményben. Weinwurm horganyedzése Blechinger rézedzése után.
7. Női arczkép 45. sz. és férfi arczkép 4. sz. a Graf T.-féle gyűjteményben. Weinwurm horganyedzése Blechinger rézedzése után.
11. Renaissance-kori zománczos arany csat egyik tagja a n. muzeumban.
15. Mátyás király arczképe Boroszlóban.
16. Római nyakláncz aransodronyra fűzött lapis lazuli kövekből; a n. muzeumban.
23. Ágnes királyné antependiuma a béni tört. muzeumban.
25. Csáktornyai Ernust Zsigmond címere a zágrábi muzeumban.
32. A szepes-bélai kehely.
33. Főlirat a szepes-bélai kehely cuppáján.
35. Részletek a kövesdi (Zalam.) templom kelyhén.
37. A Pethe László-féle szenteltvíztartó a pozsonyi káptalan kincstárában.
39. Részlet a fricsi várkastély sgrafittós párkányából.
43. Kiadatlan Árpád- és vegyes-kori magyar érmek.
51. Rác-egresi bronzlelet gr. Apponyi Sándor lengyeli muzeumában.
53. Cserépedények a második rác-egresi leletből.
56. A sonkádi bronzkard.
58. Korsó a soproni leletből.
59. Csinos tál a soproni leletből.
60. Agyagból gyúrt állati alakok a soproni leletből.
69. Népvándorlaskori fülbevaló Lesencze-Tomajról, Darnay Kálmán gyűjteményében.
80. Bezdédi bronzlelet a n. muzeumban.
81. Hengerded bronztekercs, állítólag N.-Kajdácáról (Tolnam.), a n. muzeumban.
82. Ismeretlen eredetű őskori aranylemez, a n. muzeumban. Legnagyobb átmérője 8,2 cm.

Lap

89. Középkori harang a n. muzeumban; találták 1881-ben Mindszenten (Csongrádm.) $\frac{1}{3}$ nagyság.
92. Népvándorlaskori kincs Szabolcsmegyében.
93. A selmeczbányai ötvösök és festők pecsétje.
96. Népvándorlaskori korongos fibula Ó-Szőnyről, magánbirtokban; aranyozott bronzból, köröskörül madárfejek, közepütt és szélén berakott gránátokkal.
101. I. tábla. Érem és ékszerek a szeged-királyhalmi leletből.
105. II. tábla. Szeged-bojárhalmi sírleletek.
107. III. tábla. Ékszerek a szeged-bojárhalmi sírokból.
114. Antik síremlék Carlisle mellett Angliában: legyezőt tartó nő.
124. Antik domborműves sírkő töredéke Aussin környékéről: legyezőt tartó nő.
130. Bársonyköntösön levő címér orosz-lánál.
131. Vassodronyos pánczél részletei a n. muzeumban.
133. Vassodronyos pánczéling és gallér a n. muzeum fegyvergyűjteményében.
138. 139. Szomolyavidéki «kaptárkö».
147. Agancsból készült szerszám a rohácskai őstelepről.
148. Átmetszeti képek a Zámcsék Lehotzki nevű ősvárról.
149. A Zámcsék Lehotzki nevű ősvár alaprajza.
150. A Pavlova Luka nevű hegyen lévő őserőd (Liptóm.).
151. Átmetszeti képek a Pavlova Luka nevű hegyen lévő őserődről.
153. Csáktornyai Ernust Zsigmond címere Pécssett.
159. Ékszerek kagylóból az ország különböző vidékeiről.
162. Spirál női kapocs a wládházi halomból.
165. Fibula vagy szíjtartó lemez, ifj. Kubinyi Miklós gyűjteményében.
173. A kereseti harang.
192. IV. Béla kiadatlan érme.
195. Redwitz Miklós szőrényi bán (1–13) és Mircse havaselvi vajda (14–15) érmei.

Lap

200. Erekyetartó kereszt a zágrábi székesegyházban.
201. Zománczos lemezek a zágrábi székesegyház erekyetartó keresztjén.
202. 1. ábra. Holpuchler Jakab címere. — 2. ábra. Kosztka-család címere. — 3. ábra. Nagy-Szeben város címere.
203. 4. ábra. Halligancz-család címere (?). — 5. ábra. Debreczeni család címere.
204. 6. ábra. Székely László és Bulcsesti Sára címere 1685-ből.
205. 7. ábra. A boros-jenői Székely-család címere.
206. Az Anka sziget helyrajza.
207. Óskori leletek a rábei Anka-szigeten.
210. Ezüst függőtöredék a rábei Anka-szigetről.
212. Præhistorikus talpcsöves edények. 3—7. ábra.
213. Præhistorikus talpcsöves edények. 1. 2. 8. ábra.
215. Præhistorikus talpcsöves edények. 9. 10. ábra.
240. 1. A bölcskei sírmező helyrajza. (1887—1888.)
241. 2. Vasrégiségek a bölcskei sírokból. 1887—1888. évi leletek.
242. 3. Bronzüst a 11. számú bölcskei sírből. Helyreállított formában.
245. 4. Ékszerek a bölcskei sírokból. 1887—1888. évi leletek.
247. 5. Sírlelet Bölcskéről. (Az 1890. évi 1. sírgödörből).
249. 6. Ékszerek egy bölcskei sírből. (Az 1890. évi 2. sírűregből).
254. Dolyányi bronzlelet. (Nógrádm.).
256. a. A varishegyi urna nyakának kiterített képe. b. Részlet a varishegyi urna pereméről. Ifj. Storno Ferencz rajza.
257. A varishegyi urna megközelítőleg $\frac{1}{6}$ nagyságban. Ifj. Storno Ferencz rajza.
267. Szent Erzsébet a stassfurti templomban; festett falfaragvány a würzburgi iskolából.
274. Magyar követség I. Maximilián császárnál. Fametszet a «Weisskunig»-ből (Jahrb. d. Kunsthist. Sammlungen etc. Wien 1888. VI. k. 385. l.).
279. Arany gombok, kerék- és csőforma

Lap

- ékszerek Szárazd vidékéről (Tolnam.) a nemzeti muzeumban $\frac{1}{1}$ nagys.
280. Ezüstfibulák Szárazd vidékéről (Tolnam.) a n. muzeumban.
281. Bronzkarikák és tűk Szárazd vidékéről (Tolnam.) a n. muzeumban.
283. Római korbelti celta bronzékszerek Bregetioból a nemzeti muzeumban.
293. A «Corpus Domini» oltár a pécsi székes templomban.
309. Gerjéni leletek (Tolnam.).
315. A Sopron melletti «Purgstall» térképe.
321. Az Egger-féle régiséggyűjtemény. I. tábla.
323. Az Egger-féle régiséggyűjtemény. II. tábla.
325. Az Egger-féle régiséggyűjtemény. III. tábla.
327. Az Egger-féle régiséggyűjtemény. IV. tábla.
329. Az Egger-féle régiséggyűjtemény. V. tábla.
331. Rejtélyes emlékek a n. muzeumban.
332. Rejtélyes emlékek a n. muzeumban.
335. Szláv halántékgyűrűk idomai.
339. Domborműves elefántcsont-táblácska a salernói székesegyház oltáráról a n. muzeumban.
343. Rómer Gáspár síremléke 1515-ből Pozsonyban.
346. Két Thyatira-beli érem, magyarországi lelhelyekről, fénynyomatban.
352. Óskori aranyékszer a n. muzeumban.
354. Felső-szemerédi leletek (Hontm.).
355. Bronzkes a percsőrai magaslatról (Szeged-vidéke).
358. Kapcsos bronztekercs vagy öv a baksi pusztáról (Szeged-vidéke).
359. A Trajanus-emlék mostani állapotában.
375. Női ezüst-öv a n. muzeumban; erdélyi munka a XVII. századból.
380. A sárkányt ölő Szent Mihály. Középkori dombormű bronzból a nemzeti muzeumban. Term. nagys.
384. XIV. századi bronzcsat a szegedi muzeumban. Meg nem fejtett fölirattal. Természeti nagyságban.
385. Csatakép gróf Thurzó György armálásáról 1607-ből.
391. Magyar vitézek I. Maximilián diadalmenetében 1512-ben; a «Triumph des Kaisers Maximilian» 39-ik lapjáról.

Lap

397. I. Magyar viseletképek címeres leveleken. (XV és XVI. század).
398. Gersei Pethő János címere, II. Ulászló és két gyermekének arczképevel.
401. II. Magyar viseletképek címeres leveleken. (XVI. és XVII. század).
405. III. Magyar viseletképek címeres leveleken. (XVI. és XVII. század).
†111. A «Virágvár» nevű őskori telep Nevetlenfalu közelében Ugocsamegyében.
413. A tamásváraljai őskori ékítmény a Várhegyen, Ugocsamegyében.
414. A csornatói völgyben lévő körülzárt tumulus és átmetszeti képei.

Lap

428. A kaposvölgyi népvándorláskori rézüst. 1. ábra.
429. Oroszországi népvándorláskori rézüstök vázlatos képei. 2. és 3. ábra.
432. A nápolyi nemzeti muzeumi ereklyetartó alaprajza.
433. Sodronyzománczos díszű ereklyetartó a nápolyi muzeumban.
437. Kiadatlan magyar érmek.
438. Daciai ezüst fibula a n. muzeumban. a) fölülről, b) oldalt.
455. Régi bolgár (?) ezüstpohár 1. 2. díszítései; 3—5. fölirata.
456. Régi bolgár (?) ezüstpohár.

BETŰRENDES TÁRGYMUTATÓ.

Aachen 185; — magyar kápolna 185; — Nagy Lajos-féle votiv-czímer 432; — székesegyház szőszékén levő elefántcsont relief 122.
Aargau 22.
Abaúj, cserepek 19.
Abaújmegye, őstörténelmi nyomok 183.
Accon 178.
Admont 181.
Adony (Vetussalina) 425.
Ælfrid-kézirat xi. száz. 128.
Ágasvár barlang 137.
Agnes, III. Endre király neje † 1364. 22; — antependiuma 22.
Agtelek (Szabolcsm.), vörösréz csákány 142.
Ahihs 425.
Akadémiai archæologiai bizottság 90, 275.
Alberti (Pestm.), római feliratos kő 232.
Alexandria 5; — hellen arczképfestészet 6.
Almandinos, aranycsat 324.
Alpár, pogánykori magyar sírok 97; — halántékgyűrűk 336.
Alsó-Fehérmegye, Tört., Régészeti és Természettud. Társulat harmadik évkönyve 77.
Alsó-Némedi (Pestm.), korongok 52.
Altschau (Németorsz.), talpcsöves edények 219.
Amantini, pannoniai nép 277.
Amiens 176.
Ampelum 419.
Anakreon 8.
Andernach 175.
Andizetes, pannoniai nép 277.
II. András ábrázolása 388.
Andrásfalva, bronz tű 54.
Andrássy Manó gróf † 284.
Andro Mihály (magyar-szádi) címere 1611. 409.
Anglia 11.
Angol-szászok 119.
Anjou-émlék Drezdában 452.
Anjou-kor 198.
Anka sziget (Torontálm.), ásatások 206.
Anna de Foix francia hercegnő 389.
Antik arczképek I—II; — érmek utánzatai 92; — záradak 333.
Antependium, oltárelő 22.
Apáthi (Tihanyi félsziget), I. és II. Constantinus-féle bronz érmek 83.

Apo, Apo fl. helyett hibásan Opo és Oponte 425.
Apulum, maradványok 77.
Aquincum, ásatások 1891-ben 447; — fogadalmi oltár 227.
Arad, kengyelvasak 99; — vértanúk emlékérmé 85; — vidéki bronzlelet 255.
Aradmegye, éremlelet 84.
Arcadius érme 146.
Archæologiai intézet, német császári 383.
Arcidava hibásan Orcidava 425.
Ardánháza, vas kardok 141.
Ardó (Gömör.), horganybányák 20.
Armalisok kiállítása 393.
Árpád-házi királyok, XIII. századbéli vas kard 63; — kori érmek 83; — kiadatlanok 435.
Arrasi Mátyás 178.
Ars encaustica, viaszos festés 2.
Arviates, pannoniai nép 277.
Astringok 62.
Aszár, kincs a II. századból 320.
Aszófő, őskori leletek 86.
Athen, feliratok 270.
Atta katonai elbocsátója 148-ból 320.
Attikai edényfestők 1.
Attila 38.
Auberoni János sodronypánczéla 129.
Augsburg, Fugger-kápolna 179; — város bélyege 36.
Augustus arczképe 16.
Aurelianus érmei 21.
Ausztria, aranyérem-lelet 84.
Avar-frank kori pécsi templom 290.
Avar kengyelek 118.
Avarok 115.
Axamith-csúcs (Szepesmegye) 20.
Axmann Márton festő 1630-ban Eperjesen 40.
Azali, pannoniai nép 277.

Bacharach 175.
Bács-Bodrogi, római éremgyűjtemények 286.
Bácsmegyei János címere 1598. 404.
Bagdadi érem 93.
Bajoni Kis Demeter címere 1608. 408.
Bajorország szoborművei 259.

- Balaton-Füred, római sírból származó üveg-
edények 283.
Balhávár (Vác mellett), római erődítés 376.
Balt-tenger vidéki vend fejedelem érme 42.
Balta-töredékek 81.
Bamberg, Apokalypsis 123; — német szobrát-
szat 259; — székesegyház 259; — templom-
szobrok 260.
Banales nevű pénzek 198.
Bányavárosok lakói 1442-ben 14.
Barabás (Beregm.), bronz ékszerek 142.
Baráti (Nógrádm.), bronzkori lehelty 353.
Barbár érme 83.
Barbari de, Jacopo 265.
Barczaság 1211-ben 194.
Barokk 182.
Bártfa, Stoss Veit oltára 265.
Basaharcz (Esztergom.), római bélyeges tég-
lák 449.
Basel 175.
Batár folyó (Ugocsa), őskori telepek 410.
Báthory István király idején a lengyel viselet
390.
Bayrisch-Gmain (Bajorország), sírlelet 54.
Bazarath-czímer 197.
Beatrix királyné 342; — mellképei 388.
Bécs, Belvedere 268; — costüme-kiállítás 387;
Szt. Mihály udvari plébánia 1222-ben 175.
Bécs-Ujhely, Miasszonyunk temploma 175; —
ötvösök 30.
Bécsi képes krónika 386.
Bedelő (Torda-Aranyosm.), halomsírok 65; —
«la furcs»-i határbeli tumulusok 160.
Békés város története 472.
Békés-Csaba, ókori hal(?) alakú arany-diadém
188; — két antik aranylemez 449.
Békés-Gyula, emléletek 189.
Békésmegye, régi klastromok 273.
III. Béla érme 42.
IV. Béla érme 42; — 1247-ben a Szörénységet
oda adományozza a Johannitáknak 194; —
kiadatlan denára 189; — menekülése 63.
Belgites, pannoniai nép 277.
Bencsek, réz csákány 378.
Bene (Beregm.), régi telepek nyomai 250.
Beregmegye, leletek 141.
Beregszász, bronz csákány 142; — őskori telep
251; — őskori telepek 187.
Beregszász-Végardó, régi telepek nyomai 250.
Berekszői Péter czímere 1448-ból 399.
I. Berengarius érmei 915–923. 97.
Berettyó-Ujfalu, talpcsöves edények 213.
Berglengenfeld (Bajorország), soros temető le-
letei 337.
Berthóty Bálint 1630-ban 38.
Berzava víz 61.
Berzencze vára a xiv. század elején 13.
Berzovia, római helyőrség 61, 424.
Bessenyő, kengyel 122.
Bezded (Szabolcs.), bronzlelet 83.
Biale (Piatkowoban, Posen), halántékgyűrűk
334.
Bikács, népvándorlaskori kengyelek 120.
Bodrog-Keresztúr, bronz karvéd 52.
Boethius 386.
Bogsány-bánya 61.
Boholt (Hunyadm.), őstelepek 64.
Boii, pannoniai nép 277.
Bojnic Iván 24.
Bolgár (?) ezüstpohár, régi 454.
Bolgárok 119.
Bolgárország, feliratok 270.
Bologna, talpcsöves tál 223.
Bonn 175.
Bonumi pusztá (Békésm.), edénycserepek, vas
kulcs és vas sarló 376.
Boppard 175.
Borjas, őstelep 378.
Borostyánkő előfordulása 96.
Boroszló, Mátyás király arczképe 14; — mű-
emlékek monographiája 15.
Borovahora (Zólyomm.), őstelep 298.
Borozd, bronzlelet 86.
Borromini 181.
Borsi (Zemplénm.), bronz tőr 142.
Borsod-Hársány, őskori lelet 86.
Both család czímere 392.
Botpalád (Szatmárm.), bronz vésők 83.
Bozsók, lelet 52.
Böck (Pommeránia), halántékgyűrűk 338.
Bölcske, népvándorlaskori tárgyak 120, 449; —
ásatások népvándorlaskori temetőjében 239.
Branweiler 175.
Brassó, ötvösművek 377.
Braunau 181.
Braunschweig, Gewandhaus 180.
Bregeto, bronzszobrocskák 449; — csonttáb-
lácskák 282; — éremkincs 350; — római
régiségek 376.
Bréma, kereskedelmi palota és városház 180.
Breuci, pannoniai nép 277.
Brioude, St. Julien templom 123.
British Museum, «Psychomachia» 128.
Brodarych család czímere 392.
Budavári régiségek 363.
Bulcsesti Sára 1685. 205.
Bulgária, arany karpereczek 377; — két fel-
iratos téglá 376.
Bulkesz (Bácsm.), bagdadi érem 93.
Burkmayr festő 179.
Buzamező (Szolnok-Doboka), obsidián kő-
penge 81.
Buzitai kard 328.
Bükk-hegység, kaptárkövek 88.
Bükkösi aquamanile 446.
Byzancz, harcászok viselete és fegyverzete 124;
— kengyel használata 123; — művészet 258.
Campbello (Sicilia), talpcsöves edények 214.
Caput Bubali 425.
Carnuntum, ásatások 268.
Cassius Dio 426.
Catari, pannoniai nép 277.
Cattaro város rézpénze 84.
Centum Putei 95.
Cestrum 2.
Choknay Benedek czímere 1580. 404.
Civitas néptörzsekre vonatkozó értelmében 277.
IX. Claudia legio téglaí 270.
Clunyacensis 176.
Codex Theodosianus 268.
Colapiani, pannoniai nép 277.
Comnen Anna bizanti császárné emlékirata 129.
Constans érmei 117.
II. Constantinus iunior érmei 117.
Constantius Gallus érmei 117.
II. Constantius érmei 117.
Constantius Chlorus érme 351.
Cornacates, pannoniai nép 277.
Corpus nummorum Hungariae 276.
Corpus nummorum graecorum 346.
Corvin Mátyás 27; — billikom 27.
Corvin János 155.
Cregling szoborművei 266.
Cumánia 194.
Cyprus szigete, őskori réz- és bronzszeközök
448.
Cytini, pannoniai nép 277.
Csabrendek, újabb urnatemető 172.
Csáklya, őskori cserepek 69.
Csákova, óriási réz csákány 378.
Csáktornya 26; — éremlelet 285.
Csáktornyai Ernust Zsigmond czímere 1488-
ból 24; — czímere 152.

Császka György kelyhe 31.
Csehi (Tolnam.), xvii. századbeli vasnyárs 451.
Csehország, halántékgyűrűk 333.
Csekei egyház pecsété 1773. 450.
Csepe (Ugocsam.), őskori telep 412; — őskori halom 415.
Cseremiszek 121.
Cserép-díszítmények 20.
Cserép-Falu, ördögtornya nevű emlékkövek 138.
Cserépvár, emlékkövek 139.
Cserépváralja, emlékkövek 139.
Cserkeszek sodronypánczélt viselnek 130.
Csernahora hegy (Szepesm.) 20.
Csorna, lelet 121.
Csorna-Csátár, leletek 121.
Csornató (Ugocsam.), őskori erődtítmények és körülsánczolt tumulusa 414.
Csusa, népvándorláskori aranygyűrű 449.
Csuta (Hunyadm.), őstelep 64.
Czakó (Kőrös mellett), réz-üst 431.
Cziszterczy rend 175.

Dacia, feliratok 270; — felix 62; — nyugoti határa és a római sánczok 419; — ősmultja 163; — római civilisatioja 62.
Daciai típusú gumós fibula 324.
Dalmatia, ókori domborművek 269.
Damaskusi pengék 126.
Danzig, fegyvergyár 180.
Dapsina (Zólyomm.), őstelep 300.
Debreczeni család címere 1627. 204.
Decius 250-ben 62.
Délmagyarországi muzeum megnyitása 378.
Délmagyarországi Történeti és Régészeti Muzeumtársulat 88.
Deménd, kömlékek 137. 448.
Demorta (Olaszország), őstelep 310.
Denta (Torontálm.), római felirat 272.
Dentalium mint ékszer 158.
Detta, xi—xii. századbeli temető 379.
Déva, muzeum leírása 379.
Dévay György címere 1599. 404.
Dézsmás (Hevesm.), 1261. 443.
Dicső-Szent-Márton, xvii. száz. lelet 86.
Diocletianus érme 351.
Dioscuriai görög bronz érem 83.
Diptychonok 258.
Disznósy Miklós címere 1456-ból 396.
Dobay család címere 392.
Dobieszewsko (Posen), talpcsöves edények 219.
Dobrudza, olomból való ókori súlymértékek 270.
Dobsza, bronz tűk 54.
Dolány (Nógrádm.), lelethely 354.
Dolichokephal szlávok 338.
Dolmen-építők 211; — keramika 218.
Dombay család címerlevele 1506. 392. 396.
Dominikánusok mint építészek 177.
Domitianus 422. 423; — bronz érme 83.
Donner 2; — német kőfaragó 267.
Drenkova, római nyomok 422.
Drezda, Anjou-emlék a kir. kincstárban 452; — épületek 180.
Dubovszky György címere 1611. 409.
Dunajecz 20.
Dürer 178. 261; — alkotott-e plastikai műveket? 265; — «Die ungarische Troflea» 1518-ból 390.

Ebendorf (Németország), talpcsöves edények 219.
Ebers 4.
Ebrach 181.
Edelény (Gömörm.), bronz karvéd 52.
Eger (Hevesm.), emlékkövek 137; — vidéki «kaptár-kövek» és barlangok 136; — való-

színűleg a méhészet érdekében keletkeztek 286.
Eger-Szalók, «kőasszony» és vakablakos sziklák 137.
Egger-féle régiség-gyűjtemény 320.
Egyiptom, kétezeréves festmények 1; — talpcsöves edények 211.
Eichstädt (Bajorország), műemlékei 266.
Einsiedeln 181.
Ekel (Komáromm.), római sírfelirat 236. 238.
El Fajum 2; — Krokodilopolis temetője 11.
Encausis 4.
Encolpium 376; — -féle ékszer 324.
II. Endre a német lovagokat kiűzi az országból 194; — érmei 42; — leánya, Szent Erzsébet † 1231. 177.
Endrefalva (Nógrádm.), bronzkori lelhely 354.
Ens, góth templom 177; — (Lauriacum), bronz fibula 146.
Eperjes 38.
Eravisci, pannoniai nép 277.
Ernst vagy Ernő, csáktornyai, család 1540. 26.
Erd-Batta, ősmagyar sírok 97.
Erdély, antik fibula 323.
Erdélyi honismertető egyesület 380.
Ernesztvára, lelet 379.
Erzsébet királyné ábrázolása 388.
Este (Felső-Olaszország), talpcsöves edények 217.
Esslingeni dominikánus templom 177.
Esztergom, 1443-iki földrengés 14; — római sírkő 235. 238; — város és megye multjából 370.
Eszterházy Imre hercegprimás sírkápolnája 267.
Eszterházy országos képtár metszet-gyűjteménye 386.
Etelä Wenäjä (Dél-Oroszország), bronzedények 430.
Ettal 181.
Ettyek (Fehérm.), római fogadalmi oltár 228.
Eufimius kengyele 123.
Eugane (Olaszország), necropolisok 223.

Fancsika (Ugocsam.), őskori bronztelep 415.
Fehértemplom, római telep 425.
Feigius 386.
Feldkirch, góth templom 177.
Felka, urnák 19.
Felső-Balog, bronz karvéd 52.
Felső-Boldva völgye, palája 19.
Felső-Szalók (Szepesmegye) 20.
Felső-Szemeréd (Hontmegye), bronzkori leletek 353.
Felső-Tur (Hontm.), bronz karvéd 52.
Fény (Torontálm.), római felirat 272.
II. Ferdinánd 203.
Firenze, François-edény 70.
Flinders Petrie 11.
Florenz, sgrafitto díszítés 40.
Flóhan (Csehország), halántékgyűrűk 336.
Fogaras 195.
Fokorú (Jász-Nagy-Kún-Szolnokm.), lelet 322.
Forrai-nagy-iratosi (Aradm.), urnatemető 47.
Foyt Frigyes, pozsonyi polgármester 342.
Fraknó, Eszterházyak kincstára 386.
François-féle edény 268.
Franczia alabárdok 126.
Francziskánusok mint építészek 177.
Frankónia, plastika 259.
Freiburg szobrászata 259.
Frics (Sárosm.), várkastély sgrafittói 38.
III. Frigyes császár 29.
Függő záruk szekrények, szelenczék elzárására 333.

- Gadáni Péter 1396. 154.
 Galgócz, magyar pogánykori lelet 97.
 Gánóc (Szepesm.), őskori edények 19.
 Garam-Kövesd, bronz tűk 54.
 Garam-melletti Szent Benedek, apátság 72; — Geiza vagy Geicsa-féle templom 13; — szentvér-kápolna 14; — templom 12.
 Gaura, őskori kincs 324.
 Gayr Gáspár közjegyző 1515. 342.
 Genelly 182.
 Gepidák 118.
 Gerend (Hunyadm.), éremlelet 83.
 Gerendás, ősmagyar sírok 97; — temető 445.
 Gerlachfalva (Szepesm.), őstelep 21.
 Gerla (Békésm.), apátsági monostor 273.
 Germán kardok 126; — kengyel 119; — népvándorláskori nyaktekeres 378.
 Gerjen (Tolnam.), ásatások 301; — leletek 277.
 Gersei Pethő János 1507. armalisa 394, 398.
 Gilly 182.
 Ginkwitz (Szilézia), lelet 337.
 Giskra 14.
 Glaranovich (másképp Petricovics) Mihály címere 1580. 403.
 Golasecca (Olaszország), necropolis 223.
 Goldbeck (Pommeránia), lelet 337.
 Goslar szobrászati tekintetben 260.
 Góth építészet és a német szobrászat 260.
 Góth stíl eredete 174.
 Gótha, echternachi evangeliarium 123.
 Góthok 118.
 Gölniczvölgy (Szepesm.) 20.
 Gömör, érczhegység 20.
 Görbő, aranylelet 86.
 Görlitz, városháza 180.
 Görög edényfestés 70.
 Görögország, talpcsöves edények 211.
 Göttweih 181.
 Graf antik arcképgyűjteménye 163.
 Grisellini 62.
 Grosslup (Krajna), tumulusok 220.
 Guilovsk (Dél-Oroszország), bronz-üst 430.
 Güt (Beregsm.), vas szekerce és lándzsa 142.
 Gwarini theatinus barát 1683. 181.
 Gyékényes (Somogym.), római votiv-oltár 258. évből 374; — római fogadalmi oltár 225.
 Gyertyános (Torda-Aranyosmege), halomsírok 65.
 Gyorok (Aradm.), római sánczok 425.
 «Győri Történeti és Régészeti Füzetek» 14.
 Gyula (Békésm.), ferencziek kolostora 273.
 Gyula (Ugocsam.), őskori halmok 418.
 Gyulafehérvár, karperecz 83.
 Gyulafehérvári Nagy István címere 1602. 406.
 Haan Lajos †. 381.
 Hal idomú bronz «fibula» 330.
 Haligócz, Axamith-csúcs 20.
 Halligancz, címer 203.
 Hallstatt, közsörűkő 56; — talpcsöves edények 218.
 Hartman Ernest xv. száz. játékkártyái 389.
 Hatvan, urnatemető 310.
 Havaselve (Transalpina) 195; — tartományi címere 198.
 Haynald Lajos dr. †. 381.
 Hégen hegy (Szepesm.) 20.
 Hegyalja 20.
 Heidelberg, vár romjai 180.
 Heidenau (Németország), talpcsöves edények 219.
 Heilbronn, Kilián-templom 179.
 I. Henrik német király (916—36) könnyű lovassága 115.
 II. Henrik császár 123.
 Herculanum fölfedezése 182; — papnók 8; — szobafestők 1.
 Hercuniates, pannoniai nép 277.
 Herpáli Dezső Benedek címere 1606. 407.
 Hétfalusi székely nők 107.
 Heves-Bakta, sáncznyomok 137.
 Hildesheim szobrászati tekintetben 260.
 Hissarlik, földők 55; — talpcsöves edények 212.
 Hoch-Orjezd (Csehország), halántékgyűrűk 336.
 Hodászy András címere 1558. 400.
 Hódmezővásárhely, talpcsöves edények 213.
 Holbein 261; — az öregebb 179.
 Holpuchler Jakab címere 202.
 Homoród őstelep 170.
 Hontmege, bronzkori leletek 353.
 Hornikau kincs 336.
 Horomszög, ősmagyar sírok 97.
 Horváth-Stansithok címere 203.
 Horváti (Hontm.), bronzkori lehelhely 353.
 Hosszúfalvi Horváth Mátvás és neje címere 1606. 407.
 Höckericht (Szilézia), réz-üst 431.
 Hőke Lajos † 452.
 Hrabkova (Zólyomm.), őstelep 299.
 Hradiskó-hegy (Szepesm.), őskori edények 19.
 Hradok (nagyszabeni völgy), őskori telep 150.
 Hunnok 115; — a kengyel ismerete 118.
 Hunt-Pázmán nemzetség 361.
 Hunyadmege, történelmi és régészeti társulat vi. évkönyve 1889/90-ről 379.
 Hunyady János érme 45; — sgrafittó-rajz 38.
 Hunyady Mátvás érme 45; — érmei 193.
 Husszita gerelyek 126; — 1420-ban 175; — elégetik a garam-m.-szen-benedeki apátságot 1435-ben 14.
 Igló, Márkusváron őskori edények 19.
 Illésfalva (Szepesm.), őskori edények 19.
 Illésházy címere 1641-ből 377.
 Illyricum portarium 270.
 Imbach, góth templom 177.
 Immenstadt temető (Ditmarsch) 123.
 VII. Ince pápa levele 1405 nov. 2. 13.
 Ingó műemlékek 78. 366.
 Ipolság, éremlelet 193.
 Ipolyvölgy bronzkori leletei 355.
 Ismail ben Ahmed Emir pénze 906-ból 100.
 V. István érme 42.
 I. Italica legio téglái 270.
 Ják, templom portáléja 259.
 Jakab benzés barát festőművész 157.
 Japáni bizarr alakú kések 126.
 Japánok, sodronypánczélt viselnek 130.
 Jasi, pannoniai nép 277.
 Javor (Csehország), hullaegetési tumulus 219.
 Jazygia határa 426.
 Jazygok békés szomszédai a római birodalomnak? 424.
 Jeder (Kővár vidéke), őskori bronz kard 82.
 Jersay család címere 1431-ből 395.
 Joba, őskori lelet 86.
 Johanniták 1247-ben 194.
 Jólész (Gömörm.) 20.
 II. József születése 27.
 Jupiter Heliopolitannus 270.
 I. Justinus Thrax (518—527) érmei 120.
 Juta pusztá (Veszprém.), vassarkantyú 450.
 Jütland, x. századbéli kengyel 119.
 Kács, emlékkövek 138.
 Kálmán király érmei 42.
 Kámaháza, márványmedence töredéke 449.
 Kameese (Németország), talpcsöves edények 219.
 Kammer, góth templom 177.
 Kánthor Benedek címere 1509-ből 399.

- Keposvölgy (Tolnam.), népvándorláskori üst 427.
 Kaptár-kövek 88.
 Kapud, őskori cserepek 69.
 Karczag, kis aranylelet 337.
 Karfreit (Caporetto), necropolis 222.
 Karolath (Németország), talpcsöves edények 219.
 IV. Károly császár 178.
 Karpok 62.
 Karud, emlékkövek 139.
 Kassa, dóm 12; — domon levő címere 396; — lándzsacsúcs 328; — xvi. században 39.
 Kassa (Baranyamegye), népvándorláskori tárgyak 120.
 Kaukázus, karvédek 54.
 Kavacsáni fensík 20.
 Kazmierz (Németország), talpcsöves edények 219.
 Kékkút, római sírtábla 232.
 Kempten, Lőrincz-templom 181.
 Kendeffy család címere 392.
 Kenderes (Hevesm.), 1296. 443.
 Kengyel szó jelentése 116.
 Keöpeczi Nagy György címere 1607. 407.
 Keramikai kiállítás 284.
 Kereki Keresztes János címere 1580. 404.
 Kereseti harang 166.
 Keresztes lovagrend címere 194.
 Kerke, arczképfestés 6; — El Fajum fővárosa 2.
 Keszthely, sírmezők 336; — városi sírmező 117.
 Kettlach (Alsó-Ausztria), leletek 337.
 Khinaiah sodronypánczélt viselnek 130.
 Khinaiaiknál kengyel 116.
 Kiepert, Atlas antiquens 419.
 Kigyós (Bereg m.), régi telepek nyomai 250.
 Kinizsy Pál 155.
 Királyföld, sírlelet 324; — xvii. száz. mellboglár 377.
 Királyháza (Ugocsam.), őskori leletek 416.
 Kis-Azsia, talpcsöves edények 211.
 Kisfalud (Bereg m.), arany fülbevaló karika 143.
 Kis-Körös, átfúrt kőbalta 448.
 Kis-Kupány (Ugocsam.), Monasteristye és Haradistye őskori földerődítmények 417.
 Kistárkányi Dénes címere 1434 ből 396.
 Kis-Terenne, tű 54.
 Klemberg, Hradiszko 20.
 Klosterneuburg, magyar érdekű emlékek 453.
 Knidosi feliratok 270.
 Koblenz 175.
 Kochulka (Zólyomm.), őstelep 300.
 Komárom, népvándorláskori kardvág-diszitmény 324; — réz véső 81.
 Komáromvármegyei és Komárom városi tört. és régészeti egylet iv. évi jelentése 188.
 III. Konrád császár alakja 259.
 Komját, bronz karvéd 52.
 Korábia őskori bányászata 186.
 Korfu, talpcsöves edények 224.
 Kosztka család címere xv. száz. 203.
 Kothek András címere 1560. 400.
 Köln 175.
 Kömlöd (Lussonium) 425.
 Königsfelden (Schweiz), Agnes magyar királyné alapította zárda 22.
 Königssaal 175.
 Kövesd (Tolnam.), átlukasztott lángborító 50.
 Kraft Ádám, nürnbergi kőszobrász 264.
 Krakkó 264.
 Krásznai aranylelet 269.
 Kubin, orsógombok, kőszerszámok és edények 378; — (Torontálm.), római nyomok 421.
 Kun-Ágota, sírleletek 445.
 Kún László érme 42.
 Kún viselet 387.
 Kun-kabar kengyel 122.
 Kunetio (Csehország), hamvas sírok 337.
 Kúnok, mohamedánok 195.
 Kuria Tybe (Szepes m.), cseréptelep 20.
 Kutenberg 389.
 La Tène bronztárgyak 427; — fibulák 330; — idomú vas kard 379; — ízlésű galicziai nagy aranylelet 323; — -kori cseréptöredékek 318; — -kori sír 57.
 Laczháza, római fogadalmi oltár 231; — sírkő 238.
 Lajos (bajor) császár levele 1335 körül 24.
 I. Lajos 196; — érmei 44.
 II. Lajos ábrázolása 388.
 XIV. Lajos háborúi 259.
 Lajos-Mizse, Bene pusztán pogánykori magyar csontváz 97.
 Lakberendezések tárlata 382.
 Lambach 181.
 Landshut szoborművei 259.
 Langenau (Cimpolung) 30.
 V. László ábrázolása 388; — érmei 1452—1457. 287.
 Latobici, pannoniai nép 277.
 Lator, «léleklyuk» 140.
 Lausitzi jellegű urnatemetők 86.
 Lázárpatak, korongok 52.
 Lengyel (Tolnam.), átlukasztott lángborító 50; — ékszerek a neolith-kori sírmezőkből 158; — földők 55; — őskori telep 186; — talpcsöves edények 212.
 Letenye (Zalam.), vi. (?) száz. sírmező 336.
 Letky (Prága mellett), halántékgyűrűk 336.
 Limpacher bányász család címere 1607. 407.
 Liptómege, őskori telepek 145.
 Liptó-Szent-Miklós, őskori telep 152.
 Ljubcice (Csehország), hamvas sírok 338.
 Lodoli 182.
 Lőcse, Burgon talált cserepek 19; — patak 18; — római pénzék 21; — Stoss Veit oltára 265; — Turnikonon őskori edények 19.
 Lubczi (Csehország), hamvas sírok leletei 337.
 Lubló 20.
 Lucska, talpcsöves edények 213.
 Luxemburg szobrai 268.
 Macchiavelli 264.
 V. Macedonica legio téglái 270.
 Macedonia (Torontálm.), kő- és csonteszközök 378.
 Madaras, sírleletek 445.
 Madarász Péter (felső-oroszi) címere 1610. 409.
 Madarász Henrik ereklyetartója 258.
 Magdeburg szoborművei 260.
 Magulicza (Hunyadm.), őstelep 64.
 Magyar pogány sírleletek 183.
 Mahalfalva, cserepek 19; — őstelep 21.
 Mahrattok sodronypánczélt viselnek 130.
 Mainz, szobrászat hiánya 259.
 Majdán község 46.
 Maklyányi vár 137.
 Maldur (Szepes m.) 20.
 Mangó, emlékkövek 139.
 Márcz (Sopron m.), kilencz tumulus 222.
 Marcellinus zágrábi püspök 1137. 201.
 Margeczán (Szepes m.) 20.
 Margitta, bronz buzogány 83.
 Maria-Rast (Liptóm.), hamvvedermezők 145.
 Mária Terézia korabeli huszár 394.
 Máriaissy család címere 392.
 Máriaissy István címerpaizsa 1516. 25.
 Marmarosmegye, kardok 328.
 Mármaros-Sziget, bronz karperecz 142.
 Maros-Vásárhely, bronz vésők 82.
 Matheócz, urnák 19.
 Mátra, kaptárkövek 88.

- Mattyasócz, quád pénz 152.
 Mátyás ábrázolása 388; — bevonulása Bécs városába 17; — billikom 26; — király 29; — királyi arczképe 14; — király, sgraffittórajz 38; — -kori emléktár 276.
 Mátyfalva (Ugocsam.), kőbalta 417; — templom és czimerképe 360.
 Maurikios Strategikona 123.
 I. Maximilián előtt magyar követség 389.
 Maximianus Hercules érme 351.
 Maximianus Gal. Val. érme 352.
 Maximinus Thrax 346.
 Mecsekhegyen római négytornyú erőd romjaira épült templom 290.
 Mehadia 62; — (ad Mediam) dáciai vámállomás 419.
 Melk 181.
 Mentoni tetemek 158.
 Merczfalva, őrlőkövek 378.
 Mériek 121.
 Messarych Ferencz czimere 1582. 404.
 Messerschmidt magyarországi német képfaragó szobrai († 1783) 268.
 Mészhegy (Szepesm.), urnadarabok 19.
 Mező-Berény, sírleletek 445.
 I. Mircse Bassaraba havaselvi vajda (1383—1418) 197; — havaselvi vajda szőrényi bán 1395-ben 195.
 Mitrovicza, domborművek 270.
 Modica (Sicilia), talpcsöves edények 214.
 Moesia superior topographiája 268.
 Moghy Mátyás czimere 1418-ból 395.
 Monaj, lelet 121.
 Mongolok sodronypánczélt viselnek 130.
 Monostori sziget, római korszak 449.
 Monte Toro (Sicilia), talpcsöves edények 215.
 Moravicza-Vaskő, bronzkincs 82.
 Mosnicza, talpcsöves edény átlukasztott hengere 378.
 Moszkva, ősrégészeti és anthropologiai congressus 189.
 Munkács, őskori telepek 448.
 Munkácsy Mihálynak az új országházba festendő frescója 387.
 Muhi pusztá, talpcsöves edények 213.
 Muzsaj (Beregm.), régi telepek nyomai 250.
 Müller Sophus 333. 334.
 München műemlékei 266; — residentia 180.
 «Művészi Ipar» III. sz. 370.
 Mykenæ, talpcsöves edények 224.
 Nadziejewo (Schroda ker.), urnatemető 219.
 Nadziejew (Posen), hamvas sírok 337.
 Nagy-Becskerek, délszláv ékszer-részletek 379.
 Nagy-Biszterecz (Arvam.), vaslemez 164.
 Nagy-Dobrák, sírűregek 140.
 Nagy-Enyed, ékszer-kincslelet 450.
 Nagy Jakab czimere 1609. 408.
 Nagy Károly 123; — udvarának művészete 258.
 Nagy Konstantin érmei 117.
 Nagy Lajos korabeli művészet 388.
 Nagy-Mányok, avar kengyel 122.
 Nagy-Ósz (Torontálm.), éremlelet 285.
 Nagy Péter czimere 1569. 402.
 Nagy-Rákócz (Ugocsam.), kőbalta 448.
 Nagy Sándor arczképe 16.
 Nagy-Szeben város czimere 203.
 Nagy-Szent-Miklós, III—IV. száz. kincs 117, 145.
 Nagyszőlős (Ugocsam.), őskori telep 415.
 Nagy-Szurdok (Krassó-Szörénym.), Milleker Bódog szerint Centum Putei 95.
 Nagy-Teremia, magyar pogány sírok 97.
 Nagy-Várad, lelet 52; — őskori arany ékszer 83; — talpcsöves edények 212.
 Nagy-Zsám, bronzlelet 378.
 Nápoly, ereklyetartó 432.
 Naumburg, templomszobrok 260.
 Nemes-Ócsa, ősmagyar sír 97.
 Nemesvölgyi temető tartalma 449.
 Német lovagrend 1211. 194.
 Német plastika 258.
 Német-Bogsán, őskori régiségek 378.
 Német-Csanád, ó-keresztény (?) épület 445.
 Német-Ujhely, Mátyás billikoma 26.
 Németország, limes-értekezlet 94; — talpcsöves edények 218.
 Nemzetközi könyvészeti congressus 383.
 Nero 146.
 Neszmély, magyar pogánykori sírok 97.
 Netolice (Csehország), sírok 337.
 Nevetlenfalu (Ugocsam.), őskori telep 410.
 Nikopolis, feliratok 270.
 Nógrádmegye, bronzkori leletek 353; — muzeum-egyesület alapítása 89.
 Noirmoutiersi barát VII. Lajos idejéből (1083—1148) 129.
 Normandi Gottfried fegyverzete 129.
 Normann pallosok 126.
 Normannok 119.
 Norvégia, x. századi kengyel 119.
 Noszvaj emlékkövek 138.
 Nucleus 81.
 Numerianus császár érme 350.
 Nürnberg, Pellerhaus 180; — Sebalduz sír-emlék 265; — templomszobrok 260.
 Nyethamer pozsonyi kanonok 342.
 Nyitraszeg, urnatemető 82.
 Ó-Béba (Torontálm.), cserepek 378.
 Ober-Oppurg, halántékgyűrűk 336.
 Obsidián eszközök 81.
 Ó-Buda, lándzsacsúcs 328; — római fogadalmi tábla 225, 228, 230; — sírfelirat 234; — sírláda 236.
 Ócskai templom 445.
 Ó-Duboveca, római nyomok 421.
 Ogradina, Trajanus-emlék 358.
 Ó-keresztény symbolumok 333.
 Oklevelek costumetani tekintetben 385.
 Oláh pénzek 198.
 Oláh-Lápos (Szolnok-Dobokam.), őskori graffitós cseréptöredék 81.
 Oláhok, schizmatikusok 195.
 Olasz renaissance Franciaországban 261.
 Olaszország, sgraffittó díszítés 40; — talpcsöves edény 222.
 Oliva (Poroszország), hamvas sírok 337.
 Olsvay család czimere 392.
 Olt folyó 194; — melletti castellumok 270.
 Omisarus quád király 152.
 Ómlás 195.
 Ó-Moldova, római nyomok 421.
 Ó-Palánka, római nyomok 421.
 Orczi lelet, nem «oroszi» lelet 96.
 Ordas, lelet 117.
 Ordód-Babot, korszak 57.
 Órló (Szepesm.) 20.
 Orosháza (Békésm.), halántékgyűrű 334; — XI. száz. leletek 376.
 Oroszlános helynév 46.
 Oroszok (varegok) 119.
 Oroszországi leletek 336.
 Oroszvár (a római Gerulata), római leletek 253.
 Orsova 62; — dáciai vámállomás (Tierna) 449; — La Tène idomú vas kard 379.
 Ortelius 386.
 Oseriates, pannoniai nép 277.
 Ossa 333.
 Ostorosi kövek 137.
 Ostrogotha 249-ben 62.
 Ó-Szőny, áttört művű «celta» bronzdíszítmények 282; — bronzfibulák 446; — csonttáblácskák emberi fejek és mellképek domborműveivel 282; — domborműves csont-

- táblák 86; — leletek 277; — római fogadalmi oltár 224, 226, 227, 231; — római sírláda 233, 235, 237; — szarvasagancsból faragott domborművek 447; — tabula honestae missionis töredéke 374.
- Osztrák tartományok gothikája 177.
- Ozoray Pipo szőrényi bán 1408—1410. 196.
- Öreglak (Somogy-m.), dudoros karperecz 143.
- Őskori agyagedények 81.
- Ósmagyar temetkezési mód 97.
- Padua, talpcsőves edény 222.
- Palánka, népvándorláskori régiségek 449.
- Pálfalva (Liptóm.), vaslelet 152.
- Palladio 181.
- Palocsa (Szepes-m.) 20.
- Pancsova, római nyomok 421.
- Pánczélhegy (Erdély), őskori bronzöntő-műhely 448.
- Pannonia 118; — római feliratok 224; — római közigazgatás 277; — területére vonatkozó dolgozatok 271.
- Papasli (Thracia), tumulusok 219.
- Parád, sárkánylyuk 137.
- Pardubic (Csehország), hamvas sírok 338.
- Páris, Bibliothèque Nationale 124; — Louvre 224; — nemzeti könyvtárban levő Biblia Sacra 123.
- Parosi Thrasymedes 270.
- Parrhasios táblafestményei 1.
- Parthusok, a kengyel ismerete 117.
- Paskumi dülő, éremlelet 84.
- Páty, őskori agyagcsésze 448.
- Paucsina-Lehota (Liptóm.), őstelep 149.
- Pavlova-Lúka (Liptóm.), tűzjelző (?) állomás 150.
- Pécs, corpus domini oltár 293; — környéki kincs 224; — székesegyház 259, 289; — vár falai a xiv. század végén 154.
- Péczel, lelet 310.
- Pécsőcz, tó 20.
- Perkáta (Fehér-m.), sírleletek 282; — vaskori lelet 86.
- Perzsák sodronypánczélt viselnek 130.
- Perzsia 118.
- Pest, főtemplom története 76.
- Péter király mint a pécsi székesegyház építője 291.
- Petronell, lándzsacsúcs 328.
- Peucinok 62.
- Philippus Arabs érme 117.
- Phokas (602—610) arany érmei 120.
- Piatra albai kincs 62.
- Pilin, lelethely 354; — magyar pogánykori sírok 97.
- Pilis, apátok 185.
- Pilisi apátság története (1184—1541) 184.
- Piræus, talpcsőves edény 224.
- Pisa, sgraffito díszítés 40.
- Plinius 2.
- Podsemel (Krajna), hullaegetési tumulusok 221.
- Polesovice (Morvaország), hamvas sírok 338.
- Poligárok sodronypánczélt viselnek 130.
- Polygnotos compositioi 1.
- Pommeránia, halántékgyűrűk 333.
- Pompéji szobafestők 1.
- Pons Augusti, dáciai vámalomás 419.
- Poprad síkságai 18; — téglavető agyagában urnadarabok 19.
- Porács, cserepek 19; — kördíszítmények 21.
- Poroszország, halántékgyűrűk 333; — x. száz. kengyel 119.
- Posen, halántékgyűrűk 333.
- Pozsassena, római nyomok 421.
- Pozsony, fegyverkiállítás 285; — lándzsacsúcs 328; — Pethe László-féle szenteltvíz-tartó 37; — Rómer-család 341.
- Pörös, magyar pogánykori lelet 97.
- Præhistorikus talpcsőves edények 211.
- Prága, kolozsvári «Clussenbach» testvérek sz. György ércszobra 260; — vidéki tekerccses gyűrű 334; — Wallenstein-palota 180.
- Prószeék-Hradok (Liptóm.), őskori telep 152.
- Pruckli Fülep pozsonyi plébános 342.
- Pruzzok (poroszok) 333.
- Ptolemæus 270.
- Puleri barlang (Sicilia), talpcsőves edények 214.
- Purgstall (Sopron-m.), 59, 61.
- Pusztá-bakodi sírlelet 445.
- Pusztá-Teremi (Szatmár-m.), éremlelet 287.
- Pusztavár, Pusztihrad (Zólyom-m.), őstelep 296.
- Püspök-Szent-Erzsébet, őskori kengyel 118.
- Pyrargyrit darabok 62.
- Quad pénz 152.
- Quedlinburg, Madarász Henrik ereklyetartója 258; — szobrászati tekintetben 260.
- Quinqueecclesia a középkorban 290.
- Rábcza völgye 137.
- Rábé (Torontál-m.), ásátások 206; — leletek 46.
- Rackwitz (Posen), lelet 337.
- Rác-Egres (Tolna-m.), leletek 50.
- Rác-Szent-Péter, délszláv ékszerek 450.
- Ragusai Kristóf módruzi püspök 341.
- Rajnai művészeti iskola 258.
- Rakamaz, őskori aranylelet 86.
- Rákóczy Ferencz kardja 285.
- Rákóczy-zászló 1706-ból 285.
- Rákos (Sopron-m.), Mithræum 379.
- Rákos (Pest-m.), népvándorláskori kengyelek 121.
- Rákos-Palota, leletek 52.
- Rákospatak (Ugocsa-m.), őskori örlőkő 417.
- Rateje (Csehország), őskori sírok 337.
- Recesvinthus góth király érme 83.
- Redwitz Miklós szőrényi bán érmei 193.
- Regensburg műemlékei 266.
- Régészeti és embertani (országos) társulat zólyomvármegyei kirándulása 371; — szept. 29-iki ülése 374.
- Régiségek árverezése 382.
- Régiségtár vendégei 383.
- Rejtélyes emlékek magyarázata 330.
- Rembrandt 388.
- Remilly, etruszk sodronyos bronz cista 282.
- Renaissance Németországban 179.
- Resiczabánya, római bányászat 61.
- Rhodus, talpcsőves edények 224.
- Ricant 386.
- Richter lajstroma 9.
- Riemenschneider frankóniai szobrász 266.
- Ríle Gellért, a kölni székesegyház tervezője 176.
- Rima-Szombat, bronz karvéd 52; — őskori lelet 324.
- Róbert Károly érme 44; — érmei 84.
- Rococo 182.
- Rohácska (Liptóm.), őskori telep 145.
- Róma, Szent Kelemen-bazilika 123.
- Római érmek 83; — feliratok Alsó- és Felső-Pannoniából 224; — fürdő 77; — helytartók; — kочи 94; — kori tumulusok 219; — legyezők 190; — sánczok 424—427; — sírok 287; — szobafestők 1; — téglák 421, 422; — tetőcserep és téglatormélék 96; — vashányászat 62.
- Rómer F. Ferencz emlékezete 187, 284, 381.
- Rómer Gáspár pozsonyi kanonok síremléke 1515-ből 340.
- Rosegg (Karinthia), tumulusok 219.
- Rothenburg szoborművei 266.
- Rovise (Krajna), hullaegetési tumulusok 220.
- Rózsahegy (Liptóm.), rézlelet 147.
- Rubaijat (Egyiptom) 2; — temperafestésű képek 4.

- Rupp «Magyarország ekkorig ismeretes pénzei» 193.
 Ruzsdorf Pál a német lovagrend nagymestere 1426-ban 196.
 Rutenstokh Pongrácz pozsonyi eskütt 342.
 Sajó völgye 20.
 Sajó-Gömör, bronz karvéd 52; — bronz tű 54.
 Salerno, domborműves elefántcsont táblácska a székesegyház oltáráról 338.
 Salgó-Tarján, bronz tűk 54.
 Samarkand 918-ban 100.
 Samatvrovo (Kaukázus), talpcsöves edény 223.
 St. Florian 181.
 Sanct-Gallen, psalterium aureum 123.
 S. Lucia (tengerpart), sírmező 222.
 Sanct-Marein (Steyer), kéthajójú templom 177.
 St. Margarethen (Krajna), hullaégetési leletek 220.
 St. Michaeli (Karinthia), vaskori sírok 336.
 VI. Sándor pápa 342.
 Sankfalvay Miklós prépost 342.
 Sarkophagok 439.
 Sarmizegetusa 62, 419.
 Saur Szaniszló boroszlói kanonok 1535. 15.
 Schedel-féle krónika 388.
 Schleswig, x. száz. kengyel 119.
 Schlick Gáspár, Zsigmond követe 1426. 196.
 Schliemann Henrik † 90.
 Schlüter német képfaragó 267.
 Schnoderpatak (Szepesm.), urnadarabok 19.
 Schönwald (Szepesm.) 20.
 Schreiber Theodor dr. 6.
 Schubín (Posen), halántékgyűrűk 338.
 Schwaz, góth templom négy hajóval 177.
 Scordisci, pannoniai nép 277.
 Scyrusok érczbányászata 148.
 Sczavnicza (Szepesm.) 20.
 Sedlec Hurka (Csehország), lelhely 219.
 Segesvár, hengerded tekercsek 83.
 Selmeczbánya, 1443-iki földrengés 14.
 Selmeczbánya, ötvösök és festők pecsétje 1630-ból 92.
 Senftenburg (Németország), talpcsöves edények 219.
 Severus Alexander császár 346.
 Sèvres-i múzeum 224.
 Sgraffitto díszítés 40.
 Sicilia, talpcsöves edények 211, 213.
 Siebmacher címerekönyvének hibája 392.
 Siedlie (Lengyelország), halántékgyűrűk 336.
 Sigfried szent-benedeki apát (1330–1355) 12.
 Siklósi kincs 324.
 Simontornya, talpcsöves edények 212.
 Simor János †. 90.
 Sió 50.
 Sírrablók 2.
 Sirmienses, pannoniai nép 277.
 Siroki vár 137.
 Skandináv régészek 119.
 Skandinavia, karvédek 54.
 Skile (Krajna), hullaégetési tumulusok 221.
 Slaboszewo (Posen), halántékgyűrűk 338.
 Slatina (Csehország), halántékgyűrűk 336.
 Soissons, St. Yved temploma 176.
 Solymos, Csákkó barlang 136.
 Solyom Mihály és gödényházi Székely Albert címere 1607. 406.
 Sombrow (Poroszország), lelet 337.
 Somodor, ókori kocsiról írt értekezés németül 288.
 Sonkád (Szatmárm.), bronz kard 56.
 Sopron, béke 1463 jul. 19. 31; — Deák-téri római sírok 287; — leletek 57; — Purgstall földvára és urnatemetője 313; — purgstalli talpcsöves edény 221; — purgstalli temető 58; — Várishegy 59.
 Sorger Mihály építész 1630. 38.
 Soroksár, urnatemető 448.
 Sós-Hartyán (Nógrádm.), elektrongyűrű 334.
 Spalato, múzeum kis Zeus-szobra 268.
 Spanyol prehistorikus leletek 158.
 Spanyolország, talpcsöves edények 218.
 Speyer, szobrászat hiánya 259.
 Stassfurt templomában álló Sz. Erzsébet 266.
 Steiermark, csinos bronz tör 328.
 Stialawitz (Csehország), leletek 219.
 Stibor vajda borostyánkő kanala 377.
 Stomfa, ásatás 376; — castrum kiasatása 374; — római lelet 86.
 Stoss Veit életrajzi vázlata 264; — nürnbergi fafaragó 264.
 Strassburg szobrászata 259.
 Sümegh vidékének őskori agyagiparáról 374; — vidéki leletek 63.
 Svédország, x. száz. kengyel 119.
 Swastika dísz 223.
 Szabad-Battyán (Fehérm.), halántékgyűrű 334.
 Szabolcsmező, népvándorláskori kincs 91.
 Szakul köszénbánya, római ezüst érmek 61.
 Szalay Agoston 14.
 Szalók (Szepesm.), őstelep 21.
 Szamos-Ujvár, római táborhely 272.
 Szárazd (Tolnam.), vaskori leletek 282, 449.
 Szarvasagancs tör 81.
 Szasszanida emlékek közt a kengyel 116.
 Szász művészeti iskola 258.
 Szász-Homoród, őstelep 171.
 Szászkabánya, római bányásztelep 62.
 Szatmár György pécsi püspök 157, 293.
 Százd (Hontm.), bronzkori lelhely 354.
 Széchenyi István gróf kardja 285.
 Szécsény, bronzkori lelhely 354.
 Szeged, bojárhalmi ősmagyar leletek 97, 102; — Királyhalom 99; — királyhalmi ősmagyar leletek 97; — lelet 93; — múzeum újabb szerzeményei 278; — őthalmi népvándorláskori tárgyak 120; — Othalmon talpcsöves edények 213; — vidéki leletek 355; — vidéki pusztá templomok 166; — vidéki temetők 445.
 Székely család címere 1685. 204.
 Székesfehérvár, antik bronz talak 376; — bronz vésű 83; — népvándorláskori ékszer 324; — zománcozott csatlemez 377.
 Szeldsukok 115.
 Szelevény, talpcsöves edények 213.
 Szélnye (Zólyomm.), őstelep 299.
 Szemenyik-hegység, római bányászat 61.
 Szendrői Benedek címere 1573. 403.
 Szent-András, talpcsöves edények 213.
 Szent-Endre (Pestm.), bronz karvéd 52; kengyel 120.
 Sz. Gellért legendája 46.
 Szentiván-Paksa (Abaujm.), bronz karvéd 52.
 Szent István ábrázolása 387; — érmei 41.
 Szent Lajos idejében sodronyos nadrág viselese 129.
 Szent László király érmeken 197.
 Szent Márton lovas szobra 267.
 Szentes, leletek 79; — nagyhegyi kengyelek 122.
 Szepes-Béla, kehely 32.
 Szepes-Váralja 20.
 Szepesmező, őskori cserepek 18.
 Szerb-Posezsena, a coh. V. Gallorum téglája 272.
 Szerencsenyek, mesztetgnei, családi címere 196.
 Szerencs, talpcsöves edények 213.
 Szikszay Deák János címere 1568. 400.
 Szilázia 14.
 Szkala-hegy (Szepesm.) 20.
 Szláv halántékgyűrűk 333.
 Szlavin denáro 198.

- Szlavónia, régészeti egyesület 382.
 Szolopnai család czimere 1432-ből 395.
 Szlovinka (Szepesm.), kördíszítmények cserepeken 21.
 Szobieszkis sisakja 1683-ból 126.
 Szolnok, őskori arany ékszer 83.
 Szolyva, magyar pogánykori lelet 97.
 Szomolány (Pozsonym.), őskori lelet 86.
 Szomolyán (Hevesm.), kaptárkövek 138.
 Szőlőske, a két Czákó-köcsoport 137.
 Szőlős-Végardó (Ugocsam.), őskori telep 415.
 Szőny, bronz törpenge 328.
 Szörénység 196.
 Szörénység az Olt folyóig (Cumania) 194; — területén pénzverő jog 197.
 Szörénytornya (ma Turnu-Severin) 196.
 Szuk Lipót éremgyűjteménye 41.
 Szutori Szabó Lukács czimere 1548. 399.
 Szvinicza, római nyomok 421.
 Tab, bronzkori lelet 86.
 Taifalok 62.
 Tamásfalva (Torontálm.), bronz karvéd 52.
 Tamásvárálja (Ugocsam.), őskori erőd 413.
 Tanácsok régi tárgyak ragasztására és tisztogatására 191.
 Tarczali völgy 20.
 Tarna (Ugocsam.), köceltek 417.
 Tarnóczy-féle gyűrt-gyűjtemény 86.
 Taurisci, pannoniai nép 277.
 Tekeháza (Ugocsam.), őskori cserepek 416.
 Teletskoie (Oroszország), bronz-üst 430.
 Temanza 182.
 Temesvár, római bányászmcscs 62.
 Temperafestés 4.
 Teremiai temető 445.
 Templariusok 175.
 Terregovai átjáró 62.
 Teschen (Németország), talpcsöves edények 219.
 Tétény, lándzsacsúcs 328.
 Theatrum Europaeum 386.
 Themerai Bálint czimere 1609. 408.
 II. Theodosius aranyérme 334.
 Thera sziget (Görögország), őskori leletek 306.
 Gr. Thurzó György czímeres levele 1607. 408.
 Thyatira (Lidia) két érme 346.
 Tibiscum 61.
 Tibold-Darócz, emlékkövek 138.
 Tiefenau, pánczéltöredékek x. száz. 128.
 Tierna 419.
 Tihany, agyagedénytöredékek 448.
 Tinódy Sebestyén (?) sgraffito-rajz 39.
 Tiryns (Görögország), fátylatartó 212.
 Tischler Ottó † 381.
 Tisova (Beregm.), bronz csákány 143.
 Tisza-Füred, múzeum 188.
 Tisza-Lucz (Zemplénm.), zománczos aranykapocs 377.
 Tisza-Ujhely, őskori agyagkorsó 416.
 Tobolsk, bronzedények 430.
 Tordos, cserepek 69.
 Tolnamegye, éremlelet 83.
 Toledói pengék 126.
 Torna, mészhegylánc cserepei 19.
 Toroczkó-Szent-György, tumulusok 161.
 Tószeg, csont eszközök 378.
 Tök (Pestm.), antik bélyeges téglá 376; — római nyomok 230.
 Tököly Sebestyén czimere 1572. 402.
 Tököly, talpcsöves edény 221.
 Török handzsárok, jatagának 126.
 Török-Kanizsa, agancstárgyak 378.
 Törteli Kun Balázs czimere 1549. 399.
 Trajanus nagyobb bronz érme 83; — táblája Orsova közelében 358.
 Trencsényi Mader Miklós czimere 1571. 402.
 Trencsényi Csák Máté 13.
 Tribus Arniensis és Aniensis 270.
 Trier, Mi Asszonyunk temploma 260.
 Troesmis (Iglicza) 421.
 Tuczn (Posen), hamvas sírok 337.
 Tur-Terebes (Ugocsam.), régi áldozó pohár 453.
 Tutilo († 911) elefántcsont táblája St. Gallenben 258.
 Túrje (Somogym.) 63.
 Tyrinnos 349.
 Ugali György pécsi várnagy 1394-ben 154.
 Ugocsavármegye, antik érmek 453; — lakói a prähistorikus korban és a történelmi kor elején 370; — őskori emlékei 410; — régi áldozó poharak 453.
 Ujlaki Ferencz egri püspök († 1555) 341.
 Ujlaky Lőrincz 155.
 Uj-Moldova 62; — római nyomok 422.
 Uj-paulisi őskori telep 378.
 Ujvidék, aranylánc lapos lazuli kövekkel 376.
 I. Ulászló érmei 1440—1444. 287.
 II. Ulászló király 155. 342; — ábrázolása 388; — képe 1497-ből 382.
 Ulozsa kova 19.
 Undset Ingwald 165.
 Ungmegye, leletek 141.
 Urnatemető 318.
 Urnák 318.
 Vág-Szered, bronzkard 448.
 Vajasd, őskori cserepek 69.
 Valens császár érme 146.
 II. Valentinianus érmei 117.
 Valerianus 62.
 Vancsa István esztergomi primás képe a char-tresi templomban 382.
 Vandalok 62.
 Varadia (Arcidava) 95. 425.
 Varciani, pannoniai nép 277.
 Várhely (Hunyadm.), ásatások 379; — (Sarmizegethusa) dáciai vármállomás 419; — a IV. Flavia Felix legio téglája 374.
 Varishegy (Sopronm.), urna 167.
 Varishegyi urna (Sopronm.) 257.
 Várpálánka (Munkácsm.), bronz buzogány 143.
 Vár-Palota, régiségek 450.
 Vasmegye, régészeti egyesület évkönyve 1889—1890. 369.
 Vatikáni ó-szlovén kézirat 119.
 Vecsel (Micja), dáciai vármállomás 419.
 Velejte (Ugocsam.), köceltek 417.
 Velence, S. Simone Piccolo és S. Geremia 182.
 Venczel király érme 44.
 Vereb, magyar pogánykori lelet 97.
 Verchny-Konecz (Oroszország), réz-üst 430.
 Verécsé (Ugocsam.), őshalmok 417.
 Verespatak, római bányászmcscsek 62.
 Versecz vidéki őstelepek és urnatemetők 285; — város pecsétje 1804. 450.
 Verulami Bacon 264.
 Veszprém, őskori lelet 86.
 Viaszfestés 2.
 Vidernik, kova-szikladarabkák 19.
 Vidffy család (mohorai) czimere 395.
 Villafrati barlang, talpcsöves edények 214.
 Villanova (Olaszország), őstelep 223.
 Vily (Abaujm.), két tör 328.
 Viminacium, fő hadi út 61; — római mcscs 378.
 Vischer Péter nürnbergi bronzöntő 263. 264.
 Visegrád, II. Valentinianus érme 83.
 Visztula 333.
 Vitruvius 2. 178.
 Vlád havasbeli vajda 196.
 Vorchtenstein Pál gróf czimere 1419. 202.
 Votice (Csehország), halántékgyűrűk 336.
 Vörösvár, római sírfelirat 234.

- Vötau, morvaországi várkastély 125; — várkastély fegyvergyűjteménye 130.
- Wallach Siegmund bécs-újhelyi ötvös 30.
- Watsch (Krajna), leletek 220.
- «Weisskunig» fametszetei 389.
- Wels (Felső-Ausztria), bronzkori kard 328.
- Wenzel Gusztáv † 452.
- Widukind szász krónikás 115.
- Wies (Stiria), tumulusok 219.
- Windisch-Garsten (Felső-Ausztria), bronz fibula 146.
- Wlădhăza, tumulusok 161.
- Wodena (Edessa), görög feliratok 268.
- Wohlgemuth 264.
- Worms, szobrászati dísz hiánya 259.
- Würzburg szobrászati tekintetben 266.
- Xiazenice (Lengyelország), szépen díszített négy halántékgyűrű 334.
- Zaborowo (Posen), talpcsöves edények 219.
- Zágráb, dóm 24; — kiállítás 189; — közelében római kocsi 94; — Sz. István királynak szentelt székesegyház 199.
- Zakolanyi (Csehország), leletek 337.
- Zalatna (Ampelum), dáciai vámállomás 419; — Korabia hegyen talált római bányász-mécsesek 62.
- Zalavár és az új-zalai római feliratos kövek 447.
- Zámcsék Lehotski (Liptóm.), őskori telep 149.
- Zára város réz érme 84.
- Záray Lázár címere 1533-ból 399.
- Zarnowka (Lengyelország), halántékgyűrűk 336.
- Zemendorf 31.
- Zerecsen György 155.
- Zeuxis táblafestményei 1.
- Zichy Károly gróf kardja 285.
- Zimmermann Gergely löcsei mester 157.
- Ziska János sodronypánczéiban 130.
- Znaim, leletek 219.
- Zólyomvármegye őstelepei 297.
- Zombor, átfűrt kőbalta 81.
- Zowárdffy család a xiv. században 361.
- Zrinyi Adám, Miklós fia † 1691. 127.
- Zrinyi Katalin címere 1585-ből 377.
- Zrinyi Miklós a költő könyvtára 127; — fegyverháza 131.
- Zulinger Wolfgang bécs-újhelyi ötvös 30.
- Zuolom (Zólyomm.), vára 297.
- Zürich, múzeum 52.
- Zsámbék, római fogadalmi oltár 229.
- Zsércz, emlékkövek 138.
- Zsidovin (Bersovia) 61, 95, 425.
- Zsigmond király érmei 193; — xv. századbeli képe 389.
- Zsigmond pécsi püspök 1498. 26, 152.
- Zsjarecz hegy (Liptóm.), őskori telep 151.

A tartalomjegyzéket, az ábrák magyarázatát és a tárgymutatót készítette

Dr. BOROVSKY SAMU.

ANTIK ARCZKÉPEK A BUDAPESTI MŰVÉSZHÁZBAN.

(GRAF T. GYŰJTEMÉNYE.)

Az ókori irodalom ugyan föntartotta számunkra a leghíresebb festészek neveit, egyik-másik nagy festész világhírű festményeiről részletesebb leírásaink is vannak és mivel az antik világ góczpontjain a nagy művészek által teremtett mintákat az agyagművesek, edényfestők és bronzművesek is utánozták, lehetett némi fogalmunk a régibb és újabb attikai mesterek kedvelt motivumairól: de java részében a pompéji, herculanumi és római szobafestők nagyszámú bár de közepszerű maradványai után következtettünk a régi festészet alkotásaira. Mindenki tudja, hogy ily következtetések mennyire megbízhatatlanok. Mert ha modern időben azt tartjuk, hogy a leggondosabban készített hű másolatok, fényképek, fénynyomatok és fénykarcok sem elegendők arra, hogy valamely festész képeiről kellő fogalmat szerezzünk, minő kevésbé elégítheti ki tudományos lelkiismeretünket az a tudat, hogy Polygnotos compositióit az attikai edényfestők önkényes szabad utánzásai révén, Zeuxis és Parrhasios bámult táblafestményeit pedig épen csak századokkal utóbb élt szobafestők falfestményei alapján ismerjük.

Igy érthető tehát, hogy míg az antik építészet fönmaradt romjai és az enyészettől megóvott nagy számú szobrászati művek a görög építészekről és szobrászokról az ókorban táplált magas véleményt legteljesebben igazolták és módot nyújtottak arra, hogy eredeti emlékek nagy sokasága alapján megteremtsük az antik építészet és szobrászat történelmét: addig vajmi fonák volt a harmadik nagy társművészet helyzete! Panaszos sajnálkozással kellett bevallanunk, hogy a görög világ félszázadra terjedő festészeti alkotásairól tétova sejtelmek homályán túl talán soh'se jutunk.

Ime azonban Egyptom homokja majdnem sértetlenül óvott meg számunkra közel két évezreden át nagyszámú eredeti festményt és most midőn szemtől szemben állunk egy 84 dbra menő eredeti antik képtárral, nem hiú szó, ha azt mondjuk, hogy napjainkban jóval többet tud-

hatunk az antik festészetről, mint tudtak elődeink róla, mióta az antik világ letűnt.

I. Az antik képtár, melyet ez idő szerint Budapesten a művészek házában néhány héten által tanulmányozhatunk, Graf T. bécsi kereskedő tulajdona, a ki azt Egyiptomban az El Fajum nevű tartomány szélén kincskereső benszülöttektől szerezte. A tartomány régi fővárosa, Kerke, sírjaiból még régi időben kerülhettek e táblák a sivatag homokjába Rubaijat környékén, a mikor sírrablók arany ékszerek után kutatva, föltúrták a sírládákat, a sírok födelét fölemelték s a vászonba tekert hulla arczát borító festményeket mint értéktelen lomot elhántták.

Ezen vékony fatáblákra festett természetnagyságú arczképek tehát egytől-egyig sarkophágókból kerültek elé és mint arczborító képmások ősrégi szokás utolsó gyakorlatát képviselik, mely azt kívánta, hogy a sírokat látogató rokonok számára a kedves halott arczvonásai fönmaradjanak. E czélból tehát az arczképezés Egyiptomban a Kr. előtti utolsó és a Kr. születése utáni első századokban általános szokás volt, mely sok művésznek adott foglalkozást.

A kerkei temető képei között nagyon különböző értékűek akadnak. Magas becsű remekék mellett látunk ügyetlen gyerekes kísérleteket. A Graf-féle lajstrom* szerkesztője igen helyesen jegyzi meg, hogy e különféleség valószínűleg onnan ered, hogy a jobbmóduak kitünőbb, a szegényebb sorsuak kevésbbé jeles festészekkel festették le magukat. Másrészt azonban talán korbéli különbségekre is vezethetők vissza ez eltérések és föltehető, hogy a jobbak korábbi időből valók, a gyöngébbek pedig, melyek máskülönben is elűtnek tőlük és némi sajátságokat mutatnak, későbbi időben keletkeztek.

II. A képek nagyrésze viaszkos festékekkel (*ars encaustica*), részben ezzel és temperafestékekkel készültek. Donner már régebben értekezett mind a két technikáról és kísérletek nyomán magyarázta Plinius- és Vitruviusnak az encausisra vonatkozó helyeit.** Most a Graf-féle gyűjtemény gondos tanulmánya alapján az eljárásokról tiszta fogalmat nyerünk. A festésre a viaszot egy kis szoda hozzáadása után többször tengeri vízben főzték, ezáltal a viasz sárgás színét vesztette és alkalmassá vált arra, hogy ásványfestékekkel keverjék; azután adtak hozzá egy kis növényolajat és chiosi balzsamot, hogy hideg állapotában is nyúlékonyabb és idomításra alkalmasabb legyen. A szerszám (*cestum*), melylyel a művész az így elkészített anyagot kezelte, keskeny és végén lándzsa-

* Katalog zu Theodor Graf's Gallerie antiker Porträts aus hellenistischer Zeit. Berlin, 1890. Selbstverlag des Eigenthümers. 8° 40 l. Készítette F. H. Richter; Richter szerényen és helyesen megjegyzi, hogy e munka tudományos teljességre nem tart még igényt (8. l.).

** A «W. Helbig: Wandgemälde der vom Vesuv verschütteten Städte Campaniens, Lipce 1868» című munkában és újabban többször, legutóbb a Katalog 36—40. lapjain. Donner magyarázatát követjük a fönti leírásban.

formára kiszélesbülő pálca volt, hegye kissé elgörbített és csipkés szélű ; így az antik művész össze-vissza kenhette vele a nyúlékony anyagot, kiegyenlíthette hátával a magasabb helyeket és hegyével a szem gömbén

NŐI ARCZKÉP GRAF T. GYŰJTEMÉNYÉBEN (8. SZ.)

Weinwurm horganyedzése Blechinger rézedzése után.

és egyebütt, a hol szükség volt reá, fölrahatta a leginkább kiemelkedő pontokon a fényeket jelző festéket, vagy más finomabb kezelést igénylő részleteket dolgozhatott ki.

A kép alapjául legtöbbször ciprusfából készített vékony táblácskát használtak, melyen feketében reá rajzolták előbb a kép vázlatát. Mikor a festés is megvolt, következett a tulajdonképeni encausis, az égetés vagy olvasztás, melyről az egész eljárást elnevezték; t. i. megközelítették a kész festményt melegített fémpálczával vagy izzó parazsat tartalmazó fémedénynyel, miáltal a színek kissé megolvadnak, az erős, túlkemény körvonalak kissé szétfolynak, a rések és domborulatok kiegyenlődnek és az egész kép egyenletes, mázszerű fényt vesz föl.

A másik technika, melylyel e képeken találkozunk, az ismeretes és mai nap is dívó temperafestés. Ennél a festék kötanyaga tojásfehér és fügetej; ez az eljárás az ókortól kezdve az egész középkoron át maradt fenn és az olajfestés föltalálása előtt szerte dívott. A táblák, melyeken temperafestést látunk, kréta- és enyvkeverékű réteggel vannak bevonva, néha a táblát vászon borítja és erre rakták a kréta-alapot, egy esetben pedig épen nem használt a művész fatáblát, de néhány vászonréteget rakott egymásra és ezt borította a fehér kréta-alappal.

A legtöbb kerkei kép a viasz- és tojástechnika összeköttetésével készült, melynek Donner a «viasztempera-encaustica» nevet adta. Ez eljárásnál a viaszhoz nem kevertek balzsamot, de tojássárgát és egy kis tojásfeheret meg egy pár csöpp növényolajt; e keveréket dörzsölték és gyúrták (miáltal a víztartalomtól szabadult) és a szükség szerinti fémfestékeket por formában dolgozták beléje. Így keletkezett egy viaszkos balzsamkenőcshöz hasonlító anyag, melyet épúgy lehetett cestrummal kezelni és égetni. Ez eljárás azt az előnyt nyújtja, hogy a kép befejezése után is lehet még temperával finomabb részleteket hozzáadni, a mi a gyűjtemény egyes képein meg is történt.

Az így kidolgozott képek nélkülözik azt a mázszerű fényt, mely a viaszkos balzsamú encausticával jár; színük valamivel tompább és inkább megközelíti az alfresco festmények hatását.

A rubajati képeken legtöbbször csak a ruhát festették temperával, sokszor hanyagúl és vázlatosan, nyilván azért, mert arra számítottak, hogy a tetemet körülpólyázó szövetek, melyek körülfogták a táblát, a tábla alsó részén a ruhát is beborították.

III. Bámulni való, hogy a nehéz viasztechnikát a régi mesterek minő ügyességgel kezelték és mennyire bírták a legközvetlenebb hatások kifejezésére is használni. Senki, a ki a kerkei arczképeken végig tekint, nem fogja tőlük azt a közvetlenséget megtagadni, melyet csak az egyéni vonások visszaadásával lehet elérni. Az antik művészetet ez oldaláról csak most ismerjük meg igazán. Nincs ez arczképekben «antik» idealizálásnak semmi nyoma, az egyének minden hibájukkal és minden szépségükkel élednek föl előttünk. Igaza van Ebersnek, mikor talpraesett első fejtegetésében találóan reáutal, hogy e képek mestereinek

egyedüli ideálja a valóság hű eltalálása volt.* Ebben pedig virtuózságig vitték. Ily dicséret természetesen csak a legjobb képeket illeti, például azokat, melyeket e sorok kapcsán a Blechinger-féle fénymetszetek után horganyedzésekben közlünk és még egynéhányat, egészben talán 10—12 képet. De a többi is hű tanúságot tesz arról, mikép fogták föl az Egyp-

KÉT FÉRFI ARCZKÉP (21. SZ. ÉS 28. SZ.) A GRAF T.-FÉLE GYŰJTEMÉNYBEN.

Weinwurm horganyedzései Blechinger rézedzései után.

tomban működő görög művészek földadatukat. Nem az egyiptomi régi, a Ptolemæusok korát megelőző merev schemák szerint foly a munka. Alexandria megalapításával oly góczpontot nyert a görögség, melyben hatalmasan érvényesülhetett. A tudomány és művészet egyaránt újjá

* Eine Gallerie antiker Portraits. Erster Bericht über eine jüngst entdeckte Denkmäler-Gruppe, von Georg Ebers. Berlin, 1889. Különnyomat az „Augsburger Allgem. Zeitung”-ban 1888. évi 135. sz. és következő mellékletein megjelent cikkekről.

virágzásnak indult, de az új kor s az új talaj új, másnemű hajtásokat fakasztott a művészet fáján, olyanokat, melyek e kor egész lelkületének kifejezői. Dr. Theodor Schreiber érdekesen mutatja a fönmaradt emlékekből, mi ez új alexandriai hellen művészet főtárgya: az életkép. E műfaj az egyiptomi, fölötté érdekes és nagyváltozatosságú életből meríti tárgyait, tehát éles megfigyelésével, az élet hű másolásával jár. E folyóirat hasábjain is értekezett a jeles lipcsei archæologus egy ízben e saját-szerű alexandriai genre-ről.* Föl kell tételeznünk, hogy e műfaj virágzásában a gazdag alexandriai tőkéseknek is lehetett jelentékeny részük, a kik menten idealis hajlamoktól, az életképeknek előnyt adtak a mythosok századok óta mindinkább elkoptatott tárgyai fölött. Érdemes is volt izlésükhöz alkalmazkodni, mert a keleti világ ezen leggazdagabb kereskedő és iparos városában szokás volt a festészeket fejedelmileg díjazni, a mi viszont azt mutatja, hogy e cosmopolita világ is megtartotta a régi görög traditióból a művészet becsülését. A művészet fölvirágzásában e korbéli emberek szerfölötti egoismusa is jelentékeny tényező volt. Semmiféle nagy állami ambitio nem sarkallotta e kor s ez ország emberiségét nagy tettekre, minden erő tehát a város fölvirágoztatására, kitartó munkára és az önhiúság és élvvágy kielégítésére irányult. Az élvezetek egyike, hallatlan fényű, pompás paloták építése és díszítése, a hiúságokhoz pedig a saját egyéniség megörökítése tartozott, tekintet nélkül az egyéni értékre. Nem csuda tehát, hogy az arcképfestőknek arany napjaik voltak itt, a hol a jövevény görögség igen könnyen fölvelt belföldi ősi szokásokat, melyek közé a saját arckép sírbatétele is tartozott.

E szokásnak hódolva, mindenki kellő időben gondoskodott róla, hogy arczvonásai anyagi eszközei szerint jobb vagy gyengébb mester által megörökíttessenek. A szokás nyilván nem szorítkozott Alexandriára, alighanem széltében dívott Egyptom földjén; a kis Kerke városában is gyakorolták. Meglepő tünemény, hogy félreeső vidéki városban oly jeles mesterek akadjanak, a minőktől e táblák jobbjai származnak. Ebers úgy hiszi, hogy talán a legjelesb képek nem is Kerkében készültek, de a fővárosban. Előkelő emberek talán nem sajnálták a fáradságot, hogy nagyobb városban festessék magukat, talán el is hozattak házukhoz kiváló festészeket, sőt az a lehetőség sincs kizárva, hogy némelyek csak haláluk után kerültek vissza szülőföldjükre, mire Ebers érdekes példákat idéz. Nem ritkán messze földre is küldték az eltemetésre teljesen elkészített holtakat, hogy családi sírboltjukban nyugodjanak, vagy mert egyik-másik város temetője különös tiszteletben állott. A Graf-féle leletek között van egy föliratot táblácska, mely ily hullának Kerkebe történt szállításáról szóló megjegyzést tartalmaz. Tehát e

* Néhány antik bronz szobrocskáról a nemzeti múzeumban, öt ábrával. Arch. Ért. 1887. 355—358. ll.

föltevések nem nélkülöznek minden alapot. Azonban a halottas képek legtöbbször mégis azt kell föltételeznünk, hogy helyi mesterek festették és ennél fogva alig lehet a művészet ezen ágának általános virágzási fokát Egyiptomban túlbecsülni, ha egy félreeső kis helység temetőjéből egy rakásban annyi jó kép kerül ki.

NŐI ARCZKÉP (45. SZ.) ÉS FÉRFI ARCZKÉP (4. SZ.) A GRAF T.-FÉLE GYŰJTEMÉNYBEN.

Weinwurm horganyedzései Blechinger rézedzései után.

Nagyon fontos volna a műtörténet szempontjából, ha sikerülne ez ismeretlen egyének arczképeit chronologiailag pontosan megállapítani. Ez eddig csak hozzávetőleg sikerült. Ebers próbálta fönnidézett első értekezésében e nehéz kérdés megoldását. Az ő fejtegetéseire utalunk tehát. Az általa megállapított végső időhatárok egyrészt a Kr. előtti

harmadik század végeig, másfelé pedig a Kr. utáni második század közepéig, tehát négyszáz évnél hosszabb korra terjednek.

Minden valószínűség szerint e kor nagyjából helyesen van megállapítva, sőt az öltözet divata, egyes föliratok jellege és más hasonló támpontok alapján némely képeknek a Kr. utáni első századba való sorolását is el lehet fogadni. Azonban a képek nagy tömegére nézve a szorosb korhatározás kérdése még függőben van és be kell várnunk újabb szerencsés leleteket, melyek talán egyik-másik föltevésnek segítségére lesznek. Azoktól, a kik e kor művészetét legbehatóbban ismerik, mert évtizedek óta foglalkoztak vele, H. Brunntól és Th. Schreibertől még legelőbb várható e kérdés megoldása.

IV. A bemutatott antik képtárban túlsúlyban vannak az asszonyok, nem kevesebb mint 46 antik nő arczképével ismerkedünk. Mind annyi teljes díszben jelenkezik. Drágaköves vagy gyöngyös nyakláncz ékíti a nyakukat, finoman dolgozott arany függők csüngnek le fülükről és legtöbbször drágaköves diadema vagy arany koszoru ékíti divatosan rendezett hajukat. Mindez ékszerek eredetijeit gazdag választékban láthatók Graf antik ékszer-gyűjteményében, mely a képek közelében közszemlére áll. A ruhák színe legtöbbször világos és egyszínű, előszeretettel kedvelik a violaszínű bíbor minden árnyalatait, menten a dél vidékieknél jelenleg dívó rikító színkeveréktől. Gyakran finom mustrák borítják vagy másszínű szalagok szegélyzik a könnyűded kelmét.

A nyaklánczon többször félholdidomú csüngőt látunk (16, 25, 34, 42), milyen gyakran akad a római birodalom minden vidékéről; ez ékszerforma nyilván eredetileg babonás hatásúnak képzelt és az istentiszteletben divatos, talán az Isis-kultussal kapcsolatos jelkép volt. Könnyen képzelhető, hogy ez úri hölgyek közül többen az Isis vallásának különös hívei voltak. Sajátságos a 8. számú bájos leányfej díszítése, mely hármass nyaklánczból és gazdag fülbevalókból áll és igen különös a haj elrendezése, mely párhuzamosan elhelyezett apró tekercsekbe van fonva, melyeket a reáarakott fejkötő kellő rendben tart, a fejkötő homlokfelőli szélét pedig sűrű gyöngysor szegélyzi. A tekercses hajdíszt kissé emlékeztet a herculanumi papnők bronz szobrainak hajzatára a nápolyi múzeumban. A bájos leányzónak finom vonásaival és szép fénylő szemével az egész képtárban alig van párja, és csak a 45. számú előkelő hölgy áll meg mellette, kire méltán vonatkoztatta minapában egy szellemes rajongó Anakreon kedves dallamát, melyben a szerelmes ifjú kéri a festészt, festené meg lángoló leírása szerint távoli kedvesét.* A sápadt szépség málázó szemmel, csöndes nyugalommal néz a távolba, puha fürtjei szép hajlással omlanak fehér homlokára, tartásában csupa

* Deutsche Rundschau «Die Auferstandenen von Kerke» az 1890. január 1. számban.

kellem és méltóság. Szép nyakán díszes gyöngyfűzér és fülében is gömbölyű nagy gyöngyök lógnak, melyeket az ókorban csakúgy becsült a hölgyvilág, mint napjainkban. Az antik művészt, ki e gyönyörű alkotását reánk hagyta, mintája alighanem ép oly gyönyörrel tölté el, mint a hogy évezredek után mereng rajta a késő utókor, majdnem megfélejtkezvén a szoros közvetlenség hatása alatt, hogy megbámulja a mestert is, a ki oly végtelen egyszerű eszközökkel teremté meg remek művét.

Természetes, hogy e bájos teremtések varázsa hatja meg leginkább a nézőt, de rajtuk kívül sok más érdekes arcz akad a leányok és asszonyok körében és akad öreg matróna is, ki leköti figyelmünket. Legtöbbször élettelen ábrázolt szemeik vonzanak, olykor a szende pír vagy a száj kecses kifejezése vagy a gazdag hajzat. Néha meglepő a fajtypus erős jellemzése és azt hisszük, hogy előkelő gazdag semita, phoeniciai vagy alexandriai zsidó nő képe van előttünk. Ilyen a 12. számú nő, melyen minden hegyes; éles csúcsba fut az orr, a lehuzott száj, a hegyes áll, arcbőre sárgásbarna, sötét nagy szeme mondolászínű, arcának kifejezése nagyon rokonszenves. Drága bibor öltönye, dús ékszerei, bársonyos és aranyos válldiszei mutatják, hogy előkelő világi hölgy volt. A cestrum kezelése is érdekes e képen. E művész sajátos módon keresztbe rakta a cestrum vonásait, melyek, mint a fametszetekben, fölveszik az ábrázolt síkok fekvési irányait. Sűrű szokás volt a szempillák széleinek és szemöldökök festése a mi e képeken is szembetűnő; ezek az úri osztályból valók. Minő szerény e hölgyek mellett az oly igénytelen arcú leány, mint a 14. sz., ki igazán népies alaknak látszik! Így végig menve az egész soron, még a legcsekélyebb értékűeken is alig fogunk elhaladni, hogy valami érdekes jelenség meg ne ragadná figyelmünket és a mi legmeglepőbb, alig van két kép, melyről azt lehetne föltételezni, hogy ugyanegy műhelyből való és még az a kettő sem, melyről Richter lajstroma azt állítja, hogy talán ugyanegy műhelyből vagy iskolából származnak (a 30. és 62-ik női képek) sem annyira hasonló, hogy ne volna benne több oly jellemvonás, mely mindegyiknél önálló mestert sejtet. Legbiztosabb ily kérdések eldöntésénél nem annyira az általános hatást latba vetni, mint a cestrum kezelését, melynek vonásait a viasz-fölület meleg kiegyenlítése sem tüntetett el soha teljesen.

A kik eddig e képekről akár művészi akár technikai szempontból irtak, a vizsgálatot ily mikroszkopikus irányban való irányítással még nem végezték. Kicsinyes és fölöslegesnek látszhatik az ily megfigyelés, de a modern műtörténészek élnek vele néha oly korbéli képek megállapításánál is, melyekre írott följegyzések léteznek; mennyivel fontosabb lehet tehát oly esetekben mint a jelen képtárnál, hol sem az

ábrázolt személyiségek neveit, sem a képek művészeit, de még a századot sem ismerjük, melyben mindegyik mű készült.

Tizenhárom fiatal ember, huszonöt férfikorában álló alak és két vén ember arc képe a szép nemmel szemben jelentékeny kisebbségben marad, de nem kisebb a művészi tehetség foka, melyet némelyike képvisel. Az összes hozzáértők egyhangú véleménye szerint azt a három arc képet illeti köztük a koszorú (4., 21. és 28.), melynek horganyedzését ide zárjuk. E másolatokban is fölismerhetik olvasóink közül azok, kiknek az eredetieket élvezni nem volt módjukban, a régi mesterek rajzbeli bámulatos ügyességét, melyhez az eredetieken a színek megfelelő ügyes kezelése is járul. Ez utóbbiból másolatainkban csak az árny és fényhatások érvényesülnek.

Az egyik (4. sz.) hatalmas egyéniség, melynek a tartományi kormányzatban bizonyára magas rangja volt, mire fején az arany babéros koszorú s a mellén harántosan átvonuló, arany és ezüst gombokkal díszített piros szalag tanúskodik, alsó öltönyére kékes felső köpeny borul, melyet bal vállán aranygombú fibula köt össze; a jobb vállról bíborszínű széles sáv fut végig. A tarka öltözet s az erős színezésű egészséges arc közömbös sűrű háttérből jól kiemelkedik. Még több erő van a másik (21.) fiatal férfiarcban, melynek kuszált haja, merész tekintete s erélyes mozdulatú ajka majdnem vadsággal páros kiméletlen erőt jelez. Semmi dísz vagy rangjel, de még ruha sem zavarja az egységes közvetlen hatást, melylyel ez egyéniség őseréje érvényesül. Ezúttal is meglepő, minő kevés színnel, minő keresetlen egyszerűséggel éri el az ókori festész nagy hatását. A férfierő más typusa egy önértékes egyénnek a természeti nagyságon túlmenő feje (28. sz.), éles szeme hatalmasan tekint körül és ajkai mintha öntetszelgő hallgatással szorúlnának össze és mintha előjárósági vagy más miféle méltóságát jelző mellszalagját kellő öntudattal, de egyúttal bizonyos jóindulattal viselné.

Kevésbé sikerültek a fiatal emberek arc képei, ellenben az egész sorozat gyöngye egy vén, ősz férfi képe (2. sz.). Ókori bölcszet velünk szemünk előtt látni, a ki sokat tud, de keveset beszél, ki az embereknek sokat megbocsát, mert sok világot és népet látott, komoly okossággal párosuló jóság honol arcán és csudálatos világosság terjed szét szemeiből.

Ha megfigyeljük azt a friss közvetlenséget, mely a legtöbb képen megragad, gondolkozóba esünk a fölött, hogy vajjon mikép történhetett, hogy ez asszonyokat s e férfiakat a szokásos mintázó üléseken nem szálotta meg az unalom mint ma, vagy hogy nem mutatják mindannyian azt a bizonyos feszes, erőltetett hangulatot, mely a modern fényképek legtöbbszöréből kirí és azokat oly értéktelenné teszi. A régi művészek nyil-

ván éles és gyors megfigyelők voltak, tehát azután, hogy megrajzolták az alaprajzot fekete festékkel, a képet kevésbbé mozdulatlan ülés alkalmával, mint inkább szabad társalgásban nyert benyomásaik után készítették el. De talán nem is annyira az ókori művészek, mint inkább az ókori emberek érdeme, hogy arczképeik oly fesztelen egyéni erővel hatnak; arczukat bizonyára még nem szállta volt meg a közömbös conventio köde, mely elborítja a modern világban az igazi belső embert.

De e kérdésre ép oly kevésbé adható kielégítő válasz, mint sok egyébbre, melyet e képtár körül támasztottak.

Miért állanak ez arcok, akár fiatalok, akár vének, akár szépek, akár rútak, akár egészségesek, akár betegesek, majdnem legtöbbször szemközt, miért tekintenek oly fölötté ritkán balra, de többször kissé jobbra és miért világítja őket a művész, majdnem kevés kivétellel, rendszeren balról? Pusztá véletlenségből nem történhetett ez, talán még legegyszerűbb az a magyarázat, hogy a legtöbb képtábla csakugyan sírba való temetésre készült s így a hulla hátára lévén fektetve, helyes, hogy felső második arcza is az eredeti arcz helyzetét vegye föl, miként azt az eredeti teljesen ép egyiptomi sírládában látjuk, melyet Th. Graf ezúttal képei magyarázatául szintén kiállított.

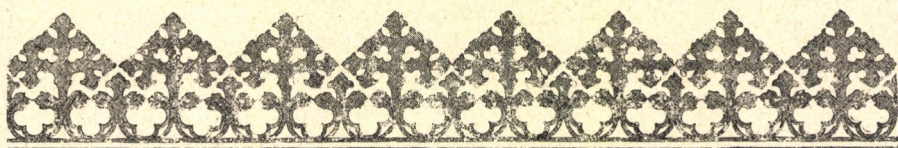
V. A Graf-féle gyűjtemény rövid bemutatása után még néhány szóval meg kell emlékeznünk azon rokon gyűjteményről, melyet a legutóbbi években Mr. Flinders Petrie az El Fajum tartományban a régi Krokodilopolis temetőjében folytatott ásatásaiból Angliába szállított. Az angol tudós kutatásában oly szerencsés volt, hogy harmincnál több, néha érintetlen sírládát ásathatott ki, ezek tehát a hellenistikus időben történt temetés-módról hű képet nyújtottak és sok mindenféle egyéb régiséggel jutalmazták a tudós fáradozását. Táblás arczképek is voltak ezek közt, olyanok, minők az itt bemutatott képek, de a találók jelentése szerint a Flinders-féle táblák igen csekély műértékkel bíró festmények, melyek valószínűleg az elhunytak halála után közvetlenül rögtönözve a kis város tuczatosan gyártó mázolói által készültek, míg a kerkei képek jó része tagadhatlanul művészekről ered, kiknek fölfedezése által az ókori műtörténetben nagy űrt bírtunk kitölteni.

* * *

RENAISSANCEKORI ZOMÁNCZOS ARANYCSAT EGYIK TAGJA
A N. MÚZEUMBAN.

KÖZÉPKORI ÉPÍTÉSZETÜNK CHRONOLOGIAJÁHOZ.

Hogy mennyire ingatag alapon épült eddig hazai műtörténetünk, azt alig lehet szembetűnőbben bizonyítani, mint a mikor olykor-olykor egy-egy fontosabb hazai középkori épületünknek, melyet csak archæologiai kiadványokból ismertünk, buzgó és szakavatott okmány-kutatók megírják a történetét. Tapasztalhattuk ezt nemrég, mikor Kemény közzétett a kassai dóm építésének történetére vonatkozó néhány fontos adatot,¹ mely néhány archæologiai tévedést halomra döntött, és az imént is mikor egy más első rangú emlékünkné, a garam-melléki szent-benedeki templom, történetét megírta Knauz Nándor, a jeles történetíró.²

Eddig azt hittük, hogy ez a templom a tatárpusztítás alatt tönkre jutott és a XIV. század első évtizedeiben Sigfrid apát alatt újra fölépült. Henszlmann hajlandó volt egyedül az épület stilusa után ítélve, a templomot a XIV. század «mintapéldájának» ítélni, melynek «egyöntetűsége az építkezésnek folytonos és ugyanazon terv szerinti kivitele mellett tanúskodik».³

E fölfogás szerint tehát ez a templom mintegy vezérszereppel bírt volna a XIV. századon át és XIV. századi csúcsíves építészetünk jó részt az ő mintájára fejlődött volna.

Minő alaposan tévedhetnek még a legtekintélyesebb szakemberek is, hogyha chronologiai adatok híján csupán stilistikus érzékekre támaszkodnak és legfőlebb egy-egy helytelenül magyarázott okmányt vesznek segítségül!

Az a helytelenül értelmezett okmány egy, Sigfrid szent-benedeki apáthoz (1330—1355.) intézett 1340. évi pápai levél, melyből Henszlmann azt olvasta ki, hogy Sigfrid 40 benczés zárda «helyreállításával» lőn megbízva. Abból ötöt csakugyan «helyreállított» — az okmány azt mondja «ad statum debitum perduxit».

¹ Ifj. Kemény Lajos. A kassai Szent-Erzsébet-egyház történetéhez. A. É. 1890, 339—342.

² A garam-melléki szent-benedeki apátság, írta Knauz Nándor, I. Budapest 1890.

II. A monostor 32—62. l.

³ Steindl Imre és Henszlmann Imre. A szent-benedeki templom Storno Ferencz által tervezett restaurációja ügyében jelentés. A. É. 1882. XXXIII—XXXIV.

Henszlmann föltevése az, hogy e 40 zárda temploma elpusztult a tatárjárás idején, más föltevése az, hogy az elpusztult zárdák közé a szent-benedeki is tartozott és tetézte föltevéseinek sorát azzal, hogy ha Sigfrid apát «helyreállított» öt más zárdát, akkor bizonyára előbb a magáét — a garam-szent-benedekit is megépíté.

A föltevéseknek ezen egész láncolata csupa tévedésnek bizonyúl. A szent-benedeki első, 1075-ben épített templom nem pusztult el a tatárjárásban, tehát nem is kellett azt 1330—1340 között Sigfrid apátnak újból fölépítenie. Egyébként azt, hogy Sigfrid klastromokat újból épített volna, nem is állítja az idézett okmány — ő nem épített, de visszaszerezte öt apátság jószágait, mint azt Knauz említett művében is elmondja. (71. l.)

Az eredeti templom tehát túlélte a tatárpusztítás viharait (Knauz i. h. 35. l.), elkerülte a veszélyt akkor is, midőn a XIV. század elején trencsényi Csák Máté az érsekségnek a monostor területével határos Berzencze várát fenekestől felforgatta és birtokait irgalom nélkül fel-dúlta és fenállott még ezentúl is, egy teljes századig.

Tehát abban a korban, a mikor Henszlmann és Steindl fölfogása szerint e *templom a hazai csúcsíves építészet «mintapéldája» gyanánt szerepelt,** az még nem létezett, de még ott állott helyén a XI. századi kora román templom, melynek alapjait az imént 1888-ban befejezett restauratio alatt meg is találták. Alaprajzát közli Knauz (34. l.).

De a Geiza vagy Geicsa-féle templom utoljára is nem bírt ellen-állani az idő hatalmának. Valószínűleg még a XIV. század végével a falak bomladozni, az ívek repedezni kezdtek s végre alighanem kellő gondozás hiányában a templom és zárda összeomlott. Így tanúsítja ezt Knauz szerint VII. Incze pápa 1405. nov. 2-án kelt levele, «edificia eiusdem, quod perclare memorie Gethem (így) et nonnullos alios eius successores Reges Ungarie fundatum et sufficienter dotatum fuerat, et in quo ad presens regula eiusdem sancti (Benedicti) per Monachos ibidem degentes servatur ad ungvem, propter vetustatem corruerit» (Knauz 36. l.).

E pápai levél tanúsága szerint 1405-ben a templom már újra föl-épült, de a zárda még romban hevert — ennek fölépítésére tehát búcsút engedélyez a pápa és 1406-ban már a klastrom építkezése is folya-matban van.

A garam-szent-benedeki templom és klastrom a XV. század legelején épült föl. Ezt a fontos datumot már most biztos alapúl használhatjuk a hazai csúcsíves stílus fejlődése történetében és elejtve Henszlmann és

* A. É. 1881. XXXIII. l. és Henszlmann A. É. 1885. XXXVIII. «a szent-benedeki templomot a XIV. század emlékeinek első sorába helyezzük, kivált alkotása egyöntetősége miatt; a későbbi hozzáadások könnyen megismerhetők és eltávolíthatók.»

Steindl fejtegetéseit, ezen az alapon kell ezentúl a rokon ízlésű templomok chronologiai megítélésénél eljárunk.

Még egy pár becses korhatározó adatot nyerünk Knauz művéből, mely mutatja, hogy a templom, a hogy ma főnáll, többszörös átépítésen ment keresztül.

Már a hussziták idejében szenvedett sokat. 1435-ben a hussziták elégették a klastromot, azonban ezúttal tetemesebb kár valószínűleg még sem érte, mert az 1438. évi apátválasztást megtartották benne. De röviddel ezután, 1442-ben, a bányavárosok lakói égették föl a monostort, valószínűleg mert e városok Giskra kapitánysága alatt voltak, az apátság pedig Ulászló részén. E másodszori felgyújtás után a monostort már védművekkel is erősítették; 1452-ben már erősített zárdának, «claustrum fortificatum»-nak nevezik az okmányok.

Többször került az apátság ez időtájt idegen kézre, a mi nem volt előnyére és valószínűleg megártott az épületeknek az 1443-iki földrengés, mely Selmezbányán és Esztergomban is sok kárt tett.

Nem maradtak oklevéltári adatok azon tatározásokról és újjáépítésekről, melyek e csapások következtében történtek. Csak a templom oltárainak kőlapjai alá rejtett ereklyék mellékletein találta Knauz annak nyomát, hogy a klastrom és az illető oltárok 1483-ban consecrálattak. (Knauz 41. l.)

De a templomon azért még éveken át volt tatározni való s e javítási munkálatok csak 1511-ben voltak végleg befejezve.

Legfontosabb volt e munkálatok közt az ú. n. szentvér-kápolna épülete, mely hat évvel a templom felszentelése után, 1489-ben, szenteltetett fel.

A hogy a templom a tizenötödik század nyolczvanas éveiben fölépült, úgy maradt meg napjainkig. Külseje ugyan a hosszfal fölemelése által változott, de belszerkezete változatlanul megmaradt, míg bekövetkezett napjainkban a templom ismeretes restaurációja.

Kövér Béla.

MÁTYÁS KIRÁLY ARCZKÉPE BOROSZLÓBAN.

Már három évtizeddel ezelőtt, Szalay Ágoston, érdemdús régiségbúvár, felhívta a hazai szakkörök figyelmét arra, hogy Szilézia fővárosának egyik templomában, XVI. századbeli síremléken, Mátyás király domborművű arczképe találtatik.

A «Győri Történeti és Régészeti Füzetek» szerkesztőjének azon időben az «utazó régészekhez» intézett felhívása, hogy a nevezett emléket

«rajzoltassák le és ismertessék meg a közönséggel» eredmény nélkül hangzott el.*

Öt évvel ezelőtt jelent meg a boroszlói műemlékek szakszerű ismertetését tartalmazó monografia, mely csak egy szóval említi meg nagy királyunk arczképét.**

Ez nem került el az «Archæologiai Értesítő» szerkesztőjének figyelmét, s az ő felszólítására készült el (*Markgraf* úr, a boroszlói

városi könyvtár tudós igazgatójának szíves közbenjárása mellett) a nemzeti múzeum régiségtára számára az emlék fész-öntvénye, melynek hű rajza fametszetben ez alkalommal lát először napvilágot.

A medaillon-szerű dombormű a szentkereszt-templomban létező számos régi síremlék egyikét díszíti. Azt, melyet *Saur Szaniszló*, 1535-ben elhunyt boroszlói kanonok, még életében rendelt meg maga számára.

* I. évfolyam. (1861.) 192. l.

** Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau, von Hans Lutsch. (Breslau, 1886.) 181. l.

Tervezetét kiváló boroszlói műépítész által készítteté, kiról Boroszló több más jelentékeny síremléket bír, de kinek nevét a műtörténelem eddig nem derítette föl.

A mű a kora-renaissancenak, a régi klasszikai mintákat híven követő tiszta ízlésében van megalkotva: két oszloptól szegélyezett vörös márvány tábla fölött kagyló idomokkal megtöltött háromszögű ormozat emelkedik. A tábla a feliratot és a címet viseli.*

Az emlék fődísztét három medaillon képezi, melyeknek mindegyike 55 cm. magas és 57 cm. széles. *Nagy Sándor, Augustus és Mátyás király* arcképeit tüntetik föl, ügyes művész kezétől származó domborművekben, melyek a márványból magasan (egész 6 cm.-ig) kiemelkednek.

Mátyásnak jobbra forduló arcképe, melyet «Mathias Rex Hungarie» körirat szegélyez, a királyt férfikora derekán ábrázolja, erőteljes vonásaival, melyeknek előállításában inkább az élethűségre mint az idealizálásra való törekvés szembetűnő. A nyakszirtig érő hullámos hajfürtök fölé cserkoszorú van helyezve, melyet hátul szalag köt össze. A vállaknál elvágott mellen (préselt bársony vagy arany himzésű) udvari díszöltöny részletei látszanak.

Az első kérdés, mely ezen művel szemben felmerül, az: hogy a művész előtt miféle minta állott, mely után dolgozott.

Alig merülhet föl az iránt kétség, hogy a Mátyás életében vert két emlék-érem szolgált mintául.

Az egyikre utal a dispositió (mert a két emlék-érem közül az egyikken jobbról balra, a másikon balról jobbra néz) a cserkoszorú, az öltözet és a körirat; a másakra pedig az arczvonások jellemé.

A második kérdés pedig az összefüggésre vonatkozik, mely az arczkép és a síremlék, a magyar király és a boroszlói kanonok között fönnállott?

Minthogy Saur Szaniszló 1535-ben hunyt el, alig hihető, hogy a 45 évvel előbb elhalálozott Mátyás királylyal személyes összeköttetésben állott, vagy éppen ettől nyerte kanonoki javadalmát.

Egyébiránt már az a körülmény, hogy Mátyás arcképe nem egyedül áll, hanem Nagy Sándoré és Augustusé mellett: arra enged következtetni, hogy tisztán eszményi tekintetek lebegtek a megrendelő egyházi férfiú előtt; hogy ez az ókori történelem két nagy alakja mellett saját korának legnagyobb alakját kívánta síremlékének díszéül alkalmazni.

Mert arra nézve, hogy Saur kanonok magas műveltségű kiváló egyéniség volt, kétségtelen bizonyoságul szolgál a boroszlói dóm kincs-

* Az egész emlék 3,3 m. magas, 2,65 m. széles. Lutsch munkája csak rövid leírást tartalmaz. A síremlék rajza megjelent Ortwein és Bischof ily című kiadványában: «Deutsche Renaissance für Schlesien». (1884.)

tárában őrzött két művészi alkotású, sodronyos zománczú kehely, melyeket (mint a rajtok alkalmazott felírás hirdeti) ő rendelt meg és készíttetett saját használatára, 1518- és 1524-ben.*

Ismeretes, hogy Mátyás király 1469-től fogva haláláig Sziléziának ura volt. 1474-ben hosszabb ideig tartózkodott Boroszlóban, s innen intézte diadalmas hadjáratát a lengyel és cseh királyok ellen, kik megálázva kényszerültek tőle békét könyörögni.

Ezen időre esik Saur gyermekkora. A nagy király diadalkoszorús egyénisége nagy benyomást gyakorolhatott rá, melyet azután fokozhattak uralkodói pályája későbbi eseményei. Különösen diadalmas bevonulása Bécs városába, a hol Saur talán éppen akkor tanult.**

Igy tehát könnyen megtalálhatjuk magyarázatát a hódolat azon ép oly feltűnő, mint tiszteletreméltó tényének, melyet a boroszlói sír-
emlék megörökít.

Fraknoi Vilmos.

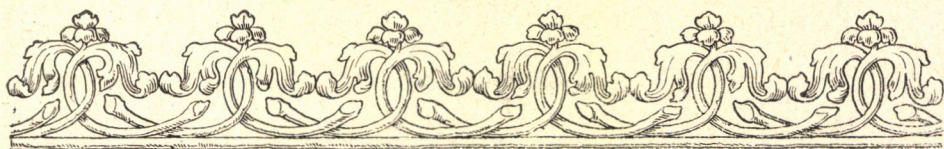
* Ezen kelyhek rajzát és ismertetését az Archæologiai Értesítő 1887-ik évfolyamának 420–25. lapjain közölte.

** Saur életrajzából H. Markgraf úr szíves volt néhány adatot közölni. Ezek szerint Saur született 1469-ben és tanulmányait Bécsben és Paduában végezte; Mátyás halálakor 21 éves volt; hogy vajjon személyesen ismerte-e Mátyás királyt nem lehet biztosan tudni.

RÓMAI NYAKLÁNCZ. ARANYSODRONYRA FÜZÖTT LAPIS LAZULI KÖVEKBŐL;
A N. MÚZEUMBAN.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

ŐSKORI CSEREPEK SZEPESBEN.*

Az őskori fejlődés kimutatásában nagy szerepet játszanak a lelőhelyek. Az ő emberek a hegy vagy domb tetejét átalakították, a messzenyúló lejtőkön földsánczokat emeltek és a hegygátakat keresztül ásták. A fejlettebb utókor műveltsége, ernyedetlen szorgalma, de a természet működése is, árvizek, hegyomlások, gyakran annyira átalakították e telepeket, hogy jellegök, fontosságuk örökre elborítva maradna előttünk, ha egy jellemző tárgy el nem árulná a hely fontosságát. *Ezen jellemző tárgy a történelem előtti cserép.* Az eke, a folyóvíz, a vadkan, a cziczkány túrása vagy egyéb véletlen napfényre hoz néha egy ily cserepet, mely a kutató szorgalmának új mezőt tár fel, további ásásra ösztönzi.

Különösen a Szepességben hű kalauzolónk a cserép, mely sok helyen található, de a lelőhelyek sokasága szerint nagyon különbözők az alkat, vegyülék, szín és a rajtok előforduló díszítmények.

Mindenek előtt azon kérdéssel kell tisztába jönnünk, vajjon égetett, vagy nyers edények maradványai-e ezen cserepek. Van sok szepesi, történelem előtt cserép, kivált mély vagy nedves helyekről (a Lőcse-patak mentében és a Poprád síkságain), melynek puhasága, szép sárga színe és a kevés homok tisztasága azon feltevésre jogosítanak, hogy azon edény, melynek széthullott cserepei előttünk fekszenek, soha tűzben nem volt, hanem nyers állapotban használták. Ezen kérdést csak kísérlet útján lehet eldönteni, épen azért a régi cserepek mintájára gondosan készítettem agyagtáblácskákat, jól kiszáritottam és különböző mélységben elástam. Három hó múlva a 2—4 dm. mélyen elásott táblácskáknak nem volt se híre se nyoma, az esővíz egészen alkatrészeikre bontotta. A nyolcz deciméter mélységben elásott táblácskák, az erős hóolvadás és fagy hatása alatt, tizenkét hó múlva idomtalan sárga foltot hagytak hátra, jogos tehát azon föltevés, hogy *a Szepességen bár hol talált történelem előtti cserepek, mind égetett edények maradványai.* A fekete színű és szenes, inkább kormos cserepek azt mutatják, hogy sokáig, még pedig nyílt tűznek voltak kitéve, mit korunkban is akárhányszor tapasztalunk a nyílt tűznek kitétt edényeknél. A vörös, sárga, barna szín csak az égés különböző foka. A kavicsok közt, de kivált a felszínen talált cserepeken gyakran látunk egy patinaszerű kérget, melynek vegyi elemzése sok kérdésre a legbiztosabb feleletet adhatná; kétséget nem szenved, hogy a behatolt nedvesség az alkatrészeket átídomította, tartósabbakká tette, mi csak

* E közleményt némi elhagyásokkal a «Szepesi Lapok»-ból vettük át. Szerk.

úgy volt lehetséges, hogy a cserepek több századon át viszonylagos nyugalomban heverték a föld alatt. Innét magyarázható, hogy korunkban a porcellán-darab folytonos hányatása következtében, a patina képződéséhez nem lévén ideje, rövid néhány év alatt tökéletesen szétmálik. Ha a Szepesség történelem előtti cserepeit vizsgáljuk, kivált a kovakeverékben találunk nagy különbséget. Majdnem minden telepről más a kova tartalma, más az agyag, mi által a törzsszín is változik. Általában azt lehet állítani, hogy az ős lakók a közvetlen környékből vették az anyagot: így a *tornai mész-hegylánczon* előforduló cserepek kovahomokját azon palából vették, mely a Szepesség határán a Felső-Bodva völgyében terül el, a *lőcsei «Burg»-on* talált cserepek ulozsai kova hömpölygőt tartalmaznak, a *mahalfalvi* cserepekben viderniki kova-szikladarabkákat lehet találni, miből az következik, hogy az e helyeken talált edények *legnagyobb részét Szepesben gyártották* és csak ritka kivétel, mint a porácsi cserepek közül egynehány, melyek idegen, ez utóbbi esetben határozottan abauji származásra utalnak.

Néha annyira áthatotta a kova az egész cserepet, hogy nagy erőbe kerül azt széttörni; vajjon az égetés olvasztotta-e így össze, vagy pedig sok ezer évi lassú átalakulásnak eredménye-e ezen jelenség, e kérdésekre biztos feleletet ismét csak a vegyelemzés adhatna.

Őskori ép edények Szepesben a ritkaságok közé tartoznak, mert rendszeren dülökön, lejtőkön, partokon, hegyszéleken találjuk a cserepeket, hol a föld folytonos mozgásban lévén lefelé, úgy a nagyobb cserépdarabokat, mint az egész edényeket súlyával és ferde nyomásával széttöri. Kivált Felkán és Matheócson volt ez észlelhető, hol az urnák meglehetősen síkon voltak elhelyezve, mégis a lefelé nyomuló föld összenyomta a nagy edényt és alkatrészei azon irány felé feküdtek, a merre az erő nyomása működött. Kisebb területeken is, mint például Gánócson, az iglói «Márkusvár»-on, az illésfalvi földeken, a lőcsei «Turnikon»-on, a hradiskói hegyen s másutt a kultur földréteg egészen levándorolt, a föld folytonos mozgása miatt a nagyobb edények annyira szétmállottak, hogy egy irányban több méternyi távolságban feküdt az edény széle az aljától, a szén, hamu, egyes eszközök, melyek hajdan az urna tartalmát képezték, feketére festették köröskörül a talajt.

Ha lejtős helyre került az árvíz, az egész edényt messze vitte eredeti fekhelyétől, így például a poprádi téglavető agyagában talált urnadarabok az úgynevezett Mészhegyről jutottak ide, némelyek pedig még tovább, így a Schnoderpatak mentében előforduló darabok, melyek szintén a Mészhegyről kerültek mostani helyükre, egy kilométernyi távolra eredeti fekvő helyüktől. Természetes, hogy ezen helyeken hiába való a kutatás, de fontos a lelet annyiban, hogy egész biztonsággal megállapítja a helyet, a hol ősrégi telep létezett.

Kisebb, egy deciméter nagyságú csuprok meglehetősen épségben maradtak meg, vagy legalább egymáshoz közel fekszenek cserepeik és feltűnő, hogy például a porácsi meglehetősen finom edény, a hosszú út daczára, melyet a barlangon át megtett, épen maradt.

Rendkívüli fontossággal bír továbbá a cserép azért, mert általa sikerült összeállítani azon vidékeket, melyek ipari vagy kereskedelmi összeköttetésben állottak egymással, sőt a cserép az egyedüli tanú arra nézve, mely úton történt

a Szepesség közlekedése a szomszéd tartományokkal. Épen ezen leletek nyomán tudjuk, miért nem tartozott a Gölniczvölgy a régi szepesi várispánsághoz, mert a Csernahora, a Hégen és Szkala hegycsoportok tökéletesen elzárták az alsó vidéket a felsőtől, míg a régi közlekedés, mely a későbbi időben is megmaradt, a Hegyalja és Ungvidékéről a *tarczali* völgyön át, a *kavacsáni* fensíkon keresztül, a *klembergi Hradiszko* felé *Margeczánra*, innét a gölniczi és óvizi patak mentében a Pozsálón át a gömöri Érczhegységbe történt. Gömörben Rozsnyótól nem egyenesen a Sajó-völgy mentében vezetett az út, mert e völgyet egészen Pelsőzig tó borította, hanem Jólész felé fel a meszes fensíkra, az ardói horganybányák képezvén a célpontot. Ezt is a cserepek előfordulási helyeivel lehet bizonyítani.

A tulajdonképeni Szepességen, szintén a cserepek nyomain indulva, a *tarczali* völgyön végig vezetett az út, honnan részint *Felső-Szalókon* át Szepes-Váraljára, részint pedig *Lőcsén* át a felföldre, a Poprád medenczébe és a Tátraaljára. Innét a Poprád mentében Maldurig, a Kriegi dombot megkerülve Schönwaldon át a magurai heglánczon át az Axamith-csúcsra Haligócz felett, a Dunajecz völgyébe Sczavnicza környékén az éjszaki síkság felé volt lakott e vidék, tehát arra felé is történt a közlekedés, míg végre a Tátráról a Kinhegyen keresztül a Virágvölgybe vezetett az út. Lubló, Palocsa és Orló környékén nem találtam eredeti helyen fekvő cserepeket. Korunkban furcsának tetszik ezen történet előtti telepek elterjedtsége, kivált miután leginkább a hegygerinczekre vagy csúcsokon volt a régi lakhely, de nem szabad szemünk elől tévesztetni, hogy az akkori időkben a völgyekben rendesen mocsárok és számtalan tavacsákak terültek el, az árvizek folytonosan másították az alsóbb helyeket, úgy hogy minden lelethelyből kitűnik, hogy a völgy alját nem szívesen keresték fel, sőt a síkságtól, a mennyire csak lehetett, távol tartották magokat az emberek. A folyók mentében talált cserepeket nagyobbbrészt a víz vitte le a völgybe.

Az edények díszítményeiről és az előállításukhoz szükséges eszközökről az őskor előhaladottságára nézve némi következtetést lehet vonni. Fontos tehát e tekintetben is a cserép, és azért nem tartom feleslegesnek röviden a díszítményeket és a díszítésre használt eszközöket felsorolni. 1. A legrégibb díszítménynek látszik a *vesszős díszítmény*, melynek mintaképe a legkezdetlegesebb edényeken látható. A formát, melybe az agyagot gyúrták, finom vesszőkből fonták és nyílt tűznél égették. 2. A *homorműves* dísz szintén nagyon egyszerű; újjal és körömmel benyomták a puha agyagba. Sokszor az egész újj nyomát lehet látni, mi után ítélve, nagyon kis kéz lehetett vagy pedig a kis újjal dolgoztak. Finomabb, tehát később korú cserepeken tompa hegyű csonteszközzel tették ezen benyomásokat, a széleket lapos eszközzel simítva. 3. A *domborműves* dísz szintén csak kézi, helyesebben mondva újj-munkának látszik, a mennyiben köröskörül az edényen agyaggyűrűt fűztek, melyet helyenként az újjal benyomtak és egyes részekben tövis alakban kihúzták a lazán függő darabkákat. Kivált *Kuria Tybe* telepen, hol nagyon jó anyagot találtak, lehet ilyen alakokat találni. 4. Ehhez igen hasonló a *láncz* díszítés, hol már eszközzel mind a két oldalról fel-emelték az agyaggyűrű egyes részeit, újjal szögletesen összenyomták a felső széleit és azután tompa eszközzel, bizonyos távolságokra bevágták, mi által

lánczféle kinézést nyert. A sávok hol keskenyebbek, hol szélesebbek, miáltal nagy változatosságot hoztak elő, és miután a lánczok nemcsak köröskörül, de felülről lefelé is futnak, vagy képeznek idomokat, néha valóban izlésteljes dísz mutatnak, mi arról tanúskodik, hogy nem lehetett egészen durva a nép, a mely készítette. 5. A *pont-díszítmény* fejlettebb korra mutat, miután a különféle pontokat külön-külön eszközzel csinálták, a pont szélei nagyon élesen vannak bevágva, mit talán *ércz-eszközzel* hoztak létre. Itten ki kell emelni, hogy a pontok különféle alakúak, de egy és ugyanazon edénynél mindig összeillők. Ezen edények díszítése határozottan fejlettebb ízlésre mutat. 6. A *kör-dísz* mindenféle irányban fut végig az edényen, néhol oly párhuzamossággal, hogy csak gondosabb megfigyelés mellett vehető észre, miszerint ezen díszítésnél egy sajátságos csont-eszközt használtak, mely egyszerre több kört húzott, azért a körök csak bizonyos száma maradt párhuzamos. A körök szélessége 3 mm.-től kezdve 3 cm.-ig változik és rendszeren a keskenyebb kör mélyebbre hat az agyagba, mint a széles. Ilyen kördíszítmények leginkább a *porácsi fenstikon* és a hegygerinczen a *szlovinkai Szkalán* lelhetők. Korunkban a tót köznép a Hégen hegység körül kedveli, csakhogy most a körök nagyobbbrészt festve vannak, a szélek és aljak mentében. 7. A *vonaldísz* egyszerű éles vagy tompa pálcácskával húzatott, néha oly ügyesen, hogy a szabad kézi rajzot valóban csudáljuk, annál is inkább, mivel a finom vonaloknál sokszor a durva homokkeverék gátolta a mester munkáját. Ilyféle dísz leginkább az *Igló környékén* levő telepeken fordul elő. 8. A legizletesebb díszítmény a *pontozott vonaldísz*, mely oly szépen, majdnem művészileg van összeállítva, hogy nagy fejlődésre, kiképzett ízlésre mutat. Az egyes díszítményeknél a bevágások oly határozottsággal és egyöntetűséggel vannak vésve, hogy itt is külön arra használt eszközt kell feltételeznünk.

Az előadottakból következik, hogy azon cserepek, melyeken rajzok láthatók, a tudományra becsrel bírnak. A korszakot, melyben csak az edények díszítésére legalább is 14 külön eszközt használtak, egész műveletlennek sem mondhatjuk.

Az edények legnagyobb részét korong nélkül készítették, de olyanokat is találunk, melyek már korongon készültek. E szerint tehát meghatározhatjuk egyszersmind az egyes telepek viszonylagos korát és mert bizonyos irányban korongon készült történet előtti cserepet nem találni, az akkori közlekedés útjai is nagyjában meghatározhatók. A mahalfalvi, gerlachfalvi, szalóki stb. telepeken sokszor előfordul már az újabb cserép, egészen természetes tehát azon következtetés, hogy az antik korban ezen helyeken népek laktak, és miután ottan (Új-Tátrafüreden többek közt), valamint Lőcse déli és keleti dombjain (pl. az Akasztófa-hegy) római érmeket találtak (leginkább Aurelianustól), feltehetjük, hogy ilyen tájban a rómaiakkal érintkeztek, és az akkori időben a Táttra alján, valamint Viderniken bányászat folyhatott.

Az égetett agyag, vegyítve kovahomokkal, melyet mindég egész kődarabokból törtek, az őskorban sok tekintetben a fém- és fa-anyagot pótolta. Az edényfödők szintén csak agyagból voltak, a középen egy lyukkal. Az átereszek (Durchschlag), szíták, valamint a játékszerek hasonlóképen agyagból voltak. Feltűnően sok agyaggolyó (1 cm. 1. dm.) található, továbbá a pipere-eszközök is sokszor agyagból voltak (egyes gyöngyök 1 cm.—5 cm.); a hálósúlyokat

mindenféle alakban agyagból gyúrták és majdnem minden szepesi telepen előfordulnak. Sajátságosak a lapos kerek alakú cserepek 1 cm.—2 dm., melyek minden szepesi történet előtti telepen előfordulnak, ezek használatát biztosan nem tudhatjuk, mert kőből is előfordulnak. Vannak, akik játékszernek, súlynak, fedőnek nézik. Sok agyagtárgy használatát korunkban már nem lehet meghatározni, miután csak töredékesen maradt ránk.

Münnich Sándor.

ÁGNES KIRÁLYNÉ ANTIPENDIUMA.

Ismeretes, hogy Ágnes, III. Endre király neje, özvegy korában visszavonult a Schweizba, a hol Königsfeldenben az aargau cantonban zárdát alapítván, 1364-ig, mikor 84 éves korában meghalt, tudomány- és művészet-kedvelő életet folytatott.

Gazdag kincsestárából, melyet Magyarországból magával vitt, sok jutott a königsfeldeni zárdának és egyik-másik kincse túl is élte az idők viharait. Csak nem rég ismertette e folyóirat* azt az érdekes házi oltárt, mely az özvegy királyné s utóbb zárdája tulajdonából sok viszontagság után 1882-ben a berni történeti múzeumba jutott.

Stammler Jakab, a tudós berni plebános, a ki ez oltár magyarországi származását érdekes könyvben kimutatta, legutóbb ismét derített föl a berni történeti múzeumban magyar érdekű emléket.

Az ott őrzött remek középkori himzések között van egynéhány, mely Königsfeldenre és Ágnes királynéra visszavezethető. Különösen egy díszes oltárelő (antipendium) érdemli figyelmünket, magyarországi vonatkozásai miatt. Stammler értekezéséből az ott közlött körvonalas vázlatot is átveszszük.**

A 3.18 m. hosszú és 90 cm. széles oltárelő vörös plucheszerű bársonyból készült, melyre a sokszínű selyemből hímzett 60 cm. magas alakokat reávarrták. Közepét a keresztre feszített Krisztus foglalja el, Mária és Szent János között. Krisztus holtan van ábrázolva, teste túlerőltetett görbülettel erősen lecsúszott, lábai alatt nincs tám, de egy közös szöggel odaszögezvék. Így ábrázolták a feszületet a XIV. század óta és e fölfogásban a korábbi századok szokásától eltérve, az Úr emberi fájdalmait hangsúlyozzák.

A keresztfá kis dombon áll, mely üreges, az üregben egy nagyobb és három kisebb oroslán rejtőzik. A középkori fölfogás szerint az öreg oroslán életre ébreszti a három fiát; így kívánták Krisztus föltáma-

* A. É. 1889. 334—339. képes melléklettel.

** J. Stammler Königsfelder Kirchenparamente im historischen Museum zu Bern. (Különnyomat a «Berner Taschenbuch» 1891. évfolyamából.)

dását jelképezni, a Juda törzséből való oroszlánt (Apokalypsis 5, 5.), kit halála után harmadnapra isteni atyja föltámaszt.

A kereszttől balra a fájdalmas Mária áll, kereszt döfi át szívét (Lukács 2, 35.), az Úr kedvence János, könyvvvel kezében, fájdalmasan támasztja meg fejét.

A középső csoporton túl mindkét felől három-három csúcsíves fülkében egy-egy szent áll, a baloldaliak belőlről kifelé Ágnes, Katalin és Péter, a jobbfelőliek András, keresztelő Szt-János és Pál.

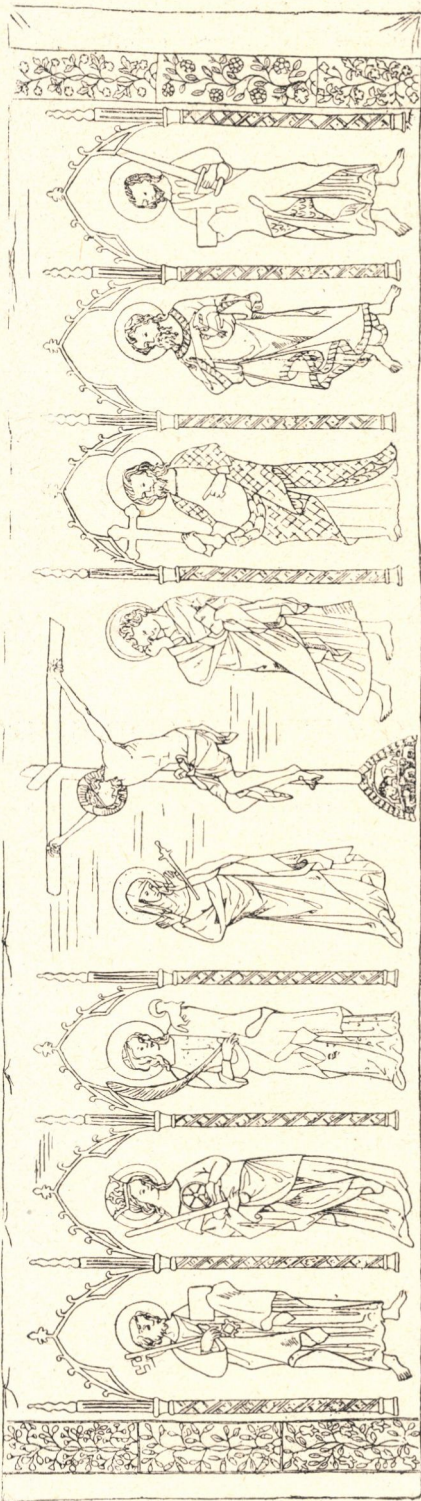
Mint látjuk, a két főhelyen Ágnes és András áll. Föltűnhetik, hogy Szent-Andrásnak derékszárú keresztje van, nem ferde kereszt, a minő a XIV. század óta szokta jellemezni. Az Ágnes-féle híres házi oltáron, melyet fentebb említettünk, szintén még derékszárú kereszttel jelenik meg András.

Az oltárelő mindkét szélét virágos folyondárból alkotott keret szegélyzi, mely úgy mint az előbbi alakok sokszínű selyemfonalú hímzés.

Sokáig azt hitték, hogy ez a díszes, nagyértékű hímzési emlék is a híres burgundi zsákmányból való. De mikor legutóbb 1889-ben javítás céljából a selymes hímzésű alakokat a bársony alapról lefejtették, mindegyik alak alatt bélésül alkalmazott kis pergamenszelvényt leltek.

A szelvényeken írásjegyeket észleltek s a mikor összerakták, azt látták, hogy XIV. századi nagy latin breviariumból származnak.

Az egyik alak feje alól pedig

ÁGNES KIRÁLYNÉ ANTIPENDIUMA A BERNI TÖRTÉNETI MÚZEUMBAN.

más pergamenből kimetszett szelvény került elé, melyen XIV. századbeli német irodai írásban csonka német szöveget lehetett kibetűzni. Ez a szöveg, mint azt Stammler éles elműen bebizonyítja, bajor Lajos császárnak Ágnes magyar özvegy királynéhez intézett leveléből származik.

A levelet Lajos császár 1334 október 20-ika és 1335-ik évi október 20-ika között írta. Akkor Ágnes a königsfeldeni zárdában élt. A kézhez vett levelet a királyné nem tette levéltárába, de gyakorlati célra használta, szétvagdalta és hímzése közben bélésnek használta.

Az oltárelő tehát az ő szeme alatt készült és ez megfejt a szentek sorozatában Szent-András és Szent-Ágnes elhelyezését, előbbi boldogult férjének, utóbbi az ő saját védszentje volt.

Ágnes királyné híres volt hímzési ügyességéről és e két szent valamint a többi szent is, a kiknek egytől-egyig valami vonatkozását Ágnes királynéra Stammler kiderítette, bizonyítja, hogy az oltárelő még az özvegy királyné életében készült, valószínűleg a XIV. század közepe táján és ez a korhatározás dr. Bock szakértői megállapításával is összevág.

Száraz Antal.

CSÁKTORNYAI ERNUST ZSIGMOND CZÍMERE.

Dr. Bojničič Iván, a zágrábi n. múzeum őre, szíves volt fölhívni a hazai szakértő közönség figyelmét egy emlékszerű címeres domborműre, mely a hazai olaszízlésű renaissance valóságos remeke. Ugyanő-neki köszönjük a szép emlék fényképét, melyről az idezárt horganyedzés készült.

Ez emlék eredetileg a zágrábi dómban állott, a honnan a dóm helyreállítása alkalmával mostani helyére, a zágrábi múzeumba, jutott. Anyaga vörös márvány; a 8 cm.-nyi vastag négyszögű tábla magassága 63 cm., szélessége 53 cm. A tábla síma szegélyű mélyített mezőből és alján szélesebb párkányból áll, előbbiben a címér domborműve, az utóbbin a kétsoros fölirat van kifaragva. A körirat a renaissance-ban dívó capitell-betűkkel következőleg szól: Arma Sigismundi ep(isco)pi qui(n)que ecclesiensis anno do(min)i 1488. A felső sor négy szava közt egészben két rózsa s egy liliom (?) képezi az elválasztó jelt, az alsó sorban pedig héttagú gyűrűt, körben álló pontot, kerek és négyszögű pontokat használ a szobrász a szavak és betűk közt.

A mélyített mező közepén kidomborodik a címérpaizs és fölötte a püspöki süveg, melynek szalagjai kecses hajlással kétfelé ágaznak. A süveg csúcsba fut és fölülete két mezőre oszlik, melyet drágakövek szegélyeznek, a mezők közepén egy-egy kör van és körülötte többágú

gyöngysoros inda tölti ki a mezőt, szintén gyöngyökből alakított folyondárok ékítik a szalagok mindkét oldalát, a szalagok végéről rajtok csüngnek le. A címert s a süveget díszes koszorú veszi körül, mely párosan váltakozó körte, dió és gránátgyümölcsökből és levelekből van összekötve. Kecsesen hajlongó és többszörösen ágazó indák töltik ki a koszorúban fönmaradó üres tért. Mind e részletek sok ízléssel és nagy technikai ügyességgel készültek és ugyane dicsérettel illethetjük a címert,

CSÁKTORNYAI ERNUST ZSIGMOND CZÍMERE A ZÁGRÁBI MÚZEUMBAN.

mely az olasz kőfaragók más esetekben tapasztalt szokása ellenére ezúttal mindenben megfelelő. Nemcsak a heraldikus címeralak pontos, de még az idomok aránya is találó és izlése. Olasz eredetre vall a kilenczcsúcsú paizs kecses formája, mely ugyanígy Máriássy István 1516-ik évi paizsánál is föltűnik.* A címeralak párkányos várfal, váltakozóan rakott kövekből, közepett magasra emelkedő hasonló rakású párkányos toronynyal, a torony közepén keskeny lőrés; a torony mellett

* Csergheő und Csoma Alte Grabdenkmäler. Budapest, 1890. 77. 1.

jobbra, balra egy-egy hatágú csillag. E címert tulajdonosa, Zsigmond pécsi püspök, ugyanezzel a címerrel él 1498-iki pecsétjén, de azzal a csekély eltéréssel, hogy a jobboldali felső sarokban a csillag helyét hold szarva foglalja el és a torony tetején orompárta van, de testén nincs lőrés. Ép ilyen pecsétlő címere van 1505. febr. 24-ikén Csáktornyai Ernust Jánosnak, csakhogy a csillag s a hold föl van cserélve.

A jelen domborműves címerben tehát csekély változtatásokat engedett magának a művész; így a torony tetején elhagyta a pártát, lőrést alkalmazott és a holdat csillaggal helyettesítette; az ily önkényt többször van alkalmunk olasz művészeknél tapasztalni, mikor magyar címert ábrázolnak. Legritkábban válnak az ily szépítési kísérletek a szépített mű előnyére; ezúttal e ritka eset beállott. A címer határozottan nyert azáltal hogy az annyiszor unalomig használt hold és csillag helyébe két csillagot rakott és formai szépítése nem volt a címer lényeges idomának ártalmára.

Az Ernust vagy Csáktornyai Ernő család Mátyás király korában lép történeti világításba és már 1540-ben halt ki. Megegyező följegyzések a családot zsidó eredetűnek vallják. Állítólag I. János ősük keresztelkedett ki és ezúttal kapta Csáktornya adományát és e beszélő címert. Csáktornyai Ernust Zsigmond pécsi püspök (+ 1505.), I. János fia, 1494-ben a horvátországi bánságot kormányozta, testvére II. János már 1474- és 1475-ben volt horvát bán. Így értjük, hogy került Zsigmond címere a zágrábi dómba.

Más, az itt szóban lévőtől különböző, Ernuszth család is létezett. Valószínűleg ezé volt az a címer, melyet Wagner¹ nyomán Ernuszth név alatt közölt az új Siebmacher (buzogányt és paizsot tartó oroszlán).²

A Csáktornyai Ernustok várfalas, csillagos-holdas címere, melynek az imént bemutatott szép dombormű is megfelel, az új Siebmacherben szintén előfordul, és pedig Csáktornyay*** neve alatt, melyet az okmányokban szintén gyakran viseltek.

Csergheő Géza.

A NÉMET-ÚJHELYI MÁTYÁS BILLIKOM.³

A Boeheim-féle krónika említi, hogy Mátyás király, mikor 1487-ben Német-Újhely hatalmába került, a német-újhelyieknek egy billikomot ajándékozott.⁴

¹ Wagner Dec. II. 1495. évi pecsétről vette.

² Der Adel von Ungarn 150. l. a 126. táblán.

³ A jelen cikket kérelmünkre dr. Joseph Mayer bécsújhelyi tanár és ismeretes kutató írta folyóiratunk számára; lefordította Kövér Béla. *A szerkesztő.*

⁴ Ferdinands Carl Boeheim's Chronik von Wiener-Neustadt, herausgegeben von Wendelin Boeheim. I. köt., 153. l.

Ismeretes tény, hogy van Német-Újhelyen egy díszes serleg, mely ország világ előtt «Corvin-billikom» néven ismeretes és a fölfogás, hogy azt a hódító Mátyástól kapta a város, egy darabig visszafelé vezethető.

Az Újhelyen 1797. okt. 3-án tartandó békeünnepély előkészületeiről szóló jegyzőkönyv szerint a díszebédnél azon aranyozott ezüst serleget kell a császár egészségére üríteni, mely mint Corvin Mátyás király ajándéka a városi levéltárban őriztetik. Mikor II. József született, szintén e pohárból ittak a császári ház egészségére.*

Az alább közlött tanácsi jegyzőkönyv szövege visszatükrözi azt a véleményt, mely a «Mátyás-billikom»-ról akkoriban fönnállott.

A «Mátyás-billikom» három liternyi ürtartalmával alig más mint az az ezüst pohár (Corvinusbecher), melyről itt szó van; bár föltűnő, hogy a múlt században, a mikor ily óriási billikomok már rég nem dívtak, azt a 3 literes ivóedényt «pohár»-nak nevezik.

Igaz-e tehát az a traditio, hogy Mátyás király az újhelyi polgárok-nak ezt a fönlévő billikomot ajándékozta? Egykorú írásbeli följegyzések híján legfőlebb kisebb-nagyobb valószínűséggel oldhatjuk meg a kérdést.

Fejtegetésünk alapját maga a billikom szolgáltatja, melyről ugyan számos kép jelent meg,** de részletes leírása még nincs, adjuk tehát ezúttal leírását.

A födeles ezüst billikom 80 cm. magas, erősen aranyozott; aranyozott ezüstlemezből trébelt levélékitmények gazdagon díszítik, melyeknek művészi hatását nagyban emelik a sodronyos zománczú díszek. Lába hatkaréjú széllal 17 cm. átmérőjű, legalsó karimája csekély hornyolattal bír, azután függélyesen álló 15 magas, egyenes lap következik, melyet világos kék zománczú szalag borít; ez alapon csavart sodronyból alkotott inda fut körül, zöld zománczú virágkelyhekkel, s ezekből erősen kifejtett, kissé hajlított piros zománczú bibeszárak és apró zöld zománczú levélkék nyúlnak ki. A karima felől a karélyok sarkában mindig egy-egy fodros bogács nyúlik föl, a zománczos lap felé.

A talp fölületén hat gömbszelvényes dudor közvetíti az átmenetet a szár felé, a dudorokból csúcsba futó élek emelkednek ki és szintén a szárhoz futnak. A dudorok közt fölül és alul a csúcsíves építészetben divó vizokádók módjára mindig egy-egy, egészen 12, sarkány ül.

A hatoldalú, 145 magas szár szélesebb alapból fölfelé keskenyül, oldalait ugyanoly zománczdísz borítja mint talpát, legföül kerek idomba megyen át s itt egyszerűen kék zománcz takarja. A szár felső végéből bogácslevelek indulnak lefelé és mintegy kettős kosárral fogják körül a szár felső felét, az alsó kosár

* Rathsprtokoll 1741. fol. 73. «dass die Gesundheit der fürstlichen Hoheiten aus dem von dem Hungar: König Mathias Corvinus der Statt Neustatt wegen dem Allerdurchleichtigsten Erzhausz von Österreich unverbrüchlich erzeugten Treu und Tapfrer gegenwahr aunooh im Jahr 1462 zum ewigen andeken Verehrten Kostbahen groszen Silber und Vergolten Pocal, dessen Deckl eine Crone darstellet, worinnen dessen Portrait und Jahreszahl zu sehen, getrunken worden».

** Legújában megjelent a képe Fraknoi V. «Mátyás király» című művében, M. törtéletrajzok. 1890. VI. köt. 5. füzet.

erősebben kiszélesbül mint a felső. Mindegyik kosár négy bogácsból áll, miáltal a művész az alsó hatos tagozást átvezeti a felső nyolczas osztályozásba. A billikom kuppáját alúl rovátkos gyűrűtag köti a szárhoz, alját nyolcz csúcsba futó hólyag képezi, melyeknek fölületét éles gerinczek élénkítik, a hólyagok felső sora keskeny czikkelyekbe megyen át, melyek a kupa felső széléről kiemelkedő hólyagok hasonló czikkelyei közé nyúlnak, a felső és alsó czikkelysor befelé hajolván, a kupa alsó csekélyebb és felső erősebb kihajlását közvetítik. A hólyagok és czikkelyek közeit apró sárkányok élénkítették. A czikkelyek fölületén közepett éles gerincz fut végig. A kupa legfelső síma széle alatt, közvetlenül a felső hólyagsor fölött erős ezüst huzalból készült, sodrott kötéltag képezi a szegélyt, melyből bogácslevelek hullanak alá a felső hólyagsor közeire; magoknak a hólyagoknak fölületét sodronyzománczos virágdísz takarja. Minden hólyag közepét erős bibéjű, ötlevelű virág foglalja el, körülötte hasonló idomú kisebb levelek és virágok csoportosulnak. A középső virág kosarának zománcza sötétkék, közepe vagy kékes-zöld piros bibével vagy piros kékes-zöld bibével; a kisebb virágok kelyhei sötétzöldek vagy kékes-zöldek, bibéjük piros, a levelek zöldek.

A fődél 15 cm. magas függélyes széllel záródik a kuppára; a szélét fölül alúl sodrott ezüsthuzal szegélyezi és a közbeeső keskeny mezőt sodronyzománczos virágfűzér ékíti, mely a talpát ékítő fűzérés szalaghoz hasonló, csak hogy a virágok kelyheinek szirmai pirosak és a bibék kékek; a zománczos virágokhoz hat helyen ezüstlemezből trébelt hatszirmu, aranyozott virágok járulnak, a szírmok keskenyek és végükön kissé sodrottak. A fűzérszalag felső keretéből heraldikus korona módjára bogácslevelek emelkednek, egészben 16 nagyobb és 16 kisebb levél váltakozik; a kisebb levelek közt van egy-egy ezüsből trébelt hatlevelű és erős bibéjű virágkehely. A fődél kupoláját két sorba helyezett 8—8 fölfelé kisebbedő trébelt hólyag képezi, olyan forma, mint a kupa hólyagai. A hólyagok közeiben két sorban ismét sárkányokat látunk.

A fődél közepén 23 cm. magas hornyolt szár emelkedik ki, a szár közepén erősebb bogácscsomó, egyforma távolságokban kisebb bojtörján-levelek veszik körül és legfölül hat lecsüngő ágból és köztük lekonyuló díszes bogácslevelek-ből alkotott talapon egy kis alakot látunk. A lapot, melyen a fődétlen fejű lovag térdepel, tizágú csillag díszíti. A csillag s a kis alak hitelességéhez kétség fér. A lovag jobbában nyélre állított szívidomú paizsfélét tart, melynek egyik oldalán 1.8.6.2 (1462) évszám van bevésve. A túlsó oldalon balra A.E.I.O.V betűk s a kettősfejű sas, jobbra pedig M és a csőrében gyűrűt tartó holló látszik.

A fődél belső csúcsán kerek lapot, és ezen paizsot látunk; címeralakja egy szakáltalan szent mellképe, ruháját s a háttért piros zománcz borítja.* A serleg talpának belső oldalának szélén ferdén álló jelzés látható, a láb belsején ez a jelzés ismétlődik és nem messze tőle a serleg súlyára vonatkozó megjegyzés van bekarcolva, melyet már Boeheim, valamint Rómer helyesen értelmeztek. (MRXIII Lot XI azaz 13 márka és 11 lat.)** A láb legkülső szélén

* Semmi ok sincs arra, hogy e szent fényű arcot Mátyás király arczképének tekintsük, mint az 1741-ik évi följegyzés állítja.

** Boeheim Chronik I. 154. Rómer Arch. Ért. 1869. 223. l. A billikom közelebbi tanulmánya után szerző megváltóztatja e jegyek iránt korábban nyilvánított nézeteit (Correspondenzblatt d. V. f. f. Ldske 1889. 2. sz.) és csatlakozik e két tudós nézetéhez.

még egy **Z** idomú jegy van beütve. E jegyeken kívül semmi egyéb jelzés nincs a serlegen, nevezetesen nincs a fődél belsején az évszám, melyet az 1741-ik évi tanács-napló említ.

Végül a serleg leírásánál említendő, hogy több részén kár esett az idők folyamában és némely változáson ment át. A kupa testéről az összes sárkányok hiányzanak, a kék zománcz majdnem legtöbb helyről lehullott, a többi zománcz jobban megmaradt, bár ez sem sértetlen. A kis lovag kezében lévő szívalakot F. Reger, újhelyi aranyműves, napjainkban csinálta, de miként e sorok írója előtt állította, híven utánozta. Úgy hiszem, hogy a mennyiben az évszám sajátyszerű idomai mellette tanúskodnak, szava egészben véve megbízhatónak tekinthető.

A szívbeli számok és betűk szerint ítélve, a serleg oly ténynyel áll kapcsolatban, mely III. Frigyes császárt és Mátyás királyt egyaránt érinti; a fődél bogácskoronája is támogatja e föltevést. Ezen eseménynek az évszám tanúsága szerint 1462-ben kellett megtörténnie. Ez évben végződött a két fejedelem viszálya, mely 1459 márczius 4-ike óta folyt a mikor Frigyes elfogadta volt a Mátyás ellenpártja részéről magyar királylyá történt kikiáltatását. A Szt-István koronája még kezében volt. Az 1462-iki békealkudozásoknál tehát fontos kérdések forogtak szóban. Szóban volt, hogy III. Frigyes mondjon le a magyar trónusról, adja ki a magyar koronát és szóban voltak azok a régibb szerződések, melyeknek alapján a Habsburgház a magyar trónutódlásra igényt tartott. Ezentúl tartós békének kellett az ellenfelek közt létrejönni. Az alkut nagy béke-tor fejezte volna be, melynél a béke poharát itták volna és e célra készült a pompás serleg. A serleg rendeltetésére nem közömbös a rajta alkalmazott növénydíszek symbolikája, melynek a középkorban oly nagy jelentősége volt.

A zománczos szalagokon ismétlődő ötlevelű virág alighanem a *Solanum dulcamara* vagy a *Hypericum perforatum* utánzása. Mindkét növénynek bűvös varázs és titkos fondorlat ellen való hatást tulajdonított a középkor; talán ez a jelentősége adta a két növény képének azt a széles elterjedést. A bojtörján a ragaszkodás és a minden helyen föltűnő bogácsnövény a férfi-derékség jelképe. A fődél belsején látható szent alak talán Szent-János, a szeretet apostola.

Hogyha e föltevések megállanak, akkor alig lehet kétség, hogy a serleget az egyik szerződő fél rendelte meg és mivel középkori emlékeken a megrendelő megszokta magát örökíteni, inkább mint az ötvös, az FI betűk Fredericus imperator-t jelentenének. Hogy ily szerződés alkalmával a császár mint legmagasabb rangú világi fejedelem a megrendelő, már ezen méltóságánál fogva is föltételezhető és bár Frigyes császár takarékosági hajlama ismeretes, nem tételezhető föl róla, hogy oly rendkívüli alkalommal is, minő ez a békekötés volt, fukarsága győzött volt rajta. Egyébként tudjuk, hogy a korona kiadásáért nagy

váltságdíj volt megszabva, úgy hogy ezúttal III. Frigyes örökös pénz-zavara sem hozható föl ellenérvül föltevésünk ellen.

Hogyha III. Frigyes parancsára készült a dízszerleg, akkor majdnem magától értetődik, hogy az a császári székhelyen, Bécs-Újhelyen, keletkezett, a hol ez időtájt magas fokú virágzásnak örvendett az ötvösség és a hol okmányok maradtak, melyek tanúságot tesznek róla, hogy egyes ötvösök a császár számára dolgoztak, p. o. Heinrich Maierhirsch és Wolfgang Nachschuss.

A művész nevét a serlegen a Z jegyben véljük fölismerhetni. Mikor e jeggyel élő mestert keressük, szemmel kell tartanunk a serleg zománczos technikáját, mely Hampel fejtegetése szerint¹ az akkoriban Nyugat- és Felső-Magyarországban virágzó ötvös-iskolákkal áll szorosabb kapcsolatban. Véleményem szerint ez időben Wolfgang Zulinger lehetett az az ötvös, a ki Bécs-Újhelyen ily stílusban dolgozott; ő Siegmund Wallach² rokona volt. Siegmund Wallach már 1431 óta sűrűn említetik bécs-újhelyi okmányokban, az idők folyamában tekintélyes állást küzdött ki magának, jelentékeny vagyonra tett szert és 1450 kezdetén halt meg. Neve oláh származásra mutat és a halála után fölvetett örökségi okmányok is tanúskodnak oláhságáról. Rokonsága Langenauban (Cimpolung) oláhországi helységben lakik, nem messze az erdélyi határtól. Zsigmond valószínűleg a kor szokása szerint végigvándorolt a virágzó magyarországi városokon mint ötvöslegény, míg végül a xv. század első felében Bécs-Újhelyen megtelepedett. Első felesége Erzsébet volt és annak nővére szintén műiparos felesége lőn, férjének neve Hans (kardcsiszár), ennek fia, Wolfgang, az ötvösségre adta magát; közelfekvő föltevés, hogy anyai nagybátyjánál tanulta meg a mesterséget.

Wolfgang családi neve e korbéli okmányokban ugyan sohasem fordul elé oly összefüggésben, hogy rokonságát közvetlenül meg lehetne állapítani és ámbár a xv. század második felében Bécs-Újhelyen négy ötvös élt, kinek Wolfgang a neve, mégis az összes reá vonatkozó adatok gondos egybevetése által sikerült kétségen kívül megállapítani,³ hogy Wolfgang Zulinger volt Erzsébet unokaöccsének a neve. Ugyanazon adatokból sikerült kimutatnom, hogy Zulinger elvette feleségül Siegmund Wallach halála után Siegmund özvegyen maradt második feleségét és valószínűleg vele együtt örökölte nagybátyja műhelyét, melyben ő maga is tanult. Zulinger 1457-ben már templomfelügyelő (Kirchmeister) volt; erre a tisztségre jelesebb ötvösöket volt szokás alkalmazni.

¹ Das Mittelalterliche Drahtemail. 16. és 36. l. részletrajzokkal a 23. lapon.

² Lásd a részleteket «Siebenbürger in Wr.-Neustadt . . .» című cikkemben; megjelent a Correspondenzblatt des Vereins f. Siebg. Landeskde. 1889. 2. sz.

³ Lásd Correspondenzbl. des Vereins für Siebenbürgische Ldskde 1889. 2. sz. Siebenbürger in Wr.-Neustadt . . . című cikkemet.

Nagybátyja is sok éven át ugyanazt a hivatalt viselte Zemendorfban, Bécs-Újhely külvárosában.

* * *

A békealkudozások III. Frigyes és Mátyás király között nem oly gyorsan haladtak, mint talán remélni lehetett. A magyarok nem akarták a megkötött alkut helybenhagyni. Ezért lelohadt a lelkesedés mindkét részen és a mikor 1463. július 19-ikén létrejött a sopronyi béke, valószínűleg nem is volt alkalom arra, hogy a dísz-serleg a neki szánt szerepben használtassék, mert akkor a császárt már sok mindenféle újabb gond nyomta. Azonban akár használták a serleget, akár nem, a serleg a bécs-újhelyi várba jutott s ott maradt közel másfél évtizedig, és így a mikor Mátyás király 1487-ben hatalmába kerítette a várost, a serleg is birtokába került.

Lehet, hogy Mátyás a serleget az előtte hódoló városi polgárságnak adta és a mikor ezt tette, utalhatott a serlegen együtt szereplő császári és királyi jelvényekre, melyek az egykor megkötött alkut jelképezték s ez alku értelmében úgyis (ha Mátyás örökös nélkül hal meg) a Habsburgokra szállandott a magyar trónus. Ez csupa oly enyhítő körülmény volt, mely uralmát a bécs-újhelyiek előtt kedvezőbb színben tüntethette föl.

Így azután meg volna fejtve, hogy miért kapta e dísz-serleg a «Corvin-billikom» nevét.

Bécs-Újhely, 1890 november havában.

Dr. Mayer József.

RÉGI EGYHÁZI ÖTVÖSMUVEK.

Azt hihetnők, hogy a történeti ötvösmű-tárlaton az ország összes régi ötvösmű- emlékei összegyűjtve voltak, minden sekrestye, minden magánkincstár tartalma ismeretes, s a kutató újdonsággal e téren találkozni többé nem fog. S íme majdnem minden kirándulás alkalmával, a melyet a vidékre teszünk, egy-egy részben egészen ismeretlen, részben le nem írt emléket látunk, többnyire templomokban, s lassanként arra a meggyőződésre jutunk, hogy hazánk területén a kiállítás daczára tömérdek lehet azon ötvösmunkák száma, a melyeket eddig senki figyelembe nem vett, vagy a melyek az érdeklett körökkel megismertetve nem lettek.

Ilyen az itt ismertetendő két kehely. A szenteltvíz-tartót ellenben már az ötvösműtárlat alkalmával láttuk. Az 1. számú kelyhet Császkai György szepesi püspök, a kinek az orsz. magyar iparművészeti múzeum érdeklődéseért, jóakarataért és nemes bőkezűségeért a legnagyobb hálára

van lekötelezve; a szenteltvíz-tartót pedig Dankó József, pozsonyi prépost, a tudomány e lelkes apostola, küldte el galvanoplastikai úton leendő le-
másolás végett. Az első a szepes-bélai templom, az utóbbi a pozsonyi

A SZEPES-BÉLAI KEHELY.

káptalan tulajdona, a hova, a mint a talpába vésett e felirat: LEGATUM
MAGNIFICI DOMINI LADISLAI PETHE CAPITULO POSONII
mondja, Pethe László bőkezűségéből jutott. A 3. sz. kelyhet pedig nem-
rég láttuk a balatonmelléki Kövesd nevű helység ev. ref. templomában.

A szepes-bélai kehely egy újabb láncszem a középkori kelyhek hosszú sorozatában. Magyar, minden ízében az. Hatkarélyú, kettősen szegélyezett, síma és meglehetősen magas pereme felett emelkedik függélyes, áttört falú tágra állítva, a kehely hatkarélyú talpa. Minden egyes áttört oldal teljesen azonos s erős rovátkolt sodronynyal van körülfogva. Ezen áttört művű díszítmény, mely az oldalakat alkotja, két-két gótikus ízlésű, négylevelű ágból áll s egy hosszabb levélben végződik. A talpat felső végén löréseket példázó tagolt gyűrű fejezi be. A kehely hatoldalú szárának éleire sodrony van forrasztva, az oldalakat pedig — mind a hatot — ugyanaz az áttört díszítmény borítja. A nodus felett állók azonban különböznek a nodus alatt levőktől; jobban mondva az alsó részek folytatásai az alsóknak, s a mikor készültek, minden bizonynyal egy darabban voltak, majd ketté vágva, az egyik rész fel, a másik le került. A nodusnak hat felső és hat alsó áttört levele is egyforma, úgyszintén az áttört cifraság, a mely a rotulusokat helyettesíti. Egyébként síma, trébelt, lapított gomb. Már a cuppa kosara valamivel több változatosságról tanúskodik, a mennyiben rajta két motívum váltakozik, a hat,

FÖLIRAT A SZEPEB-BÉLAI KEHELY CUPPÁJÁN.

ismét erős, rovátkolt sodronynyal szegélyezett levélformájú mezőben: két-göröcsű, hosszúkás koszorúba hajlított ág, a melybe levelek kapaszkodnak és egy levelek közé fogott virágszál, a mely virágedényre emlékeztető motívumból hajt. Ez a virágedény, vagyis inkább ennek váza, mert voltaképen úgy néz ki, mint öt egymást metsző lécz □□, megjegyzésre méltó körülmény s felhívjuk reá a figyelmet, mert önkénytelenül eszünkbe juttatja a magyar hímzéseket s az azokon oly gyakran tapasztalható saját-ságot, hogy a díszítmény — virágos tő — a legtöbb esetben virág-edényből indul ki, jobbra és balra symmetrikusan elrendezett ágakat hajt s központ gyanánt egy merőleges szálon álló virággal bir, úgy mint a díszítmény itt e kelyhen. A cuppa kosarát, mint rendesen, virágos párta szegi be. Valamennyi áttört részlet öntve van.

A mi ezenfelül e kehelynek értéket kölcsönöz, az az évszám, a mely a következő minuscülákból álló felirattal együtt, a cuppán bevésve van. A förlirat így szól: grof hanus de Bella 1515. A kehely magassága 0.21 m.

Ha még oly jóakaró szemmel nézzük is e darabot, kénytelenek vagyunk bevallani, hogy biz az — ha szabad e kifejezéssel élni — a tuczat-munkák közé sorolandó s még a magyar eredetű kelyhek között

is — pedig ezek csak a legritkább esetben tarthatnak igényt a «művészi kivitelű» melléknévre, mint a Révay- vagy a Suky-kehely — mondom a magyar eredetű kelyhek között is a második osztályba tartozik. Már az a körülmény, hogy 36 különböző felületén összesen csak hat motívum van felhasználva, legjobban mutatja, hogy az ötvösnek sem valami nagy ambíciója, sem nagy igyekezete nem volt, annál kevésbbé volt művészi érzéke. Munkája is ehhez mért s a véső nyomait alig viseli magán. Akár csak a «raktár» számára készült munka állana előttünk, a melyhez költség kiméltése végett a műhelyében levő kész minták közül, a kehely minden nevezetesebb részéhez egyet-egyet kiválasztott s a hányszor szükség volt rája, megöntött volna — talán, hogy olcsóbb legyen?

Az ötvös által választott motívumok sem újak. Ha végig lapozgatunk az ötvösmű-kiállítási lajstromon, ott találjuk a talpon levő áttört pártának hasonmását (II. terem, 172. lap, 30. szám), a cuppa kosarát övező felső áttört koszorú analógiáját (II. terem, 176. lap, 40. szám); a többi motívum többé-kevésbbé szintén fellelhető egy vagy más középkori magyar kelyhen. Az ornamentika általános felfogását illetőleg pedig utalok a jelen folyóiratban, a bécsi egyházi szerelvények tárlata alkalmából tett erre vonatkozó észrevételeimre, a melyet e kehelylyel szemben is igazoltaknak vélek.

A mi végül azt a kérdést illeti, hogy az évszám egykorú-e a darabbal, az iránt talán kétség nem forog fenn. Ezt bővebben indokolni már azért sem látszik szükségesnek, mert az a több ízben tett ama tapasztalatot megerősíti, hogy a gótikus formák, minden renaissance elemtől menten, még a XVI. század elején is divtak hazánk egyes vidékein.

*

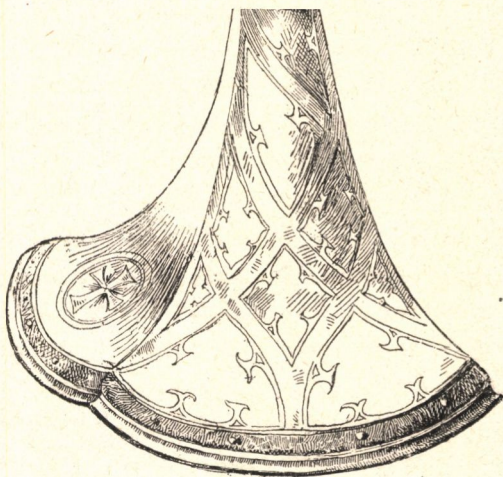
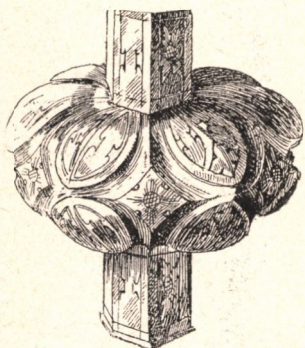
Valamivel nehezebb az álláspontunk a második kehely kormeghatározásával szemben. E kehely, mint előzőleg fölemlítettem, a balatonkövesdi ev. ref. templomban van. Szép Lajos odavaló lelkész úr előzékenysége nek köszönhetem, hogy vázlatát elkészíthettem s ennek nyomán az ide mellékelt részletrajzokat adhatom. A kehely magassága 0.185 m., tehát a kisebbek közé tartozik; aranyozott ezüstdől való s a díszítmény rajta vésővel készült. Arra nézve, hogy e kehely mikor és mi módon jutott a kövesdi templomba, semmiféle felvilágosítást sem tudtam kapni.

Talpa hat karélyú. Síma pereme felett domború, érdes tag, rajta négy-négy görcsféle, stilizált ágra emlékeztet. A talp oldalain gótikus mérmű kerek medaillonokkal váltakozik, a melyekben keresztet látunk. A stilus oldalaira pedig mérmű és négylevelű virág van bevésve. Hat, illetőleg tizenkét levélre kiver a nodus; a leveleken ismét mérmű, míg a rotulusok helyén csürlő-alakra, nyújtott négylevelű virág ül. A legérdekesebb a cuppa. Kosara nincs, helyette kis, hat, homorú oldalú

lemezke köti össze a kehely szárával. A cuppán felül síma, alúl renaissance ízlésű díszítmény ragadja meg figyelmünket. E díszítmény két főmotivuma szárnyas angyalfő és babérfüzérek. Az előbbi kétfelé hajló levél, a melynek fenn némileg liliomvirághoz hasonló vége van, az utóbbit e liliomvirágból kiinduló négy bojtos zsinór egészíti ki. Két zsinór kigyómódra kanyarog s egymást keresztezi. A két motivum négy-szer ismétlődik.

Az első, a mire e kehely megtekintésénél gondolunk, az, hogy e díszítményt vagy később vésték a kehelyre, vagy az egész cuppa lett

RÉSZLETEK A KÖVESDI (ZALAM.) TEMPLOM KELYHÉN.

utólag a kehely alsó részéhez forrasztva, avagy végül ismét egy érdekes, habár minálunk nem épen szokatlan jelenség tanúi vagyunk. Azt hiszem, az utóbbi feltevés áll.

Valamely műtárgy korának meghatározásánál a díszítménytől eltekintve számos mellékkörülményt kell figyelembe venni, a melyek együttevve fontos és biztos vezérfonalat nyújtanak a kutatónak. Kivált a magyar kelyheknél támaszkodhatunk sok részlet sajátosságára, mivelhogy alig van régi műtárgy, a mely ily nagy számban fenmaradt és ennél fogva a tanulmány tárgyát képezhette volna.

A kehely általános benyomása és tagolása kétségkívül középkori, ilyen a cuppa is, a melynek oldalai egyenesek, míg ellenben a renaissance-kori kelyheknek aránylag alacsonyabb s kifelé hajló szélű cup-

páik vannak. De a tipikus XV. századbeli kelyhektől a részletekben mégis különbözik. Így a gótikus ízlés virágzásából való kelyhek szárát a nodussal rendesen valamely megfelelő tag szokta összekapcsolni; az itt hiányzik. Nem is szólva a fülkékre osztott nodusokról, a melyek csak egy válfajt képviselnek, a jelen kehely nodusának tagolása és az, hogy rotulusai trébelt, illetőleg czizelált virágokkal helyettesítvék, is a haladó kor mellett tanúskodik. Még ennél is jellemzőbb, hogy a cuppának kosara apró lemezzé, elcsenevészett; pedig kosár nélkül való tiszta gótikus magyar kelyhet talán alig egyet-kettőt tudnék idézni. Végül a darab behatóbb megvizsgálásánál nyilvánvaló, hogy a talp és a cuppa díszítményét ugyanegy kéz véste, s a míg emebben, a liliomvirágvégű díszítményben a gótikus hagyományokat felismerni véljük, addig a mérmű olyannyira laza, erőtlen, hogy ezt meg mintegy a terjeszkedő renaissance befolyása által eredeti jellemétől megfosztottnak vehetjük. Szóval e kehely olyan munkának tekinthető, a mely szorosan véve sem nem középkori, sem nem renaissance, a mi által a két egymástól eltérő ízlésű díszítmény együttes jelenléte érthetővé válik. A kehely mint munka nem épen nevezetes, s talán, miként a szepes-bélai, szintén a XVI. század első évtizedeiben jött létre.

*

Az ötvösmű-tárlaton tapasztaltuk, hogy azon ötvösmunkák közül, a melyek a XVI. és XVII. század folyamán Magyarországon készültek, meglehetősen szorosan követik az egykorú augsburgi és nürnbergi mustrákat. Ezt az országnak akkortájt Németországgal folytatott szoros érintkezése eléggé megmagyarázza. Hazánkfiak sokat jártak a külföldön s sok külföldi ötvösmunka került Magyarországra.

A szenteltvíz-tartó talpán két bélyeg van: az egyik olvashatlan, a másik Augsburg városáé. Ezzel a provenienciára meg van állapítva.

A szenteltvíztartó alacsony, szegélyes, kerek, felső részén hatoldalú talpon nyugszik. Tagolt peremén czizelirozott lánczsor, az oldalakon pedig étetett arabeskek. Az edény kissé összenyomott, csöbör-formájú teste szintén hatoldalú s nyaka felé szűkebb. Karimája ellenben ismét kifelé hajlik. Az oldalakon egymástól csak a részletekben eltérő, cartouche-szerű — cuir rulé — keretben díszedényből hajtó, alig domború, trébelt virágtövek és gyümölcskétegek váltakoznak. Karimáját úgy kívül mint belül étetett arabeskek borítják. Két áttört fülben mozog a szenteltvíz-tartó ívalakú fogantyúja, a melynek czizelált levélbe, mintegy hüvelybe, burkolt felső részét áttört, czifra gyűrű szakítja meg. Ebben kisebb nyeles, mozgó gyűrű. A szenteltvíz-tartó magassága 0'18 m.

Jóllehet csinos kivitellű, nem ízlés nélkül való munka, e szenteltvíztartó mi újat sem nyújt. Egész sorát lehetne idézni a XVI. században keletkezett német ötvösmunkáknak, a melyeket többé-kevésbé hasonló

czifraságok díszítenek; sőt a tulajdon étetett mustrát is könnyű szerrel lehetne megtalálni; hisz azokat a legtöbb ötvös közös forrásból, a mustra-könyvekből merítette — minálunk is. Néhány megjegyzést azonban ennek daczára fűzhetünk e darabhoz, ha azt a magyar ötvösmunkákkal össze-

A PETHE LÁSZLÓ-FÉLE SZENTELTVÍZTARTÓ A POZSONYI KÁPTALAN KINCSTÁRÁBAN.

hasonlítjuk. Ha ötvöseink másolták is — szélesebb értelemben véve — a külföldi cikkekét, mégis tettek olyan változtatásokat, a melyek folytán a magyar munkákat a németektől meg lehet különböztetni. A magyar ötvösök általában kevésbé ragaszkodtak a szabályos pontossághoz. A cartoucheik szeszélyesebbek, körvonalaikban lágyabbak, kerülik a beosztás

merevségét, s tagozásuk ennek folytán a legtöbb esetben kevésbé érthető és világos. A gyümölcsök, de kiváltkép a virágok alakításában ötvöseink jobb szerettek a természethez közeledni s annak változatoságát visszaadni, nem stylizálván annyira, mint a német szomszédok. S minthogy e felfogás, hogy úgy szóljunk, valami szabadabb szellem szüleménye, a magyar munkákon ritkán akadunk nagyon lapos domborművekre, mint a milyet például a pozsonyi szenteltvíz-tartón látunk; mintha természetüknek inkább megfelelt volna az, hogy fáradságuknak látszatja is legyen. Hogy ekként magasabb művészi színvonalon álló produktumokat hoztak-e létre, vagy nem, azt ezúttal nem keressük. Kerestük a nemzeti erőre valló, asszimiláló képesség nyomait, a mely lehetővé tenné a magyar munkát a külfölditől megkülönböztetni. S ha találtunk, örülünk, hogy sikerült ezt constatalni.

Radisics Jenő.

A FRICSI VÁRKASTÉLY SGRAFITTÓI.

A Sárosmegyében — nem messze Eperjestől — fekvő fricsi várkastély több tekintetben nevezetes építészeti műemlék.* — Négy oldalú alaprajza, kiugró sarok tornyaival, vastag falaival, crenellirozott párkányzatával s számos lőrésével vár alakú jelleget kölcsönöz e kastélynak, mely azonkívül eredetileg mély sánczárkokkal s felvonó híddal is volt megerősítve. — Ezen várkastély Berthóty Bálint által 1630. évben Sorger Mihály építész tervei szerint késő német renaissance stílusban épült.

Egyéb részleteken kívül legérdekesebbek itt azon sgrafittó diszitmények és alakok, melyek a kastély felső koronázó párkányát díszítik.

A 0.78 m. széles és 1.45 m. magas félköríves fülkék bemélyedt falfelületén karczott alakok többnyire allegorikus jelentőségűek mint «Justicia», «Temperancia», «Fortitudo», «Fides» stb. fölirattal. Vannak azonban az ó és középkorból vett történeti alakok is, mint görög bölcsek, hadvezérek, és római imperatorok. A hazai történelem egyes alakjai is vannak képviselve, így a keleti saroktorony déli oldalán Attila, Hunyady János, László és Mátyás király XVII. századbeli öltözetben vannak ábrázolva. Magyar ruhájuk miatt érdekesek azon alakok, melyek a keleti saroktorony keleti oldalán lévő fülkékben láthatók.

Összesen hat ily magyar alak van, s míg a legtöbb alak mellett fölirat van, addig ezek mellett nincs.

Az első alak fedetlen fővel van ábrázolva, egy — prémmel szegé-

* Lásd Arch. Értesítő 1888-iki folyamában megjelent cikkemet.

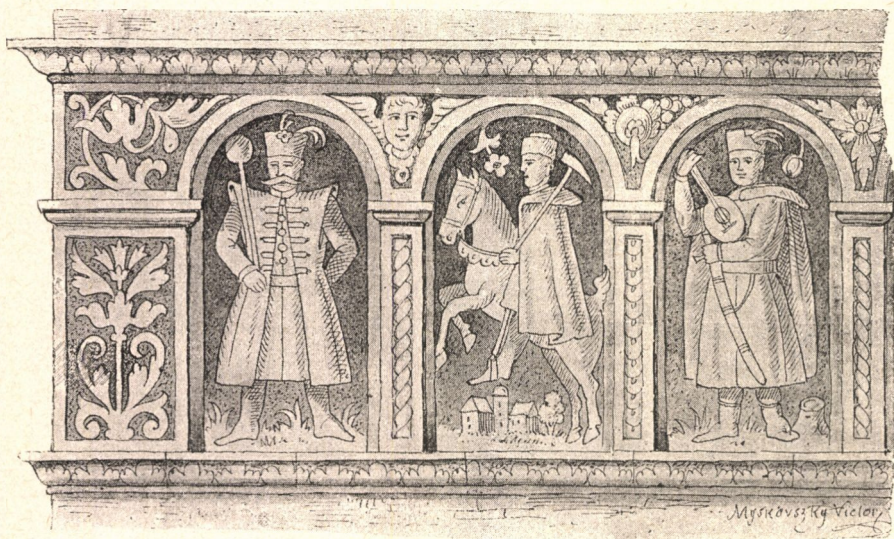

lyezett, nagy gombos, sujtásos, s hasított újjú hosszú köpenyt visel, jobbában síma gömbben végződő hatalmas buzogányt tart.

A második alak öltözete hasonló, de fején prémezett tollas kucsmát visel.

A harmadik, koronás alak ágaskodó lovon ül; magyaros arcza bajszos és szakállas. Oldalán függ a szíjjal derekához megerősített kissé görbe kardja, s míg jobbában királyi jogart tart, addig baljával a kantár szíjját fogja. A művész nyilván ilyennek képzelte magának a magyar királyt.

A következő alak (lásd a mellékelt rajzot) hasított újjú, zsinóros hosszú zekét, s alatta gombos attilát visel, fejét tollas kucsma fűdi,

KÉSZLET A FRICSI VÁRKASTÉLY SGRAFITTOS PÁRKÁNYÁBÓL.

szakáltalan, erős bajszu, arcza magyaros, baljával csípőjére támaszkodik, jobbában a XVII. századi jellemző gombos buzogány.

Szomszédja tollas kucsmát visel, vállairól bő redőzetű köpönyeg csüng, bal karjával az övén függő csekély hajlású magyar kardot emel, jobbában pedig gitár vagy koboz alakú hangszert tart. Arcza fiatal se bajsza se szakálla és olyan, mintha a művész egyénítésre törekednék.

Nem lehetetlen, hogy a daljás alak Tinódy Sebestyén lantos költőnket ábrázolja; ő reá vallana a kard és a lant.

Tinódy népszerű alak volt a magyar felföldön. A XVI. század közepe táján Kassán lakott saját házában, itt teremtette énekei nagy részét, s lantjával egyik nemesi udvarból a másikba kóborolt; a szomszédos Sárosmegyében is jól ismerték, tehát könnyen érthetnők, hogy

a magyar dalnok mikép kerülne a fricsi képsorban a magyar főnemes s a magyar király közelébe.

Az utolsó alak lovon ülő kuruczot ábrázol, hosszú köpenyben, kezében hosszú nyelű fokossal. Ez alaknál is elvitázhatlan a magyaros jelleg; a háttérben egy város tornyával és házaival látható. Mindezen alakok körrajza hibátlan és jellemző.

A sgraffittó diszítés alighanem Olaszhonból származott át hozzánk. A XVI. században különösen Florenczben és Pisában virágzott, rendszerint épületek homlokzatán alkalmazták. Ez oly diszítési mód, melyet olcsósága és tartóssága ajánlott és a mely a kőragaszszal borított kőfal természetének és anyagának megfelel. Kivitele igen egyszerű. A sgraffittókkal diszítendő felület először fekete vagy sötét barna színű vakolatréteget kap, s ha ez kissé megszáradt, reájön a felső, világosabb színű második vakolatréteg. Ebbe addig míg a vakolat még nedves hegyes eszközzel az alak vagy az ornament körrajzát karczolják bele, egyúttal lapos eszközzel a háttérrel befedő világos réteget távolítják el, mi által az alatta lévő sötétebb alap jön felszínre. Az alakok és diszitmények árnyékolása bekarczott keresztvonalak által történik.

Felső-magyarországi renaissance stílusú műemlékeknél gyakran találunk ily sgraffittókkal, p. o. a kézsmárki és poprádi harangtornyokon és különösen eperjesi régi házakon (a hol még be nem meszeltettek). Sokáig kerestem és kutattam ezen sgraffittók mesterét, de a levéltárak poros aktáiban erre vonatkozó adatokat nem találtam, míg a múlt év nyarán a fricsi várkastély részletes felvétele alkalmával a párkány felett emelkedő rovátkok egyikén nem csekély örömemre sikerült e sgraffittók mesterének nevére bukkanom,* ott állt körülvéve gyönyörű ornamentációval:

MARTINVS · AXMANN · PINX

1630.

S miután az eperjesi sgraffittók jellegre és kivitelre nézve feltűnően hasonlítanak a fricsi várkastély sgraffittóihoz, igen valószínű, hogy az eperjesieket is Axmann Márton mester készítette, ki a maga nemében híres művész lehetett; ezt bizonyítja nemcsak az alakos, de különösen az ornamentális diszitmények változatossága, stílszerű szépsége és korrektsége. Berthóty Bálint — e várkastély építő urának két oroslán által tartott címere, egy koronán álló sas — a kastély déli homlokzatán szintén sgraffittó modorban kidolgozva látható.

A pillérek, valamint az azok által hordott ívezetek mezői is sgraffittókkal vannak diszítve, hol angyalfejek, gyümölcsök és virágok vannak ábrázolva.

* Első látogatásom alkalmával még azt hittem, hogy az építész, Sorger, volt egyúttal a sgraffittók mestere. V. ö. A. É. 1888. 414. l.

Sajátságos, hogy a sgrafitto diszítványok még a kastély felső rovátkáira is kiterjednek; azoknak felülete is angyalfejekkel, oroszlánokkal, iramodó szarvasokkal és egyéb állatokkal van diszítve.

Az ornamentatcióban magyar ízlést vélek észlelni; a rózsza, szegfű és tulipán motívumok sűrűn szerepelnek.

A sgrafittók német nevű mestere bizonyára megrendelője, Berthóty Bálint úr, ízlése szerint cselekedett, midőn alkotásainak ily nemzeties zamatot adott.

Myskovszky Victor.

KIADATLAN ÁRPÁD- ÉS VEGYESKORI MAGYAR ÉRMEK.

Szuk Lipót úr a régibb éremgyűjtők azon, ma már ritkuló gárdájához tartozik, mely a gyűjtést kellő szakértelemmel művelte s ezzel a századunk derekán kifejtett numismatikai irodalomnak nagy szolgálatot tett. Szuk Lipót úr Rupp kora óta, évtizedeken át foglalkozik a magyar érmészettel és gyűjteménye, mely főképen a hazai numismatikára terjed, kitartó szorgalom és utánjárás eredménye, és olyan speciális gyűjtemény is, melylyel hazánkban kevés magán ember éremgyűjteménye vetekedik.

A gyűjtemény törzsét az Árpád- és vegyeskor érmei képezik, melyekkel tulajdonosuk legszívesebben foglalkozik, de figyelemmel van a Habsburg-korra s Erdélyre, magyar és hazai vonatkozású emlékérmekre, jetonokra s Magyarország egykori melléktartományainak numismatikai emlékeire.

A két első korszak érmeinek Ruppnál ismert legtöbb speciese képviselve van Szuk gyűjteményében, a bélyegváltozatok pedig az egyes fajokon belől egész nagy és gazdag sorozatokat képeznek, melyek a kiadandó egyetemes éremtár eddig összegyűlt anyagát sokban fogják gyarapítani.

Annak idején, midőn a nevezett mű napvilágot lát, látni fogjuk, hogy Szuk Lipót gyűjtései minő becses anyaggal bővítik numismatikai ismereteinket; jelenleg csak azon éremfajok ismertetésére szorítkozunk, melyek a gyűjteménynek kiadatlan darabjai s mint ilyenek első sorhoz érdeklik numismatikával foglalkozó olvasóinkat.

A Szent-István-féle sorozatban egy sajátosságos veretű s jó ezüst-tartalmú denár a legérdekesebb (l. 1. sz. ábra), mely a Rupp munkájában még ismeretlen azon utánzatok közé tartozik, melyek különösen észak-német és dán leletekben fordulnak elő. Ez érem azon csoporthoz sorakozik, mely, mint más helyütt részletesebben kifejeztem,* nézetem

* A. É. 1885. 146—147 l.

szerint külföldi készítmény s alkalmasint valamely Balt-tenger vidéki vend fejedelem országában készült, magyar denár mintára s mint ilyen a «wenden pfennige» nevű éremcsoportokhoz sorozandó, melyek a mennyire az eddigi leletek bizonyítják, általában idegen éremfajok rendkívül primitív utánezatai.

Második helyen Kálmán XII. speciesének csegelyét mutatjuk be (2. sz.), mely tekintve, hogy vörösrézből veretett, egykorú próbaveretnek tekintendő. E nemű veretek az Árpádkorból a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak.

Korra nézve következik a Ruppnál III. Istvánnak tulajdonított éremfaj (Tab. IV. 104.) egy rokona, mely ettől a revers által különbözik (3. sz.). A Rupp-féle hátlapján egy S és T betűkből alkotott monogrammszerű jegy látható, melyet Rupp az előlap görögös betűivel összeolvasott s ebből STĒPPAO-t (Steppano) süttött ki. A Szuk-féle variáns, melynek hátlapján A alakú jegy vagy diszítmény van, bizonyítja, hogy ez érmek elszórt betűinek az István névhez semmi közük. Az előlap betűiben inkább a byzanti stylban alkalmazott alfát és omegát felettük alkalmazott rövidítő jelekkel kell olvasnunk.

A Kálmán-féléhez hasonló csegelyszerű veret még három van a gyűjteményben. Az egyik Ruppnál III. Bélának tulajdonított VII species (Tab. V. 110.), mely tekintve az előállítás s a betűk későbbi karakterét, IV. Béla érmei közé sorolandó, A Szuk-féle csegelypéldány (4. sz.) vörösrézből vert s jó fenntartású.

E csoportba tartozik a két következő bracteátszerű (egy lapú) veret is, balra nyargaló király, hátranyújtott jobb kezén sólymot tartva (5. sz.) s a szembenéző alak (6. sz.), melyeket analógiák alapján III. Béla érmei közül (Rupp Tab. V. 119., 120.) szintén ki kell vennünk s későbbi korszakba helyoznunk. Így a vadászó lovas királyt feltüntető érem határozottan Kún László korába tartozik.

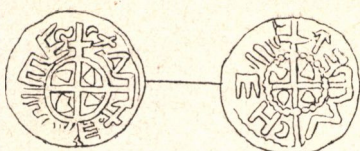
Igen érdekes egy, veretére nézve Imre király érmeihez hasonló nagy denár (7. sz.), mely előlapján kereszttekből és horgonyokból vagy liliomokból alkotott ábrázolatot mutat, középen félholdakba foglalt kereszttel, sarkaiban három-három ponttal, hátlapján pedig czirádába foglalt L vagy V betűkből alkotott előállítással.

A II. Endre-féle érmek között van néhány olyan a gyűjteményben, melyek Ruppnál még nem találhatók, de a mennyiben azóta az Egger-féle Numism. Monatshefte című folyóirat s az Arch. Értesítő útján ismertekké lettek, ez alkalommal mellőzzük.

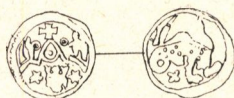
A II. Endre utáni kor érmei közt, képes előállításokkal, több kiadatlan fajt találunk a gyűjteményben.

Ilyen V. István (Rupp 218) XIV-ik fajú érmének kisebb verete, vagyis obulusa, a király jobbra néző mellképével és R · STĒPĀNVS kör-

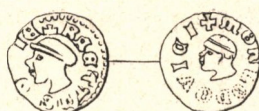

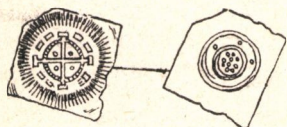
1.

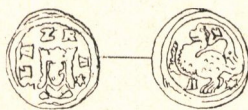
10.

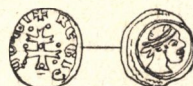
19.

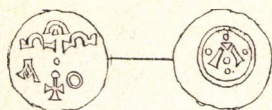
2.

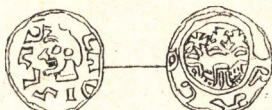
11.

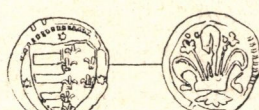
20.

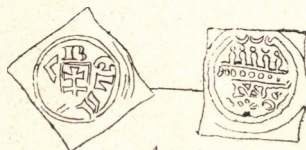
3.

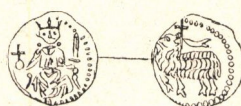
12.

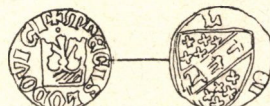
21.

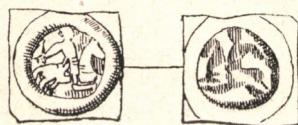
4.

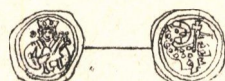
13.

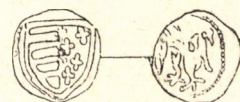
22.

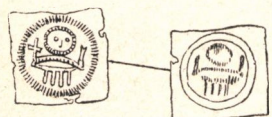
5.

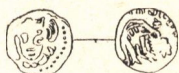
14.

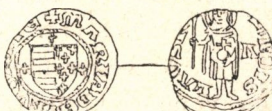
23.

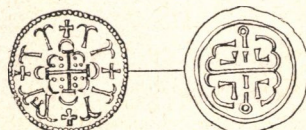
6.

15.

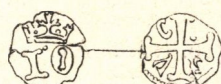
24.

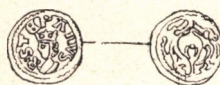
7.

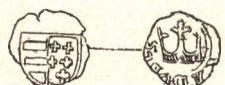
16.

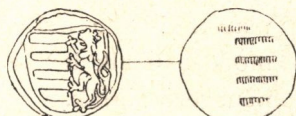
25.

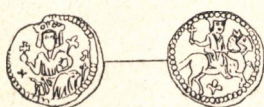
8.

17.

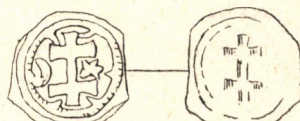
26.

9.

18.

27.

KIADATLAN ÁRPÁD- ÉS VEGYESKORI MAGYAR ÉRMEK,

irattal, hátlapján két ágaskodó állat-alakkal s köztük valami betűféle-
vel (8. sz.).

Kún Lászlónak négy éremfajt tulajdonítunk a gyűjtemény kiadat-
lanjai közt, s pedig:

Denár (9. sz.) Av. Trónon ülő koronás király, jobbjával az ország
almáját, baljában lilomos kormánypálczát tartva. Rev. Nyargaló koronás
király, mint a Rupp-féle IX. species előlapja (Tab. IX. 238.).

Denár (10. sz.) Av. Két csillag között szembenéző koronás fő,
felette tornyos épület homlokzata, középső csúcsán kereszttel; rev. Balra
néző kétlábú és halfarkú csodaállat.

Denár (11. sz.). Av. Szembenéző koronás fő, körül: *LAZLA* fel-
irattal. Rev. Az előbbihez hasonló, de négylábú s jobbra néző csodaállat,
lúdfőben végződő süveggel.

Legérdekesebb a következő denár-faj (12. sz.), mert láthatólag
a Magyarországon forgalomban volt frizaticusok utánzata. Előlapján
egy jobbra néző fej látható LADISLAV körirattal; hátlapján keresztek-
kel ékes hármastornyú épület körül rosszúl vert betűket látunk, melyek-
ből a FRIACENSIS ismert köriratra méltán következtethetünk.

Az Árpádkori kiadatlan fajokat egy denár s egy obulus zárja be.
Mindkettő III. Endre érmeinek sorozatát gyarapítja.

Denár (13. sz.). Av. Trónon ülő király, jobbjában keresztes arany
almával, baljában egyenes karddal; rev. húsvéti bárány (v. ö. Rupp.
Tab. X. 283—286.).

Obulus (14. sz.). Av. Királyi mellkép. Rev. Húsvéti bárány.

A vegyesházi királyok kiadatlan érmei közt első helyen áll
a Venczel királynak tulajdonított V-ik éremfaj kisebb verete (obulus)
az előlapon szembe néző koronás fővel, hátlapon balra forduló mókus-
féle állattal (15. sz.).

Róbert Károlynak egy csinos érmével folytatjuk a sorozatot
(16. sz.). Av. Gyöngy és vonalkörben szembenéző koronás mellkép,
oldalt M—K pénzverő jeggyel. Rev. Az Anjou-magyar címertpajzs,
felül K (Karulus) betűvel s két oldalt leveles ággal. Az előlapon alkal-
mazott betűk nyilván bizonyítják, hogy a szlapon érmeken hasonló
modorban alkalmazott betűk nem királyi monogrammok, de egyszerű
pénzverő siglák.

A 17. számú obulus szintén Károly érmei közé sorozandó. Av.
Nyílt korona, köriratából csak sejthetjük, hogy R · KARVLVS Rev.
Magyar-Anjou címervért.

I. Lajostól hat különféle kiadatlan éremfajt sorolunk föl.

Denár (18. sz.). Av. Középen nagy L s körötte kisebb betűkkel:
ODOVICI s az L két oldalán S—S pénzverő jegyek; rev. Anjou-magyar
címervért s *MORU(TA) REGIS.

Denár (19. sz.). Av. Jobbra néző szerezcsenő és ✠ MŌRLŌDOVICI. Rev. Nagyobb szerezcsenő szintén jobbra, körül ✠ RŌG . . . IŌ. Ez éremfaj a Rupp-féle XXII. speciessel egyezik, s azért érdekes, hogy rajta két különböző avers bélyeget látunk.

Obulus (20. sz.). Av. Kettős kereszt, végein pont-ékítéssel s e körirattal: ✠ RŌGISLŌDOVICI. Rev. Balra néző szerezcsenő.

Denár (21. sz.). Av. Gyöngykörben Anjou-magyar címervért, felette s oldalain egy-egy csillaggal; rev. stilizált lilium. (V. ö. Rupp 410.)

Denár (22. sz.). Av. Nyílt korona s ✠ MŌRŌGIS LŌDOVICI. Rev. Liliomos címervérten rézsútos csíkra fektetett három felismerhetlen címeralak; a vért felett L s a címer baloldalán határozatlan alakú betű.

Denár (23. sz.). Av. Anjou-magyar címervért. Rev. Lengyel sas (?)

A következő (24. sz.) Mária-féle denár egy példányáról már régebben megemlékeztünk az Arch. Értesítőben,* rajzát azonban most adhatjuk először Szuk példánya után. Av. Gyöngykörben: ✠ MŌRIŌDI . VNGŌRIŌ; a belső gyöngykörben Anjou-magyar címer három apró lilium közt. Rev. Szent-László álló alakja, a szokásos attribútumokkal, balról A siglával s körül: S . LADISLAVSR. Ez éremfaj az I. Lajos-féle XXI. speciessel előállításra nézve egyezik.

Három éremfajt kell még bemutatnunk, melyek Szuk gyűjteményében mint kiadatlan magyar érmek szerepelnek, bár egyiknek magyarságát sem lehet biztosan megállapítani.

Ezek: (25. sz.) obulus. Av. Nyílt korona alatt IO betűk, melyek talán Hunyady János neve két betűjének tekinthetők. Rev. Egyenkarú, végein kifelé hajló kereszt sarkaiban egy-egy betűvel. Ehhez hasonló keresztet látunk több magyar éremfajon így. Rupp. Tab. XIX. 523., 525., 528., 530., 531. Tab. XXVI. 612., 614., melyek a Szuk-féle érem hovatartozására nézve analógiákat látszanak nyújtani.

A következő (26. sz.) egylapú érem — magyar pólyás és cseh oroszlános címerpajzs — kétségtelenül Hunyady Mátyás érme, de valószínűleg Csehországban vagy Sléziában veretett, hol az egylapú fillér-vereteknek állandó, hosszú szereplésük volt.

Vége az utolsó (27. sz.) szintén egylapú éremfaj — kettős kereszt ágai közt fél hold és csillaggal befelé csücskösödő keretben — magyar éremfajnak volna tekinthető, ha egylapúsága, mint az előbbiené nem volna a magyar XV—XVI. századbeli numismatikában szokatlan.

Ezek azon éremfajok Szuk Lipót úr gyűjteményében, melyeket ez alkalommal be akartam mutatni. Máskor az érdekes és szépen rendezett gyűjteményt folytatólag fogom ismertetni.

Dr. Réthy László.

LEVELEZÉS.

I. REIZNER JÁNOS A RÁBÉI LELETEKRŐL (TORONTAL M.).

Folyó október hó 21-én Torontálmegye török-kanizsai járásában, Oroszlámos községtől északra egy félórányi távolságra eső, Rábé községben megjelentem, s Ágoston Antal gazdaemberrel, valamint a községi tanító, Weihold István úrral, magamat érintkezésbe tettem, s velök a Rábén talált régiségekről mélyreható beszélgetésbe ereszkedtem. Mindenek előtt megjegyzem, hogy Oroszlámos Árpád-kori helynév, a szt. Gellért legendában már előfordul «Oroszlános berekei», de több más Árpád-kori oklevélben is előfordul Oroszlános (Uruzlanus munustura), mely nem a mai helyén feküdt, hanem ettől északra a mai Majdán község helyén, tehát tőzsomszédságában a mai Rábénak. Rábé is Árpád-kori helynév. Az Árpád-kori új Okmánytár VII. k. 429. lapján az 1256-ik évről, de a pápai tizedlajstromokban is említve van. Rábé most egy kis helység, 70 háza, 380 lakosa van s határa 470 hold. Lakói mind magyarok. Ezek előrebocsajtása után van szerencsém előadni, hogy Á. A. egyszerűsége daczára is a régiségek iránt, azok tudományos értéke miatt, érdeklődik. A nemzeti múzeum érem- és régiségtárát már ísmételt ízben meglátogatta, s arról lelkesedve emlékezett. Sőt ezelőtt két évvel a nemzeti múzeumhoz egy «rézlapot» küldött be adományul, a miért köszönő levelet is kapott, de ezt megtekinteni már alkalmam nem volt. Á. A. előadása így hangzott: A «kis tenger hajlat» által körülvett «Anka» nevű dombon, mely szőlővel van beültetve, szőlőkapálás közben a földszíntől egy arasznyi mélyen ezelőtt 2 hónappal K.... M..... rábái lakos egy arany csatot talált, mely a postán eszközölt felmérés szerint 22 gramm súlyú volt. A csatnak peczke nem volt. E csatot a találó Lippán lakó rokonának, postán küldte el. 1863-ban C... J.... rábái lakos ugyancsak szőlőkapálás közben csontok és cserépedények közt két arany karpereczet talált, mit Szegeden az ötvösnek 24 frtért adott el. Á. A. ezen leletet is látta.

Az idő rövidségénél fogva sem K... M—t, sem C... J—t e leletek körülményeire nézve ki nem hallgathattam.

Mintegy negyven évvel ezelőtt — folytatta Á. A. — Tóth Pál nevű rábái lakos ugyancsak az említett szőlőben arany karpereczeket talált, a melyekért nevezett Szegeden 80 frtot kapott. Akkor «legényke» volt már s látta azokat az arany karpereczeket is. Mintegy 43 évvel ezelőtt pedig a vármegyei urak a «kis tenger hajlatban» egy régi elsüllyedt hajót ásattak ki, mely tele volt kölessel. Ugyanaz alkalommal az «Anka» halommal átellenben a majdáni határszélen egy partoldalban egy ölnyi mélységben két kővállúra (talán sarkophag?)

akadtak, melyeket a mélységből nem birtak kiemelni. Ágoston szemmel látta e kőválukat, s azok még most is ugyanazon helyen vannak eltemetve. Úgy Á. A. mint W. tanító előadta: hogy az illető szőlőföldeken majd minden alkalommal találnak régi cserép-edényeket, «óriási nagy fazekakat», melyek többnyire össze-zúzódnak és cserepei széthányódnak. De W. előde, Gruber Nándor tanító, több ép agyag-edényt szerzett meg, s azokat annak idején Tallián Béla főszolgabíró úrnak (jelenleg Somogy-megye főispánja) küldötte el. Azon kérdésemre, hogy bronz-tárgyak fordultak-e elő, mindketten oda nyilatkoztak, hogy bronz leletekről semmi tudomásuk, ilyenek csak az oroslámosi határban fordulnak elő. Ermekekről is kérdezősködtem, s a tanító azt adta elő, hogy ezek is nagyon ritkán fordulnak elő. A többi között felmutatott egy igen rongált és hibás fentartású réz-érmét, melyet Valerianus érmének ismertem fel. Említették azt is, hogy P. J. gazdának két kis ibrikje van, melyeket saját szőléjében kapálás alkalmával talált. Felkerestem az illetőt, ki is a két ibriket a szegedi múzeumnak átengedte. Az egyiknek 9, a másiknak 7 cmtr. a magassága. Mindkettőnél az edényke egyik füle le van törve, s mindkettő nem korongon, hanem szabadkézzel készült. Ezek után a hely színére rándultam ki, mely a kis községnek déli határában van. Egy mély, száraz ér köríti a magas Anka nevű halmot (anka, hanka, a szlávban bütyök, íz, csomó, sőt némelyek szerint halom), melynek tetőzetén a tanító úr állítása szerint alapfalak nyomaira akadtak ásás alkalmával, s a községbeliek hagyománya szerint ott zárda létezett.

Az Anka szőlővel van beültetve, mely a keleti oldal lejtőjén pusztulásnak indult. Lehet hogy a phylloxera pusztítja, lehet hogy az esőzések alkalmával a lejtőn rohanó vízmosás árt a tőkéknek, melyeknek tövéről a földet a víz egyre hordja. Bejárva az egész lejtőt, azt úgyszólván behintve találtam régi cseréptöredékekkel. Ezen töredékeken zig-zugos vonal-díszes, újj- és köröm-nyomásos ékítményeket láttam. Némely darabnak köralakja s az edény falvastagsága óriási arányokra enged következtetni. Némely helyeken csontok, másutt széndarabok, rendkívüli mennyiségű kagyló-töredékek, úgyszintén kiégett földrögök láthatók. Azon kérdésemre, hogy apró kova vagy más kő-szilánkok, simított véső alakú kővek nem-e fordultak elő, Á. A. és W. oda nyilatkoztak, hogy ilyesfélét soha sem láttak s nem hallották, hogy ilyent találtak volna. Végül kijelentették azt is, hogy a gazdák valószínűleg megengedik azt, hogy csekély kárpótlás mellett szőlőföldeiken ásatás eszközöltessék.

Ezekben tapasztalataimat előadván, javaslatom az lenne, hogy Rábén a rendszeres kutatás elrendelendő s foganatosítandó volna.

Szegeden, 1890. évi október hó 23-án.

Reizner János,

a Somogyi-könyvtár és városi múzeum igazgatója.

II. VANCsó GYULA A FORRAI-NAGY-IRATOSI (ARAD M.) URNATEMETŐRŐL. 1888. év október havában Arad megyéből azt a hírt vettem, hogy a forrai-nagy-iratosi határban, árokásás közben, érdekes régészeti telepre akadtak. Nem mehetvén akkor a hely színére, kértem, hogy a talált régiségeket Budapestre küldjék és a további munkálatokat lejövetelemig szüntessék be

Néhány nap múlva megérkeztek a leletek: két nagy urnának ezer és ezer darabokra törött cserepei és két kis füles csésze. Az egyik nagyobb urnáról első tekintetre látható volt, hogy az még részben sem ragasztható össze, s miután a cserepek sem voltak díszítve, azt a végenyészetnek adtam át, a kis csészékre nézve azonban még volt némi reményem, s gondosan félre rakván a cserepeket, annak összeállításához fogtam, de fájdalom, több mint harmada hiányozván, több napi munka után csak azon eredményt értem el, hogy alakja, méretei és díszítése iránt lettem tájékozva. Ez urna 35 cm. magas, 17 cm. szájmérvével, fekete földből égetett, kétfülű edény, gondosan készítve és csinosan díszítve vonalakkal és pontokkal, oldalt két füllel. Az urnában csupán néhány elégett csontdarab jelezte hajdani rendeltetését.

1889. év május 8-ikán dolgaim Arad megyébe vezettek, s kirándulva a forrai-nagy-iratosi pusztára, a szentpáli határban fekvő lelhelyet első sorban is figyelmes vizsgálat alá vettem, s a helyszínéről vázlat-rajzot vettem fel, nem ugyan mérnöki pontossággal, de mégis akként, hogy a lelhely minden tévedést kizárólag bármikor megállapítható legyen. Arad városától, a bursáki pusztánál helyesebben a Neumann-gyárnál elágazólag, éjszaki irányban vezet a régi pesti országút, mindenütt sík lapályon. Az Arad városi földek, szentpáli határ és forrai-nagy-iratosi puszta hármasságának majdnem egy éles szögbeni összehatalálkozásánál, — az irányt Aradnál Budapestre véve fel, — az országút baloldalán egy jókora halom látható, s ennek tövében egy csárda. E halommal szemben dél-keleti irányban fekszik a kutatás alá vett terület. Az országút közvetlenül a domb alsó lejtőjén halad, csekély emelkedéssel innen, s ugyan olyan eséssel túl, s egyenes iránya ott É. É. K. irányban törik meg. A lelhely az országuttól D. irányban mintegy 50—55 méterre fekszik.

Itt kezdettem meg tehát párhuzamos árokkal én is kutatásaimat, reggeli fél öt órakor 20 emberrel akként, hogy 10 ember az első ásónyomból kijött földet hántha a már kész, egy méteres árokba; a következő 10 munkásra második ásónyom jutott, s így a mint az egyik rész munkáját elvégezte, újból az ároknál kezdte azt meg. A munka szaporán haladt, de mégis tekintettel a földtömeg eltakarításának szükséges voltára; 7 óráig néhány jelentéktelen cserépdarabon kívül egyébre nem akadtunk. E cserépdarabok közül csupán egy kisebb tálféle edénynek része látszik érdekesnek, a mennyiben külseje, ugymint belső része szépen, gonddal díszített; a díszítés csupa vonalból áll, melyek belső falán, hol derékszöggel a szélére, hol avval párhuzamosan és beljebb háromszögbe vannak állítva, úgy hogy három vonalu dupla egyenes háromszög keletkezik, mely között mindig hullámvonal fut végig. Fél nyolczkor az egyik emberem jelentette, hogy a 12. számú helyen van valami, oda siettem, de csupán egy kis bronz fibula elrozsdásodott maradványát sikerült feltalálnom, a fibulából megmaradt az ívhajlású test és a párhuzamosan visszafutó huzalból álló lábrész, a tű és feje tökéletesen elpusztult. Nemsokára ezután a 10. számú csontvázra bukkantunk, 140 cm. mélységben. A csontváz már a sárga agyagtalajon feküdt, teljesen elkorhadva, a csontok szétmállva, csakis azok sárgás, a fekete földtől elütő színe után indulva, gondosan takarítottam el a rajta fekvő fekete földet, s nyaka táján egy 13 mm. hosszú félkör-alakú, alig 2 mm. vastag

bronz ékszer feküdt, melynek két végszárán, a sodrony visszahajtva, füleket képez és talán egy ezekbe húzott fonal által volt a halott nyakára felkötve. A csontváz méreteit fel nem vehettem, mert a lábszárak is csak porhanyós, elkorhadt állapotban feküdtek, a koponya szétzúzva, a mellre hanyatlólag csak az állkapcsokban felismert ép, — fiatal egyénre valló — fogak által jelezetett. A láb- és kezujjainak hírmondója sem volt, a karok a csontváz mellett kinyújtottan feküdtek, a csontváz arczczal keletnek feküdt. E lelettel majdnem egyidejűleg fordult ki a földből, az 5-tel jelölt helyen egy igen subtilis, fedélnélküli, korongon készített kis csésze, minden dísz nélkülözve, magassága 5.5 cm., öblözetének átmérője 9 cm., sárgás-barna agyagból. A csészében barna maradványok jelei mutatkoztak. E csészétől alig fél méternyire és a csésze alatt 15 cm. mélyen ismét egy csontváz, a 4. szám alatti, feküdt, melynek melle táján feküdt egy dupla körbe hajló bronz karika. E csontváz, úgy a talált többi is, mind teljesen el vannak korhadva. Majd a 6. számú helyen egy igazán szép födeles, ép kis csésze került napfényre. Érdekes, hogy a föld eredeti helyzetében akként feküdt az edényen, hogy a földön lévő két kis lyuk, a csészén lévő hasonló két kis lyuknak, úgy az átfúrt füleknek megfelelően volt elhelyezve, s minden valószínűség szerint, az elhelyezés alkalmával le volt kötve. E sárga agyagból gondosan készített edény, fedelével együtt 10 cm. magas, 7 cm. átmérővel. Úgy a fülek alatt, mint a fülek között, egyenközüen, tehát négy bütyökkel ellátott kis edény készítőjének igazán dicséretére válik. A 8. számú helyen egy nagy összetörött urnára akadtunk, melynek szája lefelé állott, megmentésére gondolni sem lehetett, s így csak tartalmát tettem vizsgálat tárgyává, melyben elégetett apró csontdarabokat, a fenekén bronz-zöld rozsdamaradványokat észleltem; vigyázva takarítottam el a földet és csakugyan találtam egy gombos bronz tűt, összetörve 4 darabban. Alig emeltem ezt ki, midőn embereim zajosan jelentették, hogy a 9. számú helyen egy nagy edény körvonalai látszanak. A magyar munkás értelmességére vall, hogy alig némi útmutatás után oly gonddal kezelték ásójukat, hogy e ritka szép és nagy urna sértetlenül került napfényre, csakis száján van csorba, mely azonban a földbe tevés idejére eshetik. Kiemelve az urnát, gondosan kezdettem belőle a földet eltávolítani, alig 3—4 cm.-nyire észleltem, hogy az urnában még egy másik edény is van és valóban egy $\frac{3}{4}$ részben még ép kis tálat vontam elő, mely felfordítva fedte az urnában fekvő égetett, összezúzott emberi csontokat. Minden marék földet a leggondosabban vizsgáltam át, a 3—4 cm. nagyságú csontokat félre rakva, a koponya falából alig van 3—4 darab fél tenyérsi nagyságú, fogakat pedig egyáltalán nem találtam. Egy darabka lábszár-csonton határozott jelét találtam egy tompa élű vágó szerszámnak. Minden arra mutat, hogy az elégetett hulla csontjai összezúzottak, de nem nagy gonddal helyeztettek el az urnába, vagy talán a fogakat emlékül tartották meg az utódok?! A nagy urna 47 cm. magas, szájának 18 cm., hasának 36 cm. és talpának 10 cm. átmérője van, hasán két kis füllel és két bütyökkel van ellátva, eléggé formás, szürke színt mutat. Benne egy kis szögletes, vékony, fületlen bronz-tű és egy szem zöld üveg-gyöngy találtatott. Még az 1. számú helyen is találtunk egy tökéletesen elkorhadt csontvázt, arczczal délnek, melynek lábszár-csontjai nem kinyújtva, de keresztbe

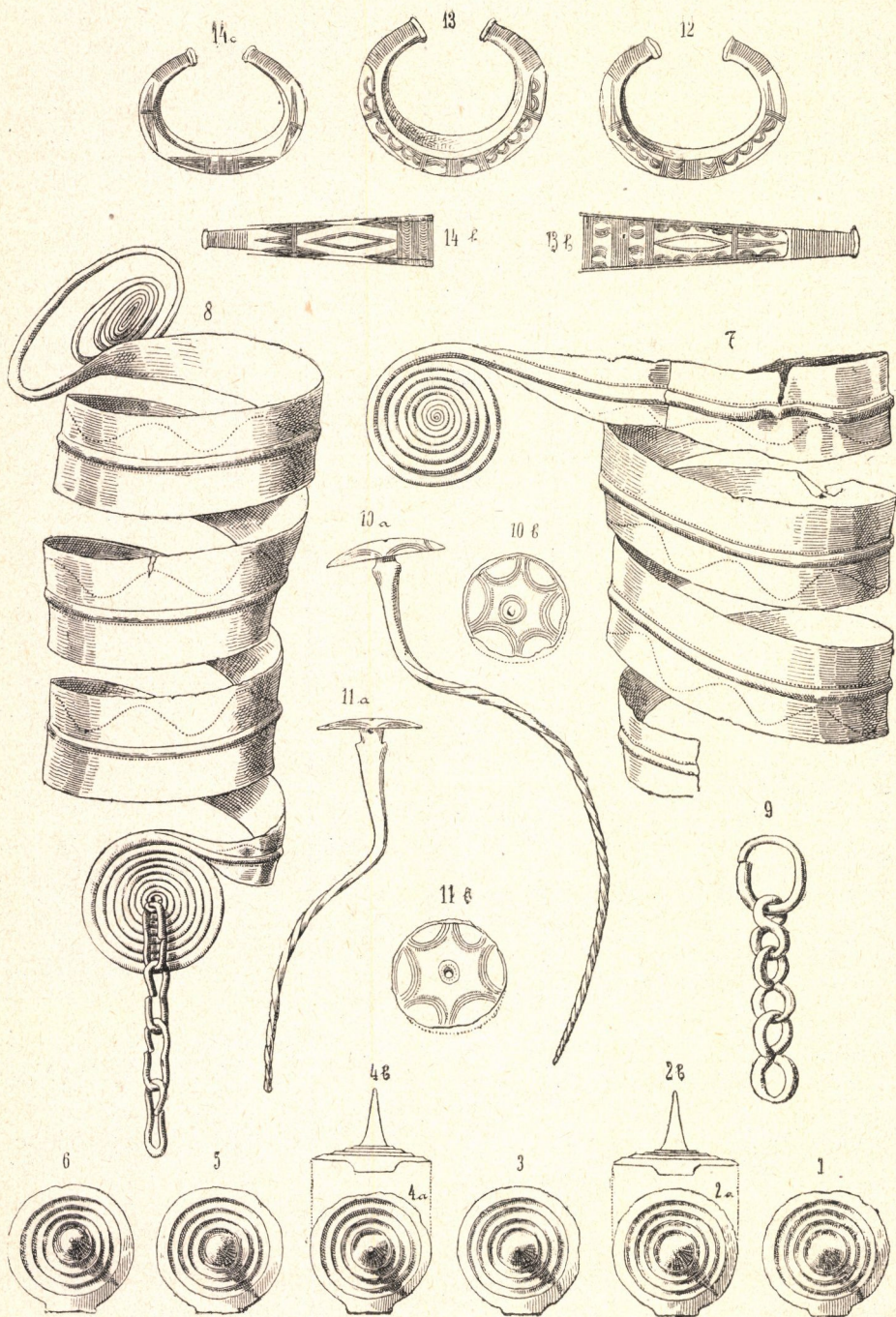
összetéve feküdtek, karján egy három darabba törött bronz karperecczel. A 7. számú helyen rozsdá-ette vasdarabokra is találtunk. A 2. számú lelhelyen *a)* és *b)* alatt közlött két kis edény közül, különösen az *a)* alatti érdekes, fülének felső részén egy olyszerű kis emelkedéssel, melyet ma a födeles söröskannáknál látunk, a fül nem síma, de kis dudorral van ellátva. E csésze díszítése egész a talapzatáig igazán remek. A nyak körül pontokkal, a fülön félkör-alakú kettős szalagdíszszel, a pontok és a nyak alatt ismét három vonal, ebből lefelé nyúló négy kettős vonaldísz négy mezőben, mit a három bütyök és fül oszt mezőkre. A függőleges vonalak a csésze fenekén guirlandszerűen, a fül és bütyökbe végződőleg kettős vonallal bekötve, végül a csésze talpa köröskörül kettős egyenközü vonaldíszszel ellátva. Több dísz a kis alkotmányra reá tenni már valóban alig lehetett.

E lelhely a kutatók figyelmét úgy látszik már előbb is felköltötte, mert a tisztség jelentése szerint, néhány évvel ezelőtt itt egy perjámosi régészetkedvelő tanító kutatott, s a (k. g.) betűkkel jelölt kutató gödrökből különféle gyöngy-szemeket szedett ki. Kár azonban, hogy kutatásainak eredményét nem közölte, mely a jelenleginek kiegészítésére szolgálhatott volna. A Szávar ér egyik mellécsatornájának ásatása a jelzett országút jobb oldalán 1890. évi őszén kezdetett meg; itt is több kisebb-nagyobb urna, csésze, edény került napvilágra a 12, 13, 14, 15 számmal jelölt helyeken, 2 drb. 30 cm. hosszú bronz tűvel együtt, és egy 7 cm. magas gula alakú, belül üres kis bronz tárgy, oldalán két lyukkal, használata alig fejthető meg. *Vancsó Gyula.*

III. WOSINSZKY MÓR RÁCZEGRESI LELETEKRŐL. Ismét egy igen szép bronzkori lelettel gazdagodott régészetünk gróf Apponyi Sándor úrnak ráczegresi (Tolna m.) pusztájáról. Ha tekintetbe vesszük, hogy mennyi régészeti kincs került elő épen Apponyi Sándor grófnak uradalmaiból, a lengyeli, kölesdi, závodi, apari, hanthi, s ráczegresi telepekről (a híres kurdi cistákat is ő neki köszönhetjük), úgy azt mondhatjuk: hogy a régészeti ügyünket annyira szíven viselő, áldozatkész gróf úrnak uradalmi régiségekkel vannak elvetve.¹ Ez alkalommal a ráczegresi leletet óhajtom röviden bemutatni. Ráczegres helyrajzára vonatkozólag csak azt tartom szükségesnek felemlíteni: hogy a puszta egy részét a Sió völgye szeli. A nyugoti oldalon magas partok határolják a völgyet. A partok egykoron védművé voltak átalakítva s még most is több helyen mesterségesen vágott kettős lejtő vonul e partok hosszában. Megemlítem még, hogy a lelhely közelében egy óriási tumulus emelkedik, mely azonban már a sár-sz.-lőrinczi határba esik. Ugyanitt, közvetlenül a Sió part mellett, mélyen a földbe ásott troglodyta lakások találtattak, melyekben sártapaszos tűzhelyek körül, edénytöredékeket és egy ugyanolyan, sűrűn átlukasztott lángboritonak töredékét találtam, minők Lengyelen² s Kövesden³ is előfordultak. E lakásokat csak kincskeresők turása után szemléltem meg.

¹ El lehetne ezt mondani a legtöbb nagybirtokosunkról is, csak hogy az érdeklődés s áldozatkészség permetező harmatjának hiányában nem kelnek azok ki, de még ha uradalmaikban a véletlen hoz felszínre sokszor érdekes leletet, elkallódnak és régészeti érzék nélkül még örömet sem okoznak. — ² Wosinszky «Leletek a lengyeli őskori telepről» II. rész. 1890. I. tábla, 11. 12. ábra, 7. lapon. — ³ Arch. Értesítő. 1889. IX. köt. 1. szám.

RÁCZEGRESI BRONZLELET GR. APPONYI SÁNDOR LENGYELI MÚZEUMÁBAN.

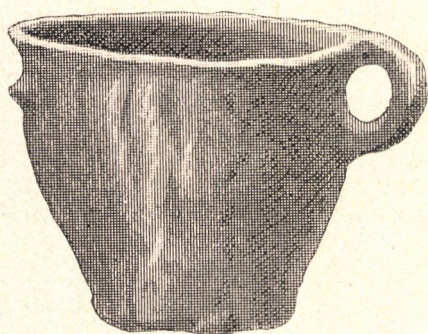

A rajzban bemutatott bronztárgyak, mélyítő ekével történt szántás alkalmával, véletlenül kerültek napfényre egy rakásról és pedig csak néhány száz lépésnyire az erődített Sió-parttól beljebb, ott hol Ráczegres és Sár-Szent-Lőrincz határa találkozik. Ez együttes leletnek tárgyai a következők: I. tábla, 1—6. ábra. Ruhadiszítésre használt tövises korongok. E bronzból öntött, 5.5 ctm. átmérőjű korongok négyszeres központi körökkel díszítettek, úgy hogy mindegyik körrel magasabbra emelkedik a korong s közepéből 3.5 ctm. hosszú hegyes tövis nyulik ki. Csak egyik széléből nyulik ki egy cső alakúra összehajlított lapos nyujtvány, melyen felfüggeszthető volt a korong. A bronzkorszakban gyakoriak a ruha vagy lószerszám díszítésére használt korongok, de többnyire a felvarrás céljából át vannak lyukasztva, vagy pedig hátulsó részükön ugyan-e célra picziny füllel bírnak, mint a lázárpataki példányok.¹ Ritkábbak az egyoldalú akasztó csővel ellátott példányok, ilyeneket az alsónémedi (Pest m.)² s rákospalotai³ leletekből ismerünk. Vannak azonban ismét olyanok is (így a bozsóki⁴ és nagyváradi⁵ leletben) melyek két, ellentett oldalon bírnak ugyanilyen akasztókkal. — I. tábla 7., 8. ábra. Két karvéd, bronzból. Mindkettő közepén, majdnem egy ctm.-nyi vastag bordával erősített, 4.5 ctm. széles lemezből készült s mindkét végén 5.5 ctm. átmérőjű korongos sodronytekercsben végződik. Az egyik teljesen ép példánynak korongjára négyes láncszem van erősítve. A másik karvédről a korong letörött; de — miután ez az előbbeni példánynak párját képezi — valószínű, hogy a letörött koronghoz tartozik a 9. számú láncz. A díszítés sűrűn egymás mellett bevert pontokból áll s csak a karvédnek külső oldalán alkalmaztatott és pedig a lemez egyik felében hullámvonalban, másik felén pedig a borda tövében egyenes vonalban. Mindkét példány alak, nagyság s díszítés tekintetében teljesen egyforma. A karvédek hazánkban nem ritkák, előfordultak pedig a következő lelhelyeken: Felső-Tur⁶ (Hont m.) háromélű huzalból korongos tekercs nélkül; Sajó-Gömör⁷ és Edelény⁸ egyszerű vastag sodronyból; Tamásfalva⁹ (Torontál m.) széles bordás szalagból korongos tekercscsel; Szt.-Endre (Pest megye)¹⁰ széles bordás szalagból, korongos tekercscsel, e példányon a pontokból összeállított hullámvonal-dísz ugyanolyan mint a ráczegresieken, csak hogy a szalag mindkét fele díszített s szintén hármastekervénnyel bír; Komját,¹¹ széles borda nélküli szalagból picziny korongos tekercscsel s pontozott díszítéssel; bordás szalagból készült s mindkét végén korongos tekercscsel ellátott példányokat ismerünk még a rimaszombati,¹² bodrogkereszturi,¹³ felsőbaloghi,¹⁴ szentistván-paksai (Abaúj megye)¹⁵ leletekből.

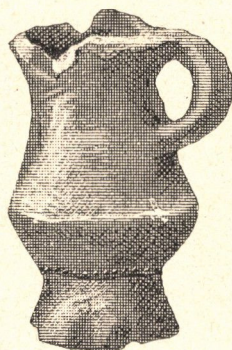
Az imént elősorolt analógiákból látjuk, hogy a ráczegresi kardvédek csak annyiban képeznek specialitást, hogy egyik végükön a korongba láncz erősített, a mit eddig egyetlenegy példányon sem észleltünk. Van azonban egy magyarországi eredetű lánczos példány a zürichi múzeumban, melynek rajzát

¹ Archaeologiai Értesítő V. 185. lap. 8—12. lap. — ² Hampel J. «A bronzkor emlékei» LIV. 7. — LV. 3. — ³ Hampel J. u. o. LXXXVII. 8. — ⁴ Arch. Értesítő II. 304. lap. 25. ábra. — ⁵ Hampel J. u. o. XXXIV. 3. — ⁶ Hampel J. u. o. XXXVI. 3. — ⁷ Arch. Értesítő VI. 19. lap. V. tábla. 12. — ⁸ Arch. Értesítő III. k. 134. lap. — II. tábla. — ⁹ Hampel J. u. o. XLIV. 1. — ¹⁰ Hampel J. u. o. XLIV. 3. — ¹¹ Hampel J. u. o. XLIV. — ¹² Arch. Értesítő VI. 13. lap. II. tábla. 6., 7. ábra. — ¹³ Arch. Értesítő I., 281. lap. 6. ábra. — ¹⁴ Arch. Értesítő I., 278. lap. 2. ábra. — ¹⁵ Römer Fl. «Műrégészeti Kalauz» 45. lap. 86. ábra.

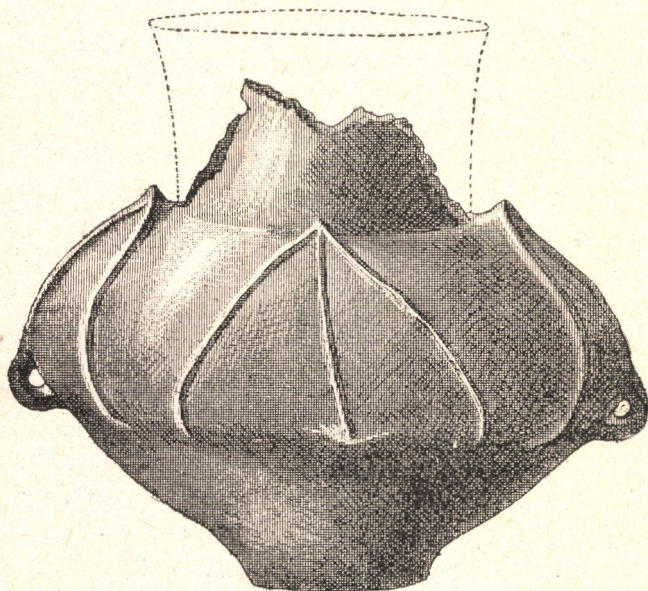

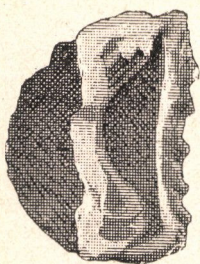
3.

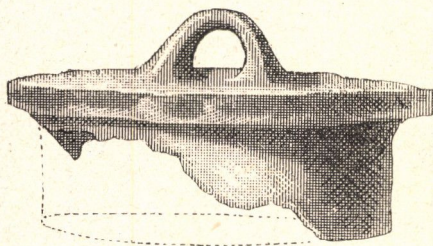
4.

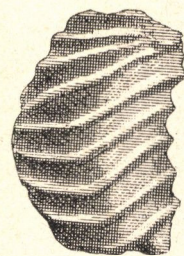
I.

5. a.

2.

5. b.

CSERÉPEDÉNYEK A MÁSDIK RÁCZEGRESI LELETBŐL.

Hampel J. közli. Ez szintén bordás, széles szalagból készült, mindkét végén korongos tekercscsel bír s az egyik korongnak közepéből négy láncszem nyulik ki. Diszítése teljesen ugyanaz, mint a ráczgresi t. i. a szalagnak egyik felében pontokból összeállított hullámvonal húzódik végig, másik felében pedig a borda tövében pontozott egyenes vonal. Ez az egyedüli eddig ismert példány, melynek diszítése teljesen azonos a ráczgresivel s azonfelül lánczczal is bír, csak abban különbözik, hogy e zürichi példánynak csak másfél hajlása van s azért nevezi azt Hampel övnek¹.

Karvédeket Skandináviában is találunk. Virchow R.² a Kaukázusban talált háromélű huzalból készült s mindkét végén sodronytekercsben végződő példányokat. Bajorországban is a bayrisch-gmaini³ sírleletnek példánya teljesen azonos a magyarországi karvédek alakjával.

I. tábla 10 a, 10 b, 11 a, 11 b. ábra. Két korongos fejű s görbitett szárú óriási tű. A fejnek 4 ctm. átmérőjű korongja kissé lefelé hajlított s diszített és pedig a közepén concentricus körökkel, szélén pedig kifelé fordított hat félkörrel. A félkörök hármassal vésett vonalakból, belül pedig még egy pontozott vonalból állanak. Mindkét korongnak diszítése azonos. A tű szára a korong tövének két oldalán picziny füllel bír, a fülek oldalfalai letörtek s mindkettőnél csak tövükön maradt rövid nyújtvány. A szár a korongtól lefelé 5 ctm. hosszúságban gömbölyű s egyenes vonalban terjed; onnét azonban csavar alakúan sodrott s magas ívben hajlított. Az egyik példányon a szárnak vége letörött, a másik ép példánynak szára 26 ctm. hosszú. Mindkettőnek szára egészen egyenlően hajlított. A szárnak kétoldali fülein kívül maga a korong is a füles szárnak tövének át van lyukasztva. Nemcsak a szárnak egyenlő s czéltudatosan történt hajlítása, hanem a fülek s a korongnak átlukasztása is valószínűvé teszik azt, hogy az ily szerkezetű tűk a fibulák szerepét vitték, mint a hogy azt mások is mondták. A szárnak ív alakú nagy hajlása arra való, hogy abban feküdtek a ruha ránczai, melyeket nem (mint a tulajdonképeni fibuláknál) tű, hanem egyszerű sodrony szorított össze. A sodronyt a korong közepén levő lyukon bocsátották keresztül s maga a korong képezte a sodronycsomónak támpontját. Az így keresztül huzott sodrony a tű szárának csavarmélyedéseiben húzódott végig s a tű végéről a ruharánczokon belül vonult vissza, egészen a szár tövéig, a hol a fülbe erősítették. Gyakran törhetett ki e fül az erős feszítés folytán (mint ez a ráczgresi mindkét példánynál megesett) s azért készíthettek biztosság kedvéért kettős fület, vannak azonban példányok, melyeken csak egy fület alkalmaztak. A ráczgresi tűk mindenestre már a tökélyesbült alakot képviselik. Kezdetlegesebbek azon példányok, melyeknek szára még nem csavarmentes, hanem síma (mint a sajógömöri,⁴ kisterennei,⁵ rákospalotai,⁶ bozsoki⁷ s andrásfalvi⁸ példányok). A csaváros szárú példányokon (Garam-Kövesd,⁹ Dobsza,¹⁰ Salgó-Tarján)¹¹ is többnyire csak egy fület találunk, de hogy a kettős fülek mellett még a korong is át

¹ Hampel J. «A bronzkor emlékei» XLV. 2. — ² R. Virchow «Das Gräberfeld von Koban». Atlas Taf. IX. fig. 5., 6. — ³ Max von Chlingensperg-Berg «Das Gräberfeld von Reichenhall» 21. l. I. tábla, 4. ábra. — ⁴ Arch. Értesítő VI. 15. lap, 13–20. ábra. — ⁵ Hampel J. «A bronzkor emlékei» LXXXVII. 7. — ⁶ Arch. Értesítő 1880. XIV. köt. 49–60. — ⁷ Arch. Értesítő II. köt. 304. lap, 10. ábra. — ⁸ Hampel J. u. o. LIII. 10., 11., 12. — ⁹ ¹⁰ Römer Fl. «Műrégészeti Kalauz» 35. lap. — ¹¹ Hampel J. u. o. LII., 1 a, b.

legyen lyukasztva — mint ezt mindkét ráczgresi példányon látjuk — arra nem ismerek analógiát.

I. tábla 12., 13 *a*, 13 *b*, 14 *a*, 14 *b*. ábra. Három nyitott, tömör karperecz. Mindhárom különböző nagyságú (8, 7, 6 ctm. átmérővel) s különböző vastagságú (2·5, 2 és 1·5 ctm.). Legvastagabbak a középen s végük felé mindinkább vékonyodva, picziny fejjel bírnak. Diszítésük igen csinos ciselirozás és pedig miudegyik mezőben más-más változatos minta, de csak a közepéig; a karperecz másik felében ismétlődik ugyanazon minta. Két karperecznek mintája különben teljesen ugyanaz, csak a harmadiké más. E ciselirozott, tömör karpereczek oly gyakoriak a külföldön ép úgy, mint hazánkban, hogy a bronzkorszaki nagyobb leletekből ritkán hiányoznak.

II. *Egy második ráczgresi lelet.* Ez szintén a Sió völgyének scarpírozott partja közelében került elő, de a bronzok lelhelyétől jóval északra fekvő területről. E leletre szintén szántás alkalmával akadtak s csak utólag vizsgáltam meg a lelhelyet, hol néhány holdnyi területen a föld felületén is találtam sok praehistoricus cserépdarabot, úgy hogy itt valószínűleg egy nagyobb telep lehetett. Az innét előkerült lelet következő keramikai tárgyakból állott: Az 1. számú ábrában bemutatott magas nyakú, öblös testű s picziny fenekű nagy edény, alakra nézve azonosnak mondható az «Ilios»-nak 170. számú ábrájával. A magas nyaknak tövénél félgömb alakúan terjed az edénynek hasas része s alul 7·5 ctm. átmérőjű picziny fenékben végződik. A hasas résznek felső felületén, négy oldalon erősen kidomborodó vonaldiszítéssel és két ellentett oldalon vízszintesen áttört erős füllel s azonkívül még két nagyobb bütyökkel bír. Falazata vastag, jól kiegészített s külső felülete fényesre simított. Magassága 30 ctm., a nyak átmérője 14 ctm. s öblös részének kerülete 89 ctm. Ez öblös edény tele volt feltört állati csontdarabokkal s édesvízi kagylókkal, melyek között nyolcz, közép nagyságú patakkavics találtatott. A csontokon az égésnek legcsekélyebb nyoma sem látszott. Az imént említett tartalom után következtetve, e csinos edény nem hamveder, hanem ételneműekkel teli, közönséges használatra szánt konyhai edény. *Egy nagy földő* 2. sz. ábra (talán a nagy edényhez tartozott), mely egy 12 ctm. átmérőjű vastag agyagkorongból áll; felső részén ív alakú széles fogantyúval bír, alsó részéből pedig egy 10 ctm. átmérőjű s 3 ctm. hosszú henger nyúlik ki. Ezen alakú földők Hissarlikban általánosak s Lengyelen is nagyon gyakran fordultak elő. *Egy felfordított csonkakúp alakú ép edény.* 3. sz. ábra. Belső része fényesre simított, külső része pedig durva, simítatlan s pereméből széles fül nyúlik lefelé, a füllel ellentett oldalon pedig egy bütyökkel bír. Magassága 8 ctm., átmérője a felső részén 10 ctm., fenekén pedig 5·5 ctm. Egy edénynek kettős öblű, különben szűk és magas *nyaka*. 4. sz. ábra. Tövénél, vagyis ott hol az edényről letörött, széles füllel bír. Egész felülete fényesre simított s egy sűrű pontokból alakított koszorú veszi körül, mely eredetileg mésszel volt kitöltve. Egy *csutorához* hasonló nagyon érdekes, lapos edénynek töredéke. 5. *a.*, *b.* ábrák Hátulso fele síma, a többi részén pedig rézsutos mély barázdákkal diszített. A párhuzamosan felhúzódo két oldalfalat belülről tapasztották ki, mindkét oldalon agyaggal. Volt még e leletben egy egészen lapos örlő-kő, melyen még rajta feküdt a felső zúzó kő.

Az imént elősorolt edények a bronzkorszakba tartoznak s így egykorúak az első sorban leírt bronzlelettel.

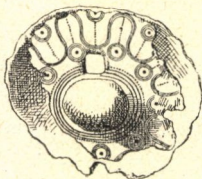
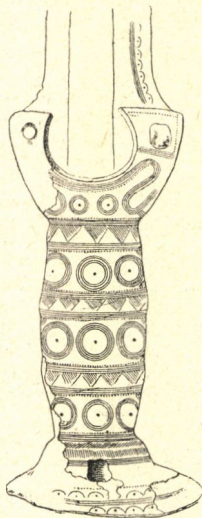
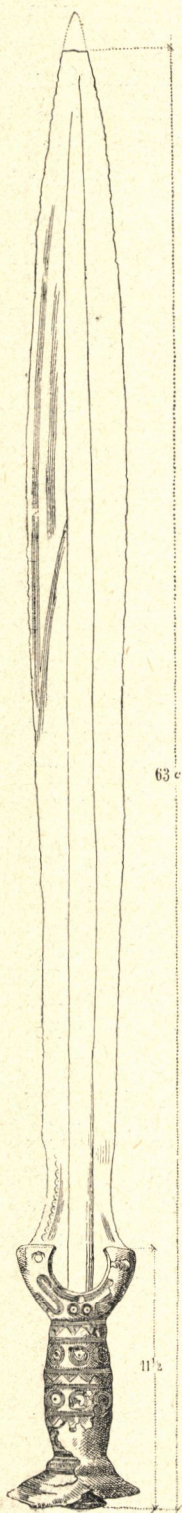
III. *Elszört leletek Ráczegresről*: Egy igen csinos ciselirozással diszitett, gombos fejű bronz tű. — Egy hosszú csiga, melynek minden csavarmenete végig igen ügyesen böködött négysoros pontokkal diszítettetett. — Egy bronzba foglalt kőszőrű-kő, mely eddig hazai leleteink között magányosan áll, de meg kell itt említenem, hogy e ritka eszköz gyűjteményemből elveszett. Hasonló volt a Hallstattban lelt példányhoz.* A tövénél piciny lyukkal átfűrt kőszőrűkő négyszögletű volt s a zsebkésekhez hasonlóan vissza lehetett hajlítani egy bronz tokba, melynek alsó vége a felakasztás céljára át volt lyukasztva, felső végén, ott hol a kőszőrűkövet tartotta, két rugóval (keskeny bronz nyelvvél) bírt, melyeket a kőnek erősebb megszorítására fel lehetett hajlítani s ismét visszaereszteni.

Apar, 1891, januárius havában.

Wosinszky Mór.

IV. MIHALIK JÓZSEF A SONKÁDI BRONZ KARDRÓL. Szathmármegye *Sonkád* községében földásáskor cseréptörédek társaságában két bronz kardra bukkantak, melyek egyikét az ide mellékelt rajzban van szerencsém bemutatni. A másik kard — a mint arról hallomás útján értesültem — pengéje közepén ketté

törve találtatott s most ismeretlen egyén birtokában van Sonkádön. A lelőhelyről bővebb részleteket nem sikerült megtudnom. A kard a csészés markolatú gombos (bütykös) kardok közé tartozik; egész hossza 0.650 mm., hegyéből 20 mm. le van törve és hiányzik úgy, hogy a kard valódi hossza 630 mm.-t tesz ki. A törés újabb eredetű, mert a töréslap felülete fényes s rozsdamentes. Az erős kidomborodású hossz-bordával ellátott penge hossza 530 mm., a markolaté 70 mm., a markolatnyújtványé pedig 30 mm. A liliumlevél-alakú penge legnagyobb szélessége 42 mm., közvetlen a markolat felett 30 mm. A négyszögletű lyukkal átfűrt s némi részben megrongált csésze legnagyobb átmérője 54 mm., a kerülekalkú gomb (bütyök) legnagyobb átmérője 16 mm., magassága pedig 5 mm. A kard patinája legnagyobb részt világos zöldszínű; különösen szép a markolat egyik felén a lyuk fölött; a penge felső részén mintegy 170 mm. hosszú területen

* Br. Sacken «Das Grabfeld von Hallstatt».

a patina le van sürolva, a mi valószínűleg a találók keze munkája lehetett, kik bizonyára aranyat kutattak a zöld réteg alatt. A markolat másik oldalán a patina zöldes-sárga színű s részben le van pattogva, hasonlóképen a csészének különösen markolat felüli domború oldalán, míg a bütykös homorú oldalnak ha nem is sértetlen a patinája, de igen tisztán mutatja a cifrázatot, melylyel a markolat a markolatnyújtvány, a csésze két oldala borítva van s valószínűleg a bütyök felső része is borítva lehetett. Diszítés tekintetében e kard tökéletes hasonmása a *Hampel*: Bronzkor Emlékei I. XXV. tábláján 4 sz. alatt Magyarországból (közelebből meg nem nevezett lelhelyről) származott bronz kardnak, csak hogy az itt közölt példánynak még pengéje is mindkét oldalon az élek felől körülbelül 45 mm.-nyi hosszúságban félkörökből sorokba elhelyezett pontokból álló diszítéssel cifrázott.

Nagy-Szöllös, 1891 január.

Mihalik Főzset.

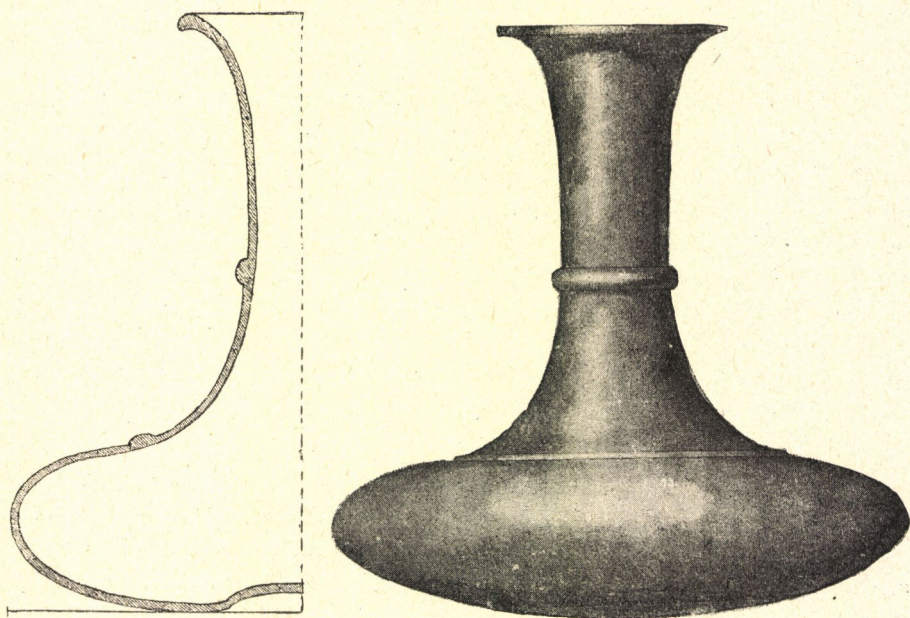
V. BELLA LAJOS. NEHÁNY SOPRONI LELETÉRŐL. Midőn az A. E 1889. évi kötetében (357—366. l.) 1888. évi régészeti ásatásaimról beszámoltam, a «Bécsi bomb»-on föltárt, La Tène korabeli, gazdag sír áldományainak leírása alkalmával az ebben talált edények számát a töredékek sokasága miatt 6—7-re becsültem. Akkoron csak egynek a rajzát közölhettem; jelenleg azonban a többinek összeillesztése is sikerült, miből kitudódott, hogy eredetileg csak *öt* edényt helyeztek a sírba. Az említett kötetben (365. l.) közlött díszes edényen kívül volt még egy közönséges, grafittal mázolt nagy urna (magassága 43 ctm.; legnagyobb szélessége 35 cm.; fenekének átmérője 16 cm.; szája bősége 19 cm.); továbbá egy *csészével* leborított magas nyakú korsó végre egy csinos alakú tál.

A két utóbbi edény megérdemli a bővebb leírást.

A 27.5 ctm. magas korsón azonnal szembeötlik a 19 cm. magas nyak, mely ezen edénynek modern palaczkyszerű alakot kölcsönöz. Feneke voltaképen nincsen, e helyütt az átmetszetem föltüntetett domborodás látható, melybe a gerencsér korongja számtalan központi kört horzolt bele. Innentől fogva a korsó teste 26.5 cm.-nyi szélességig öblösödik ki, hogy azután tetszetős görbüléssel a nyak felé összeszűküljön; itt a tagozást egy cm.-nyi szélességű, körülfutó gyűrű jelöli, mely létrejöttét azon technikai körülménynek köszöni, hogy az edényt két részből állították össze. Külömben az edényeknek alsó és felső félből való összealkotása a prähistorikus gerencserek egyik mesterfogása, miként ezt számos sopronvidéki edényen tapasztalhatjuk. A nyak közepe táját élénkítő gyűrűs dudorodás bizonyítja az alkotó jó ízlését. A korsó szája kecsesen görbített perémmel végződik; nyílása 11 cm. Az imént leírttal tökéletesen megegyező alakú, de valamivel kisebb korsó *Ordód-Babotról* is került a sopronmegyei múzeumba; és bizonyosra vehető, hogy Dunántúl több helyéről is fog kerülni, ha több gondot fordítanak a cserepek gyűjtésére. Meggyőződésem, hogy ezen alak a kor meghatározása körül is nagy könnyebbségre fog szolgálni ott, hol a La Tène kort jellemző fibulák, vágó kések, lándzsák meg kardok nem fordulnak elő, mikép ez az eset Ordód-Babotról áll, honnan a kor meghatározása körül kevésbé döntő karpereczek szép számmal kerültek ugyan, de egy vágókésen kívül semmi egyéb fémtárgy sem fordult elő; miért is e helyütt egyesegyedül az edénynek alakjára

és diszítésök mintáira vagyunk utalva. Ezek pedig soha sem hagyják cserbe a kutatót. Az igaz, hogy a leírt korsó alakjánál fogva inkább forog az összetörés veszélyében, semmint más alakú edény, de azért annál jutalmazóbb az összeillesztésére fordított fáradság, mert jellemző alakja meggyőzően szól kora mellett. A csinos alakú tál kevés szóra szorul. Alakja határozottan La Tène korabeli. Átmérője 20·5 cm.; magassága 8·5 cm. Belső fenekén, a jellemző dudorodás körül tíz csipkézett félkörből képezett csillagot látunk; a félkörök szomszédos végét concentrikus körök zárják be. Harmadik tárgyat bemutatom a purgstalli temető 54. számú halmából került holdsarló alakú tárgyat, mely az 1887. évtől* több sajátságra nézve elüt. Először is csak egy a lába, míg ennek négy; másod-

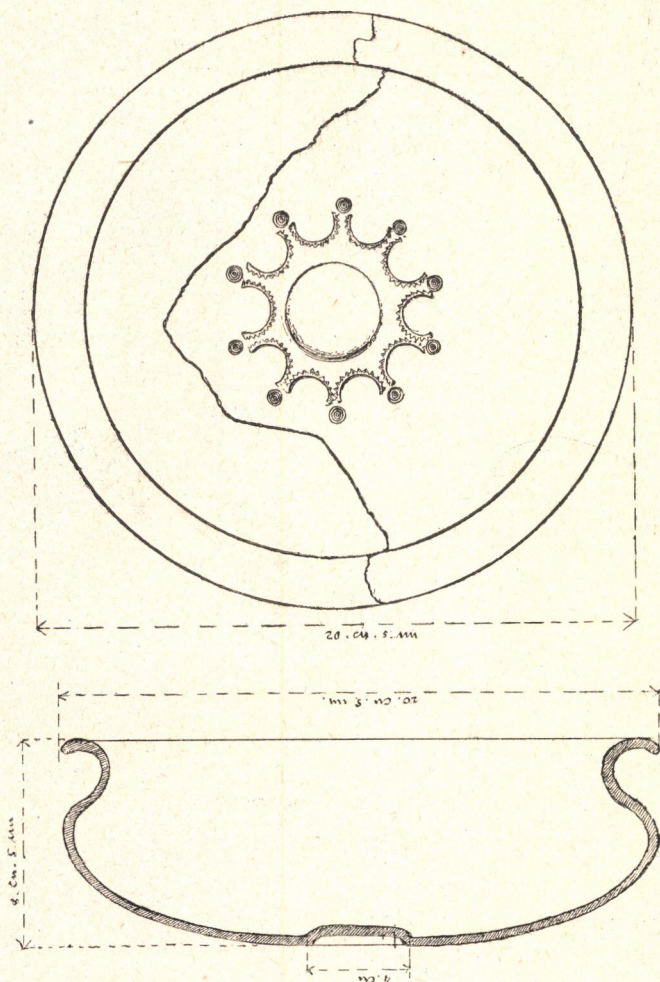
szor hiányzanak nála a sarló szarvait támogató pálczikák, ezek helyett megvan-
nak a kunkoritott szarvak végei, melyek kosfejeket tüntetnek föl; diszítése is
elütő, mennyiben testét hosszú, párhuzamos sorokban elhelyezett, négyszögű-
leg rovatolt pitykék borítják, melyekkel úgy tetszik, a gyapjút akarták ábrázolni.
Nagyságra nézve is valami velkisebb: hossza 20·5 cm. (24), magassága pedig
15·4 cm. (16).

Ugyanezen halomban még *három* ilyen holdfajta alak volt, de annyira
elmállott állapotban, hogy a legnagyobb óvatosság mellett is egyiknek csak a
birkafejű végét, másiknak csak a *négy* lábát, *két* támasztó pálczikáját és testének
nehány darabkáját; a harmadiknak pedig csak a felét, ezt is csak darabokban
tudtam fölszedni. A 14. számú halomból is kerültek ilyen holdfélének a darabjai,

* Rajzát lásd A. É. 1888. 357. l. 11. sz.

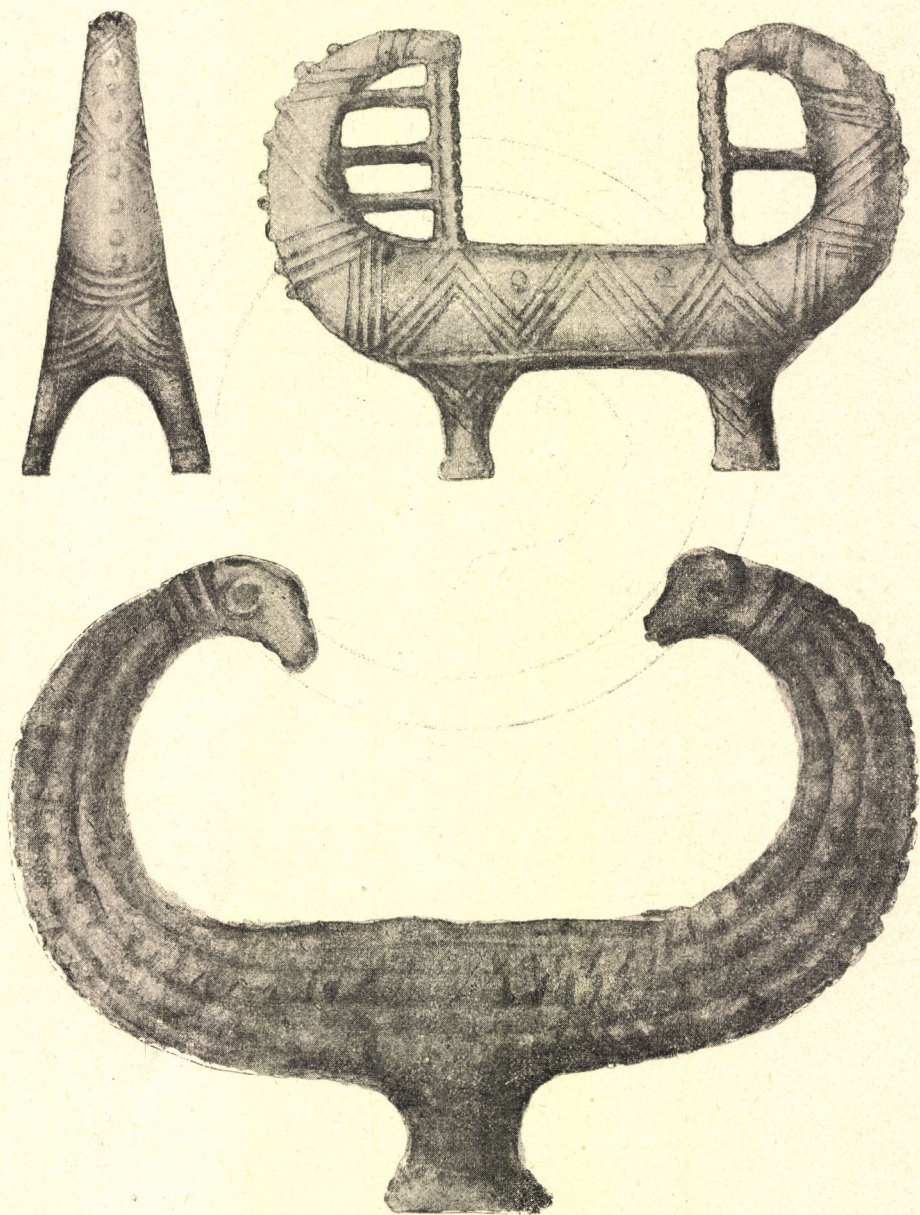
köztük *négy* láb. Egy összetörött, de ma már teljesen restaurált alakot szolgáltatott a Sopronhoz közelebb eső Várishegy (Károlymagaslat) II. számú halma. Ezen alak *négy* lábon áll, szarvai pedig *bikafejekkel* végződnek. Az ugyanezen a hegyen levő 29 prähistorikus *putrik* közül hármat fölászván, az egyikben több ilyen, de sokszorta nagyobb testű holdféléknek darabjait találtam, ezek közt egy jókora nagyságú kosfejet. Úgy tetszik, hogy ezen sajátságos, agyagból

égetett alakok a dunántúli prähistorikus telepek egy korszakára nézve jellemzők. Mert ha a Wosinszky közlötte e fajta leleteket szemügyre vesszük, lehetetlen az analógiát észre nem vennünk. Áll ez különösen a lengyeli prähistorikus sánczról írt német műve II. füzeté XXVIII. tábláján 212 a) és b) alatt közlött-ről, mely szintén állatfejekkel végződik, különösen pedig a XXXVII. tábla 287. számú töredékről, mely akár csak a Purgstallról került volna a lengyeli sánczba. Önkénytelenül vetődik föl a kérdés, mik voltak ezek a sajátságos tár-

gyak? Kezdetben a németek után indulva *holdféle* alakoknak tartottam, de ma ezen magyarázatot határozottan elvettem. Mert hogy a lábatlan fajtákat, sarlóalakjuknál és körös vagy egyéb diszítésöknél fogva (minők gallikus érmeken is elő-

fordulnak) holdaknak tekintik, azt még meg lehet érteni, de a lábas jószágoknak fejes végeikkel aligha van közük a holdhoz. Előbb még a zodiakus alakzatainak tiszteletével lehetne azokat kapcsolatba hozni. De minek a csillagok után kapkodni, mikor közelebb a földi viszonyok között is lelhető reájuk magyarázat!

Mind a purgstalli meg várishegyi, mind a lengyeli leletek arról tanúskodnak, hogy ezen őstelepeket szegény népek lakták, kiknek legnagyobb gazdagsága a lábas jószág volt; de ennek sem voltak valami nagy bőviben, mint ezt ezen állatok fenmaradt, aránylag csekélyszámú csont-töredékei bizonyítják, miért is annál nagyobb becsben tartották. Hogy ezen drága jószág képét agyagban kigyurták, senki sem csudálja, ki fölgondolja, hogy még mai napság is gulyás, juhász, csikós, kanász, ha másképp nem, hát botja kajmóján faragja ki a vele élő állat képét. Ebből pedig állatkultuszra következtetni senkinek sem jut eszébe. Hogy pedig ezen gyűrmányokat a sírokban is leljük, az is igen természetes; mert miként a vadásznak vagy harcosnak sírjába veleadták fegyverét úgy a pásztorral is velemették kedvelt jószágának képe mását.

Bella Lajos.

VI. TÉGLÁS GÁBOR. Római bányász- emlékekről a maros-dunaközi Szemenik hegységből. Dacia ősi bányászatának nyomozásával foglalkozva, nem ejthetém ki látókörömből a Szemenik Plesuva hegység nyugati szegélyzetében s az Alföldet bekanyarító, dél-keleti, krassómegyei Érczhegységben rejtőző bányahelyeinket sem, miután már előzetesen több feliratos és más emlék hirdeti onnan a rómaiak tevékenységét. Tudvalevőleg Viminaciumból a főhadí út is a szóban forgó Érczhegység lábánál hatolt Tibiscum felé (Viminatio x. m. p. Laderata xii. m. p. [transitas Danivii] Apof xii. m. p. Arcidava xii. m. Centum putea xii. m. p. Bersovia xii. m. p. Azizis — iii. m. p. Caput Butali — x. m. p. Tiviscum), sőt Trajanus elveszett emlékiratainak töredéke is Priscianusnál épen a bányavidéket örökíti meg. (Inde Berzobim, deinde Aizi [a Peutinger-táblán Azizi] processimus Priscianus 6, 13). Ez a Berzovia vagy Berzobis a *Berzava* víz nevében napjainkig átöröklődött s a mai *Zsidovin* nevű helységnél közvetlen szomszédságába esik, a vastermelése által országszerte ismeretes Bogván-bányának, hol Torma Károly és Halavats Gyula a római vasbányászatot szintén constalták. E bányászat a berzoviai helyőrség biztonsági körébe esett, honnan a temesvári múzeum LEGIIIFB bélyegű téglát mutathatja fel. A Berzava víz mellékén felfelé haladva Resiczabányán felül, Piatra alba nevű mészsíkla alatt a *Szakul* nevű kőszénbányánál találjuk meg azt a pontot, honnan a temesvári múzeum néhai Bonnaz Sándor püspök bőkezűségéből 1884-ben 466 darab ezüst éremhez jutott.* Mint láttuk, az érmek sorozata Marcus Aureliustól, 161 Kr. u.

* A fehérhegyi (peatra albai) római ezüst éremlelet. Történelmi és régészeti Értesítő 1881. évf. III. füzet. Temesvár. Ormos Zsigmond értekezése. 1. Marcus Aurelius 161—180, 1 drb. 2. Faustina junior, Marc Aurel neje 140—275, 2 drb. 3. Commodus 166—192, 2 drb. 4. Septimius Severus Pertinax 193—211. 18 drb. 5. Julia Domna, Septimius Severus második neje, Caracalla anyja 173—217, 14 drb. 6. Caracalla 211—218, 18 érem. 7. Septimius Geta, Caracalla fivére 406. 8. Elogabalus 218—222. 32 drb. 9. Julia Soemia, Elogabalus anyja, kit fiaival együtt leöltek a praetorianusok. 2 drb. 10. Julia Maesa, Elogabalus nagyanyja, Julia Domna nővére, 15 érem. 11. Alexander Severus 221—235. 35 drb. 12. Julia Mamăea, kit fiával, Severussal együtt Maiurnál legyilkoltak a legionariusok. 5 drb. 13. C. Jul. Verus Maximinus Pius (235—238) 2 drb. 14. M. Antonius Gordianus Pius 238—244. 256 drb. 15. Philippus pater 45 drb. 16. Marcia Otacillia Severa, 234—249, Philippus pater neje, 6 drb. 17. Philippus fíius, 244—249, 8 drb. E névsorból kitetszőleg a legszámosabb érem épen az utóbbi időkből, Gordianus és Philippus idejéből való s az egykori tulajdonos nagy hihetőség szerint ekkor gyűjté azokat össze.

kezdve, II. Fülöp fiával (Philippus filius) záródik 249 Kr. u., s illetéknép azt a szomorú időszakot illusztrálja, midőn Dacia római civilizációját haláltusáját vívta a barbárság ellenében, s csakhamar végkép a góthok prédájára jut. A *Szemenik* (1450 m.) hatalmas hegytömege a *Sarmizegetusa* felé nyíló Bisztra-völgy és az Alföld közé ékelődik s nagy valószínűség szerint e hegység is színhelyéül szolgált ama véres jeleneteknek, midőn 249-ben Ostrogotha a taifalok, astingok, vandalok, karpok, peucinok szövetségében Daciára törve, azt tűzzel-vassal végig pusztítja, s innen Moesiába vitték át a háborút. Decius ugyan, ki elébb csúfos kudarczczal meghátrált s a Veronanál Philippust és fiát eltiporva, a császári trónra küzdi fel magát, iszonyú kegyetlenségek árán kierőszakolja még Dacia birtokát s 250-ben mint Restitutor Daciarum¹ fogadja a hódolatokat.

A Decius által nagy önteltséggel veretett érmek ámitó körirata *Dacia felix*-et nem sokáig hazudá, mert Valerianus alatt (253—260) Dacia felett összecaptak a népvándorlás első hullámai. A pietra albai kincs birtokosa alkalmasint épen Bogsán felől menekülve, a Mehadia, Orsova felé nyíló terregovai átjáróhoz törekedett, ott remélve szabadulást, s kincsét a visszatérés reményében rejté e mészsíkla egyik repedésébe. A bogsánbányai római vasbányászat még közelebbi bizonyítékát jelölhetem meg abban a gondosan kidolgozott, vörös agyagból égetett bányásmécsesben, melyet a temesvári múzeum dr. *Rádl Gusztáv* bányaműorvos gondosságának köszönhet, és mely az ó-kori bányászat nem nagyszámú reliquiái közé tartozik. A kik közelebbről is érdeklődnek e bányásmécses iránt, azt a temesvári múzeumban, 128. sorszám alatt, eredetiben megsejmelhetik. Alakja, beosztása a rendes házi mécsesekével megegyező, a minthogy a Verespatakon, Zalatna mellett a Korábia hegy kettős temetőjében, általam talált s a Korabia-hegy római bányászatáról írt munkámban rajzilag is bemutatott bányamécsesek sem tértek el a rendes formától.²

Érdekesebb az a lelet, melyet 1884 folyamán Wörnle Gyula, uj-moldovai főszolgabíró gondossága mentett meg az enyészettől, s szolgáltatott be a temesvári múzeumba, Szászkabányáról. Szászkabánya a római régészet irodalmában már előzetesen ismeretessé vált s Grisellini a múlt században a bányaváros közelében, a Besedin-hegyen egy fiatal nő sírkövét másolta le, fájdalom, három egyenlően elhibázott szöveggel.³

1884-ben innen délre, Uj-Moldova felé átvezető hegyi úton dolgozó út-munkások egy kis bányász-telepre bukkantak. Az ott előfordult leletekből a legfontosabbak épen a kétségtelen római ipartermékek, u. m. egy bögre alsó fele (558. lelt. sz.), egy valószínűleg olajos korsó talpa (559. lelt. sz.), egy bányász-mécses (560. lelt. sz.), melynek füle letörött és egy díszesebb kiállítású bánya-mécses fedőlapja (561. lelt. sz.). Ezen tárgyakkal együttesen 12 szeg rozsdásodott darabjai, 5 drb. ezüst ércz, több pyrragirit-darab fordult elő, annak jeléül, hogy a lelet egy hivatásszerű bányásztól ered, a ki itt egykoron, valószínűleg társaival a szászkabányai ezüst-érczek értékesítésével foglalkozott.

¹ Corpus inscription latin. III. kötet, 1176. sz. felirat.

² A Korábia római bányászata és kettős gerinczéje Zalatna közelében. Archæologiai Közlemények, 1890. évf., 1—44. lap, 11 és 12 rajzon látható mécsesek.

³ Corpus inscript. latin. III. köt. 1557. Grisellini. Geschichte d. Banats, I. 284, 2. 87.

A lelet második jelentése abban áll: hogy a Szászabánya-Moldova között fennállott római összeköttetést is igazolja.

Déva.

Téglás Gábor.

VII. DARNAY KÁLMÁN. SÜMEGH VIDÉKI LELETEKRŐL. Az elmúlt nyáron történt földmunkálatok alkalmával a sümeg-tapolczai vasútvonal kiépítésénél előkerült régi tárgyak ugyan mennyiségre nézve nem feleltek meg várakozásomnak, de mégis a mi előkerült, őstörténelmi szempontból érdekel bíz. Az őskori leleteket megelőzőleg azonban XIII. századi vaskardot kell említenem, mely vidékünkön az első érdekesebb lelet az Árpádházi királyok korából. Eredetét biztosan meghatározza azon szerencsés véletlenség, hogy körülötte, de közvetlen mellette is nagy mennyiségben fordultak elő szórványosan, a köznyelven tatár-pénznek ismert IV. Béla nagyobb rész érmei SANCTA MARIA)(REX BELA BEX STEF. körirattal. Az első vasúti bevágás készítésénél az úgynevezett «Sümegh alsó kert» nyugati részén 1 m. mélységből került elő e vaskard több vastörredék, patkó, szerszám-részek kíséretében, melyek azonban a kard kivételével a nedves talajban teljes szétmállásnak indultak. A vaskard hajtott magyar típus, hossza 85 ctm. a pengéje $\frac{2}{3}$ -áig egyélű, míg végén kétélűre van kovácsolva. Mindkét fele élesre köszörülve, levél alakot mutat. Markolatán hosszú egyenes ellenzővassal találkozunk e hajtott kardnál, mely eredetén négyszögű vasból kovácsolva, közepén vastagulva, a nyél megerősítésére szolgáló keresztalakú nyújtványban végződik, fogantyúja, mely fából készült, egészen elkorhadt, alakja azonban mégis kivehető síma henger alakot mutatott. A közvetlen közeletben lelt tatár-pénzek száma 9 darab, elszórva mintegy 5 m.-nyi távolságban, azonban 17 darabot találtak a munkások. E lelet alkalmából az a gondolatom támadt, hogy talán nem egész alaptalan a köznyelven forgó traditio vidékünkéről, mely szerint a Sümeghtől $\frac{1}{2}$ órányira elterülő Túrje környékén összeütköztek a tatárok a magyarokkal, a mikor is a tatárok elől a ma is romjaiban látható Sümegh várba menekült volna IV. Béla.

E lelhelytől $1\frac{1}{2}$ órai távolságban az ursai erdő vasúti töltése készítésénél került elő egy köhalmaz alatt 7 db szép bronz tárgy; egy kés és női ékszerek. A legszebb és legdíszesebb bronz ékszer egy vonalas diszítésű nyakék, melyhez hasonlót (de vas-zárósat) a csabrendeki urnatemetőben is találtam; a nyakék $2\frac{1}{2}$ mm. vastag sodronyból készülve, korongalakú zárója körül, körös és zig-zeg vonal-diszítéssel, átmérője 140 mm. A másik egy sodrony-karperecz két kezdetleges kivitelű szemközt néző kigyófejjel, a két fej folytatólagos részén vonaldísz látható. Igen csinos darab e leletben egy kis bronz phallus, a szokásos hasított gombos fejjel, kardmarkolathoz hasonló karimával, melynél fogva csüngött, egykori hordozója nyakán, hossza 2 ctm. A lelet egy igen szép díszes bronz gyűrűt is tartalmazott, mely a már leírt karpereczhez hasonló, de ügyesebb kivitelű, 2 állat fejet mutat, szájukban tartva a gyűrű ékkövének befoglalására szolgáló keresztreszt, a kő találáskor már hiányzott. Egy szíjvég is fordult elő, megerősítésre szolgáló négy lyukkal, csinos pontos és vonaldiszítéssel. Végül egy hajtott bronz kés, melynek pengéjéből a felső vége hiányzott, zománcza világos zöld; érdekes a

fogantyú csinos kidolgozása mindkétfelőli mélyedéssel és nyél megerősítésére szolgáló szegek hosszúkás lyukaival.

Néhány igen szépen csiszolt kőeszköz a somlói kőkori telepből került, gyűjteményembe, köztük egy élesre köszörült sötétszürke serpentin-balta, 7 ctm. hosszú, 4 ctm. széles, a másik alakra az előbbihez hasonló, de nem oly finoman csiszolva, világos szürke és jóval kisebb, baltaél. Legérdekesebb egy miniatúr kis véső finoman csiszolva, alsó része a baltához hasonló élesre köszörülve, felső részén át van fúrva, inkább kis csengő mint használatra alkalmas eszközként szerepelhetett. Somlón oly gyakoriak a kőeszközök, hogy csekély fáradsággal az érdekesnél érdekesebb kőtárgyak egész sorozatát gyűjtöttem össze.

Sümegeh, 1890, nov. 10.

Szentmártoni *Darnay Kálmán.*

VIII. TÉGLÁS ISTVÁN. A CSUTAI ÉS MAGULICZAI ÖSTELEPEKRŐL (Hunyadmegyében.) Dévától fél órányira szakad a Marosba a boholti patak. E buvó pataknak az Érczhegyek felé felnyúló völgyében épen ott, hol a víz földalatti útjait megúnva ismét napfényre kerül, vonult meg szerényen a boholti fürdő. Itt a fürdő szomszédságában, szabályosan domborodik tetejével mindannyi szomszéd szikla fölé a Csuta. A tágkörű kilátás és e hegycsúcs elkülönözött állása csábította ide az őskor embereit, hogy maguknak lakásul és menhelyül e szellős pontot válasszák. A tető tele van hintve, az ősemlék itt tartózkodásának jeléül, durva cseréptöredékek- és kőszilánkokkal. A cseréptöredékek túlnyomó részén díszítés látható. Találtam újj-benyomásokkal s domború párkánnyal díszítetteket; körömmel, szalma és vesszővéggel szabályosan betűzött és karcoltakat, lencsedíszítésűeket, zízugvonalokkal és meanderekkel ékesítetteket. A szilánkok jáspis, tűzkő és kékes kalcedonból készültek. E telep a hegytetőt teljesen elfoglalta, de azonkívül, mint az ott szórványosan lelhető cserép és szilánk töredékek tanúsítják a hegy oldalán délnyugot és észak felé a tetőtől 200—220 lépésnyire alább kiszökő terrassokra is kiterjedt.

Fennebb a boholti völgy fejénél az arany után turkáló bányász-nép szét-szórt viskói mellett, a nemes érczek miatt ismeretlen idő óta lyuggatott Magura hegynek mintegy előőrséül emelkedik a szabályos háztető alakja miatt mindenki előtt feltűnő Maguricza, vagy mint a magurai és topliczai bányászok nevezik, Magulicza. A Maguliczát izolált állása és meglehetősen meredekséggel aláhanyatló oldalai miatt az őskori ember, kit talán már azon időben is csak az aranyszomj hajtott be ide e rideg sziklás vidékre, lakhelyül választotta. Hogy nem csak futólagos megszállás volt, hanem hosszú időközön át laktak itt, bizonyítja a tetőt, de legkivált a hegy oldalának északnyugoti részét vastag tömegben egészen beborító cseréptöredékek nagy mennyisége. A cserepek durva anyagúak, többnyire feketék, ritkábban vörösek. A díszítésekre a maguliczaiak úgylátszik sokkal kevesebb súlyt és időt fordítottak, mint a közeli Csuta lakói. A Maguliczát borító edénytöredékek között ritkán található egy-egy dudoros, párkányos vagy bekarcolásokkal és tűzdelésekkel díszített. — A hegy déli és délnyugoti oldalán 240 lépés hosszúságban némi sánczolás nyomai is láthatók.

Kőhalom, 1891 febr. 8.

Téglás István.

IX. FENICHEL SAMU. GYERTYÁNOSI ÉS BEDELŐI HALOM-SÍROKRÓL (Torda-Aranyos m.). Tisztelt tanárom, *Herepei Károly* úr, volt tudtommal az első, ki Erdélyben az Érczhegység előhegyein, *Wládházán*, halomsírokat fölfedezett és kitárt. *Wládháza* falutól északnyugoti irányban egy «*Dealu Szerbului*» nevű hegyen három nagy, csaknem óriási tumulus volt, a melyeket 1885. évben a fölfedező Herepei t. úr ásatott fel. A különben szegény, de nagyon érdekes leletek a nagyenyedi főtanoda régiségtárában őriztetnek. Gyertyános falu közelében 1887-ik évben «*La Strunga*»-nak nevezett helyen fedeztem fel a második ilyenemű halomsírt, melynek azonban túlnyomó része már le volt szántva, északkeleti vége volt már csak épségben. Figyelmesen fogtam e táj átkutatásához és fáradságom sikeres volt. Még ugyan az év nyarán, a gyertyánosi ősteleptől alig 10 percnyire, négy ily halomsírra bukkantam, a melyek a hegy gerinczén végig, nagyon közel egymáshoz, úgyszólván egy sorban feküdtek. Csak egy, a szélső, volt sértetlen, míg a többi hármat az idő már megbolygatta. Úgy ezen négy halmot, mint az előbb említettet, én ásattam ki. Ugyan ez évben Bedelő és Toroczkó-Szt.-György hegyein több ily sírt leltem, a melyekből Bedelő mellett ötöt, Toroczkó-Szt.-György mellett négyet tártam fel.

A gyertyánosi «*La Strunga*» nevű helyen volt tumulus. A fenmaradt északkeleti végében, az ezen sírokat nagyon jellemző kettős kőburkolat alatt, csak egy oldalt fekvő, a nagy kövek súlya alatt egészen szétment *váz* feküdt, fejfelé északkelet- és lábbal délnyugotnak. E halott melléklete két csuporból és két munkált kődarabból állott. A csuprok a koponya közvetlen közelében feküdtek, míg egy zöld jászpis nucleus és egy mészdörzskő, a hulla lábaihoz voltak helyezve. A csontváz közelében egy tűzpad nyomát találtam. Nagy mennyiségű állati csont, hamu- és faszénrel kevert föld arra enged következtetni, hogy a hulla eltemetésénél talán egyidejűleg áldozat hozatott a meghaltért. Más esetekben is mindig a hulla közvetlen közelében találtam a tűz nyomát. E sírból kiásott csuprocscsa magassága 9 cm., feneke lapos és 5 cm. átméretű; hasának kerülete 23 cm., a nyaké 17 és szájáé 5.6 cm. Fél oldalán egyszerű, dísz nélküli fül van, mely az edény magasságát 1 cm.-nyivel múlja felül.

A gyertyánosi «*La Gruiu Darului*» nevezetű hely Nagy-Enyedről Thoroczkóra vezető útvonal mellett van, itt közel a sziklahasadékhoz négy halomsír volt, a melyekből csak az elsőt, mely sértetlenül állott, bontottam fel rendszeresen, míg a többi háromban, melyek nagyon meg voltak bolygatva, csak eredménytelen árkolásokat végeztem. A már említett év október 24-ikén kezdtem meg ezen igen érdekes sír föltárását, naponkénti 6—6 munkaerő igénybe vételével. E halom iránya ék. $\rightarrow$ dnyugat közötti volt. Hossza az alapon 27 méter és a szélessége a középen (alap) pedig 10.5 méter. Közepén, hol legmagasabb, a felszíntől a zavartalan altalajig 2.90 méter volt. Mint minden más ilyenemű sírt e tájon, úgy ezt is külsőleg egy, gyakran nagy kövekből álló burkolat takarta. E burkolat vastagsága szabálytalanul, csak egy rend különböző nagyságú kövekből volt kirakva. Miután ezen külső, vagy jobban mondva felső burkolatot lehordattam, alatta egy más, kevésbé pontos, kisebb kövekből álló takaró mutatkozott. E kettős burkolat alatt fölhordott televényes földréteg volt, mely e sír lakosainak nyughelyéül szolgált. Nem hagyhatom említés nélkül, hogy e sír kőburko-

lata között, szórványosan, emberi csontok összetört darabjait találtam. A csontokon, daczára a legszorosabb megfigyelésnek, sem tudtam az erőszak nyomát fölfedezni. Ugyan ez esetet épen így találta Herepei tanár úr is a wladházi ilyen nemű síroknál. Hogy került oda a számos elszórt emberi csont? Hogy mily czéllal szórták el azokat a sírhant különböző pontjára? Hogy természetes vagy erőszakos halállal múltak-e ki? Hogy áldozatképen, vagy csak az oda hordott földdel kerültek-e oda; az rejtély marad. De tény, melyet jól megfigyeltem, hogy a sértetlen burkolat alatti szétszórt csontok *egy idejűek* voltak az alább leírandó, rendesen eltemetett vázzal. A szétszórtan lelt csontokat egymásra gyűjtettem és miután szétszótattam, legalább öt csontvázat állapítottam meg, a melyeknek részei, habár nagyon gyengén föntartva, kevés kivétellel mind képviselve voltak. A lábszár-, kar- és koponyacsontok elég jól, a többi, mint a gerincz, csigolyák és a bordák, alig hagytak már fölismerhető nyomot.

A kőburkolatok eltávolítása után, a televényes földhant északi részében akadtunk az első rendszeresen eltemetett csontváza. Fejjel délnyugot, lábbal éjszakkelet felé feküdt, oldalt összezsugorodott fekvő helyzetben. A hullát csak úgy szabadon, minden sírláda nélkül temethették el, mivel az esetleges faláda elkorhadt részének legkisebb nyomát sem birtam egy esetben sem fölfedezni. Úgy a test hossza, mint a csontok, de különösen fogazatából ítélve, gyermek lehetett. A burkolatok súlya alatt teljesen összeement, de földdel kitöltött koponya, felismerhető dolichocephal volt. A koponyától 12 cm.-nyire egy kis, ép csupor feküdt, szájjal a koponya felé fordítva. E hulla mellől minden egyéb melléklet hiányzott. Ötven cm.-nyire mélyebben a gyermek váza alatt és tőle csak keskeny földréteg által elválasztva, két felnőtt ember csontjai feküdtek, egymás mellett. Fejük ék. és lábuk dny. felé volt helyezve. Fekvési módjuk szintén oldalas volt. Mindkét váz jobb keze a fej alá olyformán volt elhelyezve, mintha párna gyanánt szolgálna. E vázak a reájuk nehezedeő súly miatt, nagyon össze voltak nyomva, oly annyira, hogy csak egyiknek sikerült koponyáját, számos tört darabjaiból, összeállítanom. A hullák melléklete igen szegény. A koponyák mellett szájjal fölfelé egy-egy kis csupor feküdt, melyek közül egy sem volt épségben kivehető. Az egyik váz mellékleteül, lábánál egy kis csiszolt trachit kőeket leltem; ez 6 cm. hosszú, 22 cm. széles. E hant különböző pontján még más három halott is feküdt, azonos fekvési mód- és iránynyal, a burkolat alatti 40, 60 és 150 cm.-nyi mélységben, de minden melléklet nélkül. A csontok oly annyira össze voltak törve, hogy a koponyák összeragasztásáról szó sem lehetett. Nevezetes, hogy a tűznek itt semmi nyomát sem birtam megállapítani. A tumulus különböző pontján és különböző magasságában számos cseréptöredéket is találtam, a melyek nagyon kezdetlegesek és ritkán díszítettek; szabad kézzel voltak készítve és nyílt tűznél megégetve. Ily szegényen jutalmazott ezen külsőleg oly sokat ígérő nagy sírhalom. Mikor négy napi munka után az ásatást félbe hagytam és e halomból kikerült sok követ és földhányt földet szemügyre vettem, önkénytelenül fölmerült a kérdés, hogy miért kellett hat ily szegény halott részére egy 27 méter hosszú, 10 méter széles halmot rakni és e sok, gyakran több mázsányi kövekkel kétszeresen beburkolni, megvédeni a romboló enyészet és a ragadozó állatok ellen?!

A bedelői tumulusok. Bedelő havasi falutól nynyugatra, a falusiaktól

«La Cruce»-nek nevezett határ részén, egy kőkeresztel szemben, volt egy ily, kívülről itélve nagy halom, melynek nyugati részéből már sok leomlott, és elszántódott. Megmaradt részére 1887-ik év november 16-ikán akadtam reá, és ugyanazon nap megkezdtém ásátását. Alig hogy elkezdtem, egy napi ásátás után a hirtelen bekövetkezett zord idő meggátolt a munkálatok folytatásában, és így az ásátás befejezése elmaradt. A kettős kőburkolat itt is feltűnő épségben volt látható. A halom a rendes ék. és dny. irányban volt fölhányva. Már az első kapavágásnál alkalmam nyílt megfigyelni, hogy e sírhalom belső szerkezete eltér az eddig leírtaktól. Míg az előbbieken, vagy ritkán csak egy-egy esetben, egy helyen fordul elő a tűz nyoma a halomban, addig itt, minden mélységben, a tűz erős nyomai maradtak fenn, olyannyira, mintha csak az egész halom egy óriási máglya, hamu és szénjének földdel való keverékéből állana. A kőburkolatok alatt a felszíntől 80 cm.-nyi mélységben egymás mellett fekvő 2 csontvázat leltem. Ezek alatt csak igen keskeny földrétegtől elválasztva, más két csontváz feküdt. Sajátságos, hogy e négy egymásra tett halott, melyet egyidejűleg tehettek a sírba, nem mint az előbb leírtak, fejjel ék.-nek, és lábbal dny.-nak, hanem fejjel délkeletnek és lábbal északnyugotnak feküdtek. Úgy látszott, hogy éppen a halottak feletti kőburkolat volt szándékosan óriási nagyságú kövekből rakva. E roppant súly olyannyira összenyomta a koponya- és más csontrészeket, hogy teljesen szétmentek. A mellékletek itt is a lehető legszegényebbek. A felül fekvők egyike mellett a koponyától 40 cm.-nyire é.-ra volt egy kis oldalt fektetett csupor. Ettől nem messze egy szépen csiszolt kőeszköz tört darabjai találtattak. A másik valószínűleg női csontváz mellett csak egy törött, feketére kiégetett fényes agyag korongocskát leltem. Az ezek alatt fekvő egyének közelében semmi sem volt. Mindkét váz — úgy a ki nem fejlődött koponyavarratok, mint a kar és lábszár, de különösen a fogazatból ítélve — kétségtelenül gyermekeké lehetett. Ezek alatt közvetlenül egy 12—15 cm.-nyi sárgás, döngölt szénnel kevert, agyagréteg terült el, mely úgy látszik, a közös családi (?) sírhant alapját képezi; miután ez alatt az érintetlen ősz földréteg veszi kezdetét. Ezen négy csontvázról dkeletre 50 cm.-nyire négy nagy hosszúkas, kőből, kezdetlegesen fölállított oltár volt, melyen nagy mennyiségű hamu, állati és faszén volt összehalmozva, a mi nagy tűzre enged következtetni. A sok holt szén arra mutat, hogy az égés nem végezhetette be teljesen folyamatát, hanem szándékosan el volt fojtva. Az állati csontszén jelenléte valami áldozatot enged sejtenuünk, melyet a síron végeztek, és e halomba betemettek. A következő 1888. év tavaszán ismét megjelentem az ásátások folytatására, de sajnos, csak fél napot dolgozhattam, mivel a földtulajdonos, egy bedelői oláh paraszt, «agyönütéssel» fenyegetett, ha még tovább turkálom földjét. E félnapi kutatásom igen szépen jutalmazott. Jegyzeteim következők: A négy nagy kőből készült emelvénytérő oltár után, mely talán most is helyén áll, egészen megváltozottnak látszott a talaj. A kettős burkolat alatti föld sokkal televényesebb volt; benne sok, mondhatom tömördek cserép- és széndarab volt összekeverve. A hant alapját képező sárgás agyagréteg csaknem kőkeményre volt döngölve. E felett egy 10—25 cm.-nyi vastag hamu és vegyes szén, veresföld-keveréket találtunk. Volt sok, égetetlen csontdarab is, a melyek közt könnyen fölismertem a juh, disznó,

kutya és a tyúk csontjait. E réteg az ásatás idő tartama alatt folyton előtűnt, úgy látszik, hogy a hant végéig terjed, jókora kiterjedésű tűzpadnak képelem, mely a halottas tornál létesülhetett. A sok cserépdarab nem volt összeilleszthető, egy pár díszített, a többi egyszerű csupasz, edénytöredék volt. Legnevezetesebbek e tűzpad eddig fölászott területének elszórt részeiben lelt kő- és agyag tárgyak, a melyeket egy pár csont ár is gyarapít. A kőeszközök legnevezetesebbe egy kis pattogtatott calcedon *nyílhegy*. 19 mm. hosszú, alul 10 mm. széles szárnyas *nyílhegy*.* Továbbá egy bevégtetlen lyukú, diabásból készült eszköz töredéke, és közvetlen közelében volt az ezen lyukból kikerült kis hengerke, mely kétségtelenné teszi azon föltevést, hogy a kő eszközök lyukai folytonos kördörzsöléssel lettek fárasztó és türelmes munkával előállítva. A hengerke oldalán bizonyos szabálytalan távolságú kör-karczolatok észlelhetők, a melyek a homok használatát mutatják a lyukkészítésnél.** Nem csekély érdekű egy fekete agyagú kis kos. A test hossza 72 mm.; a melyből a nyak 20, és a fej 21 mm. Nyakát egy bekarczolt öv díszíti. Nyulánk teste 4 rövid (8 mm.) lábon nyugszik. Feje rendes, elég hű, és benne azonnal kosfejre ismerünk. A száj, orr és szemek benyomások által vannak jelezve. Fején két csavart szarva van, a mely rövidre van letörve. A szarvak között 3 benyomkodott, díszítés gyanánt szolgáló árkocska van. A fej két felén, a szarvak alatt, a szájtól a nyakig két ferde vonal húzódik végig. Anyaga igen jól gyúrt, finom, szép, egyenletes. feketére kiégetett agyag. Hogy ezen kis állatocskák a cultus-tárgyak, vagy a játéktárgyak közé sorolandók, az még vita tárgya. Tény azonban, hogy e tárgy lelési körülményei inkább olyanok, hogy bálványnak lehetne mondani. E réteg különböző magasságában még a következő kő eszközök- és töredékek fordultak elő. Egy 4.5 cm. hosszú zöld trachit kalapács, mely rendes típusú. Egy kis fekete kova kavics, melynek egyik lapja üveg símára csiszolt. Egy más, 9 cm. hosszú, 8 cm. széles, amphibolaugit-plagioklas, trachitból készült 6.60 cm. súlyú kő kalapácsféle. Csiszolására kevés gond lett fordítva. Egy sajátságos kő eszköz; melynek, mindkét felén, a középtájon mélyedései vannak, a melyek az újjak általi megfogásra alkalmassá teszik. Szilánk pattogtató, vagy hajító kő lehetett. Anyaga csiszolatlan dacitból van. Egy 5.5 hosszú épen a közepén kettétört zöld trachit, szépen csiszolt kőeszköz. Találtatott továbbá még 3 csont ár is. Az egyik 6 cm. hosszú, lapos, a másik 8.5 cm. és a harmadik 12 cm. hosszú kerekre csiszolt, tompa, erős hegyű ár, valamennyi igen kezdetleges készítmény.

Figyelmet érdemel továbbá a halom keramikája is. A cserepek jellege kétségtelen kezdetleges, de anyaga többnyire finom és többszörösen gyúrt agyag. Színök graphit-fekete, téglavörös, vagy szürkés, a mi az égetés fokától függ. Az égetés, dacára annak, hogy nyílt tűznél történt, aránylag elég egyenletes. Valamennyi szabad kézzel készült, fazekas-korong nélkül. A cserepek díszítése szintén fontos. Többnyire bekarczolt vonalokból készült geometriai alakok változatos sorozata. Az úgynevezett lencse-díszítés sem ritka, a mely a wladházi tumulusokból sem hiányzott.

* A nagyenyedi régiségtárban van négy kő *nyílhegy* a csákyai őstelepről, melyek közül kettő azonos idomú.

** A nagyenyedi régiségtárban van több ily be nem fejezett lyukú kő eszköz.

Úgy díszítés, mint anyag tekintetében teljesen azonos cserepek fordulnak elő a toroczkói hasadéokban levő, Pucula nevű barlangi telepen* is, és az ettől nem messze «Bogzucza» még jelenleg föltáratlan barlangi sírhant és földjében.** A töredékek díszítése a csáklyai, kapudi és némileg a tordosi telepen talált edényekéhez hasonló. Az edények fülét sokszor majd függélyes majd vízszintes helyzetű lyuk pótolta. Leltem olyan töredéket, a melyen a fül helyett egy *felhold* alakú emelkedés van az edény felső szélén, hihetőleg 1—1 szemben. Ehhez analógia úgy a tordosi, s az erdélyi kisebb telepek közül Csáklyán, Vajasdón és Kapudon fordul elő.

Igen érdekes egy kis töredék, a melyen sajátzerű jegyecske látható: ferdén álló vonalhoz háromszögben hajló s mindig nagyobbodó párhuzamos vonal csatlakozik. Torma Zsófia ő nagysága a tordosi telep jeles kutatójának érdekes gyűjteményében több ily jel látható. A többi töredékek díszítése nagyon változatos. A legelterjedtebbek az ú. n. szövet, zíg-zagos, tűzdelt, köröm-benyomkodási újjal készült, lencse, fenyő, tetőszerű díszítések. Napfényre került továbbá egy agyag gúla, minő más őstelepeken is gyakori. Az igen érdekes tordosi telepen nagyon gyakoriak voltak, sőt tetőszerűen rakott jeleket is viselnek.

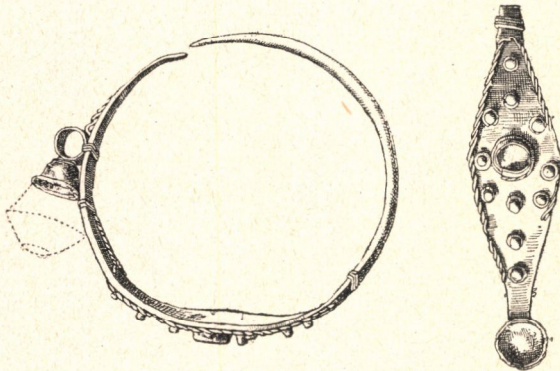
Ezen érdekes tumulus vége még mai napig is sértetlen, várja a régész kapáját.

Nagy-Enyed, 1888 jan. 15.

Fenichel Samu.

* Egy barlang a *toroczkói* hasadéokban, melyet 1884 majd 1887-ben ásattam. A nagyon érdekes leleteket — melyek eddig még nincsenek sehol közölve, a n.-enyedi régiségtárnak aján-dékoztam.

** Egy barlang ugyancsak a *toroczkói* hasadéokban.

NÉPVÁNDORLÁSKORI FÜLBEVALÓ LESENCZE-TOMAJRÓL,
DARNAY KÁLMÁN GYŰJTEMÉNYÉBEN.

IRODALOM.

WIENER VORLEGEBLÄTTER FÜR ARCHÆOLOGISCHE ÜBUNGEN. Wien 1890. Alfred Hölder A. Conze, annak idején a bécsi egyetemen az archæologia tanára, saját és szaktársai előadásai számára évek során át a főnirt czímen, ismert antik emlékek rajzait könyvformákban összegyűjtötte. Ezek jó hasznót hajtottak collegiumokban, mert könnyen kezelhető alakban egyesítették az összetartozó emlékeket, melyeket egyébként a legkülönbébb nehezen hozzáférhető művekből össze kellett volna keresni. Együttal olcsó lévén a tucatszámra eladó lapok ára, annyi példányt lehetett beszerezni belőlök a hány hallgató az előadáson jelen volt.

Conze utódja Benndorf tanár, ki jelenleg képviseli az arch. szakot a bécsi egyetemen, a hasznos vállalat számára megnyerte az osztrák kormány támogatását és ettől kezdve új lendületet vehetett a vállalat. Már a múlt évi füzetben lehetett az eddigi nem elég hű másolásokkal fölhagyni; eredeti fölvételek készültek, melyek közül a legbecsesebb volt a Firenzében őrzött François-edény páratlan becsű képsorainak hű közzététele. Klitias és Ergotimos híres művével kezdtek az új sorozat első füzetében a görög edényfestés ismert jeles mestereitől származó művek kiadását és a jelen füzet túlnyomó része is e fontos emlékcsoportnak van szentelve. A szerkesztő törekvése nyilván oda irányul, hogy a görög edényfestés történetére lehető teljes illusztrált anyagot szolgáltatson a kutatók és tanulók számára oly képekben, melyek kellő hűséggel tüntetik föl minden egyes mester stílusát.

W. Klein nyomozásai szolgáltaták e képsorozat historiai sorrendjére a szükséges alapot és mivel az attikai mesterek adták meg e művészeti ágban az irányt, azért igen helyes volt, legelőbb az ő műveiket összegyűjteni. A múlt évben közölt régibb archaikus mesterek után, a jelen füzet hét tábláján az u. n. szigorú archaikus és késő archaikus irány képviselői következnek; egészben megismerkedünk hét mester 23 alkotásával. A régi mesterek eredeti rajzaihoz szoktatott szem örömmel és élvezettel fog a sikerült reproductiókon végig menni. Néha azonban nem lehetett az eredetiekhez hozzáférni és ilyenkor kénytelen volt a kiadó régibb másolatokat használni. Ilyen Tabides képe az V. tábla 1. száma alatt, mely Theseus és Minotaurost ábrázolja. Milyen gyöngye ez a Nüllin-féle másolat és mennyire nem adja Tabides sajátosságait, leginkább akkor szökik szemünkbe, hogyha ugyan e mester más két, eredeti fölvétel után másolt képével hasonlítjuk össze a IV. tábla 5. és 6. száma alatt. Most arról is meggyőződé-

hetünk, hogy azok a másolatok sem kielégítők, melyek a híres Gerhardt arch. készletéből valók. A modern archæologus szemét a legszorgosabb stilistikus összehasonlítások, a sűrűn használt nagyító üveg és a fényképezés igen kényessé tették úgy, hogy azok a fölvételek, melyek a korábbi nemzedék gyönyörűségét képezték, a mostani subtilis vizsgálatoknál már alig használhatók. A jelen füzet rajzainak egymásutánja egészben a W. Kleintől megállapított rendet követi. A sort megnyitja Menaidas, követik Cholkos, Xenokles és Kleisophos. Glaukytes (egyedül), odább Glaukytes és Archikles közös művei, utóbb Sophilos és ezután a III. táblától kezdve Amasis műveinek tekintélyes szemelvénye csatlakozik.

Menaidas gömbidomú edénye öt szalagszerűen körülfutó barna sávval, sárga alapon, a kezdetleges böeotiai agyagművesség jellemző, egyszerű emléke. Érdekes azért is, mert a művész neve rajta van. Az edénykét s a fölíratot már Pottier közlése után ismertük (*Gazette arch.* 1888. 169. l.), most itt ismét veszszük a fölírat hű mását. A két másolat összevetése után majdnem kételkedni kellene, hogy ugyanegy eredeti után készült, valószínűleg a mostani a hívebb, mert a másoló már láthatta a Pottier másolatának a hiányait. De mennyire igaz a régi szó: *si duo faciunt idem, non est idem!* Cholkos boros kancsója nyitja meg a figurális rajzok csoportját. Ares és Herakles élénken folyó küzdelmét látjuk a fényes díszítések közepette. A *compositio* élénksége semmiben sem áll mögötte Amasis csoportos jelenetei mozgalmasságának és azt hihetnők, hogy nem Cholkos, de későbbi művész munkája van előttünk, hogyha nem volna a fő kép alatt egy állatsorral díszített sáv, mely még erősen emlékeztet a korábbi korinthusi edények merevebb ornamentikájára. A kora attikai edényfestés jellemző példánya Xenokles és Kleisophos boros kancsója, találták múlt évben az athenei Dionysos-színházban, most Athenében őrzik, a nemzeti múzeumban. A féktelen örömmel mulató társaság képe fogalmat ad Kleisophosnak, a humoros attikai mesternek, megfigyelő képességéről. Közepett a nagy boros edény, melyből nagy merítő kanállal tölti meg a szolga az ivó csészét, mögötte vígan énekelve, tántorogva az egyik társ, míg a másik a földön guggolva szörpöli a kedves italt; jobbfelé vánkosra támaszkodva várja egy földön heverő társ a neki szánt boradagot és a legvigabb jelenet az, midőn a furulyázó társ kettős sípjának hangjai mellett egyik borittas társát megragadta baljával, jobbjával megrántván és szétterpesztvén annak egyik lábát, hogy szabadon engedhessen természetes hajlamainak. Ime oly realistikus humor, melylyel csak a németalföldi Teniersk féktelen jókedvű parasztképein találkozunk ismét. A régi attikai mesterektől a borozó vidám jelenetek egész nagy sorát ismerjük, de alig lehetett volna azokat találóbb példában bemutatni, mint e hét vidám alak mulatozásában, melynek mesterét Arthur Schneider oly találóan jellemzé.

Következik ezután két csésze, egyikét Glaukytes készítette, másika Glaukytes és Archikles együttes műve; az egyiket csak rövid ideje ismerjük és csak most vagyunk képesek stílusát megítélni. Ammellett szereti a vérengző csatákat és sűrű tömkelegben rakja heves mozdulatú, gyalogos és harczi szekereken egymásra tűző küzdők sokaságát. Sophilos négy töredékes csonka képét is csak 1889 óta ismerjük, a mikor e cserepeket az athenei akropolisban folytatott ásatások fölszínre hozták. Sophilos képe az istenek és hozzátartozóik ünnepélyes merevségű

fölvonulását ábrázolta; a mester modora egészben Klitias stílusához csatlakozik. Amasis ismeretes művei majdnem mind össze vannak állítva, Tychiost egy csinos hydria képviseli, Charitaostól két művet kapunk és Nikosthenes műveinek nagy sokaságából a két legjobb van fölvéve a sorozatba, melyet ő egyedül készített és azonkívül kapunk a berlini gyűjteményben őrzött igen jeles csészét, melyet ő Anakles társával együtt alkotott. Ez utóbbin rendkívül finom rajzban látjuk Herakles harczát a sokfejű Hydra ellen.

A ki e hét mester itt bemutatott művein gondtal és figyelemmel végig megyen, oly tanulságos módon ismerkedik meg a régibb attikai edényfestők sajátágaival, a hogy eddig, mikor e képeket csak egyenként és soha összegyűjtve nem birtuk, alig lehetett. Remélhető, hogy a következő évfolyamokban megkapjuk majd az első és második attikai virágzó kor fő alkotásait és utóbb az edényfestés egyéb góczpontjainak jellemző mutatóványait, a mivel majd a Vorlegeblätter-ek tudományunk egy rég érzett szükségletét kielégítik; mert bár rengeteg számmal vannak az európai gyűjteményekben antik edények és habár az irodalom mindig előszeretettel foglalkozott velök, a főbb edényfestők műveiről mind a mai napig nélkülöztünk ily historiai sorban való képes összeállítást.

A jelen füzet második osztálya a thebai mondakört tárgyazó antik képek és domborművek sorát adja négy táblán, mire Overbeck ismeretes gyűjteménye daczára már azért is nagy szükség volt, mert az utóbbi évtizedekben sok újabban lelt emlék járult az ismert emlékekhez és mert Overbeck reproductiói csak igen szerény igényeket voltak képesek kielégíteni. A végső táblán a Museo Kircheriano nagy büszkeségét, a Ficorini-féle cistát kapjuk és hozzájárul néhány az Argonau-mythos körébe vágó rokon emlék. A cista képét már 1849 óta a Braun-féle mintaszerű rajzban ismertük és ezúttal is ezt ismételik e füzetben, de ide csatolják új másolatban azt az emlékezetes két sorú archaikus római föliratot, mely a jeles mű mesterének nevét (Novios Plautios) és a tulajdonos nevét tartotta fenn az utókorra.

E rövid áttekintésből is meggyőződhetek classikai archæológiával és philológiával foglalkozó társaink, hogy e képes füzetek az antik világ fölismerésére valóságos kincses bányák, a miért is kívánatos, hogy hazai tanodáink is támogassák a derék vállalatot és fönmaradását biztosítsák azáltal, hogy könyvtáraik számára megszerzik.

Hpl.

A GARAN-MELLETTI SZENT-BENEDEKI APÁTSÁG. —

A templom felszenteltetésének emlékére írta Knauz Nándor, kiadja az esztergomi főkáptalan. Budapest, 1890. — A fenti című, rendkívüli díszszel kiállított munkából megjelent az első kötet, mely, sajnos, a könyvkereskedésekben nem kapható, mert csak korlátolt számú, úgyszólván tiszteletpéldányokban nyomatott s így már eleve lemond azon nemes hivatásról, hogy tartalma közkinccsé váljék. Pedig megérdemelte volna minden tekintetben. Úgy történelmi szempontból, mert szerző nagy készséggel dolgozza fel adatait, közöl egész sor érdekes, részben még ismeretlen okmányt és használja azokat tételé-

nek, az I. Gejza király által 1075-ben kiállított alapító levél hitelességének bizonyítására. Érdekes világot vet a XV—XVII. századbeli állapotokra azon határvillongásoknak és pörlekedéseknek leírása is, melyeket az apátok terjedelmes birtokaiknak épségben tartása miatt hatalmas és préda-vágyó szomszédokkal folytattak. De megérdemli vala a mű az általános publikációt archæologiai szempontból is. Nemcsak azért, mert tárgya, a csúcsíves templom, a XIV. század hazai szebb alkotásainak egyik ritka reánk maradt példánya, hanem azért is, mert az oly tetszetős fölvételekben van szemeink elé állítva és e fölvételek olyan luxussal publikálva, hogy a mű megjelenése e tekintetben is esemény lett volna a magyar szak-könyvek piacán, s így csak sajnálni lehet, hogy tanulmányozása ennyire meg van nehezítve.

A mű történelmi részének ismertetésébe és méltatásába e helyütt nem bocsátkozhatunk, hanem igenis érdekel bennünket a munkának az a része, mely a műemlék archæológiájával foglalkozik és a restaurálásnak történetét és módját beszéli el. Ámbár közvetlen célunk Knauz Nándor művének e tekintetből való ismertetése, közvetve még magasabbra törekszünk és a templom restaurációját magát akarjuk kritika tárgyává tenni.

A mily terjedelmes Knauz Nándor úr művének történelmi része, hol a gondos szerző figyelme kiterjed még a legjelentéktelenebbnek látszó részletig is — oly tartózkodó a templomnak és műkincseinek archæologiai és építészeti leírásában és ábrázolásában, a mit annál inkább sajnálnunk kell, mert az ily archæologikus és architektonikus részleteknek kellő mennyiségben és nagyságban való ismertetése rendszeren a pénzkérdésben bukik meg, a mely kérdés pedig a jelen mű kiadásánál úgy látszik tekintetbe sem jött — vagy legalább is alárendelt volt. A külföldi s különösen a francia e nembéli publikációk tárgyuknak ezen részét is csak oly bő figyelemben részesítik, mint a történelmit. És igen helyesen. Mert ha, mint ezen esetben is, a templomnak műbecse olyan, hogy megérdemli hogy történelméről köteteket írjanak: annál inkább megérdemlik akkor az egyes építészeti vagy iparművészeti részletek, hogy szerző velük szakszerűleg és teljesen ki-merítően foglalkozzék és azokat kellő mennyiségben és léptékben ismertesse. A föladat itt igen hálás volt! A XV. századbéli egyház falai alatt restaurálás közben megtalálták a XI. században épült három hajós, két tornyos kisebb román templom alapfalait; találtak a templomban XV. századbéli falfestményeket, melyeknek nagyobb léptékben való színes reprodukciói a munka érdekét rendkívül fokozták volna. Az egyes iparművészeti tárgyak (egy Mátyás királytól származó szép ereklyetartó és egy másik, kevésbé jó ízlésű szentségtartó, érdekes régi szobrok stb.) valamint az összes építészeti részek: homlokzatok, metsze-

tek, részletek igen csinosan de oly kis léptékben vannak ábrázolva, hogy azok a laikust, ki csak egy tetszetős képet keres, kielégíthetik ugyan — de nem úgy a szakembert, a ki kutatni, bírálni, tanulmányozni van hivatva. Legkevesbé sikerült a templomnak és műkincseinek építészeti és archæologiai leírása. E tekintetben mélyen sajnáljuk, hogy a tudós szerző nem vette igénybe egy kompetens építész-archæologus tanácsait. Az iparművészeti tárgyak leírása így egyszerűbbé és érthetőbbé válhatott volna, de főleg több magyarsággal bír vala a templom építészeti leírásának. Storno Kálmán német eredetije után készült fordítása, melyben csak úgy hemzsegek a germanizmusok és egy dicséretes buzgalmat de célján túl lött kor mondva csinált «mű» szavai.

A szövegen kívüli valamint a szöveg közé nyomott ábrák különben igen pontosak, tetszetősek, különösen ékítményes és figurális részleteikben; kevésbé kielégítők az építészetiekben; túlságos sok van a kis méretű ábrákba berajzolva, az árnyékok sötétek, előtér és háttér nem válnak el eléggé egymástól.

Nem gáncsképen soroljuk föl ezen kifogásainkat és a mű érdemét mivel sem akarjuk kisebbiteni. Kritikai észrevételeink csak azt célozzák, hogy a mű archæologiai tekintetben is jó részei hozzáértő szakemberek közreműködésével esetleg a II. részben kellő pótlásokkal még jobbakká legyenek.

Komolyabb szavunk van azonban a templom restaurálását illetőleg. Nehogy félreértessünk fennen kijelentjük, hogy az esztergomi főkáptalan, mely saját tetemes költségén e hazai műkincsünket nemcsak konzerválta, de utóbb igen díszesen helyre is állíttatta, minden tekintetben érdemes és utánzásra méltó dolgot cselekedett. Ha a restaurálás kivitele a szándék mögött maradt — talán nem az ő hibája.

Kettő van ugyanis, a mi a restaurált templom szemlélésénél a figyelmes bírálónak azonnal szemébe ötlük: az egyház oldalfalainak éktelen magas fölfalazása a padlás födémje fölött, és az ikertorony-végződéseknél megoldása. Mindkettő a legnagyobb mértékben elhibázott. Az első azért, mert konzervált olyant, a mit el kellett volna távolítania; a második pedig azért, mert az első téves föltevésből kiindulva komponált olyant, a mi soha sem lehetett a templom tervezőjének szándéka.

Lássuk először a fölfalazást! Szerző világosan megmondja, hogy az a XVI. században készült «valószínűleg» védelmi célból. Ebben igaza is lehet, mert hogy annak a templom szerves architektúrájához semmi köze — az bizonyos. Különben alig lett volna szükség az oly erősen megállapított külső támasztó-pillérekre, mivel a fölfalazás terhe már részben ellensúlyozta volna a boltozatok nyomását. De vajjon volt-e jogosultsága még védelmi tekintetben is? Határozottan nem. És ha csakugyan e célból emelték később, ez csak egy olyan architektonikus

és hadászati baklövés volt, melynek elkövetésétől nem ment semmiféle kor és idő. Hogy vinnők fel a templom padlására az akkori idők esetén és nehéz lövegeit? Hogy irányozzuk sikeresen az egyszerű négy szirmú rózsá alakú ablakokból oly magasságban az alig pár száz lépésre hordó ágyúkat a közeledő ellenségre? Végre is legfőképen, hogyan lődözhetnek volna a templom rezonáns padlásán a nélkül, hogy a magas, gyöngye boltozatok meg ne repedjenek? Hisz az erős rázkódástól az egész bolthajtás hamarabb a védők nyakába szakad, mielőtt a lövegek az ellenségben a legcsekélyebb kárt tehetik vala!

Teljesen fölösleges volt tehát ezen fölfalazásnak konzerválása. Sokkal helyesebben cselekszik az építész, ha azt lebontja és a templom főpárkányát visszahelyezi arra a helyre, a hol az bizonyosan eredetileg volt: közvetlenül a támasztó pillérek rézsutos fedő-lapjai fölé.

Ép oly kevésbé jogosult a torony-végződés alaki kiképzése védelmi célok szemmel tartásával: lövőrésekkel, a sarkukra keresztben épült falakkal s az ezeket összekötő alacsony galeriákkal. Bár megvalljuk, hogy a nevezettek formái elég csinosak és alkalmazásuk korántsem oly nehézkes és szemsértő, mint a fölfalazása.

Kiváncsiak voltunk megtudni, vajjon a restaurálási tervezet illetékpeni kiképzése szentesítve lett-e a műemlékek országos bizottságától, azon forumtól, mely hason kérdésekben a leghivatottabb döntené? Utánjárásunknak meglepő eredménye volt. A műemlékek országos bizottságának két elsőrangú tekintélye: a boldogult Henszlmann és Steindl a szent-benedeki templomnak Storno által benyújtott restaurálási tervét bírálván, (lásd Arch. Értesítő, új folyam, II. kötet XXXIII. és XXXIV. lap) az erről 1882 márcz. 14-én kelt jelentésükben épen ezen két pontot (t. i. az oldalfalak fölfalazását és a toronyvégzödések) támadják meg és ítélik el legjobban. Sőt készítenek új terveket, melyben a fölfalazást elhagyják, a tornyok tetőit ormokkal és magas nyolcz oldalú sisakkal képzik ki és a restaurálást ily módozatokkal ajánlják kiviendőnek. Már most vagy a miniszter tekintette a szakértők egyhangú óhaját csak egy pium desideriumnak és fölötte napirendre tért, vagy a káptalannak tetszett jobban Storno tervezete s ő viszont napirendre tért miniszter és szakértők felett; denique a Henszlmann és Steindl terve csakugyan pium desiderium maradt és a két vitatott kérdés a Storno-féle terv szerint oldatott meg.

Hát ez eléggé visszás állapot! Mert ha van műemlékek országos bizottsága, úgy e bizottság szakértőinek ítélete megérdemli, hogy az ne csak egy platonikus véleménynyilvánítás maradjon, hanem hogy annak minden irányban kellő érvényt szerezzenek a legfelsőbb forumok is.

A restaurálásnak többi, inkább a belső kiépítéshez és diszítéshez tartozó föladatait, így az oltárok tervezését, az ablakok üvegfestményeit

stb. Storno Ferencz és fia Kálmán (ki az építés művezetője volt) helyesen, a stilus követelményeinek megfelelően oldották meg.

Érdekkel nézünk Knauz Nándor úr művének második része elé. Bár a monostor többi építményeinek helyreállítási kérdéseiben, a meny-nyiben azok még nem foganatosítottak volna, vagy a restaurálást az áldozatkész főkáptalan még egyáltalán folytatni akarja, ne maradna fölszólalásunk a pusztában kiáltónak szava.

F. K.

NÉMETHY LAJOS. A PESTI FŐTEMLOM TÖRTÉNETE I. kötet Budapest 1890. 8° 422. l. Az épület, melynek a szorgalmas szerző e kötetét szenteli, nem tartozik hazánk epochális emlékei közé. Lehet, hogy a XIII. században, mikor hazánkban alig létezett négy-öt jelentékenyebb város, a városi templomok kiválóbbjai közé tartozott, a mire talán Pest városa akkori gazdagságából szabad következtetni; mai nap már csak egy pár falrészletet bírunk belőle, melyet Rómer 1864-ben földözött föl a mai templom déli tornyának belső éjszaki falában. 1241 márczius havában a tatárok e templomot elhamvasztották. A templom állapotáról a xv. század elejéig nem lehet semmit sem tudni, legvalószínűbb, hogy másfél századon túl romokban állott. Mikor Zsigmond idejében újra fölépítik, már régóta divik hazánkban a csúcsíves stilus, tehát a pesti templom is csúcsíves izlésben épül. E második építési korszakból fennáll még a templom ötoldalú apsisa és a háromhajós szentélyből annyi, a mennyi hat oszloppáron nyugszik. Szerző e résznek ideiglenes leírását adja (46—48), a templom szakszerű leírása akkor, mikor e kötet készült, még nem volt befejezve és azért sok építészeti kérdés megfejtése későbbre maradt. Mátyás királyról föltételezi szerzőnk, hogy tőle a templomot sok «előnyös átalakítás és díszítés érte» (59. lap) de e föltevést nem lehet sem emlékszerű sem okmánybeli adatokra alapítani. A xv. században egészben hat oltár van a templomban, melyekről az oltár-egyesületekben összegyülekező iparos céhek (confraternitates) gondoskodnak. A templom mellett a temető oldalában állott a Szt-Mihály főangyal tiszteletére épült kápolna.

A Mátyást közvetlenül követő korból 1507-ből becses renaissance emlékek maradtak fenn a templomban; szerző ezeket az Arch. Értesítőben is közzétette és ottani cikkéhez csatolta az akkor készülő művében most megjelent jó tollrajzokat (A. É. 1890.). A xv. század végén a templomot tatarozták és ez volt az utolsó építkezés a törökök elűzéseig. Már az 1541—1604-ig lefolyt időszakban a sokszoros ostrom, ágyúzás, tűz, fosztogatás félig rommá változtatta az egyházat, de ennek daczára valószínű, hogy legalább fele fönmaradt a magyarok kezén, kik 1647-ben a templom javítására országos gyűjtést rendeztek. Mikor 1686-ban a várost a törököktől a keresztények visszafoglalták, ferencziek kezén volt a templom. A visszafoglalás után gr. Széchenyi György primás adományából tatarozták a templomot, de csak annyit lehetett belőle használni, a mennyi ma is fennáll a régi templomból. Más része akkor is romokban állott. Csak a múlt század huszas éveiben kezdték előbb az egyik torony építését azután, a templom romba dőlt részének lebontása után, évek hosszú során épült a templom hajója, egyúttal 1739-ben fölépült a templom második tornya. — Némethy Lajos művében a

templom-épület történetén kívül kapjuk a plébánia anyagi és egyházjogi helyzetének történetét, a plébánosok életrajzát, a városban létező összes egyházi tesztületekre, és épületekre vonatkozó adatokat, a város chronikáját stb. A szöveget számos rajz kíséri, melyek közt reánk tartoznak a régi román templom fönlévő falának rajza, valamint a fönmaradt renaissance domborművek, számos pecsétképe, városi látképek a XVI—XVIII. századból; de e sok érdekes melléklet között hiába keressük a templom alaprajzát, valamint fönmaradt csúcsíves részének pontos látképét és architektonikus fölvételeit. Azonban ezeket a buzgó szerző valószínűleg a II. kötet számára tartotta fön, a melyben remélhetőleg a templom 1889—90. évi belső helyreállításának értékéről is fog véleményt mondani. oo.

AZ ALSÓ FEHÉRMEGYEI TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI TÁRSULAT HARMADIK ÉVKÖNYVE. Szerkeszti Ávéd Jákó. Kiadja ugyanazon egylet. Kolozsvárt, Ajtai K. nyomdája, 1890. 8-rét, 89 lap és egy tervrajz. Ezen évkönyv értekezései közül csak egy tartozik reánk: *Dr. Cserni Béla, Apulumi maradványok*, 19—46. lap. A mint szerző bevezetesképen előadja, a gyulafehérvári glaci-n, a vár déli részétől 130 méternyi távolságban özv. Rhemann Ferenczné kertjében, a fent említett egylet, mely nem sok pénzszel, de dicséretre méltó buzgalommal rendelkezik, az 1888-ik évi december hónapja óta folyó ásátásokra gondosan felügyel, részben saját költségén ását is. E munka túlnyomóan a szerzőre háramlott, ki habár a természettudomány az ő szakmája, annyira lelkesedik az ókor iránt, hogy idejének jó részét az ásátásoknak szenteli, melyekről ezúttal számot ad. Az ásátás színhelye, mint szerző kiemeli, nem most esik először kutatás alá; már évek óta ássák ki abból a földben lappangó épületromokat és ugyanezt tették a glaci más pontjain is. Ezelőtt az ilyen ásátásokat, jobban mondva turkálásokat, senki sem vette tekintetbe és így nem is lehetett eredményök, de a mult évi munkálatok, melyeket szerző és az egyesület néhány más buzgó tagja vezettek, egy nagy épület alapfalait tárták fel; a lelt falakról a térkép nyújt áttekintést. Ez is szerző műve. Szerinte római fürdő volna a felásott rom. Azért is közli Vitruvius leírását a fürdőről általában és ezt törekszik a romokra alkalmazni. A leírás pontos és érthető: csak azt a megjegyzést kell reá tennem, hogy az alfűtés és melegvezető magában véve még nem bizonyítja azt, hogy a felásott épület valóban fürdő is volt; az alfűtés a fűtésnek egyetlen neme volt, melyet a rómaiak alkalmaztak. Nem akarom ugyan kétségbe vonni, hogy az apulumi maradvány fürdő lehetett, de míg nyomósabb okokat nem látok, nem tartom bizonyosnak. Ásátás közben 68 drb. bélyeges téglát találtak, a melyek között 16 különböző fajta van. Szerző ezeknek pontos másolatait beküldte Julius Jung prágai tanárnak és ennek magyarázata szerint közli a téglabélyegeket. Legérdekesebbek az 1—3. sz.: PSC, PSIN és PSICCO. Helyes Jung megjegyzése, hogy a *pedites singulares*-t a katonai okmányokból ismerjük a 110. és 157. évek-ből, de hozzá tehetne volna, hogy a *p(edites) si(n)g(ularis) co(n)s(ularis)* csak későbbi időből származhatik, mikor Dacia legatusa már consularis volt, t. i. *M. Aurelius* óta. — A 4—6. sz. bélyeg NSING n(umerus) sing(ularium) megfelel a csigmói bélyegnek NSB (C. I. L. III. 1633, 14): *n(umerus)*

s(ingularium) B(ritannicorum). A 7. bélyeg szintén új: LEG XIII AN: leg(io) XIII. Ant(oniniana); a 8—11. sz. pedig «nova és még meg nem fejtett téglabélyegek», már t. i. Jung nem fejtette meg, különben nagyon könnyen olvasható PEDSINC, csakhogy visszafelé. Valószínűleg nagyon kevés téglafordulhatott meg Jung kezén, ha retrograd bélyeget nem tud olvasni. A többi öt bélyeg a leg. XIII. geminára vonatkozik. Mindezen téglák együtt véve azt tanúsítják, hogy az építmény, a melyből kikerültek, katonai épület és azért a terület is, melyen áll, a legio «territoriumá»-hoz tartozott. Ha fürdő volt, akkor nagyon kicsiny lehetett és céljának alig felelt meg.

Az értekezés utolsó részletében felsorolja szerző azon tárgyakat, melyeket a téglakon kívül, ásatás közben találtak, az épületrészeket, edénydarabokat és egyéb tárgyakat, melyek közül az a két domborművű ezüst tábla-töredék a legérdekesebb, melyet a tervrajzon x. sz.-mal jelölt helyen találtak. Az alsó fehérmegyei egylet a római régészetnek és történetnek hasznos szolgálatot tett eddigi működésével és a tudomány érdekében kívánatos, hogy munkáját serényen folytassa.

Fröhlich Róbert.

AZ INGÓ MŰEMLÉKEK című dolgozatból (szerzője dr. Forster Gyula) megjelent a II. rész.* Szerző ezúttal (83—94. l.) azzal a kérdéssel foglalkozik, vajjon a kincsleletekre nézve Magyarországon érvényes kir. rendeletek értelmében a kincsek megváltásánál azok belső értéke vagy pedig a műbecs szerinti (műrégészeti) értékek veendő-e számítási alapul? Szerző fejtegetései nem engednek semmi kétséget aziránt, hogy a kir. resolútiókban előforduló «plenus valor» és «juxta cursum» kifejezések nem a műbecsre, hanem csak az arany és ezüst értékre vonatkoznak, hogy tehát, a kik valamely kincslelethez igényt tartanak, azok — a mennyiben nekik részük természetben ki nem adathatik — csakis annak belső teljes fémértékét ércpénzben vagy pedig az érczfel pénz hozzáadásával számított papírpénzben, de nem a műbecsnek vagy archaeologiai érdeknek megfelelő értékét követelhetik.

«Ez a mai állapot» — így végzi szerző ezen fontos fejezetet — «mely iránt a legfelsőbb elhatározások, kir. leiratok és az ezeknek megfelelő gyakorlat, melyek alapján a felmerülő esetek megbírálandók és eldöntendők, semmi kétséget nem engednek». A füzet hátralevő része (95—109. l.) philologiai és jogtörténeti alapon a kincslelet kérdésének fejlődését adja a római császárság korában és kimutatja azon összefüggést, mely e jogi kérdés hazai fejlődése és a római császárok constitúciói között fölismerhető.

A becses mű harmadik füzetében szerző azon kérdéssel foglalkozni, hogy mai gyakorlatunk mennyiben felel meg a jog, a méltányosság, a tudományos és művészi érdekek szempontjából a mai idők igényeinek és körülményeinek.

—y.

* Az I. rész részletes ismertetését lásd A. É. 1888. 439—441. l.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

A VALLÁS- ES KÖZOKTATÁSÜGYMINISZTER 1890. évi jelentése az országgyűléshez, 226—230. lapjain a nemzeti múzeum érem- és régiség-osztályával foglalkozik. A miniszter hangsúlyozza, hogy «a régiség-osztály gyűjteményeinek folytonos jelentékeny gyarapodása évről-évre mindinkább érezhetővé teszi a kellő tér hiányának nagy hátrányát, melyen okvetlenül segíteni kell, hogyha nem akarjuk, hogy e nemzeti intézetünk működése megbénuljon. Már most is oly helyzetben van a régiség-osztály, hogy nagyobb tért igénylő tömegesebb szerzeményektől tartózkodnia kell, mert nem bírná elhelyezni. Azért az elmúlt évben az újabb rendezésnél is, mely június és július havában folyt, arra kellett tekintettel lenni, hogy a meglévő szűk tér a lehetőségig fölhasználtságos. Ily tömörttség leginkább az ősz- és ókori gyűjteményeknek, valamint a fegyvergyűjteménynek szolgáló (I—IV.) termekben észlelhető. Az osztály gyarapodása az 1889 szept. 1-től 1890. évi szept. 1-ig számszerint a következő tételeket tünteti föl. Az őskori gyűjtemény növedéke 610 db; az ókori csoporté 640 db, ezek közt 44 db arany és 7 db ezüst ékszer. A népvándorláskori korból való szerzemények összes száma 231 db, melyek közt van 9 arany és 13 db ezüst tárgy. A középs- és újkori emléktár 102 tárggyal gyarapodott. Kevésbé jelentékenyek a fegyver- és kincstár növedéke; ezeknek gyarapodása 56 darab. Az éremtár egészben 494 darab érem, emlékérem, bárcza és papírpénz-jegygyel szaporodott. A vétel útján szerzett régiségek értéke 3672 frt 72 kr., az érmeké 739 frt 33 kr.; az ajándékba nyert régiségek értéke 1025 frt 45 kr. az érmeké 38 frt 42 kr. A szakkönyvtár 116 művel gyarapodott. A tisztviselői karban az 1889-ben szervezett harmadik segédőri állás dr. Kuzsinszky Bálint gyakornok előléptetése által töltetvén be, a gyakornoki állást Nagy Géza, a székely múzeum őre nyerte el. Az osztály 8½ hónap alatt egészben 98-szor volt nyitva a nagy közönség számára és 67,284 látogatója volt; a nem nyilvános nyitások napjain 367 fizető vendég látogatta az osztályt.»

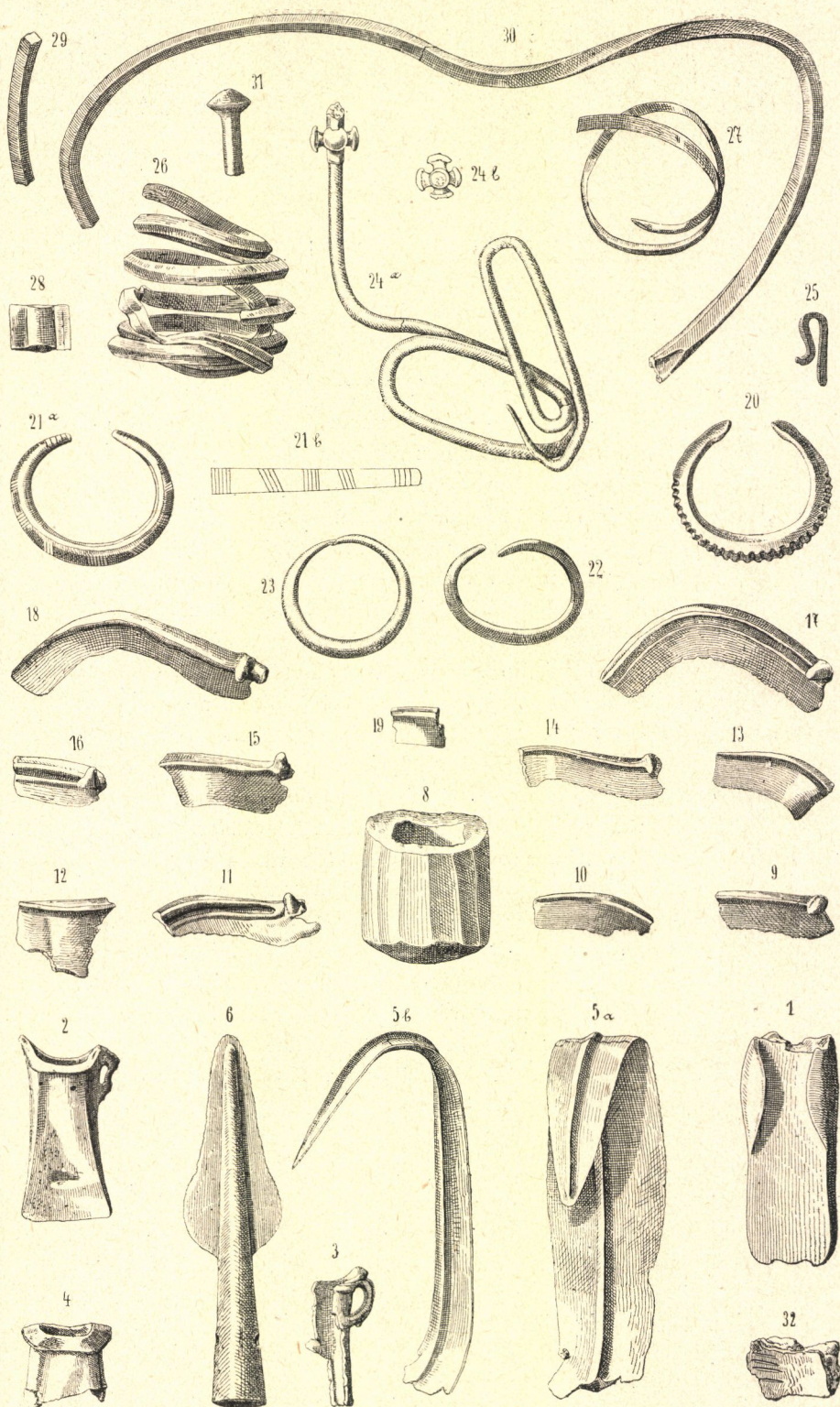
x. j.

A N. MÚZEUM RÉGISÉGTÁRÁNAK GYARAPODÁSA 1890-ben.*

Az év legbecsesebb szerzeményei közé tartozik azon küldemény, melylyel Farkas Sándor Szentés vidékéről a múzeumot megajándékozta. A buzgó gyűjtőnek

* 1890 márcziustól december végéig; az első évnegyed gyarapodásáról lásd az A. É. 1890 áprilisi számában a 189—191. l.

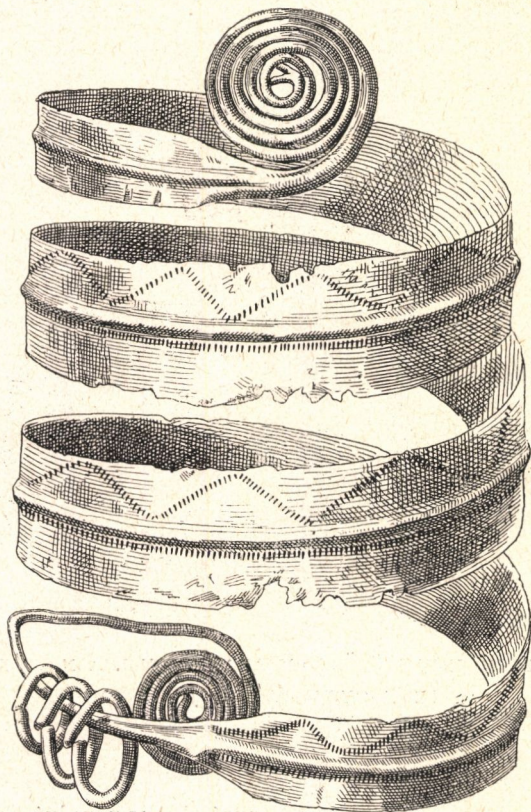

BEZDÉDI BRONZLELET A N. MÚZEUMBAN.

van fõntartva, hogy leleteit behatõbban ismertesse. Ezúttal beérjük azzal, hogy darabszám szerint fõlsoroljuk. Van a gyûjteményben 423 db tûzkõ és obsidián eszköz és nucleus, 9 db õskori csiszolt, 6 db átfûrt balta-tõredék, 1 db szarvasagancsból való tõr, 210 db õskori agyag edény és cserép, 2 db kõ.

Zomborból Frey Imrétõl kapott a múzeum ajándékba átfûrt kõbaltát. *Oláh-Láposról* (Szolnok-Doboka m.) halomból kiásott õskori grafitos cseréptõredéket adott át dr. Szendrei János a rég. társulat nevében.

HENGERDED BRONZTEKERCS, ÁLLÍTÓLAG NAGY-KAJDÁCSRÓL (TOLNA M.),
A N. MÚZEUMBAN.

Egy kétfülû agyagedénykét, 4 db síma, 1 db grafitos, 1 db kúszált vonalakkal díszített cserepet egy obsidián kőpengét hozott *Buzamezsról* (Szolnok-Doboka m.) Frink Lajos ajándéka gyanánt dr. Daday Jenõ.

Õskori réz vésõt állítólag *Komárom vidékéről*, kettõt állítólag Ó-Budáról, egyet Tolnamegyébõl és ugyan e megyébõl csákányt és horgot, ismeretlen helyrõl pedig réz fokost szerzett a múzeum.

B. Mednyánszky Dénes olvasztó tégelyt ajándékozott.

Állítólag egy *marosvásárhelyi* nagyobb leletből való 25 db tokos és hegyes orrú bronz véső, mely vétel útján került a múzeumhoz. Őskori bronz kardot, (mely ketté tört) szereztünk *Jederről* (Kővár vidéke), markolatgombja tojásdad. Tizenhat darab töredékből álló, nyilván gyűjtélékes bronzkincset ajándékozott *Moravicza-Vaskőről* Kukuk Szilárd üzemvezető. Van a kincsben sarló, 2 db ép és 11 db karperecz-töredék, 1 db hengerded tekercs töredéke. A leletet Böck János osztálytanácsos és Halaváts Gyula osztálygeolog urak közbenjárásának köszönjük. A *nyitrai* urnatemetőből Dettrich Péter földbirtokos néhány

ISMERETLEN EREDETŰ ŐSKORI ARANYLEMEZ, A N. MÚZEUMBAN.
LEGNAGYOBB ÁTMÉRŐJE 8.2 CM.

érdekesebb urnát s a bennök talált apró bronzmaradványokat ajándékozta. Majláth Béla a n. múzeum megbízásából ott járván, Dettrich úr pártfogásával föllásta a temető egy részét és kutatásáról folyóiratunkban jelentést is adott.* A temetőben tett észleletek összevágának egyéb őskori urnatemetőinkben tett tapasztalásokkal; az urnák typusa az ismeretes bronzkori alakokat tünteti föl és az égetett csontok és hamu maradványain kívül csupa oly apróbb ékszer került elé, mely az elégetett holttestet fődő ruhán volt: hengerded és korongos tekercsek, tűk, gombostűk, bronzgyöngyök. Föltűnő jelenség azonban az a kis szárnyas nyílhegy, minőt nálunk eddig bronzkori temető urnájában még nem constátálhattunk.

* A. É. 1890. 237—240. l.

Bezdedről (Szabolcs m.) való egy bronzlelet, melyet hivatalos úton az éjszakkéleti vasút igazgatóságától kaptunk ajándékba. Állott 34 dbból, melyekből a fontosabb darabok a mellékelt táblán ábrázoltatnak: 1. füles véső töredéke, 2. tokos véső, 3—4. tokos vésők töredékei, 5. a b. elhajlított törpenge, csonka; 6. lándzsacsúcs; 7. (vacat); 8. ismeretlen rendeltetésű csonka tárgy; 9—18. egész sarlók és töredékek; 20., 21. a b.—23. karpereczek; 24. a b. elgörbített hosszú tű, feje csonka; 25—27. és 29., 30. sodronyos tekercsek töredékei; 28. törpenge töredéke; 31. gombostű feje; 32. nyers bronzrög. — *Botpaládon* (Szatm.) kilencz tokos bronzvésőt találtak egy bögrében ebből hármat s egy karpereczet sikerült megszerezni. Bronz vésőt, erősen kihajló szélűt, szereztünk Székesfejervárról. Állítólag *Segesvárról* való két hengerded tekercs, tíz hajlású, átmérője 5·5—7 cm. Hasonló tekercseket szereztünk Tolna megyéből, állítólag Nagy-Kajdácscról (lásd az ábrát). *Margittáról* való egy csillagos bronzbuzogány, melyet Bubics Zsigmond püspök ajándékozott.

Őskori arany ékszerek. Vétel útján szereztünk két darab ékszert, halavány aranyból; láncszemeket és hasonlókat szereztünk Nagyvárad és Szolnok vidékéről. Állítólag Gyulafejervárról való, négyélű vastag sodronyból alkotott karperecz. Ismeretlen lelhelyű, egy sajátzerű idomú lemez, melynek rajzát ideiktatjuk. Keskeny végén csonka; a pont és gömböcsdíszek trébeltek, fölületének hajlásai véletlenségből eredtek.*

Hampel.

A N. MUZEUM ÉREMTÁRÁNAK GYARAPODÁSA.** *Ó-kori* éremgyűjteményünk vétel útján egy dioscuriai görög bronzéremmel gyarapodott, mely annyiban érdekes, hogy újszönyi leletből származik. Római érmeink sorozataihoz a következő ajándékok és vételek járultak. Ajándékok: *Rajkovich* Elektől (Budapest) Domitianus egy kopottas bronzérme, *Türk* Emiltől (Buda), Trajánus nagyobb bronzérme, *Récsey* Viktortól (Tihany) I. és II. Constantinus-féle, a tihanyi félszigeten, Apáthi mellett talált két kisebb bronzérem. Ezeken kívül a műemlékek orsz. bizottsága küldött be egy Visegrádon talált, II. Valentinianus-féle kis bronzérmet.

Vételek: a gerendi (Hunyadmegye) leletből egy Caracalla és egy Julia Mammæa-féle ezüst denár; magánkézből Sept. Severus és Alexander Severus császárok egy-egy ezüst denára.

Barbár érmeink sorozatainak gyarapítására, két leletből válogattunk ki több darabot; egy tolnamegyei leletből két ezüstöt a szokásos lovas alakkal s 7 drb. pötin-érczből készült tetradrachmát; egy másik erdélyi leletből pedig 3 szintén a lovas-typushoz tartozó ezüst változatot. Utóbbi vétellel együtt szereztünk egy jó fentartású ezüst denárt Recesvinthus góth királytól.

Magyar gyűjteményünk úgy számra, mint minőségre nézve jelentékeny szaporodást mutat. Árpádkori érmekeket a következők ajándékoztak: *Kriszton*

* A jelentést folytatjuk a következő számban.

** Éremtárunk 1890. évi január—márcziusi gyarapodását az Arch. Ért. tavalyi áprilisi (2-ik) füzetében közöltük, most folytatólag az év bezáráig terjedő háromnegyedévi időszakról adunk kimutatást.

és Társa, orosházi téglagyár-tulajdonosok, Majláth Béla nemz. múzeumi könyvtárőr közvetítésével I. Lászlónak (III. b. sp.) és II. Istvánnak (III. sp.) a paskumi dűlőben talált denárait; ugyancsak Orosházáról a gróf *Trauttmannsdorff*-féle uradalom IV. Béla és V. István byzanti típusú rézpénzét s *Pongrácz* Jenő ugyanazon királyok keleti feliratú rézpénzét küldötték be. Vétel után árpádkori érmeinket IV. László egy új fajú denárával gyarapítottuk. *Killer* Frigyes német-csanádi esperes-plébános Róbert Károly egy ezüst denárát ajándékozta, vétel után pedig e király széles garasát s egy ritkább denárát (oroszlán, nyílt korona fraktur felirattal, I. Arch. Ért. 1879. 393. l.) szereztük; hasonlóan Róbert Károly és Nagy Lajos négy különböző veretű budai kis ezüst pénzét, köztük egy kiadatlan speciessel.

I. Lajosnak két arany forintját szereztük meg (aradmegyei lelet), Cattaro város igen szép fentartású rézpénzét anjou-magyar címerrel és Szent Trifonius-sal, a város védszentjével s Zára városának szintén Nagy Lajos korából származó érdekes réz érmét két példányban, az előlapon Moneta Jadrae felirattal, hátlapon Szt. László mellképével s *S · L · R · ZIGARI-H* körirattal.

Mária királyné érmelése szintén jól van képviselve ez évi gyarapodásunkban. 8 darab arany forintját, melyek mind érdekes változatokat képeznek, leletből vásároltuk, két denárát pedig Biharmegye alispáni hivatala küldte be.

Mária férje és utóda, Zsigmond, érmei imponáló nagy számukkal tűnnek ki. Az év folyamán ugyanis, Ausztriában egy nagyobb aranyérem-lelet merült fel, melynek nagyobb része egy bécsi pénzváltó-üzlet tulajdonába került. A lelet csupa Zsigmond-féle arany forintokat tartalmazott, melyből mi 34 db. ritkább s részben eddig ismeretlen bélyegváltozatot válogattunk ki; ugyancsak e leletből más kézből még 11 Zsigmond-aranyat szereztünk.

A következő királyok korába tartozó szerzeményeinket összefoglalva mutatjuk ki. Albert denára (vétel), I. Ulászló réz fillérei, 6 db. *Lunáček* József ajándéka (Felső-Esztergály, Nógrádm.), V. László denára, *König* István új-hartyáni lakos ajándéka; Hunyadi Mátyás aranyai, 21 db (vételek); II. Ulászló zavart köriratú aranya (vétel), Hunyadi Mátyás és II. Ulászló denarai (2 db), *Goldberger* Mór, galántai tanító ajándéka; II. Lajos vastag veretű (piéfort) denára 1517-ből (csere útján); II. Lajos és Rudolf denarai, *Vizer* Péter, aradi ügyvéd ajándéka (gyoroki lelet); 24 db magyar denár (vétel a decsi éremleletből); II. Ferdinand 1633. évi féltallérja (csere); 5 db. vegyes habsburg-kori denár és poltura *Perlberg* József ajándéka, 3 db. habsburg-kori denár s egy szegedi híd-bárcza, *Nuber* Károly Ferencz ajándéka; I. Lipót K—B. 1682. évi 10 arany súlyú érme (vétel); III. Károly polturája *Seres* András m.-államvasuti pályáőr s 5 db. I. Ferencz-korabeli rézpénz, *Türk* Emil ajándéka.

Erdélyi éremszerzeményünk: 9 db. Bocskay István, Báthory Gábor és Apaffy Mihály-féle 3-as garas (vétel); Apaffy 1663. évi brassai tallérja (vétel); III. Károly egy ritka erdélyi tallérja 1712-ből (csere).

Ide kell soroznunk egy raguzai 3-as garast s 4 török oszporát (vételek, hazai leletekből).

Emlékérem-gyűjteményünk nem sok, de díszes és nagybecsű darabokkal gazdagodott. Ő *felsége a király* főkamarási hivatala, Ferencz Salvator főhg. és

Mária Valeria főhőgnő esküvői emlékérmét oxydált ezüsből küldte meg, *Arad* sz. kir. város közönsége pedig, *Salacz* Gyula polgármester útján, a vértanúk szobra leleplezése ünnepére vert nagy $37\frac{1}{8}$ arany súlyú emlékérmét küldte nemzeti intézetünknek. A szép előállítású érmet előlapján Hungaria alakja látható, magasra emelt jobbában koszorúval, baljában földre bocsátott egyenes karddal, oldalt 1890 — október 6. felirattal. Hátlapját gallyakkal övezett tábla foglalja el a 13 vértanú nevével, felül ARAD, alul 1849 október 6. felirattal.

Egyéb ajándékaink: *Bungyialek* Jánostól, Milán szerb király trónralép-
tének bronz emlékérmé, *Schön* Sándortól (Nagy-Bánya) egy sárgaréz kegyérem.

Szerzeményeink: 3 drb. ugynevezett pion, vonatkozással Eszék, Érsekújvár ostroma s a tiszai hadjáratra, a XVII. századbéli török háborúból; néhai *Rómer* Fl. Ferencz, a n. múzeum egykori régiségtári őrének az 1867 évi párisi kiállításon nyert ezüst díjérme; «A pesti törvényhallgatók» feliratú, 1844—45. évi ezüst jelvényérmek, egy sopronyi emlékérem (Weszerle F. Tab. IV. 18.) csege-
szerű veretben, Báthory Zsigmond ujkori egylapú bronz fémere s egy «Ludwig
König» feliratú, valószínűleg maria-zelli kegyérem.

Külföldi éremgyűjteményünk gyarapításához járultak: *D. Molnár* Pál és *Seres* András egy-egy ausztriai kisebb ezüstpénzzel, *Pongrácz* Jenő (Pusztaszent-Tornya, Békéscsaba) 2 frizachi denárral és I. Zsigmond lengyel király danczigi garasának egykorú utánzatával, *Perlberg* József 5 drb. kisebb osztrák és lengyel éremmel, *Majláth* Béla és a gr. Trauttmannsdorff-uradalom, egy, illetőleg öt drb. frizachival, *Öreg Czuth* János (Tót-Kovácsháza) Báthory István rigai 3-as garasával, *K. Nagy* Dezső, I. Zsigmond danczigi garasával, *Vizer* Péter (Arad) 3 darab sléziai és schweidnitzi garassal a XVI. századból.

Vétel útján szereztünk: egy Hunyadi Mátyás-kori boroszlói garast, 36 drb. lengyel 3-as garast, egy Mircse-féle havaselti denárt, egy gyakovai (albániai) kereskedőtől 3 középkori ezüstérmet s három hivatalosan érkezett leletből, és pedig a perlakiból egy obereyssel aranyat, a Draskóczy-félebből 6 drb. branden-
burgi, leuchtenbergi, nimwegeni, nordhauseni és salzburgi tallért, az alsó-fegy-
verneki leletből Lübeck, Hamburg, Reckheim városok, a lüttichi püspökség,
XIV. Erik svéd király s a Mansfeld grófok egy-egy tallérát.

Vegyes érmek. Soknemű tartalmánál fogva e cím alá foglaljuk azon 43 darabból álló gyűjteményt, melyet *Görgey* Arthur tábornok személyesen gyűjtött Visegrádon, melyben minden korszak képviselve van. Vannak ugyanis a gyűjteményben római érmeken kívül, magyar denárok, osztrák tartományiak, lengyelek, rigaiak, olmcz-püspökségi és salzburgi érsekségi érmek, melyek Magyarországon a hazai veretek közé keverve voltak általános forgalomban. A kis gyűjteményt a tábornok *Czobor* Béla, a műemlékek orsz. bizottsága előadója útján küldte be a múzeumnak.

r—y.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT választó és évi közgyűlését a múlt évi december hó 30-án tartotta meg, a magyar tud. akadémia heti üléstermében. Jelen voltak Pulszky Ferencz elnöke alatt Majláth Béla, gróf Hunyady László, Ráth György, Zsigmondy Gusztáv, dr. Fröhlich Róbert, dr. Kammerer Ernő, dr. Pósta Béla, Nagy Géza igazgató választmányi

tagok, Lipcsey József pénztárnok, dr. Szendrei János titkár, Miletz János, Halavács Gyula, Reiner Zsigmond, Kunvári Fülöp, Pásztor József, Szumrák Pál és 12 más hallgató. Elnök megnyitván az ülést, jelenti, hogy a folyó év végével az elnökség és igazgató választmány alapszabályszerű 3 éves megbízatása lejárván, újra választandók, miért is annak megejtésére a közgyűlést fölhívja. A szavazó czédulák szétosztatván, a szavazatok egybegyűjtésére Majláth Béla kéretett föl. Ezután dr. Pósta Béla értekezett hosszabban a lausitzi jellegű urnatemetőkről, majd Pulszky Ferencz elnök mutatta be a görbői aranyleletet és az ó-szőnyi domborműves csonttáblákat. Ezalatt a szavazás megtörténvén, annak eredményéről Majláth Béla tesz jelentést; mely szerint a jövő 1891—1893-ik évi ciklusra megválasztottak:

Elnök: Pulszky Ferencz, másodelnök: báró Nyáry Jenő. a) *Az állandó választmányba*: báró Radvánszky Béla és dr. Gömöri Havas Sándor Budapesten, Ormós Zsigmond Temesvár, gróf Apponyi Sándor Lengyel. b) *Ideiglenes* (minden három évben kilépő) *választmányi tagok* (1891—1893-ra). *I. Budapesten*: dr. Boncz Ödön, dr. Czobor Béla, Csontos János, Dedek Crescens Lajos, dr. Fejérpataky László, dr. Fröhlich Róbert, gr. Hunyady László, dr. Hampel József, dr. Kammerer Ernő, dr. Kuzsinszky Bálint, Nagy Géza, herczeg Odescalchy Arthur, dr. Pósta Béla, dr. Réthy László, Széll Farkas, Szilágyi Sándor, gróf Sztáray Antal, dr. Torma Károly, dr. Török Aurél, dr. Thallóczy Lajos, Zsigmondy Gusztáv. *II. Vidéken*: Bunyitay Vincze Nagyvárad, Csoma József Devecser, Darnay Kálmán Sümeg, Foltin János Miskolcz, Huszka József Nagy-Kálló, Haan Lajos Békés-Csaba, ifj. Kubinyi Miklós Árva-Váralja, Könyöki József Pozsony, Lehóczky Tivadar Munkács, Némethy Lajos Esztergom, Rakovszky Ferencz Nyitra-Novák, Spitzer Mór Pozsony-Széleskút, Téglás Gábor Déva és Wosinszky Mór Apar.

Majd a társulati titkár olvasta fel jelentését a lefolyt 1890-iki társulati évről. A társulat 12-ik éve áll fenn. A lefolyt évben a társulat hat nyilvános és két zárt ülést tartott, melyeken Pulszky Ferencz, Myskovszky Viktor, dr. Hampel József, Wosinszky Mór, Nagy Géza, Némethy Lajos, Récsey Viktor, dr. Czobor Béla, dr. Pósta Béla és dr. Szendrei János tartottak értekezéseket.

Ezen értekezéseken kívül s részben azok folyamán az ország különböző vidékeiről a tabi bronzkori, a rakamazi őskori aranylelet, a borozdi bronz-, a dicső-szentmártoni XVII. századbeli, a perkáti vaskori, a borsod-harsányi őskori, a szomolányi őskori, a stomfai római, az oláh-láposi (erdélyi) őskori, a görbői őskori arany-, az ó-szőnyi népvándorláskori, a veszprémi, aszófői és jobai őskori leletek, valamint a nemzeti múzeum régiségtárának egyéb ez évi szerzeményeiből mintegy 50 darab becses régiség s a Tarnóczy-féle gyűrű-gyűjtemény egy része mutatott be.

Főképen és első sorban feladatunk levén régészeti emlékek föl kutatása, e célból a lefolyt évben megbízatásunk folytán régészeti ásatásokat eszközölt Sándorffy Nándor Szomolányban, Récsey Viktor a Balaton vidékén s a titkár Stomfán, hol egy római kisebb castellum maradványai és Oláh-Láposon Erdélyben, hol egy nagyobb szerű őskori halom temetkezési telep takartatott fel. Mindezen ásatásaink eredménye gyanánt pedig 51 darab régiség szállított be

és adatott át a nemzeti múzeumnak. A lefolyt évben 20 tag lépett be a társulatba, kilépett 6, meghalt 9 tag; közöttük gróf Károlyi Alajos, gróf Károlyi Gyula, báró Inkey Nándor, gróf Andrássy Gyula és báró Orbán Balázs alapító tagjainkat legsúlyosabb veszteségeink közé számítjuk. Közülök gróf *Andrássy Gyula*, a művészet és a múltak emlékeinek valóban igaz barátja. Budai palotája és vidéki kastélyai telve voltak műkincsekkel, melyekkel kiállításainkon mindenkor résztvett. Báró *Orbán Balázs* nemes alakját bizonyára mindenki ösmeri s emlékezetében őrzi, ki társulatunk üléseinek látogatója. Számtalanszor értekezett s tartott fölolvasásokat üléseinken s közlött archæologiai tárgyú czikkeket folyóiratainkban. Deés város régiségeinek, Torda város monographiájának s különösen a székely földről szóló nagy munkájának megírása által, mely utóbbiban különös súlyt fektetett a régészeti és műemlékekre, az erdélyi részek történetirői között maradandó érdemeket szerzett. Ez évben veszítettük el még tagjaink sorából Beliczay Jónást is, ki szintén foglalkozott régészeti és történelmi tanulmányokkal s a magyar styl létezésének egyik lelkes hirdetője volt. Az év folyamán társulatunk összes bevétele 2956 frt 89 kr, kiadása pedig 2250 frt 70 kr volt, minek folytán a pénztári maradvány 706 frt 70 kr, úgy hogy ehhez hozzáadva a társulatnak értékpapirokban fekvő 8300 forintnyi vagyonát, összes vagyonunk ma 9006 frt 70 kr.

Meg kell még jegyeznünk, hogy ez évben új pénztárvizsgálati és kezelési szabályzatot alkotván, társulatunk törzsvagyonát a pesti hazai első takarékpénztárnál oly módozatok mellett helyeztük el, hogy az emberileg nyújtható minden biztonságban van. A helybeli tagokra nézve a szelvényes nyugtakönyvet s általában a kettős könyvvitelt hozva be, pénztárkezelésünk mintaszerűnek mondható.

A titkári hivatal a folyó évben 1320 ügyszámot intézett el, mely 3700 postai expeditiót kívánt.

A társulat titkára jelentését jóváhagyólag tudomásul veszi.

Dr. Fröhlich Róbert, mint a kiküldött pénztárvizsgáló bizottság jegyzője, ezen bizottság Zsigmondy Gusztáv és dr. Szendrei János együttes jelentését olvasta fel, mely szerint a pénztár egy alkalommal előre be nem jelentve rögtön s másodízben az év lezártaival megvizsgáltatván, minden a legnagyobb rendben találtatott; — a pénztári állapot és vagyon, mint fentebb kimutattuk: miért is Lipcsey József társulati pénztárnoknak ezen évre nézve a felmentvény megadatik, s buzgalmaért köszönet szavaztatik. Ugyancsak dr. Fröhlich Róbert olvasta fel ezen bizottságnak a jövő évi költség-előirányzatra vonatkozó jelentését és javaslatát. E szerint a társulat bevételei a jövő 1891-ik évre: 2616 frt 70 krral, kiadásai pedig: 2370 frttal s így 246 frt pénztármaradvánnyal irányoztatnak elő. Ezután a választmány az osztály- és társulati tisztikart választja meg. Úgymint: Az 1891—93-ik évekre. Az I. ősrégészeti és embertani szakosztály elnöke: dr. *Török Aurél*, előadója: dr. *Kuzsinszky Bálint*. A II. antik, emléké- és éremtani szakosztály elnöke: dr. *Hampel József*, előadója: dr. *Fröhlich Róbert*. A III. magyar emlék-, érem-, czimer-, pecsét- és fegyvertani szakosztály elnöke: dr. *Thallóczy Lajos*, előadója: *Nagy Géza*. A IV. egyházrégészeti szakosztály elnöke: dr. *Czobor Béla*, előadója: *Dedek Crescens Lajos*. Titkár: dr. *Szendrei János*. Pénztárnok: *Lipcsey József*. Ügyész: *Gaál Ernő* köz- és váltó-

ügyvéd és váltójegyző. Végül az elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére *Majláth Béla* és *Nagy Géza* v. t. urakat kérvén föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGESZETI ES EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi január hó 27-én tartotta meg ez évben első ülését. Pulszky Ferencz elnökle alatt jelen voltak: Majláth Béla, gróf Hunyady László, Zsigmondy Gusztáv, dr. Fröhlich Róbert, dr. Réthy László, dr. Boncz Ödön választmányi tagok; Reiner Zsigmond, Halavács Gyula, Vásárhelyi Géza, dr. Szombathy Ignác, Miletz János, dr. Könyöki Alajos, dr. Hermann Antal, dr. Téry Ödön, Török Árpád, Pásztor József, Kunváry Fülöp, Lipcsey József pénztárnok, a titkár és 10 más hallgató. Az első értekezés *Récsey Viktoré* volt s a Balaton vidékén eszközölt régészeti kutatásairól szólott, melyet a leletekkel együtt dr. Pósta Béla v. t. mutatott be.

Ezután a társulati titkár olvasta fel *Bartalos Gyula* értekezését a Mátra és Bükk hegységben levő őskori síremlékeknek tartott bálvány és ú. n. «kaptárkövekről». Bemutatván a rendkívül érdekes fényképi fölvételeket is, hosszabb fejtegetéseket fűzött a fölolvasáshoz. Általában nagy fontosságúaknak jelezve ezen emlékeket, kíváncsnak tartja a kutatások szakszerű folytatását s esetleg ásatások foganatosisát is, mire nézve indítványozza, hogy a társulat ez ügyet anyagilag is támogassa. Mi a költségvetés keretén belől elfogadtatik s a titkár utasíttatik, hogy ez irányban a jövő nyáron a megfelelő lépéseket tegye meg. *Dr. Fröhlich Róbert* fölvilágosításul előadja, hogy a fővárostól nem messzire, Ercsi határában, a Kutyaváron, szintén van egy ily kaptárkö, oldalában hasonló bevágott fülkékkel. Majd *Pulszky Ferencz* társulati elnök mutatja be a nemzeti múzeum legujabb szerzeményeiből a nagy-enyedi, xvi. századbéli ezüst magyar férfi-ékszer leletet, érdekes fejtegetések kíséretében. Titkár jelenti, hogy Spitzer Mór ig. választmányi tag Pozsony-Széleskutról 100 frttal a társulat alapítói sorába lépett. Rendes tagokul megválasztáltak: *Koronghy Henrik* Budapest, (ajánlja Szentiványi Zoltán), *Novák Sándor* Kolozsvár (ajánlja a titkár), *dr. Bartalos Gyula* Eger (ajánlja Kandra Kabos) és végül *Spuller Ferencz* Budapesten (ajánlja Pasteiner Gyula). Végül a pénztárnok a január havi pénztári kimutatást olvassa fel, melyet e füzet borítékán közlünk. Az ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére dr. Pósta Béla és dr. Réthy László v. t. kérvén föl, az ülés véget ért.

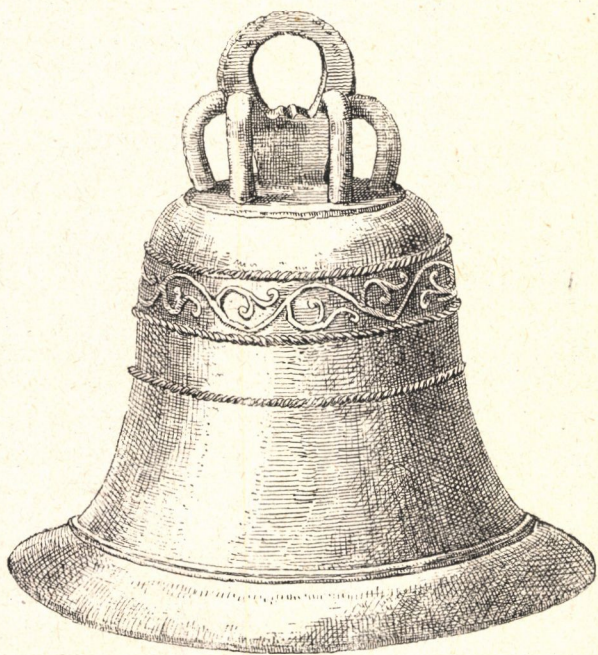
Dr. Szendrei János,
titkár.

A DÉL-MAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI- ÉS RÉGESZETI MUZEUM-TÁRSULAT költségvetését 1891-re megállapította. E szerint 2200 frtnyi bevétele lesz az egyletnek, melyből 200 forintot költ «múzeumi tárgyak, könyvek» beszerzésére. Ha ennyi a temesvári múzeumnak egész tárgyi javadalma a gyűjtemények gyarapítására egy egész évben, az igen kevés, különösen ha még szakkönyvtára szükségleteit is ebből az összegből fődözi az

intézet. Ez idő szerint van a társulatnak 120 fizető tagja és törzsvagyona kamatai kitesznek 1600 frtot. x.

NOGRÁDMEGYÉBEN múzeum-egyesület alapítására történtek az előkészületek. A folyó év elején Balassa-Gyarmaton tartott értekezleten, hír szerint már 90 tag jelentette beléptét ez új közművelődési társulatba. Nógrádmegye, melynek területén már a negyvenes és ötvenes években oly sikerrel folytak a régiségi ásatások és hol napjainkban is néhány buzgó szaktársunk működik, valóban megérdemli a maga múzeumát. y.

KÖZÉPKORI HARANG A N. MÚZEUMBAN;
TALÁLTÁK 1881-BEN MINDSZENTEN (CSONGRÁD M.) $\frac{1}{3}$ NAGYSÁG.

KÜLÖNFÉLÉK.

SCHLIEMANN HENRIK †. Múlt évi december 26-ikán Nápolyban meghalt 69 éves korában azon férfi, kinek a classikai archæologia az utóbbi évtizedekben legtöbbet köszönt. Schliemann ásatásai, melyeket ő 1871-től élte végeig majdnem szakadatlanul folytatott, a görög hőskor helyes fölismerésére korszakos jelentőséggel bírtak. Legelőbb Trója, utóbb Mykene, Tiryns, Orchomenos, Ithaka föltárultak a bámuló kortársak szemei előtt és oly megbecsülhetetlen kincsekkel gazdagították az athenei és berlini múzeumokat, melyeknek e korból másutt nincs párjuk. Ásatásairól nyomban vaskos kötetekben, legtöbbször három nyelven, adott hírt az «ásó ifjú tudományának» megalapítója, miként Schliemann magát nevezni szerette. Sok öröm, de sok támadás is volt e dicső pályán osztályrésze. Különösen trójai könyvei miatt keserítették meg az áldozatkész kutató napjait, de munkakedve a támadásokból is erőt merített és Dörpfeld Vilmossal együtt a múlt évben újult kedvvel hozzáfogott iliumi ásatása folytatásához.

Halála nagy csapás tudományunkra. Csak egy reményünk maradt: hogy lelkes özvegye folytatni fogja az ő kutatásait. Az ő halhatatlan érdemei sehol sincsenek inkább méltatva, mint Dr. Schuchhardt ismert művében, melyet a m. tud. akadémia könyvkiadó vállalatában még ez év folyamában fog kézhez venni a hazai olvasó közönség.

x. y.

SIMOR JÁNOS hercegprimás, ez évi januárius 24-ikén bekövetkezett halála gyászba borította a magyar egyházat. Nevét megörökítő tettei között van sok, mely szakunk körében is föntartja emlékét. Középkori egyházi épületeink sorsát mindig szíven hordta; az ő nevéhez fűződik a győri székes-templom és az esztergomi szt. István-csarnok helyreállítása. Győrött és Esztergomban múzeumokat alapított és a világhírű esztergomi kincstárt oly helyre tette, mely méltó hozzá és oly fényes kiadványban bocsájtatta közre, mely nemcsak a mi irodalmunkban tett számot. Gazdag könyvtárában becses műtörténeti munkák nagy tömegét gyűjtötte össze, a milyen hazánkban csak kevés helyütt van. A tudványók sűrű raja, mely e drága remekművekből fogja majd tudományos művelését nyerni, még nemzedékek múlva is áldani fogja e könyvtár bőkezű alapítóját. Nekünk pedig, szaktársainkkal együtt, az a fohászunk, vajha tudományunknak az egyházi főurak közt sok oly Mäcenása akadna, mint ő! Nyugodjék békén!

H.

A M. T. AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGA múlt évi december 23-ikán tartotta negyedik ülését. A folyó ügyek elintézése után napi

rendre került az országház-építő bizottság átirata, melyben az akadémiától vélemény kéretik az iránt, minő volt a honfoglalás idejében a beköltöző magyarok s az itt lakó népek öltözete. A bizottság elhatározta, hogy Pulszky Ferencz fölkérendő, hogy az azon időből fönmaradt archæologiai emlékek alapján írjon e tárgyról értekezést, melyben e tárgyról tett tanulmányait az akadémia elé terjeszténé, mire a fölkért elnök szívesen ráállott. A bizottság által novemberi ülésén megválasztott új kültagokat a II. osztály és az Akadémia összes ülése helybenhagyván, a bizottság új kültagjai következők: Bubics Zsigmond kassai püspök, dr. Forster Gyula a műemlékek országos bizottságának elnöke, Fittler Kamill az orsz. iparműv. múzeum őre, Möller István a műemlékek orsz. bizottságának segédépítésze, Rauscher Lajos műegyet. tanár, Schulek Frigyes tanár és a műemlékek orsz. bizottságának építésze, Steindl Imre műegyet. tanár. a.

EGYETEMI ELŐADÁSOK az 1890—91-iki tanév második felében. Dr. Pasteiner Gyula kétszer hetenként tárgyalja a művészetek történetét Magyarországon és három leczkét szán hetenként Ráfáel élete és műveinek, mint a classikai archæologia helyettes tanára a cl. archæologiának encyclopædiájáról hirdetett két órás kollegiumot és két órát hetenként szentel a régi görögországi városok helyrajzában; dr. Czobor Béla heti két órában fejtegeti a keresztény műarchæologia encyclopædiáját és egy órát fordít hazánk középkori festészeti emlékeire. x. y.

NEPVÁNDORLÁSKORI KINCS SZABOLCSMEGYÉBEN. A rajzban bemutatott három érdekes tárgy szabolcsmegyei gyűjtő tulajdonát képezi. A *csa.* ezüstműből való és majdnem teljesen ép; még az a görbe vörös rézpeczeg is megvan, mely a csat nyelvét a karikához köti. A fölület keretén látható háromszögű mélyedések a karikát s a négyszögű testet összekapcsoló pánt fölülete, a karika felső lapjai, valamint a nyelv elején s tövén látható dombordiszek aranyozottak. A csat négyszög testének mélyített középterét rovátkos arany sodronnyal szegélyezett arany lemez foglalja el, melynek fölületét négy simára köszörült indiai gránátkő ékíti, a gránátkövek simafalú aranykeretekben foglalvák és a keretet rovátkos arany sodrony szegélyezi körül. A keret négy sarkába ugyanannyi ezüst akla kapcsolta össze a csat testének felső és alsó lemezét; az egyik akla elveszett. A keret külső szélét és a gyűrűtartó lemez tövét ponczczal bevert apró vonaldisz ékíti, hasonlóan a karika fölületének három lapját ponczczal beütött kisebb és nagyobb pontsor görbe vonalsor és három szögbe rakott kördisz ékíti. A nyelvnek a karikára hajló vége hosszában futó rovátkokkal ékes, melyek befelé domborodó körtekercsben végződnek. A csat egész hossza 13 cm.; a négyszögű test hossza 6 cm., szélessége 4 cm., ferdén fölfelé futó síma oldalainak szélessége 6 mm.; a karika legnagyobb átmérője alul 5·8 ctm., fölül belső legnagyobb átmérője 4 cm., a nyelv legnagyobb átmérője 7·2 cm.

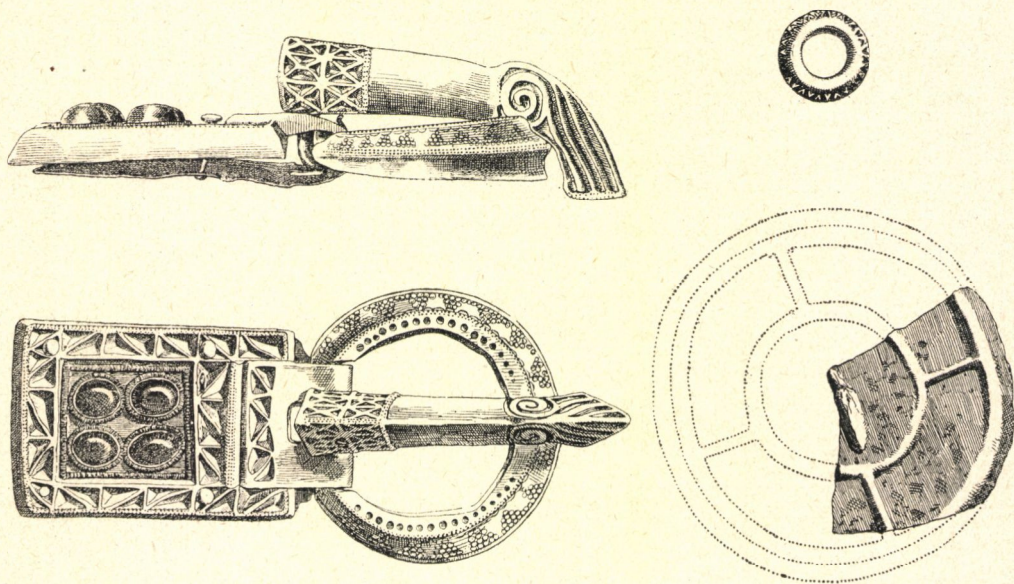
Az ezüst karika a rajta lévő diszítés miatt érdekes, a gyűrű fölületén fölül és alul bevert lándzsaidomú levélke formájú mélyedések vonulnak végig, a levélke csúcsa fölváltva fölfelé vagy lefelé irányúl, némelyekben ezüstanyag másokban niello (?) töltötte be ez idomokat és ezek a mennyiben most is megvannak, a

karika fölületéből kidomborodnak. A karika egész átmérője 2 cm., belső átmérője 1 cm. A karika rendeltetése bizonytalan.

A harmadik tárgy tükör csonka töredéke, eredeti idomát és fölülete díszítését az idezárt rajz tünteti föl, közepén kis átlukasztott füle van, melyen zsineget lehetett áthúzni, a mivel fölakasztották. Alsó síma lapja fényesre van kicsiszolva és most is híven tükrözi vissza a reaeső fénysugarak képét. Anyaga ólom, réz, ón stb.-ből van összekeverve, a mely keverékfém már az ókorban is tükörök lemezeinek előállítására szolgált. A népvándorlási korban néha fibulákat is készítettek tükörfémből.

ab.

NÉPVÁNDORLÁSI KINCS SZABOLCSMEGYÉBEN.

ANTIK ERMEK ÜVEG UTÁNZATAI. Ermelléken nem rég valami húsz darab antik érem nagyságával és idomával bíró üveglemezkét találtak, melyből alkalmam volt egyet látni, a többi állítólag elkallódott. Egyik oldalán a Balbinus és Papianus római imperatorok érmein előforduló revers domborodik ki: két egymásba kulcsolt kéz és PATRES SENATVS körirat. Másik oldala síma, fölülete kissé érdes, talán mert földben volt. Hogy került ez a «lelet» az Érmellékre és föld alá, nem tudom, de valószínű, hogy valamely angol vagy belga üvegyárból származik.

Hpl

A SELMECZBÁNYAI ÖTVÖSÖK ÉS FESTŐK PECSETJE 1630-ból. Az itt ábrában is bemutatott s 35 mm. átmérőjű pecsét külső kerületét virágmustrájú koszorú díszíti, a melylyel párhuzamosan egy keskenyebb s hasonló mustrájú koszorú halad. Az ezek között helyet foglaló körirat: S · AVRIFABR · ET PICTOR · CIVITATIS · SCHEMNICENSIS · 1630 · tanúsága szerint e pecsét 1630-tól a selmeczbányai ötvösök és festőké volt. A körirat kezdeténél

egy a pecsét középső szelvényébe benyúló paizs foglal helyet, melyen egy fedeles kelyhet s ennek jobb és bal oldalán, valamint a talpa alatt egy-egy, összesen három czímert látunk; a kehely az ötvösöket, a három mesterpaizs a festők czéhét képviseli. A pecsét köralakú belső mezejének átmérője 22 mm., alul szelvényezett, melyben az imént említett paizs s ennek két oldalán egy-egy rozetta foglal helyet. A pecsétnek szelvényfölötti mezője koczkázott padlójú ötvösműhelyt ábrázol. A műhely előterében háromlábú homorú faszéken bal lábát előrenyújtva, jobb lábát pedig maga alá húzva ül a mester s ezúttal szent Eligius püspök az előtte álló kettős ülőn trébelő pörölyével egy az ülőre helyezett tárgyat trébel. Arcza szakálos és bajuszos. Fejét kettős csúcsú diszes püspöki mitra fűdi, melynek fölületét gyöngyök ékítik és hátul lebegnek szallagjai, vállán bő köpönyeg van erősítve, mely hátra van vetve, hogy a mester keze szabadon mozogjon és gazdag redőkben szállong, a mester testét talpig érő gazdag redőjű bő tunika fűdi. Derékban zsinag testhez szorítja a tunikát s újjai ránczokba vannak fűltozva az alkarján. Lábain hegyes csúcsú cipőt visel. A kettős üllő hordóidomú fatuskóba van illesztve, domború oldalán S · ELOG(ius) felírás olvasható, hogy ne legyen a mitrás mester kiléte iránt kétség; az ötvösök védszentjének: szent *Eligius*-nak (Elogius, Sanct Elog) nevét jelenti; a trébelő mester tehát maga a szent püspök. Jobbra tőle a háttérben keretes szélű, négyyszögű s az ötvösművészetnél használatni szokott szerszámokkal megrakott munkaasztal látható; ennek mellső szélén van a bőrkötény, mely a munkaközben leeső hulladékok felfogására szolgál. Az asztal ugyanezen szélén látható az a nyelvalakú kiugrás is, mely még napjainkban is helyet foglal aranyműveseink munka-asztalain. Az asztalon már készen áll a kehely lába, melynek kuppáját most trébéli a püspök és mellette szerszámok hevernek, melyek közül fölismerhetők a véső és fogó, az ár, a gréstikkely és a póris-tartó (?) szelencze. A mester nevét, ki mindezt bámulatra méltó ügyességgel és jó izléssel a pecsétlőbe véste, az üllő két oldalán elhelyezett H G kezdőbetűkben van elrejtve. A pecsétnyomó a selmeczbányai városi levéltárban őriztetik, a honnan közvetve Selmeczbánya sz. kir. város főpolgármesterétől, Ocsovszky Vilmos kir. tanácsos urtól és kedves rokonomtól, közvetlenül pedig Ráthgeb Albin város gyakornok urtól szereztem azt meg e folyóirat hasábjain való közlés céljából.

Nagy-Szóllós, 1890. november.

Mihalik József.

BAGDADI ÉREM. Bulkeszen (?) (Bácsm.) nem rég arany érmet leltek, melyet a bagdadi kalifa az abbasida családbeli Musa-al-Hadi, a Higma 168—170. éve között veretett, ez az évköz megfelelven a Kr. utáni 785—787. éveknek. Állítólag az érmet más egyéb régiségekkel együtt került elé.

SZEGEDI LELET. A folyó év elején értékes középkori sírlelettel gazdagodott a szegedi múzeum. Szegedi tanyáján még múlt ősszel ásatott föl Ördög

A SELMECZBÁNYAI ÖTVÖSÖK
ÉS FESTŐK PECSÉTJE.

András egy nalmot szőlejében és ott állítólag öt emberi csontvázat és két ló-csontvázat talált. A csontok körül ékszerek heverték, minőket a pilini, verebi, benepusztai és más IX—X. századi sírleletekből ismerünk; tetemes az ezüst-boglárok száma, volt több ezüst karperecz, volt két hüvelyknyi hosszú fülbevaló, minő az eddigi leletekből még nem került elő és találtak ép vaszablát, kengyelvasat és vas nyílhegyeket. Januárus 4-ike óta az egész lelet a szegedi múzeumé, hozzáértők nyilatkozata szerint e 294 darabnyi sírlelet a legérdekesebb hazai kora középkori leletünk. A szegedi múzeum igazgatója, Reizner János úr, mihelyt az időjárás engedi, a helyszínén ásatást rendez és ennek megejtése után a leletet az Arch. Értesítőben rajzmellékletekkel közzé fogja tenni. x.

RÓMAI KOCSI. A múlt évben Zágráb közelében, Jaszka és Petrovina között, római kocii maradványait találták, melyek jelenleg a zágrábi múzeumban őriztetnek. A kocii két kerekű volt és egészben hasonlíthatott a n. múzeumban őrzött tétényi kocsira (Arch. Ért. 1890. 99. l.) mégis annyival díszesebb volt mint ez, hogy a kocii külső oldalait, talán a kocii-födél sarkait és az ígát mythologiai és állati bronzalakok díszítették, melyekből néhány fenmaradt. Lószerszám ékítésére szolgáló trombitás mustrájú bronz korong is akadt olyan mint a tétényi leletben. (Arch. Ért. 1890. 101—103 sz.) Ezt a sajátyszerű díszitelt mustrának szokás tekinteni. Úgy a bronzból készült egyéb tagok, valamint a vasalások már most, miután Gaul tanár a n. múzeumi öt antik kocsit oly sikerrel rajzban összeállította, nagyobb fáradság nélkül lesznek egészsze összeilleszthetők. Ljubič a Viestnik 1891. évi első füzetében adja az érdekes lelet részletes leírását és tábláján minden egyes részről kielégítő ábrát közöl. y.

A NÉMETORSZÁGI LIMES-ÉRTEKEZLET. Mult évi decz. hó 28-án gyűltek össze Heidelbergben azon német államok kiküldöttei, melyeknek területén a germaniai és rætiai *limes* keresztülvonul, tehát a badeni nagyhercegség, a bajor királyság, a hesseni nagyhercegség, Poroszország és Württembergből. A berlini akadémiát képviselte Mommsen, ki egyszersmind az értekezleten elnökölt, a bajort Brunn. Az egésznek megindítója pedig Zangemeister Károly, heidelbergi tanár, ki a tanácskozásban szintén részt vett. Az értekezlet igen rövid ideig tartott, mivel a limes körül követendő eljárásra nézve tökéletesen egyetértettek és előre is tisztában voltak az iránt, hogy a limes felkutatására és leírására vagy a német birodalom vagy az egyes érdekelt államok a szükséges költségeket meg fogják adni. A konferenzia eredménye egy kis füzet (Beschlüsse der Limes-Conferenz in Heidelberg am 28. Dec. 1890. Nebst 11 Beilagen. 4. r. 28. l. és egy térkép), melyet Domaszewski barátom volt szíves elküldeni. Ennek nyomán közlöm az értekezlet nagyfontosságú határozatait. A létesítendő szervezetben egy bizottság áll az egész ügy élén, melynek egyes tagjai a költségekhez hozzájáruló államokat képviselik, s azonkívül a berlini és bajor akadémia is küld ki egy-egy tagot úgy, hogy a tagok száma összesen hét lenne, ha Württemberg nem kívánna még külön egyet kiküldeni. A munkát a bizottság javaslatára választott két vezető (dirigens) végzi; az egyik dirigensnek régésznek vagy építésznek kell lenni, ez köteles tavasszal és ősszel mikor a munka folyik, egészen

ennek szentelni magát; a másik dirigens katona s ez köteles a munkálatokat személyesen megtekinteni és szemléletéről a bizottságnak jelentést tesz. A limest, a felső-germaniait, úgy mint a rætiait, folyó számmal megjelölt részekre s ezenkívül öt politikai szakaszra osztják. Minden egyes részre a bizottság a dirigensek ajánlatára biztosokat (Strecken-Commissarius) nevez ki, kik vagy az illető vidéki szakegyletek elnökei vagy lehetőség szerint katonák. A biztosok fizetést nem kapnak, csak költségeiket térítik meg. Minden részre a biztos a dirigenssel egyetértve külön munkatervet állít fel és csak azután fognak a munka részleteinek kiviteléhez. A végzendő munkálatok következők. 1. A *limes* felvétele keresztül-ásás által, hogy ott is, a hol eltűnt, megállapítsák létezése, hogy keresztmetszete meghatározottassék, valamint az is, hogy volt-e árok előtte vagy sem, el volt-e látva karókkal, hol voltak átjárók és (Rætiában) tornyok stb. — 2. Castellumok, őrházak és őrtornyok vizsgálata ásatások által; ezeknek terveit és esetleg építészeti részleteit szakemberek készítik. 3. A limeshez tartozó épületek, scholæ, balnea, canabæ, kutak és sírok felderítése. 4. A vallumon túl létezett erődítmények és épületek meghatározása, a mennyiben ezek a limeshez tartoznak. 5. Utak felkutatása, a mennyiben a limessel összefüggtek. 6. Az eredmények kataszteri és hasonló térképekbe berajzolandók; erre felügyel a bizottság.

A fontosabb leletek azon állam birtokába jutnak, a melynek területén találtattak; gondoskodni kell a meglévő emlékek fentartásáról.

A munkákat öt év alatt kell elvégezni és azután következik az egyes részek publikálása, és végre a két dirigens az egész limes szerkezetét és történetét egy külön kötetben fogja előadni.

Ezek alapján el is készült már minden politikai területre külön a munka terve és költségvetése. A költségekből Bajorországot körülbelül 21,000 márka, Würtemberget 26,000, Badent 6600, Hessent 15,000, és Poroszországot 15,000 márka terhelné, az egész költség volna 103,600 márka, ide nem számítva a dirigensek fizetését és a publikációk költségét; az utolsó főmunka külön 20,000 márkát venne igénybe.

Hogy az olvasónak a munkáról legalább általánosságban fogalma legyen, a bizottság a fentjelzett füzethez egy áttekintő térképet is mellékel, melynek megtekintése azon tényt állítja szemünk elé, hogy a németországi limes, melynek felderítésén öt állam munkálkodik, jóval rövidebb, mint a római limes magyarországi része. A miénk jelentékenyebb volt mint a germaniai, a mi már abból is kitűnik, hogy a római birodalom legvégső idejéig fennállott, a németországi pedig Diocletianus alkotásait és I. Valentinianus intézkedéseit nem érte és Attila idejében tekintetbe nem jött. A következtetéseket vonja le magának a szíves olvasó.

Fröhlich Róbert.

CENTUM PUTEI. Milleker Bódog e kis daciai úti állomás helyhatározásával foglalkozott, melyet Torma Károlynak 1881-ik évi megállapítása szerint, a mai Sagy-Szurdok határán vél fölsísmerni (Krassó-Szörénym.) közép úton Varadia (Arcidava) és Zsidovin (Bersovia) között. Centum putei katonai tábora a mai falutól éjszakra szabad mezőn, jócskán kiterjedt völgykatlan közepén, szelid magaslaton fekszik és noha a Doklénra vezető út rajta keresztül megy, még szépen kive-

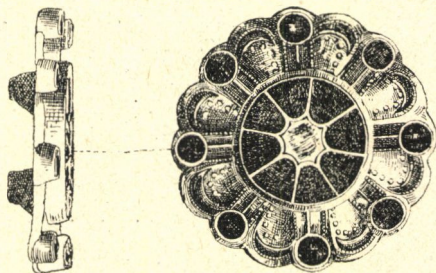
hető. Némely helyt még 8 méternyi széles és 4 méternyi magas kettős falsánczot vehetni észre; a táborhely hossza 160 m., szélessége 143 m. Római tetőcserép és téglatörmelék sokszor akad e helyen. A szurdokiak a tábor romjait «pogradje»-sánczolatnak nevezik, az egész dűlő neve «rovina»-rom. Régi nevét a hely a szurdoki vidék vízbőségéről vette, a tábor közelében van tíz hely, a hol gazdag forrás bugyog. A hely keletkezéséről azt hiszi M., hogy 102-ben alapították és hogy a harmadik század közepe táján szűnt meg. (Történelmi és Rég. Értesítő 1890. 214—217. l.)

A BOROSTYÁNKŐ ELŐFORDULÁSA kőkori és régibb bronzkori leletekben foglalkoztatja ez idő szerint O. Olshausen ismert berlini kutatót, a ki általunk összes hazai szaktársainkhoz azt a kérelmet intézi, szíveskedjenek saját tanulmányaik területén hitelesen konstatálni, hogy kő- vagy bronzkori leletekben akadtak-e borostyánkő tárgyakra. E folyóirat szerkesztősége szívesen fogadja az adatokat és közli majd a berlini szaktárssal. H.

ORCZI LELET, NEM «OROSZI» LELET. Az Arch. Értesítő, iv. kötet, 200 lapján Undset Ingvald értekezésében hibásan fordul elő a *lel hely*, mert az nem *Oroszi*, hanem *Orczi* somogy megyei község. A leletet én küldöttem fel Budapestre, bemutatás végett, s ekkor levelemből az *Orczi* név tévesen olvastatott Oroszinak; ilyen nevű község nincs Somogy megyében. Az *Oroszi* ezután hibásan jött be az Arch. Ért. x. kötetébe, a 38-ik lapra is Wosinszky Mór úr értekezésébe a ** alatti, az Arch. Ért. IV. kötetéből idézett helyre.

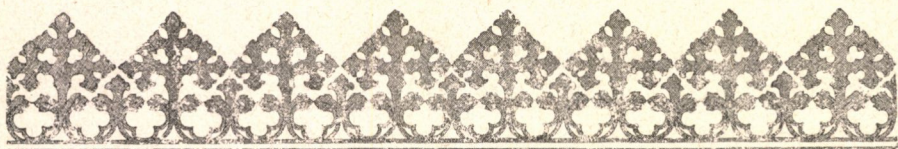
Ugyanő akkor idézi «A bronzkor emlékei Magyarhonban» című munkából a cxvii. lapot, hol már nem Oroszi, hanem helyesen *Orczi* fordul elő, mégis az idézetben meghagyta a hibát. M. Gy.

SZERKESZTŐI MONDANIVALÓK. Megjelent czikkék kézíratait nem adhatjuk vissza. — Kérjük tisztelt munkatársainkat, hogy mindig jól olvasható kéziratot küldjenek. Rosz kéziratok miatt felmerülő szedésváltoztatások nyomdai költségei, a fönnálló szabályok szerint, az írói díjból vonandók le. Szerk.

NÉPVÁNDORLÁSKORI KORONGOS FIBULA Ó-SZÖNYRŐL, MAGÁNBIROTKBAN;
ARANYOZOTT BRONZBÓL, KÖRÖSKÖRÜL MADÁRFEJEK, KÖZEPETT ÉS SZÉLÉN
BERAKOTT GRÁNÁTOKKAL.

MAGYAR POGÁNYKORI SÍRLELETEK.

(SZEGED-KIRÁLYHALMI ÉS BOJÁRHALMI LELET.)

Még nincsen hatvan esztendeje annak, hogy a Kecskeméthez közel eső és Lajos-Mizse helységhez tartozó *Bene* pusztán lóval eltemetett embercsontvázra akadtak, hol a kengyelvason, nyílhegyeken s rövid egyenes vaskardon kívül a sírban aranynyal futtatott ezüst ékességeket találtak, melyeken a levél-ornamentika szerepel. E pitykéknak nevezett ezüst-ékszerek hátlapján a felvarráshoz alkalmas fűző-lyukak, fülek voltak. Az ékszereken kívül ugyanott I. Berengarius érmei is előfordultak (915—923), de ezek két oldalt átlýuggatvák, miből világos, hogy ezek is mint ékességek a ruhán felvarrva voltak.*

Ez volt a legelső sírlelet, mely az ősmagyar korról szóló csekély ismereteinknek egyik adalékául és bizonyítékául szolgált. Csak 1853-ban lett ismeretes a *verebi*, majd a *galgóczi* és a *szolyvai* leletek következtek ez után. És épen húsz esztendeje annak, hogy Széll Farkas tisztelt barátommal megmentettük a *pörösi* leletet, mely a Szegeddel határos Horgos helység területén véletlenül került napfényre.**

Azóta az ősmagyar-kori leleteknek, a felfedezett pogány síroknak egy egész sorozatát ismerjük, nevezetesen a *pilíni*t (1872), az *érd-battai*t (1873), a *nagy-teremi*it (1876), a *neszmélyi*t (1877), a *gerendás*it, *horom szög*it, *nemes-ócsai*t (1879), és hogy többet ne említsek, az *alpári*t (1883), melyek némelyikénél érme is fordultak elő. Ez érme minden kétségen kívül bizonyítja, hogy az illető sírok a IX—XI. századból valók. A mely leletekben pedig érme nem fordultak elő, a temetkezés körülményeinél, az egyes tárgyak hasonlatosságánál, úgy a datált leletek tárgyaival minden tekintetben való megegyezésüknél fogva a IX—XI. századra valló keletet minden kétség kizárásával szintén megállapítani lehetett.

Mindezen leletekből tisztán áll előttünk pogány őskorunk temetkezési módja. Megismertük azokból némileg az e korbéli népek ruház-

* Lásd a Magyar Tud. Társaság Évkönyvei II. köt. 281. s. köv. 11.

** Arch. Ért. 1872. évf. 40. l.

kodását, fegyverzetét, ékszereit, melyek keleties pompára valló hajlamaikról tesznek bizonytságot.

A tanúságok egész sora van előttünk, a milyenekre Jankovich Miklós és Érdy János, a bene-pusztai és verebi leletek ismertetői, a magyar régiségek e nagybuzgalmú kutatói talán gondolni sem mertek.

De bármily tanúságosak is az eddig ismert ősmagyar-kori leletek, ezeket a legújabb, a *Szeged-bojárhalmi* lelet mind gazdagsága, mind egyéb körülményeire nézve nagyban felülmúlja.

Mielőtt a bojárhalmi lelet ismertetésébe bocsátkoznám, előbb egy másik, ugyanoly korabeli és hasonlóképp Szegedről való leletet, a *királyhalmit* óhajtom bemutatni. Ez is az utóbbi időkben került napfényre, s mindkettő a Szeged-városi múzeum méltó büszkeségét képezi.

Mindenesetre jellemző dolog, hogy Szeged határából egyszerre két magyar pogánykori lelettel dicsekedhetünk, s figyelmet érdemel az a körülmény is, hogy a bojárhalmi és királyhalmi leletek színhelye egymástól mintegy 18 kilométer távolra esik, és hogy ezektől ismét a pörösi lelet színhelye délfelé nem több mint 7, illetőleg 16 kilométer távolra fekszik. Tehát a Szeged körül elterülő óriási homokpusztának csak egy kis zugában is honfoglaló őseink korából már három telephelyet ismerünk, a pörösit, királyhalmit és bojárhalmit; a honnan múltunk tanújelei kerültek napfényre.

Sőt azóta, hogy a bojárhalmi méltán feltűnést keltett lelet nyilvánosságra került, s azóta, hogy e lelet ügyében Szeged külterületi lakosságánál minél szélesebb körű kutatást és tudakolózást indítottam: hitelt érdemlő és megbízható tanyai lakosok arról tudósítottak, hogy a szegedi tanyák közt egyes gazdák földjeik munkálása közben számtalanszor akadtak már olyan sírokra, hol az emberrel együtt a ló is eltemetve volt, s hol a csontok között aranyozott ptykéket és gombokat találtak, de a melyek egytől egyig elkallódtak.

Mennyi becses és tanúságos dolog veszett el így az által, hogy a leletről tudomást szerezni annak idején nem lehetett, s mennyi homályban rejlő kérdés maradt ez által még mindig a jövőnek fentartva!

De én bízom, hogy örökre nincs minden elveszve. Múltunk emlékei lassanként majd csak feltárulnak, napfényre kerülnek; azok megmentésére mindinkább több gond lesz fordítva, és honfoglaló őseink kulturális viszonyainak homályos képei lassanként megelevenülnek és kitisztulnak.

Legtöbb reményem e részben Szeged vidékéhez fűződik, ez fogja erre nézve a legkedvezőbb alkalmat és anyagot megadni.

Mert az a kiterjedt homoksíkság, mely Szeged, Szabadka, Halas, Majsa és Félegyháza között elterül, honszerző őseinknek az alpári döntő csata után a krónikás tanúsága szerint hosszas ideig kedves pihenő

helye volt. Itt tartották a nemzeti nagy örömnépeket. Szegeden és a város körül elterülő óriási síkon táborozott hosszas ideig a nagy nemzet-test.

E hosszas itt táborozásuk alatt halottaikat, elesett vitézeit Szeged körül temették el az egyes halmokba és dombokba. Sok esetben a temetés alkalmával hánytak halmot, a nyugvók helyeinek megjelölésére, emlékeik megörökítésére.

E halmok, dombok, buczkák a legnagyobb részben még felásva és megvizsgálva nem lettek. Hisz a pörösi, királyhalmi és bojárhalmi leletek nem is kutatásnak, rendszeresen vezetett ásatásoknak, hanem a véletlennek köszönik, hogy napfényre kerültek. A két első különösen oly módon lett találva, hogy a szél elkezdte hordani a homokot, s úgy akadtak rá a csontokra és pitykegombokra.

A nagy számmal levő halmok, buczkák, ha rendszeres vizsgálat alá fognak majdan vétetni, hiszem: hogy a munka gazdagon lesz jutalmazva, s a tudomány várákozása kielégítve lesz.

Szeged város alsó tanyai pusztájának Királyhalma nevű tájékán (1883 előtt Ásotthalom) a «Rivó» erdő mellett, az 1889-ik év tavaszán Kiss Ferencz m. kir. főerdész egy buczkás homokterületet erdőültetés céljából művelés alá vétetett. A munkások egy helyen a domboldalban, melyet a szél szaggatott és részben elhordott, csontokra akadtak. Kevés turkálás után egy embercsontváz tárult fel, s mellette találtak egy lócsontvázat is, de ennek a feje hiányzott. A lócsontváz körül két kengyelvasat és más fölismerhetlen rozsdáette vastöredéket találtak, a mely utóbbiakat elhajigálták. Az embercsontváz körül pedig több ezüstgombfélék és más ezüstitárgyak fordultak elő.

Kiss Ferencz csak későn, június havában nyert tudomást a leletről. A munkások ekkor már szanaszét mentek, csak egyet sikerült feltalálni, kit a lelet felől kérdőre vonni lehetett. A két kengyelvasat s néhány ezüstitárgyat az illető Kiss Ferencznek ekkor át is adott azon kijelentéssel, hogy azon túl semmi mást nem találtak.

A két kengyelvas Aradra egy ottani tanárhoz került, az ezüstitárgyakat pedig Kiss Ferencz 1889. évi június hó 27-én a városi múzeumnak adta át, és pedig: 8 darab (5 ép és 3 rongált, illetőleg csonkított) ezüstgombot, 1 csattot peczek nélkül, egy hajlított ezüstpántot s végül 1 darab ezüstérmét.

Az érem igen jó fentartású. Átmérője 27—28 mm. Átlyukasztva sehol sincs, a miből azt lehet következtetni, hogy az nem szolgálhatott ruhaékességül, mint például a bene-pusztai Berengár-féle érmek, melyek a két szélén, hogy a ruhára felvarrni lehessen, átlyuggatva voltak, hanem az érem a temetkezés alkalmával mint pénz került a sírba.

Karabacek bécsi tanár szíves volt e pénzdarab pontos meghatáro-

zását elvállalni. Szíves közlése szerint ez egy szamânida dirhem, tehát ugyanazon uralkodó családtól ered, mint az a pénzdarab, melyet a galgóczi leletből ismerünk.

Előlapjának fölirata így szól:

لا اله الا	Nincs más isten
الله وحده	az egyedüli Alláh-n kívül,
لا شريك له	nincs társa.

A körirat:

بسم الله ضرب هذا الدرهم ببلخ سنة ثلث وتسعين ومائتين

«Isten nevében veretett ez a dirhem Balchban a 293-ik évben».

A külső körben:

لله الامر من قبل ومن بعد ويومئذ يفرح المؤمنون بنصر الله

«Istené a parancs előbb és utóbb és a maga idején a hívők örvendeni fognak isten segítsége miatt (Sûre XXX. 3. és 4. vers).»

A hátlayan:

لله	Istenért!
محمد	Muhammed
رسول الله	Isten követje!
المكتفى بالله	el-Muktafi billáh.
اسماعيل بن احمد	Ism'ail b. Ahmed.
بلخ	Balch.

A körirat:

محمد رسول الله ارسل بالهدى ودينى الحق ليظهره على الدين
كاه ولو كره المشركون

«Muhammed Isten követje, a ki küldte a jó vezetéssel és az igaz vallással, a bálványimádók ellenkezése daczára (Sûre IX. 23. vers).»

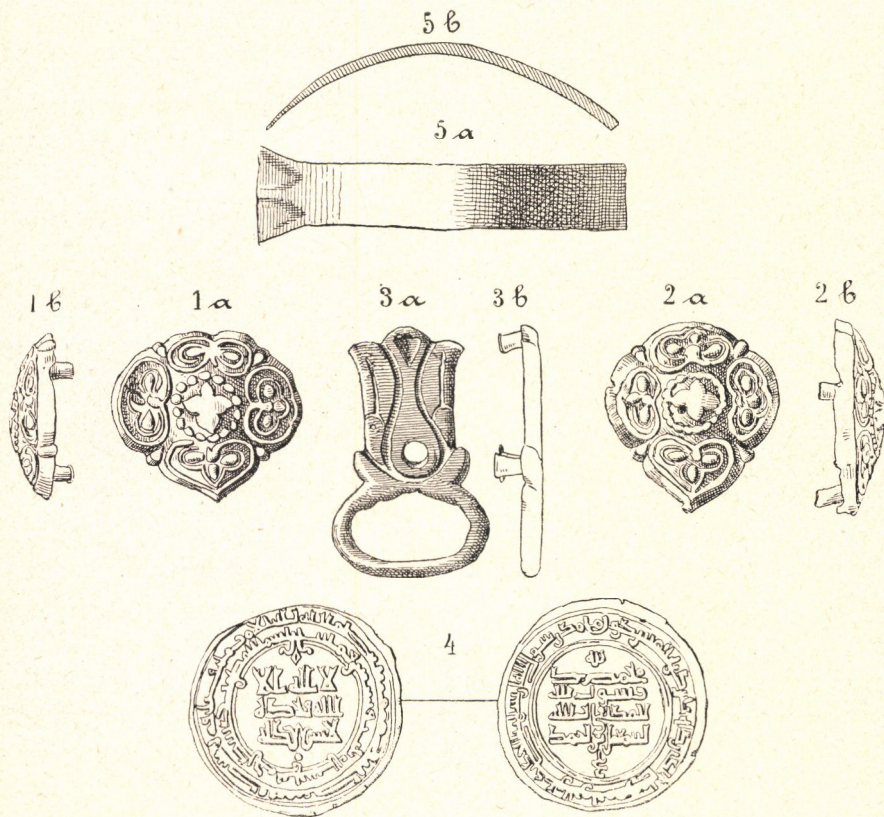
Látni való, hogy a pénzt Isma'il b. Ahmed Emir 279—295 (892—907) Balchban verette 293-ban = 906 Kr. u.

Idemellékelt (4. sz.) rajzunk meglehetősen hűséggel tünteti föl az érmet.

A galgóczi érem, melyet annak idején szintén Karabacek tanár határozott meg, Nasrben Ahmed emirtől való és 918-ban Samarkandban készült. A két érem tehát 12 évi időközben készülvén, a magyar honfoglalás első évtizedeire utal és azt mutatja, hogy e világforgalmi pénzek, melyeket oly nagy számmal találni a X. században Oroszországban, hazánkba is elhatoltak, tehát az összeköttetés Oroszországgal s a távoli kelettel ez időben sem szakadt meg.

A nyolcz ezüst pityke-gomb kétféle változatot képvisel. Az egyik (2. sz. ábra) szívalakú domború ezüstlap, melynek szélessége 20, magassága pedig 23 mm. A paizsszerű lapocska közepét négy levélkéből álló csoportozat foglalja el, s azt szemcsés körzet övezi. A gomb szélein a középén szereplő ornamentika négyszer ismétlődik, úgy azonban, hogy itt a négyes levéldíszítmény a hely szűkénél fogva nyomottabb s illetőleg elhúzottabb kivitelű. Némelyik helyen a negyedik levélkét csak egy pont jelzi, néhol pedig még ez is hiányzik. Ez a négy széldíszítmény

I. TÁBLA. ÉREM ÉS ÉKSZEREK A SZEGED-KIRÁLYHALMI LELETBŐL.

már nem szemcsés körrel van övezve, mint azt a középén láttuk, hanem kettős vonalzattal, mely nyomott s illetőleg ellapított, széthúzott szív- vagy levélalakot mutat. A négy széldíszítmény oldalainál még egy-egy gömböcskét is találunk. A gomb felülete aranyozott volt. Az aranyozás nyoma az ornamentika mélyedései között mindenütt élénken kitűnik. A gomb hátlapja az előlap domborzataival megfelelőleg homorúlt, s hátul három erős szegecske látható, a melyeknek elhelyezése és kivitele azt árulja el, hogy ezekkel az ezüst lapocska keskenyebb, szalagszerű szíjra volt felerősítve. Ezen változatból a leletben csak egy példány fordul elő.

A pityke-gombok második változatából (1. sz. ábra) hét darab van, és pedig négy ép és három csonka. Ez utóbbiaknál a töréseken látszik, hogy azok egészen frissek. Valószínűleg a mikor találták, kémelés okából tördelték el azokat, hogy megtudják, ha valjon az oxydált és szép patinával bíró rozsdás gombok nem-e aranyból valók. E másik változat az előbbi ékítménnyel egészen megegyező, s pusztán annyiban tér el amattól, hogy emezeknek szélessége 23 mm., ellenben a magasságuk csak 20 mm., vagyis az előbbi mintának egy nyomottabb változatai. Különbözik az ornamentika, annak elhelyezése ugyanaz. Az aranyozásnak nyoma a mélyedésekben a patina és az oxydatió daczára is több helyen kitűnik, s a homorú hátapon a szíjhoz való felerősítésre alkalmas hármasszeg vagy ezeknek a nyoma mindenütt megvan.

A csat igen csekély ezüstöt tartalmazó ércből való (3. sz. ábra). Hossza 33 mm., a szíj átfűzésére szolgáló karika szélessége 21 mm., a szíjtartó lapja pedig 12 mm. szélességű. Ezen a lapon virágékítmény látható, talán fakadó tulipánt ábrázol. Alúl a karimához hozzátapadva van a virág kelyhe és széke, abból emelkedik ki két oldalt a szirma, a közepén van a bibe, s végül ennek alján a luk képezi a magot. Ide jött a csat peczke, mely hiányzik. A hátapon a szíjhoz erősítésre alkalmas három kis szögecske látható. Az egyikén még az erősítő csavarlemezke is rajta van:

Az ezüstpánt szintén csekélyebb nemes ércztartalmú, 48 mm. hosszú s 7 mm. szélességű hajlított lap (5. sz. ábra). Ez is töredék, s valószínűleg karperecz lehetett, mert egyik vége kiszélesedett, s ez úgy látszik, fessleről lilium bimbóban végződött. A lilium két szirmát ábrázoló művezetet legalább tisztán ki lehet venni, s kár hogy a befejező, a záró rész hiányzik belőle.

E közleményből, a bemutatott részletekből látni, hogy itt egy nagy leletnek csak egy kis töredékével állunk szemben. Hova kerültek a többi és talán érdekesebb részletek, kifürkészni nem sikerült. Azt sem lehetett megállapítani, hogy miként feküdt a csontváz, hová kerültek ennek a darabjai, férfi vagy nő volt-e a halott?

Sokkal gazdagabb volt a *Szeged-bojárhalmi lelet*. Ördög András Szeged-alsó tanya bojárhalmi kapitánysági lakos az 1889-ik év december havában tanyaföldén egy kisebb buczkaszerű halmot egy mélyedés feltöltésére fiaival együtt lehordott. A halom nem a nevezetes «Bojárhalom» volt, — melytől a kapitányság is elnevezését nyerte, s mely a várostól nyugatfelé mintegy 11 kilométernyi távolra esik, — hanem szélfúttá, kisebbbbszerű buczka volt, a minő a határban ezer és ezer van. Egyik évben itt, a másikon amott, a merre a szél hordja. Néha kisebb, máskor nagyobb, a mint a szél szaggatja vagy növeli. Ez a buczka a «Bojárhalom»-tól északnyugat felé mintegy másfél kilométer távolra

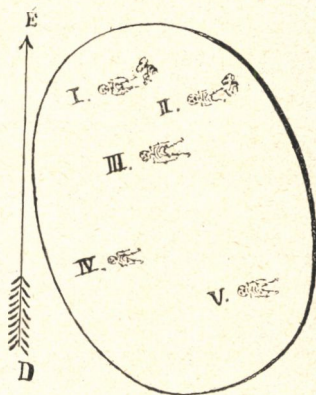

esik, s szőlővel vagy fával emberemlékezet óta beültetve nem volt. Körülötte és közelében ér vagy vízállás nincs.

A halom gyengén emelkedő lejtővel mintegy 2 méter magas lehetett. Alakja tojásdad kör volt, hosszabb átmérője 50—55 lépésnyi, a keskenyebb részről pedig mintegy 40—45 lépésnyi volt.

A halom tetőzetének lehordása úgy történt, hogy egy-egy méter távolságra párhuzamosan futó egy méter széles és egy méter mély árkokat vontak, az innen kiemelt földet elhordták, a megmaradt gerendákat pedig leszaggatták s az árkokat ekként kiegyenlítették.

A munka közben egymás után öt külön sírra akadtak, a mint azokat a helyrajzi vázlat feltünteti. Mint látjuk, azok nem voltak soros sírok. A temetés rendszer nélkül történt. A sírok egymástól 4—6 méternyi távolra estek. A sírok mélysége általában 1 méternyi volt. Pusztán az V-ik, vagyis az utolsó sír volt fél méternyi mély, de valószínű, hogy az nem az eredeti mélység volt. Annnyiban mégis valamennyi megegyezett, hogy a halott egyenesen, rendesen kinyújtózva, hanyatt feküdt. A fej nyugatnak, a lábak pedig keletnek voltak irányítva. Koporsóféle deszkának, kőnek, téglának semmi nyoma sem volt; agyagedény, cserép vagy széndarab szintén nem fordult elő.

A csontvázak környezetében levő homok színe kissé sötétebb volt, mint különben szokott lenni. Az első és második sírnál a lábtól körülbelül egy méternyi távolra egy-egy lócsontvázra bukkantak, de úgy az egyik mint a másik esetben a lóváz egész hátulja, a derék és a két hátulsó láb hiányzott. Ezen hiány értelmét felfogni s megmagyarázni nem vagyunk képesek, s azt kell feltételeznünk, hogy valamikor a szél a halom azon részét, hol a ló elásva volt, megszaggatta, s ekkor a lócsontváznak kimeredező részeit, egész hátulját elhordták a nélkül, hogy a csontok többi részét kutatták volna. Később a szél a homokot ismét visszahordta, s a halom régi alakját, kerületét ismét visszanyerte. A fél lócsontvázon kívül magában az I. sz. sírban a következő tárgyakra akadtak. Fínom ezüstből készült, egyenetlen művű kis nyitott sodronykarika, mely gyűrű vagy függő lehetett (7. sz. ábra). Párjára nem akadtak, s így bár igen vékony, mégis inkább gyűrű lehetett. A találók nem tudták megmondani, hogy a kéznél avagy a fejnél fordúlt-e elő. A verebi leletben is fordúlt elő egy ép ilyen, alakra és nagyságra nézve ezzel teljesen megegyező nyitott sodronykarika.

Ugyanezen sírnál, de már a lócsontváz körül zabla- és kengyelvasra is akadtak. Világosan ennek ismerték a rozsdáette vasdarabokat,

melyek minthogy a kézben szétmállottak s összetöredeztek, darabjait elszórták.

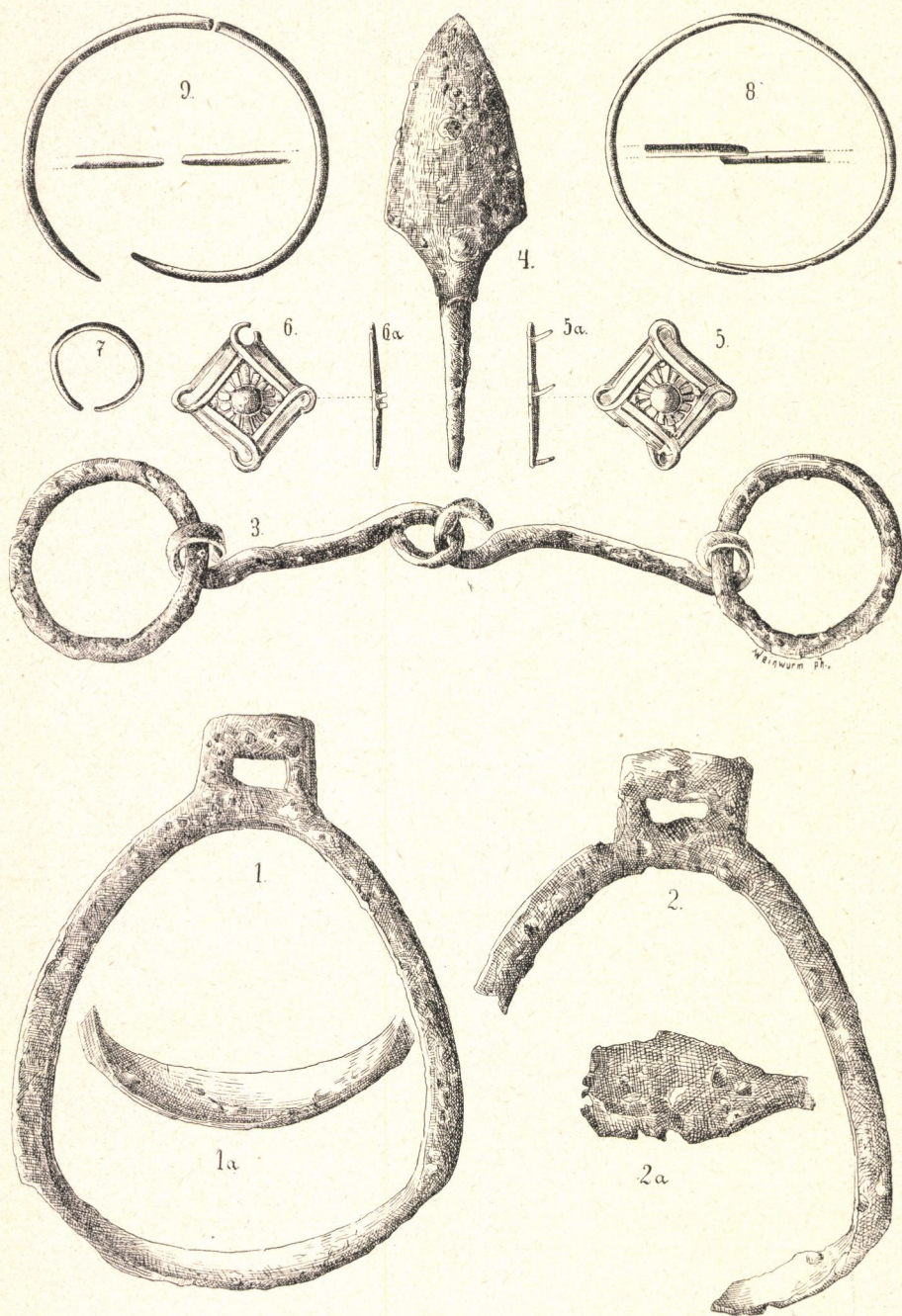
A második sírban az emberi csontvázon két bronz karperecnél — melyek az alsó karcsontokra voltak felhúzva — egyebet nem találtak. Mindkettő nyitott, közönséges sodronyból készült, az egyik azonban kétfelé törött. Semmi ékítmény vagy rovátkozás sincs rajtuk, szétnyíló végeik elvékonyodtak (8. 9. ábra). Az egyiknek fentartása oly jó, hogy a bronz eredeti ruganyosságából alig vesztett valamit. A halott lábától egy méternyi távolra itt is lócsontvázra bukkantak, mely hasonlóképp féltettű volt, illetőleg a csontváz hátsó része hiányzott. A lócsontok mellett két kengyelvasra (1. és 2. ábra), egy zablára (3. ábra), valamint két darab négyszegű ezüst díszítményre (5. és 6. ábra) akadtak. A kengyelvasak egyike teljesen ép, s a rozsdá kevésbé rongálta meg. Az eredeti alak és a technika egész tisztán kivehető rajta. A másik azonban csonka, hiányzó részét nem találták meg. A kengyelvas egészben véve 16 és fél cm. magas. Belső üregének magassága és a talp felé való szélessége egyaránt 12 cm. Szíjluka 15 millimeternél nem szélesebb. Mindezen méretek arról tájékoztatnak, hogy a lovas lábbelijének terjedelme nagy nem igen volt. A keskeny szíjluk ismét arra enged következtetni, hogy a lovas könnyű és nem nehéz fegyverzetű volt. Csúcsíves formájánál fogva a kengyel nagyon eltér a csaknem patkóalakú szeged-öthalmi kengyeltől,* melynek szíjtartó része emezétől elüt, úgy hogy tökéletesebb és fejlettebb, míg emez — a bojárhalmi — egészen kezdetleges. A bojárhalmi kengyel alakra, nagyságra s a szíjtartó szerkezetére nézve egészen megegyezik a pörösi kengyellel** s ettől csakis abban különbözik, hogy a szíjtartó körül az ívezet sokkal összehajlóbb. A talprész 32 mm. széles és két széle kissé lefelé hajló. Alól vékony bordázat húzódik rajta, mint az a sásleveleknél előfordúl. Ez a bordázat azonban az öthalmi kengyelnél is egész tisztán kivehető. A zabla, mely kitűnő fentartású, két egymásba kapcsolt egyenes fékező vasból áll, melyeknek végein egy-egy erős vaskarika van. A fékezők egyike csak 8 és fél cm., másika ellenben 10 cm. hosszú. A karikák 10 cm. öblűek, tehát igen erős és széles kantárszíz alkalmazhatására voltak számítva. A zabla művezete igen gyarló, kezdetleges. Szerkezete és formája nagyban elüt úgy az öthalmi, még inkább a pörösi leletbelitől.

A két négyszegű díszítmény rosszabb minőségű ezüstműből készült. Az oldalak hosszúsága egyaránt 23 mm. A sarkok élei köralakra kikerítvék s e körökből a másik sarok felé két szalagszerű vonaldíszítmény húzódik. A lap közepét magasan kiemelkedő egy domború kör

* Lásd Arch. Ért. Új folyam. I. k. 155. l.

** Arch. Ért. 1872. évf. VI. k. 42. l.

II. TÁBLA. SZEGED-BOJÁRHALMI SÍRLELETEK.

foglalja el, mit apró, nyelvalakú levélkéek vesznek körül. Ez világosan a napraforgót vagy más ilyféle virágot ábrázolja.

Az ezüstlap mélyedéseiben az aranyozásnak nyomai élénken tűnnek elő. A díszítmények általában a gyakori használat nyomait viselik magukon, mert a sarkokon levő körök némelyike egészen elkopott.

Ez az ékesség fára volt erősítve, mert a hátapon a négy sarok mindegyikénél egy-egy 6 mm. hosszú egyenes hegyes szegecske szerepel. Tehát az a fa, a mire ezek felszegezve voltak, nem lehetett testesebb darab, hanem csak vékonyabb deszkaféle, talán a nyereg valamely része. A korhadt famorzsalékok még akkor is, midőn a lelet napfényre került, megvoltak.

A III., IV., V. sz. sír mellett lócsontok egyáltalán nem fordultak elő. A vázak helyzete különben itt is ugyanolyan volt, mint az előbbiekénél. Mellőzve egyelőre a III. sz. sírt, a IV-ikről azt említtem fel, hogy a csontvázon kívül abban mi sem fordult elő, s az V. sz. sírban is pusztán egy vas nyílhegyet találtak.

E nyílcsúcs (4. ábra) egészben véve 10 cm. hosszú, a levél szélessége 3 cm. Köpűje nincsen, s a nyílvevőbe a hosszú vasszeeggel volt bele erősítve. A fejtől nyugat felé mintegy félméternyi távra találták. Fentartása igen jó, valamint a csontváz is a többiekhez képest meg lehetős ép volt, korántsem oly korhadt, mint amazok. Feltűnő, hogy ez egyetlen nyílcsúcs került csak a sírba és azonkívül semmi más fegyverzet, mert arra nem is gondolhatunk, hogy a midőn ez egy oly épen maradt, a többi elkorhadt volna.

Az embercsontok ugyanott, a hol találtattak, töredékeikben összehányva újra eltemetve lőnek.

S most visszatérek a III. sz. sírhoz, mely a többi négynek mintegy a közepén, a halomnak legkiemelkedőbb pontján volt.

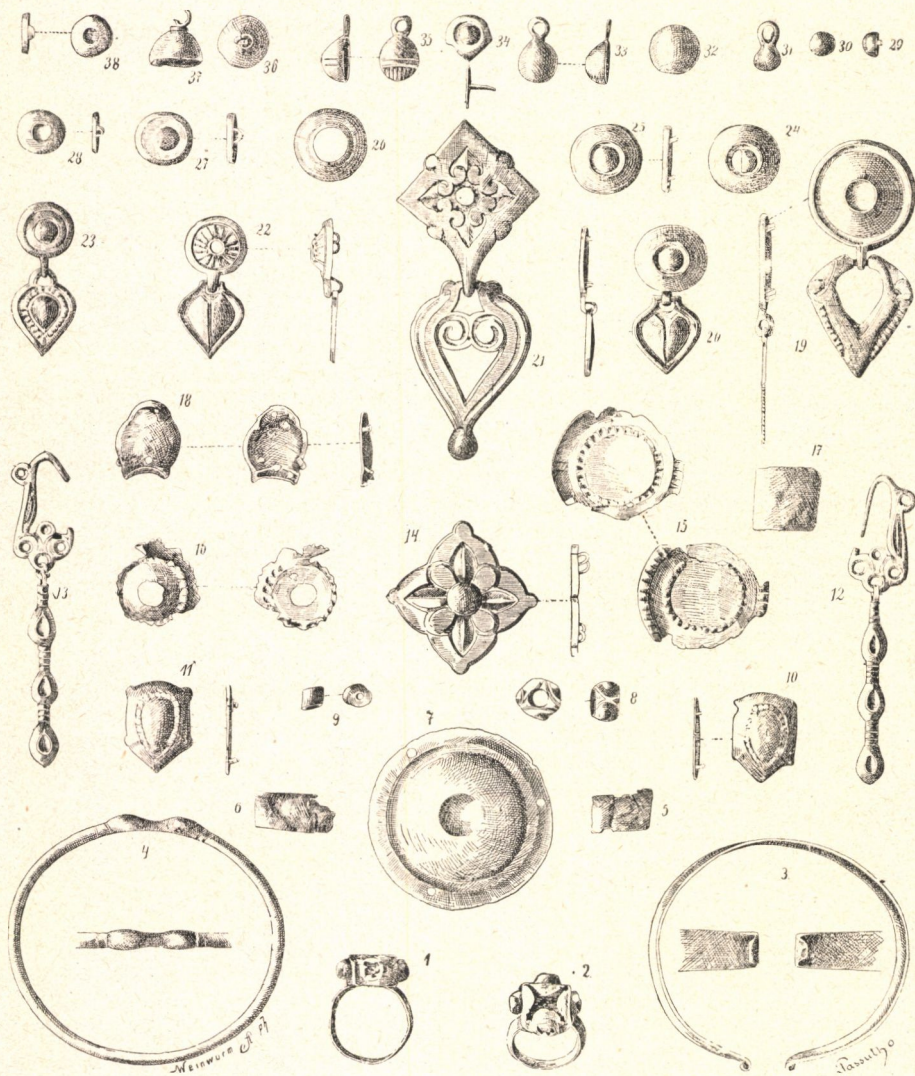
Mint az alábbiakból kiderülend, a III. sz. sírban nő volt eltemetve, s az előkelő halottnak összes ékszereit csaknem teljességgel bírjuk. Az eddig ismert ősmagyarkori leletek egy bizonyos tekintetben mindig valami hézagot, sok tekintetben érezhető különös hiányosságot tüntettek fel; míg a bojárhalminál, különösen ennek a III. sz. sírban előforduló igen becses tárgyainál ezzel egész ellenkezőt tapasztalunk. Mert pusztán ez egyetlen sírban nem kevesebb, mint 272 darabból, illetőleg részletből álló arany és aranyozott ezüst ékszert találtak. A női ékességek egész összege tehát mind szemünk előtt van. A karpereczek, a gyűrű, a függők, a gyöngyök, a kis és nagyfajtájú különféle csüngős pitykéek, a gombok, övdíszítmények, szíjvégek, pillangók stb. oly nagy tömegben, annyi mindenféle változatban állnak előttünk, hogy szinte hihetetlennek tetszik, hogy mindezek csak egy nőnek képezték vala ékességeit.

Keleten még ma sem szokatlan az, hogy egy-egy előkelő úrnő az

ékszerek egész tömegét viseli magán ünnepélyes megjelenései alkalmával.

Az ékességek ily nagyobb tömegének viselete hazánkban is megtalálható, s az a Nagy Lajos király által a Bárczaságban letelepített *hétfalusi* székely nőknél még ma, egy ezredév után is divatban van. Itt

III. TÁBLA. ÉKSZEREK A SZEGED-BOJÁRHALMI SÍROKBÓL.

maradt fenn a keleties pompának ez emléke és nyoma leginkább, mert az egyszerű sorsban élő hétfalusi székely lányok és menyecskék derekukon a szíjra erősített pitykés és csatos övet, a mellén egy-egy óriási boglárt, a nyakban kössöntyüket még ma is viselnek, s ezek mind aranyozottak.

A leletben két arany tárgy fordul elő. Egy gyűrű és egy lemezke. Mindkettő a legfinomabb tiszta aranyból való, idegen és illetőleg nemtelen ércztől egészen mentesen.

A gyűrű (1. s 2. ábra) feje 13 mm. hosszú, 10 mm. széles és 8 mm. magas négyszögű foglaltványból áll. Ez a foglaltvány a fej felső lapjára mind a négy oldalról a benne rejlő drága köre egy-egy félkör alakban reá hajlik, s a halvány hússzínű karniolkövet csaknem egészen elfödi, úgy hogy a boríték alól a színes drágaköböl csak egy András-kereszt alakú részlet tűnik elő. A gyűrű fejének mind a négy oldalán egy-egy félgömbből álló dudor emelkedik ki, mely dudorok némelyike a használat és hosszas viselet közben ért rongálás által behorpadva van.

A gyűrű karikájának belső átmérője 18, illetőleg 20 mm. De ez a karika, az öblözet eredetileg nagyobb és bővebb volt. A fej alatt az egyik oldalon látszik, hogy a karika a fejet tartó kiszélesedett lappal szervesen összeillesztve van. Ellenben a másik oldalon azt vesszük észre, hogy a karika ott el lett metszve, és abból egy 5 mm.-nyi rész a fejet tartó lapnak alája van illesztve és ahhoz egészen kezdetleges munkával hozzáferrasztva lőn. Tehát a gyűrű karikája eredetileg öblösebb volt; erősebb és duzzadtabb férfi újra készült az a gyűrű, s a gyengéd és finomabb női kézre tekintettel későbbben lett az átalakítva.

Lehetetlen ezúttal említetlenül hagynom azt, hogy a verebi leletből is ép ilyenforma, egy *ékköves ezüst* gyűrűt ismerünk. A két gyűrű közötti hasonlat különösen abban nyilvánul, hogy a foglaltvány oldallapjain a félgömb alakú dudorok egyaránt előfordulnak.

Az arany lemezke (6. ábra) 20 mm. hosszú és 10 mm. széles kis lapocska, mely a ruházaton pillangóként lehetett felvarva, ámbár a fűzőlyukak nyomait rajta hiába keressük.

Ez arany-tárgyak mellett a leletben két gyöngyszemre is akadtak. Valószínű, hogy a többi a homokban elkeveredett. Az egyik (8. ábra pastából készült, s zöldesbarna színű. Átmérője 10 mm., de maga a fűzőlyuk 6 mm-es, tehát igen öblös, mi arra enged következtetni, hogy igen vastag, erős zsinórzatra lehetett felfűzve, s talán egész másra, min a melyre a másik gyöngyszem volt felfűzve. A gyöngyszem három oldalán egy-egy gyenge dudorodás látszik, mit körvonal vesz körü. A dudor maga élénkebb zöld színű, a körvonal pedig vörösesbarna tehát háromféle színárnyalat látszik rajta. A másik gyöngyszem (9. ábra átmérője 6 mm., fűzőlyuka azonban alig 2 mm-es. Ez a példány nem átlátszó, sötét kékszínű üvegből való.

A lelet többi tárgyai mind ezüsből valók, némelyik több, másik csekélyebb idegen érczevegyülékkel, de valamenyi aranyozott volt, csak-hogy az aranyozás nem egyformán maradt meg. A jobb minőségű ezüstön, s ennek is a bemélyedt részein, a homorulatokban az aranyozás

még ma is egészen üde; ellenben a domborulatokon lekopott, vagy pedig az idegen ércz rozsdája — patina — elborította.

Az ezüst ékszerek a következők. Egy nyitott karperecz (3. ábra). Átmérője 65 mm. A pánt szélessége 14 mm., végei felé kissé keskenyedő, s a nyílásnál a pánt végei egy kis karikába visszahajlítottak. Semmi díszítmény sincs rajta. A másik karperecz átmérője az előbbiével egyező. Ez közönséges sodronyformájú zárt karperecz (4. ábra), de a zárpontnál két szembenéző, már igen elkopott kígyófej ábrázolatai láthatók.

Nem hiányzik a női ékszések legfőbbike, a függő sem. Különösen ez, a gyöngyszemek és a gyűrű karikájának kis átmérője adják meg a leletnek leginkább azt a jellegét, a melynél fogva a csontváz hiányában a többi tárgyat is női ékszéseknek kell tartanunk. A két függő (12. s 13. ábra) érdekes formájú. A függő egészben véve 82 mm. hosszú és két alkatrészből áll; a fülbe akasztható kapcsos részből, mely maga 31 mm. hosszú és a csüngőből, mely az előbbihez egy zárt kapocscsal van hozzáerősítve, úgy hogy amarról lógva könnyen himbálódik. A felső kapocsrész mintha fibulát utánozna. A fülbe akasztható horog felső részénél kívülről karika vagy füzőlyuk látható, melynek czélját kiismerni bajos, hacsak azt nem tételezzük fel, hogy oda még egy gyöngyszem lehetett hozzáfűzve. A kapocs kiszélesedő alsó részén még négy lyuk fordul elő, s ezek egyikébe van beillesztve a hosszúkás csüngő, mely mintha három könyecseppet ábrázolna egymás alá való elhelyezésben.

A leletben 16 db tányérkaalakú körlap is van (7. ábra), melyeknek átmérője mintegy 5 cm. E körlapok közepén ugyancsak egy köralakú, szélei felé pedig gyűrűalakú homorodás, a kettő között pedig egy megfelelő domborulat van kiverve. Czélját a kör szélén levő három lyuk legott elárulja, nevezetesen e körlapocskák a ruházathoz voltak hozzá varrva.

Ugyanílyféle ruhadíszítmények voltak a 15. s 16. sz. körlapok, valamint az 5. s 17. sz. pillangószerű lemezkék is.

A benepusztai és verebi leletekben átluggatott érmek fordultak elő ugyanily rendeltetéssel.

Igen díszes darabjait képezik a leletnek az övboglárok, melyekből 7 darab maradt fenn (14. ábra). Ezen négyszögű lapok oldalhossza 3 cm. A szegletcsúcsok egy-egy félkörben végződnek; az oldalszélek közepe pedig gyengén lehajolva van. A lap felületén egy 8 szirmú virág van domborúan előállítva. A hátlapon a négy saroknak megfelelőleg egy-egy füzőlyuk látható, hol a derekat átövező szíjhoz voltak erősítve. Talán ugyanezen övön, vagy ennek mellékszíjjain voltak azon szíjvég díszítmények is, melyeket a 10., 11. és 18. sz. ábrák feltüntetnek. Ezek közül kettő 25 mm. magas és 16 mm. széles, alúl csúcsban

végződő, paizsalakú domborúlt lap. Felső lapjukon gyöngyszemekből formált szív- vagy tojásalakú ornamentika fordul elő. A hátlapon a két felső és az alsó szögletnek megfelelő részen egy-egy kis szégecske is látható, még pedig erősítő csavar-lemezkével. A harmadik szíjvég 20 mm. magas és 16 mm. széles, felül bekanyarított szélű tojásdad alakú domborúlt lap.

Lehetetlen észre nem vennünk azon hasonlatosságot, mely e szíjvégek és a verebi leletben előfordult szíjvégek között mutatkozik, a mi a lelet korának megállapításánál támpontot nyújt.

Mindezek után a csüngős pitykéknek két nagyobb fajta és három rendbeli kisebb változatainak egész tömege következik sorban. A nagyobbak alakjait a 19. s 21. sz. ábra tünteti fel. Az előbbiből pusztán egy példány, az utóbbiból pedig 13 teljes és egy fél, vagyis a 14-iknek a felső része (a csüngő alsó rész letörött) maradt fenn. A 19. sz. egyetlen példány valószínűleg egy másik garnitúrából kerülhetett ki, hogy a 21-ik sz. változatban időközben támadt hiányt pótolja. Mert bár a csüngőben némi hasonlatosság van is, maga a pityke, melyen a lógó csüng, eltérő. Ez az egyiknél kerek, a másiknál négyszögű.

A 19. sz. csüngős pityke-gombjának átmérője 26 mm. A lap felülete domborúlt, szélén gyűrű-, a közepén pedig köralakú homorúlattal. Hátlapjain felül és alul egy-egy fűzőlyuk van. Az utóbbi részen a körből szervesen egy horog nyúlik ki, a mibe egy szívalakú, középen áttört, s 34 mm. hosszú és 27 mm. széles csüngő van alkalmazva, melynek két oldal szélén gyöngyszemdíszítés látható.

A másik változatnál (21. sz.) a pityke négyszögű, s némileg a 14. sz. övboglárokhöz hasonlít. Az élbe álló négyszögű lapok oldalszéle 28 mm. hosszú. A sarkok szögletei élesek maradtak, de az oldalszélek közepén egy-egy kis félkör alakú kiugrás látható. A lap közepén egy 5 mm. átmérőjű lyuk van. Habár ez valamennyi példánynál előfordul is, alább megtaláljuk az analógiát arra nézve, hogy e lyukak eredetileg nem léteztek, és csak később, a használat és viselet közben keletkeztek. A lyukak helyén egy-egy erősen kivert köralakú domborúlat létezett, de a kör széle a kiverés alkalmával annyira elvékonyodott, hogy a domborúlat lassanként kipattogzott. A lyuk körül levelekből és virágszirmokból sarkosan, négyszögre összeállított díszítmény van kiverve. A pityke hátlapján a négy saroknak megfelelő részekben fűzőlyukak vannak. Az alsó sarokról szervesen nyúlik ki a zárt horog, melyről a 48 mm. hosszú és 32 mm. széles csüngő lóg le. Ennek a közepe áttört, s virágbimbót látszik ábrázolni. Egyik példánynak a csüngőt tartó kapcsa törött és a csüngővel együtt elveszett. De a törés nyoma régi, egészen elégült, úgy hogy ez a hiány már a temetkezés alkalmával fenforgott.

A háromféle változatban is előforduló kisebb csüngős pitykék a

következők. A 23. sz. változatból 18 db teljes és még 4 db fél példány van, a honnan maga a csüngő hiányzik. A felső, gombszerű pityke körlapjának átmérője 14 mm. s egy gyűrűszerű benyomással a síma lap három körre van felosztva. A hátlap közepén egy erős fűzőlyuk van. A körlap aljáról szervesen kinyúló zárt horogról a 24 mm. hosszú és 17 mm. széles levélalakú csüngő lóg le, melynek szélei szemcsékkel ékesítvék, a melyeken belül ismét egy másik, ugyancsak levél- vagy szívalakú domborzat látható.

A második változatból (23. sz. ábra) 18 teljes és 12 fél példány, azaz olyan, melynek csüngője hiányzik, maradt fenn. Gombjának átmérője 16 mm., s ez szakasztott mása a pörösi leletben előfordult pitykegombnak. A gomb ugyanis a kör széllapjától 5 mm-re magasodik ki, és sugárszerű bordázatok húzódnak a kör közepe felé, hol egy 4 mm-nyi lyuk látható. Ez a lyuk is az éles kiverés következtében a viselet alatt támadt. Lassanként pattogzott ki a lencseszerű kis kör, de két példány mégis épen maradt, s ezeknél meggyőződhetünk arról, hogy az ismételt izben előfordult kerek lyukak, hogyan keletkezhetek. A hátlap két szélén fűző lyukak vannak, s a gomb alján szervesen alkalmazott zárt horogról 21 mm. hosszú s 17 mm. széles egy csinos domború levélke csüng le, mely hosszában bordázva van. A kisebb csüngős pitykének harmadik változatát a 20. ábrán látjuk feltüntetve. Ebből 64 teljes és 18 fél példány van (24., 25., 26. ábrák). Ezeknél a csüngő levélke az előbbenivel teljesen megegyez mind formára, mind nagyságra, mind pedig a valóban kecses kivitelre nézve. A gomb kissé domborult. Ennek átmérője 18 mm., s közepén egy gyűrűszerű homorulattal s azon belől ismét egy lencseszerű domborulattal van ellátva. Több példánynál azonban a már ismert körülménynél fogva ez a részlet hiányzik, s a gomb közepe kilyukadva van. A csüngőt tartó horog a gomb aljáról itt is szervesen nyulik ki, de felettébb érdekes azon néhány példány, a hol a horog letörött, és ennél fogva a kijavítás szüksége forgott fenn. Az arany gyűrű karikájának megszükitésénél, mint láttuk, a forrasztás műveletét használták. Itt azonban a letörött csüngőket nem forrasztás útján, hanem az úgynevezett pántolással erősítették vissza és alkalmazták a régi helyére. Ugyanis a csüngő levélke peczkét egy szalagszerű lapocska köré vették, s az átfogott kettős pántot a gombnak egyik szélén fűrt lyukon keresztül egy átvert szögecskével erősítették fel. A javításnak, a pántolásnak ezen módja több példányon is észlelhető. De van olyan gomb is, a melyen már két átfúrás is látszik, vagyis azon a leszakadt csüngő már két izben is fel lőn pántolva, de azért utóbb mégis leszakadt és utóljára is elveszett, mert a gombok közül tizennyolcnak a csüngő levélkéje hiányzik, a melyek kétségen kívül már a temetés alkalmával nem voltak meg. A viselet és hosszas használat közben a csüngők szün-

telen beleakadoztak egybe-másba, s azok egyre-egyre töredezték és szakadoztak. S ha közben-közben javítás alá kerültek is, a pántolás és javítás csak annyiban történt meg, a mennyiben a csüngők el nem veszték.

S ez meg ismét arról tesz tanúságot, hogy a honfoglaló ősök között nemcsak fegyvert készítő iparosok, íjgyártók, s a bőrpar különféle ágai-ban jeleskedő mesterek, hanem ezeken kívül még más iparosok is voltak, nevezetesen voltak saját ötvöseik, a kik a rongált ékszereket javították. A bojárhalmi leletben előforduló több példányon az ismételt javításnak elvitázhatlan nyomai mindezt kétségen kívülé teszik.

E csüngős pitykék, valamint az alább felsorolandó különféle gombok is a felső testrészen mintegy reá hintve és részben a fej körül fordultak elő.

A gomboknak is több rendbeli változatai vannak. A 27. ábrán láthatónak átmérője 9 mm. Felső lapja domborult, közepén köralakú homorulat van. A hátlap közepén ott a szokott fűzőlyuk. Ebből 17 példány van. Ugyanennek egy másik változata ettől annyiban tér el, hogy a középkör nem homorult, hanem ez is domborodott, s a hátlapon a két szélén van egy-egy fűzőlyuk. Ezen változatból (28. ábra) hét példány maradt fenn. A harmadik változatból (38. ábra) 24 példányunk van. Ezeknek átmérője csak 11 mm. Vastagságuk a többiekétől feltűnőleg elüt, mert a gombok lapja 2 mm. vastag. Felül a közepén kis köralakú homorulatuk van, a melynek megfelelőleg a hátlapon az ismert fűzőlyukat találjuk.

De a leletben ezeken túl még más gömbalakú füles gombok is vannak. Ilyeneket az alföldi magyar ember ünneplő mellényén még ma is széltében visel. A 31., 32., 33., 35. s 36. sz. ábrákon látjuk ezeket. A legelső, melyből csak egy példány van, nincsen ketté válva, miként a többiek, hanem egészben maradt. A gomb feje egészen gömbalakú, melynek átmérője nem több mint 7 mm. A füle is csaknem ugyanekkor. A többiek a forrasztásnál ketté vannak válva, azaz szétnyíltak. S itt látjuk azt, hogy a gömb egyik felének ép úgy mint a másiknak meg van a maga füle (32., 35. ábra). Ezek közül némelyiken vonalas díszítményt is látunk. A 32., 36. s 37. ábrákon feltüntetett ketté vált példánynál ellenben azt látjuk, hogy a félgömb egyik felülete síma (32.) s a fül csak is a másik félgömbön fordul elő. Tehát ez a példány teljesen akként készült, a miként ötvöseink az ilyen kis gombokat mai napon is előállítják.

Végül a leletben előforduló fejes szegecskékről kell megemlékeznem, melyeknek ismét két változata van. A 34. sz. ábrán láthatóból hat példány van. A szeg feje szív- vagy levélalakot mutat, melynek szélessége 12 mm., magassága egész a csúcsig 14 mm. A hátlap közepéhez 8 mm. hosszú hegyes szeg van erősítve, a minél fogva ezen szegecskék

valami fadarabba lehettek beleverve. A benepusztai leletben ezen fejcszegek teljes hasonmását láthatjuk.

A 29. s 30. ábrákon feltüntetett kis fejcszegek a láb körül találtak. A fejcske félgömbalakú, s ennek átmérője csak 7 mm. Hátlapjuk közepén rövid tompa szegecske látható, melyen a visszaverés nyomai észlelhetők, a miből világos, hogy vékonyabb bőr vagy szíjfélére voltak fölerősítve. Összesen 23 darabot találtak ezekből.

A szeged-bojárhalmi gazdag és fölöttébb érdekes ékszerlelet bemutatását és ismertetését ezekben kimerítvén, most magunk elé képzelhetjük az ősmagyar időszak előkelő úrnőjének teljes díszben megelevenült alakját.

A lelet fontossága és becse az eddigieket általában felülmulja, nemcsak azért, mert újabb változatú típusokkal ismertet meg, hanem azért, mert e lelet oly teljes és egész, a minővel még alig birunk. A teljeséget pedig nem akként értem, hogy a mi a leletből napfényre került, az el nem kallódott és minden együtt maradt, hanem akként: hogy a mi az elhalt előkelő úrnő volt, a mit szeretett s a mi előtte csak kedves volt, azt a temetés alkalmával mind reá adták s minden a sírba került.

A női ékességeknek egy gazdag változatú teljes garnitúrája áll előttünk, s ez egy összhangzatos, kerek egészet képez. A különféle tárgyak és darabok összeillők. Ezek nem olyan összegyűjtött, sok helyről és különböző alkalmakkor egybehalmozott drágaságok, hanem egyszerre és együtt készültek azon különleges típusok és formák után, a mely formákat az ősmagyaroknál is divó styl gyanánt ismerünk.

E stylusban levél, virág szerepel, ugyanezeket látjuk a benepusztai és a többi hasonló ezüst boglárokon is.

A bojárhalmi leletben érem nem fordult elő, tehát a leletet határozottan datálni nem lehet. De a leletben vannak oly más támpontok, a melyekből a temetkezés korára következtetni bizton lehet.

Az I. és II. számú sírnál az embercsontváz lábainál egy-egy lócsontvázra is akadtak. Tehát a temetkezés «ritu pagano» történt. Az ősmagyar vallás temetkezési szokásai szerint a halottnak kedves tárgyait, fegyvereit, eszközeit, paripáját, kutyáját, stb. szintén eltemették. Habár a kereszténység felvétele és elterjedése nálunk egész általában s igen rövid időszak alatt megtörtént is, egyes pogány szokások azonban csak lassanként maradoztak el.

Jellemző, hogy a míg a benepusztai és verebi leleteknél a ló az emberrel együtt egy sírba került, itt a lócsontok már elkülönítve és külön fordultak elő. Figyelmet érdemel az a körülmény is, hogy a III—V. sz. síroknál már a «ritu pagano» temetkezésnek semmi nyoma, a minél fogva ezen sírok későbbiek lehetnek, talán épen a pogány és keresztény korszaknak átmeneti időszakából valók.

A másik támpont az, hogy a bojárhalmi aranyozott ezüst ékszerek a többi ős magyarkori datált leletekkel, nevezetesen a benepusztai, verebivel és a királyhalmival, oly annyira hasonlóak, majdnem azonosak, hogy ezeknek biztos és határozott korát, a bojárhalmi leletre nézve, minden aggály nélkül alkalmazni lehet. Így tehát a bojárhalmi lelet korát a X. századra nézve bizton visszavinni lehet.

A lelet a Szeged-városi múzeum tulajdona, annak egyik főékesége, a hol egyuttal a szeged-szilléri rézkincs, a sövényházi népvándorláskori, a szeged-öthalmi és a szeged-röszkei avarkori és más eredeti leletek is őriztetnek.

S hiszem, hogy ezt még más újabbak is fogják követni. Mert Szeged város közönsége a múzeum gyarapítására, kutatások- és ásatásokra költségvetésében jelentékeny összeget szavazott meg. Kállay Albert főispán és Pálffy Ferencz polgármester, de az egész hatóság a legnagyobb érdeklődéssel viseltetnek multunk emlékei iránt, a miért is a tudomány nevében köszönetemet és hálámat itt kifejezni kedves kötelességemnek ismerem.

Reizner János.

ANTIK SÍREMLÉK CARLISLE MELLETT ANGLIÁBAN: LEGYEZŐT TARTÓ NŐ.

(Magyarázatát lásd a 190. lapon.)

A MAGYAR KÖZÉPKORI FEGYVERZETRŐL.*

A hadi felszerelés egyetlen egy eszközénél sem oly szembetűnő a kelet és nyugot közötti ellentét — mondja Boeheim többször említett művében,** mint a *lószerzámmnál*, mit a keleti lovas népeknek a nyugot-európaiakra gyakorolt s folyton meg-megújuló hatása sem tudott elenyésztetni.

Boeheim a keresztes hadjáratok idejére teszi a keleti befolyás kezdetét, midőn a Szentföldön járt nyugot-európaiak többé-kevésbé alkalmazkodtak az arabok taktikájához s harci felszerelésükből is sokat elsajátítottak. De mint az előbbi közleményekben is néhányszor megjegyeztük, e befolyás már korábban megkezdődött s a kereszteseknek sem annyira az arabok, mint inkább a szeldsuk-törökök fegyverzetét és harcmódját volt alkalmuk megfigyelni, azon szeldsukokét, a kik Közép-Ázsiából hatoltak a khalifák birodalmába. Azon időben, midőn a keresztes hadjáratok megkezdődtek, már övék volt a mozlim Elő-Ázsia. A szeldsukoknál pedig ugyanazon hagyományos harcmódot találták a nyugot-európaiak, melyet a don-, etel- és jajkmenti pusztaság más lovas népeitől, a hunnok-, avarok- és magyaroktól, már jóval előbb megismerhettek.***

Kétségtelen adatok tanúsítják, hogy csakugyan megismerték s alkalmazkodtak is hozzá.

Már az előbbi közleményben hivatkoztam a X. századbéli szász krónikás, Widukind azon soraira, melyekből kitűnik, hogy I. Henrik német király (916—36) csakis a magyarhoz hasonló könnyű lovasság

* Az első és második közleményt lásd X. k. 289—301 és 403—416. ll.

** *Handbuch der Waffenkunde*. Leipzig. 1890. 205.

*** A szeldsukok ép úgy az oghuz-törökökből szakadtak ki, mint a kelet-európai ú n. úzok vagy ghúzok, mely utóbbiak a régi hunn-maradványokkal összeolvadva, a kün (kumán vagy palóc) nemzetet képezték. Hogy azonban az oghuzok már előbb is bocsátottak rajokat a Volga mellékére s különösen pedig, hogy a lebediai magyarságra igen erős befolyást gyakoroltak: arra általánosságban a byzanciaktól használt *turk* nevünk is utal, de még világosabb bizonyítékát látjuk őseink hagyományos régi címérében, a *turulban*, mely ugyanezen név alatt eredetileg az oghuz khánoknak volt a fejedelmi címere. (Thury J. Turul IV. 124.) Ugyancsak sas vagy sólyom volt a címere a hat oghuz nemzetségnek is, csakhogy mindegyiknél más-más fajta, így egyiké közönséges sas vagyis az oghuz-törökség nyelvén: *kartal*, de a *Kartal* mint Árpádkori magyar nemzetség is ismeretes.

szervezése által tudta őseinket legyőzni¹, hogy pedig ez alkalommal a magyar fegyverzet s főleg a lófelszerelés mintául szolgált a németeknek, az — ha Widukind nem mondja is — bizonyos. Mégis a legközvetlenebb hatást abban találom, hogy a kengyelvas, mely ekkor ugyan már nem volt ismeretlen a németek és szomszédjaik előtt, de csak kivételesen fordul elé a X. század előtti időben: általánosan elterjedt a nyugot-európai népeknél. Azt pedig nem kell bizonyíttatnom — különben is már többen megtették előttem — hogy a lovasság használhatósága mennyire összefügg a kengyelvassal, mely egész alkotására nézve ugyan fölötte egyszerű, de nagyban előmozdítja a lovaglás biztonságát, a nyeregben való föllállásnál pedig nélkülözhetlen.

A kengyel, mely Bálint G. magyarázata szerint valószínűleg *felhágót* jelent,² miként a többi ural-altáji elnevezés, a török-tatár: üzengi, a mongol: döröge s a mandsu: tufun — a khinai és szasszanida emlékek, valamint a magyarországi leletek tanúsága szerint körülbelül egy időben tűnik fel úgy a belső-, mint közép-ázsiai és kelet-európai lovas nomádoknál.

A khinaiaknál a kengyel legrégibb nyomát Olshausen a 477-ki Nan-Shihban találta,³ a hol a ma-têng azaz kengyel szó egy oly adomával kapcsolatban fordul elé, a mely a 477 előtti időkre vonatkozik s a ma-têng mint ismert tárgy említetik. A T'ang-dynastia alatt (VII—IX. század) már általánosan el volt terjedve és pedig a népnél a vas kengyel, míg a főbb hivatalnokok bizonyos fémkeverékből, az ú. n. t'au—érből készült kengyelt használtak.

A Szasszanida-emlékek közül egész tisztán kivehető a kengyel annak a szentpétervári Eremitageban levő s már Rómer által is megemlített⁴ ezüst tálnak a domborművén, melynek leírása és rajza megjelent az orosz császári archæologiai bizottság 1867-iki Compte-rendujében⁵ s innen átvette az Archæologiai Értesítő is.⁶ A dombormű valamelyik Szasszanida-király oroszánvadászatát ábrázolja. Találták pedig a tálat déli Oroszországban s a IV. vagy V. századból,⁷ mindenesetre pedig olyan időszakból való, midőn a kengyel sem Perzsiában, sem

¹ Pertz Mon. Germ. Hist. Vol. V. (Script. III.) 1839. pag. 434. cap. 38.

² A *hág* ige ősi *khang, kang* (v. ö. vogul: kang, khang, osztyák: khong, khung, khunkh) alakjának felhangú párjából a «kötél», «fonál» stb. szókhoz hasonló képzéssel. (Bálint G. *Párhuzam a magyar és mongol nyelv terén*. Bpest 1877. 18. l.) Budenz magyarázata szerint (Magy. Ug. Szt. 16. l.) a kengyel a. m. *kengy-al*=csizma-alja. (V. ö. finn: kenkä, eszt: king=csizma.)

³ Olshausen: *Bemerkungen über Steigbügel*. (A «Zeitschrift für Ethnologie» 1890. 3-ik füzetében, a berlini anthr. ethn. és őstört. társ. értekezései közt 207—210. l.)

⁴ Rómer F. *Sarkantyú és kengyelvas*. (Arch. Ért. 1870. IV. k. 167—169. l.)

⁵ *Compte-rendue de la Commission impériale archéologique pour l'année 1867*. Szt.-Pétervár. 1868. 153. l. s Atlasz. III. t. I. sz.

⁶ 1884. Új foly. IV. k. 80. l. 46. ábra.

⁷ Hampel J. sz. Arch. Ért. 1884. Új. f. IV. 83

a Don és Volga mentén nem volt még általánosan elterjedve. Ha a kengyel használata ez időben már általános lett volna e vidéken: a hasonló jellegű tálak vadászjeleneteinél a lovagló király kengyellel ábrázoltatott volna; de elmaradt úgy a főntebbi tállal együtt ismertetett,¹ mint a Permben talált s Aspelin által közölt,² valamint a de Luynes hg. birtokában volt Szasszanidakori tál³ lovasainál. Henszlmann megemlíti,⁴ hogy a Ker-Porter által közzétett ktesifoni dombozművek lovasainál is teljesen hiányzik a kengyel. Bizonyos tehát, hogy a Szasszanida-uralom első szakában, a III—IV. század folyamán még nem ismerték a perzsák s ezzel aztán elesik a lehetősége annak az esetleges föltevésnek, hogy a kengyel kifejlődését a Szasszanida-kor előtti legkiválóbb közép-ázsiai lovas néppel, a parthusokkal hozzuk kapcsolatba.

De a parthusokkal egy korban szerepelt kelet-európai nomádoknak, a szkyltha-szarmata törzseknek sem tulajdoníthatjuk a kengyel keletkezését. A nagy-szent-miklósi kincsen, mely Hampel J. szerint⁵ görög, irán és barbár motívumokból a Kr. u. III—IV. században készült valamelyik feketetenger-melléki városban, még semmi nyoma sincs a kengyelnek. Sem a 2. számú korsó barbár (szarmata) lovasának⁶ és szárnyas oroszlánon ülő s párduczra nyilazó királyának,⁷ sem a 7. számú korsó oroszlánokon nyargaló alakjainak⁸ nincs kengyelük.

Csakhamar azonban az eddig ismeretlen kengyel Magyarország területén is feltűnik.

Két olyan leletünk van, melyek a bennük talált érmek tanúsága szerint, a népvándorlás kezdetéről valók s a kengyelt már használó lovas néptől származnak: egyik a keszthely-városi sírmező,⁹ másik az ordasi lelet.¹⁰ Emebben Philippus Arabs (244—249) érme, amabban pedig a Nagy Konstantintól II. Valentinianusig (307—392) uralkodott császárok, ú. m. N. Konstantin (307—337), II. Constantinus iunior (337—340), Constans (337—350), II. Constantius (337—361), Constantius Gallus (351—354) és II. Valentinianus (375—392) érmei találtattak. Mindegyik lelet stílus- és rokonságban van egyfelől a nyugoti germán, másfelől pedig a

¹ Comptes rendus etc. pour l'a. 1867. Atlas. III. t. 4. sz. Arch. Ért. 1884. Új f. IV. 80. l. 47. ábra.

² Antiquités du Nord Finno-Ougrien. 142. l. 610. sz.

³ Monumenti inediti publicati dall' istituto di Corrispondenza Archeologica. 1843. Róma és Páris. III. k. 51. t.

⁴ A bécsi 1873. világtárl. magyarorsz. kedvelőinek rég. osztálya. Bpest 1875/6. 123.

⁵ Arch. Ért. Új f. IV. 67. s. köv. II.

⁶ U. o. 8. l. 3. ábra és 105. l. 56. ábra.

⁷ U. o. II. l. 5. ábra.

⁸ U. o. 22. l. 12. 13. ábra.

⁹ Lipp V.: A keszthelyi sírmezők. Bpest. 1884. 22. s. köv. II. 55—65. ábra.

¹⁰ Tergina Gy.: Arch. Ért. XIV. 336—340. l.

volgamelléki ugor-török tárgyakkal s ez a körülmény szükségkép azon következtetésre vezet, hogy úgy az ordasi, mint a keszthelyi kengyeleket a hunnoktól származtassuk.

Ha a hunnok már használtak kengyelt, akkor nagyon könnyen érthető, hogy miért tűnnek fel majdnem egyidőben a kengyel legelső emlékei egymástól oly óriási távolságra eső területen, mint Khina, Perzsia és Pannónia. A hunnok voltak azon nomád lovasok, a kik az I. század végéig még Khinát tartották rettegésben s midőn belső-ázsiai birodalmuk felbomlott, nyugot felé hatoltak; a II. század folyamán már Európa keleti szélein találjuk őket, míg nem az V. század elején Pannónia is a hatalmukba került. Náluk kereshetjük a kengyel eredetét* s tőlük jutott el még a 477 előtti időkben a khinaiakhoz, a IV—V. század folyamán a perzsákhoz s ugyanezen időtájban a velük szövetséges germán törzsekhez, a góthok- és gepidákhoz.**

A keszthelyi és ordasi kengyelek nemcsak időre nézve válnak ki népvándorláskori kengyeleink közül, de alakjuk is annyira különbözik akár az avarkorbeliektől, akár pedig az ősmagyaroktól, hogy már csak ezen szempontból is külön csoportot képeznek.

Az avar meg a magyar kengyel általános idoma kerek, úgy, hogy a szárak és talp között nincs semmi határvonal, hanem összefolynak; ellenben a keszthelyi s az ordasiak közül két változat, úgy szintén a püspök-szent-erzsébeti kengyel megnyúlt félkörívet képez, melynek vége felé kiszélesedő két szárát hasonló szélességű vízszintes (a keszthelyinél

* Olshausen (id. ért. Zeitschr. f. Ethn. 1890. 3. f. 209.) Hamy után egy szibériai sírhalmokban talált réz kengyelt is említ. Sajnálom, hogy Hamy idézett művét még nem láthattam s az ezen szibériai kengyelre vonatkozó közelebbi adatokról nem szerezhettem tudomást. Ha a Jéniszei-menti sírhalmok valamelyikéből való volna s kora összeesnék a hunnok (hiungnuk) belső-ázsiai uralmával (Kr. e. III.—Kr. u. I. sz.) újabb támpontot nyernénk arra, hogy a kengyel keletkezését egy belső-ázsiai lovas népnek tulajdonítsuk s további terjedését a hunnokkal hozzuk kapcsolatba.

** A kengyelvasra tudomásom szerint *Rómer Fl.* hívta fel a figyelmet (Sarkantyú és kengyelvas. Arch. Ért. 1870. IV. 167.—169. l.), konstatálván, hogy a kengyelt sem a görögök, sem a rómaiak nem használták, hanem keletről származik s nálunk előbb tűnik föl, mint a nyugot-európai népeknél. *Henszlmann I.* (A bécsi 1873. világt. magy. orsz. rég. osztálya. 123. l.) kissé habozva bár, a verebi és szentendrei leletek alapján az észak-kelet felől jövő uralaltáji népekkel (t. i. avarokkal és magyarokkal) hozza kapcsolatba elterjedését s. eredetét a turáni fajnál, illetőleg a khinaiaknál keresi. *Pulszky F.* az avar leletekről írt értekezésében már egyenesen az avaroknak tulajdonítja Európába való behozatalát, de 1874-ben még nem voltak ismeretesek a keszthelyi és ordasi kengyelek. A németek a kérdés ezen oldalát nem igen feszegették, legfőlebb annyit konstatálnak, hogy a németeknél s a rokon népeknél mely időben tűnik fel a kengyel. Így *Lindeschmidt* szerint (Handbuch der deutschen Alterthums-kunde Braunschweig. 1880. 288.) a germánokhoz a VIII. század körül jutott el a byzancziaktól. Ellenben *Jähns M.* szerint (Ross und Reiter, Leipzig. 1872. II. 141.) még a IX. században is csak az angol-szászoknál volt ismeretes s minden többi germán törzsnél később, csak a tulajdonképi középkorban lép föl. *Demmin A.* (Die Kriegswaffen. 2-te Aufl. Leipzig 1886. 506.) a kengyel használatát visszaviszi ugyan egész a IV. századig, de semmiféle néppel nem hozza kapcsolatba, sőt még azt is elhallgatja, hogy mely irányból terjedt el Nyugat-Európában. *Olshausen* idézett értekezésében csak általánosságban veszi föl a kelet felől kiinduló elterjedési irányt. *Baheim* egészen mellőzi ezt a kérdést.

kissé befelé hajló) talp köti össze egymással. A keszthelyi kengyel talpa egy színvonalban van a szárvéggel, az ordasiaknál és püspök-szent-erzsébetinél a két szár lenyúlik a talp alá, a szárlemez azonban itt nem ér véget, hanem merően visszahajlítva és egy bizonyos magasságnál derékszögben megtörve, képezi a talpat.

A kengyelív széles lapja nemcsak alúl, hanem a száraz felső részén is oldalvást van állítva oly módon, hogy derékszöget alkot a kengyel síkjával; az avar kengyeleknél a felső oldalszáraz pálczaszerűek; a magyar kengyeleknél a keskeny oldallap egy síkban van a kengyellel. A mi a kengyel fülét illeti, az a keszthelyinél, ordasinál és püspök-szent-erzsébetinél inkább széles, mint magas zömök négyszöget képez, közepén négyszögű lyukkal s a kengyelívtől tagozás által van elválasztva.

Az itt ismertetett kengyel-typusból fejlődött ki a csúcsíves idomba átmenő karcsú germán (normann) kengyel nagy lyuku széles négyszögű füllel,¹ minőket Észak-Európában: a Poroszföldön, Schleswigben, Jütlandban, Svédországban és Norvégiában találnak s a skandináv régészek szerint a X. századból valók.² Ugyane csoportba tartoznak a tambovi kormányzóság területén lelt mordvin kengyelvasak is,³ melyek szorosabban a keszthelyi változattal egyeznek meg s attól leginkább a magasan felnyúló fül idoma által különböznek. Hasonló typus vehető ki a bayeuxi szőnyegek, valamint egy XIII. századbeli vatikáni ó-szlovén kézirat miniatürejeinek kengyelein is.⁴ Amazok tudvalevőleg a normannok és angol-szászok, emezek az oroszok (varegok) és bolgárok X. századbeli harczait ábrázolják.

Ha már most ezen adatok szétfutó szárait összefoglaljuk, a következő eredményre jutunk. Minden oly vidéken, hova a normann hatás eljutott, megtaláljuk a háromszögű idomhoz közeledő kengyel-typust, a melynek hazánkban a keszthelyi, ordasi és püspök-szent-erzsébeti kengyelek felelnek meg. De míg az utóbbiak kora — szorosan a velük talált érmekhez ragaszkodva — a III—IV. századba, egyéb adatokkal is összevetve pedig a IV. század végére vagy az V. századba tehető; amazok közül egy sem régibb a X. századnál. Ezt a fél ezredet ez idő szerint még nem tudjuk olyan adatokkal kitölteni, melyek a magyarországi és normann typus közbeeső tagjait is feltűntetnék, mindamellett bizonyosnak tekinthető, hogy a két typus a félezredév daczára is összetartozik s hogy a normann a magyarországból fejlődött ki. A magyar-

¹ Zeitschr. f. Ethn. 1890. III. 191. l. 6. ábra. — Montelius: Antiquités Suédoises. Stockholm 1873/75. 151. l. 525. ábra — Worsaae: Nordiske Oldsager. Kjöbenhavn. 1859. 116. l.

² Zeitschr. f. Ethn. 1890. 192. 207. l.

³ Aspelin: Antiquités de Nord Finno-Ougrien. Helsingfors. 187. l. 863. ábra.

⁴ The Bayeux Tapestry. With hist. notes by Fr. Rede Fowke. London. 1875. — Schlumberger G.: Un empereur byzantin au dixième siècle Paris. 1890. A címképen.

országi típus szabatosabb megjelölésére azonban egy lépéssel tovább mehetünk az eddig mondottaknál. A keszthelyi meg a többi hasonló kengyel nem a valódi hunn típust tünteti föl, mely bizonyára kerek volt, mint az avar és magyar, hanem azt a változatot, a milyenné a hunnok közvetlen hatása alá eső germánoknál vált. Ez megmagyarázza aztán, hogy miért mutatnak a korábbi keszthelyi s ordasi kengyelek fejlettebb idomot, mint a későbbi, de kezdetlegesebb avar és magyar kengyelek; valamint az a látszólagos ellenmondás is megszűnik, hogy a kengyelvas általános használatba való vétele a magyarság befolyására vezethető ugyan vissza, de maga a kengyel-forma nem magyar, hanem egy a germánoknál már az előtt is meglevő s egész az V. századig visszanyúló típusnak az alkalmazása.

Az ordasi leletben a főntebb ismertetett kengyel-typushoz egy másik csatlakozik, a mely a hunn-germán korszakot összekapcsolja az avar-szláv korszakkal. Ugyanaz a típus ez, minőt az egyik szentendrei (nagy-kürthi) kengyelnél találunk s a mely a kassai (Baranyam.) és bölcskei, meg a szeged-öthalmi népvándorláskori tárgyakkal együtt fordult elő.

E típus a magyar s különösen az avar kengyelekhez annyiban közelebb áll, hogy ez is kerek, egyébként pedig vannak olyan jellemző sajátságai, melyek külön typussá teszik. Általános idomára nézve az alma körvonalainak felel meg, a mennyiben inkább széles, mint magas, a mely sajátság különben általában jellemzi az avar kori kengyeleket. Az oldalszárak már az ív felső részén széles lemezzé laposodnak, melynek külső része középen bordázva van; ugyanezen ellaposodó bordás lemez jellemzi a bikácsi kengyelpárt is, a melyek különben az alább ismertetendő szentendrei kengyelekhez csatlakoznak. A nagy nyílású kerek fül nem egy különálló nyúlványból áll, hanem az összehajló felső oldal-szárak folytatását képezi.

A szentendrei (nagykürthi) leletben előforduló kengyelvasak korát I. Justinus Thrax (518—527) és Phokas (602—610) arany érmei mutatják. A főntebbin kívül még két kengyelvas tartozik ide, melyek amattól leginkább a hosszan felnyúló fül által különböznek. A fül idoma négyszög, a lyúk a fül alsó részén van alkalmazva s a kengyel karikájától külön tagozott nyúlvány választja el. A kengyel karikájánál a legfőbb különbség abban van, hogy a négyszögű pálczaszerű oldalszárak csak ott szélesednek ki, hol a talpba mennek át. Hasonló kengyelt találtak a nagy-mányoki pitykékkal (Arch. Ért. 1890. X. 432) s azután Bikácson, a melyeket azon az alapon, hogy a szentendreinek a kora is (VII. sz.) pontosabban meghatározható, a szorosabb értelemben vett avar kengyel-typusnak nevezhetünk.

Némi eltéréssel ugyanezen kengyel-typus fordul elő Észak-Európa

keleti részében, nevezetesen Poroszföldön, hol a csúcsíves normann kengyelekkel együtt található s kora a X—XIII. századba esik¹ s aztán X—XI. századbeli Szasszanida, német és angol-szász érmekkel együtt a Közép-Volga mentén, Susdal, Vladimir, Rosztov területén, hol a középkorban a cseremiszekkel rokon mériek laktak délnyugot felé az oroszok egyik törzsével, a krivicsekkal érintkezve.² Sokkal egyszerűbbek ezeknél a livországi kengyelek s alakjuk inkább megfelel az ősmagyar kengyelek idomának.³

Népvándorláskori kengyeleink sorozatát a magyar korba esők csoportja zárja be, melyek közül a következőket találták érmekkel: a pili-nit Kegyes Lajos (814—840), a verebit II. Kopasz Károly (840—877), II. Lajos császár és I. Miklós pápa (858—867), IV. vagy Együgyű Károly (884—923), III. Sergius pápa (904—911) és I. Berengár (888—924), a neszmélyit ugyancsak Berengár, a galgóczi a Szamanida Naszr ben Ahmed emir (913/4—942/3) szamarkandi uralkodó 918/19-ki, a csornait Német Lajos (840—76), Berengár (888—924) és Madarász Henrik (919—936) s a szeged-öthalmit VII. vagy Dukas Mihály byzanci császár (1067—78) érmeivel.⁴ A benepusztai leletben, melynek korát I. Berengár érmei mutatják, szintén volt két kengyel,⁵ de úgy ezek, mint a többi vas tárgy (zabla és kard) hamarosan kovácskézbe jutottak s még csak rajzban sem maradtak fenn.

Az ősmagyar korbéli kengyelek többféle változatot mutatnak s legalább is három típust különböztethetünk meg közöttük.

Legegyszerűbb a galgóczy, mely talpa felé szélesedő fül nélküli karikát képez; a fület a karika felső részén hosszan elnyúló keskeny lyuk helyettesíti. Hasonló kengyelpárt találtak a Rákoson.

A másik csoportba tartoznak azon régi kengyeleink, melyek füllel vannak ellátva. A fül minden tagozás nélküli nyulványt képez, alakja négyszög, mely fölfelé többnyire keskenyebbé válik. A kengyel általános idoma vagy egészen kerek, a melynél azonban nem kell szabályos kört képzelnünk, vagy a körtealakhoz közeledő. Az előbbi változathoz tartozik a verebi kengyelpár, a neszmélyi, pörösi és csorna-csatári, az utóbbihoz a szeged-bojárhalmi, szolyvai és monaji;⁶ a pilini és csornai leletben mindegyik változat feltalálható,⁷ úgy szintén a

¹ Zeitschrift für Ethn. 1890. 3. füz. 191. l., 5. ábra.

² Aspelin id. m. 210. l. 967 ábra.

³ Bähr. J. K. Die Gräber der Liven. Dresden. 1850. XVI. tábla. 6—8. ábra.

⁴ Arch. Közl. IX. k. I. füz. 22. l. — Magy. T. Ak. Évk. 1859. III. 14—27. — Arch. Ért. 1870. III. 117—118. IV. 166. — U. o. 1889. IX. 268. — U. o. 1880. XIV. 335—336.

⁵ Magyar Tud. Társ. Évk. II. k. 1832—34. 281.

⁶ A verebi kengyeleket I. Magy. Tud. Ak. Évk. IX. k. 2. táblán. — A pörösi Arch. Ért. 1872. VI. 42. — A csorna-csatárit Arch. Ért. 1885. Új f. V. 322. és Sopronm. rég. társ. évk. 1887. I. 42. — A monajit Arch. Ért. Új f. VII. 63.

⁷ Hampel I. — Beszédes: Antiquités préhistoriques de la Hongrie. 1877. II. XXIV tábla és Arch. Közl. IX. I. 21. — Arch. Ért. 1889. IX. 269.

szeged-öthalmiban¹ is, csakhogy az utóbbiban a körteidomu kengyel-változat megnyult testével és külön tagozott kerek fülével annyira kiválik ezen csoportból, hogy külön typusnak tekinthető.

E typusnak még prægiansabb képviselője a szentesi nagyhegyi szőlőben pitykékkal együtt talált kengyelpár. Ennél a talp már egészen a kassai, bikácsi stb. kengyelek módjára van alakítva, külső felén ugyanis bordázva van s a keskeny felső oldalszáraaktól tagozással elválasztva. A füle ennek is, mint a szeged-öthalminak, külön van tagozva, de nem kerek, hanem hegyére állított négyszöget képez.

Magára áll egy szeged-öthalmi kengyel,² mely közepén fölfelé hajló talpával a keszthelyi, nagy négyszögű és külön tagozott fülével pedig az avarkori szentendrei, bikácsi és nagymányoki kengyelekre emlékeztet.

Valószínű, hogy e kengyel-typusok és változatok egyike vagy másika azon velünk többé-kevésbé rokon népelemekkel hozható szorosabb kapcsolatba, melyek a honfoglaló magyarsághoz csatlakoztak, mint a kun-kabarok, bolgárok, bessenyők stb. Az eddigi anyag azonban már csak azért sem elégséges arra, hogy szorosabb megkülönböztetéseket tegyünk, mert azon vidék, hol e népek éltek, az Alsó- és Közép-Volga melléke, a Jajk és Volga közti terület, s azután a Don- és Dnyeper-mellék e tekintetben még sokkal kevésbé ismeretes, mint a mennyire kívánatos volna. Ha fölteszszük is, hogy p. a csorna-csatári kengyel bessenyő, a pilini pedig kun-kabar: a támogatására egyetlen egy analógiát sem hozhatunk fel az egykori bessenyő vagy kozár földről.

Végigmenve leleteink során, melyekben kengyel fordult elő, kitűnik, hogy azon időtől kezdve, a midőn a legelső ural-altáji nép megszállta hazánkat, az egész népvándorlási koron át szakadatlan sorozatát birjuk a különböző s többé-kevésbé datálható kengyel-typusoknak. Nyugaton ellenben a legrégebb emlékek sem mennek vissza a ix. századnál elébbre. Lindenschmit szerint³ ugyan már a viii. század körül eljutott a kengyel a germánokhoz, de ha a magyarországi germánokat tekintjük, akkor már néhány száz évvel előbb is ismerték, míg a többinél egyetlen egy olyan emlék sem mutatható fel, melynek kora egész biztosan megelőzné a ix. századot. Az északi kengyelek, mint említettük, a velük talált tárgyak után ítélve, a skandináv régészek szerint a x. századból valók. Az aacheni székesegyház szószékén levő elefántcsont relief korát, melynek lovas alakja szíjből font vagy azt utánzó kengyellel van ábrázolva, Demmin igaz, hogy a vi—vii. századba teszi,⁴

¹ Arch. Ért. 1880. XIV. k. LIV. tábla. 7. sz. a. közölve a rendes kerek változat.

² Arch. Ért. 1881—2. Új foly. I. 155. (Hibásan keszthelyi leletnek mondva.)

³ Handbuch. 288.

⁴ Die Kriegswaffen. 2-te Aufl. 508.

Aus'm Weerth szerint azonban jellege korai román, s a lovas, kit némelyek Szent Mihálynak néznek, valószínűen II. Henrik császár vagy esetleg Nagy Károly;¹ semmi esetre sem lehet tehát a dombormű régebbi a x—xi. századnál. Mindenesetre későbbi a Demmin által viii. századbelinek mondott brioudei St. Julien-féle templom lapos domborműve is, melyen szintén feltalálható a szíjfonadékra emlékeztető kengyel;² a harcos hegyes sisakja kétségkívül a normann korszakból való s korántsem merovingi, mint Demmin állítja. A föntebbiekhez hasonló jellegű, t. i. szíjfonadékot utánzó kengyelvasat az immenstadti temetőben, Ditmarschban találtak; Lindenschmit a lelet egyéb tárgyai után ix. századbelinek mondja.³ A sanct-galleni psalterium aureum, melyből a codex többi lovasaihoz hasonlóan kengyellel ábrázolt Saulnak a képét Boenheim mint viii. századbelit közli,⁴ Janitschek szerint a ix. század végéről való.⁵ A római Sz. Kelemen-féle bazilika falképei, melyeken Eufimiusnak van kengyele, x. századbeliek,⁶ s ugyanezen korból való a többi ilyen nyugati emlék is, melyben megtaláljuk a kengyelt és pedig a háromszögű typust; ezek: a párisi nemzeti könyvtárban levő Biblia Sacra,⁷ a góthai nagyhercegi múzeum III. Ottó császár és Teophano császárné képével díszített ú. n. echternachi evangeliariuma⁸ s a bambergi városi könyvtárban levő Apokalypsis.⁹

Hogy a byzancziak mikor kezdték használni a kengyelt: arra az eddig ismeretes adatok kevés felvilágosítást nyújtanak. A német régészek a Maurikios-féle Strategikon után, mely a lovasság fölszerelésénél egyebek közt azt is elrendeli, hogy legyen a nyereghez két kengyel (σκαλαί),¹⁰ Maurikios császár korába, a vi. sz. végére teszik elterjedését;¹¹ de mint Salamon kimutatta,¹² a Strategikon szerzője nem a császár, hanem egy más Maurikios, ki a ix. században élt s valószínűleg Basilius császár rendeletére állította össze a Bölcs Leo és Konstantinus Porphyrogenitus által átírt s részben módosított hadtani munkát. Ez tehát csak annyit bizonyít, hogy a kengyel a görög seregben a ix. század folyamán már el volt fogadva. Körülbelül ezen időből, a viii.

¹ E. Aus'm Weerth: Kunstdenkmäler des christlichen Mittelalters in den Rheinlanden. Leipzig, 1860. II. 88—89. A lovas reliefs az Atlas XXXIII. tábláján. 9. sz. a.

² Die Kriegswaffen. 261. l.

³ Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit. IV. Bd. IV. Heft. Mainz 1886. Taf. 23.

⁴ Waffenkunde. 125. l.

⁵ Geschichte der deutschen Malerei. Berlin. 1890. 46. — A 48-ik lapon közölve van a codex miniaturejeiből a harcosok felvonulása.

⁶ Közölte Eitelberger: Mittheilungen d. k. k. Centralkommission. Bécs. 1863. VIII. 11. sz. XII. t. 306. l. Idézi Römer is Arch. Ért. 1870. IV. 167.

⁷ Demmin: Die Kriegswaffen. 265.

⁸ Janitschek H.: Geschichte d. deutschen Malerei. 66—67.

⁹ U. o. 75.

¹⁰ Salamon: A magy. hadi történethez. 71. l.

¹¹ Olshausen: Zeitschr. für Ethn. 1890. III. 298.

¹² A magy. hadi történethez. 6, 7 stb. l.

vagy ix. századból való a Spitzer-féle gyűjtemény egy elefántcsont-szekrénye, melynek lovas alakjainál szintén feltaláljuk a kengyelt * s azon byzanci harcosok viselete s fegyverzete is, kiknek képét Schlumberger a párisi Bibliothèque National egy régi görög codexének miniaturjei után közli,** ugyancsak a ix. századbéli állapotot tünteti fel.

A xi. századtól kezdve már Európaszerte föltalálható a kengyel és pedig úgy a kerek, mint a körív- és háromszög alakú typus, sőt a xv. század vége felé a négyszögidom is előfordul. A leglényegesebb változás a talpnál történt, mely ha nem is vette föl az arab és török kengyelek papucsszerű alakját, sokkal szélesebbé vált, mint a minő volt a népvándorlás korában. Nálunk mindamellett sosem szorultak ki teljesen a régi egyszerű formák s a népnél még ma is láthatunk olyan kerekalakú kengyelvasakat, melyek semmiben sem különböznek az ősmagyar kengyelektől.

Nagy Géza.

* Collection Spitzer. Páris és London. 1890. T. I. Ivoires. Pl. II. p. 30.

** Un empereur Byzantin. Paris. 1870. 81. l.

ANTIK DOMBORMŰVES SÍRKŐ TÖREDÉKE AUSSIN KÖRNYÉKÉRŐL:
LEGYEZŐT TARTÓ NŐ.

(Magyarázatát lásd a 190. lapon.)

A NEMZETI MÚZEUM SODRONYOS PÁNCZÉLJAI.

Morvaországban a Thaya folyó mentén egy kies fekvésű völgy magaslatát koszorúzza a vötteai várkastély, mely a Wlassin grófok egykori feudális birtokainak főhelyét képezvén, az, a XVIII. század elején, a Daun grófi család tulajdonává lett.

Ezen főúri nemzetségek egyes tagjai századokon át gyűjtötték, szaporították és őrizték azon ezer darabnál nagyobb számra rúgó fegyvergyűjteményt, mely a lehanyatlott századok viharos harczi után, néma tanúként szemlélteti velünk a culturtörténet egyik szakaszának azon fejlődését, mely a védő és támadó fegyverek átalakulásának hosszú során át, a modern harci eszközök jelenéig kalauzol bennünket.

A vötteai várkastély bástyafalán belől elterülő lovagtermet diszítették ezen gyűjtemény egyes darabjai, míg a hosszú gerinczíves folyosón végig teljes fegyverzetben álló lovagbábok elhelyezve, az egyes századok fegyver viselését festői csoportozatokban tüntetve fel, az emeletre kanyarodó lépcsőzet alján egy a feudális szellem aranykorából, a XV. század elejéről, való lovas vitéz, nehéz vaspánczélos öltözetben jelképezi előttünk, ama kornak fő jellemvonását, a lovag-rendszernek oligarchikus hatalmát, minden más kulturális irányzatok felett.

Ez a felette érdekes fegyvergyűjtemény, melynek majdnem minden egyes tárgya a gyakorlati életben lett alkalmazását, használatát árulja el, melyet nyolczszáz éven keresztül gyűjtött, őrzött, gyarapított a kegyelet, a visszaemlékezés, a tisztelet az ősök iránt, ma már mint ilyen nem létezik, mert alig néhány hete, hogy az, több más nagy becsű tárgyakkal, ereklyékkel, részint a zsibvásár piaczára, részint intézetek, részint magánosok birtokába került; minthogy a kiháló félben levő Daun grófok családjának legidősbje, Henrik, a múlt év október 14-én elhalálozván: özvegye a vötteai összes ingóságokat árverés alá bocsátotta.

Ezen alkalom tette azt nekünk lehetővé, hogy e szép gyűjteményt együtt láthassuk, tanulmányozhassuk és alapúl szolgálhasson jelen rövid felolvasásunknak, mely alkalommal a m. n. múzeumban levő sodronypánczélokról bátorkodom tanulmányaimnak némi eredményeit bemutatni. Mielőtt azonban ezt tenném, legyen megengedve a vötteai vár fegyvergyűjteményéről néhány rövid szóval megemlékeznem.

A gyűjtemény főszüla, akár szándékosan akár véletlenül a védőeszközökre volt fektetve, mint hogy annak túlnyomó részét a pánczélok legkülönbözőbb nemei, a XI. századbeli úgynevezett Hauberttől kezdve, — mely erős bőr felöltőre szorosan egymás mellé erősített ércgyűrűkkel volt fedve, a vértezett és szögezett mellvédeken végig — le egész a XVII. században, sőt a keleti népeknél még ma is használt, sodronypánczélig, a sisakok esetlen formái, azon szép délczeg alakig, mely apró, alól kerek lemezekből pikkelymódra, jellemzi Szobieszkynak sisakját, melyet 1683-ban Bécs felszabadításánál viselt; a rákfarkú sisakok a XV. századból, Mátyás király fekete seregének viselete, s az ahhoz hasonló, de a nyakszirten röviden végződő hussita sisakokat tüntetik fel. A paizsok sziv alakjától kezdve képviselve voltak ott az egyenes vágású, az alól szögben végződő, a teknő alakú és gyönyörű mivezetű, arannyal tauchirozott olasz eredetű díszpaizsok. A szárlemezek a felkar, váll, és térdcsukló védők, hol egészben hol csak részleteiben tüntették fel a védelem, a fegyverkezés legkülönbözőbb nemeit. S a mi a legritkább jelenségek közé tartozik, ott diszlott a lovagbábok között egy teljes fegyverzetű, sodronyos páncélba burkolt magyar lovag, mely minden valószínűség szerint a XVI. század legvégére, vagy a XVII. század elejére utal.

Jellemére nézve ezen érdekes gyűjtemény főbb vonásaiban a támadó fegyvereket illetőleg, a szláv typust viseli magán, mert ha bár, a keleti és nyugati népek szúró és vágó fegyverei nem csekély számban voltak is ott képviselve, mint a török handzsárok, jatagánok, az egyenes, görbe kardok, japáni bizar alakú kések, fejszék, a hosszú markolatú nehéz normann pallosok, germán kardok, a későbbi német, franczia alabárdok, damaskusi és toledoi pengék, sőt a lövő fegyverek közül fényes kiállítású elefántcsonttal kirakott hosszú török puskák, a XVII. századból való gyöngyház berakatu agygyal díszített keleti mívezetű csövek; még is e gyűjtemény legnagyobb részét a morva, szilé, csehországi, lengyel lithván vend és orosz népek szúró és ütő fegyverei képezék. Így találunk ott a XV. századbeli hussita harczok idejéből való gerelyeket, szögcséplőket, gombos cikkeklyes nehéz buzogányokat; tömegesen a legkülönbözőbb alakú, egyenes, félig görbített harci kaszákat, lánczos csatacsillagokat, melyek között imitt-amott elszórtan tünt fel egy-egy íjj, puzdra, a nehéz kerekcs német eredetű nyílpuska; míg a magyar alakú páncélszúró, a pusztá markolatu, egyenes keresztrúddal ellátott huszárkardoknak csak egy három részre törött darabját vettük észre; s még négy sodronyos pánczéling kötötte le figyelmünket, melynek Magyarországból való származását egy régi lajstrom igazolta.

A benyomás, mit e gyűjtemény szemlélése bennünk felidézett, megérlette a meggyőződést, hogy az a keresettség minden jelét nélkülözi, mert

abból a rendszeresség teljesen hiányzott, s a gyarapítás leginkább csak alkalomszerűleg eszközöltetett, midőn is az egyes darabokhoz vagy a család tagjainak emléke fűződik, vagy harci tények diadaljeléül tündököltek oly hosszú időn át a vöttei várkastély lovagtermében. A gyarapításnak ilyenmő eseteit meglehetősen hosszú sorban találtuk följegyezve, az uradalom fegyverházának inventáriumában, mely egyszersmind a vöttei feudális birtokra vonatkozó oklevelek regestáit, bárha csak hézagosan felöleli; a XVII. század utolsó éveiben azonban a följegyzések megszakadnak.

Alkalomszerűség okozta azt is, hogy a fentebb említett sodronyos magyar teljes lovagöltözet, a négy sodronying, s lehetőleg egyéb más tárgyak, de minden valószínűséggel ama szép két török elefántcsont- és gyöngyház-berakátú löfegyverek, török, horvát és szerb handsárok egynehány buzogány, az említettük nagy értékű tauchirozott olasz művezetű kerek paizs is Magyarországból került oda, mely állításunk indoklására támpontul szolgál ama tény, hogy e gyűjteményben találtuk Zrínyi Miklós a költőnek könyvtárát, halálos ágyán lefestett mellképét, az ő saját fegyverzeti felszerelését, kétségtelenül az ő fegyverházából eredő fegyverzetét a már érintett magyar lovagbábnak és a négy sodronyinget, a mely tárgyakat a magyar nemzeti múzeum régiségtárának megszereznie sikerült, s melyekről ez alkalommal rövid ismertető előadást tartani, s ezzel kapcsolatosan a sodronypánczélokrol néhány megjegyzést kockáztatni, óhajtunk.

Tudvalevőleg Zrínyi Miklósnak fia, Ádám, — kinek neje gróf Lamberg Mária Katharina volt, — 1691-ben a zalánkemeni csatában elesett, örökösök nélkül halt el. Birtokai ingóságaival együtt özvegy nejére maradtak, ki későbbben gróf Wlassin Miksa Ernőhöz újolag férjhez ment, s Leopoldina leányuk gróf Daun Miksával, a most elhalt Henrik nagyatyjával kelt össze, s a Wlassin grófok uradalmait a vöttei várkastélylyal együtt a Daun grófok birtokába juttatta. Ugyanakkor anyja, az előbbeni Zrínyi Ádámné, hagyatékával a tulajdonában volt, Zrínyi, családtól eredő ingóságok között a fegyverek egy része, Zrínyi Miklós arcképe és könyvtára is, vötteuban elhelyezve, a Daun grófok tulajdona lett, a hol ez év január havában úgy a Zrínyi Miklós könyvtárának 1662-ik évben készült eredeti összeírását látnunk, valamint a Zrínyi Ádám ingóságainak 1692-ik évben készült de most már töredékben, egynéhány, igen megsérült lapból álló inventáriumát futólagosan megtekinteni módunkban állott; a német szövegben szerkesztett hézagos összeírás 17-ik száma alatt a négy sodronying, a 33-ik alatt pedig a lovagbábon előforduló felszerelés nehány szóval leírva van, valamint a 79-ik szám alatt Zrínyi Miklós arcképének felemlítése foglaltatik.

A fegyverek keletkezésének, átalakulásának, fejlődésének történe-

tében, korszakok meghatározásában a legnagyobb nehézséggel jár épen a sodronyos pánczélok készítésének idejét megállapítani, kivált hazánkban, hol sem a feudal-rendszer, sem az avval járt lovag-intézmény, a tornajátékok, nem fejlődtek ki oly mérvben, mint akár Német-akár Franciaországban, a minek természetes következménye lett az ezen korszak intézményeivel szoros viszonyban állott kézmű-iparnak is elmaradása. Ennek részben okozata az is, hogy nálunk a nehéz védő fegyverzet, a lemezes, bordás, sínes vaspánczélok, a torna-sisakok, stb. aránylag oly kevés számban maradtak fenn, s csak gyéren, imott-amott fordulnak elő, még a sodronyos pánczéldarabok is. Eltekintve azonban mindentől, már csak azért is nehéz az egyes sodronypánczélok készítési idejét meghatározni, mert ez a fegyvernem az, a mely divatjának kezdetétől fogva, mondhatnánk a mai napig, alig észrevehető minutiosus és igen csekély változáson ment keresztül, s lényegében csak a karikaszemek kisebb-nagyobb volta, súlyának emelkedése vagy apadása, mívezetének finomabb vagy durvább kezelése, a testhez mért rövidebb vagy hosszabb állaga, a karikaszemek tojásdad vagy kerek alakítása, s végre azok forrasztása vagy nittelése tüntet föl különbségeket, melyeknél azonban manapság csak a legnagyobb óvatossággal szabad készítési korukra nézve véleményt kockáztatni, minthogy tudtommal, legalább a fentérintett különbözőségekre nézve, alapos beható tanulmányozások nem történtek. Természetesen számításba nem véve az adatokat, melyek akár a készítő, akár a tulajdonos, akár a készítés évére vagy korára nézve, határozott bizonyítékokat szolgáltatnak.

A fegyverek történetére vonatkozó művekben* a sodronyos pánczélokak illetőleg, azt találjuk, hogy Angliában a X. században még használatban nem voltak, erről legalább a londoni British Museumban őrzött «Psychomachia» című angol-szász és a Prudentius-kézirat nem ad hírt, a mennyiben az ott lefestett harczost még sodronypánczél nélkül állítja elénk, ámde már a keresztes hadak korát megelőző időben, tehát a XI. század legesleg elején, vagy talán a X. század végéről már találtak Tiefenauuban egy oly pánczél-töredéket, melynek részei egymásba illesztett karikaszemekből állanak, melyeknek átmérőjük 0.5 ctm.; s ezzel, ámbátor csak egyes lelet bizonyossága, némileg megczáfolható azon föltevés, hogy a sodronyos pánczélok használatát a keresztes háborúk alkalmával hozták át a hadak Közép-Európába. Az ugyanott őrzött Aelfrid-kézirat a XI. századból, az abban lefestett lovagot már sodronyos

* Demmin August: Die Kriegswaffen etc., Leitner Quirin: Die Waffensammlung des römischen Kaiserhauses, Meynert Herman: Das Kriegswesen der Ungarn; Specht F. A. E.: Geschichte der Waffen. Das Landes-Zeughaus in Graz. Boheim: Handbuch der Waffenkunde; Georges de Kemmerer: Arsenal de Tsarskoe-Zelo. Meireck: Engraved Illustration of ancient arms sbt.

pánczélingben tünteti föl, melynek mívezete egy és ugyanaz, a későbbi XIII., XIV. századbeli sodrony-karikák szerkezetével és alkalmazásával.

A XI. században készült Rätzel-Aldtseim-kézirat a «Lorica» pánczélingről mondja, hogy az egyes karikaszemekből készül s az minden más szövetre való erősítés nélkül, tehát úgy használtatott, mint azt a XV—XVI. században is alkalmazták.

Comnen Anna, bizanti császárné, 1083—1148 között írt emlékiratában elbeszéli, hogy a pánczéling — melyet az északi népek viselnek, de Bizanczban ismeretlen, — egymásba fűzött és nittelt aczéltkarikákból áll; úgy volt tehát összeillesztve, mint azt most is készítenek a keleti népek, részben nittelve, részben forrasztva az egyes láncszemeket.

Egy noirmoutiersi barát VII. Lajos idejéből, 1137—1180 között, normandi Gottfried fegyverzetének leírásánál emlegeti a sodronyos pánczélinget.

A sodronyos harisnya csak a XI. század vége felé tűnik fel s a XIII. század második felében végképen el isenyészik.

A sodronyos keztyűk használata a XII. században mutatkozik, de a melyek még a XIII. században sem külön álló darabok, hanem a pánczélingek ujjának folytatását, illetve bevégeződését képezik, s inkább zacskószerűek, s csak a XIV. század folyamán válnak külön darabokká, s már a hüvelykujjak elválasztva vannak. Észlelhetni ezt orosz-lánszivu Richard pecsétjén is, hol a sodronykeztyű még mindig a sodronyínggel egy darab.

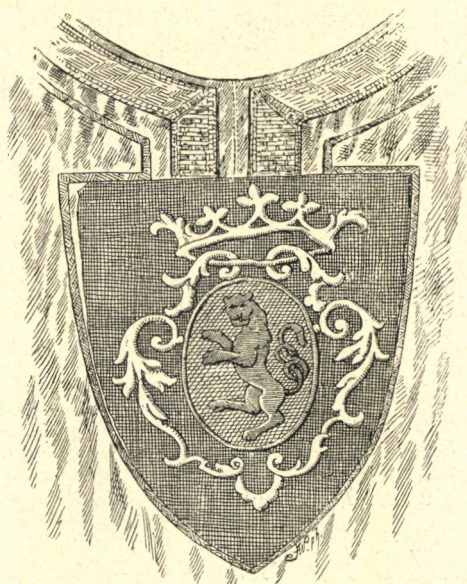
Legkésőbbben tűnik fel a sodronyos nadrág viselése, a XIII. században, s azok azon időig, míg a harisnyát használták, rövidek voltak s lefelé csak a félczombig értek, de már Szent Lajos idejében, 1226—1270 között, az az egész lábszárat befödte, s Francia- és Olaszországban a gazdagabb nemesemberek, lovagok teljes sodronyöltözetet viseltek. A XIII. század második feléből fenmaradt szobor emléken d'aubernoni Jánosnak, Surreyban a Stoke d'aubernoni templomban, a legtökéletesebb sodronypánczél van feltüntetve, a mely tetőtől talpig sodronyos pánczélban állítja élénk az említett angol lovagot.

A minutiosus ügyességet és kitartó fáradságot igénylő készítése a sodronyos pánczélöltözetnek, azt majdan három századon át drágává tette, s bár ha elterjedése a XIII. században meglehetősen haladt, általános használatává csak a XIV. században lett, midőn t. i. Nürnbergi Rudolf 1306. évben a vashuzalok géppel való készítését Európában feltalálta, s ezzel lehetővé lett azoknak olcsóbb előállítása is, és kevésbbé vagyonos lovagok is beszerezhették. A XIV. század vége és a XV. század elején általános használata már divatját múlta Európában, egyrészt elégtelen ellenállása miatt a súlyos, két kézre készített pallosoknak, a nehéz dárdáknak, másrészt a puskafor feltalálása okából, melylyel megváltozott

a harczy modor, változtak a védő fegyverek is. A hussita Ziska János, a genfi könyvtárban őrzött egykorú arczképén, még sodronypánczéiban van ábrázolva, de már helyt enged a nehéz, lemezes és vas sínekből készült pánczélok; s míg azt mindenfelé elhagyták, az osztrák lovasság és a magyar huszárság még a XVI. században, sőt nálunk még a XVII. század végeig is viselték; keleten azonban még napjainkban is viselik a perzsák, cserkeszek, khinaiak, japánok, mongolok, mahrattok és poligárok.

S íme, ha végig megyünk a hiteles készítési adatokkal biró sodronyos pánczélok a X. századtól kezdve a XVII. század végéig, a készítés módjában — mert az mind forrasztva, nittelve van — semmi, alakjára nézve csak a hosszúságban találunk csekély változást s míg a sú-

3. ábra.

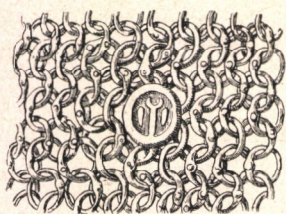
lyosabbak a karikák vastagabb szemeitől lesznek azzá, az Európában használtak között a lényeges különbséget a keztyű elválása képezi az ing újjaitól; s csekélyebb változást szenved a karikák tojásdad vagy kör alakjában.

Ezen rövid történeti ecsetelés után, áttérhetünk ismertetésére azon sodronyos pánczélok, melyek a magyar nemzeti múzeum régiségtári osztályában őriztetnek.

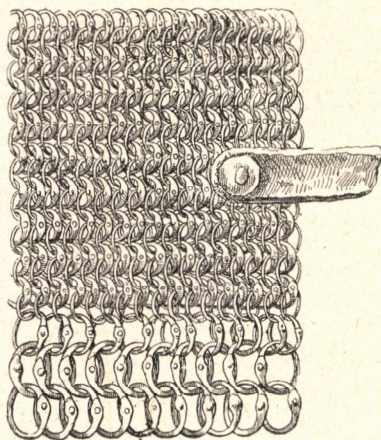
Legutóbbi szerzeménye a m. n. múzeum régiségtárának a vötteai várkastély fegyvergyűjteményéből, mely öt sodronyos pánczélingből és egy nadrágból áll, szolgálend kiindulási pontjául ismertetésünknek, melyeknek egybevetése és összehasonlítása mellett a már ott régebben őrzöttekkel következtetéseket fog megengedni, azoknak művezetük sze-

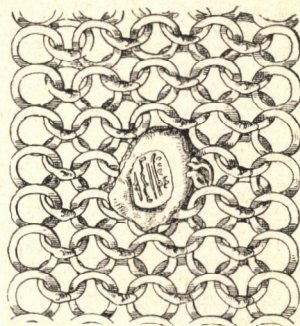
rinti osztályozására, és készítési idejüknek relativ meghatározására. Támponcot szolgáltat nekünk eljárásunk igazolására azon biztos tudat, melyet a vötteai inventárium töredékes kimutatása keltett bennünk, midőn az említett tárgyak Zrínyi Miklós fegyverházából Csáktornyáról kerültek Vötteuba, s azok a XVII. de legkorábban a XVI. században készülteknek valószínűleg, használtaknak pedig bizonyosan állíthatók.

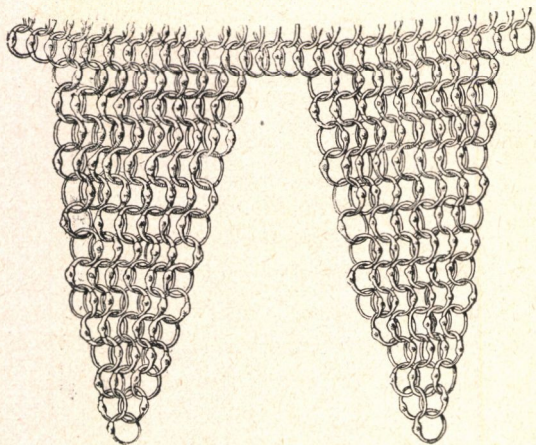
4. ábra.

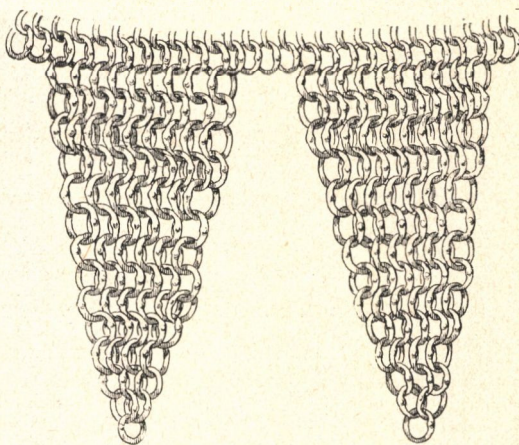
1. ábra.

2. ábra.

7. ábra.

8. ábra.

Művezetükre nézve az említett sodronyos ingek háromféle változatot mutatnak fel. Kettejének testhossza 80 ctm., újjai a hónaljtól 25 ctm., alsó szélességük 51 cmt. A karikaszemek laposak, tojásdad alakúak, átmérőjük 1 és 0.8 ctm., vastagságuk 0.3 ctm., a karikaszemek összefonása azonban mindeniknél egyenlő, a mennyiben egy-egy karikaszem maga körül más négy szemet fűz össze. A nyak tövétől lefelé a mell

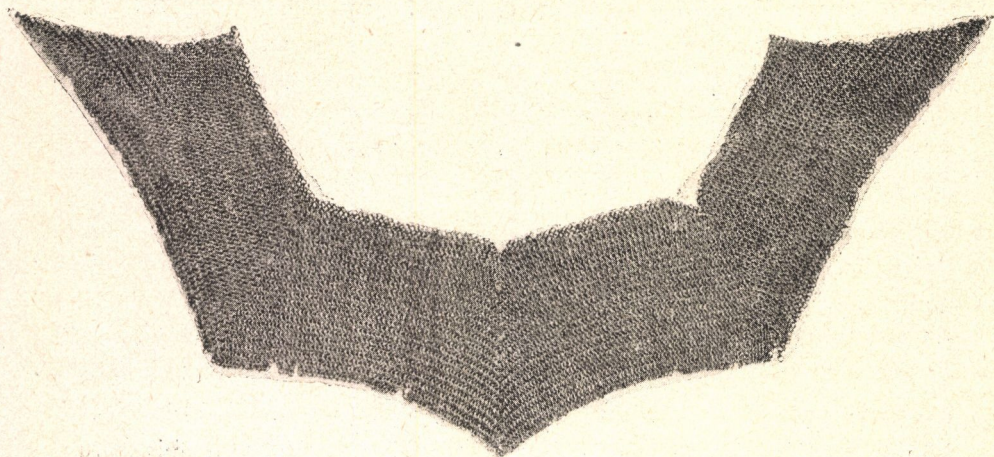
közepe irányában 30 ctm. nyílás van mindegyikén. Lényegesen eltér ettől a harmadik, mert míg a többi a nyakat el nem takarja, ezen 6.5 ctm. magas sodronygallér van (1. ábra), melynek elől, baloldali alsó szélén 1.02 ctm. átmérőjű, lapos fejű szöggel odanittelt bőrdarab látható, a mely bizonyára a gallér összekapcsolására szolgált. Testhossza 51 ctm. tehát feltűnőleg rövidebb a többinél, az újjak hossza 61 ctm. s míg a test tojásdad karikái 1 és 0.8 ctm. átmérőjűek, a gallér karikái 0.5 és 0.4 ctm. átmérőjűek, s ezért a gallér sokkal tömöttebb és sűrűbb művezetű mint az ing többi részei. Ezenfölül a gallérnak nyitott szélein két oldalt fölülről lefelé öt sor, s az újjak végződésein szintén öt sor rézkarika van alkalmazva, a karikák vastagsága a galléron 0.6, a testen 0.3 mmt.

Legérdekesebb azonban valamennyi között a negyedik, a mely elárulja keleti eredetét, s ezzel együtt egykori viselőjét is. A test és újjak méreteinek aránya megegyezik ugyan az előbbiekkal, de már a karikák nem tojásdad, hanem köralakúak. A mellső nyílás alsó végződésétől lefelé 31 ctm.-nyire egy 0.4 ctm. vastagságú, 2 ctm. hosszú és 1.2 ctm. széles átmérőjű vaspomb van alkalmazva, s az ezt környező nyolcz karikára erősítve, melynek felső felülete bemélyítve, s a mélyedésben török betűk vannak bevésve (2. ábra). Azt, hogy e vaslemez, talán golyó ütésétől támadt lyuk befödésére alkalmazták volna, valószínűnek nem tartjuk, mert egyszerűbb eljárás lett volna, a hézagot karikaszemekkel kitölteni, s mert nem messze ezen lyuktól balra egy másik hiány is van, a mi befoltozatlanul maradt s inkább hajlandók vagyunk hinni, hogy ez a készítő vas-csiszár bélyege, s egykor a Zrínyi harczaiban elfogott török harcosé lehetett, a kívül együtt a pánczéling is Zrínyi birtokába került.

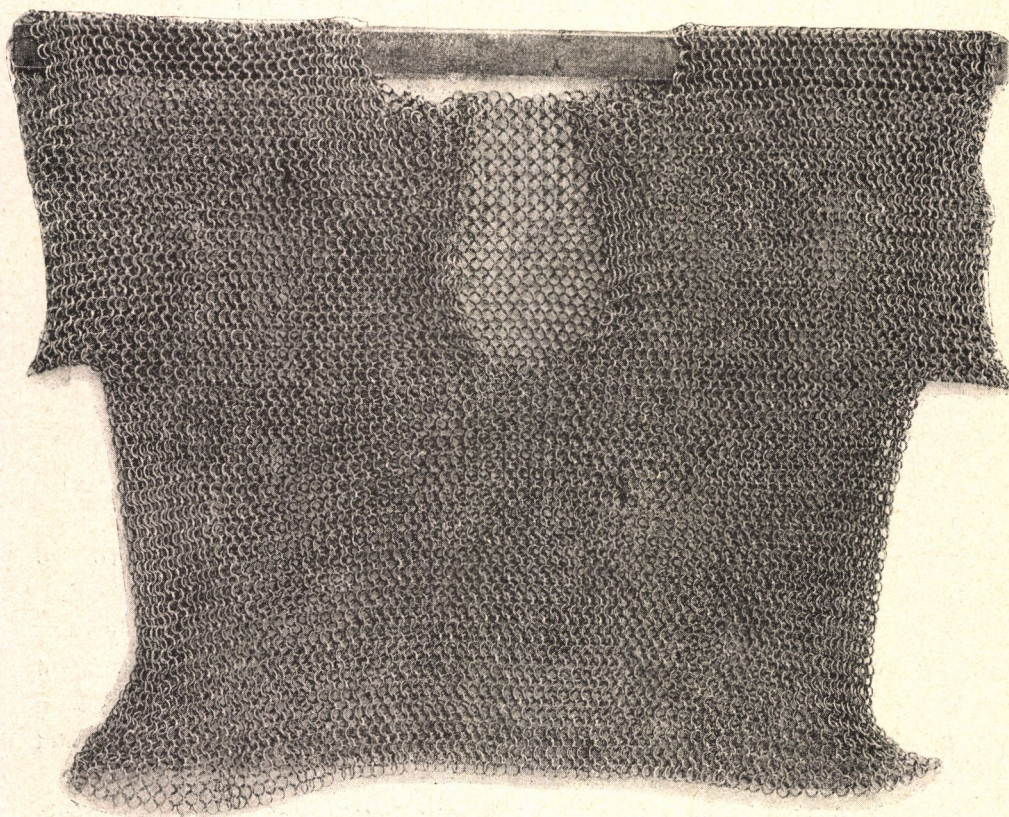
A teljes felszerelésű lovagbábnak sodronyos inge, a negyedik számúhoz legközelebb áll, a mennyiben karikái szintén kerekék, de már sodronya finomabb, mert ezek vastagsága 0.2 mmt.; a szemek átmérője kisebb, t. i. 0.5 ctm., az arányok méretei is teljesen eltérőek, mert ezen a test hossza 75 ctm. az újjaké 50, a mi egyébiránt az osztályozásnál figyelembe absolute nem jöhet, minthogy az újjak és a vállszélesség arányai az illető tulajdonos testalkatának feleltek meg.

A múzeumok gyűjteményeiben a sodronyos pánczélok között legritkábban található a nadrág; s ezért becses szerzeménynek tartható a vőttaui lovagbáb is, minthogy annak öltözetében a teljes épségű sodronyos nadrág is megvan, s bár ha ennek művezete durvább, mint az ing karikaszemeinek, az egész öltözetnek egykorúságát kétségbevonni alig lehet, s legfőljebb az tehető fel, hogy az ing is más, a nadrág is más mester kezéből került ki. Megfelelő ennek a sisak, a mely alacsony födelű, hátrafelé eső részén gerincezett, s feltolható, s rajta egy-

6. ábra.

5. ábra.

VASSODRONYOS PÁNCZÉLING ÉS GALLÉR A N. MÚZEUM FEGYVERGYŰJTEMÉNYÉBEN.

más alatt négy sorban vízszintesen keskeny hosszúkás nézőlyukak vannak az arcvédőn. Úgy ez, mint a váll, és nyaklemez, a XVI. század második felének, vagy a XVII. század kezdetén használt pánczéldaraboknak megfelelő ízléssel és alakítással bír, bár ha a teljesen hű korszerű sodronyos pánczélnak ezen sisak nem stilszerű kiegészítése, minthogy annak, a lapos lemezű féldinnye alakú fejevédőnek kell lenni, melyről a homlokot és — az arcz kivételével — az egész fej alsó részét, a nyakat köröskörül elborító és a vállakra lecsüngő sodronyos hálózat csüng le. Szép török pengéjű, egyenes, széles pallost tart a lovagbáb kezében; melynek markolata ezüsttel tauchirozott, pengéje pedig török karakterekkel ékeskedik. Kiegészíti az egész alakot a páncélra felhúzott, újjak nélküli bársonyköntös, a mely a vállakon mind a két oldalon végig hasított; lent és a nyak körül széles arany-paszománt húzódik végig. A köntös mellén fekete bársonyból háromszögű paizs van felvarrva; a paizs közepén arannyal körülfont tojásdad piros mezőben ágaskodó kettős farkú arany oroslán szemközt fordított fejfel díszeleg (3. ábra), s a mezőt ötágú arany korona fedi. A lovagnak vaslemezből készült keztyűje nittelt lapos réz szögekkel van összeillesztve, az alsó kar feléig terjedő karmenőkkel, a váll és felső karvédő mozgatható, 5—5 darab vaslemezből áll; a nyakszirt három egymásba tolt körbe futó vaslemezből áll.

Felemlíteni kell itt még a magyar nemzeti múzeum régiségtárának e nembeli régibb gyűjteményét is, melyben, 7-ik számú falszekrényében a fegyverteremnek, 38 darab sodronyos páncél őriztetik. Ezek között van 20 ing, 1 nadrág, 12 sisak, 4 darab keztyű és 1 gallér. Ezenkívül van ugyanott, a 13-ik számú álló szekrényben, egy gyönyörű művezetű ezüst-sodronyos pánczéling, mely rendkívül díszes kiállítású. A gallért összefogó kapocs, a mellső rész, a karok és alsó széle gazdagon ékesített, részint aranyozott, részint ezüst hatágú csillagokkal van behintve, elől két nap és félhold aranyozott ezüsből, aranyozott rózsákba foglalt, nyakláncz alakban alkalmazott kövekkel kirakva, melyek a sodronytestre lapos fejű szögekkel vannak nittelve, s mint a 3-ik szám alatt leírtuk, fölfelé álló, 8 ctm. magasságú gallérja van, alól pedig elől-hátul 19—19 hegyes csipkékben végződik. Alsó részén körülfutó szívalakú dessinirozás látható, melynek sötétebb színét a rézkarikák okozzák, melyek az ezüst karikák közé vannak fonva, s elhelyezésüknél fogva szívalakot alkotnak. A csipkézet is hasonlóan rézből van kivéve. A karikák igen finomak, 0.4 ctm. átmérőjűek. Ezt azonban csak mint díszöltözetet említem fel.

A vassodronyos pánczélingek között kettő, a 28 és 32. számúak, tojásdad szeműek; az utóbbi durvább mívezetű, míg az előbbeni átmérője 0.5, az utóbbié 0.8 ctm. A 30-ik számún a szemek kerek, átmérőjük 0.5 ctm. Legérdekesebb közöttük a 39-ik számú, a melyen kerek alakú,

1 ctm. átmérőjű plomb van az ing bal karikájához erősítve (4. ábra), s kettő rajta áthúzva. A plombon, mélyített felszínen, kiemelkedő mester-jelvény látható, melynek megfejtése a készítés idejét és helyét is feltárandja előttünk. Érdekes még egy más, ugyanazon szekrény alján kiállított sodronyos ing, mely vas és réz karikákból van összeállítva, részint nittelve, részint forrasztva lett; a szemek átmérője 1.02 ctm., a test hossza 40 ctm. Ez tehát a legrövidebb, a mely a gyűjteményben található. (5. ábra).

Mint sodronymű művezetére nézve legszebb és legfinomabb egy külön álló sodronyos pánczélgallér, melynek szemei 0.4 ctm. átmérőjűek, melyhez hasonló az, a mely a bécsi császári arsenal gyűjteménye között egy magyar lovagbábon szemlélhető. (6. ábra).

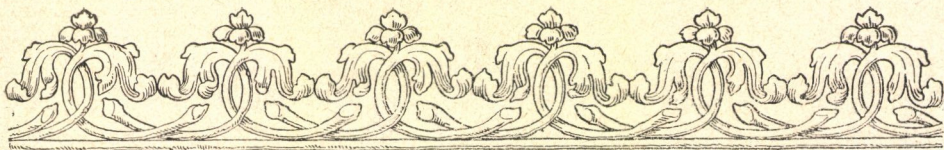
A rendes alakú és művezetű 12 sisak között csak a nyakvédő sodronyok hosszúságában és a sodronyvégződés csipkézett voltában tapasztalhatók eltérések. (7. és 8. ábra). Egy azonban lényegesen különbözik a többitől abban, hogy a koponya felső részét fedő dinnye alakú lemez nincs rajta, s az teljes egészében sodronyból készült, s az orr védelmére a két szem között a száját is eltakaró sodronykarikás szövet lóg alá, s míg az előbbieket a magyar viseletet képviselik, ez német jellegűnek tűnik fel.

A védő fegyverek sodronyos fajtájának tanulmányozásából levontuk azon eredményt, hogy a keleti népek sokkal előbb használták a sodronyos védő fegyvereket, mint az európaiak. Az arabok Indiából kapták a vashúzal készítését, s már az araboknál a II. században honos, s Európába mint kereskedelmi cikket hozták a VI. században;* a forrasztott vas karikákból készültek a legrégebbiek, későbbiek a nitteltek — melyeknek forrasztott és nittelt részét árpaszem alakja után grain d'orge-nak nevezik, — még későbbiek a vegyesen forrasztott és nitteltek, a durvább szeműek idősebbek, a finomak későbbiek, a rövideb újuak régebbiek, a hosszú testűek későbbiek, s végre specialis jelenségek a gallérosok, a vegyesen vas és réz karikákból készültek és a csipkézettek.

Majláth Béla.

* Boëheim: Handbuch der Waffenkunde, 146. lapon.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

EGERVIDÉKI «KAPTÁR-KÖVEK» ÉS BARLANGOK.

A Mátra- és Bükk-hegység tájékán, kivált pedig Eger vidékén sziklába vájt nagyszámú mélyedésekre bukkanunk, melyek a nép nyelvén egyszerűen kaptár-köveknek neveztetnek, mintha ez üregek méhtenyésztésre szolgáltak volna valaha.

Nekem már évek előtt tűntek fel e kövek, és szabad időmben hasznosnak találtam azoknak összeállítását. Vizsgálják meg a szakértők, hogy pedig ezt annál behatóbban teljesíthessék, néhány ily emlékkő képét is bemutatom, s a helyeket is megnevezem, hol az érdeklődők a fenforgó kérdést közvetlen tapasztalatból is tanulmányozhatják. E vájások leginkább rhiolit-kőzetben fordulnak elő, csak kivételesen akadtam mészkőbe vágott fülkékre a Bükk-ségben. A rhiolit-képződés nálunk épen otthonos, mindenfelé széles és vastag rétegekben találkozunk vele a Mátra-, Bükk-aljának vonalán, habár maga a Bükk neptunikus képződmény.

A mátrai magaslatok tulajdonképen kemény tűzképezte kőzetből, főleg andesitből állanak, és a központban csak itt-ott akad a könnyű faragású fehérrő, tajt-konglomerát; de annál túlnyomóbb ez a Mátra elágazásaiban, úgy nyugotra Nógrádnak, mint északkeletre Hevesben, Borsódban; ez utóbbi megyében a Bükk-alján mint élénken hullámzó domblánczolat terjed Miskolcz felé, sőt a Sajó és Hernád lapályán túl a Hegyaljáig jut, hol Tállya, Tokaj magasabb pontjaiban emelkedik ki ujólag. A nép ezt kőporosnak, ápokás kőnek nevezi és könnyű idomítási képességeért épülethez, sírköveknek, kemenczetévkőnek stb. használja, azokban pinczét, félszert, sőt pinczeházat is vág. Ugyanezen könnyű faraghatósága miatt használták azt a régiek is, midőn az eszközök még kezdetlegesek voltak. Nagyrészüik ugyan már el van pusztúlva, de még most is egyes fülkékről észrevehetők.

Részemről, csak Heves és Borsodról szólhatok, de azok után, a mit másfelé is hallottam és futólag láttam is, úgymint Nógrádban, Nemetiben a «kőlán» követ, melynek fejét a suhanczok már legurították, Tornában a szádelői követ, Zemplénben a kaptár-hegyet és másfelé is a sok bába- és bálvány-követ, úgy vélem, nem alaptalanul hiszem, hogy ezek hazánkban még más vidéken is tanulmányozhatók.

A Mátra központjában három ily helyet ismerek, és ez: a solymosi *Csákkő* és a malomkő-barlang, az előbbeniben több fülke van vágva és két tágas üreg, melyeknek egyike hodálynak használtatik, a malom-kőbarlang már majdnem egé-

szen ki van vetköztetve régi alakjából ; mivel oldalait malomkőnek vágják. Nevezetesebb ennél a *siroki vár* kettős sziklacsportja két átellenes hegycsúcson : egyik az, melyen a középkori várda épült, — másik a «*török-asztal*» csúcsa.

A tulajdonképen való várhegy kopár szikláival már messze kilátszik a völgyből és a háta megett levő csúcsnak fantasztikus alakjaival összeolvadva, ismeretlen, új képzeteket ébreszt a szemlélőben.

A sziklák oldalain láthatók szabálytalan fülke-bevágások. E középkori vár bástyáin több rendbeli építést lehet fölismernünk, a korszakok szerint ; — a legutóbbi rész négyszögletes kövekből épült a tizenhatodik században, mint ezt világosan bizonyítják az évszámok. Sirok környékén még a rozsnaki völgyben is több fülkés kőemlék található. E tájt különben többször előfordul a «sirok» nevezet a határhelyeknél.

Sirok-vár vidékén több őskori leltre is akadtak, én is szereztem egy tiszta ezüst barbár érmét, mely baltaéllal látszik lenni meghasítva, a többi is be volt vágva, mintha talán e hasítással ez érmekeket közhasználatból akarták volna kivenni ; e pénzdarab egyik felén koszorús fej látszik, a másikon barbár lovag lóháton, mindez nagyon kezdetleges munka.

Harmadiknak vélem az *Ágasvár* alatt levő *csörgőlyukat*, ezen barlang tajtkő-konglomerátban vonúl három ágra. Szabó József ugyanerről azt mondja : «Az Ágasvári barlang... nem annyira képződési módra, mint inkább anyagának sajátsága által tér el a többi s rendesen mészkőben levő barlangoktól (Turisták lapja 7, 224 lapon) ; mindazonáltal tekintve az itten lévő régészeti helyeket, tekintve a népben élő hagyományt, mely szerint itt a régi emberek kincseiket rejtették volna el, melyeket nagypénteken szoktak itt keresni a babonás kincsvadászok : e barlangot régészeti szempontból is figyelemreméltónak vélem.

Kisebb üregek ugyan szinte említésben vannak a Mátrán, ú. m. a parádi sárkánylyuk, a kiskő ürege, tekereskő lyuka a saári határban, de ezekről bővebb felvilágosítást még nem adhatok.

Annak okát, hogy a Mátra központi hegycsoportjában kevesebb faragott kőemlék és sírbarlang található, abból vélem látni, mint említém, hogy a Mátrát alkotó andesit-kőzet kevésbé alkalmas az idomításra, mivel igen kemény és a csákányütésre széjjel pattog.

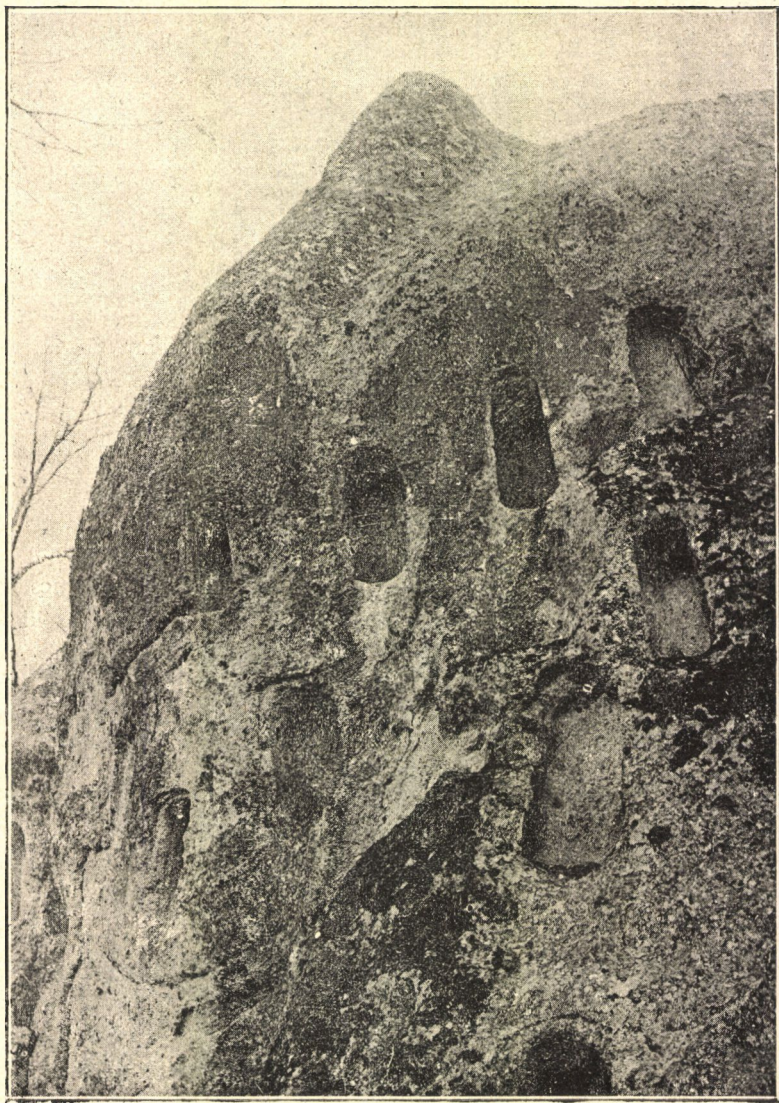
Annál gazdagabb ilyenmű «emlékkövek»-ben a Mátra keleti elágazása Eger vidékén ; *Siroktól Kis-Győrig* majdnem minden határban találtam köpiramisokat, így : a *rozsnaki* völgyön ; *Heves-Bakta* határában a *Rábcza* völgyén, hol sáncznyomok is látszanak és sziklaüreg az Oroszvárnál ; — attól délre *Eger-Szalókon* a maklyányi vár környékén, egy «kőasszony» és több vakablakos szikla akad, — ez utóbbiak már részben el is vannak kopva ; — igen szép példányokat lehet látni *Deménden*, egész várdát képeznek távolról.

Eger határában kilencz ily követ ismerek épet, vagy legalább felismerhetőt, sokkal több van még elmállott. A *csengőkő*, *nyergeskő* és ennek környékén levők még épek.

Szölöske pusztá határában a két *Czakó* köcsoport a szembetünő, de ezek már nagyrészt el vannak kopva, hasonlóképen az *ostorosi* kövek is el vannak vásva, de azért fülkéikről felismerhetők.

Szomolyán a *kaptárkövek*, *királyszéke* és még több ilyen emlékszerű kő látható, sajnos, hogy a pajkos lovász suhanczok vad kedvtelésből összerongálják, több le is van már döntögetve. A kaptár-völgyben eszközölt fénykép fölvételeinkből kettőt bemutatok.

SZOMOLYAVIDÉKI «KAPTÁRKŐ».

Noszvajon is van, Zsérczen a ködöcznál tudok három darabot, Bogácson a hintó völgyében, Cserép-Faluban *ördög tornyának* nevezik ezen emlékköveket. Tibold-Darócson már alig ismerhetők fel, Kácson a kecske-malom tájékán szép darabok láthatók. Legszebbeket azonban Cserépvár körül találtam, maga a vár

is valószínűleg egy ily őstelephelyre épülhetett, a mit nemcsak sziklába vágott folyosói, hanem még inkább a környéken talált régiségek is bizonyítani látszanak. *Cserépváralfa* határában vagy tizenkét darab ily «emlékkövet» lehet találni, leginkább a *Mangó* és *Karud* környékén és a hintó-völgy irányában, egyik kiválóan nagy a vár aljában, melynek kettős csúcsa és nyeregbe vágott gerincze van; csak ez egy sziklán huszonnyolcz fülkét olvastam meg. E «köemlék»-en első pillanatra is fölismerhetjük a columbariumokhoz hasonló fülkéket a szikla oldalai-

SZOMOLYAVIDÉKI «KAPTÁRKŐ».

ban. E vakablakok sok helyett szabálytalan alakúak, legtöbbszörre hosszasan négyzetesek, vannak kúp-alakúak is; közép magasságuk 80 centiméter, akadnak azonban a sziklaaljában ajtó nagyságúak is, mint p. o. a solymosi Csákkőben, belső világosságuk 15 centiméter, legtöbbszörre azonban el vannak már kopva, talán mélyebbek voltak, szélességük körülbelül 20 centiméter.

E fülkék elhelyezésében semmi rendet és mentől kevesebb összetartozást észlelhetünk, legfeljebb a faragás módjából és a hasonló alakból lehet közel eső időre és a használat ugyanazonos voltára következtetünk. Még maig is világos

nyomai vannak e fülkék falában a csákányvágásoknak. Több helyütt a csákányvágások között barnás élegülésnek is akadtam nyomára. Az épebb üregeknél kivétel nélkül még a keret nyomát látjuk, hová kétségen kívül valamely elzáró ajtó volt alkalmazva, deszkából, égetett agyagból, vagy kőlapból, ennek megerősítéséhez szolgáltak amaz ékek, melyeknek nyomai a keret vonalában három vagy több helyütt is fölismerhetők.

E fülkék tehát rejtek gyanánt szolgálhattak, a tárgy pedig, melynek elzárására szolgáltak, az üregek térfogatából nyerhet magyarázatot, mely szerint az nem lehetett szélesebb és vastagabb 15—20 centiméternél, és inkább magassága lehetett túlyomó. A fülke fenekének vízszintes vonala is annyit látszik mondani, hogy e tárgynak alja lapos volt, minthogy pedig több fülkének közepe táján is az ékelés helyét láttam: azt a következtetést is elfogadhatónak tarthatom, hogy e tárgy az üregben meg is volt erősítve.

Kérdés, mi volt e száz és valaha ezernyi ezer fülkébe zárva? Biztos adatom nincs reá, mindössze egy helyütt találtam égetett csontokat a szikla alján, a kőporban; a szomolyai kaptárkö völgyén pedig vastag cserép-fazék darabra akadt az ottani lelkész, Kulcsár János úr; ezenkívül még egy tanúra tudok hivatkozni, ki azt állítja, hogy a Cserépváraljai kövek egyikében, egy lent eső fülkében, — mely előbb kőporral volt betemetve, — fekete, korsó-nagyságú edényre akadtak, az pedig tele volt fehéres porral; de mivel pénzt, vagy egyebet nem találtak benne, természetesen, (?) mást mit is tehettek volna vele, — mint ő vélé, — hanem hát a földhöz csapták, úgy, hogy száz darabra esett. Így gondolkozik a nép.

Bizonyosan a többi fazék is hasonló barbár eljárásnak lett az áldozatja, és ez nemcsak a régi romboló időben volt úgy, hanem a közelebbiben is; a kincs-ásók hasonló műtetteiről bőven szereztem már tudomást, kik vandal kegyetlenséggel rombolják szét még manap is a megbecsülhetetlen leleteket, az ősidők e pótolhatatlan tanúvallomásait, mielőtt azt a régész bármi pénznek árán is megmenthetné, ezzel az iskola és a megyei administratio is foglalkozhatnék.

Az eddig említett jelek alapján, talán némi véleményre mégis van jogunk, és én azt hiszem, hogy nem vetem messzire a sulykot, ha e fülkéket hamvedertartóknak mondom. (? Szerk.)

E «sírkövek»-nél egyébként még fontosabbakat is találtam a Bükk aljában, épen ily rhiolit-kőzetbe vágva; egyike ezeknek a *nagy-dobráki* sírüregek, melyeket körsáncz vesz körül, környékén, kivált délnyugatnak, régi cserepek egész bőségben találatnak; úgy látszik, hogy e sírokat is felbolygatták, meg kell említenem, hogy e sírhely közelében több régi pogány vár és temető vagyon, ú. m. majorvár, kecskevár, somvár, távolabb hársasvár, lányvár, halomvár, az aranyosi földvár, mindannyi körsánczokkal és nevezetes leletekkel, a mocsolyási temető stb.

Még nevezetesebb ennél a *latori «léleklyuk»*, ezen rhiolit barlangnak hosszúsága 24 lépés, oldalága 10 lépés, hogy pedig ez sem pincze nem lehetett, sem hodály, világosan bizonyítja ama tágas léleklyuk, melynek átmérője másfél méternyi lehet, és egyenes irányban a dombtetőig viszen ki, és tátott szájjal nyel be az esőt, havat; a süvöltő vihar pedig szabadon jár be rájta; csakugyan nem lett volna jó dolguk azoknak, kik e csajtos, szellős helyen fogtak volna lakni; hogy pedig épen ez itt a feltűnő, hogy e széles nyílás e helynek főjellemvonása, mu-

tatja a «léleklyuk» elnevezés is, mely alatt az egész barlang, nem csupán csak a kürtő értetik.

A léleklyuk barlang egy gazdag vízfő a sályi források közelében, a patak partjánál esik, nem messze a latori pogánykori, gazdag leletű vártól; ez is porhanyó rhiolit-kőbe van vágva. Áll pedig ez előudvarból, pitvarból, gádorból, deréküregből, kettős elágazásból és a fentebb említett léleklyuk roppant magas kürtőjéből.

Esése a főüregig hirtelen, hossza egészben 25 lépés az oldal-ágé 10; a pitvar szélessége 6 lépés, a torok-gádoré 2 lépés, a többié 3—4 lépésnyi, magassága 2 méter a pitvarban, általában véve kevesebb, szóval pinczének is, hodálynak is kicsiny lett volna ez üreg. Mindjárt a pitvarban feltűnnek az ismert fülkék, különösen két, nagyobb szélességű, íveshajlással összeboruló vakablak, a jobb karban levőnek mélysége 2 araszt, ezen és még másokon is fölismerhető a keret, mely olyan záró-lapra emlékeztet, mint a milyet már fent jeleztem, kürtőnyílást is vehetünk itt észre, a mi a léleklyuknak kürtőszerű használatát kizárja, a gádorban korlátfának is látszik helye, ez azonban színe után ítélve, újabb vágásnak mondható. A jobbra forduló ágazatban is, sőt a léleklyukban is fülkeszerű bevágások vannak, a mi azonban legkülönösebb, mindakét ágazatnak végén kapuívhez hasonló keret vagyon, egyikben padka is látható a gyertyafénynél, — a léleklyuk világossága ugyanis nem deríti fel egészen a barlang sötéttségét. Fent a léleklyukban, körülbelül 5 méternyi magasságban betű-alakú véséseket vetünk észre, ezeknek fölismerése és följegyzése végett magas lajtorját szereztünk, melyet hosszú kötél segítségével felülről, a léleklyuk nyílásából bocsátottunk alá; az eredmény minden reményt meghaladott, a mennyiben sziklába véssett föliratnak jutottunk birtokába, melynek hű másolatát más alkalommal fogom bemutatni.

Eger, 1891. januarius.

Bartalus Gyula.

UNG- ÉS BEREKMEGYEI LELETEK.

1. *Ardánházi vas kardok.* Az archæologiai lapokban évek előtt közöltem, hogy a berekmegyei felvidéken mértföldnyi hosszúságban, északról délkeletnek vonuló Hosszúhát nevű hegyen, Bogoszlóv néven ismert őskori földvár találtatik s hogy ann akkörnyékén bronz és vas fegyverek gyakran fordulnak elő. 1890. évben szántás alkalmával a földvár alatt fekvő *Ardánháza* nevű orosz helység határában, a hegy lejtőjén Rokutni nevű dűlön, Lakatos Iván és ennek szomszédja, Pekár Vaszilj, egy-egy régi vas kardot találtak, melyek birtokomba kerültek. Mindkét kard kétélű, egyenes markolatú vasa, melyről a fa vagy csont boríték elmállott, hosszú, vékony. A kardok, midőn kiszántattak, három rétből voltak összehajtván, Lakatos azonban az övét úgy a hogy, kiegyenesítette, mi által a hajlás helyein az igen jó aczélból való s végig két vércsatornával ellátott, kevéssé rozsdás, sőt helyenkint fényes, vöröses penge kissé megtöredezett. E penge egészben 90 cm. hosszú, miből a fogantyúra, mely az 11½ cm. terjedelmű lapos gombú végén ¾, fent a pengénél pedig 2 cm. vastag, 19 cm. esik; a penge maga fent 5, lent a kihegyesített végén pedig 4 cm. széles és most is jó éllel

bír. A Pekár által talált s három rétből összehajtott kard pengéje igen rozsdás és síma; hossza egészben 86 cm., miből az 1—2 cm. vastag fogantyúra $14\frac{1}{2}$ cm. esik; a penge fent a markolatnál $4\frac{1}{2}$, lent hegyes végénél 4 cm. széles.

2. *Guti vas szekercze és lándzsa.* Beregmegye sík részén, Gát és Gut helységek közt, nagy erdőségek területén el; e helyen már a guti határban árokásás alkalmával két méternyi mélyen, 1890. évben a munkások két igen régi vas fegyverre akadtak, melyeket megszerezni sikerült. A *vasszekercze* hasonló azokhoz, melyek *franziska* néven ismeretesek; 20 cm. hosszú, az egészen a végén levő nyélüregnél 2, a közepén $2\frac{1}{2}$ és az élnél 4 cm. széles; a nyél lyuka $3-3\frac{1}{2}$ cm.-nyi és súlya 56 dekagramm. Ennél azonban érdekesebb az azzal talált *lándzsa*, mely 66 cm. hosszú s négyszögű, $1\frac{1}{4}$ cm.-nyi vasrúdból nyársszerűleg idomított s igen éles hegyben végződik; nyélbe való tokja 3 cm. átmérőjű, folyvást keskenyedő és $9\frac{1}{2}$ cm.-nyi hosszú; rajta levő két kerek lyuk arra szolgált, hogy a rúdhoz szögezhető legyen. Nyom 42 dekagrammot. 1890 február 10-én vettem egy *vörösréz csákányt*, mely a szabolcsmegyei *agtelki* határban, állítólag Bernát Ferencz kaszáloján találtatott. Ez 14 cm. hosszú; a közepén $4\frac{1}{2}$, a foknál 4 cm. és az élnél 3 cm. széles; a közepén $2\frac{1}{2}$ s a foknál 2 cm. vastag; a közepén átvonuló nyéllyuka $3\frac{1}{2}$ cm. átmérőjű és 3 cm. mély. Szíronya helyenkint zöldes, a csákány maga ripacsos, mert, úgy látszik nagy tisztításon ment át, még tűznél is melegítették. Múlt évben egy *bronz csákánynak* azon 9 cm. hosszú töredéke került gyűjteményembe Beregszász vidékéről, melyen a hegyes csúcsba végződő 5 cm. átmérőjű korongja van; a kiálló peremű nyéltokja $6\frac{1}{2}$ cm. magas és 2 cm. széles. Színe világos zöld. Zemplénmegyei *borsú* határból került elő egy $55\frac{1}{2}$ cm. hosszú, vastagabb végén 1 cm. átmérőjű s fokonként keskenyedő s éles hegyben végződő *bronz tör.* Úgy látszik, hogy ez hajdan egy ruganyos tekercsnek sodronyául szolgált s később kiegyenesítettén s kiélesítettén, nyársul, szűrő eszközül használtatott. Színe szürkés-zöld. *Barabáson*, beregmegyei tiszaparti helység határában napfényre kerültek következő, gyűjteményembe került bronz tárgyak: *a)* egy 8 cm. átmérőjű, $1\frac{1}{3}$ cm. vastag síma *karperecz* nyílt végekkel; *b)* egy $7\frac{1}{4}$ cm. átmérőjű, 1 cm. vastag síma *karperecz*, sötétzöld szíronnyal; *c)* egy ugyanoly *karperecz*, 8 cm. átmérőjű, $\frac{3}{4}$ cm. vastag; *d)* egy $7\frac{1}{2}$ cm. átmérőjű, $\frac{3}{4}$ cm. vastag, reczés, nyílt végű *karperecz*; *e)* egy 8 cm. átmérőjű, reczés, nyílt végű *karperecz*; *f)* egy $7\frac{1}{2}$ cm. átmérőjű, $\frac{3}{4}$ cm. vastag, reczés, sötétzöld színű *karperecz*; *g)* egy hasonló 8 cm. átmérőjű, *h)* egy másik ugyanoly $7\frac{1}{2}$ cm. átmérőjű, 1 cm. vastag, összeforrt végű, mély rovátkákkal díszített *karperecz*; *k)* egy $6\frac{3}{4}$ cm. átmérőjű, $\frac{3}{4}$ cm. vastag, reczés *karperecz*, végén ketté tört; *l)* egy reczés, $\frac{1}{2}$ cm. vastag *karperecz* 7 cm.-nyi *töredéke*; *m)* egy síma $\frac{3}{4}$ cm. vastag *karperecz* $7\frac{1}{2}$ cm. hosszú *töredéke*; *n)* egy $1\frac{1}{2}$ cm. vastag, síma *karperecz* $6\frac{1}{2}$ cm.-nyi *töredéke*; *o)* egy reczés *karperecz*-ből kiegyenesített $\frac{1}{2}$ cm. vastag és 7 cm. hosszú, henger alakú *pálczatöredék*; *p)* egy $1\frac{1}{2}-2\frac{1}{2}$ cm. széles, lapos *sarlónak* 11 cm. átmérőjű *alsó töredéke*. Beregszászon szereztem egy *bronz tokos vésőt*, füllel, mely 11 cm. hosszú, közepén 3, lent az élnél 4 cm. széles; oldalai két-két lefelé futó vonallal díszítvék. Máramaros-Szigetről került hozzám egy reczés bronz *karperecz*, mely $7\frac{1}{2}$ cm. átmérőjű és $\frac{3}{4}$ cm. vastag, nyitott végekkel. Beregmegyei *Kisfaludon*

Husovics János földén, boronálás közben, találtatott egy $4\frac{1}{2}$ cm. átmérőjű, 3 mm. vastagságú *arany fülbevaló-karika*, mely gyűjteményembe került. Hazánk véghatárán, Alsó-Vereczkétől fél mértföldnyire egy szűk völgyben fekvő *Tisova* nevű orosz helységben találtatott egy Beregmegyében nem épen szokatlan *bronz csákány*, melyet az alsó-vereczeki járásbiróság személyzete megszerzett s nekem ajándékozott. E karcsú testű csákány összesen 24 cm. hosszúságú; két peremmel ellátott 6 cm.-re kinyúló nyéltokja $2\frac{1}{2}$ cm. átmérőjű; egyik végén éles csücsban végződő $5\frac{1}{2}$ cm. átmérőjű és körben álló hat borsónyi dudorral ékitett korongja van, míg a másik vége $17\frac{1}{2}$ cm.-nyi hosszú, a toknál 1 s' végén $3\frac{1}{2}$ cm. széles, kissé meghajtott és kiálló peremmel ellátott pengéből áll. Szíronya világos-zöld. A munkácsi *Várpalánka* tájékán találtatott nemrég egy *bronz buzogány*; ez 6 cm. magas és $4\frac{1}{2}$ cm. széles, alakjára négyszögű oly módon, hogy abból 4 nagyobb és 8 kisebb $2-4$ cm.-nyi magas csücsök kiemelkedik, melyek tövükön $2-2$ vonallal díszítvék, míg a 3 cm. hosszú és $2\frac{1}{2}$ cm. átmérőjű nyéltok 3 vonallal van díszítve. Ez is gyűjteményem tárgya. *Öreglakon*, Somogymegyében, Jankovicsék birtokán találtatott egy érdekes *dudoros karperecz*, mely gyűjteményembe került. Ez három $9\frac{1}{2}$ cm. átmérőjű s ily félgömbölyű bronz-lemezszerű *dudorból* áll, melyek ketteje össze van forrasztva, míg a harmadik szeges kapocscsal érintkezik amazokkal, úgy, hogy egy $2\frac{3}{4}$ cm. hosszú és $\frac{1}{2}-1$ cm.-nyi széles nyelvvel összezárható. Nyom 32 dekagrammot. Színe szennyes, zöld szíronyú. A három félgolyószerű dudor képezte karperecz átmérője 8 cm.-nyi. Mint a Kárpátok alján mindenütt, úgy Ungmegyé lapályos és hegyes területein is gyakran találatnak az ismeretlen ős hajdankor kő és bronz emlékei s minthogy többnyire a szántó-vető földnép előtt véletlenül táruznak fel a föld ily rejtelsei, vajmi ritkán kerülnek ez érdekes leletek köztudomásra s a törékeny műtárgyak, ha nyomban meg nem semmisítetnek, többnyire olvasztó kemenczébe jutnak s így nyomuk örökre elvész. Szerencsének tartom, hogy koronkint ismerőseim, jó embereim által egy-két megmentett ily tárgy birtokába jöhetnek s azokat gyűjteményemben megőrizhetem. Igaz, hogy gyakran a lelhelyet sem tudhatom meg biztosan, minthogy a megkerített tárgy már harmadik kézből érkezik hozzám s csupán annyival kell beéremnem, hogy Ungmegyében találtatott. Így 1890 október 10-én következő ungmegyei lelet részlete került gyűjteményembe: 1. Egy 75 dekagramm súlyú, 7 cm. átmérőjű, $6\frac{1}{2}$ cm. magas, $5\frac{1}{2}$ cm. mély, bronzból öntött *üres golyó*, melynek felülete $\frac{3}{4}$ cm. vastag; öntése igen gyarló, mennyiben a két mintafél nem volt jól összetéve s így a két rész ferdén áll; a golyó $\frac{1}{3}$ része hiányzik, ügylátszik, erőszakkal eltörött s feltehető, hogy bunkós boton gombul használtatott; 2. egy 8 cm. átmérőjű, egyenes rovátkákkal reczésen díszített, összehajtott végű *karperecz*; 3. egy hasonló *karperecz*, ennek vékonyabb végei azonban össze nem érnek; 4. egy 15 cm. átmérőjű, $\frac{3}{4}$ cm. vastag, reczés vonalakkal díszített bronzsodronyból készült *nyakperecz*, melynek egyik vége hegyes, másika behajtott; 5. ugyanoly *karika*, $15\frac{1}{2}$ cm. átmérővel, végei hegyesek; 6. hasonló *nyakperecz*, $15\frac{1}{2}$ cm. átmérőjű, közepén azonban vastagabb, mert 1 cm.-nyi, végei felé azonban szintén vékonyodó; 7. egy hasonló 15 cm. átmérőjű és csak $\frac{3}{4}$ cm. vastagságú *nyakperecz*, ketté törve. Más alkalommal ugyancsak Ungmegyéből kerültek hozzám a következő bronz tárgyak: 8. egy 7 cm. átmérőjű, 1 cm. vastag *bronz*

karperecz nyitott végekkel, sima ; 9. egy reczés vonalakkal díszített, 1 cm. vastag *karperecznek felső töredéke* ; 10. egy 18 cm. hosszú, 3 cm. széles, közepén 2 cm.-nyi nyéllyukkal ellátott vörösrézből öntött *csákány* ; 11. egy *tokos bronz véső*, 9 cm. hosszú, alsó éles végén $3\frac{1}{2}$, közepén 3, fent 4 cm. széles, füle eltört ; 12. egy 29 cm. hosszú *tör*, mely kétélű, lent a nyélnél 3, fent 2 cm. széles, és 5 cm. hosszú és $3\frac{1}{2}$ cm. széles, kétágú nyélcúcsban végződik ; 1 cm. vastag nyele 9 cm. hosszú ; 13. érdekes egy XIV. századbéli lapos *rézöntvény*, melynek lenyomatát ide csatolom. Ez 1 cm. vastag, 3 cm. széles és 9 cm. hosszú, lapos rézöntvénynek fele része, mindkét lapján különféle vésetekkel. Így egy 5 cm. átmérőjű körben végig futó $1\frac{1}{2}$ cm. átmérőjű kisebb körökben háromágú levéldiszek látszanak ; ennek oldalán pedig egy 2 cm. hosszú és $\frac{2}{3}$ cm.-nyi hosszúkás egyes levél ; — a másik oldalán két egymás mellett álló $1\frac{1}{2}$ cm. magas női alak látszik reddős öltönyben ; e mellett egy $3\frac{3}{4}$ cm. hosszú és $1\frac{1}{2}$ cm. magas ádafalet asztal kinyúló fedéllel és aljjal áll ; az alakok jobb oldalán egy *Anjou-féle liliumdiszlet*, e mellett pedig az említett asztal alatt egy $2\frac{1}{4}$ cm. hosszú és 1 cm. széles emléktábla, hossz-szélein $\frac{1}{2}$ cm.-nyi göbökkel ; egy másik 1 cm.-nyi tábla pedig virágdiszlettel. Kár, hogy ez öntvény éppen a közepén ketté töretvén, csak felerészében van meg ; állítólag Kassáról ered s holmi ócska rézdarabokkal került Ungvárra. Más alkalommal ismét e tárgyakat szereztem Ungból : 14. egy 8 cm. hosszú, közepén $2\frac{1}{2}$ cm., lent az élnél $3\frac{1}{2}$, fent a nyílásnál 4 cm. átmérőjű *tokos véső* ; 15. egy *bronz karperecznek* kigyófejben végződő 12 cm. hosszú része, a tört karika belől üres, $\frac{3}{4}$ cm. átmérőjű, a kigyó feje $2\frac{1}{2}$ cm.-nyi hosszú, a közepén 1 cm. vastag, nagy szemekkel ; 16. egy edénynek kigyófejben végződő *bronz fogantyúja*, 7 cm. hosszú, végén 2 cm. széles lemezzel, melyben 1 cm. átmérőjű lyuk van, melyen az edényhez volt illesztve, — a másik $1\frac{1}{2}$ cm. hosszú, kigyófejben végződő vége horogszerűleg 2 cm.-nyire meg van görbítve és reczés vonalakkal ékített ; 17. egy 8 cm. átmérőjű, nyílt végű, sima, vastag *bronz karperecz*, közepén 2 cm. vastag, végein $\frac{1}{2}$ cm. szép zöld szironyos ; 18. egy 7 cm. átmérőjű, $\frac{2}{3}$ cm. vastag, két rébbe hajlított reczés *bronz karperecz* ; 19. egy $7\frac{1}{2}$ cm. átmérőjű, közepén 1, végein $\frac{2}{3}$ cm. vastag, nyílt végű, bekarczott vonalakkal díszített *karperecz* ; 20. egy 9 cm. átmérőjű, négyszögű bronzból álló *karperecz*, mely a közepén 2 cm. s a végein $\frac{3}{4}$ cm. vastag, szürkés-zöld szironyú ; 21. egy $5\frac{1}{2}$ cm. hosszú *bronz vésőnek alsó töredéke*, mely az élnél $3\frac{1}{2}$ cm., fent pedig $2\frac{1}{2}$ cm. átmérőjű, nyéllyuka 2 cm. mély és széles, színe szintén szürkés-zöld. 1890. évben Beregszászon egy rézműves beolvasztás végett vett egy gelényesi földmivestől egy régi *bronz tál*at és egy azzal együttesen talált *bronz láncztöredéket*, melyet tőle megszerezni sikerült. Mint értesültem, még egy másik ily tál és a láncznak is több része került elő a földből, melyek azonban a lakosok közt elkallódtak. A tál maga 26 cm. átmérőjű, szélei azonban helyenkint töredezettek s csonkák ; 15 cm. átmérőjű feneke 2 cm. mély, fent a karimánál 17 cm. széles, a tál helyenkint csonka karimája 1—6 cm.-nyi széles és 1 cm.-nyi széles sugárvonalakkal ékített, mely bevájások következtében a tál kiálló karimája sok helyütt elszakadozott. A tál bronz-pléhéből készült, s külső részén a feneke apró körvonalakkal díszített, úgy, hogy a közepén két vékony körvonal látszik, melyeket $2\frac{1}{2}$ cm.-nyi közben egy másik, majd $1\frac{1}{2}$ cm.-nyire szintén egy és végre $2\frac{1}{2}$ cm.-nyi

távolban két bevájt körvonal vesz körül. A szép, zöld patinával bevont tál 50 dekagramm súlyú. Az azzal talált *bronz láncztöredék* 15 $\frac{1}{2}$ dekagrammot nyom és 25 cm. hosszú; a láncz öt darab 1 $\frac{1}{2}$ cm. vastag és 4 cm. hosszú makkféle peczekből s azok gömbölyű végeiben levő lyukakba illesztett négyszögű bronz karikákból áll; a makkok a közepén hármassal díszítve; a karikákból három 3 cm.-nyi s egy, mely legvékonyabb, 3 $\frac{1}{2}$ cm. átmérőjű s fél centimeter vastag. Az ötödik karikának csak végei vannak a peczekben. Mint a Nemzeti Múzeumban láttam, ily lánczok ott igen szép példányokban képviselve, mennyiben az ottaniak, melyek mintegy 80 cm. hosszúak, kantárszarakul használtattak, párosával levén zabolához illesztve. E tárgyak valószínűen a bronzkor végső szakából valók.

Lehoczky Tivadar.

ŐSKORI TELEPEK LIPTÓMEGYÉBEN.

Ily cím alatt 1889-ben a Magyarországi Kárpátegyesület xvi. Évkönyvében 36 telepet írtam le Liptóból, kettőről pedig az Arch. Értesítő VIII. kötetében értekeztem, de mert tovább folytatott kutatásaim ezek számát azóta részint újabb telepekkel gazdagították, részint pedig a már ismertetett telepek leletei érdekes tárgyakkal szaporodtak: van szerencsém e helyütt lehető részletességgel bemutatni.

1. *A rohácskai telep.* Részletesen írtam róla az Arch. Ért. VIII. köt. 140—147. lapjain és a Magyarorsz. Kárp.-egyesület xvi. Évkönyvében. Ott megjelent tanulmányaimat ez alkalommal a következőkkel egészíthetem ki. 1889 őszén, a Rohácska gerinczének legtetjén fekvő lapos, pázsitos területén, melyet már fentebb említett közleményemben az erődítmény *középpontjának* tartottam, 1 méternyi mélységben rómaiak bronz fibulát találtam, mely e vidéken, határozott római jellege folytán, erraticus jelenség. A mellő figyelemreméltó ügyességgel s csínnal van dolgozva, munkája sokkal jobb, semhogy annak provinciális eredetet tulajdoníthatnánk. A fibula hossza 60 mm., legnagyobb magassága 25 mm. Egészen ép, csak tüskéjének tekercses rúgója van a belső oldalon ketté pattanva. Patinája fényes és sötétzöld, a fején habos zöldszínű (malachitos).

Megjegyzem még, hogy a fibula öntés útján állítottatott elő s azon az öntés, továbbá az utólagos simítás és csiszolás nyomai láthatók. Lába utolsó harmadában két nyílással utólag át van ütve.

A maria-rasti hamveder-mezőkben talált urnában fordult elő egy ehhez teljesen hasonló fibula. Ennek rajzát Wurmbrand Gundacker gróf «Stiria östörténete» című czikkében* láthatjuk. Bár ezen fibula tövise hiányzik, mégis a hát jellege folytán az analogia azonnal szembeötlő. A maria-rasti kelta hamvedrekben talált e fajta fibulákat Wurmbrand gróf korra nézve elvitázhatatlanul római eredetűeknek mondja s azt állítja róluk, hogy a Pannoniában szelvében előforduló provinciális jelleggel bírnak.** Említésre méltó, hogy e sírokból a romlandó

* Az Oszt.-magy. Monarchia írásban és képben, Stiria 83. lap.

** U. ott. 24. l.

vas némi csekély nyomokon kívül többnyire eltűnt, azonban ott, hol az alakok még fölismerhetők, vasból készült késpengék és gyűrűk mutathatók ki.

Felső-Ausztriában, a Steyer-kerületben fekvő *Windisch-Garsten* község mellett lévő völgyben is római eredetű tárgyak és érmek társaságában egy, a rohácskaihoz feltűnően hasonló bronz fibulát találtak.¹ Az érmek legidősebbje Nero (54—68), legfiatalabbja Valens (364—378 császárok korából való).²

Ens-ben (Lauriacum) is találtak egy bronz fibulát, mely a mienkhez teljesen hasonló.³ A fibula és egyéb római emlékek társaságában talált érmek legidősebbje Marc. Antonius triumvir (Kr. e. 43—30), legifjabbja pedig Arcadius (394—408) korából származik. Ens volt a II. itáliai legiónak és egy flottának állomása.

Nincs tudomásom róla, hogy idáig Felső-Magyarországon ily fibulát találtak volna; azok, melyek Árvában, Turóczban, vagy akár Máramarosban és Nyitrában is felszínre kerültek, typus tekintetében egészen elütnek az itt bemutatottól, melyről Wurmbrand gróf szaktekintélyére és a hasonló ausztriai leletekre támaszkodva, bátran kimondhatjuk, hogy e fibula római eredetű munka s délről került Liptóba.

Ugyancsak a Rohácska nyugati lejtőjén ásván, 25 ctm. mélységben egy vastagabb bronztünek 56 mm. hosszú hegy felőli töredékét találtam. Ennek patinája igen szép s fűzöld színű. A 3. számú tárgy egy kékes-zöld patinával bíró bronz láncznak 7 szemből álló töredékét képezi, mely vízmosás által került felszínre a hegy kulturrétegéből. Egy ehhez hasonló bronz láncz, fibulával kapcsolatosan, ismertetve van a gyermelei leletből.⁴

A Rohácskán talált bronz eszközök közé tartozik egy kékes-zöld színű patinával bevont, 36 mm. hosszú, közepe felé hasasodó ép ár is, továbbá még 10 darab apró bronztüredék, melyek legtöbbször az égetés és olvasztás nyomai láthatók. E 10 darab közt van egy apró karika is, mely bronz láncznak képezhette egyik szemét. Ez utóbb említett apró töredékek legtöbbször a hegy aljában Plostyín község felé elterülő szántóföldekből került elő ama számtalan edénytöredékek kíséretében, a melyeket szántás alkalmával az ekevas fel szokott vetni. Ugyancsak szántás alkalmával kerülnek itt napfényre ép és félig ép urnák s edények, a melyeket azonban a község lakói, a régészeti tudomány nagy kárára, rendszeren megsemmisítenek. Egy 22 mm. átmérőjű sárgás-zöld színű üveggyöngy is e helyről került ki; a b. ábrában bemutatott csont-ár pedig a Rohácska tetejéről való, hol edénycserepek s gránit-zörlőkövek társaságában találtatott.

A Rohácska legérdekesebb leletei közé tartozik a részben közölt agancsból készült szerszám, — (Scepter, Commandostab.⁵ A 18.5 cm. hosszú, ívalakban hajlott, vastagabb részén 2 ctm. átmérőjű s mindinkább vékonyodó, kúp-alakú

¹ Joseph Gaisberger: *Archaeologische Nachlese*. III. 284. 1. A fibula lerajzolva az I. táb. 16. sz. a.

² U. ott. 285—286. 1.

³ Gaisberger: *Arch. Nachlese* I. 26—28. lap. A fibula lerajzolva II.

⁴ *Arch. Ért. Új foly.* IX. köt. 65. 1. 5. ábra.

⁵ N. Joly: *Der Mensch vor der Zeit der Metalle*. Leipzig, 1880. 275. lap.

eszköz felülete dendrites s ezenfelül 8 ctm. hosszú területen hármass vonalakból álló s egymást ferdén keresztező mesterséges karczásokkal ékes. A díszített terület alsó és felső szélét kettős, pontokból alakított, gyöngyör futja körül. Az agancs vastag végébe 3'5 ctm. mély és 1'2 ctm. széles lyuk van vájva, mely körülmenynél fogva az botra erősíthetővé vált s hogy az a boton még jobban megszilárdulhasson, a vastagabb vég fölött 8 mm.-nyire egy kisebb lyuk haránt-irányban a szerszámba ütve, a megerősítő szög befogadására.

A rohátskai telep agyagművességének illusztrálására s első közleményem* ki egészítéseül felemlítem még, hogy a Rohátskán számtalan oly cserepet találtam, a melyeken — fülekhez hasonlóan — félkör alakú, de az edény falából csak kis mértékben kiemelkedő díszítések voltak. Ezek szimmetrikusan s mindig egymagukban voltak az edények hasán elhelyezve, de fogásra semmi esetre sem szolgálhattak. Találtam továbbá szűrőkből származó több darab átlukasztott edénytöröredéket, síma és párkányos urnaszéleket, melyek karimájuknál kettős körrel, ezek alatt pedig benyomkodott pontokkal voltak díszítve; csak egyetlen egy darab cserepet találtam olyat, melyen a szlávoknak tulajdonított** hullámvonalas díszítés fordult elő, az edény szájnyílása alatt körben futva. A krétabetétes edények a Rohátskáról teljesen hiányzanak. Ugyszintén a napkerekesek.

2. *A rózsahegy-i rézlelet.* A krakó-nagyszombati államút rózsahegy-i vas-hídja építése alkalmával 1888 nyarán a Vág folyó medre közepén, a híd oszlopainak alapozása céljából mély gödröt ástak, mely alkalommal a folyamagy rétegzetei geológiai szempontból feltárattak s e feltárás a régészetnek is juttatott érdekes adatokat. A Vág vizének +0° pontjától (legkisebb vízállás) lefelé számítva 1 méter mélységig kavicscsal kevert földréteget találtak, ennek legalsó részén feküdt egy 30 métermázsas, gyárbélyeggel ellátott nyersvas-tömeg, mi a még néhány évtized előtt működésben volt liptóújvári (Hradek) vasműhelyekből származhatott s a Vág folyón való leusztatás alkalmával a tutajt ért katasztrófa folytán került a víz fenekére, az idők folyamán az imént említett 1 méternyi kavicsos földréteggel hordatván be. Az első réteg vastömegétől lefelé számítva, a talajt összepréselt görelyréteg képezi 1'5 mtr. vastagságban. E rétegben a közetek annyira össze voltak forrva egymással, hogy vas bontó-rudakat kellett azok áttörésére használni. E réteg alatt 0'2 mtr. vastagságú mállott dolomit fekszik, ez alatt pedig a Vág-medence itteni ösköze, a szálban lévő dolomit, mely

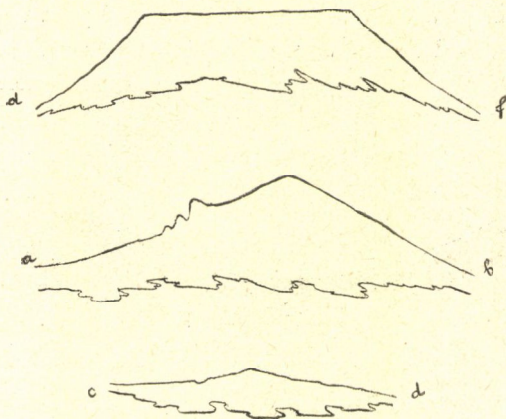
* Arch. Ért. Új foly. VIII. k. 140—147. l.

** Arch. Ért. Új foly. VIII. k. 266. l.

analog a szomszéd Barát-, Chocs- és Csebrát-hegyek dolomitjával. A 0,2 mtr. vastag dolomitrétegben találtatott két darab réz (bronz?) tömeg, összesen 5 klgr.-nyi súlyban. Ennek egyik példánya, mely ellipszis formájú s egyik oldalán czipóhoz (a bronz öntörögökhöz) hasonló domborodással, alul pedig sík felülettel bír, ifj. Kralicsek János birtokában van Rózsahegyen; a lelet kisebb része, Komor Arnold kir. mérnök úr szíves ajándéka folytán, ki nekem a lelet körülményeire is a legkészségesebb felvilágosításokkal szolgált, birtokomba került. Mindkét darab igen szép zöld színű s vastag patina-réteggel borított s az olvasztás nyomait magán viselő tömeget képez.

E két tömeg — véleményem szerint — a Magas- és Alacsony-Tátrából veszi eredetét. A legrégibb nyom, mely a Magas-Tátrában való érczbányászatra vonatkozik, a scyrusokig visszavezet,* kik 451-ben Attila fégyvertársai valának és Procopius C. szerint a góth nemzetiséghez tartozván, a Dunától nyugatra, Plinius szerint azonban egészen a Vízutaláig laktak. A Magas-Tátrában rézérczek

ÁTMETSZETI KÉPEK A ZÁMCSEK LEHOTZKI NEVŰ ŐSVÁRRÓL.

előfordulnak: Nyeregben (Kopa-hágó), Kis- és Nagy-Tarpataki völgyben, a Zöld- és Fekete-tó közötti főgerinczen, a Morgáson, a Kameniszta- s Tycha-völgyben.** A Nyereg (Kopahágó) Rézaknáknak nevezett völgyében sokideig fentartott rézbányák léteztek; az egyik völgy bejáratán, az u. n. «Schächtergrat» oldalán, még most is világosan láthatók a bányák nyomai. A Zöld-tó vidékén fekvő Rézpad szintén sokféle bányászati kísérletnek volt kitéve.*** Rezet találtak továbbá a Papius-völgyben fekvő Ó-víz (Alt-Wasser) nevű bányahelységben a Morgás u. n. «Kamrácska» nevű bányájában a Nagy-Tarpataki völgyben végre nemcsak rézlazúr (Azurit) réteget, de szép fehér kvarcban tiszta rezet is talál-

* Bárdossy: Supplementum analectorum terræ Scepusiensis. P. I. sæc. XIII. 9. lap.

** Genersich: Neue Beiträge zur Topographie und Statistik des Königreich Ungarn. 1807. 118., 142., 159., 176., 187 stb. lapok. Buchholz: Ungarisches Magazin. IV. 39. l.

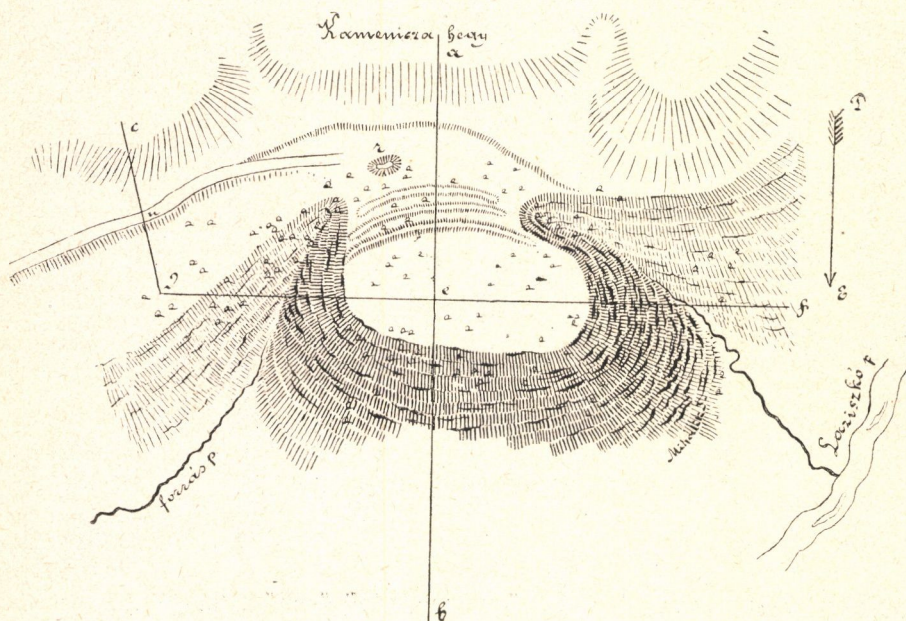
*** Johann Asbóth: Topographische, mineralogische Beschreibung des Felsenkessels am Grünen See I. Bd. der «Beiträge zur Topographie des Königreich Ungarn» von Samuel Bretzky 1805.

tak, Liptóban rezet bányásztak még csak néhány évtized előtt Maluzsinán, a Liptóval délről szomszédos Zólyom megye Ó-hegy községében pedig az Alacsony-Táttra rezeit még csak néhány év előtt is nagyban kohózták.

Mindezen adatok nemcsak valószínűvé, de bizonyossá teszik, miszerint a Rózsahegynél a Vág vize felszínétől összesen 2·7 méternyi mélységből kőkeménységű s összeforrt rétegek alól kikerült réztömegek a Tátrában eszközölt rézbányászatnak ha nem is őskori, de mindenesetre nagyon régi emlékeit képezik.

3. A «Zámcsék Lehotski» nevű telep. Liptó-Szent-Kereszt községtől délfelé, Paucsina-Lehota kis falu felett s annak határában, az Alacsony-Táttra mészhegyének egyik utolsó ormán találjuk ez őskori telepet, melyet az idevaló tót nép

A ZÁMCSEK LEHOTSKI NEVŰ ŐSVÁR ALAPRAJZA. (LIPTÓ M.)

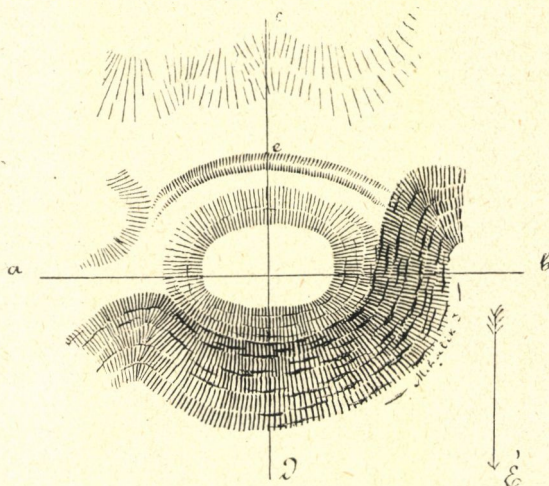
«zámcsék lehotski»-nak, magyarul *lehocskai váracsának* nevez. A babonás tót nép sok mesét fűz e telephez s összeköttetésbe hozza azt feneketlen kúttal, mesés eldugott kincsekkel s több ilyesmivel. Maga a telep azonban nem más, mint egy, a megye sík és széles völgye felől alig megközelíthető meredekséggel lebocsátkozó, dél felől a Kamenicza-hegy, majd meg az 1563 m. magas Simja által határolt, nyugat felől közepes meredekségű katlan által érintett, végre a keleti oldalról elég könnyen megközelíthető lejtővel körülvelt körülbelül 150 méter (relatív) magasságú hegy, melynek teteje elliptikus síkot képez. A lapos felszín nagyobb tengelye 47, kisebb tengelye pedig 28 mtr., így egész területe 1033 mtr.-t tesz ki. A telepnek déli s kelet-déli lejtős, tehát a természettől védetlenebb része, három félkörben egymás mögé elhelyezett földhányással (sáncz-csal) van megerősítve. A legkülső sáncz (mai) hossza 23 m., (mostani) magassága

0.2 mtr.; a középső hossza 26 mtr., magassága 0.3—0.5 mtr.; végre a legbelső sáncz hossza 33 mtr., magassága 3.5—4 mtr.

A legkülső sáncz mellett egy körülbelől 3 méter átmérőjű medencze (r) nyomát láthatni, mi valószínűleg víztartóul szolgált valaha. A telepre, mely sohasem tartozott a nagyobb szabású erődítmények közé s inkább csak oly mentsvárnak tekintendő, melyben zavaros időkben a hegy tövében s a síkon tartózkodó lakosok védelmet s menhelyet találtak, az út a keleti lejtőn vezetett fel szelíd hajlásban. Ez útnak nyomai még ma is jól kivehetők. A hegy két oldalából, kis távolságra a teleptől, két forrás fakad; ezek vize még a legforróbb nyári napokon sem szárad ki, a telep tövében pedig nyugat felől folyik a bővizű Laziskó-patak.

4. *A Pavlova-lúka tűzjelző (?) állomás.* Az imént leírt lakotai váracska nevű teleptől egyenesen nyugati irányban, 750 mtr.-nyi távolságra ettől, emelkedik a Pavlova-Lúka nevű, belől 100 méter (relatív) magas hegy, mely földnyelvként

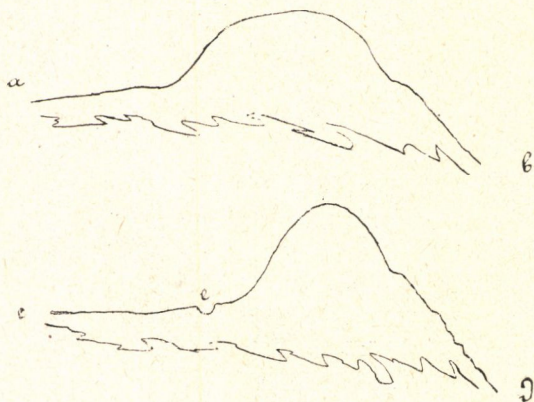

A «PAVLOVA LÚKA» NEVŰ HEGYEN LÉVŐ ŐSERŐD. (LIPTÓM.)

nyomúl be az Alacsony-Tátrából Liptó róna völgye felé. A földnyelv meredek és majdnem függőleges sziklák által van határolva észak felől, délről pedig szelíd eséssel bocsátkozik le a háttérét képező 1030 mtr. magas Uplazi hegyről. A földnyelv végpontján emelkedik egy 8 méter magas, mesterségesen összehordott földhalom csonka kúp alakban, ennek nyugati részén pedig, azt félkörben körülfutva, 43 lépés hosszúságban s végeivel a meredek lejtőkhöz érve, egy 80 ctm. széles árok (e) húzódik. A földhalom teteje s oldala vastagon van vörösrre kiégetett földréteggel borítva, mi a gyakori és erős tüzelés kétségbevonhatatlan bizonyítékául szolgál, a mi megint — tekintve ama pontos körülményt, hogy e pontról kelet felé a Zamcsek Lehotski, távolabbra a Rohácska, észak felé a Jalócz feletti Hradok, északnyugatra az olasz Havranek, a Baráthegy, nyugatra pedig a Zsijarecz és a kelecsényi völgyben lévő «Margit-domb»-nak nevezett telep, mind-megannyi őskori erődítmény — róla belátható: bizonyossá teszi, hogy e telep tűzjelző állomásul szolgált.

5. *Őskori telep a Zsjarecz nevű hegyen.* A most leírt tűzjelző állomástól alig 700 lépésnyire délnyugat felé, emelkedik a mintegy 200 méter (relatív) magasságú Zsjarecz nevű széles s domború felülettel bíró hegy. Már Szent-Kereszt avagy Laziszkó felől jöve, észrevehetjük a hegy északi oldalán felkanyargó ösvényt, mely annak tetejére vezet. Itt azonnal szembetűnik a számtalan homokkő, mi a hegy s az egész hegyláncz dolomitjától és mészkőzetétől teljesen elütven, kézzelfoghatólag meggyőző a felől, hogy úgy lett ide felhordva a völgyből, a hol az vastag rétegekben van mint kárpáti homokkő kiképződve. A vastag s koromfekete kulturrétegben számtalan cserép s agyagtapsz-töredék található; ezek mindenben megegyeznek a Rohácskán találtakéval. Az idő rövidsége miatt lehetetlen volt e helyen akár csak próbaásatást is rendeznem, de míg egyrészt e soraimmal e telep létezését kívánom az archæologiai irodalomba bevezetni, másrészt felhívom arra, mint igen háládatos és sokat ígérő őskori telepre, a szakértők szíves figyelmét.

ÁTMETSZETI KÉPEK A «PAVLOVA LÚKA» NEVŰ HEGYEN LÉVŐ ŐSERŐDRŐL.

A telep tövében, a Velka-Dolina (Nagy-völgy nyílásánál, van a Thuránszkyak erdővédjének lakóháza, a lak felett emelkedő dombot Dobák-nak, a Zojarecztől nyugatra állót pedig Buzáknak hívja a nép.

6. *Hradok a nagyselmeczi völgyben.* A nagyselmeczi völgyben, Nagy-Selmecz községtől $\frac{1}{2}$ órányi járásra, van egy 826 méter magas hegy, mit a nép Hradoknak (vár) nevez. Időközben Liptóból történt eltávozásom miatt nem volt módomban e telep felvételét eszközölnöm, de egy belőle származó tárgy birtoomban van. A lelet egy kis bronz edénykéből áll, melynek karimájához, vedreink fogantyújához hasonló, de mozdulatlan, bronzból készült fül van erősítve. A kis edény magassága 18 mm., átmérője a karimánál ugyanennyi, a fenekén pedig 11 mm. A karimának egy része a fül mellett ütés következtében meg van repedve. Patinája sötétzöld, majdnem fekete s találója által egy kis területen le van súrolva. Az edényke öntés által van előállítva s utólagos símitásnak alávetve. Rendeltetése — miután ilyen, vagy ehhez hasonló leletről tudomásom nincsen — előttem ismeretlen, valószínű azonban, hogy ugyanaz lehetett, a mi a bronz eszközök társaságában előjövő apró agyag állatok és más alakoké volt.

7. *A Prószék Hradok* nevű őskori telep Prószék községtől $\frac{1}{2}$ órányira, a prószéki völgy bejárata előtt fekszik. A völgy maga átjáróul szolgál Liptóból Árvicegyébe s ugyancsak rajta vezet keresztül a sűrűn járt út a két Borove községbe. A hegy 714 mtr. magasságban emelkedik a tenger színe fölé s föld-erődítményeivel az első látásra elárulja jelentőségét. Leletei közül figyelmet érdemel egy kékes-zöld patinával bevont hat küllőjű kerék, melynek közepe nyílással van ellátva. Átmérője 34 mm., s jelenleg Joób István prószéki földbirtokos úr tulajdonát képezi. Hallomás útján jutott tudomásomra, hogy e telepen, pásztorok több ízben s több bronz tárgyat találtak, ezek azonban elkallódtak.

8. *A liptószentmiklósi telepen*¹ ásás közben egy agyagból készült s kiegészített orsó-nehezéket találtam, mi új fényt vet e telep lakóira s arra mutat, hogy a szövés-fonáshoz is értettek. Az orsógomb átmérője 40 mm., vastagsága 19 mm.

9. *A pálfalvi vaslelet* tárgya egy 36 ctm. hosszú, hengeres köpűvel bíró s részben megrongált hajító-lándzsa, mely a Babki nevű 1568 mtr. magas hegy lejtőin elterülő fenyves erdő talajából került ki. Miután e helyen telepnek nyomát sikertelenül kutattam, valószínű, hogy e tárgy vadászat alkalmával került ide. Analogok e lándzsával a Pulszky Ferencz² és Bella Lajos³ urak által leírt soproni eredetű kelta lándzsák, csak hogy a pálfalvi köpűjéről — épen úgy, mint a Bella által ismertetett példányon — a két oldalt álló bűtykök hiányzanak.

10. *A Mattyasóczon talált quad-pénz* analog a Neudeck Gyula által leírt⁴ példánnyal. Av. : Gyöngykörben szakállas emberfő. Rv. : Gyöngykörben vágatató s jobbajával lándzsát hajító lovas. A Neudeck által közölt példánytól abban különbözik, hogy itt a ló lábai alatt nincs sövény, de szelvény, melyben MIS sejthető, a mi ha áll, akkor ez ezüst pénz *Omisarus* királyé, az aversen levő szakállas fő is a Neudeck által közölt 8. számú *Omisarus* király pénzén előforduló főhöz hasonló.

Nagy-Szóllós, 1891. márcz.

Mihalik József.

CSÁKTORNYAI ERNUSZT ZSIGMOND CZÍMERE PÉCSETT.

Az «Archæologiai Értesítő» múltkori számában Bojničič Iván adatai alapján Csergheő Géza Ernusz Zsigmond pécsi püspöknek jelenleg a zágrábi múzeumban levő czímerét ismertette.

Nem mulaszthatjuk el, hogy ezen alkalomból a nevezett püspöknek egykori székhelyén, Pécsen, fenmaradt hasonló czímeréről is meg ne emlékezzünk s erre vonatkozó néhány megjegyzést ne tegyünk.

Ezen czímer jelenleg a várfal tövében levő és a város felé néző püspöki kertnek alsó részén, a lejáró lépcsőzet falába van beléillesztve,

¹ Leírtam. Arch. Ért. Uj foly. VIII. 259—261.

² Arch. Ért. XIV. köt. 153. l. Lerajzolva XXII. tábla 2. sz. a.

³ Arch. Ért. Uj f. XI. köt. 364. lap.

⁴ Arch. Ért. 1884. 93. lap. 13. számú példány.

hová e század folyamán került. Ugyanoda falaztak be egy római sírkövet is, mintegy alapzatul, — a címert pedig renaissance-stylü ajtófélmaradványával vették körül, mely a pécsi várban Szathmáry György püspök (1505—1521) által emelt, s részben még e század elején is fennállott épületekből került oda.

CSÁKTORNYAI ERNUSZT ZSIGMOND CZÍMERE PÉCSETT.

Az Ernuszt-czímer igen megrongált, a benne ábrázolt várfal orma kitörött és a pajzs szélei is nagyobbbrészt kicsorbúltak. Elkészültének idejét azon kis polczra vésték, melyen a címer áll, készítettőjét pedig a föléje véssett egykorú sorok beszélik el:

SIGISMV(N)DVS. ERNESTVS. EP(ISCOP)VS QVINQVE ECLESIE(N)SIS. ME FIERI. FECIT. 1 . 4 . 9 . 8 .

Egykor ez a címer a pécsi vár azon tornyának kapuja fölött állott, mely a városból a várba vezető utat zárta el. Még századunk első

éveiben is meg volt ezen torony a rajta levő címerrel, miként azt Koller József műveiből olvashatjuk.¹

A felirat és évszám tehát a pécsi vár kiépítésének idejét és szerzőjét mondja meg.

Csáktornyai Ernuszt Zsigmond püspök egyébként már jóval korábban fogott a pécsi várnak megerősítéséhez. Bizonyára ez képezte első gondoskodásainak egyikét, mihelyt (1473) pécsi püspökké lett. Ezt nemcsak az akkori háborús időkből következtethetjük, de abból is, hogy — kivált ebben az időben — a várépítés és szerzés éppen azon családoknak képezte főleg szenvedélyét, melyek homályos sorsból hirtelen nagy hatalomra és gazdagságra tettek szert.²

A pécsi vár falai a XIV. század végén (1386) jelentékenyen megrongálódtak, midőn a Palisnay-Horváthy-féle lázadók Pécs városát is kirabolták s a várat körülsánczolván, keményen ostromolták.³ Mindamelletts csakhamar újból kiépülhetett s már a reá következő évben korábbi várnagya, Ugali György, hatalmaskodott ismét onnét,⁴ sőt 1394-ben a vár Zsigmond királyt is falai közé fogadta.⁵

Ismételten találunk adatokat arra, hogy a vár ezen időtájt is biztos menedéket nyújtó erősség volt, honnan tulajdonosai, önkényeskedő olygarchák, kedvökre garázdálkodhattak. 1396-ban meg éppen magának a káptalannak megbízásából, néhány pécsi kanonok tör fegyveres kézzel a városba jött Gadáni Péterre, őt csúfosan elverik, békókban a pécsi vár tömlöczébe viszik, azután pedig Gadáni jószágára rontanak s azt fosztják ki.⁶ Utóbb is, több ízben olvashatjuk a pécsi püspökök okmányainak keltezésében a várnak fönnállását.⁷

¹ Josephi Koller: Hist. Episcopatus Quinqueecliarum. Posonii 1796. V. kötet 364 és 378. lap. Ugyane szerző: Prolegomena in hist. episcopatus Quinqueecl. Posonii 1804. című művében e címernek gyarló rézkarczolatát is közlé, melyből következtetve 1777-ben, midőn Bombelli annak rajzát elkészíté, a címer még ép volt.

² Már Zsigmond püspök atyja, Ernuszt János, budai polgár (egregius aulae regiae miles), ki a végvárak megerősítésére 6000 arany forintot adott Mátyás királynak kölcsönben, 1470-ben megszerzé a lipcsei várat és környékét, továbbá a szklabinai várat és a turóczi megyei főispánságot (Wenzel: Magy. bányászatának tört. 164. lap.). Még jóval korábban szerezhették meg Csáktornya várát, mely azonban már 1495 előtt a vránjai perjelséghez tartozott. (Pesty: Eltűnt régi vármegyék. II, 248. lap.) 1476-ban Csáktornya még Zsigmond püspök vára volt, innen kelt (in castro nostro Chaktornya) márczius 30-án azon adománylevele is, melyben a pécsi püspökség Zaaz nevű várát, hasznaival együtt, élte fogytáig Orbán fehérvári prépost kezére adja, jutalmul azon szolgálatokért, melyeket ez még atyjának életében (vivente magnifico genitore nostro) tett. (Orsz. Levéltár, Dipl. 17784.)

Jellemzi Zsigmond püspököt azon óvatossága is, hogy 1491. okt. 25-én az ő szentgyörgyi várában védelmi szövetséget köt Egerváry László horvát bánnal «contra quoscumque hostes, emulos, inimicos et persecutores suos, occultos et publicos, in omnibus adversitatibus». (Orsz. Levéltár, Dipl. 19758.)

³ Gf. Károlyi-család oklevéltára I. kötet 422.

⁴ Gf. Zichy-család okmánytára IV. kötet. 549.

⁵ U. o. IV. kötet. 548.

⁶ U. o. V. kötet 195. lap.

⁷ Így András pécsi püspök 1453. június 29-ikéről kiadott oklevelében «Datum in castro

Jó karban lehetett a vár akkor is, midőn azt Zsigmond püspök átvette. Öt évvel ezelőtt (1468) Mindszenti Miklós, a pécsi püspöknek familiárisával együtt innen rontott ki meztegnyei Zerecsen György kölesdi házára, s őt kifosztván, híveivel együtt megkötözve hurczolták a pécsi várba.*

Hogy mennyire bízott Zsigmond püspök várában, mutatja az, hogy a Budáról távozó Corvin Jánost kincseivel és a szent koronával együtt úgy látszik, szintén ebbe a várba akarta hozni, legalább ide menekültek akkor, midőn útközben (1490 jul. 4-én) hadaikat Tolnában Kinizsy Pál és Báthory István szétverték.

II. Ulászló kiküldvén Kinizsy országbirót az ország alsó részeibe, honnan híre jött annak, hogy sokan Miksa pártjára tántorodtak, Kinizsy Pécsre is eljött, s itt a várost és várat nemcsak hadiszerekkel és legénységgel, de falakkal és sánczokkal is jelesen megerősítve találta, az erődítési munkákat jóváhagyta, s visszatérve Székesfehérvárra, a király és a főurak nagy gyülekezete előtt akként nyilatkozott, hogy Zsigmond püspöknél az egész országban okosabb, derekabb és hívebb embert nem talált.

A király a hűtlen Ujlaky Lőrincz várainak megvétele után visszatérőben 1495 tavasz elején maga is Pécsre jött s itt hosszasabban időzött. Nem tartozik ide, behatóbban részletezni azon ünnepélyeket és harci játékokat, melyek ekkor a pécsi várban az idejött török követ, Razimir boroszlói herczeg, a havaseloí vajda követe stb. előtt lefolytak — mindezt csakis annak igazolására említjük föl, hogy a pécsi várnak ekkor szintén erősnek és fényesnek kellett lennie.

De leginkább készíthette Zsigmond püspököt székvárának megerősítésére a sors forgandóságának keserű tapasztalata. Ismeretes, hogy a budai országgyűlés, hevesen kifakadván a jogtalan adózások ellen, számon kérte az eddigi adók hováfordítását. A király, látva a nemesség fenyegető magatartását, bünbakul a királyi kincstartót, Zsigmond püspököt (ki ezen állásáról már ezt megelőzőleg leköszönt) adta ki, a közpénzek hűtlen kezelésével vádolván őt. A nép vérét kívánta. Fogságba vetették, melyből csakis utóbb, 400,000 arany forintnyi váltságösszegnek kikötése mellett, szabadult ki.

Ez az eset kiválóan bírhatta arra a gögös pécsi püspököt — mert ilyennek írják le kortársai — hogy székvárat megerősítse, amit az, kitől még Miksa császár is pénzt koldult kölcsönül, «mint olyan embertől, kit azon időben a leggazdagabb embernek ismert»,** meg is tehetett.

nostro Quinque ecclesiensi». (Orsz. Levéltár, Dipl. 14703.) — 1454-ben (?) Miklós püspök említi az ő pécsi várat és püspöki palotáját (Koller i. h. IV, 317.) — Zsigmond püspök közvetlen előde, Janus Pannonius a költő azonban szívesebben emlegeti fényes püspöki palotáját.

* Hazai okmánytár III. 434—436.

** Bonfin. Dec. V. L. i. pag. 689.

Igy épült ki 1498-ra a pécsi vár, melynek az itt bemutatott s egykor a kaputorony fölött ékeskedett feliratos címér zárókövét képezte.

Lássuk ezt magát. A címerpajzsnak újabb leírása felesleges, mivel ez a zágrábi címerrel jóformán azonos. Csakis azt jegyezzük meg, hogy egyszerű orom (Zinne) volt az, mi a várfok közepén kiemelkedett. Lőrésének alsó része még most is kivehető. A két csillag sem került esetlegesen a zágrábi címerbe, mert, ime, ezen 10 évvel újabb keletű címeren ugyancsak feltaláljuk azokat. Az pedig, ha Csergheő állítása szerint némely pecséten a család címere kissé eltérő, aligha tekinthető címeralakváltoztatásnak, még kevésbé az eredeti címeralaknak, hanem inkább a «pecsétlyukasztó» kényelmének rovandó fel, kinek könnyebb volt sarlós holdat, mint hatágú csillagot kivésnie.

Egyébként Zsigmond püspök (legalább általam ismert) összes pecsétein mindig a két csillagot viseli. Így láthatjuk azt a már fentebb említett 1476-iki és 1495 decz. 18-án oklevelére is reányomva,* legélesebben pedig címere, 1480 május 19-én kiadott oklevelének függő pecsétjén (kelt Pécsen «in nostro palacio Episcopali») vehető ki, melyen szintén két ötágú csillag és nem torony, hanem orom (Zinne) van föltüntetve.** Nem ismerem ugyan azon 1498-iki pecsétjét, melyen az egyik csillagot Csergheő szerint holdszarva váltja föl, de hogy Zsigmond püspök ugyanezen évben a két csillagot ismerte el helyes címeralakjának, mutatja a címér is, melyet ebben az évben székhelyének várára faragtattott ki.

Az évszámot viselő szármolyra állított címerpajzsot két meztelen, bajszos férfi-alak tartja, melyek, úgylátszik, derekuknál fogva kötéllel a pajzs markolatához voltak csatolva. Ez a két alak remekül van mintázva és hazánk korai renaissance-stylű szobrászati emlékei közt előkelő helyre tarthat igényt. Kevésbé sikerült a felső sarkokban látható szárnyak elhelyezése, melyek így az alakokkal szerkezeti összefüggésbe nem hozhatók. A művész inkább a diszító hatásra ügyelt, s a mélyített képterület két felső sarkát, — bizonyára valamely élőképet utánózva, hol azonban a szárnyak ilyen elhelyezése megokolt lehetett, — törekedett izléssel felékesíteni. A pajzs fölött a püspöksüveg állott; jelenleg ennek már csak töredéke van meg. Lefüggő szalagjai a szárnyak közt tűnnek el.

Az emlék anyaga igen tömött, sárgás mészkő.

Csergheő soraiból azon meggyőződése vehető ki, hogy a zágrábi címér faragója olasz lehetett. Általános szokás ez nálunk, hogy az összes korai renaissance-emlékekben olasz munkát keresünk. Csáktornyai

* Orsz. Levéltár, Dipl. 17784 és 24865.

** Orsz. Levéltár, Dipl. 14703.

Ernusz Zsigmondról az, hogy olasz művészeket is foglalkoztatott, annál könnyebben tehető fel, mert róla tudjuk, hogy Olaszországban tanult,¹ az olaszokkal állandó összeköttetést tartott fenn, sőt Tubero szerint (L. 4 §. 9) nem ártallotta a velenceiekkel kiterjedt marhakereskedést is üzni. Mindamellett valóbbszerűnek tartjuk, hogy a pécsi címér hazai mű.

A zágrábi címér keletkezésének körülményeit nem ismerjük,² de tudjuk, hogy Zsigmond püspök Pécsen szívesen dolgoztatott jelesebb munkákat is a hazai művészekkel. Midőn (1500) a pécsi székesegyház helyreállításához és fölékesítéséhez fogott, VI. Sándor pápához fordult azon kéréssel, engedné meg, hogy bizonyos Jakab benczés barát, ki azon vidéken («in partibus istis» tehát Pécs közelében) a festés művészetében igen híres, bizonyos időre kolostorát elhagyhassa s az egyház kifestése és fölékesítése céljából a püspök házában tartózkodhassék, a mit a pápa meg is engedett.³ Melyik kolostorhoz tartozott a Pécs közelében létezett számos benczés apátság közül Jakab barát, nem tudjuk, reánk nézve itt csakis az fontos, hogy székesegyházának és kastélyának festészeti és szobrászati felékesíttetése végett («picturis et imaginibus illustrari et decorari») sem kellett a dúsgazdag és kevély, Olaszországban nevelkedett pécsi főpapnak külföldön művészeket keresnie. Közvetlen utóda, Szathmáry György püspök is, midőn néhány évvel reá a pécsi várban nagyszerű épületeket emeltetett, Lőcse városához fordult, hogy e célból Zimmermann Gergely mestert küldjék el hozzá.⁴

Messzire vezetne és szükségtelen is volna, okmányokból, városi számadási könyvekből és egyes fönmaradt műemlékekből igazolni azt, hogy hazánkban a xv. század végén az olaszos formákkal bíró renaissance- emlékeket nagyjából már hazai művészek alkotják meg. Aligha csalódunk tehát — azok után, miket felhoztunk — ha ezen pécsi, sőt talán a zágrábi címerképnek is megalkotójául magyar szobrászt gyanítunk.

Boncz Odön.

¹ Bonfin, Dec. I. L. I. pag. 23.

² Ismeretes ugyan, hogy a zágrábi székesegyházat ezen időtájt szentlászlói Thúz Ozvald zágrábi püspök (1466—1499) tetemes költségen helyreállította, s a még befejezetlen munkákra is végrendeletileg 19,000 frtot hagyott. (Adami Kerchelich: Hist. Eccl. Zagr. 191. lap.) Tudjuk azonban azt is, hogy Ozvald püspök és a káptalan nagy erőfeszítéseket tett a zágrábi várnak a török ellen sánczokkal, falakkal és bástyákkal való megerősítése körül is. Erre Mátyás királytól már 1469-ben eszközölt ki engedélyt. A zágrábi egyház az Ernusz-családdal nem a legjobb viszonyban lehetett, mert 1484-ben Mátyás királytól arra szerzett engedélyt a zágrábi káptalan, hogy Ernusz János bán (a püspök fivére) ellen a csáktornyai tizedek dolgában a pápánál lehessen fel. (U. o. 189. lap.) Hogy jutott tehát mégis Ernusz Zsigmond címere Zágrábba? Mindenesetre azt kell föltennünk, hogy Zsigmond püspök Zágrábban valamely emléket vagy épületet emeltetett, melyen ottani címere állott. Csergheő ezt horvát bánságával hozza összeköttetésbe. Ha ezt elfogadjuk, úgy valószínűnek látszik, hogy mint bán, talán inkább a zágrábi várnak valamelyik bástyáját építtethette föl Zsigmond püspök. Ennek a bástyának leomlása után falazhatták be utóbb a talált püspöki címert a gyakorta leégett templom valamelyik helyreállításakor ennek falába.

³ Koller Hist. Episcopatus Quinqueecl. IV. 506.

⁴ Wagner Analecta Scepus. J. II. pag. 132.

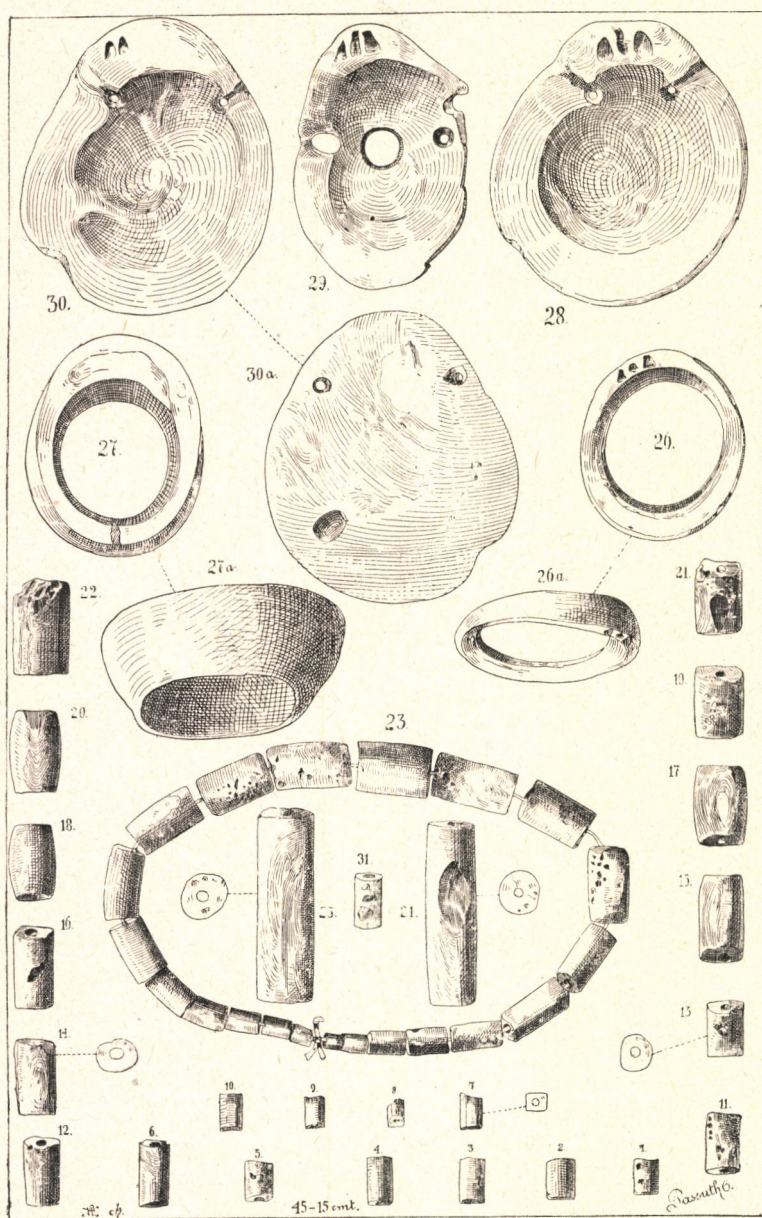

LEVELEZÉS.

I. WOSINSZKY MÓR. ÉKSZEREK A LENGYELI NEOLITH-KORI SÍRMEZŐKBŐL. Az «Archæologiai Értesítő» olvasói talán emlékeznek még az 1882-ik évtől egészen mostanig folytatott nagyszabású s rendkívül gazdag leleteket felmutatott lengyeli ásatásokra, melyeknek eredményéről időközönként pár szóval tettem jelentést e folyóirat hasábjain. Taval jelent meg e leletekről a M. Tud. Akademia Archæologiai közleményeiben «Leletek a lengyeli őskori telepről» című munkámnak II. része. Ez alkalommal a lengyeli telep két sírmezőjében lelt ékszerekről akarok néhány szóval rövid értesítést adni. A hiúság — úgy látszik vele született tulajdonsága az embernek s így a test ékítésére már a legrégibb korban is kiváló figyelmet fordítottak. A lengyeli őslakokban is — daczára, hogy ékszerekre alkalmas anyaggal nem igen rendelkeztek s annak feldolgozására kevés segédeszközzel bírtak — a hiúság gyarlósága s a szép iránti érzék elég találó volt a lehetőséghez képest változatos ékszernek előállítására. Az agyag, csiga és kagyló valamint a vadkan-agyar volt itt az ékszerekre leggyakrabban felhasznált anyag. Agyagból készült gyöngyöket (wirtl) ezrivel találtunk Lengyelen. Ezek alakra igen változatosak és csinosak, sőt kivételesen ízlésteljes karczolatokkal és mélyedésekkel díszítettek. De nem volt reá eset, hogy csak egyszer is a zsugorított halottak melléklete gyanánt találtuk volna ezeket s így valószínű, hogy legalább ékszer gyanánt nem használták. A lengyeli zsugorítva fekvő halottaknak egyik kedvelt ékszere a Dentalium volt. E vékony s hosszú csigák széles szalag alakjában összeállítva, a nyak táján találtattak; de nincs kizárva a lehetőség, hogy nem tulajdonképeni nyak-ékszer volt az, hanem a fejről csüngtek e szalagok lefelé. E dentalium csigák között váltakozva apró rézgyöngyök találtattak és pedig: kerek lapos gyöngyök; keskeny lemezkékből összehajlított picziny gyöngyszemek; s végre hosszabb lemezekből összehajlított csövecskék, melyek a dentaliumok alakjának utánzata gyanánt tekinthetők. Magánosan álló ércgyöngyök nem találtattak, hanem csakis a dentaliumok közé vegyülten. A dentalium általában kedvelt ékszer volt a neolith-korban s bizonyára szokatlan alakja s természetes átfúrása keltette fel erre a népek figyelmét. Előfordúlnak a spanyol præhistorikus leletek között; ott találjuk azokat a paleolitta-korúnak tartott mentoni tetemeken, valamint Franciaországnak neolith-kori barlangleleteiben. A kopenhágai ethnographiai múzeumban láttam egy párhuzamos dentaliumokból összeállított nyak-ékszert s lehetséges, hogy a neolith-kori nép is ugyanolyan módon alkalmazta azt. A lengyeli dentaliumok szakszerű megvizsgálása azt bizonyította: hogy kétféle faj van itt képviselve. Mindkét faj még manap is él és

pedig az egyik a Középtenger partjain. A dentaliumokon kívül még az óriási kagylók szolgáltatnak a lengyeli telep ősnépének jó anyagot kedvencz ékszereik előállítására. E vastag kagylóbélből első sorban gyöngyöket faragtak, melyeknek

ÉKSZEREK A LENGYELI NEOLITH-KORI SÍRMEZŐKRŐL.

változatos alakját a 9. számú füzérben mutatom be. Feltűnő itt, hogy a gömbölyű gyöngyök — melyeknek faragása vagy csiszolása már több gondot és időt igényelt — teljesen hiányoznak. Legtöbbszörre kerek vagy kivételesen szögletes

tagok vagdaltattak hosszabb s rövidebb darabokra. Kerek s egészen lapos gyöngöcskék az édesvízi kagylóknak zománczából vágattak. A kagylóbélből faragott gyöngyöket füzérekben hordozták és pedig a nyak körül, a felső karon közvetlenül a könyök fölött s a lábakon a lábfej fölött. A füzérekben nem egyenlően nagyok a gyöngyök, hanem néha egy-egy feltűnő nagy szem vegyül az apróbbak közé. A 2. és 7. számú ábrában két karpereczet, a 8. sz. ábrában pedig egy subcutan furású gombot mutatok be, mely utóbbi a tridacna gigas tekervényének csúcsából vágatott ki. Kagylóbélből készült ékszer s dentalium összesen 957 darab találtatott, és pedig a sáncznak keleti sírmezőjében, míg a délnyugati részen levő sírmezőben — hol kizárólag csak edények és köeszközök képezték a mellékletet — egyetlen ép karperecznek kivételével egészen hiányoztak a Dentaliumok, úgy mint a kagyló-ékszerek. A nagy kagylókból készült ékszer általában a neolith-kornak képezte kedvenz díszítési tárgyát, de feltaláljuk ezeket nálunk még a történelmi korszakban is. Így a szegedőthalmi dombok közelében a Kr. u. 4—5. századba eső elrómaiásodott barbár népnek sírmezőjében a nyújtott csontvázak mellékletében tridacna gigas kagylóból faragott nagy gyöngyök együtt találtattak vas és ezüst tárgyakkal s üveg gyöngyökkel. A kagylók és dentaliumokon kívül még a vadkan-agyarakat is felhasználták ékszerekre. A délnyugati sírmezőben találtuk zsugorított helyzetű csontvázak mellett igen nagy vadkan-agyarak átlukasztott szilánkjait. Nem érdektelen, hogy a lengyeli telepen az óriási kagylókat nemcsak ékszerekre használták fel, hanem fegyvereket és eszközöket is készítettek azokból, a mit különben eddig még nagyon kevés præhistoricus telepen észleltek. A 3-ik számú ábrában mutatok be egy ilyen vésőt s az 5-ik sz. alatt pedig egy nagy buzogányt. E kagylóbélből készült fegyvereket és eszközöket azonban csak díszpéldányok gyanánt tekinthetjük, mert kizárólag csak a zsugorított halottak mellékletei között fordultak elő.

Wosinszky Mór.

II. FENICHEL SAMU. A BEDELŐI «LA FURCS»-I HATÁRBELI TUMULUSOK.* A már ismert Bedelő falutól északkeletre, egy szántóföldektől körülvelt hegy élén, — melyet a parasztok furcs-nak (akasztó hely) neveznek, — egymásután, csaknem egy sorban, négy halom-sír volt, a melyek közül egyet épen, a többit megbolygatva találtam. 1888. év május másodikán fogtam a sértetlenebb tumulus fölbontásához. Alakra és külső szerkezetre azonos volt az eddig leírottakkal. Külső hossz-ívezete 18 méter, kereszt-ívezete pedig 11,5 méter volt. E hantot is rendszeresen ásattam fel, de csak északnyugati végében akadtam két csontváznak, a burkolatok súlya miatt teljesen összetört maradványaira. Fejjel északnyugat és lábbal délkeletre voltak téve. E két váz, a melyek közül egyik alighanem férfi, a másik talán nő lehetett, csontjaik töredékeiből ítélve, egymás mellé oly formán voltak helyezve, hogy a térd szögei egymásba illettek. Egy koponyát tört darabjaiból sikerült összeragasztanom, a mely nagy, ritka és érdekes *dolichocephált* mutat. Az egyik hulla közelében sajátos agyagtárgy feküdt, mely hihetőleg mellékletét képezte. Fekete, jól kiégetett agyagból

* A közlemény elejét lásd ez évfolyam 65—69. l.

készült, belül homorú, törpe, gúla-alakú készítmény, melynek rendeltetése ismeretlen előttem. Magassága 4 cm.; alsó szélessége 5 cm. A másik váz közelében csak egy fél eszköztöredéket leltem, melynek igen sajátságos és ritkán előforduló *ferdén fűrt* lyuka van. Lábánál egy állati bordából készült csont-ár feküdt. Egy pár szilánk darab és négy örlő kötöredék említendő még e sír tartalmából. Érdekes, hogy e sírban a tűznek nyoma se volt, csak a vázaktól 30 cm.-re egy rakás holt szén volt, melyet, úgylátszik, akkor halmoztak oda, mikor már kialudt. E szén a tölgyfa-szénnel azonos jelleget mutatott. Cserép nagyon kevés fordult elő, az a kevés az eddig leírottakhoz volt hasonló.

A következő napokon, Bedelő és Thoroczkó-Szent-György határ közti «La Gruin Rosu»-nak nevezett helyen, egy hegy élén, sorban 2 épebb és 2 elmosódott tumulust láttam, melyek közül csak egyet bontottam fel. Alak, szerkezet, nagyságra nézve, azonos volt az előbbiekkal. E sírban, különböző pontokon, 3 halott volt eltemetve, melyek közül csak egyhez helyeztek mellékletet. Lábaihoz egy ép kő dácit fejsze és egy más nagy fejsze töredéke volt téve. Egypár pattogatott szilánk s apró cserepek elszórva találtattak különböző pontokon.

Az eddigelé rendszeresen föltárt 20 (tizenkettőt Herepei tanár úr tárt föl Wláházán, nyolcat én a már ismert helyeken), valamint több mint 50 más föltáratlan őskori tumulus kétféle alakú, ú. m. hosszúdad, lapostetejű vagy körhant-alakú. A külső, gyakran nagy kövekből rakott kőburkolat soha sem hiányzik, a wládházaiknál feltűnő pontossággal volt képviselve. Valószínűnek látszik, hogy a külső kőburkolatot egy földréteg fedte, melyet az eső lemosott, mely némely helyt, pl. a bedelői erdőben levőknél, még maig is épségben áll. A fölbontott sírok belső szerkezete többé-kevésbé eltérő. A tűz nyomai csaknem általánosak, különösen a wládházi sírokban soha sem hiányoztak. Nagyon valószínű, hogy a tűz az áldozatok maradványa, mit azon bedelői tumulus bizonyít, a melyben az oltárszerű emelvény volt, és a melyen égetett állati szén, faszenet és hamut leltem. E sírok egyik rejtélye azon kérdés, hogy miért kellett (a mellékletek után ítélve) ily szegény halottakat ily nagy gonddal és fárasztó munkával eltemetni. Oka alig keresendő egyébben, mint a halottak iránti nagy tisztelet és cultusban. Arra nem igen számítottak, hogy a roppant súly a csontvázat összenyomja. Csak egy esetet lelt Herepei tanár úr wládházi ásatásainál, hogy egy férfi koponyája 3, □ alakban helyezett pala-lemez közé volt téve, a mi megvédte az összenyomástól.

A lelt, részben ép, részben tört darabjaiból összeállított koponyák, mind kivétel nélkül hosszúkásak, azaz *dolichocephál*-ok. A homlok keskeny és alacsony, ritkán magasabb. A szemöldökívek jól ki vannak fejlődve. Az orr töve mély. A falcsonok ívezete kevésbé domború, és a nyakszirtecsont feltűnően kidudorodik. A maxilla inferior (alsó álkapocs) nagyon ferde (prognath) állású. A fogazat erős és ép, és szembetűnően kopott, a mi inkább növényevőkre vall. Odvas vagy romlott fogat nem találtam. A többi csontokról, mivel azok nagyon össze vannak törve, csak keveset szólhatunk. Ép ezért pl. a csomocsontok (femur) méreteit is csak igen ritkán lehetett eszközölnöm. Egypár lemérés eredményeül 38, 39 és 40 cm.-nyi hosszát találtam.

Ha a középszámot, a 39 cm.-t vesszük irányadóul, akkor *Humphry* fel-

állított aránya szerint, a test magassága 145·5 cm.-re tehető, a mely közép természetűnek felel meg. Egy wladhági sírban lelt váz czombcsontja 44 cm., és így magassága 160 cm. volt, tehát magas ember.

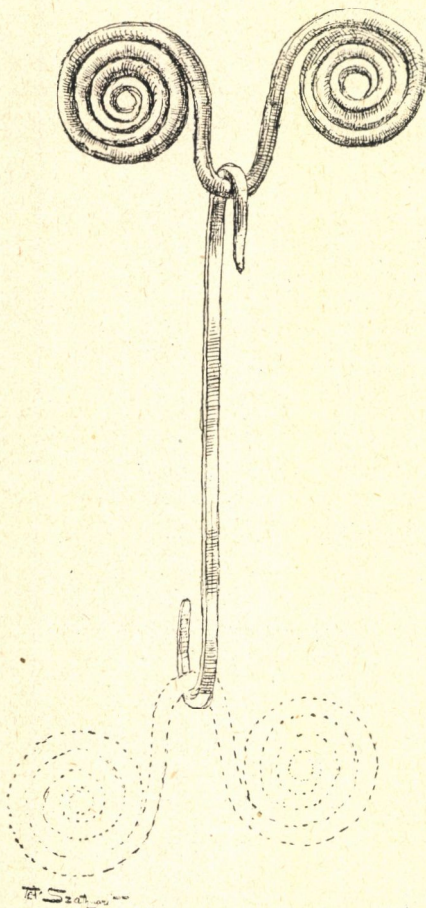
Úgy a czombcsontok, mint a felkarcsontok nagyon ki vannak fejlődve, különösen az izomtapadási helyek rendkívül göröncsösek, és ezért izmos és kifejlett emberek lehettek.

A mellékletekül szolgáló csuprok, a wladhági tumulusokban levő nagyobb edények, alighanem étellel lettek a halott mellé téve, mely általános ősi felfogás szerint a halott hosszú útjára útravalóul szolgált.

Az edények és töredékek díszítése a vidéki őstelepekkel csaknem azonosak. Az agyag vöröses, barnás vagy fekete, ritkán barna vagy feketés-vörös. Maga az agyag jól gyúrt, finom, de a kavicsos agyag is gyakori.

Ezen említett 20 felbontott sír közül, egyetlen egy kivételével, mindenikben csakis csiszolt kőeszközök találtattak, jellegük azonos az e vidéki neolith-telepek kőeszközeivel. Anyaguk rendesen a helyi kőzetekből került.

Azon wladhági halom, a melyben Herepei tanár úr az első *fém tárgyat* találta, tojásdad, rendes hantalakú, mely szerkezetének lényegére a többiekhez hasonló volt. A váz mellén egy spirál női kapocs és egy hosszúkás, kettős, ellentétes irányban görbitett végű horog találtatott. Mindkettő *részből*. E két tárgy, melyből a második tekercs hiányzik, kétségkívül ruhakapocs volt, mely a ruhát a mellen összefogta. E tárgyak rajzát ide zárjuk. A spirál-kapocs egy kerek, 3 mm.-nyi vastagságú hengerded réz-huzalból; 5 tekercscsel készült. A kettős horog egy 4·5 mm. vastag, 11 cm. hosszú, négyszögre kalapácsolt réz-rudacskából áll. Ezen 2 réztárgy képezi

az eddig fölbontott ilyenmő tumulusok egyedüli fém tárgyait. Külömben, tekintve a föltárt sírok csekély számát, alig lehet biztosan a korra következtetni. De talán nem járok az igazságtól messze, ha azt hiszem, hogy e tumulusokat az újabb kőkor végére, a rézkorszak kezdetére teszem.

Az újabban fölfedezett sírok száma jóval meghaladja az ötvenet, de sajnos, anyagi okok nem engedték az ásások folytatását. Az ásásokat részint saját költségemen, részint Herepei tanár úr szíves segélyezésével eszközöltem.

E *szélszóró* sírok, úgylátszik, egy kborló, vadászó és pásztorkodó nép temetője lehetett; mivel eddig nagyobb számmal, mint 3—6-ával soha sem találtuk együtt.

Az Erdélyi Múzeum-Egyelet szíves figyelmébe ajánlom ezen érdekes sírok ásatásának folytatását ; a melyek Dacia homályos ős múltjának földerítését elősegítenék.

Nagy-Enyed, 1888 január 15.

Fenichel Samu.

III. EGY MAGYAR FESTŐ LEVELE a Graf-féle antik arczkép-gyűjtemény alkalmából.* Tisztelt szerkesztő úr ! Hogy megítélhessünk valamit, jó annak létrejövetelét észlelni. Ha az egy bizonyos módon létrejött mostan, vajjon nem úgy lehetett-e hajdan is? Kérdezzük mindenekelőtt, hogy jönnek ilyenmő művek létre korunkban? Még a photographia elterjedése kora előtt, ha valaki meghalt és róla kép nem létezett, elhívták a legközelebbi embert, ki rajzolás hírében állott és megbízták a meghalt arczképének elkészítésével. A hulla rendszerint vagy még az ágyban, vagy már a koporsóban nem jól világított tárgyat képezte az arczképezésnek. A rajzoló a hulláról ily rossz körülmények között rajzot készített, melyet azután, az igaz, képpé alakított át a különféle rokonok hozzájárulásával és alakított addig, míg a közmegelegedés minden compositumát elérte a corrigáló befáradása s a halott emléki képe elenyészése következtében. A szemet természetesen kinyitva, leírás szerint kellett ábrázolni. «Épen oly szeme volt, mint a Jani fiáé.» Az egyik néni szerint az orra hosszabb volt úgy egy centimeterrel, a másik bátya szerint rövidebb ugyanannyival. A száj mosolygó volt és igen megelegedett kifejezést mutatott a hitves állítása szerint («mily boldog volt házasságunk», ezt valamikép sejtetni engedvén). A további correcturák még szebb, pirosabb arcszín, még több megelegedés kifejezése körül forogtak, míg végre az általános befáradás következtében a pietás e legművészetlenebb terméke, a «boldogult arczképe» létrejött. Mi természetesebb, mint hogy ily gyötrelmes mesterseget csakis a legtehetetlenebb emberek űzték. A kiből egy kis artistikus vér volt, az idején megugrott ilyenmő feladatok előtt.

A dolog természeténél fogva az régen is csak épen úgy lehetett. Elhívták a hullafestészt, az megnézte, esetleg rajzolt is valamit a hulláról, vagy csak leírták neki a hulla mivoltát, azután haza ment, elkészíté a képet, ezt egyszer-kétszer átkritizálták, megjavították és miután a halotti czeremóniához tartozott, végre elfogadták, hozzá pólyázták a hullához.

Az ily productióknak félig vagy egészen természeti benyomások hijában való készülését, továbbá, hogy azt rendesen kontárok, mázolóok űzték, igazolja a Graf-féle collectio is, mely nagyon régi lehet, de hogy a régi görög jó festészetről fogalmat nyújtana, az æsthetikai értelemben nem állítható, de technikai értelemben sem. Ugyanis a falap vastag pásztával van bekenve — lúgba vagy terpentinbe oldott viasz festékpórral vegyítve, — és erre hígabb oldattal contourfélék reáakva. Ily módon más ilyféle arczképeket, hol kis felületekről van szó, lehet előállítani, de hasonlóan, mint a görög plastika, vagy a görög festészet is, nagy meztelen felületek, draperiák előállításával foglalkozott, szép bőrfelület elő-

* Kérésünkre egy nagytudományú. hazai művész szíves volt folyóiratunk számára az alább következő sorokban a nagyfontosságú Graf-féle képekről véleményét nyilvánítani. Közzöljük e véleményt, bár sok tekintetben ellenkezik az «A. É.»-ben legutóbb megjelent értekezésben közölt nézetekkel.

állítására pedig az itt alkalmazott technika nem alkalmas; a modellirozás lágy fokozása transparens és félig transparens színek alkalmazása ily ripacsos aláfestésre lehetetlen.

A technika legjobban kivethető a 21. számú képen vastag pászta felrakása ecsettel, ennek elnyomkodása szerszámmal, egy hígabb kötszerrel, a részletek rárakása kötszerrel, igen jól felismerhetők; emlékeztetvén egy igen közepes 1600-beli műre.

A gyűjtemény hivatalos lajstroma szerint a 2, 4, 5, 8, 21, 28. számú képek mesterművek lennének. Mi úgy találtuk, hogy általában mindnyájan egyformák: kissé kevésbé vagy inkább jelentéktelen munkák. A collectio sem a régi mesterművekről fogalmat nem nyújt, de meg az sem valószínű, hogy a régi technikai eljárások jobb fajtát mutatná fel. Régészileg érdekes lehet, de artistice egy nagy semmi.

Hja! de tisztelt szerkesztő úr, ezen szószapora irkász-korban ez nem ad illő hosszú cikket, a másik meg az, hogy nem a divót állítja, pedig, a mint tetszik tudni, nálunk csak azt lehet állítani, a mit már egyebütt elfogadtak...

Budapest, 1891. februárius 20-ikán.

*

IV. IFJ. KUBINYI MIKLÓS. FIBULA VAGY SZÍJTARTÓ LEMEZ.

Régészeti kutatásaink közben gyakran történik, hogy oly tárgyak kerülnek birtokunkba, melyeket semmiképen sem tudunk kutatásaink keretébe foglalni, a nélkül, hogy a képet, melyet a lelhelyről már előzőleg construáltunk, meg ne zavarjuk. Az ily tárgyakat azután — nehogy következtetéseinkre, melyeket a talált tárgyak túlnyomó többségéből levonni hajlandók volnánk — zavarólag hassanak, szépen félretesszük, várva a kedvező pillanatot, mely megadja a megoldást. — A kutató ilyenkor mindig talál oly argumentumot, melylyel lelkiismeretét megnyugtatta s ha az ásatás még annyi ovatossággal és figyelemmel történik is, hajlandó elhinni, hogy a kérdéses tárgy a föld felszínéről az ásóval vagy földomlás következtében jutott a mélyebben fekvő földrétegbe, melynek tárgyai közé az semmikép sem illik.

Egy ily tárgy a mellékelt rajzban ábrázolt vas-lemez is, mely az árvamegye Nagy Biszterecz község határában fekvő «Trnini» nevezetű szikla-csúcson kiásott pogánykori arany és ezüst érmek, arany «koszorú», örlőkövek, nehezekek s egyéb tárgyakkal még 1879-ben jutott birtokomba* s azóta ezen tárgyak között — szinte elfelejtve — ott hevert gyűjteményemben.

Azonban valamint — egy híres angol író szerint — «minden élő lénynek egyszer megjő a maga napja», úgy az élettelen tárgy is, ha egyszer napfényre jött, nem kerülheti el sorsát, hogy egyúttal *napi rendre* is ne jöjjön s ne folytassa tán évezredekén át félbeszakított történetét. Példa reá ime az én igénytelen kis vas-lemezem is.

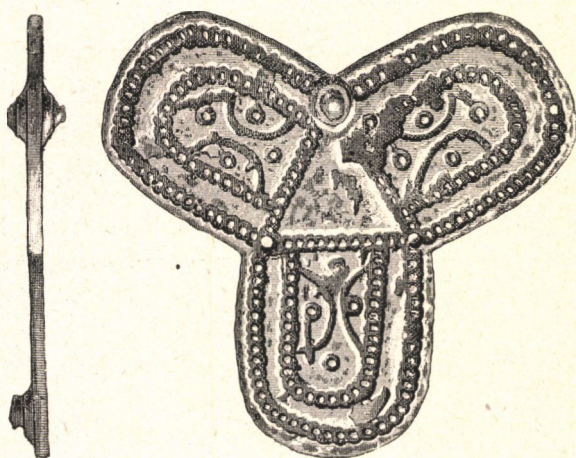
* A leletről még ugyanazon évben egy terjedelmesebb közleményt küldtem be az Arch. Ért. akkori szerkesztőjének, valamint a jellemzőbb tárgyak (köztük a vaslemez) rajzát, de a cikk — sajnos — nem látott napvilágot. Később futólag megemlékeztem a leletről az 1885. évi régészeti congressus alkalmával tartott felolvasásomban. Lásd ezt: az Orsz. Rég. és Embert. Társulat 1889. évkönyvében 97. és kk. 1.

A múlt nyáron történt, hogy e folyóirat szerkesztője felső-magyarországi útjában Árva-Váraljára is betért s ez alkalommal kis régészeti gyűjteményemet is megtekintette.

Ekkor ez igénytelen kis vas-lemez kötötte le figyelmét és kijelentette, hogy az fibula vagy csatrész, melyhez hasonló a Nemz. Múzeumban is őriztetik s melyből Undset Ingwald, a krisztianiai egyetem ősrégészeti múzeumának assistense, ársulatunk közlönyében nemrég értekezve,* azt állítja: hogy az az éjszaki vidékeken oly sűrűn előforduló lóhere-idomú kapocs előmintája.

Azóta a kis vas-lemez Krisztiániát is bejárta s el lehetünk rá készülve, hogy ma-holnap Norvégiából értesülünk bővebben az érdekes lemezről, melyet Undset Ingwald kérésére utóbbinak megküldtem s tőle a rozsdától szépen megtisztítva vissza is kaptam.

A lemez — mint az a rajzon látható — úgy alakja mint tagozására nézve teljesen összevág az Undset Ingwald által ismertetett turóczmegyei «három karélyú vaslemez»-zel (Arch. Ért. x. 166. l. 2. ábra) és az összehasonlításul közlött «norvégiai lóhere-idomú kapocs»-csal (4. ábra), mindkettőnek még a diszítése is ugyanazon elrendezést mutatja, mint lemezünk, melynek 3 cm. átmérőjű levelei, mint amazoknál, vonalak közé szorított pontokkal vannak a lemez háromszögű belső tagjától elválasztva. És így, bár a turóczmegyei lemez lapjainak diszítése ki nem vehető, bátran állíthatni, hogy ez testvére amannak, s hogy a következők, melyeket Undset a turóczy lemezhez fűzött, reá illenek a gyűjteményemben őrzött vas-lemezre is. Egyébiránt legyen szabad hű fordításban ide iktatnom Undset véleményét a lemezről, úgy a mint azt magánlevelében szíves volt velem közölni.

«Én a tárgyat — úgymond — nem fogom csatnak (fibulának) nevezni; azt azonban állíthatom, hogy a vas-lemez az újabb vas-korból (t. i. 800—1000 év Kr. u.) származó éjszaki lóhere-alakú csatok előmintájának egyik példánya. A lemez bizonyára dísz tárgy volt, egyidejűleg azonban gyakorlati czéloknak is szolgált,

* Arch. Ért. X. 16 és kk. II.

t. i. három szíj- vagy szövetszalag egyesítésére a ruházaton, miként ezt frank kéziratokban foglalt rajzok mutatják. Csak tovább éjszak felé dolgoztattak fel az efféle darabok csatokká. A legdélibben fekvő vidék, hol tudtommal hasonló csatok találtattak, Kolin vidéke Csehországban. Éjszakon (?) is találtattott egy hasonló nagy arany csat, melynek felületét karolingi stylű levél-diszítvány borítja. Sok százra menő lóhere-alakú csatot találtak az éjszakvidéki tartományokban, melyek közül a legrégebbek (többnyire ezüstből készítve) levél-diszítést az inkább kifejtett újabbak pedig az akkori közönséges éjszaki állatdiszítést mutatják. Ezen éjszakvidéki csatok közül a legrégebbeken, hasonlóan mint az Ön lemezén, a tárgy háromszögletű közepén kis pontokból álló sorokat találunk, melyek — dísz gyanánt használva — arra emlékeztetnek, hogy a typus a szíj-végeknek egy darabbá történt egyesítéséből származott: a mondott pontsorok azon szögekre emlékeztetvén, melyekkel a szíjvégek érclemezei (Beschläge) eredetileg a szíjakhoz erősítettnek.»

Eddig Undset Ingwald . . .

E szerint vas-lemezünk eredetét a Kr. u. VIII—XI. századba kellene tennünk. Hogy került azonban a lemez a pogánykori érmek közelébe, melyeknek korát dr. Hampel 1000—1500 évvel előbbre teszi? Ez a nagy kérdés, melyet egy későbbi levelében Undset is felvet s melyre, fájdalom, más felvilágosítást nem adhatok, mint azt, hogy a lemez ugyanazon sziklacsúcson ha nem is az érmekkel együtt, de mégis azok közelében találtatott.

Végül — ismételve utalván az Orsz. Rég. Társulat 1886. évkönyvében megjelent értekezésemnek a nagybisztreczi éremleltre vonatkozó passusára — megjegyzem, hogy a vaslemezt egy nappal azután, hogy az érmekeket kiástam, nagybisztreczi földművesek találták, kik kincset keresve, ásatásaim helyét még egyszer átkutatták, vagy jobban mondva, feldúlták. Hogy ily körülmények között a vas-lemez lelhelyét s az érmekhez való viszonyát utólag pontosan meghatározni nem lehetett, az természetes.

Árva-Váralján, 1891 febr. 5-én.

Iff. Kubinyi Miklós.

V. SZEGED-VIDÉKI PUSZTA-TEPLOMOK ÉS A KERESÉTI HARANG. Az a kiterjedt síkság, mely Szeged, Kecskemét és Szabadka közt elterül, s mely ma szántó- és szőlőföldekből, erdők- s legelőkkel áll és a tanyák ezreitől van ellepve, a török hódoltság előtt sűrűn egymáshoz közel fekvő apró helységekkel volt benépesítve. A törökök zaklatásai miatt e helységek lakói elmenekültek kis falvaikból, a nagyobb városokba költöztek be, hol biztonságban érezték magukat, s a pusztán maradt helységek lassanként úgy elenyésztek, hogy nyomuk is alig maradt. Legtovább fennálltak a templomok, leégett csonka tornyuk soká meredezett az égnek, míg az idő viszontagságai ezeket is ledöntötték, s a régi templomromokat lassanként széthordták, hol új építkezéshez, hol útkészítéshez. A múlt században, sőt a jelen század elején is, a pusztákon igen sok helyen meg voltak még ezen templomromok. Szeged 14 négyszögmetrföldnyi területén ma már egyetlen egynek sem találjuk nyomát. Szeged városának Kaltschmidt Ábrahám által 1747-ik évben készített legrégebbi térképén e templomromok még jelezve vannak. A felső határban Csöngöle-pusztán két helyen, az alsó határban pedig a Kereset, Ötömös és Csorva nevű pusztákon dombokra helyezett rom-jelzés

mellé a térképező külön is oda jegyezte «locus ecclesiae». Tehát 1747-ben a felső tanyákon még két, az alsó tanyákon pedig három templom romja állt fenn. Ma már e romokat hiába keressük, s a templomromok emléke mindössze is annyiban maradt fenn, hogy az illető dűlőket *templomhegy*-nek hívják. Ily templomhegy nevű dűlő pedig nem, öt, hanem igen sok van. A Kereset-pusztán, mely az alsó tanyák legtávolibb s Szegedtől legmesszibb eső, a halasi és dorosmai határokkal érintkező birtokterülete a városnak, szintén van egy templomhegy nevű dűlő. Tehát ép ott, a hol a Kaltschmidt-féle térképen a templomromok jelezve vannak, a hol 1747-ben a templomromok még láthatók voltak. A templomhegyben érmekeket is találtak, a többi között 1870-ik évben a nemzeti múzeumnak egy 1554-ik évi würzburgi tallért küldöttek fel.* De a hetvenes évek közepén szántás alkalmával az eke egy egész ép harangot hozott a felszínre, melyet László Mihály pusztai kapitány a város hatóságának legott beküldött. A harangnak ütő vasa nem volt. Néhai Tóth János kegyesrendi atya és nagyérdemű népiskolai felügyelő vette át oly célból, hogy azt az akkoriban felállított «neszűrjhegyi» tanyai iskolánál mint iskolai harangot alkalmazza. A régi harang tehát századok múlva újra megszólalt, de hangja nem igen volt tetszetős. Azért a neszűrjhegyi iskolához az utóbbi időkben új harangot szereztek be, a régit pedig a Szeged-városi múzeumban helyezték el. A mellékelt rajz (173. l.) híven tünteti fel. Semmi felírás, semmi ékítmény sincs rajta. Mint látjuk, alakja a csúcsíves korbán dívó idomot követi, korát a XIII—XV. századokra teszzük. Koronája a Mindszenten 1881-ik évben talált harang koronájának formája és szerkezetével teljesen megegyező.** Súlyja 16 kgr., magassága a koronatóig 30 cm., magassága külön 14 cm., s az alsó karima, illetőleg a szél átmérőjének hossza ugyancsak 30 cm. Anyaga bronz, fentartása teljesen ép. Eredetileg talán a török idő alatt elpusztult *Kereset* (?) nevű kis helység templomharangja lehetett.

Reizner János.

VI. BELLA LAJOS A VARISHEGYI URNÁRÓL. Ha a délbajorországi, osztrák és dunántúli Hallstatt korabeli agyagedényeket egybevetjük, lehetetlen észre nem vennünk azt a meglepő megegyezést, mely különösen az alakokban és a díszítő mintákban mutatkozik; de egyszersmind szembe ötlük az is, hogy a soproni és vidékebeli e korból való agyaggyártmányok alakjuk sokféleségénél, külsejük tetszetős voltánál, nemkülömben díszítésök változatosságánál fogva kedvezően kiválnak. Különösen áll ez a tavaly ásottakról, melyek immár összeillesztve és restaurálva, bármely keramikai kiállítás díszére válnának. Ezek közt a legérdekesebb és ornamentikáját tekintve egyszersmind a legértékesebb az alább leírt, a Varishegyen (Károlymagaslat) talált urna. Ezen hegy 396,3 m. magas, meredek kúpja közvetlenül Soprontól délre, a «Löver»-eknek nevezett kertek fölött emelkedik; egészen külön áll és csak délen függ egy hosszúkás, keskeny gerinczczel a hátrább emelkedő főhegységgel

* Arch. Értesítő 1870. évf. 238. l.

** Arch. Értesítő. Új folyam. XI. köt. 89. l.

össze. Ezen az oldalon præhistorikus lakói hosszú és mély árkot vágtak keresztül a gerinczen, a nyert földből pedig hatalmas sánczot építettek, úgy, hogy e mögött minden meglepetés ellen biztosítva voltak. A kúpon 29 vermet találtam, melyek valóságos putriknak bizonyulnak. Keresve az ide tartozó sírokat, hátul az említett gerinczen néhány, számra nézve 7 tumulusra akadtam, melyek közül négyet fölásattam. Megjegyzem, hogy a sírhalmok száma eredetileg sokkal nagyobb lehetett, de manapság a leggyakorlottabb szem sem bírja észrevenni, annyira elmosta dombjukat az évezredek csapadékja.

A megásott halmok mindegyike érdekes tárgyakkal szolgált; az egyikből kikerült a februáriusi füzetben említett bikafejekkel végződő, négylábú holdalakféle alkotmány.*

A legérdekesebb tárgy azonban az utolsónak felásott halomból került. Maga a halom alig volt ennek mondható, mert 6 m.-nyi átmérő mellett ormosodása alig tett ki 0.20 métert és inkább csak a körülfoglaló bokrok körben állása után gyanítottam benne sírhalmot. Azonban az ásó nyomán itt-ott felbukkanó cserepecskék és széndarabkák bizonyossá tettek, hogy valóban sírhalommal állok szemben. 1.25 m.-nyi mélységben hosszú, széles és vastag szikladarabok állották munkánkat; ezeket eltávolítván, csakhamar sűrűen fekvő edénytöredékekre bukkanunk. Elértük tehát az áldományok színét. A gondosan összegyűjtött töredékekből eddigelé már 4 edényt állítottam össze: egy kis és egy nagy talpas csészét, egy nagyobb, füles és öblös, igen díszes bögrét, melyben égetett csontok maradványai voltak és azt az edényt, melyet itt bemutatok.** Ezenkívül fekete mázos, belül szürke, edény alakjára nézve tökéletesen megegyezik a Hallstatt korabeli nyakas urnákkal; 0.13 m. átmérőjű aljából hirtelenül 0.48 m. átmérőig öblösödik ki, honnan valamivel lankásabban szűkül össze a 0.17 m. széles nyak felé, mely vízszintesen kihajló peremmel végződik, mi által szélessége a szájnál 0.265 m.-nyire öregbül; az egész edény magassága 0.38 m. Öblös hasa változatos diszítést mutat, még pedig egy-egy csoportban három-három 0.18 m. magas alapjuknál 0.10—0.13 m. széles háromszögeket olyképen elhelyezve, hogy a középső csúcsával a nyak felé, a jobbról, balról levő ellenben a fenék felé mutat. Midegyik háromszög ismét 9 egybevágó háromszögre van felosztva, melyek közül háromnak csupasz mezeje közepén egy-egy kétszeres pontos diszítés látható, míg a többit harántos vagy keresztezett húzások barázdálják. — A hármias nagy háromszögekből képezett csoportok közötti parasztot egy-egy nagy, csúcsával a nyakfelé forduló egy-egy háromszög foglalja el, mely párhuzamos sorokban álló kétkörös, pontos diszítésekkel van kitöltve.

* Lásd a 60. lapon közölt ábrát.

** Legközelebb az érdekes edény képét is bemutatjuk.

A nyak tagozását mind a deréktól, mind a perémtől körülfutó kétkörös pontos diszítésből álló gyűrű jelöli, mintegy méltó keretet képezve a nyak mezején ábrázolt jelenethez. Ezen jelenet öt emberi alakot, egy lovast és egy lovat ábrázol, még pedig nézetem szerint *áldozat bemutatása alkalma*. Ezen nézetemben megerősít az alakok elrendezése; akár a legkisebb emberi alaktól, akár a magában álló lótól induljunk ki a kép közepén, mindig az arczczal egymásfelé fordult alakokat találjuk, kiknek cselekvényét az *oltár* majdnem kétségtelenné teszi.

Mindenkinek azonnal szembe ötlük a különbség, mely az *a, b, c* és *d, f, g* alakok között mutatkozik. Az első három, mely karjait könyökben fölemelve, kifelé fordított és lehajolt kezekkel mintegy áldást mondva félig kinyújtva tartja, nőt ábrázol, erre mutat a nyak két oldalán látható, egymásban csüngő, hármaskarikából álló fülbevaló (?), de különösen a derekat a karok alatt kis darabra mez nélkül hagyó szoknyaféle ruhadarab; míg a másik három alak karjait a nyakon összetűzött köpönyegféle alól nyújtja ki, kik közül az egyik lóháton is ül és bár ez utóbbi körülményre, az akkori időket tekintve, különös ügyet nem is vetek, mégis a ruhában mutatkozó különbséggel egybetartva e csekélyebb mozzanatot, ez utóbbi három alakot férfiaknak kell tartanom.

Az egyes alakok nagysága a következő: *a)* alak 0'0785 m.; *b)* 0'109 m.; *c)* 0'113 m.; *d)* 0'115 m.; *e)* 0'096 m.; *f)* 0'093 m., csak hogy ennek feje nem lett meg. Ha a ruhákat közelebbről vizsgáljuk, feltűnik, hogy a *d)* alakot kivéve, a többinek valamennyinek ruhája alul széles szegélyű; mindegyik több csíkra van osztva, még pedig *a)* alaké 4-re, *d)*-é 7-re, a többié 5 re, melyek közül az egyik csík a nyak hosszában folytatódik és mintegy a derekat ábrázolni látszik. Mindegyik csík, nemkülömben a testnek meztelen részei harántos húzásokkal barázdálvák. A fejet körök jelölik *a)* és *b)* egy kör közepén ponttal, a többinél (a lovast kivéve) kettős kör; *e)* alaknak orra is van jelölve (ha ez nem valami fejdísz, toll vagy egyéb?). *Az áldozó jelenet főmomentuma kissé homályos.* A *d)* alak előtt közvetlenül áll az oltár, melynek felső lapja mintha szegélyezve volna; *d)* két kezével nyúl valami után, a mit *e)* feléje nyújt; vagy tart valami edényfélét, a mibe ez utóbbi valamit tenni akar, csak hogy nem tudni mi ez a valami, itt a rajz egy kicsit fogyatékos és széles ajtót tár a feltevéseknek. A lovakról kevés szó elég. A hallstatti periodusból már ismeretes ily módon, t. i. háromszögekkel való ábrázolása, csak hogy a mieink azonfölül rézsutos húzásokkal is vannak barázdálva. Vízzintesen kihajtott peremje 0'033 m. szélességben kutyát tüntet fel. Sokat lehetne még összehordani az ábrázolás mikéntjére vonatkozólag, de beérem ezzel a néhány szóval, hogy az

ember a műveltség alacsony fokán mindig kevéssel éri be az ábrázolásnál. A gyermek ma is csak néhány húzással pingálja az emberi alakot, a paraszt menyecske ma is csak néhány öltéssel hímezi a pávát vagy virágot, akár a mi præhistorikus gerencsérünk karcolta a maga alakjait. Annyi bizonyos, hogy még soha sem jutalmazta edény annyira az összeillesztésére fordított sok vesződséget, mint a varishegyi urna.

Sopron, 1891 április 2.

Bella Lajos.

VII. TÉGLÁS ISTVÁN. DISZÍTMÉNYEK ÉS KÖESZKÖZOK A HOMORÓDI ŐSTELEPRŐL. Az Archæologiai Értesítő 1887. évi június 15-én megjelent füzetében volt szerencsém néhány sorral megemlékezni ezen telepről, melyet azon év tavaszán földöztem föl. Azóta minden tavaszon s nevezetesen minden szántás után ellátogattam oda. Minden ily kirándulásomat újabb, meg újabb, néha több, néha kevesebb lelet jutalmazta, minek következtében ma már láda számra áll nálam a homoródi őstelepről kikerült sok mindenféle cseréptöredék, égett tapaszt, rög és köeszközök halmaza. Természetesen legtöbb a durva vastag s minden dísznélküli töredék, ezek némelyike piros, másik fekete, vagy egy oldalon piros, a másikon fekete-színű. A diszített edény-töredékek a præhistoriai diszítési motívumok egész sorozatát tüntetik elő. A kezdetlegesebb ékítések egyszerűen az edény testén körbe menő vízszintes vonalakból állanak. Némely edényen az ily vonalak egyesével, másutt kettősevel, vagy tömötten sok egymás mellett alkalmaztattak. Gyakoriak a vízszintes irányú vonalaknak dűlt vonalakkal vegyesen alkalmazásai. Néha a különböző irányú vonalokból szalagszerű dísz alakul, melyek ízlésesen folyják körül az edény kerületét.

Előfordul a vízszintes vonalnak függéllyessel combinált alkalmazása is, nevezetesen ily irányú vonalokból alakítva találtam egy vastag edény-töredék belső oldalán a következő sajátos dísz: Egy téglány-terület függélyes és vízszintes vonalakkal, bekarczolásokkal apróbb négyszögekre osztott belsejének, minden egyes négyszögére egymásután váltokozva két vagy három vonal úgy van behuzogatva, hogy a függélyes mellé vízszintes, azután megint függélyes következik. A készítő mester előtt mintául valószínűleg azon edények valamelyike szolgált, melyet kiégetés előtt gyékény-, vagy szalmafonatra helyezve szárítottak, s a fonás emelkedései vagy mélyedéseinek nyomai később a kiégetett edényen megmaradtak. Ily módon diszített edény fenék-töredékek találhatók e telepen s a fennemlített díszítés az ily fonásdísz utánzása lehet. Leggyakoribbak a dudorokkal vagy az edény kerületén körbe menő vastag ormozatra alkalmazott ujbenyomásokkal ékesítettek. Egy nagyobb edény-töredéken az ormozatot nem vízszintes irányban, hanem mint kettős fűzért csinosan félkörben hajlítva alkalmazták. Néha az ormozatot

nem újjal, hanem vesszőhegyével vagy valamely éles eszközzel nyomkodták s osztották szabályos részekre be. Körömbenyomásokkal is díszítettek s egy-egy cserépdarab csaknem egészen el van borítva e nagyon primitív ékítéssel. Sokkal ízlésesebb egy sötétszínű cserépdarab, melyen egymást körülövező félkörívek láthatók. Valamely csövesszárú növénynyel — talán szalmával — az edény oldalát szabályosan betűzdelve szintén csinos díszítést létesítettek. Gyakoriak a könyecseppalakú betűzdelések is. Ezek többnyire függélyes irányban állva sorakoznak, de ritkán vízszintesen vagy ferdén is állanak, többnyire egyével, de olykor párosan követik egymást. — Néha a kis mélyedésekből kivájt agyagot nem távolították el az edény oldaláról, hanem azt a mélyedés két oldalára — jobbra és balra — kifordították s az által is egy újabb motívumot nyertek. — A lencse-díszítést vagy magára vagy más díszítési módokkal vegyesen alkalmazták.

Az edény széleinek díszítésére is némi gondot fordítottak, de leggyakrabban csak apró kis berovásokkal, olykor azonban, ha az edény széle vastag volt, arra huzogatott különböző irányú vonalakból képezett díszszel látták el. Az edény-fülek inkább csak terjedelemre nézve különböznek, csaknem mindannyi félgömb-alakú s átlukasztott agyagtömeg. Az edények nagyságához mérten néha piczinyek, néha meg ökölnyi nagyságban váltakoznak. Az e telepen az utóbbi időben talált agyagneműek közül még meg kell említenem egy csinos nehezéket, ennek magassága 92 millim., szélessége 80 millim., vastagsága 23 millim., egyik oldalán V alakú bekarczolásal van ékítve. Továbbá találtam pár orsó-gyűrűt, egy átluggatott tűzborító töredékét és egy simító eszköz alsó felét. Ez utóbbinak a nyele hiányzik s a meglévő rész 70 millim. hosszú és 47 millim. széles. A díszítések gazdasága, azok kombinálása, beosztása és ügyes alkalmazása mindazt bizonyítja, hogy a homoródi őstelep lakói bírtak valamelyes ízléssel. Miután Szász-Homoród vidéke kőeszközökül alkalmazható kövekben, kiválóan a finomabb quarz-félékben nagyon szegény, az itt talált kőeszközök távolabbi vidékről kerültek ide. A szilánkok egy része sárgás fehérszínű, kissé áttetsző quarz, nagy része sötét-színű quarzit, egy kis drb. meg obszidián, mely valószínűleg a hévizi hegyekből származott ide. Tűzkőből van egy lándzsa töredéke s szarúköből egy 61 millim. hosszú vakaró-kés, quarzitból van egy csiszolt, de lyuknélküli kőkalapács, meg egy nucleus, három más nucleusnak pedig anyaga szarúkö. Találtam két félgömb-idomú jókora kődarabot, — egyik hévizi basaltból, a másik meg homokkőből, — mindkettő lapított s simított aljáról következtetve zúzásra, — talán gabonaörlésre, — használtatott.

Kőhalom, 1891. márcz. 25.

Téglás István.

VIII. DARNAY KÁLMÁN. CSABRENDEK ÚJABB URNA-TEMETŐJÉRŐL. A sokat emlegetett Csabrendek ez év tavaszán egy egész új urna-temetővel szaporította őskori temetőink számát, a régi urna-temetőtől, melynek felkutatása 10 évi szorgalmas munkát igényelt, nyugotra fekszik az új urna-temető, mintegy 600 lépésre Csabrendek községétől az országút alatt. Az első nyomokat a múlt évben fedeztem fel, azonban az eszközölt próba-ásatás oly gyarló eredményű volt, a sírok oly rossz állapotban, minden mellékletet nélkülözve fordultak elő, hogy nem volt érdemes a további kutatásra. A felületesen összerakott, szedett-vedett, forgó kövekből álló, csonka kúpalakú sírhalmokat a föld súlya összenyomta, a szegényes sír egyszerű edény-mellékleteit apró darabokra zúzva; bronz ékszerek vagy fegyverek egyáltalán az előfordulni szokott mellékletek teljes hiányával. Ez évben újra kísérletet tettem, annál inkább, mert a pásztor fiúk egy záporosó után igen csinos ép korsót hoztak be a területről. Az első napi munka eredménytelen volt, azonban a következő napok eredménye ezt bőven kárpótolta. A gondosan körülásott kilencz sír lapos mészkövekből összerakva, egymástól 85—100 cm. távolságban voltak, majd sorrendben, majd három sír képezett egy háromszöget. Az első ásónyomás rendesen elérte a sírkúp lapos zárkővét, mely bámulatos épen óvta meg a szebbnél szebb alakú edényeket a földnyomástól, az előkerült 13 edény közül 7 drb már ismert alak, melyek közül 4 drb nagyobb urna hasonló az Arch. Ért. X. köt. 3. sz. 241. lap 4. szám alatt közölt urnához, azonban díszítést nélkülöz, 2 drb korongon készült bögre ugyanott bemutatott edények 3. számához hasonló, de finomabb kidolgozással, és egy közönséges tál, sárgás, égetetlen agyagból, magassága 12 cm., szélességének átmérője 20 cm. Érdekes azonban az előfordult 6 drb igen csinos alakú, szabad kézzel készített graphit-edényke, melyek eddigelé ismeretlen alakok a csabrendeki urna-temetőből. Legdíszesebb edény kétségtelenül egy 15 cm. magas, igen csinos urna, karcsú nyakán két füllel, mely az eddigi urnákon egyáltalán nem fordult elő, az idomtalan, feltűnő nagy dudorodvány folytatása felfordított széles kúpalak, mely az edény talpazatául szolgál; az edény teljesen ép, fényes, fekete graphitből készülve, szájnylásán átmérője 11 cm., a legnagyobb dudorodványán pedig 14 cm. Szintén ismeretlen alak egy nagyfülű, 14¹/₂ cm. magas korsó, melynek ²/₃ része hengeralakot mutat 6 cm. átmérővel, mely egy feltűnő dudorodványba végződik, mely egyúttal talpazatául szolgál. A harmadik harangvirág-alakú szabálytalan csupor, szélesen kihajtott peremmel, alsó részén kisebb dudorodvánnyal, magassága 9¹/₂ cm., szélessége 12 cm., anyaga szintén fekete graphit, de fénytelen. Érdekes egy égetetlen sárga agyagból készült füles mericze, minden hajlást nélkülözve, idomtalan alakkal, magassága 8.5 cm. átm. 12 cm. A felásott 2 gyermeksírről mindegyike egy-egy igen csinos játék-edénykét tartalmazott, az egyik egy szabálytalan miniature, graphit tálcáska, nyakán elhelyezett füllel, talpazatául szolgáló dudorodvánnyal, magassága 5 cm., átm. 9 cm., ennek társa egy kis csuporka, nagyon tetszetős utánzata a nagyobb, gyakran előforduló bögréknek. Mindkét edény finom kidolgozással fényes fekete színt mutat. Az urnák tartalma hamuval kevert el nem égett csontmaradványok voltak, nem hiányoztak a bronz-pitykék, sőt a harmadik felbontott női sír gazdag sírletnek nevezhető, mert az első sorban leírt díszes füles urnában érdekes

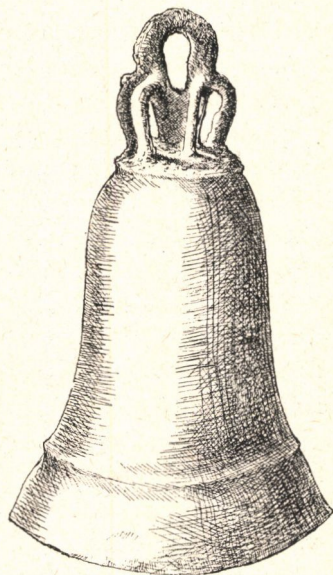

bronz-tárgyak voltak elhelyezve, legdíszesebb egy hegyes kúp-alakú, fejfelé ellátott nagy bronztű, fején, úgy szárán ékes körös díszítéssel, fényes zöld patinával, hossza 17 cm. a másik gombos-fejű tűhöz, már hasonló fordult elő több példányban, sajnos, hogy ez csak töredékeiben volt megmenthető, hasonló töredékes állapotban került elő egy csavaros nyakék, mely analogja az évek előtt bemutatott épebb nyakperecznek, végül egy díszítés nélküli lapos karperecz került elő, melynek átmérője $5\frac{1}{2}$ cm. Igen érdekes volt a felásott 2 gyermek-sír finom ízlésre valló játék-edény mellékleteivel.

Az eredmény bizonyítja, hogy oly temetőre találtam, hova valószínűleg csupán nők és gyermekek temetkeztek, azon körülmény pedig, hogy a leletek nélkülözték a felső temetőben előfordult gyakori emlékeket, a Latène-ízlés ékesen díszített vástárgyait igazolja azt a feltevést, hogy e sírmező a korábbi bronzkorból való és régiebb a felső nagy urna-temetőnél. A hirtelen beállott szép idő, az amúgy is összegyűlt szőlőmunkálatok megkezdésére hívta a munkásokat, kik csakis bérfelemelés mellett lettek volna hajlandók az ásatás folytatására, így kénytelen voltam annak befejezését későbbre halasztani, midőn biztos reményt kötök ahhoz, hogy reátalállok egy régibb temetőre is.

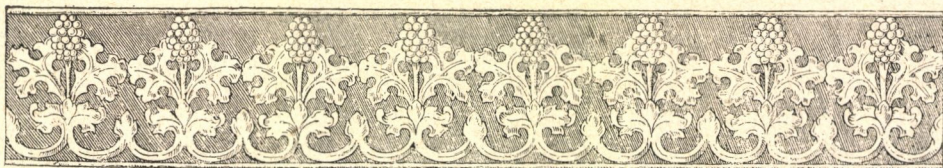
Sümegeh, 1891. ápril hó.

Szentmártoni Darnay Kálmán.

A KERESETI HARANG (167. l.)

IRODALOM.

ROBERT DOHME. GESCHICHTE DER DEUTSCHEN BAUKUNST. Berlin Grote 1885. 8 r. 444 l. Színes és egyéb táblákkal és szövegbe rakott számos képpel. (A «Geschichte der deutschen Kunst. I. kötete.»)

Az «Arch. Ért.» 1886. évi folyamában már volt alkalmunk megemlékezni e szép vállalatról, mely az egész német műtörténetet felöleli öt vaskos kötetben és szép kiállításban. Akkor az építészeti kötet azon addig megjelent füzetait ismertettük, melyek a német-román styl fejlődését mutatták be. Immár előttünk fekszik az egész kötet és be kell mutatnunk a jeles szerző által feldolgozott azon tudományos eredményeket, melyeket alapos összehasonlító tanulmányaiból levont.

A gót styl és ennek előzménye az átmeneti styl tudvalevőleg Franciaországból veszi eredetét. Első példái a szent Dénes apátság 1141, a chalouisi Mi asszonyunk temploma 1157—1183, a rheimsi szt. Remy 1164—1181, a noyoni székesegyház 1131, Laon 1173 és Paris 1163—1177. Azonban ez az átmeneti építészet a románból a góthba nem egyéb, mint a régi építészeti alapoknak természetesen tovább fejlesztése. Nem tekinthetjük tehát azt valami újnak, idegenszerűnek, mely mintegy második középkori styl a régitől elválasztandó vagy épen vele szembe helyezendő volna.

A formai fejlődés Franciaországban és Németországban körülbelül egyenlő. A francia építészetnek is megvan a maga átmeneti stylusa. De a mi francia földön logikai fejlődés, az Németországban inkább önkényes újítás. A góth csúcsív, mely Franciaországban constructiv előzményekből kifejlődő építészeti sajátság volt, a francia erkölcsökkel, a Roland dallal, a Flore és Blancheffur mondával, a szent Grál és Parcival mondával együtt jött át Németországba. A *francia* szellem diadala volt ez a *német* középkor fölött.

A német népnek kevésbé van természetében az újítás. De ha egyszer föl-vett valamit, annál szívósabban ragaszkodik hozzá. Így a német építészet a XII században tovább dolgozik, mit sem törődve azzal, a mi az Ardenneken túl végbe megy. A saliai császárok alatt a német építészet nemzeti jellegűvé vált. Hersfeld, Limburg és Goslar, IV. Henriknek még eléggé nem méltatott építészeti tevékenysége, Szászország alkotásai határköveit képezik egy nagy és önálló fejlődésnek, mely magaslatát az első Hohenstaufok alatt éri el. A német szilárdan ragaszkodik a román alapformákhoz s midőn azt már tovább nem bírja fejleszteni, gazdagabban igyekszik azt díszíteni. Ekkor a csúcsív csupán mint egy új divat ékelődik közbe; de miután benső szükségesség nélkül töri át a régi alak-

zat szilárd összefüggését, ez az újítás fölbontja a román styl egységes szigorú szellemét. E tekintetben legtovább mennek épen azok a vidékek, melyek a román styl legtokéletesebb remekeit alkották, t. i. a Rajna mellékei. Itt a behatoló új elemek alapján oly ékítési kedv jön létre, mely a régibb styl komolyságát játék-szerű, gyakran barokk alakzataival váltja föl.

Csak azon időponttól kezdve, mikor már Németországban is belátják a csücsív constructiv hasznát, kezdődik meg ott a gotika, mint valódi építkezési styl. Ez még eltart a XIII. század második negyedéig. Tehát teljes keresztülhatalásához két emberöltő volt szükséges. Ez alatt a német építészet oly műveket teremtett, melyekben a formák nemessége és egyéni jelleme egyaránt kitünő. Ez ékítményekben oly szép átmeneti stylus széptani tekintetben ellentétben áll a későbbi gotikával, mely rendes szabályaiban mintegy megmerevült.

Az átmeneti fejlődés legelőbb és legszebb példányaiban a Rajna mentében történt meg. Az ékítési kedv is itt éri el legmagasabb tetőpontját. Azonban ez az ékítés nem annyira a finom részletek átérzéséből ered, hanem inkább távoli hatásra van számítva. A részletek és profilek eléggé vaskosak és tömegükben tesznek hatást. Példa rá Andernach, Basel, Bacharach, Bonn, Boppard, Brweiler, Koblenz, Köln, stb. De a francia hatás csakhamar szász földön is mutatkozik. Az 1220-ban fölszentelt halberstadti székesegyház hatalmas kapuzata, nagy rózsája, homlokzati oromzata francia formák; a magdeburgi székesegyház egész tervezete Franciaországból ered.

Az osztrák tartományokban, mint már mondva volt, a román styl csak akkor jutott teljes kifejlésre, mikor a Rajnán már föllépett a gót irány. Az átmeneti alak: a csücsív, mint alapelv és a körív, mint díszítmény, ép úgy mint Bajorországban, itt is behatol még a XIII századba. Valamint a bécsi szent István templom, úgy e kor többi osztrák alkotása később elvesztette eredeti alakját. Így pl. Bécsben a szent Mihály udvari plébánia (1221) és a bécsujhelyi Miasszonyunk temploma. Az előbbinek még fenmaradt a 13. századból fő- és kereszt-hajója, az utóbbiban a főhajó aránytalanul tagolt pilléreivel és soktagú pillér-fejeivel a worms-i és baseli templomok mintájára.

Nevezetes a csehországi átmeneti kor, mely 1230—80 érte el tetőpontját. Templariusok, a német rend, de különösen a ciszterci-rend eszközölték ezt. Ez utóbbiakat a királyok és nagy urak hívták be és e rend oly nagyszerű templomokat emelt a cseh földön, mint Németországban sehol. Legpompásabb kolostoruk volt az oly fennen magasztalt Königssaal, II. Venczel király pártfogása alatt létrejött nagyszerű műemlék, mely már a gót-korba esett (1283—1305). A hussiták azonban ezt már 1420-ban az utolsó köig lerombolták. Az átmeneti kor templomait nem cseh építészek alkották, hanem az idegen földről bevándorlott rendek a maguk építészait hozták magukkal. Csak így magyarázható meg az átmeneti elemek rögtöni behatolása Csehországba, míg a kisebb művekben még mindig a román stylt folytatják. És itt is észlelhető a műtörténet azon tüneménye, hogy ha egy magasabb cultura művészete egyszerre behatol egy barbar földre, ez a művészet veszít tisztaságából és szerves következetességéből. Csehországban az átmeneti kor épületeiben imponáló méretek, művészi báj, az ékítés nagy elevensége nyilvánul; mindamellett hiányzik az egész épület össz-

hangzatos és logikus képletezése. És e styl-egységet nélkülözzük még az egy terven épült műveknél is, mert ez az építészet előhaladt alakítások közepette is gyakran esik vissza oly archaismusokba, melyek csak hatvan évvel korábbi keletű műveknél volnának indokolva. A tisztán tektonikus részek is az iskolázottság ugyanazon hibáiban szenvednek. Az alaptervezet ritkán szabályszerű, a pilléralakítás is ritkán organikus, a profilek nem egyszer barbarismusokat tüntetnek fel. Példák rá a trebitsi, hradisi és tischnowitzi templomok.

A cziszterczi-rend építkezései, eltekintve csehországi műveiktől, oly zárt egységet képeznek, hogy azok inkább csak ily értelemben tárgyalhatók. Mert tulajdonképen öntudatos ellentétet képeznek az eddigi szerzetesi építészettel. Mert a cziszterczi-renddel a vallási életnek egy új fejlődési korszaka lép föl a középkorban és ebben építészetük is kifejezésre talál. Szent Bernát tollából ered először a tiltakozás az állatjelképek ellen. Az ő szemében a román építészet ez alakjai «neveléses képtelenségek, kábaság, deformis formositas és formosa deformitas». A dekoráló clunyacensisekkel szemben a czisztercziek visszamennek a templom constructiv lényegére. A clunyacensisek csak későn fogadják el a boltozást. A czisztercziek egyáltalán kevés laposan fedett templommal bírnak, míg a ferencziek, kiknek a közösségük a czisztercziekkel a jó időben oly jelentékeny, utóbb nem ritkán visszatérnek a lapos fedélhez. A régibb barát-templomok toronygazdasága most teljesen megszűnik. Csupán a négyzet (Vierung) fölött van megengedve egy fődél torony az előírt kis harangok számára. Ez által elenyészik a nyugoti homlokzat gazdag fejlődése is. És hasonlóképen elenyészik a clunyacensisek szokása is: a homlokzatból kifelé nyíló előcsarnokot építeni és föléje belülről emporiumot emelni.

Midőn aztán később a francia szellem győzelmével a theologiában, bölcsészetben és irodalomban a francia építészet is Németországban teljes diadalra jut, megszűnik végre az idegen alakok pusztá másolása és az egyes német vidékek a francia elemeket önállóan dolgozzák fel. A Rajnavidek az első, mely a francia művészetet föltétlenül átveszi; de már másképen fejlődik ki a gotika Hessenben és Westfáliában, másképen Szászországban, Frankoniában és Bajorországban. A francia chorus és ennek körjárata és a kápolna-koszorú helyébe lépnek más chorus-alakok gazdag és fejlődésképes motivumokkal. A francia bazilika-alakot fölváltja az egyre jobban terjedő csarnok-alak, első symptomája azon eszmefordulatnak, mely teljesen csak a xv. században jut érvényre.

A gót stylt tulajdonképen a kőmíves-egyletek vitték be Németországba. Mert élénk összeköttetésben állottak egymással és munkásaik gyakran vándoroltak egyik vidékről a másikba, már a xiii századtól kezdve. Pl. a mester, ki a legrégebb német gót templomot (Trier 1227.) tervezte, tanulmányozta a Soissons melletti St. Yved templom jellemző sajátosságait; a két alaprajz csaknem teljesen összevág. Rile Gellért, a kölni székesegyház első tervezője, Amiensben kereste a mintát. És az a kőfaragó, a ki a kölni templom legrégebbi szentély-kápolnáinak ablakéitményeit készíté, oly alakokat tartott szem előtt, melyeket a párisi Sainte Chapelle templomon látott vagy maga is azon dolgozott.

A gót styl előhaladtával leginkább érvényre jut az eredetileg délnémet irány: a kereszthajó elhagyása. A kolduló szerzetesek templomai okozták ezt,

melyek a XIII. század közepétől kezdve a nagyobb városokban fölépülnek. E szerzetek főfeladata a néptömegek lelki szükségleteinek kielégítése, tehát főleg szónoklat. Az új templomoknak tehát mindenekelőtt *prédikáló helyiségeknek* kelle lenniök, egyszerűségben, redukált formákkal. A nélkülözhető részek elmaradnak, ú. m. a torony- és homlokzat fejlesztés, a tagolt kapuzat, a pillérek támfjai, az arczélezések és az ékitmény gazdagsága, a belsőnek és külsőnek dús ékítése, mindenkifölött pedig a gazdagabb alaprajzok. Az alaprajznak ez egyszerűsítése leghamarább átmegy a városi plébánia-templomokra, melyekben a Ferencziek példájára szintén súlyt nyer a hitszónoklat. Miután a hivek nemcsak hallani, hanem látni is akarják a szónokot, az építész kénytelen a pilléreket egymástól távolabb helyezni és azokat megvékonyítani. A cisztercieknél tehát még jobban fejlesztik a gotikát, a dominikanusok és francziskánusok, egyszerűbb de tökéletesebb stylben. A legrégebb barát-templomok egyike Németországban az esslingeni dominikanus templom (1233—1268), Strassburgban 1254-ben kezdenek építeni a dominikanusok, egyidejűleg Regensburgban, Erfurtban, Kölnben, majd Berlinben.

Már igen tökéletes alakban mutatkozik a gotika Hessenben. 1231-ben halt meg Marburgban II. Endre leánya, szent Erzsébet. Három év múlva már szentté avattatik és rá azonnal megkezdik a neki szentelt templom építését gót stylben. A tervező mester német, az alaprajz, fölépítmény, részletezés tanúskodnak önállósága mellett, mely által a francia mintáktól eltér. Az alaprajzban a francia szentély alakítás helyébe az ó-német hármasszögű apszist teszi, azonfelül elveti a francia homlokzatot jellemző vízszintes vonalakat. A hajók fölépítésében a csarnok-alakot választja, csakhogy ennek következményeit még nincs bátorsága levonni, mert nem adja meg az ablakoknak ama hosszú, keskeny alakot, melyek a csarnok magasságának megfelelően. Nyilván még küzd feladatának nehézségeivel és a templom külseje is kissé vaskos. Ez a styl aztán tovább terjed Hessenben.

Az osztrák tartományok gotikájáról szólva a szerző, a legrégebb művek tisztaságáról és eleganciájáról közvetlen francia importra utal. Ilyen pl. a klosterneuburgi kerengő (régi magyar elnevezése a keresztfolyosónak, Kreuzgangnak); ilyen Zwettl ciszterci templomának pompás szentélye, mely egyenesen Pontignyra emlékeztet. Leszámítva a legfontosabb osztrák góth alkotást, a bécsi szent István templomot, az osztrák gotika tulajdonképen a XV. században jut teljes kifejlődésre. Sok templom keletkezik ekkor csarnoktervvel, hálóboltozattal; nem igen tűnnek ki a részletek gazdagsága és értéke által és gyakran furcsaságokat tüntetnek fel. Így pl. előfordulnak kéthajóú templomok, mint szent Marcin Steyerben, templomok Ennsben, Imbachban, Kammerben, Feldkirchben, Bruckban. Schwazban a plébániatemplomnak meg épen négy hajója van, két hajóú szentélylyel. A kor gazdagabb művei közé tartozik a bécsi székesegyház hatása alatt épült steyeri plébánia, a kremsi piarista-templom eleven pilléralakításával, végre a görzi plébániatemplom magas középhajójával, boltozatának körző csavarodásaival és nyolczszögű, kötél módjára csavart pilléreivel. A szentély alakításban az osztrák jelleg a román tervezet a három apszissal megjelenik először a bécsi István templomban, majd ismét elő-

fordulnak Strassengelben, Völkermarktban, a Mihály templomban (Bécs), Steierben, Mária-Saalban, Neustiftben. A csarnok-alak annyira nemzeti jellegű Ausztriában, hogy ez a német építészet charakteristikumának tekinthető, délfelé szemben az olasz bazilika-alakkal. Bizonyítják ezt a legdélibb német városnak Botzennek csarnok alakú templomai.

A cseh műemlékek leírásánál IV. Károly császár működését különösen kiemeli a szerző és a prágai székesegyház tervezésénél ismét utal a francia befolyásra, mert a szentélyt az alsó karzatig Arrasi Mátyás építette. A karlsteini kastély hasonlókép az avignoni pápai palotáról mutat fel motívumokat.

A német gotika egyik fénypontját látja a szerző a porosz téгла-monumentumokban. A német lovagrend a mint elfoglalja új birtokait, hozzá is fog megerősített udvarainak, várainak és városainak fölépítéséhez. Először természetesen megelégednek zsupfödeles házakkal, karózott és földsánczczal erősített alkotásokkal. Még a xvi. században is fordulnak elő ilyen erődítmények. De a második porosz zendülés leveretése után (1284) már nagy építészeti kedv mutatkozik. Az a föld az építéshez csupán téglanyagot nyújtott. Azonban a téglaeépítészet technikája a birodalom e távoli részében oly magas tökélyre emelkedik, melynek a boltozás, ékítés és térfejllesztésre nézve nincsen párja. E porosz kastélyok tulajdonképen kaszárnnyak, a kolostorilag iskolázott lovagok és csapatok számára. Beosztásuk nagyjában kolostorszerű: négy szárny, melyek meglehetősen négyszögű udvart zárnak be, a belső oldalakon minden emeleten keresztfolyosók, az éjszaki szárnyban kápolna és káptalan terem. A sarkokon erős, de nem magas tornyok. Mind ennek mintáját már keletről hozta magával a rend, Montfortból, mely 1229-ben Accon mellett épült. A német rend ez alkotásainak legtokéletesbiké természetesen a pompás Marienburg.

Érdekesen vázolja a szerző a német renaissance kezdeteit. A német nem Toscanában ismerkedik meg ez iránnyal, hanem éjszaki Olaszországban, Milanóban és Velenczében, a hol a klasszikus flórenczi művészet már ékítményes cziczmákba megy át. Es épen az éjszak-olaszországi korai renaissance barokk elemei hatnak a német építésze, különösen a homlokzatok feloszlása kisebb horizontális részletekre, a kandelaberes oszlopok, a félkör-alakú, mindenféle szöglet-diszítványokkal (akroterium) felcziczmázott oromzatok és a realistikus ékítmény. Az ékítési kedv egyrésztől, a klasszikus mértéktartásban való járatlanság másrészről, végre a saját művészetének naturalistikus iránya arra bírják a németet, hogy mindezeket a karrikaturáig viszi, miután az új stylnek alaptörvényeit még nem érti. Ő rá nézve a renaissance csupán decoratio. És e mellett különös, hogy a *Vitruvius* jelszó ekkor már nagyban járta Németországban. Mert már Dürer így szól: «nincs hirnevesebb építész, ki Vitruviust ne ismerné». Mindaz, a mit az új formák mutattak, *vitruvizáló* volt nekik.

Miután a renaissance alkotásait constructiv szempontból oly nehezen tudták megérteni, tehát a gót eszmék még azontúl is fentartották érvényüket: a gazdag hálóboltozatokat a bordázaton még használták a xvi. század végéig, a középkori csigalépcsőket még a következő század elején is. Csak 1583-ban veszik át Leon Battista Alberti mantuai templomának alaprajzát egy hatalmas hajóval az oldalakon kápolnákkal. A jezsuiták alkalmazzák ezt először Münchenben a

szent Mihály templomon. Hasztalan keresünk Németországon ekkor új constructiv gondolatokat. Épen ez a nagy ellentét a xvi. század és a régibb korszakok építésze között. A középkori fejlődés a fokozatos érlelődés képét nyújtja egy határozott cél felé, melynek megvalósításán különféle idők és vidékek művészei öntudatlanul munkálkodtak. Midőn aztán a középkori templomépítészet feladatát az öt-hajós gót templom megteremtése által lehető tökélyben megoldotta, akkor a csarnoktemplom tovább képzése a korszak végéig a problémának még egy változatát adta. De a renaissance-szal a nagy törekvések helyébe tervtelen tapogatózás lép. A reformatió megakasztja a templomépítést. De a világi építészet is szenved Németország politikai viszonyai miatt. Hiányzik egy központosító fejedelmi udvar, mely nagy dolgokat teremthetne. A német fejedelmek politikai és pénzügyi erejét a magánérdekek veszik igénybe. Hiába keressük Németországban a xvi. században a politikai élet ama monumentalitását, melyet a pápai trón története mutat II. Gyula és V. Sixtus alatt. Mindaz, a mit a német fejedelmek kigondolnak kicsinyes. Tipikus példa rá a császári trón. Míg Olaszországban a műérzék nagysága még csekély uralkodóknál is, minők a Malatesták vagy Carpiak előfordul, addig Miksa császár legnagyobb művészetét csupán fametszetek készítésére használja, melyeket azonfelül rosszul is fizet. Még az az egyházfejedeleme is, a ki némileg hasonlított az olasz Mæcenásokhoz, Brandenburgi Albert bibornok, csak egyszer concipiaált valami nagyobb, a hallei köríves temetőt, de ennek is milyen kicsinyes lett a kivitele. Bármely toscaniai villa loggiája mennyivel különb! Még a xvi. század legnagyobb vállalkozása, a Heidelbergi vár azon része, melyet Ottheinrich választófejedeleme emeltetett, ez is csak foltozás. Bármely olasz vagy francia fejedeleme újat, organikusat alkotott volna. Egész Németország sem tud e korból egy nagyban kigondolt és nagyban kivitt művet felmutatni, minő pl. volt a sok között a román korból Oroszlán Henrik vára Braunschweigban, a gót korból Marienburg vagy a xvii. század elején a müncheni királyi palota.

A renaissance Németországban először 1488-ban jelenik meg, a boroszlói Erzsébet templom egy síremlékén. 1497-ből való a bécsi «Federlhof» kapuja stb. De mindez csak decoratív játék. A renaissance első komolyabb vállalata a heilbronnai Kilián-templom tornya (1513—29), melynek építője Schweiner aligha látta az új irányt hazájában, hanem valószínűleg vázlatok és fametszetek után dolgozott. Tornya azonban inkább román, mint renaissance jellegű. Midőn ez a torony elkészült, a renaissance már meglehetősen el volt terjedve Németországban. Ebben az érdem különösen két városé, Augsburgi és Nürnbergé. A festők közül Burckmayrnak volt legtöbb hatása a renaissance terjesztésében. Mellette említhető még az öregebb Holbein. Az első valódi olasz renaissance ízlésű mű az augsburgi Fugger-kápolna (megkezdett 1509), helyesebben mondva ennek oldalfalai. A felépítés, az arányok, az életrajzok (profilek) itt oly jellemzőleg velenceiek, hogy ezeket csak egy oly német vihette keresztül, ki hosszabb ideig dolgozott Velencében. Az egész német renaissance ehhez hasonló formatisztaságot nem tud felmutatni. Nem követhetjük szerzőt a német műemlékek és az egyes építészeti részletek fejlődésének és változásainak leírásában és ennél fogva ismertetésünkben csak egyes figyelemreméltó megjegyzéseinél állapodhatunk

meg. Összehasonlításaiban egy építészeti tag sem fontosabb a renaissancera nézve, mint az orom (Giebel). Már a korai renaissanceban jelentékeny szerepet játszik. A negyvenes évektől kezdve már az orom építészeti játékszerre kezd válni. Semmiféle törvény sem szab határt a szeszélynek. Százezrekre megy a felállított oromzatok száma, ezrekre megy a fönmaradottak száma, láthatók a régi városokban a fejlődés minden stádiumában a xvi. századtól a xviii. századig. Az orom-ékítés legjobb kora 1550—1600-ig terjed, midőn a klasszikus oszloprendszerek gazdagságával a falakat emeletről-emeletre díszítették és ezeknek részletei meg-egyeztek a belső termék faburkolataival. A német renaissance leginkább csak a világi építkezés művein tanulmányozható, minők a görlltzi városház, a nürnbergi Pellerhaus, a brémai kereskedelmi palota és városház, a drezdai épületek, a braunschweigi Gewandhaus, a prágai Wallenstein palota, a müncheni residentia, a heidelbergi vár romjai, a danzigi fegyvertár stb. Renaissance stylü templom igen kevés emelkedett e században és ezeknek is csak egy kis része tarthat igényt művészi értékre. A protestans országok azon szokása, mely a fejedelmi székhelyeken emel nagyobb kastély-kápolnákat, ugyan megalkotta egy sorát a gazdag alaprajzoknak, de ezeknél a karzatok játszák a főszerepet. Ezen többnyire épszőgű épületek semmi monumentalisat sem nyújtanak. Ilyenek láthatók a stuttgarti, drezdai, torgau, heidelbergi stb. kastélyokban. A protestansok egyházi építészete egyáltalán nem tudott fölvirágozni. Az olasz renaissancehoz nem csatlakozhatott, mert elvei tiltották a pápistasággal rokonulni, hiszen a reformatio Tetzel gyűjtéséből indult ki a római Péter templom számára. A protestáns egyház-építészetnek tehát nem voltak mintái és így kis számú fontosabb templomaiban nem volt képes a középkor vívmányaiból kiemelkedni azzal a különbséggel, hogy ebben a korban a gót formákat antikizáló részletek váltották fel. Még a karzatok monumentális kiképzését sem kísérelték meg, pedig ezek képezik a protestans templom legfontosabb részét. A xvi. század végétől kezdve ugyan már foglalkoznak az építészek egy az evangélikus templom számára alkalmas alaprajz meg-állapításával, de e megoldásaik nem bírnak mélyebb jelentőséggel.

Ha a német renaissancet a maga egészében tekintjük, a mint kezdetleges korának növény-diszítványeivel átmegy érettebb korába és ezen állapotában is naivul vegyíti önkényes ékítéseit az antik rendszerekkel, míg végre egyrésről barokká, másrészt kopárrá lesz, — világossá lesz előttünk, hogy e korszak kimerítette a maga formáit még mielőtt a harmincz éves háború a német nép művészi munkájának végét vetett volna.

Hogy a xvi. század végével már megúnták a német renaissance tulajdonképi lényegét, az ékítményes festői irányt, bizonyítja az akkor már érvényesülő túljózan felfogás. Az építészeti érzék új föllendülésére egyelőre nem volt idő. Előfordul ugyan itt-ott némi kezdet az olasz barokk tanulmányozása alapján, pl. a müncheni residentian és a szt. Mihály templomon. De az 1618-ban kitörő óriási háború elfojtja e törekvéseket. E háború első szakában még építenek egyes vidékeken, hol a pusztulás csekélyebb, de második szakában már a művészi munka mindinkább megsemmisül, a végén pedig már vérbe, gyűjtogatásba fúl.

Szerzőnk sohasem mulasztja az egyes műirányok fejtegetésénél ama társa-

dalmi és szellemi tényeket kutatni, melyek a stylek választására hatással voltak. Így a midőn átmegy a németországi barokk és rococo styl fejlődésére, kimutatja, hogy új társadalmi rend és új eszmények szülték azt, melyek Olaszországban kezdődtek és a XVII. század közepén Franciaországban különös módon fejlődtek tovább. A hatás nem maradt ki az építészetre nézve: egyházi és világi téren új építészeti programok keletkeztek. A vallásos érzület megerősödött. A XVII. és XVIII. században mindenütt új templomok keletkeznek, óriási és világos beosztással, természetesen csak a katolikus országokban, mert a protestáns istentisztelet mellőzi az egyházi monumentumot és nincs is hozzá pénze. De nemcsak az egyházi, hanem a világi tekintély is megerősödik ekkor. A vallásháborúk következménye az, hogy a hatalom teljesen átszáll az uralkodók személyére, mert a küzdelmek alatt a polgárság és kisnemesség ereje megtört. Ezt a megerősödött auctoritást látjuk pl. XIV. Lajos személyében, az allonge-parókában, a kor nagyuri palotáiban. A barokk stylt szerző így deriválja: az antik építészetben csak két mód volt lehetséges a pompa kifejlesztésére; az egyik az épületrészek gazdag ékítése, ez irányban haladt a római császárság és a korai renaissance. A másik az ornamentum elvetése és helyette a festői hatásra való törekvés az épület megsterkesztésében. Ezzel kezdődött meg az olasz barocco. Ámde a festői elemnek a behatolása az építészetbe megrontja az építészeti komponáló szellemet. A formák önkényes halmozása és a kidomborodások megerősítése a világosság és árnyék játékát festőibbé, elevenebbé akarja tenni. De nem telik bele sok idő és ez már nem elégíti ki. Tehát bevizszük a hajlítást az alaprajzba és fölépítménybe is, hogy a szerkezet formái is festői hatásúak legyenek. Így keletkeznek csakhamar a tört és hajlított oromzatok, a hajlásos vonalú alaprajzok, a csavart oszlopok, majdan a részletek eldurvulása. Ekként az ékítő apparatus mindinkább külön válik a szerkezettől, úgy, hogy ezt magát néha elrejti és a nézőt zavarba hozza.

E festői hatású stylnek utolérhetlen mestere Olaszországban Gwarini theatinus barát (1683 †). Azonban Németország mestere mégis a nyersebb Borromini lett, t. i. a katolikus vidékeken, míg a protestánsok inkább a klasszikusabb és józanabb Palladiot követték. Ennélfogva a német barokk három főirányra oszlik.

1. A katolikus országok architecturája az olasz fejlődéshez csatlakozik. A kezdetet képezi a kempteni Lőrincz templom (1652—1670); a régi kolostorok nagy átépítései következnek erre, a legfontosabbak osztrák és bajor földön, ezek: Admont, Banz, Braunau, Ebrach, Ettal, St.-Florian, St.-Gallen, Göttweih, Klosterneuburg, Kremsmünster, Lambach, Melk, Einsiedeln stb. Hatalmas palotaépítkezések nagy udvarokkal, a főtengelyben a templommal. Ide sorolandók a városi székesegyházak és plébániák, végre a palota-építkezés.
2. A protestáns országok hollandi befolyás alá kerültek, Németalföld már azelőtt is hatással volt északi Németország építészetére, nevezetesen a tengerparti városok onnan kapták renaissance stylüket. A hollandi Palladio-féle styl legsikerültebb műve a berlini fegyvertár.
3. A francia befolyás a XVII. század végén veszi kezdetét. A párisi iskola befolyása leginkább a világi építészetben kezd mutatkozni; később a templomépítésre is átmegy. Ugyancsak francziáktól sajátítják el a német fejedelmek és urak a kert belevonását az építészeti elrendezésbe a fasorokkal, a «chateau d'eau»-val, orangerie, fasanerie és gloriettekkel. Példák Bécsben a Belvedere,

a Lichtenstein, Schwarzenberg, Schönborn paloták. A park-építészet legnagyobb részben alkotása azonban a kasseli Wilhelmshöhe, melyet Guernerer tervezett már függetlenül Lenötrétől.

Az ornamentikára nézve Németország a XVIII. században egészen francia befolyás alá kerül. A német rococoból hiányzik a rajz finom bája, ellenben a német ékítményben a vonalak hajlása elevenebb. Tulajdonképpen Németországban fejlődik ki oly erősen a szikla- és csigamű, a «genre rocaille», hogy a rococo elnevezést kapja. Franciaországban a művészet főtörekvése mindig a részletek szépsége; Németországban a főcél a vonalak tetszetős menete, a kellemes hullámlás. Ez okból a német rococo képzeletdúsabb, eszmegazdagabb, a francziáé pedig formára szabályosabb és rajzban szebb. Építészeti tekintetben München, Würzburg, Berlin és a kölni választófejedelem udvara lettek a rococo művészet központjaivá, míg Ausztriában az olasz befolyás következtében e művészet nem ér el oly magas fokot.

A német rococo tovább tartott, mint a francia, t. i. egész 1770-ig, mire aztán következett a klasszicizmus, mely Európa legújabb műiránya. Megindult ez először olasz földön a megunt barokknak reakciójaként. Első theoretikusai Temanza és Lodoli. A tiszta klasszicizmus első művei S. Simone Piccolo és S. Geremia Velenczében. «Visszatérés a természeteshez és az antikhoz» lett a jelszó. És ez a mozgalom fejlesztőleg hatott a régészetre is, mely különös lendületet nyert Herculaneum fölfedezése által. 1756 óta aztán megjelent Piranesi nagy műve az antik emlékekről, mely az építészetre nagy hatással volt. Már 1752-ben mutatkoznak a tiszta klasszicizmushoz való visszatérés jelei; már 1758-ban fölépítik Párisban a Pantheont; és itt is a gyakorlat követi az elméletet: 1755-ben megjelent Langier könyve. E klasszicizmus darab ideig még tért enged a rococo pompájának, nagy térfejllesztésének és kaczer bájának. Később azonban megváltoznak az aesthetikai czélok. A természetesség és keresett egyszerűség jutnak érvényre. Így tehát fellép a kicsinyes, a szűk, a polgáris. Redukálják az épületek nagy méreteit, ékítményeit és éleirajzát. Nehézkes dor és protodor oszlopok emelkednek, ezekkel együtt hatalmas félkör-alakú fülkék, csekély magasság, erőteljes arányok. Köztársasági eszmék és régészeti hajlamok az építészetben is találkoznak és ez által oly purizmus jött létre, a mely teljesen szakítva a hagyományokkal, tanulmányok alapján akarja az ókori építészetet reformálni.

Mivel inkább belemelegedtek a szellemek a hellen építészet tanulmányaiba, az ízlés annál inkább el kezdett fordulni az eddig gyakorolt klasszicizmus schemáitól. A klasszikus doctinarizmussal szemben Leroy, Stuart és Revett művei léptek először síkra, mert ezek a tiszta hellen művészetet tárgyalták a legjobb korból. Követték őket e század végén Genelly és Gilly. A francia forradalom elseperte a régi művészi eszményeket; igaz, hogy már a XVIII. század kezdé tanulmányozni a hellen művészetet, de csak úgy külsőleg tette azt, mint a forradalom a politikai élet regenerációjával: mindkét esetben az eredmény csekély volt.

A valódi hellen művészet felismerésével lép be az építészet történeti fejlődésébe egy új elem és ezzel egy újabb korszak is veszi kezdetét.

Irmey Ferencz.

PULSZKY FERENCZ. A MAGYAR POGÁNY SÍRLELETEK. Budapest, 1891. 8-r. 21. l. négy képpel. Akad. kiadvány. E rövid tanulmányban kapjuk a benepusztai, pilisi, verebi, nagy-teremiai, galgóczi, szolyvai és néhány egyéb kisebb magyar pogánykori lelet leírását. Legtöbbje a n. múzeumból, a hol java-része őriztetik és az irodalomból ismeretes. A jelen füzetben idézett szerzőkön kívül már korábban mások is foglalkoztak velük. A törteli kazánt Rómer ismertette legelőbb húsz évvel ezelőtt és közölte rajzát, mely a jelen cikkben ismételve van. (A. É. 1870. II. 290.) A berlini analogiára is Rómer figyelmeztetett legelőbb; más ily bronz-edények is léteznek még s azért a kazán már nem mondható unicumnak, bár kétségtelen, hogy az eddig ismert hasonló emlékek sorában a legdiszesebb. A magyar pogánykori leletek közül, némelyek az ősmagyarságnak tulajdoníthatnak, másokról (p. o. a monajiról) szerzőnek az a véleménye, hogy nem ősmagyarok; min alapúl e megkülömböztetés, nem tűnik ki a fejtegetésből. Néhány ugyanezen korbeli érdekes lelet figyelmen kívül maradt.

A cikk bevezetésében több oly állításra találni, melyet nem fog minden historikus magáénak vallani. A nyugaton, kivált Dél-Franciaországban soh'se mentek teljes feledésbe a classikus idők művészetének hagyományai, van oly művészeti és iparművészeti ág, p. o. az építészet s az ötvösség, mely Nagy Károly alatt virágzik, van olyan, a miniature-festés, mely Irlandban virágzik, a Rajna vidékén az ősidők óta fönmaradt vastechnika épen a VIII—X. századokban bámulatra méltó műveket teremt stb., stb. Tehát alig állítható hogy e századokban Európa nyugoti részeiben teljes pangás van. Igaz, hogy a magyar pogánykori leleteknek csak egy bizonyos csoportjára találunk a nyugaton analogiákat; a legtöbb leletre Porosz- és Oroszországban sőt a távolabbi keleten vannak meg az analogiák, a mi természetes is, mert a népek, melyek e korbéli sírokbán nyugosznak a Kárpátoktól éjszakra és keletre terjedő vidékekről jöttek. Őskorunk összefüggését e vidékekkel nemcsak a nyelvészek ismerték föl, de hazai archæologusaink közül is többen.

Ily alapon legutóbb e folyóiratban megjelent két cikksorozat is indult el, egyik Bonczé, a magyar öltözetéről, másik Nagy Gézáé, a magyar fegyverzetéről. Mindkettő figyelmet érdemel, mikor a magyar pogánykor divatjáról van szó.

l. f.

CSOMA JÓZSEF. ŐSTÖRTÉNELMI NYOMOK ABAUJ-MEGYÉBEN. (Különnyomat a Felsőmagyarországi Múzeum-egylet XI. Évkönyvéből) Kassa, 1890. 58 l. Csoma e szerény de tartalmas füzetben nyolcz éven át Abaujban folytatott ősrégészeti kutatásait és a n. múzeumban, valamint a felsőmagyarországi múzeumban őrzött, korábbi kutatóktól származó adatokat állítja össze. Csoma művének az a kedvező sorsa, hogy jó része már korábban látott napvilágot* és most bővített tartalommal másodszer jelenhetik meg. Az értekezést számos sikerült ábra ékíti, melyet az akad. arch. bizottság és a n. múzeum korábbi kiadványaiból ismerünk, lévén e két tudományos intézetnek az a dicsérendő szokása, hogy minden tudományos műhöz szívesen engedik át képes dúczaik használatát.

A szorgalmas szerző ötvennél több kőkori telepet ismertet, 38 általa észlelt halmot sorol föl, nyolczról, melyben ásatás történt, részletes hírt ad, külön fejezetet szentel a földváraknak és kimerítően tárgyalja a bronzkori emlékeket, melyeknek Abaujban több százra megyen eddig ismert darabszámuk. Gyér a «kelta» és népvándorláskori emlékek száma, nyilván nem azért mert valójában kárba mentek, de azért mert szerző s elődei e korszakok tanulmányával kevésbé behatóan foglalkoztak s azért a vasleletek megítélésében korhatározást nem igen kockáztatnak. A végső fejezetben szerző a megye középkori emlékeit is röviden említi. Kíváncs voltna, ha e 28, részben igen értékes műemléknek is akadna monographusa, a hogy akadt az őskornak Csomában, kinek a tudomány ezért hálával tartozik.

X. Y.

Dr BÉKEFI REMIG. A PILISI APÁTSÁG TÖRTÉNETE (1184—1541).

Pécsett, 1891. 8-r. 515 l., 26, ábrával és oklevélmással. A ciszterciek nemes-czélú vállalatot indítottak meg. A magyar állam ezeréves főnállása alkalmából megírják magyarországi apátságaik történetét és a kötetek sorát a jelen, igen díszesen kiállított művel kezdik meg. Dr. Békefi, a rend derék tagja, bizonyára hivatással bír e nagy munkára, miről ez első kötet tartalma is tanúskodik. A kötet természetszerűen három részre oszlik, melynek elseje általában a rend keletkezését, korábbi történetét és belső szervezetét tárgyalja; a második szorosan a pilisi apátság történetét adja, a harmadikban szerző gazdag oklevél-anyagot közöl.

Archæologiai szempontból leginkább a 2. és 3. részben találunk figyelemre méltó becses adatokat. A pilisi apátság helyének megállapítása volt szerzőnek egyik főadata.

Alig lehet kétség, hogy szerző e kérdést megoldotta. A pilisi apátság a pilisi hegy délkeleti lábánál alig tíz percznyire Pilis-Szent-Keresztől, Budától és Esztergomtól majdnem egyenlő távolságra, a Kovácsi pusztá közelében létezett. Sajnos, hogy ma már csak a föld alatt rejtőző romok jelzik ez egykori híres apátság helyét. Két század alatt majdnem teljesen elfelejtették helyét; 1526-ban hamvadt el, 1541-ben pedig török kézre került.

Alapítása évét ismerjük, 1184-ben május 27-ikén III. Béla idején telepedtek meg e helyen a szerzetesek.

Közvetlenül Aceyből jöttek, maga Acey 1136-ban Carus Locusból népesült be, oda pedig Clara Vallisből 1131-ben származtak át. A ciszterciek származásukhoz és általános rendszokásaikhoz híven közvetlenül Franciaországból hozták be a hazájukban dívó építési ízlést és mikor a XIII. század harminczas éveiben ideiglenes faszerkezetű hajlékuk helyén állandó kőépületet raktak, bizonyára csak úgy, mint topuszkói társaik 1212-ben a kezdő csúcsíves ízlést követték. Békefi szerencsés volt a mai Pilis-Szent-Kereszt faluban, néhány faragott kő-részletet találhatni s ezeknek rajzát is közli. Van köztük nagy heveder-töredék, zárkó töredéke, borda, oszlopfő, két más oszlopfő bimbója, pillérláb, párkány-darab, ajtóborító és valamennyinél fontosabb egy boltozat-borda, mert maradt rajta kőfaragó jegy és ez egyike azoknak, melyek a zsámbéki templomon is előfordulnak, a miből a pilisi és zsámbéki építkezés iskolabeli közössége következtethető. Már ez érdekes műtörténeti adat is kíváncsossá tenné, hogy dr. Békefi módját

ejthesse annak, hogy az apátság alapjait föltárhassa. Föltevése szerint a pilisi alaprajz olyan lehetett, mint a ciszterciták bél-háromkúti apátsági templomé, melyet Ipolyi tudós monographiája óta jól ismerünk, és e föltevés annál indokoltabb, mert tudjuk, hogy a bél-háromkúti apátság a pilisit vallotta anyaklastromának.

Békefi azt tartja, hogy 1235-ben az építkezés már be volt fejezve, mert van 1236-ból IX. Gergelynek egy okmánya, melylyel II. Endrének a pilisi templom fölavatásakor (dedicatio) tett alapítványát helybenhagyja (Békefi 294. l.).

A történeti elbeszélés folyamatában szerző néhány apátsági pecsétet közöl. A legrégibb pecsétek 1340. és 1341-ből maradtak, egyik István apáté, másik a conventé (255. l.). E pecsétek meglehetősen egyszerűek és durvák. Díszesebb és több ízléssel készült Henrik apát pecsétje 1361. és 1367-ből, utóbbi gazdag csúcsíves fülkében mutatja az apát alakját, a fő-alak alatt kisebb paizsban dombon álló keresztet látunk (259 l.). Van továbbá egy IV. János apáttól való pecsét, ismeretlen évű a xiv. század végéről. Ez hasonló a Henrik-féle pecséhez, csak-hogy a díszes csúcsíves fülkében álló apáti alaknak, itt szent fény környezi fejét; ezúttal tehát nyilván a rend főszentjét szent-Bernátot kívánta a pecsét vésnőke föltüntetni, a szent talapzata alatti téren térdeplő kis alak pedig, mely fohászra emeli kezét, talán IV. János kíván lenni (264. l.).

A xv. századból 1464-ből való Herman apát pecsétje, ez egészen másféle: hármas karélyú keretben, deréktől fölfelé ábrázolt alak háromágú szigonyt tart (268. l.).

A pilisi apátoknak országos ügyekben gyakran jutott szerepük, a miről a a kötethez csatolt, szorgalommal szerkesztett okmánytár tanúskodik. Egyik-másik apát eljárása a műtörténetben is érdemel említést. Már régebben ismertük Henrik és Ulrik apátok közbenjárását a Nagy Lajostól alapított aacheni magyar kápolna dolgában. Az aacheni kápolna 1367. évi október 27-ike előtt már készen állott, ezen a napon adja tehát át Henrik a kápolna számára Nagy Lajos részéről az egyházi öltözeteket és ötvösműveket, melyeknek némelyeit a budapesti ötvösműtárlaton is láttuk. Békefi a gyertyatartók és ereklye-mutatók leírásait ama kiállítás lajstromából ismétli, miért nem a két képes tábláét és a pluviale-csatokeít is?

1381-ben Aachenben jár Ulrik apát, hogy a kápolnát s a kincseket megsemlélje. Tapasztalatairól 1381. évi június 9-ikéről szóló levelében ad jelentést. Ekkor a magyar kápolna fölszerelésében négy dalmatica helyett két cappa van és a miseruhák száma fölszaporodott hatra. Utóbbi időkben a kápolnát elhanyagolták, Mária Terézia korában helyreállott, azóta lerombolták.

Békefi művében elszórtan itt-ott akad még nem egy érdekes műtörténeti adat, melyeknek kikeresését a gondosan készített tárgymutatók nagyon könnyítik.

Reméljük, hogy az első kötetet nem sokára követi a többi, melyben az emlékszerű maradványoknak tágabb térük fog juthatni, mint a jelen kötetben, és reméljük, hogy már valamely következő kötetben a buzgó szerző a pilisi apátság helyén rendezett sikeres ásatásokról is fog majd számot adhatni. *Kövér Béla.*

ARCH. KÖZLEMÉNYEK, XVI. kötet. Budapest, 1890. Az arch. bizottság ezen múlt évi kiadványában két tanulmány jelent meg. Téglás Gábor érte-

kezik Korábia bányászatáról és kettős sírmezejéről Zalatna közelében (1—44. l., képekkel) és Wosinszky Mór folytatja a lengyeli őskori telep leleteinek részletes leírását (45—211. l.) 18 képes tábla kíséretében, melyen 200-nál több tárgy van ábrázolva. A korábiai sírokból előkerült csekély értékű tárgyak mutatják, hogy az ott eltemetett bányász nép igen szegény volt. Szerző e sírmellékleteket részletesen ismerteti, hű rajzokat is közöl róluk és bevezetésül ismerteti helyrajz kíséretében a Zalatnától a Korábia hegyig vezető utat és szól a vulkoi bányászat jelenéről, valamint a Korábia ősműveleiről.

A füzet túlnyomó részét, húsznál több ívet, igénybe vesz Wosinszky Mór «Leletek a lengyeli őskori telepről» szóló művének második része. Elismerésre méltó az a gond, a mivel a buzgó kutató a híres lengyeli őskori sánczon lelt sok ezer régiséget ismerteti és elismerés illeti az akadémia arch. bizottságát, hogy a fontos lengyeli ásások eredményeit méltányolván, szerzőnek az ő leleteinek leírása számára ennyi tért állított rendelkezésére és végül dicséretünk kíséri majd azon olvasókat, kiknek lesz annyi türelmük, hogy a végnélküli tárgysorozatok ismertetését végig olvassák.

A legtöbb lelet a lakó üregekből való, sokszor azok környékéről is gyűjtöttek össze kő-, csont- és agyárgégiségeket és egyrészek a temetőhely széléről való. A legjellemzőbb példányoknál fölösleges elolvasni a magyarázatot, mert a fázasztó szöveget sikerült rajzok kísérik.

Szerző igen helyesen nem egy korszaknak tulajdonítja a lengyeli sáncz leleteit, de kérdés, vajjon lehetséges-e az osztályozást a leletek e tömkelegében, mikor különböző rétegekben hasonló tárgyakat és néha hasonló viszonyok közt nagyon különböző fokú ízlések maradványait lelték, következetesen keresztülvinni. Továbbá kérdés, indokolt-e az ízlések változásainak megfelelőleg' különböző népek egymásutánját megállapítani? Nem-e volna ily kísérlet Lengyelen már azért is korai és kényes, mert az óriási óssánczhoz eddig csak egy részét ismerjük?

Azon 8000—10,000-re menő tárgyak közt, melyek onnan származván, gr. Apponyi Sándornak méltán világhírű lengyeli múzeumát alkotják, vannak kétségtelenül nagy számmal szerszámok, ékszerek és fegyverek, melyek a szokásos arch. felosztás szerint a kőkorból valók; e korból származnak a sáncz legrégibb részei és a menedék-üregek, putrik, hová talán tél idején meghúzták magukat és a hová a gyöngék menekülhettek, mikor sánczukat a fegyverképesek védték. A hogy ott guggolva töltötték tűz körül a téli fagyok éjjeleit, úgy temették halottaikat. Nem szükséges e temetkezési mód általános voltát másképp magyarázni, vagy épen holmi transcendentális értelmet tulajdonítani neki. Mindig veszedelmes kísérlet oly hiányos alapon, a minőt arch. leletek nyújtanak, vallási fogalmakra következtetni! Nem is az archaeologusok dolga! Néhány bronzeszköz öntésére szolgáló minta és egy tömegesebb bronzlelet, valamint számos bronzkori ízlésre valló edény mutatja, hogy a lengyeli sánczot a bronzkori ízlés idején is lakták és lakva volt az, szintén a leletek tanúsága szerint a la Tène ízlés korában is, de még III—IV. századi római tárgyak is akadtak. Ilyenformán tehát itt a lengyeli sánczon ismétlődik az a tünemény, mely hazánkban eddig minden jelen-tékenyebb őstelepen mutatkozott s ez az, hogy hazánk lakossága évezredekben át mindig az elődök lakóhelyein tanyázott, t. i. az őskori évezredekben, az őskori lakosság is, a mióta elhagyta a nomádság állapotát, ugyanazt tette, a mit a historikus népeknél tapasztalunk.

A. B.

KÜLÖNFÉLÉK.

RÓMER F. FERENCZ emlékezete. A magyar történeti társulat folyó évi márczius 5-ikén tartott közgyűlésén dr. Fraknói Vilmos nagyszabású emlékbeszédet olvasott föl Rómerről, mely a Századok márcziusi füzetében jelent meg. Az akadémia márczius 23-ikán ülte meg Rómer emlékét. Ezúttal Hampel József méltányolta Rómer érdemeit. Ez emlékbeszéd megjelenik az akadémia kiadványai során. X.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi február hó 24-én tartotta ez évben második rendes havi ülését az akadémia első emeleti üléstermében: Pulszky Ferencz elnöklété alatt jelen voltak: Hunfalvy Pál, Thaly Kálmán, gróf Hunyady László, dr. Fröhlich Róbert, dr. Forster Gyula, Zsigmondy Gusztáv, dr. Réthy László, dr. Posta Béla, Dedek Creszcencz Lajos, Széll Farkas, Nagy Géza és dr. Boncz Ödön ig. vál. tagok; Hermann Antal, dr. Könyöki Alajos, Leövey Sándor, Halavács Gyula, Kunvári Fülöp, dr. Szombathy Ignác, Miletz János, Szumrák Pál és 12 más hallgató, valamint a társ. pénztárnok és titkár.

Elnök megnyitván az ülést, társ. titkár felolvassa *Lehoczky Tivadar* értekezését a beregszászi őskori telepekről, mely folyóiratunkban fog megjelenni.

Ezután *Pulszky Ferencz* elnök a nemzeti múzeum régiségtárának szerzeményeiből az újabban érkezett érdekesebb darabokat mutatja be, hosszabb fejtegetések kíséretében.

Titkár jelenti, hogy Széll Farkas újabban is választmányi taggá történt megválasztatásáért köszönetet mond, továbbá, hogy Spitzer Mór 100 frtnyi alapítványát befizette. Majd a tagválasztások ejtettén meg. Rendes tagokul megválasztattak: Stigliczy József rajztanár Budapesten (ajánlja Lipcsey József)* és Meisel Ferencz, gyógyszerész, Bazin (ajánlja Spitzer Mór). Végül a pénztárnok rendes havi pénztári kimutatását olvassa fel, melyet e füzet borítékán közlünk. Az ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére dr. Posta Béla és dr. Réthy László v. t. kértvén föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi márczius 31-én tartotta harmadik rendes havi ülését, Pulszky Ferencz elnöklété alatt jelen voltak: Majláth Béla, Széll Farkas, gróf Hunyady László, Csonotosi János, Fröhlich Róbert, dr. Posta Béla, Kuzsinszky Bálint, Nagy Géza, dr. Réthy László, Zsigmondy Gusztáv, ig. v. tagok, dr. Könyöki Alajos, Szum-

rák Pál, Vásárhelyi Géza, Kunvári Fülöp, Szinyey József, Széll Ákos képviselő, Pásztor József és 20 más hallgató.

Az első fölolvásó *Majláth Béla* volt «A m. n. múzeum sodronyos pánczéjái» című értekezésével, melyet e füzetben vesznek olvasóink, s melynek kapcsán a n. múzeum régiségtárából több érdekes pánczél-inget mutatott be. A második értekezés *Reizner Jánosé* volt, a Szeged bojárhalmi és királyhalmi leletekről, a nagybecsű ősmagyar leletek bemutatásával. Ezt is folyóiratunk jelen füzte közli.

Ezután elnök mutatta be az állítólag Békés-Csabáról került két ó-kori hal (?) alakú arany-diadémot, majd a titkár mutatott be ugyancsak a m. n. múzeum régiségtárának legújabb szerzeményeiből egy 1682. évszámmal ellátott s igen szép vésetekkel díszített vasalót, megemlékezve egyúttal a vasaló «tégglázó» elnevezéséről is, mely arra vezethető vissza, hogy eredetileg melegített téglákkal vasaltak, s a mai formájú első vasalók is cserépből, majolikából voltak. Egy ily majolika vasalót be is mutat gyűjteményéből.

Jelenti továbbá, hogy a moszkvai császári néprajzi társaság meghívta társulatunkat az ottan a jövő 1892-ik év folyamán tartandó nemzetközi ősrégészeti és embertani congressusra.

Végül a pénztárnok márczius havi pénztári kimutatását olvassa fel, melyet e füzet borítékán közlünk.

Ezután választmányi zárt ülés következett, melyen a többek között a taggyűjtésre nézve történt intézkedés s a gerjéni és szomolányi ásatásokra 30—30 frt utalványoztatott.

A jegyzőkönyv hitelesítésére Majláth Béla és Széll Farkas v. t. urak kértvén föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

A TISZAFÜREDI MÚZEUM 1890. évi gyarapodásáról megjelent a hivatalos kimutatás. E szerint az éremgyűjtemény gyarapodott 201 drbbal, egészben van most 1534 drb. érem; a régiségek osztályának növedéke 46 drb, van összesen 1117 drb; a vegyesek osztályának szaporulata 23 drb, van most 652 drb. A könyvtár növedéke 10 drb, van most 249 drb. A múzeumot a múlt évben 113 vendég látogatta meg. (Tisza-Füred és Vidéke, 1891. 6. szám.)

A KOMÁROM VÁRMEGYEI ÉS KOMÁROM VÁROSI TÖRTÉNETI ÉS RÉGÉSZETI EGYLET, kiadta 1890. évről szóló IV. évi jelentését; szerkesztette Gyulai Rudolf egyleti titkár. Ő írta egyúttal benne azt az igen becses 89 lapra terjedő dolgozatot «Komárom vármegye és város történetéhez», melyben 212 komárommegyei helységre vonatkozó helyrajzi és okmányi adatokat nagy szorgalommal összeállította. Ez összeállítást követi a régi főispánok alispánok, szolgabírák, komáromi bírák s egyéb megyei hivatalnokok kortörténeti felsorolása és végül a már ismert helységi pecsétek sorát 35 község és város pecsétjével toldja meg.

Az egyesületnek 1890-ben volt 8 tiszteleti, 12 örökös-alapító, 9 alapító, 38 rendes és 226 pártoló tagja, az egyleti múzeum és könyvtár szép számú régiségekkel és könyvekkel gyarapodott. Az egylet bevétele volt 1370 frt 39 kr., ki-

adása 615 frt 75 kr., vagyona 895 frt 64 kr. A gonddal összeállított évkönyvért a szerkesztőt teljes elismerés illeti és kívánatos volna, vajha annyira gyarapodnék az egyesület, hogy tetemesb költséget fordíthatna Bregetio régiségeinek megóvására és megmentésére, melyek most világszerte szétszóródnak. x. y.

MOSZKVAI CONGRESSUS. Az ősrégészeti és anthropologiai nemzetközi congressus, mely 1876-ban Budapesten, utóbb Lissabonneban, legutóbb pedig 1889-ben Párisban tartotta összejövetelét, jövő 1892. évi augusztusban, Moszkvában tartja gyűlését. A congressust előkészítő bizottság élén Bogdanow tanár, a jeles anthropologus áll és alatta jó nevű tudósok, mint Anutchin, Oreschnikow, Trutovszky és Tihomirow működnek közre benne, és remélhető, hogy a gyűlés alkalmából a nyilvános múzeumok gazdag kincsein kívül a magángyűjtemények is ki lesznek állítva. x.

ZÁGRÁBI KIÁLLÍTÁS. Az idei ősszel modern műkiállítást rendeznek Horvátország fővárosában s ez alkalommal a horvátországi műtörténeti emlékek rajzait és fényképeit is összegyűjtik. Az ügy élén dr. Kzsjnavi és dr. Boynichul horvát képviselők állanak. Ez lesz az első eset, hogy Horvátország műemlékeiről ily összeállítás készül, azért kívánatos, hogy mennél szélesebb körökben fölkarolják. a. b.

BÉKÉSGYULAI ÉREMLELETEK. Egy budapesti ékszerész szívességéből tudomást szerzett a n. múzeum egy 681 drbnyi antik éremleletről, mely állítólag nemrég Békés-Gyula területén került elé. Többnyire kopott érmekből állott a kincs. Volt közte 63 drb. római köztársasági denár, a legrégebbek a Kr. e. második századból valók, ezekhez járult két római császársági ezüstpénz, egy Trajanus és egy Faustina junior féle. A többi érem, egy dyrrhachiuminak kivételével, apolloniai volt. Az apolloniai és dyrrhachiumi csoportban volt 162 drb., melyannyira el volt koptatva, hogy éppen csak a szokásos előállítások, a borjút szoptató tehén és túlsó oldalán az u. n. Alkinoos kertjének képzelt paizs halavány nyoma, olykor-olykor néhány betű volt észrevehető rajta. Annyi azonban ezekről is bizonyos, hogy a 229—100-ig Kr. e. terjedő időszakból valók, mikor Apollonia a római állam oltalma alatt állott ugyan, de önállóságát föntartván, az érmek egyik oldalára az első magistratus nevét tették a város neve mellé genitivusban, míg a hátlaapon az érmeldét kezelő magistratust olvashatjuk. Ugyancsak állítólag Békés-Gyulán került napfényre egy hasonló, de kisebb 68 drb.-ból álló éremlelet, mely nem sokkal később lett bemutatva a n. múzeumnak. E leletben van 10 drb. római köztársasági denár a Kr. előtti első századból és egy császársági (Philippus); van egy dyrrhachiumi ΞΕΝΩΝ névvel és négy ΑΡΙΣΤΩΝ-féle; a többi apolloniai és pedig 14 drb. kopott, a melyen a névből vagy egy-két betű, vagy semmi sem látszik, a többin pedig ismeretes magistratusi és pénzverői nevek olvashatók, úgy mint az elébbeni csoportban.

IV. BÉLA KIADATLAN DENÁRA. Rupp 1841-ben megjelent könyvében 241 árpádkori éremfaj (species) van ismertetve, azóta az „Arch. Értesítő”,

«Arch. Közlemények», az Egger-féle «Numism. Monatshefte», a «Délm. tört. és régészeti ért.», az «Erd. múz. egyl. évkönyvei», s a Hess-féle Montenuovo-katalogusban számos közlemény jelent meg, melyek újabb árpádkori éremfajokat és sorozatokat mutatnak be. E közlések összesen 102 új éremfajjal bővítették árpádkori numismatikánkat. Ez alkalommal ismét bemutatunk egy kiadatlan denár-fajt, melynek előlapján szemben ülő koronás királyt jobbjában sólyommal, hátlapján pedig egy griff-féle, jobbra néző s első jobb lábát támadásra tartó állatállatalakot látunk. Az érmecke felíratlan lévén, azt verése és előállítására nézve, a mennyiben előlapja több Ruppnál leírt IV. Béla-féle (Tab. VII. 178—182, 184—185) denár és obulus-fajjal hasonlítható össze, hátlapja szintén IV. Béla (Tab. VII. 175—177.) érmeinek felel meg, a nevezett király érmei közé kell sorolnunk. E denárral tehát az eddig ismert árpádkori éremfajok száma 344-re emelkedett, több ezer bélyegváltozattal. A bemutatott érmecke *Csanády* István, szentendrei kir. járásbíró, tulajdonában van. (Rajzát lásd a 192. lapon.) *R. L.*

RÓMAI LEGYEZŐK. Ch. Roach Smith *Ancient remains, illustrative of the habits costumes & history of past ages* című folyóiratának VII. köt. IV. részében többek között két érdekes római síremléknek mutatja be a rajzát. Mindkettőt mellékelve adjuk, mert azt hisszük, hogy olvasóinkat, a kik a Műbarátok Köre által rendezett legyezőtárlatot bizonyára látták, érdekelni fogják. Az egyik emléket Carlisle mellett találták lásd ábráját a 114. lapon. Fülkében, széken ülő nőt ábrázol, a ki jobb kezében köralakú s összehajtható legyezőt tart. A másik dom-bormű — nagyobb emlékek töredéke — Aussin környékén került felszínre; szintén nő, köralakú, összehajtható legyezővel, a melyet ez baljában fog, ábrája a 124. lapon.

Tudjuk, hogy a legyező alakja hosszú időkön át alig változott. Az ó-egyptomi, assyr, görög és római, az indus és mexikói, és az újkori európai legyező, egész a XVI. század végeig két lényeges alkotó részből áll, ú. m. a botalakú szárból s a kiterített, erős, össze nem hajtható lapból, vagyis alapjában véve a falevél formájára készült s csak a chinai legyező nyomán, a melynek viszont az a jellemző vonása van, hogy összehajtogatható, alakult át azzá, a minek ma ismerjük, legalább ez az általánosan elterjedt nézet, a melyet az emlékek is igazolnak. Nos tehát, a mint látjuk, kivétel is volt, mert a két szóban forgó emléken meg-örökített legyező lapja kétségkívül egy ránczba szedett szövet nagy bőrlapból állott, a melyet tetszés szerint összehajtogatni s ismét kiterjeszteni lehetett. Miképen csukták be, úgy-e, hogy a lap az egyik oldalon meg volt erősítve a szárhoz, a másik oldala ellenben csak oda volt kapcsolva, mint a hogy azt a spanyol legyezőnél látjuk, avagy pedig a legyező szára állott-e két részből s a központon csuklyóban járt-e, úgy, hogy a mikor összecsuhták, a lapot, közre fogta, azt nehéz elhatározni. Az utóbbi föltevés a valószínűbb, mert a füzet szerzője egy sír felbontásáról szólva a 232. lapon, a következőket idézi: «..... találtak mindenekelőtt több 6—7 hüvelyk hosszú s egy hüvelyk széles, igen vékony csont-lemezt. Azt hiszik s nem ok nélkül, hogy ezek női legyező küllői lehettek. Úgy látszik tehát, hogy az efféle összehajtogatható legyező lapjának minden egyes ránczában küllő volt, s ha ez tényleg így volt, úgy elfogad-

hatóbb színben tűnik fel az a magyarázat, hogy a szár ketté nyitva s ellenkező irányban forgatva közre fogta volt a lapot, már csak azért is, mert ekként a legyezőnek állandó központja lehetett, a hova minden küllő beszolgált. Egyéb-iránt a rajzokon is, a legyező szárán merőleges sávot látunk, a mi talán a nyílást jelzi. A tudós szerző még azt is megjegyzi, hogy e legyezők esetleg helyi eredetűek is lehetnek, mivel az eddig ismeretes classikus legyezők típusától teljesen elütők.

Négy, ha nem is római, de köralakú, összehajtogatható lappal bíró legyező látható a legyező-kiállításon. Kettőnek szára arannyal s ezüsttel berakott, a harmadiké étetett s aranyozott, aczélból való, lapjain zöld, világosra kifestett tafota. A III. terem 18. sz. tárlóban vannak. A 296 sz. Blum M., a 168. sz. Dessewffy Marianne grófnő, az 527. sz. pedig Hampel-Pulszky Polyxena tulajdona. A mellette álló 19. sz. tárlóban van a negyedik (509. sz.) festett s áttörött szárú, festett virágokkal; özv. Steinbach Károlyné tulajdona. Ez a legyező áll szerkezetére nézve legközelebb az itt érintett két római legyezőhöz. *Radisics Jenő.*

TANÁCSOK RÉGI TÁRGYAK RAGASZTÁSÁRA ÉS TISZTOGATÁSÁRA. I. Ragasztó szerek: A tiszta *arabs mézga* telített oldata, valamely porfestékkel kellő arányban keverve, igen kitűnő, olcsó, gyorsan száradó, szilárd ragasztó-anyag, mely bármínemű tárgyat jól ragaszt. E ragaszt a tárgyak színéhez képest különbözőkép színezní is lehet. Elég egy pár alapszínű ilynemű ragasz. a melyből a kívánt színeket könnyen, egymással keverés útján, előállíthatjuk. Ime a recipék: a) *Fekete ragasztó:* 50 grm. telített tiszta arabs gummi, 5 grm. venyige-fekete, finom porfesték; jól összekeverendő a készítésnél. b) *Fehér ragasztó:* 50 grm. telített gummi-oldat, 6 grm. bárminő finom, fehér porfesték; jól összekeverendő. c) *Zöld ragasztó:* oxydált, bronz és réz tárgyak ragasztására, ugyanannyi gummi-oldathoz (50 grm.) 5 grm. rézgálicz, zöld, finom festék porát keverjük a leírt módon. d) *Vörös agyag tárgyak,* téglák stb. ragasztására, a már említett mennyiségű gummi-oldathoz 4 grm. angol vöröst keverünk. Ehhez hasonlóan járunk el az esetlegesen fölmerülő színű ragaszok előállításánál. A mellékszínnek előállításánál a már elkészített ragaszokat keverjük össze. A fő-dolog, hogy a bármínemű anyagú tárgy jól ki legyen száradva, és ezenfelül bizonyos alantos fokig meg legyen *melegítve*. Az eredmény biztos, gyors és igen kitűnő lesz. Az így ragasztott tárgyak igen szilárdul conserválódnak. *Finom üveg és más edénytöredékek* összeragasztásánál legcélszerűbben járunk el, ha a darabkákat belső oldalukon finom papíros (üvegtárgyagnál mindig erős selyem-papíros) segélyével illesztjük egymásra, és csak miután ez megszáradt, ragasztjuk a töredékek lapjait egymásra. Így járunk el mindaddig, míg a belső *kibéllés* lehetséges, ezután a befejező darabokat valamely színes ragasztóval egyszerűen oda illesztjük. Igen kitűnő *üveg-ragasztó* különben a vegyileg tiszta *kalium silicicum* (kálivízüveg), mely jól eldugaszolt üvegben tartandó. A ragasztandó üvegtöredékeknek jól kiszáradtnak és lehető jól melegítettnek (pl. a nap melegénél) kell lenniök. Az anyag igen kitűnő, gyorsan száradó és nagyon állandó. Azonban e hatása elmarad, ha a tárgy nedves, hideg, ekkor lassan szárad. — *II. Különféle tárgyak mészkegerek lerakódásának tisztítási módja.* Ha a lelőhely talaja meszes, akkor bárminő anyagú kiásott tárgy többé-kevésbé vastag mészkegerekkel lesz

bevonva. Minthogy e kéreg a vizsgálást akadályozza, czélszerű az eltávolítása ; de csak azon feltétellel, hogy a tárgy felülete semmiben csorbát ne szenvedjen. Többszörös kísérletet téve, ártatlan és könnyű eljárást ajánlok. a) *Színarany tárgyak tisztításánál*: Minden félelem nélkül concentralt acidum muriatumba mártjuk (vagy ha a tárgy nagy, leöntjük), melyet mindaddig ben hagyunk, míg a sav a meszet föloldja, anélkül, hogy a tárgyat a legparányibb részben is megtámadná. b) Így járunk el bármimemű kova vagy más oly *kő-eszközzel*, melyen ilyenmő lerakódás van. c) *Ezüst tárgyak tisztításánál* úgy járunk el, hogy 1 rész concentrált savra 3 rész vizet töltve, összerázzuk és azután a tárgyra töltjük, vagy beleállítjuk addig, míg a kéreg lemosódik. d) *Ezüstes rezes arany, rezes ezüst stb. tárgyak tisztítására* 1 tér-rész savra 8 tér-rész vizet öntünk és összekeverés után addig hagyjuk e folyadékban, míg a kéreg vastagságához képest szükséges. e) *Diszített réz, bronz és ólom tárgyakat* szintén lehet ovatosan takarítani e savnak következő arányú vegyületével: 1 tér-rész sav, 10—12 tér-rész víz; a nélkül, hogy még csak a patinát féltünk kellene. E műtét lassú ugyan, de igen czélszerű. Csak egyenként kell a letakarítandó tárgyakat bele tenni a lapos tálczába, gyakran kiemelni valamely pálczika segélyével. Takarítás után a tárgyak jól lemosandók és a napon megszáritandók. Kézzel soha se kell belenyúlni. Ily módon tisztítottam finom diszítésű bronz töredékeket, melyek nagyon vastag kéreggel voltak bevonva. f) *Cserép edényeket*, ha festett diszítés nincs rajtuk, concentrált sósav igen szépen takarít minden rossz következmény nélkül. g) *Festett cserép edényeket, vázákat* szépen tisztíthatunk, ha e savnak 1 tér-résznek 5 víz részbeli arányát vesszük. De mielőtt a lemosás megkezdődnék, igen czélszerű mindig a festéket egy kis helyen megpróbálni, mert némely festék hamarabb feloldódik. Ilyenkor addig hígítjuk az oldatot, míg az nem hat oldólag. *Soha se szabad kézzel dörzsölni*. Mindig úgy győződünk meg a leöntött rész tisztulásáról, hogy nagy vizes edénybe bemártjuk, mialatt a hab és a feloldott mészt eltűnik. E műtét addig ismétlendő, míg a tárgy tiszta. E módszerrel igen számos oly görög vázát, a melyen érdekes festett jelenetek voltak ábrázolva, takarítottam meg a legbiztosabb és legszebb eredménnyel; az oldat sem a fekete alapszín, sem a sárga, veres és fehér festékszíneket nem bántotta. Így járunk el bármely más oly tárgygyal, a melyet e mészkéreg fed, a földolog, hogy az *arany, kő és festetlen cserép edények* kivételével soha se szabad concentrált oldatot használnunk, hanem a leírt vagy az illető tárgy egyik sarkán *kipróbált arányú vegyítéket*. Ha nagyban tisztogatunk ily tárgyakat, nyílt, szelelős helyen végeztessük e műtétet; mivel a kigőzölgő *szénsav* belégzése egészségtelen. Fa- vagy csont tárgygyal (esetleg kautsuk-kezyűvel) teszszük be és emeljük ki a tárgyakat, máskép az oldat (kivált ha concentrált) a bőrt megégetheti. E sav hígított oldata azonban ártatlan.

Budapest, 1891 márczius 6.

Fenichel Samu.

IV. BÉLA KIADATLAN ÉRME (lásd 190. l.).

REDWITZ MIKLÓS SZÖRÉNYI BÁN ÉRMEI.

Rupp «Magyarország ekkorig ismeretes pénzei» XIX. tábláján, az 534. szám alatt egy denár-faj ábráját közli, melynek előlapján gyöngykörben koronázott olasz paizs, abban egyenkarú, kampós ágú kereszt, oldalt K—R betűk, hátlapján szintén gyöngykörben fejedelmi alak látható, jobbjában buzogánnyal, baljában egyszerű kereszttel, oldalt pedig ugyanazon két betűvel.

Rupp e denár-fajt Hunyady Mátyás érmei közé sorozza (XXII. faj), megjegyzi azonban (II. kötet 90. l.), hogy e pénz különös verete miatt (értve a czimerpajzsban foglalt keresztet) a külföldiekhez volna számítandó, ha a K—V és (más példányon) K—B jegyek Magyarország más pénzein is, az ily idomú koronázott paizs pedig I. Mátyás pénzein elő nem fordulnának; egyébiránt — folytatja — hogy a férfialak, legyen az a király vagy más valami hős képe, micsoda jelentéssel bír? mindeddig rejtély maradt.

Nyilvánvaló, hogy Rupp ez érem-fajt, melynek három példányát ismerte, illetőleg irta le: alapjában hibásan determinálta. A mi a kort illeti, e denár-faj semmi esetre sem osztható Hunyady Mátyás érmei közé s már régebben gyanítottam, hogy az Zsigmond korába helyező s az előállításra vele legrokonabb ötödik speciessel hasonlító össze. Ez érem-fajból a m. n. múzeum, a legújabb időig csak néhány példánnyal rendelkezett, míg egy újabb lelet, a variánsok egész sorozataival gazdagította gyűjteményünket. E szerencsés véletlen teljes bizonyossággá tette most már, hogy a szóban forgó denár Zsigmond király korából származik; a leletben ugyanis, mely Ipolyságon került napfényre, Zsigmond ötödik speciése 28, hatodik speciése 22 példányban fordult elő, velük pedig 53 példányát találtuk ez érdekes érem-fajnak.

Ha a leletben foglalt darabokat a m. n. múzeum régibb szerzeményeivel együtt csoportosítjuk, a következőkben állíthatjuk össze az alfajokat s variánsokat:

I. *Finomabb veret*; anyaguk rossz ezüst és réz. (1—7. ábra.)

1. Av. jegyek: K—R Rev. K—R
2. " " S—L " S—L
3. " " ?—V " V—?
4. " " B—? " B—?
5. " " ?—liliom Rev. ?—liliom
6. " " jobbról csillag, balról csillag, alatta liliom.

Rev. jobbról V, balról liliom.

II. *Durvább veret* (nagyobb); anyaguk rossz ezüst. (8—20. ábra.)

7. Av. A címér mellett balról MH, jobbról OH(?) betűk. Rev. az alak mellett balról M(?), jobbról HOH.

8. Av. A címér mellett balról (?), jobbról MΛ; Rev. az alak jobb keze alatt V.

9. Av. A címér mellett balról (?) és Λ; jobbról MΛ; Rev. az alak mellett P—T.

III. *Durvább veret* (kisebb); anyaguk réz és rossz ezüst. (11—12. ábra.)

10. Av. jegyek: V—? Rev. K—R
11. " " BH—? " V—M
12. " " V—? " V—B
13. " " ?—ΛΛ " ?
14. " " ΛΛ—ΛΛ " ?
15. " " ΛΛ—? " ?
16. " " SΛ—? " T—Λ
17. " " MΛ—Λ " V—

E csoportosításból kitűnik, hogy ez érem-faj változatai közt úgy az előállításban, mint az ércz anyagában lényegesebbek az eltérések, a miből megállapíthatjuk, hogy a címér szokatlansága (az egyenkarú kereszt) nem pénzverdei esetlegesség, de olyan gyakorlat, minek historiai hátterét kell keresni.

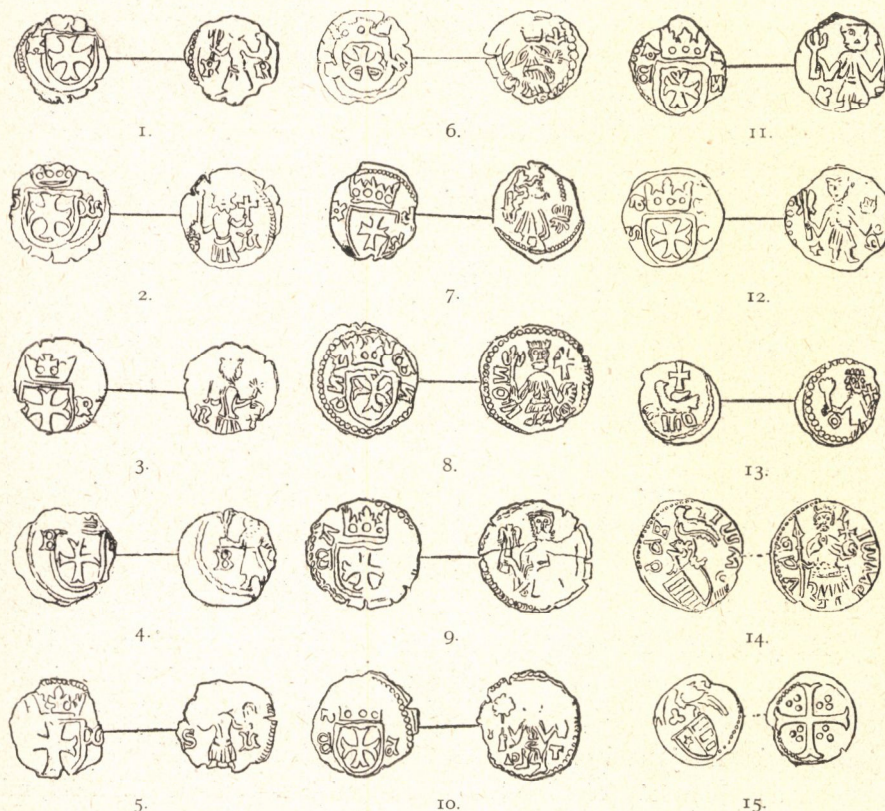
Az egyenkarú kereszt, a mi az érmen a figyelmet magára vonja, nem lehet más, mint a Magyarországon szerepelt valamelyik *keresztes lovagrend* jelvénye, illetőleg címere.

A keresztes lovagokra vonatkozó magyar történeti adatok számtalanszor vannak idézve. Mindenki ismeri a Barcaság történetéből azt az adatot, hogy 1211-ben e területet a király, határvédelem tekintetéből a német lovagrendnek adományozta s hogy az adományozó II. Endre a lovagokat nemsokára kiűzte az országból, mert egyik nagymesterük e földet a pápának hűbérül lekötötte. Egy másik lovagrendről, a Johannitákról tudjuk, hogy IV. Bélatól 1247-ben Szörénységet kapják adományul az Olt folyóig, melyen túl Cumánia területe volt, oláh kenézségekkel és vajdaságokkal, a magyar király főnhatósága alatt. E lovagrend szereplése is rövid tartamú volt; s híre is csakhamar elenyészett a szörényi végvidéken.

Ismeretes továbbá, hogy Zsigmond király korában ismét szerepet vitt a német lovagrend Magyarországon, ugyancsak a délnyugati határterületen, hol az előző keresztes rendlovagokat találjuk, a mohamedán kúnok és schizmatikus oláhokkal szemben.

Zsigmond király, a Szörénységnek, mint magyar területnek rendezésével s védelme biztosításával foglalkozva, talán azért is, mert e lakatlan, vad és exponált terület kormányzására előkelők közül senki

REDWITZ MIKLÓS SZÖRÉNYI BÁN (1—13.) ÉS MIRCSE HAVASELVI VAJDA (14—15.) ÉRMEI.

sem vállalkozott szívesen, személyes tradíciónál fogva a német lovagrendre gondolt, hogy a szörényi bánság védelmét annak kezére bízza. Ennek előzményei a következők voltak:

Zsigmond korában Mircse volt az egyik havaselvi vajda, kit a király bizalma jeléül a szörényi bán tisztségével is felruházott, ki 1390- és 1395-ben «Havaselve (Transalpina) vajdája, Fogaras és Omlás hercege, szörényi bán» címmel élt. Mircse azonban (mint az előző havaselvi vajdák Róbert Károly s Lajoshoz) hűtlen a királyhoz, mire Zsigmond haddal ment a lázadó vajda megfenyítésére.

Utódját, Vládót, ismét Zsigmond hűségében találjuk, ki 1396-ban a «Vajvoda Bessarabiae (Havaselve) nec non comes de Severino» címet használta, azaz mint Havaselve hűbérura, egyszersmind a magyar király *főtitkárviselője* volt a szomszéd bánságban.

1408—1410. években a szörényi bánság tisztségét Ozoray Pipo viselte, utána 1411—1430. közt a báni méltóság nem volt betöltve, mígnem Zsigmond, hogy hatalmát Szörénységben megerősítse, arra határozta magát, hogy ott az oláh vajdákkal szemben megbízható elemeket gyűjtson össze s ez okból 1426-ban Schlick Gáspár követét a német lovagrend nagymesteréhez, Ruszdorf Pálhoz küldte ki Poroszországba azon üzenettel, hogy vitézeket, polgárokat, kereskedőket, hajóépítőket s hajóslegénységet küldjön, kikkel a király Szörénységet szándékozik megnépesíteni.

1429-ben hét rendvitéz *Redwitz Miklós* lovag vezérlete alatt Pozsonyba érkezett, kit a király csakhamar Szörénységbe küldött le, mert 1430-ban magát már így címezi: *Frater Nicolaus de Radewitz ordinis beate Marie virginis domus Jerosolimitani Preceptor, ceterorum fratrum predicti ordinis in Regnum Hungariae missorum, Banus Zewriniensis, nec non camerarum monete regalis Cibirensis Comes*. 1431-ben: *Frater Nicolaus de Reddewitz ordinis Theutonicorum, et inter cetera Banus Zeuerensis*.*

Redwitz Miklós azonban csak néhány évig volt szörényi bán. Vlád Drakul havaselvi vajda szövetségre lépve az ozmánokkal, az oláh-török hadak Szörénytornyát (ma Turnu-Severin) megtámadták, a lovagrend tagjait lemészárolták s a védelmi telepet teljesen elpusztították.

Ennyi az, a mit a német lovagrend Zsigmond-kori szerepléséről tudunk Magyarországon. Ez adatok alapján megérthetjük a kérdéses érem eredetét s a német lovagrend címérének alkalmazását hazai érem-fajon. Ez érem-faj határozottan Redwitz Miklósnak tulajdonítható.

Itt azonban két kérdéssel állunk szemközt. Redwitz Miklóst, mint szörényi bánt s mint a n.-szebeni pénzkamara grófját említik az oklevelek; kérdés tehát, vajjon a szóban forgó érem-faj, Redwitz n.-szebeni kamaragrófsága alatt vert *királyi* érem-e, vagy pedig a Szörénység számára készült, tehát *báni* pénz?

Azt, ha Redwitz mint kamaragróf, a felügyelete alatt vert érmekre a maga családi címérét verette volna, értenők, minthogy I. Lajos alatt a mesztegnyei Szerecsenyek is használták családi címérüket, a szerecseny fő, — de ezek azt mindig a magyar állam jelvényei mellett alkalmazták, míg ez érem-fajon a német lovagrend címere jó elő a főhelyen, a mi a heraldikai érzék classicus korában, Zsigmond alatt, teljesen

* Pesty Frigyes: A szörényi bánság története. I. 276—279.

kizárja azt, hogy ezek Magyarország forgalma számára verettek, annyi-
val inkább, mert Redwitz személyére volt kamaragróf, nem pedig, mint
az általa kormányzott lovagrend főnöke. De vannak más okaink is,
melyek ez ellen szólnak.

Az érmeek egy része, az ezüst-keveréknél fogva teljesen beillik
ugyan a Zsigmond-féle érmeek sorába, részben azonban annyira elüt-
nek azoktól előállítás és tartalomra nézve, hogy azoktól határozottan
külön kell választani s külön tárgyalni.

A fejedelmi alak, mely magyar érmeken mindig szent László
királyt jelenti, ez érmeken is előfordul, jobbjobban azonban nem alabár-
dot, de buzogányt vagy liliomos kormánypálczát tart. Ez ikonographiai
különbség, bármily csekélynek látszik is, rám azt a benyomást teszi,
hogy az érembélyegek készítője a buzogányos fejedelmi alakot a szo-
kásos szt. Lászlótól meg akarta különböztetni s abban a szörényi bánt
akarta ábrázolni, kinek a király — feltehető — a Szörénység terüle-
tére pénzverő jogot is adományozott; a német lovag-rend czímerének
következetes használata mindenesetre gyaníttatja, hogy Redwitz ilyen
joggal élt a bánságban, melynek nemcsak védelme, de szervezése és
kormányzása is feladata volt.

S hogy e denár-fajt a szörényi bánnak tulajdonítom, egyebekkel
is támogatni hiszem. Redwitz egyik előde a szörényi bánság méltóság-
ában I. Mircse Bassaraba havaselvi vajda (1383—1418) némely érem-
faját Zsigmond érmeinek mintájára verette (lásd 14. sz.), melyek
egyikén, az előlapon a Bazaráth-címert, a hátlapon a szent Lászlót
utánzó fejedelmi alakot látjuk, kezében hosszú lándzsával; a másik érem-
fajon (lásd 15. sz.) pedig a Zsigmond hetedik fajú obulusán látható
kereszt fordul elő.

Hogy Mircse e két érem-faja hol veretett, nem tudjuk? de felte-
hetjük, hogy mint magyar érem-utánszatok Szörénytornyán készülhettek,
a vajda szörényi bánsága korában. Az éremverés gyakorlata tehát a
szörényi területen Redwitz előtt már folyamatban lehetett, úgy hogy
az új szörényi bán abban elődjét követte s a maga érmeit is az előző
typus szerint verette.

Hogy a Redwitz-féle dénárok és obulusok Szörénység területén
kerülhettek ki a pénzverő sajtó alól s ott voltak forgalomban, azt két más
körülmenyből is következtetem.

Látjuk fönt, a három csoportba foglalt variánsoknál, hogy a máso-
dik és harmadik csoport betűkarakterei az első csoport sigláitól meny-
nyire elütnek. Míg az első csoportban szabályos majusculákat találunk
a két utóbbi csoport betűi a cyrill-félékhez hasonlítanak s inkább az
oláh, mint a magyar numismatikába tartozóknak látszanak. Azt hiszem,
hogy tényleg oda is tartoznak.

A két utóbbi csoportba tartozó példányok, melyek az elsőtől anyagukra is elütnek (többnyire réztartalmúak), azt hiszem, Redwitz bukása után készültek a Szörénységben, vagy Havaselvén. Valószínűleg oláh eredetű szükségpénzek, melyek mint a régibb, jobb ezüst tartalmú denárok igen primitív utánzatai szinte szembeszöknek.

De ez érmek külső habitusából s az ércminőségéből vont következtetésünket, egy érdekes, eddig ismeretlen érem-faj tanuságával is támogathatjuk, mely a kérdést teljes világításba helyezni látszik.

E réz denárokkal együtt a n. múzeum egy, azokhoz veret és anyag tekintetében egyező, illetőleg hasonló érem birtokába is jutott, melynek ábráját 13. sz. alatt közöljük. Ez éremfajon a bán képét szokásos veretben látjuk a reversen, kezében a buzogánynak látszó hatalmi jelvénynyel, míg másik lapján, már nem a német lovagrend címere, de egy sas látható (talán sisakra helyezve), mely szárnyával keresztet tart. Ez pedig a Bazaráthok családi, illetőleg Havaselve tartományi címere.

Az egymás után felsorolt adatok bizonyossá teszik, hogy a Szörénységnek volt pénzverése, hogy Redwitz Miklós is mint szörényi bán veretett érmeket s hogy e gyakorlat szorosan összefügg a havaselvi vajdaság numismatikájával s talán nem mondok sokat, ha azt állítom, hogy Havaselve egész pénzverése, mely szakgatott, continuitás nélküli, esetről-esetre azzal a viszonygyal függ össze, melyben a havaselvi vajdák s időnkint szörényi bánok, a magyar király souzerainitásával szemben állottak. Míg a magyar királyságnak befolyása volt a Szörénységre és Havaselvére, addig az éremverést, mint az államélet egyéni kifejezését megtaláljuk oláh földön is; a törökség előnyomulásával pedig mindez egészen elenyészik.

A szörényi bánság érmészetéről elmondottak s az ahhoz kötött következtetéseinkhez még egyet kell csatolnunk.

Az Árpád-korban s az első vegyesházi királyok korában kedvelt pénznem volt az, melyet «banales» néven (báni pénzek) ismerünk. Eddig azt hittük, hogy e megnevezés azokra a szlapon denárookra vonatkozik, melyek IV. Béla kora óta verettek s veretésük az Anjou-korig ér le. A szörényi báni pénzekre vonatkozó ez újabb adatok azonban a «banales» fogalmát kibővítik s közelebb hoznak bennünket annak megfejtéséhez, hogy az oláh nyelvben minő eredete van a vert pénz «banu», többes számban «bani» elnevezésének? E szó az oláh nyelvben idegen s Cihac szerint (Dictionnaire d'etym. daco-romane II. 8.) ban, monnaie, denier; bani pl. deniers, argent, numeraire en général; le mot doit être en rapport le cech. magy. *bánya*, mine. Ez ellenében, azt hiszem s minden esetre több joggal, hogy az egyenesen a bán, báni (báni pénz, banales) oláh alakja s mint ilyenben, egy régi tradícióra ismerünk, mely oláh területen a magyar középkorba nyúlik vissza. *Dr. Réthy László.*

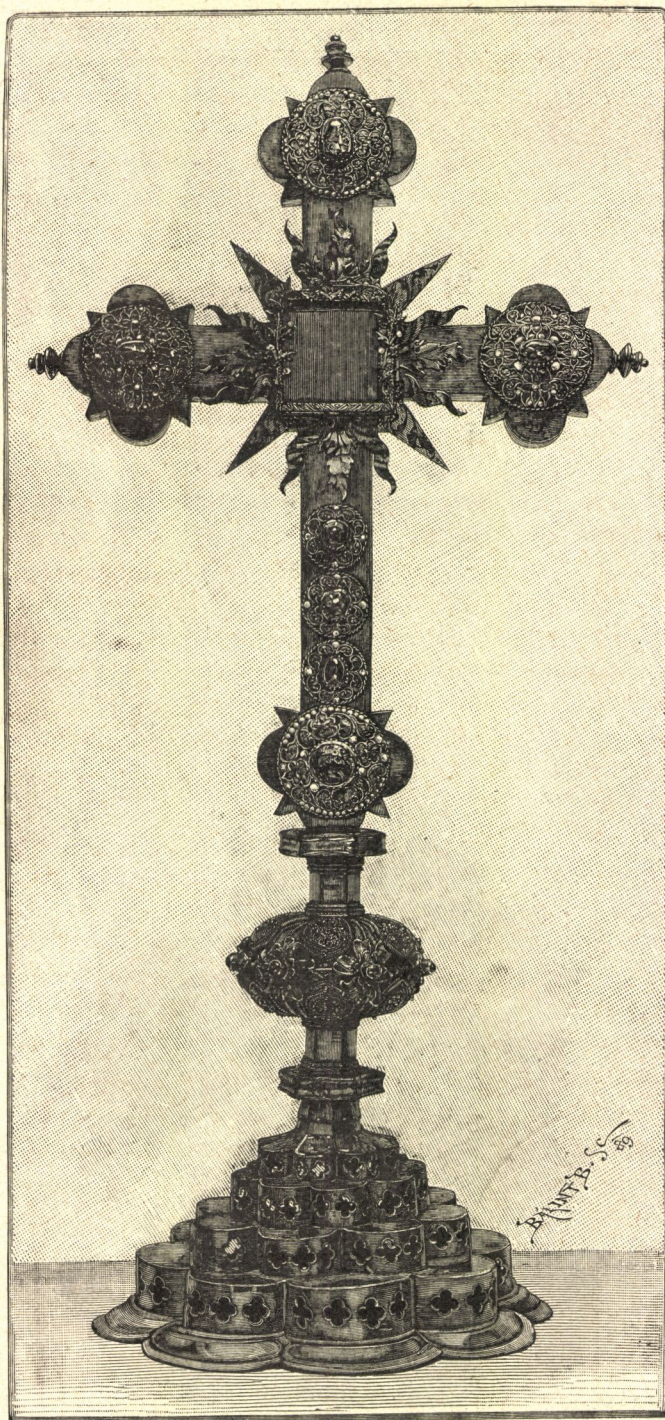

KERESZTALAKÚ EREKLYETARTÓ A ZÁGRÁBI SZÉKESEGYHÁZ KINCSTÁRÁBAN.

Mint minden régi egyház, úgy a zágrábi, szt. István királynak szentelt székesegyház is sok mindennemű ereklye birtokában van. Ezen ereklyék többnyire díszes régi ereklyetartókban vannak elhelyezve. Egy ilyen, művészi szempontból igen érdekes ereklyetartót van szerencsém ezennel az «Archaeologiai Értesítő» olvasóinak bemutatni. Ez keresztalakú ereklyetartó, melyben állítólag a valódi szent keresztből való darabka őriztetik. Anyaga a legjobb minőségű 14 próbás ezüst, mely erősen aranyozva van és minden részében vert munka. Magassága 49 centim., legnagyobb szélessége ágainál 20 centim., lábazatának átmérője 17 centim., a nodusnak kerülete 22 centimeter. Lába szabályos nyolczlevelű rózsza alakját képezi és négy egymás fölött emelkedő, mindinkább kisebbedő osztálya bevert négylevelű lyukakkal ékes. A lábazat fölött emelkedik a hatoldalú szár. Közepén meglapított gömb alakjában szökik ki a nodus, a milyen a XIV. és XV. század kelyhein is előfordúl. A nodus igen szép arany sodrony-diszítménynyel és hat vörös féldrágakővel, melyek hatlevelű arany virágokba vannak belefoglalva, van diszítve. A stylus fölött emelkedik a latin alakú kereszt, melynek minden ága lóhere-alakúan záródik. A kereszt három ágának végén nagyobb zománczozott medaillonok, és a szárán még három hasonló kisebb medaillon van alkalmazva. Ezen zománczozott medaillonok művészi szempontból a keresztnek legszebb alkatrészei, melyek ügyes mesterre valának és valószínűleg magyar munka. A négy nagyobb medaillon átmérője 3,3 centim., míg a három kisebbiké 2 centimeter. A medaillonok közepén van egy-egy nagyobb féldrágakő (vannak kék, sárga és zöld ilyen kövek). E körül van a csinos sodronyzománcz alkalmazva. A zománcz világoskék, sötétkék és zöld. Minden medaillonon van azonkívül még számos kis török-kő (Türkis). A kereszt közepén lánogoktól körülvett négyszögletű keretben, üveg alatt az ereklye (a szt. kereszt darabja) látható.

A kereszt hátlapja síma és abba Krisztus kínszenvedéseinek eszközei és az INRI betűk vannak bevésve. Ezen bevésett diszítmények a kereszt készítésénél újabb korra (talán a múlt századra) vallanak. Az említett INRI betűkön kívül a keresztben semmiféle felirat vagy bélyeg sem fordul elő. Eredetileg talán a kereszt nem tartozott a mostani lábazathoz, mert a nóduson fölött újabb összeforrasztásnak nyomai láthatók. Mikor készült ezen ereklyetartó, mikor és mily módon került a székesegyház kincstárába, azt az egyházi lajstromokból nem lehet meg-

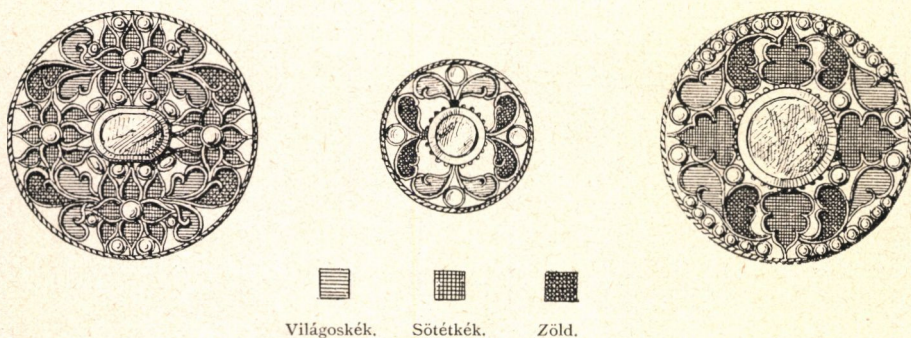

EREKLYETARTÓ KERESZT A ZÁGRÁBI SZÉKESEGYHÁZBAN.

tudni. Magát az ereklyét az egyházi tradíció szerint Marcellinus zágrábi püspök 1137 körül ajándékozta az egyháznak. Eredetileg az egy kis arany keresztben volt elhelyezve, a mint az a legrégibb lajstromokból kitűnik. A két legrégibb lajstromban ugyanis, melyek egyike 1356—1387 között, másika pedig 1421—1426 között készült, ezen szó szerint megegyező tétel fordul elő: «Item una *parva crux de auro*, in qua est *lignum crucis*, que super plenario solet poni». A mi ereklyetartónk először az 1546-ik lajstromban fordul elő, melynek czíme: «Regestrum Rerum Ecclesiae Beati Regis Stephani Zagrabiæ fundatæ, ad manus Venerabilis Domini Joannis Chegledy, Custodis et Canonici Ecclesiae Zagrabiensis, assignatorum feria quinta in Profesto Beatae Elisabeth viduæ Anno Domini Milesimo Quingentesimo Quadragesimo Sexto per manus Venerabilium Dominorum Lucae Archidiaconi Chasmensis, Georgii

ZOMÁNCZOS LEMEZEK A ZÁGRÁBI SZÉKESEGYHÁZ EREKLYETARTÓ KERESZTJÉN.

Grangya, Emerici Zagrabiensis, Canonorum Ecclesiae Zagrabiensis etc.» E lajstromban a harmadik tétel így hangzik: «Crux ex puro auro*, cujus pes est ex argento inaurato, cum gemmis diversi coloris, in qua particula ligni Sanctæ Crucis.»

A XV. században készült ereklyetartónk tehát 1546 előtt, de 1426 után került a zágrábi székesegyház kincstárába.

Dr. Bojničič Iván.

ÖSMERETLEN CZÍMEREK HAZAI ÖTVÖSMŰVEKEN.

Az ötvösmű-kiállítási lajstromban közzétett ösmeretlen címerek meghatározását tárgyaló két előbbi közleményem** után is maradván néhány

* Ez nem áll, mert az egész kereszt aranyozott ezüstből készült.

** Arch. Ért. VIII. köt. 130—138. l.; Arch. Ért. IX. köt. 223—229. l.

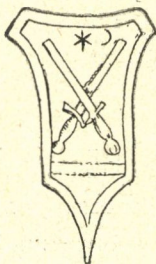

ösmeretlen címér meghatározatlanul, ezúttal azon helyzetben vagyok, hogy ezen ösmeretlen címerek egynémelyikét ismét meghatározhatom. Felveszem tehát előadásom fonalát ott, a hol a múlt alkalommal félbeszakítottam.

1. Kezdem azon heraldikailag szépen stylizált címerrel, mely a szepesi székesegyház tulajdonát képező sodronyos zománczú kelyhen látható.¹ E címeren a címeralak vagy egy kézíjj, húr nélkül, vagy egy heroldkép, nagyon is erősen kiemelkedő határvonalakkal. Első esetben a címér leírása következő: a felső balsarokból kiinduló húr nélküli kézíjj által, haránt osztott paizs; a másodikban: haránt osztott paizs, felül balharánt osztott. Ez utóbbi esetben a paizs háromszínű kék, piros alul fehér, ha azonban a címeralak kézíjj, tehát közönséges címeralak, a paizs egy vagy kétszínű lehet, de háromszínű nem. — Ezen homályos címerhez teljesen hasonló szintén homályos pecséttel pecsétel a XV. században Holpuchler Jakab, s ugyan ő 1419 márcz. 23-án gróf Vorchtenstein Pállal együtt az országos levéltárban 10783. sz. a. őrzött oklevélen.

1.

3.

2.

2. Az egyházi szerek között a XV—XVI. századból a 89- és 90-ik lapon két címeres kehely van közölve, mindkettő a trencsényi templomból. E két kelyhen levő címerek, főjellegükre nézve egymáshoz hasonlóak, csak a kíséretül szolgáló égitestek elhelyezésénél térnek el egymástól. A második helyen közlöttnél még egy nap vagy rosetta is van a kíséretnél, mely az elsőnél már nem látható, noha eredetileg ott lehetett. E két címér kétségtelenül egy és ugyanazon egyéné volt — miként azt már más alkalommal jeleztem,² ugyanott utaltam e címereknek a Kinizsiével való nagy hasonlóságára s elégtételekre szolgál azon utólagosan tett felfedezés, hogy sok idővel ezen nézetem nyilvánítása előtt, már más kutató az enyémmel egy nézetben volt.³ E közben Könyöki József úr megállapította, hogy e két címér nem a Kinizsié,

¹ Ötvös kiáll. Lajstrom, II. terem, 72. 1. 3. sz. ábra.

² Arch. Ért. 1889. IX. köt. 227. l.

³ Sztarek: Trenchiner Wegweiser. Nagyszombat, 1857.

hanem a tekintélyes és vagyonos Kosztka családé, mely Felső-Magyarország e vidékén a XV. században virágzott.¹

3. A XV—XVI. századból származó egyházi szerek között (104. l. 105. sz.) van egy kehely, rajta következő czímer: a paizslábban lévő pólya felett két, egymást keresztező pallos, felül közepén csillag és holdsarló. A paizs a lajstromban lefordulva van ábrázolva, leírásom a czímert rendes állásában tünteti fel. Ez Nagy-Szeben város czímere, melynél a csillagzatok gyakran hiányzanak s a pólya a czímermetsző önkényes bővítése.

4. Az 5. terem leírása 11-ik lapján három czímer látható, melyek kevéssel ezelőtt még nem voltak meghatározva. Ezek közül a két első e mű 27. lapján is előfordul. A kiállító tulajdonos Bánó József, a heraldikai társulat 1890 nov. 27-én tartott választmányi ülésén,² a 2-ik czímert a Horváth-Stansithokénak, a 3-ikat, melyen rézsútos kőfalon álló madár,

4.

5.

fel nem ösmerhető tárgyat tart csőrében, a Halligancz családnak határozta. Megjegyzem azonban, hogy a 2-ik czímer tévesen van meghatározva. Igaz ugyan, hogy a Horváth-Stansith czímer fő jellege: a két állat (itt oroslán) tartotta vár, e címeren is látható, máskülönben a Horváth-Stansith czímer ettől lényegesen eltér, miként azt Siebmacherben láthatjuk, hol ez teljesen, színeivel együtt, a leghitelesebb források után van közölve.³ Halligancz-czímet csak egyet ösmerek, melyet H. Márton és fia Márton 1630-ban nyert II. Ferdinándtól. Ezen czímer: kékben, zöld alapon, kettősfarkú arany oroslán, emelt jobb karmában

¹ Arch. Ért. X. köt. 1890 IV. f — Helyesen vélek cselekedni, ha teljesség okáért közlöm mindazon címermeghatározásokat, melyek az ötvösmű-kiállítási lajstrom címereire vonatkoznak, ha ezek más oldalról történtek is.

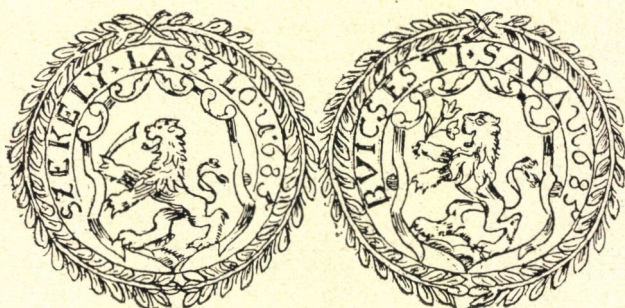
² Turul. VIII. 215.

³ A H.-Stansith-czímer a Siebmacherben közlött alakjában különböző korból származó családi képek egész sorozatán is látható. Hogy a különbség annál szembeötlőbb legyen, közlöm ezen czímer leírását Siebmacher szerint: kék, veres, arany és ezüstben négyelt paizsban zöld hármashalmon koronás grif s koronás kettősfarkú oroslán áll egymással szemben változó színekben, előlábaikkal íves kapuzatú fehér várat tartanak. Sisakdísz: a paizsalak, takarók: kék-arany; veres-ezüst.

egyenes pallost tart, felül jobbra arany naptól, balra ezüst befelé fordult holdsarlótól kísérve. Sisakdísz: a paizsalak növekvőn, takarók: kék-arany, veres-ezüst. Az eredeti címerlevél a felső-magyarországi múzeumban van. Ezen címer, a gyömbértartó címerétől különbözik, de mivel más Halligancz-czímet a leírtnál nem ösmerek, a 3-ik sz. címer meghatározásához érdemlegesen nem is szólhatok.

5. A táblák 25. lapján 8. sz. alatti címer teljes körirata: «Debreczeni Frusina 1627», a címer: griff, mely jobbjában pallost, baljában fel nem ismerhető tárgyat tart, sisakdísz: növekvő griff, mindkét előre nyújtott karmában pallost (czölöpösen) tart. Miután több Debreczeni család volt és van, szükségesnek tartom tüzetesebben meghatározni, melyikhez tartozott ezen Frusina, illetve melyiké volt a címer a griffmadárral? Debreczeni Tamásnak, Rákóczy praefectusának, több 1616-ik évi teljes körirattal és előnévvel ellátott pecsétje igazolja, hogy a fen-

6.

tebb leírt címer a régi király-daróczi Debreczeni családot illeti, melyről már Nagy Lajos korában okleveles adatok szólnak. A címerpaizs griffje ezen pecséteken néhol hármashalmon áll s baljában kereszttel ellátott ország-almát tart. Hogy ezen ország-alma tárgyalt címeren is ott lehetett, még egyes homályos nyomok bizonyítják. A sisakdísz a lajstrom címerén s a pecséteken teljesen egyező.

6. és 7. A táblák 28. lapján egy tárgyról eredő két címer rajza van a 2-ik és 3-ik szám alatt. Első tekintetre ezek meghatározása is eldöntöttnek látszik, miután mindkét címer köriratos s évszáma is van, de a genealogia segítsége nélkül ezeknél sem jutnánk teljesen kedvező eredményre. Az első címer: kettősfarkú oroszlán, emelt jobbjában görbe kardot tartva, tulajdonképpen tehát egy közönséges chablon címer, körirata: «Székely László 1685». A második címer: hármashalmon álló kettősfarkú oroszlán, emelt jobbjában két száraz, leveles liliumot tart, körirata: «Buicsesti Sára 1685». Nagy a száma a *Székely* nevet viselő családoknak s azok közé, melyeknek címerük kettősfarkú oroszlán jobb-

jában görbe kardot — s nem mint Nagy Iván mondja: patriarcha keresztet — tartva, tartozik a borosjenői Székely család is. E család első ismert őse borosjenői Székely János, kinek fia László, Apaffy alatt Erdélybe költözik s ott elébb postamester és tanácsos, majd 1678-ban kolozsvári kapitány, többször jár követségbe a portához s 1679-ben hal el.¹ Felesége Sára, Bulcsest vagy Bulcsesti (nem Buicsesti) nevű oláh bojár és Szalánczy Anna leánya volt. Ezen Sára 1685 után Haller Istvánhoz ment férjhez, ki később báró lett, kinek első felesége Kemény Mária volt s ki második felesége, Bulcsesti Sára halála után, még harmadszor és negyedszer is nősült.²

Székely I. László, Bulcsesti Sárával való házasságából három fiú származott: II. Mózes, II. László († 1745) és I. Ádám, kiket I. Leopold 1700-ban grófi rangra emelt.³ E család II. Ádámmal 1771-ben teljesen kihalt.

Székely László — s illetve Bulcsesti Sára — személyére vonatkozólag következőket jegyezhetjük meg. Ha Cserey, Székely I. László halála idejére nézve nem tévedett, akkor a kelyhen levő név Székely László hasonnevű fiát illeti, ki 1685-ben s még sokkal később is életben volt s mint gróf is, ehez teljesen hasonló címerrel pecsételt. Ha azonban Cserey az I. László halála idejére nézve tévedt, úgy ő volt az, ki nejével együtt a két címert 1685-ben vésette. — Ezzel befejezem harmadik közleményemet, azon reményben, hogy a még kevés számú — e lajstromban közölt — ismeretlen címert is sikerülni fog idővel meghatároznom.

Csergheő Géza.

¹ Cserey Mik. hist. 64, 76, 113, 148, 195, 298 stb.

² Szádeczky és Boncz: A Haller grófok nemzetségekönyve. — Turul II.

³ Lehoczky I. 170. Kővári szerint a grófi rangot III. Károlytól nyerték.

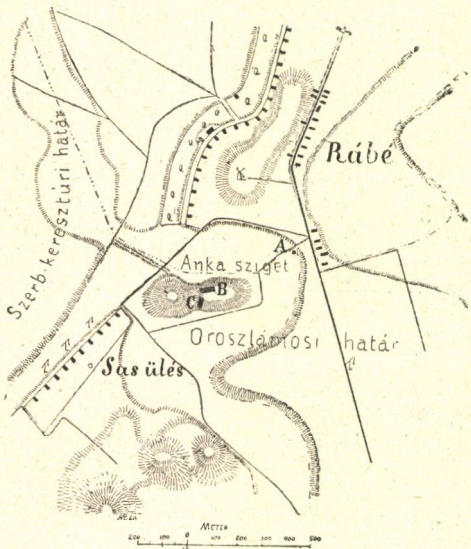
EMLÉKEK ÉS LELETEK.

RÁBÉI ÁSATÁSOK.

A múlt évi október hó 21-én fordultam meg Torontál megye Rábé helységében, s az Arch. Értesítő ez évi folyamának 46. lapján közöltem azon leleteket, melyek az «Anka» szigeten egy és más alkalommal felszínre kerültek. Azóta

Ágoston Antal rábéli lakos ismételten szorgalmazta az ásatások megindítását. Gazda társai közül az egyiket reá is birta, hogy az Anka szigeten levő szőlőföldének felásatását kártalanítás nélkül engedje. Kérésemre Szeged város tanácsa is biztosította az ásatás költségeit, s így mi sem akadályozta a munkálatok megindítását.

I. Ez évi márczius 23-án ennél fogva Rábén megjelentem s az Anka szigeten az ásatást megkezdtem. Mint az alábbi helyzetrajz feltűnteti, az Anka sziget a szintén magaslatokon fekvő «sas ülés» kertészség és Rábé helység között fekszik. A sziget körüli mélyedés «kis tenger hajlat» nevet visel. Ezen érszerű lapos és korábban vízállásos helynek észak felé, Kübekháza alá nyúló egyik

AZ ANKA-SZIGET HELYRAJZA.

ága ma is *Pogány ér* nevet visel, mi különbözik az ugyanezen tájékon levő *Pogány ér* nevű másik lapostól.

A vázrajzon *A* betűvel megjelölt helyen akadtak azon két kőválúra (sarkofag?) a miről előző közleményemben is emlékeztem.

Az Anka sziget, mint a vázrajzon is látható, két halomszerű magaslat, s a két halom között egy nyeregszerű hajlat van. Az Anka nyugati része magasabb mint a keleti rész. Az ásatás ez utóbbi helyen történt, mit a térképen a *B* betűvel jelölt hely tüntet fel. Lévai Rafael gazdának északról Lévai Albert, keletről Lévai Lipót, délről Kovács Ignác és nyugatról Pópity János gazdák telkeitől környékezett mintegy 15 mtr. széles és mintegy 74 mtr. hosszú szőlőföldén folyt a munka oly formán, hogy a nyugati részen a nyereg leglaposabb táján mintegy 15 méternyi a tulajdonos által már megforgatott terület érintetlenül

ŐSKORI LELETEK A RÁBÉI ANKA-SZIGETÉN.

hagyatott, s az ásatás a halom emelkedőbb részei felé, vagyis keletnek irányítva folytattatott. A termő réteg eltakarítása után 50—60 centiméternyire már látni lehetett, hogy hol van a talaj forgatva, s hol nem lett az még megásva. Csak ez utóbbi pontokon történt azután a mélyebbre ásás, s csak az ily helyeken vizsgáltam azt a körülményt, hogy sírhely-e, avagy faültetés alkalmából ásott gödör nyoma-e az?

Minél jobban haladtunk a munkálattal a halom ormozata felé s illetőleg keleti irányban, annál jobban maradoztak el az eleven földben a sírgödöröknek látszó nyomok; miért is tisztában áll: hogy a temetkezések nem a halom tetején, hanem annak lejtős oldalán történtek.

Az 50—60 centiméter mélyen feltárt és feltisztogatott terület egyes részein tovább ásatva, az északnyugati sarokban egy mély konyhatelepre bukkantunk, mely esetleg észak felé Lévai Albert telkére is áthúzódik.

Kiegészítő agyagrétegek vörös morzsalékai, edénytöredékek, kagylók, állatcsontok, nevezetesen tehénszarvak, szarvas agancstöredékek, lópaták, sertés-agyarak igen nagy mennyiségben fordultak elő. Az agyag edénytöredékek mennyisége oly nagy volt, hogy az országút egy-egy kátyúját lehetett volna azokkal megtölteni. Az edénytöredékek feltűnő vastagsága s még inkább azoknak hajlatai és görbületei oly óriási nagyságú edényekre hagynak következtetni, hogy azok ürtartalma legalább is 2—3 akós lehetett. Volt azok között szabadkézzel és korongon gyártott; volt díszítés nélküli és díszített is, — ez utóbbiak egyszerű párhuzamos karcolatok, zigzágos vonaldíszek s köröm és újj benyomások, úgyszintén bütykös díszítésűek.

Az itt talált, valamint az egyes síroknál előfordult agyagedényeknek és cseréptöredékeknek általában két jellemző vonására lehetett ismerni. Az egyik az, hogy az edények füle, azaz fogója majdnem kivétel nélkül válúzott, miként azt az 1—3. sz. rajzok feltűntetik; a másik pedig az, hogy a nagyobb fajú edényeknek felső karimája legtöbbszörre kifelé visszahajlott és némelyiknél e perem majdnem olyan, mint a kalap karima.

Az edénytöredékek a felsőbb rétegekben korongon készültek látszottak, de az alsóbb rétegekben már kivétel nélkül korong nélkül készült durva, egyenetlen s idomtalan cseréptöredékekre akadtam. Ezek között néha egy-egy kisebb edényke még ép állapotban volt, a melyeknek sorából a 4. és 5. sz. rajzokon feltüntetett kis bögrét, mely 7 ctmr. magas és egy szűrő csészét, mely 5½ ctmr. magas, mutatom be. Ennek az érdekes szűrő csészének a fogantyúja is válúzott, a széle pedig lehajlott.

A konyhahulladék telepen még mélyebbre hatolva, az égetett agyag eszközökön és szereken túl csont- és kőtárgyak is fordultak elő. Az előbbieket közül a sajátságos formájú háló súlyokat (9. sz. ábra), agyag kúpokot (8 a. b. sz. ábra), átfúrt orsó lemezeket (10—12. sz. ábra) és egy csínos orsó gombot (13. sz. ábra) említem fel; az utóbbiak közül pedig a szarvas agancsokból készült átfúrt kalapácsokat, furókat (6, 7, és 14—17. sz. ábra), valamint a kőbaltákat és vésőket sorolom elő. A balták többszörre serpentinből valók, de valamennyi ketté van törve a lyuknál, úgy hogy vagy csak az ütő, vagy a vágó részük maradt meg (18—23. sz. ábra). Még egy nagyobb kőtöredék is fordult elő, mely hihetőleg kör alakú lapos aljá-

nál fogva őrlőkő lehetett. A konyhatelep tökéletes felkutatása után az egyes sírhelyek feltárására került a sor. Ilyen összesen öt volt, mert a többi sírhelynek látszó forgatott föld fagödörnek bizonyult. Ezekben is voltak agyagedény töredékek, sőt egyik-másikban egy-egy kisebb, két füllel bíró ép edényke is akadt, (24. ábra), de ezek valószínűleg a fák ültetése alkalmával kerültek a gödrökbe.

Mind az öt sírgödör azonban már megbolygatott állapotban volt. A minden rendszer nélküli sírgödrök helyén valamikor faültetés alkalmával fagödröket ástak, s ez alkalommal a csontvázak és a sírok tartalma össze-vissza hányatott. Mert valamennyi sírban az a nélkül is felettébb korhadt csontok és koponyák összegúzva és részben rendszertelenül rakásra hanyva voltak. A sírok mélysége 80—100 ctmr. között változott. Itt is temérdek agyag edénytöredék fordult elő. Az egyik sírban egy óriási edény tele volt száradt halpikkelyekkel, melyekből egy-két maroknyit félretettem. Egy-egy kisebb agyag-edény a sírokban is ép vagy fél ép állapotban találtatott, de ezen felül az egyik sírból egy $7\frac{1}{2}$ ctmr. magas és 4 ctmr. széles átfúrt serpentin kőbalta került elő, melynek éle már egészen elkopott. Az egyik munkás ügyetlensége következtében ez az ép kőbalta is széthasadt (29. ábra).

De mint feltűnő és jellemző dolgot kiemelni tartozom, hogy mindegyik sírban ovalis alakú, durva művű, lapos egy-egy tányérka fordult elő, melyeknek egyik szélén egy kis fogantyú látható. Ezeknek hosszúsága 19—24 ctmr., szélessége 7—11 ctmr. között változik (25—28. ábra). Ezen sajátságos alakú edények célját kitalálni nagyon bajos. Az egyiken látszik, hogy az rendkívül el van égve, gyakran lehetett tűz és parázs fölött. Ezt a körülményt egybevetve a halpikkelyekkel s az edények sajátságos alakjával, azt gyaníthatjuk, hogy ezek a kisebb halaknak (kárász, kecseg, süllő stb.) parázson való megsütésére és megpirítására szolgálhattak.

A felsorolt tárgyakon kívül a sírokban semmi más — bronz vagy vaseszköz — elő nem fordult.

Mindezeknél fogva az Anka szigetet a magyar Alföld egyik régi telephelyének tekinthetjük, s a különféle állatcsontokból, háló nehezékek és őrlőkövek, orsógombok egybevetéséből megállapíthatjuk: hogy az Anka sziget ezen lakói a vadászaton és halászaton kívül gabnatermeléssel is foglalkoztak és hogy a ruhaszövés is ismerősek voltak.

Az ásatás a telep keleti részén s illetőleg az ormozat magaslatán egészen meddőnek bizonyult.

II. Ágoston Antal rábéi gazda április hó közepén nálam megjelenve azt adta elő, hogy április hó 6-án Józó Márton rábéi lakosnak az Anka szigeten levő szőlőföldjéből 50 □ ölnyi területet megfordított. A vázrajzon e terület C ponttal van megjelölve.

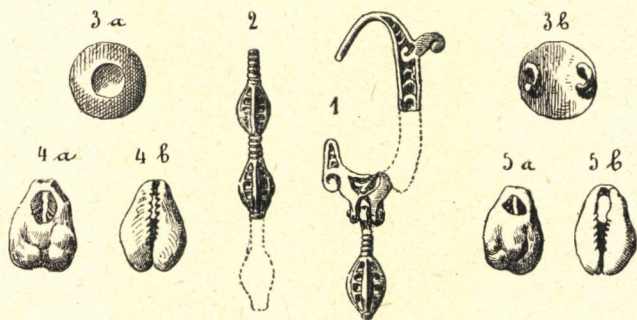
A munkálat folyamán e területen összesen 7 csontvázra akadt, melyek fejjel északnak s lábbal délnek és rendszeren hanyatt feküdtek, pusztán az egyiknek volt a feje oldalt fordulva. A sírgödrök nem sorban, hanem rendszertelenül fordultak elő, a bennük lévő csontvázak bolygatva nem voltak, de a csontok itt is rendkívül korhadtak voltak és szétmállottak. Sem bronz, sem vas, de még agyagtárgy sem fordult elő a halottaknál, de három csontváznál a következő érdekes tárgyra akadt: Az egyik csontváznál a koponya fültő körüli részén volt két

oldalt a 4 a. b. 5 a. b. ábrán látható átfúrt csiga, mely tehát függő dísz volt. Ugyanezen halottnak a mellén volt két kis ezüst pityke, a melyeken az aranyozás nyoma látszik s melyeknek hátlapján a szélekhez közel eső két kis fűző lyuk észlelhető. Ezen pitykék szakasztott másai a szeged-bojárhalmi és más leletekben előforduló gomboknak. 3 a. b. ábra.

A második sírban ugyancsak a fültő körül ismét két csiga függő fordult elő; a harmadiknál pedig ugyancsak a két fültő körül az 1, 2. sz. ábrán látható két ezüst függő töredék, melyeken az aranyozás több helyen egész élénkségében megvan.

Az idezárt ábrán feltüntetett ezüst függőtöredék a bojárhalmi leletből ismert függőnek mintegy párját képezi, ámbár attól némi tekintetben eltér. Ha a bojárhalmi leletet előzetesen nem ismerjük, e töredékekből aligha állapíthatjuk meg azt, hogy az női ékesség, függő volt, s aligha állapíthatjuk meg

annak a magyar pogánykorra valló eredetét, a minthogy a bojárhalmi lelettel való egybevetés után ezen utóbbi leletek korát a x. századra vissza vezetni minden kétség kizárásával lehet.

Valóban kár, hogy e függők az egyszerű gazdaember kíváncsisága és kémlése következtében így megrongálódtak, s eltöredezett többi alkatrészei elhanyagódtak. Ágoston Antal előadása szerint — s őszinteségében nincs okom kételkedni — az itt bemutatott leleteken túl a sírokban más tárgyak nem fordultak elő.

Mint sok más helyen, úgy itt is igazolva találjuk azt a körülményt, hogy a különböző időkben, különböző fajú népek ugyanoda települtek le, ugyanoda temetkeztek, a hol elődeik és előzőik már maguknak helyet választottak. Az Anka szigeti két különböző korból való leletek is ezt tanúsítják. A sziget északi részén prähistorikus emlékekkel találkozunk, déli részén a x. századból való temetkezésekre akadunk.

Ősszel az Anka szigeten ásatásainkat folytatni óhajtom.

Reizner János.

PRAEHISTORIKUS TALPCSÖVES EDÉNYEK.

Az őskorszaki keramikának egy fontos részletét a talpcsöves edények képezik. Daczára annak, hogy ez edények legrégibb alakja a ritkaságok közé tartozik, mégsem foglalkozott a régészek közül senki ezekkel behatóbban. Bizonyára kíváncsi, hogy mi foglalkozzunk e fontos edényekkel első sorban annál is inkább, miután ezeknek legrégibb alakja eddig legalább épen Magyarországon fordult elő legnagyobb számban.

Ez edények legrégibb példányai, állványhoz hasonló, belül üres, magas talpcsövből kiemelkedő tányérok. A tányér átmérője nagyjában ugyanakkora mint a talpcső magassága, mely néha félméterig nyúlik. Néha a tányér nem közvetlenül fekszik a talpcső felső részén, hanem néhány, könyökhöz hasonló nyúlvány emeli azt még magasabbra, mint lengyeli példánynál. Néha ismét egybeesik ugyan a tányér feneke a talpcső felső zárt végével, de azonfelül mindkét oldalon támasztó karok kötik a tányért a talpcső középső részéhez, mint azt a sicíliai példányokon látjuk. A talpcsövet igen gyakran törték át kisebb-nagyobb s többnyire kerek lyukakkal, melyek csoportokban vagy egész sorban sokszor arányosan, sokszor pedig egészen aránytalanul alkalmaztattak.

Soká maradt fenn ez edényeknek alakja egészen a hallstatti periodus végeig, de már csak oly változatban, mely lényegesen eltér az ősi állványszerű alaktól. Két külön csoportra kell tehát osztanunk a talpcsöves edényeket. A legrégibb alakhoz tartoznak azon inkább állvány mint edényeknek mondható nagy példányok, melyeknek magas talpcsövében csakis lapos nagy tányérok vannak. A második csoportba osztom azon, akár tömör, akár belül üres alacsony talpcsöveket, melyek már nem lapos tányérok, hanem különböző alakú edényeket hordanak.

A magas talpcsöves edényeknek legrégibb alakját csak Egyiptom-, Kis-Ázsia-, Görögország-, Sicilia- s Magyarországon találjuk, az őskor legrégibb szakából egészen a neolith kor végeig. A kehely alakú edények sokkal jobban elterjedtek s előfordulnak a Kaukázusban, Görögországban, monarchiánkban, Olasz-, Spanyol- és Franciaországban, a dolmen-építők korától egészen a hallstatti periodus befejezéseig.

E fontos edények typologiai fejlődését csak úgy állapíthatjuk meg, ha mindkét csoportnak különböző országokban előfordult analógiáit összevetjük.

I. Az első csoportnak legrégibb nyomára Egyiptomban akadtam. A legtöbb ősi egyiptomi emléken az istenségeket ábrázoló alakok lábainál talpcsöves edényeinkkel teljesen azonos alacsony állványt látunk. Miután az egyiptomi gyűjteményekben sehol sem találtam ez állványoknak agyagból készült töredékeit, valószínű, hogy azok fából készültek s kerek vastag fatörzsre helyezett korongok voltak. Az emlékeken ez állványok mindég áldozat gyanánt hozott terményeket tartalmaznak.

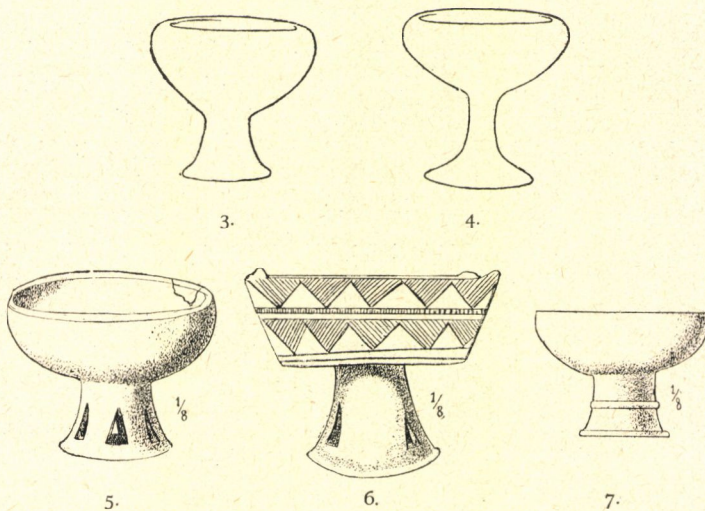
Ugyanezen faállványok módjára készültek később agyagból a talpcsöves lapos edények, melyek legelőször Kis-Ázsiában fordultak elő. D. Schliemann

Hissarlikban, a legalsó rétegben nagyobb mennyiségben talált ilyeneket. A tálak többnyire le voltak törve s a talpcsövek is csak ritkábban voltak egészen épek. Ez utóbbiak rendszeren kisebb-nagyobb lyukakkal bírtak. (Ilios 255. lap.)

Görögországban *Tirynsben** szintén Schliemann talált egy ugyanilyen általa fátylatartónak nevezett példányt. (1. ábra.)

Mint már fentebb említettem, Magyarországból került elő eddig a legtöbb talpcsöves tál. Hazai lelhelyeink között első helyen áll *Lengyel***. Itt a zsugorított halottaknak két sírmezőjében majd minden halottnál feltaláltuk ezt s így számuk, habár nagyrészt csak töredékben — a százat jóval fölülmúlja. Magasságuk 20—50 cm. között váltakozik és pedig a halottnak korához viszonyítva, úgy, hogy gyermekcsontváz mellett mindég picziny, s felnőtteknél mindég magas talpcsöves edényeket találunk. A tányér mindég egészen lapos s átmérője körül-

3—4. Siret «Les premiers âges du metal» etc. 37. lapon, IV. tábla, 3. és 7. ábra. — 5—7. Bulletino di Paleontologia italiana, II. évf. (1876), II. tábla, 13—15. ábrák.

PRAEHISTORIKUS TALPCSÖVES EDÉNYEK.

belül a talpcső magasságával egyenlő. Majdnem minden példány apró s a legtöbb esetben vékonyan átlyukasztott bütykökkel bír; azonfelül még vörös és sárga színű festéssel borítottak, de más, akár karczoltos vagy kidomborodó díszítés sohasem fordul elő ezeken. Egyetlenegy karokkal bíró példány találtatott csak, a többi mind egyforma. Feltűnő az, hogy e nagyon számos példány között egyetlenegy sem találtatott áttört talpcsővel, habár a többi magyarországi példány a legtöbb esetben számos nagy lyukkal van talpcsővéen áttörve. Tolna-megyében még *Simontornyán* találtam a vasúti homokbányában kőeszközök kíséretében ugyanilyen át nem fúrt talpcsöves edényeket.

Ez edények magyarországi többi lelhelyei között van: *Nagyvárad* (a nagy-

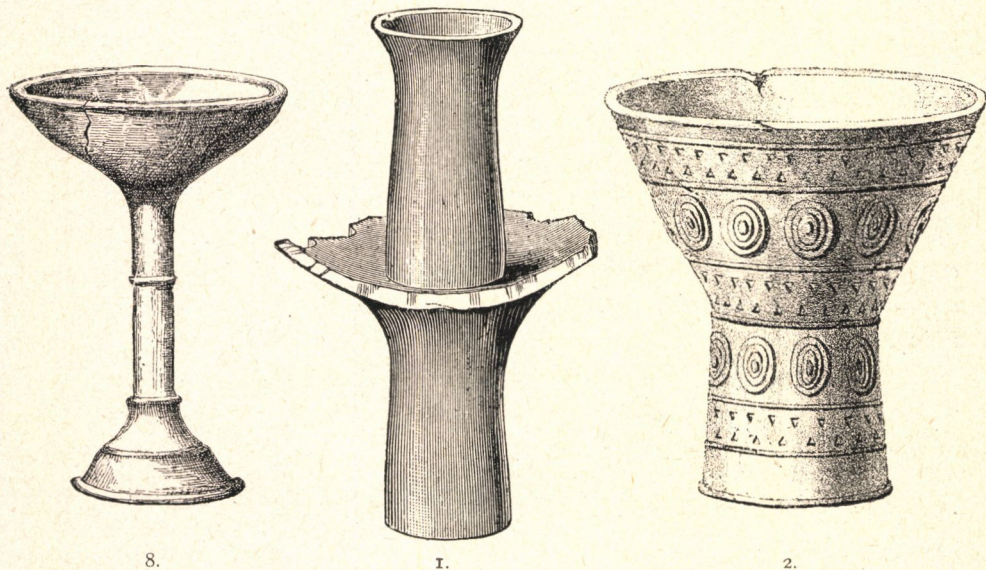
* Dr. Schliemann «Tiryns» 159. lap.

** Kimerítőbben lásd «Leletek a lengyeli őskori telepről» című munkát.

váradí múzeumban), *Hódmezővásárhely* (a hódmezővásárhelyi lyceumi gyűjteményben), *Sz.-András*, *Szelevény* a Demeterpartról s *Szelevény* a Menyasszonypartról, *Muhi* pusztá, *Berettyó-Ujfalu* s *Szerencs*. Mindezen példányok kivétel nélkül több-kisebb lyukkal vannak a talpcsövön áttörve. Sajnos, hogy mindezen példányok leletkörülményeire vonatkozó tüzetesebb feljegyzések nem léteznek. Maguk az edények, a két elsőnek kivételével, a budapesti nemzeti múzeumban őriztetnek. *Szeged-Öthalmán* is számos igen szép átlukasztott szárú példány találtatott, de ezek is nem régészeti ásatások eredménye, hanem véletlen leletek, melyekről tüzetesebben mitsem tudunk.

Sokkal szerencsésebbek vagyunk a *lucskai* példányokkal. Ezek gróf Sztáray Antalnak ásatásaiból ismeretesek.* Nagyon fontosak az itt talált talpcső-

8. *Bulletino di Paleontologia italiana*, III. évf. (1877), II. tábla, 3. ábra. — 1. Dr. Schliemann «Tiryns», a 159. lapon levő ábra. — 2. Chantre «Caucase» Atlas II. LIII.

PRAEHISTORIKUS TALPCSÖVES EDÉNYEK.

ves edények, mert már hullaégetési urnafészkekben fordulnak elő, de legnagyobbbrészt még kőszközök kíséretében. Már lényeges eltérést mutatnak a magas talpcsöves edényeknek fentebb elősorolt magyarországi példányaitól annyiban, hogy a talpcsőnek oldalfalai már izlésteljes kettős hajlásban emelkednek; felső részök már nem lapos tányér, hanem csinos mély tálak, melyek részben már külön tagozott nyakkal bírnak; végre díszítésökön a picziny átfúrt bütykök helyett vastag vízszintes nyújtványokat s kidomborodó lencse-díszítést találunk. A lucskai talpcsöves edények tehát már átmenetet képeznek ez edények második csoportjához, mit különben már a temetkezési mód is bizonyít.

E talpcsöves edények kérdésére igen fontos adatokat szolgáltatott Magyarországon kívül még *Sicília*. Br. Andriani** e sziget praehistoricus leleteinek egyik

* *Archæologiai* Ertesítő 1881. 274. lap.

** Ferd. Freiherr von Andrian «Prähistorische Studien aus Sicilien» Berlin 1878. 84. 1.

legsorgalmasabb kutatójának adatai szerint, Siciliának partvidékét már a geológiai negyedkor végén vagy közepén foglalta el egy néptörzs, mely a neolith korban már az egész szigetet előzőnlötte. Az itt talált sílex és obsidiánból hasogatott kőeszközök a legprimitívebbek. A pengék, vakarók, a rhombus alakú sílexek, a jobb vagy bal sarkán csúcsos *furok*, a csorbitás nélküli nyílhegyek teljesen azonosak a lengyeliekkel.¹ A villafrati barlangban² kőeszközök, kagylóból készült ékszerek és talpcsöves edények mellékletével zsugorított halottak is fordultak elő.

A sziget prähistorikus képének e rövid ecsetelésével, hangsúlyozva konstatalhatjuk azt, hogy az egész szigeten általánosan elterjedtek s nagyon tipikusak e talpcsöves edények. Ez edényekről azt mondja baró Andrian :³ «Die Kelchform ist sehr charakteristisch für die neolitischen Grotten Siciliens» s ismét más helyen :⁴ «Die Bruchstücke der grossen Gefässe (in der Grotte Villafrati) gehören ebenfalls zu der unvollkommenen Kategorie, obgleich sie weit bestimmtere Formen aufweisen und zwar solche, welche als typisch für die ganze Neolithzeit und vielleicht für noch spätere Epochen gelten können. Das gilt besonders von den kelchförmigen, in verschiedenen Dimensionen vertretenen Formen.» E talpcsöves edényeknek sicíliai lelhelyei a következők :

A *puleri barlang*,⁵ melyet Ciofalo⁶ és P. Palumbo⁷ kutattak át. E barlang temetkezési hely volt, melyben hullaégetés nem fordult elő. A leletek emberi csontvázakból, kő- és csonteszközökből s edényekből állottak. Az edények a lehető legprimitívebbek s legjellemzőbbek ezek között a magas talpcsöves edények.

Nagyon érdekes leleteket szolgáltatottak a *villafrati* barlangok. Ezekben a csontvázak zsugorított helyzetben feküdtek s a hullaégetésnek semmi nyomát sem találták. A leletek sílex és obsidiánból hasogatott pengék-, nyílhegyek- és vakarókból- csiszolt kőbaltából (nem átfúrt), néhány fossz kagyló-ékszerből s számos edényből állottak. Ez utóbbiak között leggyakoribbak a talpcsöves edények, melyek szintűgy mint Lengyelen vörös vagy vörösbarna festésnek nyomát mutatják.

Siciliának déli partvidékén *Modica*⁸ mellett a Lazaro-barlangot br. Andrian nyitotta fel. Itt számos állati s emberi csontok között hasogatott kőeszközök s igen durva szemcsés agyagú edények találtattak. Nagy számmal fordultak elő ezek között talpcsöves edényeknek töredékei, melyek nagyobbbrészt a vörösre égett agyagon fekete színű festést mutatnak. Volt olyan is, mely két oldalról a talpcső és felső edényre erősített magas fogantyúval birt, mint azt a szintén sicíliai Monte Toro és Licata példányain találjuk.

*Campobello*ból *Licata*ba vezető útvonalon⁹ aknázási munkálatok alkalmával

¹ V. ö. Andrian u. o. I. II. III. tábl.

² Br. Andrian u. o. 36—42. lapon.

³ Br. Andrian u. o. 35. lapon.

⁴ Br. Andrian u. o. 40. lapon.

⁵ Br. Andrian u. o. 34. lap.

⁶ Ciofalo : «Notizie di una caverna sepolchrale Rivista scientifico-industriale» 1876.

⁷ Jac. Carmelo Palumbo «Necropoli. geraci Termini Imerese» 1876.

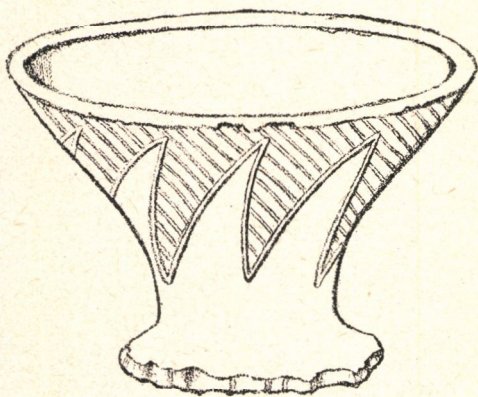
⁸ Ferd. Freiherr von Andrian «Prähistorische Studien aus Sicilien» Berlin 1878. 78—82. f. IV. tábla, 10. ábra ; V. tábla, I. ábra.

⁹ Fiorelli írja le e leleteket a «Notizie degli scavi di Antichità»-ban 1879. 233. lapon.

egyik dombon temérdek emberi csont mellett talpcsöves edényeket találtak, melyek feltűnő hasonlatosságot mutatnak a lengyeli példányokkal. Itt is volt egy példány, melynél a lengyeliéhez hasonlóan a talpcsőből kiemelkedő kettős kar támasztja meg a felette levő tálat, sőt itt is ép úgy, mint Lengyelen általában festve voltak ez edények, t. i. vöröses alapon barnavörös színekkel. Nagyság tekintetében is legjobban megközelítik ezek a lengyelieket. Az ottani példányok is átlag 40 ctm. magasak s a talpcső aljának átmérője is 15 ctmétert mér.

Közvetlenül Girgenti mellett a *Monte Toro** hegy tetején sziklákba vájt nagyon fontos sírok találtattak, melyeket leginkább az jellemez, hogy négy méter mélységig lépcsők vezetnek le e sírokhoz. Ezekben találtattak a girgenti múzeumban őrzött nagyon szép és igen jellemző nagy talpcsöves edények. Ezek kivétel nélkül szabad kézzel készültek, agyagjuk fehéres sárga, de kívül-belül vörös színű s ezen alapon, ugyanugy mint a Lazaro-barlangnak talpcsöves edényei, fekete színű festést mutatnak. E fekete festés nagyon komplikált vonaldíszítésből áll,

9.

10.

9. *Bulletino di Paleoetnologia italiana*, XI. évf. (1885), II. tábla, 18. ábra. — 10. Tököli-edény.

PRAEHISTORIKUS TALPCSÖVES EDÉNYEK.

melyet nemcsak kívül, hanem az edény belsején is alkalmaztak. Alakra nézve nagyon érdekes az, hogy némely példány a talpcső és felső tálra erősített magas, két oldali fogantyúval bír, de a talpcső is hosszúkás lyukkal van keresztül törve, Hissarlik, Mykene s Magyarország számos példányaihoz hasonlóan.

Nagyon hasonló leletről tesz még említést báró Andrian a következőkben:**
«Ein weiteres derartiges Grab wurde am *Piano Milocra*, auf der Halbinsel Plemmyrion bei Syracus beobachtet. Es war ein rundes Grab, mit einer Seitennische, in welches eine kleine Stiege hinabführte. Man traf in demselben sehr grosse, ungefähr 70—80 ctm. hohe Gefässe aus einem schwarzen Thone, ohne jegliche Verzierung, weit ausgebauchte Formen auf langem, schmalem Stiele.»

A fentebbi analógiákból azt láttuk, hogy e talpcsöves edények, habár alak-

* Br. Andrian u. o. 82. lap.

** Br. Andrian u. o. 83. lapon.

juk nagyon feltűnő és eredeti, mégis különböző világrészekben, Ázsia-, Afrika- és Európában egészen azonosak, mindenütt igen magas száron egészen lapos tányérokból állanak. Valamennyinek tehát csak egy ugyanazon rendeltetése lehetett s miután a közönséges edényektől az alak is teljesen eltér, a rendeltetésnek is egészen eltérőnek kellett lennie. De nemcsak az alak, hanem a nagyság is más rendeltetést gyanított velünk, mint a melyre a közönséges edények készültek. A talpcsöves edényeknek e legrégibb alakja mindég oly nagy, hogy az hordozásra s emelésre teljesen hasznavehetlen s csak álló helyzetben volt alkalmazható. Maga az alak vezet bennünket e különös rendeltetésre; asztalkához, állványhoz hasonlítanak s nagyságuknál fogva csakis e célra voltak használhatók, hogy t. i. mint nyugodt helyzetben álló állványokra, bizonyos tárgyakat elhelyezhessenek.

Ez edények rendeltetésére vonatkozó combinatio mindeddig bizonyára helyes, de a további kérdésnél: hogy mit rakhattak ez állványokra — a nézetek nagyon eltérők lehetnek. Egyedül dr. Schliemann nyilatkozott még eddig ez edények rendeltetését illetőleg. Legelőször a talpcsőnek lyukaira irányította figyelmét s ezek alapján nem egészen alaptalanul füstölő edényeknek tartotta azokat. De ha füstölés lett volna a főcél, mire való akkor a talpcső fölötti nagy lapos tányér? Később oda módosította nézetét, hogy világító eszközök, vagyis gyantás fa égetésére szánt állványok voltak. E nézetét támogatni látszott az, hogy a Homeros által leírt λαμτηρες-ek szintén talpon álló tányérok voltak, melyeken gyantás fa (σαῖδες) fáklya gyanánt égett. Később a Tirynsben talált példányát szintén csak «Fackelträger»-nek nevezi s ugy is közli azt ábrában, hogy egy fatuskót rajzoltatott azon talpcsöves tányér tetejébe.

Eleinte én is osztottam Schliemannnak ez utóbbi nézetét annál is inkább, mert kizárólagosan csak halottak mellett találtam ez állványt s úgy vélekedtem, hogy a rómaiak azon szokást, mely szerint majdnem állandóan adtak mécset halottaik mellé — bizonyára messze visszanyúló korból őseiktől örökölék. A lengyeli leletek későbbi folyamában megingott e nézetem. Találtam ugyanis olyan példányokat is, melyeken nemcsak, mint rendesen, a talpcső, hanem a tálnak belső fele is csinos festést mutatott. Ha azonban faégetésre szánt állványok lettek volna e talpcsöves tányérok, úgy a tányér belső fele kifestésének munkáját bizonyára megkímélték volna, miután azt a legelső alkalommal amúgy is tönkretette a tűz. Egy másik alkalommal egy másik példánynak épen maradt tányérjában állati csontokat találtam, melyek az égésnek legcsekélyebb nyomát sem mutatták. Nem égetésre szánt világító anyagot, hanem más tárgyat helyezhetek tehát ez állványokra. E kérdés helyesebb megoldására ismét csak a talpcsöves edények fentebb elősorolt analógiáinak leletkörülményei adják meg az útbaigazítást. Ez analógiákból azt láttuk, hogy Lengyelen, Lucskán, Siciliában, szóval általánosan leginkább a kőkorszaki halottak mellett találjuk ez állványokat, az egyiptomi emlékeken pedig kizárólag csak az istenséget ábrázoló alakok lábai előtt állanak. Ha tehát, mint Lengyelen állati csontokat, vagy Egyiptomban terményeket találunk az edényeken s ha ezek leginkább csak halottak mellett fordulnak elő, úgy ez edények tartalma, a termények vagy húsneműek, vagy a halott mellé adott közönséges útravaló eledelek, vagy pedig áldozatok. De Len-

gyelen a halott mellett levő számos közönséges edény tartalmazza az egykori útravaló eledelt csontokban és megszenesedett magvakban, tehát ezen a többi edényektől eltérő alakú állvány csak a halotti szertartásnál hozott áldozatokat tartalmazhatta s ezt az egyiptomi analógiák kétségtelenné teszik.

Mindezek alapján áldozati edényeknek tartom e leginkább csak halottak mellett előforduló agyag állványokat. Az ezek talpcsövein oly gyakran előforduló lyukak rendeltetése — miután ezek sok esetben nem szabályosak, hanem összevissza vannak elhelyezve — nehezen lehet csupán diszítés, hanem valószínű, hogy a lyukak füstölésre voltak szánva s így a szárnak lyukain kitóduló füsttel tömjéneztek a tálban levő áldozatokat.

Ez edények rendeltetéséből s a legrégebb példányok analógiái által bizonyított alakegyöntetűségéből ismét azon conclusiót vonhatjuk, hogy ezen imént leírt első csoportba tartozó alak volt azon prototypus, melynek mintájára később oly sokféle változatban az alantabb megbeszélendő második csoport készült. Midőn a lengyeli talpcsöves tálaknak néhány példányát a bécsi congressuson bemutattam, feltűnt ezeknek nagysága s néhány jeles régész oda nyilatkozott: hogy ezek az estei (Felső-Olaszország) picziny tömör talpon álló edényeknek sokkal tökéletesebben kifejlődött alakja gyanánt tekintendők. E téves nézetek épen a fentebbi analógiákból vont következtetés s a typologiai fejlődés czáfolja meg a legfényesebben. Nem a picziny, csinos talpas edényekből fejlődött nagyra a lengyelielieknek s általában az első csoportba tartozó edényeknek nagy alakja, hanem megfordítva, az egyiptomi faállványok szerkezete utánozva agyagból készült, még mindég inkább állványoknak mint edényeknek tekintendő s példányokból fejlődtek ki később a tulajdonképeni kisebb edények; az eredeti állványoknak, alakban mindég egyforma, nagy utánzatai törpültek idővel változatos, csinos talpas edényekké.

II. A mily ritkák e magas talpcsöves edények a neolith-korból a zsugorított helyzetű halottak mellett, az eredeti állványszerű alakban (t. i. magas talpcsövön lapos tányér) — ugy nagyon gyakori ezeknek későbbi változata a hullaégetési temetkezés mellett, a tulajdonképeni bronzkorszakban s főleg a hallstatti periodusban.

A talpcsöves edényeknek e változata lényegesen eltér az eredeti alaktól. Csak alacsony talpcsövön állanak ezek, s a talpcső fölötti edények alakja nagyon eltérő s különböző. Már e nagyon különböző alakjuk is azt bizonyítja, hogy rendeltetésük különböző lehetett. Ezeket már semmikép sem tekinthetjük áldozó edényeknek. Az állványszerű áldozó edények ősi alakját átvették később némi változtatással a közhasználatra szánt edényekre, úgy, hogy a rövid talpcső képezte a régi alaknak egyedüli maradványát.

A talpcsöves edényeknek e későbbi változata jellemzővé vált a legrégebb görög keramikában, a dolmenek építőinél s Spanyolország délkeleti részén az amphorákban guggoló halottaknál. A görög keramikának idetartozó legrégebb alakjai közül egy figyelemreméltó jellemző talpcsöves edénynek rajzát adja Conze.*

* Conze «Zur Geschichte der Anfänge griechischer Kunst» Taf. X. fig. I. (Aus dem Jännerhefte des Jahrganges 1873 der Sitzungsberichte der phil. hist. Classe der Kais. Akademie der Wissenschaften LXXII. r. 221.)

A görög talpcsöves edények között vannak olyanok is, melyeken az alacsony talpcső nagy lyukakkal van keresztül törve. Egy ilyennek rajzát adja Conze fentemlített dolgozatában az v. tábla 4-ik ábrájában, melyről azt mondja: ¹ «Die senkrechten Streifen in dem nach oben stark verjüngten Fusse des Gefässes sind durch ganz aus dem Thon geschnittene Löcher gebildet; diese Form kommt an hochalten griechischen und altetruskischen Gefässen häufig vor.»²

A dolmen-keramikának is legjellemzőbb alakját képezi a talpcsöves edényeknek ugyane változata. A dolmenekben talált kehely alakú talpcsöves edények sokkal ismertebbek, hogy sem ezekről bővebben kellene szólnom, csak Chatelliert³ idézem, ki ez edényekről azt mondja: «Quelques-unes de ces poteries, celles caliciformes, à couverte rouge, se retrouvent avec la même ornementation dans le midi de la France et jusque dans les antas de l'Espagne et du Portugal.»

Spanyolország délkeleti részén Sirét⁴ testvérek által átkutatott prähistorikus telepeken, az amphorákban guggoló halottak mellett szintén e talpcsöves edények fordulnak elő leggyakrabban. Ezek egyikének rajzát adom a 4. ábra alatt. A madridi múzeumban is számos talpcsöves edény őriztetik, melyekről Siret azt mondja: ⁵ «Les specimens les plus remarquables sont les coups à pied».

Az állványszerű talpcsöves edények változata még a hallstatti periodusban is nemcsak fenmaradt, hanem úgy látszik, hogy nagyon kedvencz alak volt.

Magában Hallstattban is előfordultak e talpcsöves edények és pedig agyagból úgy mint a legtökéletesebb kivitelű bronzpléhben. Így a 29. számú hullasírból a bécsi «Naturhistorisches Hofmuseum»-ban van egy agyagból készült talpcsöves pohár kiállítva. Egy ehhez hasonló szintén agyagból készült talpcsöves edénynek rajzát adja Sacken⁶ a xxv. táblának 10-ik ábráján, a bronzból készült talpcsöves edényeknek pedig másik két remek példányát a XXV. T. 1 és 2-ik ábráján. Ez utóbbiak egyikén a talpcső közepén egy nodust találunk. Megjegyzem azt, hogy — mint alantabb látni fogjuk — az agyagból készült talpcsöves edények szárain csakis Felső-Olaszországban, a régi Etruria területein találunk csomókat vagy abroncsokat s ott e csomók nagyon általánosak a talpcsöves edényeken. Feltűnőnek találok e két lelhelyen a talpcsöves edényeknek csomós szárait, de ezzel legkevésbé sem akarok a hallstatti cultura etrusk befolyásának sokat vitatott kérdésébe elegyedni.

Németországban is találunk a hallstatti periodusból származó talpcsöves edényeket. Ezek talpcsöveik után hasonlítanak ugyan a hallstatti periodusnak talpas edényeihez, de már alig az őskori állványszerű alakhoz, mert vagy csak tömör

¹ Conze u. o. pag. 512.

² V. ö. Birch: History of ancient pottery S. 253. Fig. 121. Stackelberg: Gräber der Hellenen Taf. IX. Semper: Der Stiel II. 29. Brogniard et Riocreux: Description méth. du Musée céram. de Sèvres pl. VI. I. Conze után pag. 512.

³ Paul du Chatellier «Les époques préhistoriques et gauloises dans le Finistère» (Matériaux pour l'histoire prim. de l'homme) XXII. Ann. Tom. V. p. 49. 120. 172.

⁴ Henri et Louis Siret: «Les premiers âges du métal dans le Sud-est de l'Espagne» pag. 37. Tab. IV.

⁵ Siret u. o. 88. 1.

⁶ Dr. Ed. Freih. von Sacken «Das Grabfeld von Hallstatt» xxv. 10.

talpon állanak, mint a tescheni¹ (kaláni kerület), ebendorfi (magdeburgi k.),² senftenburgi (Stettin mellett),³ heidenau (Pirnai mellett),⁴ karolathi (Freistadt kerület),⁵ altschauti (Freistadt kerület),⁶ s dobieszewskoi (Posen),⁷ példányok; vagy pedig a belül üres talpcső nagy lyukakkal van áttörve s már azon füstölő edényekhez tartoznak, melyek Németországban általában nagyon elterjedtek s a boroszlói, drezdai s berlini múzeumokban számos példányban képviselvek, így a többi között Kameese,⁸ Zaborowo (Posen),⁹ Kazmierz (Samter kerület),¹⁰ s Nadziejewo (Schroda kerület)¹¹ urnatemetőiből.

Thraciában Papasliban, Philippopolis mellett, számos hullaégetési tumulusban a hallstatti periodusba eső bronz és vas tárgyak között szintén előfordulnak a talpcsőves edények. Nem annyira henger- mint inkább kúpalakú talpcsővek fölött befelé kanyarodó peremmel ellátott tálak vannak, melyek az egész felületen élénk vörös színre vannak festve. A bécsi Naturhistorisches Hofmuseumban van ezekből néhány példány kiállítva.

Csehországban szintén a hallstatti periodusba eső hullaégetési tumulusokban gazdag bronzleletek kíséretében találjuk a talpcsőves edényeket. A prágai múzeumban láttam ezekből több példányt, de ezek is többnyire tömör, alacsony talpcsővön álló tálak. A Paliardi J.¹² által újabban feltárt nagyon érdekes znaimi leletek között is előfordulnak ezek. A stialavitzi (Csehország) leletekből a bécsi «Naturhistorisches Hofmuseum» bir alacsony talpcsőves edényeket, melyek azonban a kőkorszakba esnek. A bronzkorszakból az alacsony talpcsővön álló edényeknek igen szép példányait találjuk a gróf Waldstein-féle¹³ igen fontos gyűjteményben és pedig Sedlec Hurka lelhelyről, hullasírban bronz kard mellett, s Jávorból, hullaégetési tumulusban gazdag bronz fegyverekkel.

Stíriában a Wies¹⁴ környéki tumulusok a hallstatti periodusba eső tárgyaknak nagyon gazdag leleteit szolgáltatták s ezek között tekintélyes számban fordulnak elő a talpcsőves edények. Ezek többnyire alacsony talpakon álló tárgyak, befelé kanyarodó szélekkel. Festést is találunk ez edényeken és pedig graphittal ép úgy mint vörös színnel. Érdekes, hogy e talpcsőves edények alakja még a rómaiak idejében is fentartotta magát azon vidéken. Ugyanis a római kori tumulusokban is találtak ott nagyon számos alacsony talpcsőves tálat, azonban ezek talpcsőve kivétel nélkül háromszög alakban, három helyen van keresztül törve, úgy, hogy ezáltal a talpcső helyett három lapos láb keletkezett s ezeken van a többnyire fődővel ellátott alacsony tál.

Karintiában igen nevezetes leletek kerültek elő a Rosegg¹⁵ melletti tumulusokból. Az összes leletek a hallstatti periodusba tartoznak. A bronzból készült

¹ A berlini «Märkisches Museum»-ban. — ^{2—3} A berlini «Nordisches Museum»-ban. — ⁴ A drezdai múzeumban. — ⁵ A boroszlói múzeumban. — ⁶ Ingwald Undset «Das erste Auftreten des Eisens in Nord-Europa» 66. lap VIII. T. 8. ábra. — ⁷ Undset u. o. 86. l. — ⁸ V. ö. Busching «Heidn. Alterth. Schlesiens» Taf. IX. 6. X. 2. — ⁹ Undset u. o. 67. l. ix. 17. — ¹⁰ Undset u. o. 83. l. — ¹¹ Undset u. o. 85 l. — ¹² Jaroslav Paliardi «Predhistorické památky Král. mesta Znojma» 1889. p. 5. T. I. fig. 15. — ¹³ E remek gyűjteménynek egy része az 1889. congressus alkalmával Bécsben volt kiállítva. — ¹⁴ Radimsky und Szombathy «Urgeschichtliche Forschungen in der Umgegend von Wies in Mittel-Steiermark» (Mittheil. d. Anthropol. Ges. in Wien Bd. XII. p. 178. Bd. XIII. p. 55. Bd. XV. p. 118. Bd. XVIII. p. 77. — ¹⁵ «Mittheil. der Anthropol. Ges. in Wien.» 1881. p. 141.

tárgyak nagy katlanokból, szűrőkből, zablákból, gombok-, tűk- és fibulákból állottak, az agyag edények között azonban jellemzők a magas talpcsőre alkalmazott edények, minők a hallstatti periodusban Alsó-Ausztriában, Karintiában s a tengerpart vidékén gyakoriak. A roseggi leletekből egy igen szép talpcsőves edény van a bécsi «Naturhistorisches Hofmuseum»-ban kiállítva, mely részben zsinorral mélyített díszítéssel bír, a talpcsövet körülfutó szalagokban pedig egymásba kapaszkodó fekvő alakok vannak.

Rovise¹ (Krajna, gurkfeldi járás) hullaégetési leletei között nagyon gyakoriak a talpcsőves edények. Ezek többnyire csak alacsony talpcsővel bírnak, a melyekből nem lapos tálak, hanem mindig öblös edények nyúlnak fel. Ez edények a lausitzi díszítésnek legtypikusabb alakjai közé tartoznak. Az edény öblös része többnyire félkörökkel körülvett csúcsos bütykökkel vagy pedig függőlegesen kidomborodó bordákkal díszített.

St. Margarethen (Krajna). Itt is nagyon gyakoriak a talpcsőves edények. Alakjuk s díszítésük is azonos a többi, hallstatti periodusba tartozó edényekkel. Alacsony talpcsőből öblös edények nyúlnak ki, melyek ép úgy, mint a roviséi edények, félkörökkel körülvett csúcsos bütykökkel, kidomborodó bordákkal, vagy hosszában lapított, orr alakú nyújtványokkal díszítettek, találunk azonban ez edényeken még háromágu vagy félhold alakú nyújtványokat, minők a Terramarékban fordulnak elő. Ezen, alakra nézve egészen egyöntetű edények vagy graphitosak vagy egészen vörösre festettek. Megjegyzendő még, hogy néhány példányon a talpcső kerek lyukakkal van keresztül törve. E talpcsőves edényekről mondja Orsi²: «A S. Margarethen oltre le coppe ad alto piede, sè ne trovarono altre di tipo molto simile a quello delle Terremare, sebbene pin recente³ le quali trovano pure il loro riscontro ad Este». Nagyon számos s igen csinos példányok vannak e talpcsőves edényekből Bécsben a «Naturhistorisches Hofmuseum»-ban kiállítva.

Watsch.⁴ Az ugyanezen periodusba tartozó hirneves watschi leletek között szintén sok talpcsőves edényt találunk. A talpcső ezeknél is alacsony, s az öblös edénynek hasas részén, félkörökkel körülvett csúcsos bütykökön vagy kidomborodó bordán kívül, párhuzamos vonalakkal kitöltött háromszögeket is nagyon gyakran találunk.

Grosslup⁵ hullaégetési tumulusaiban remek sítulákon, sok bronzon s madár-alakkal ellátott fibulákon kívül szintén gyakoriak a talpcsőves edények. Ezek is alacsonyabb talpcsővön álló öblös edények, többnyire vízszintesen lapított peremmel. A díszítés graphitos festésből áll és pedig: párhuzamos vonalakkal kitöltött háromszögekből, x és v alakokból, valamint meanderekből. Deschmann K.⁶ is fontosnak tartja ezeket, miután azt mondja róluk: «Besonders diese Urnen nehmen unsere Aufmerksamkeit in hohem Grade in Anspruch, da sie mit den

¹ E leletekből számos talpcsőves edény van a bécsi «Naturhistorisches Hofmuseum»-ban kiállítva. — ² Orsi «Sopra le recenti scoperte nell' Istria e nelle Alpi Giulie» (Bulletino di Pal. italiana 1885. 120.). — ³ V. ö. Chantre «Études sur quelques necropoles hallstattiens» p. 41. — ⁴ Deschmann-Hochstetter «Praehistorische Ansiedlungen und Begräbnisstätten in Krain» Wien 1879. — ⁵ Mittheil. der Anthropol. Ges. in Wien, 1884. p. 49. (Praehist. Nachgrabungen in Krain im J. 1882.) — ⁶ Mittheil. u. o. p. 53.

fast zu gleicher Zeit bei Este entdeckten, roth und schwarz gezeichneten Urnen, welche Prodocimi¹ der dritten Periode der «Epoca Euganea» zuzählt, ähnlich sind».

Podsemel (Krajna) hullaegetési tumulusai szintén a hallstatti periodusba tartoznak. Itt is gyakoriak az alacsony talpcsövön álló öblös edények, melyek szarvalakú csücsös nyujtványokkal s az oly jellemző domborműves bordákkal díszítették.² A graphitos festés is gyakori ez edényeken.

Skile (Krajna) hullaegetési tumulusaiban a hallstatti periodust jellemző leletek között szintén gyakoriak az alacsony talpcsöves edények. Az alacsony talpcső fölötti edények alakja és díszítése is eltér némileg a többi krajnai talpcsöves edényektől. A talpcső fölötti öblös edényből gyakran magas henger alakú nyak emelkedik ki, melynek tövében picziny fül egyik vagy mindkét oldalán. Ezen alak talán leggyakrabban fordul elő a Lausitzban, csakhogy talpcső nélkül. A díszítés is eltér némikép a többi krajnai talpcsöves edényektől, a mennyiben a párhuzamosan rézsútos barázdák, az egyenes vonalakkal kitöltött háromszögek, a concentricus körök s a halszáлка alakú díszítés a leggyakoribb. Találtatott itt különben olyan példány is, melyen a henger alakú üres talpcsöves, tripos alakban végződő tömör láb pótolja.³

Magyarországon is előfordult a talpcsöves edényeknek azon változata, mely a bronzkorszakban s a hallstatti periodusban oly gyakori és pedig eddig Tökölyben, Sopronban, Marczban és Lengyelen.

A tökölyi talpcsöves edény (10. ábra) alakra és díszítésre nézve már lényeges változást mutat. A felső rész tágas, mély tálból áll, mely kifelé kanyarodó peremmel s egyik oldalán erős füllel bír. A talpcső alacsonyabb, mint a tál átmérője. A tál belseje nagyon csinos kockadíszítést mutat s a kockák a sakktáblához hasonlóan váltakozva párhuzamos vonalakkal vannak kitöltve. E díszítési motívumot a lengyeli bronzkori népnek egyik tálán találjuk. A lengyeli bronzkori néptől is birunk ily alacsony talpakon álló tálakat, melyek szintén a talpcsövön kívül, a tál belsején is díszítvék. E tökölyi talpcsövön már a krétabetétes díszítés alkalmaztatott, de e krétabetétes díszítést már a lengyeli telepnek bronzkori talpcsöves edényein is megtaláljuk. A tökölyi ülő halottak e talpcsöves edényeikkel egy nagy urnatemető közé vegyülten találtattak, mely urnatemetőben vas még nem találtatott. Mindez tehát eléggé bizonyítja azt, hogy e tökölyi talpcsöves tál a lengyeli sírmező prototypusánál jóval ifjabb s a bronzkor kulturájához tartozik.

A sopronyi vurgstalli⁴ sáncz talpcsöves edénye zig-zug vonalakkal díszített s mészbetétesnek látszik. A talpcső szintén alacsony, a fül nélküli tál egyszerű, de befelé kanyarodó peremmel bír, mi a hallstatti csoportba tartozó Maria Rast, Byčiskala stb. tálain jellemző. Különben a sopronyi talpcsöves edénynyel együtt talált többi edénytöredék is a hallstatti csoportnak díszítését mutatja. E talpcsöves edény tumulus alatt rejlő hullaegetési sírban találtatott. A sírokban a bronzokon kívül néhány vasdarabot is találtak, így tűt, torquest és késpengét. A sopronyi talpcsöves edény tehát már ismét későbbi s a hallstatti csoportba tartozik.

¹ Al. Prodocimi: «Notizie degli scavi del mese di gennaio 1882.»

² Több példány van ezekből a bécsi Naturhistorisches «Hofmuseum»-ban.

³ A bécsi «Naturhistorisches Hofmuseum»-ban vannak e leletek kiállítva.

⁴ Bella Lajos: «Ujabb soproni őstelepről». (Arch. Ért. 1889. 358. lap. 16. ábra.)

Marcz (Sopron m.) és Rohrbach községek közötti fensíkon kilencz kis tumulus terült el, melyeket dr. Hørnes Rudolf gráci tanár ásatott fel.¹ E hallstatti periodusba tartozó hullaégetési tumulusok tartalma a bécsi «Naturhistorisches Hofmuseum»-ban van kiállítva s néhány bronz tárgyon, vas karikák- és vas késeken kívül számos edényből áll. Alakra nézve nagyon különbözök ez edények, de gyakoriak ezek között az alacsony talpcsövön álló tálak és edények. Diszítést illetőleg vagy egészen graphittal vannak bevonva, vagy pedig vörös alapra graphit motivumok festettek, mint a hallstatti periodusba eső legtöbb talpcsöves tálon is, melyeknek belső része karczoltos diszítéssel bír s nagyon hasonlók a lengyeli második, bronzkori népnek mészbetéttel diszített néhány alacsony talpcsöves tálához. Ez utóbbiak bővebben leirattak a lengyeli leletekről irt munkámban.²

A tengerpart vidékén ismét nagyobb számban találjuk ez edényeket, ugyanazon nagyon fejlett culturperiodusból, t. i. a hallstatti időből. S. Luciának³ hírneves sírmezőjében 23 példányban van ez edény képviselve. Valamennyi talpcsövön álló befelé kanyarodó peremű tál, melyeknél a talpcső magassága a tál átmérőjének felel meg. A kőkorszaknak állványszerű talpcsöves edényeinél jóval későbbi időt eléggé bizonyítja azon körülmény, hogy S. Luciában kizárólagosan csak hullaégetési⁴ sírokban találjuk ez edényeket, hol a legtökéletesebb bronzok s vaseszközök nagy mennyisége mellett a kő eszköz teljesen hiányzik. A többi edények is a legmagasabb fokú tökélyt mutatják, miután van ezek között számos bronz situla, cista⁵ a situlákhoz hasonló abroncsos edények,⁶ valamint bronz lapocskákkal s ólom pántokkal diszített edények.⁷

A Sta Luciától csak 19 kilométernyire fekvő s azzal valószínűleg egyidejű Karfreit (Caporetto)⁸ necropolisban még nagyobb számban találjuk a talpcsöves tálakat.⁹ Összesen 160 példányt találtak ezekből s a többi edénynek majdnem 18 perzentjét teszik ki.¹⁰ Alakra nézve megegyeznek Sta Lucia példányaival, a mennyiben ezek is elég hosszú talpcsövön álló, befelé kanyarodó peremű tálak. Itt is bronz lemezekkel diszített edények¹¹ társaságában találjuk ezeket.

Midőn az imént említett lelhelyeken oly gyakoriak e talpcsöves edények, szinte feltűnő, hogy az egész közelben fekvő istriai félszigetnek sírmezőiben a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak,¹² annál gyakoriabbak azonban Felső-Olaszországban.

Az imént említett Sta Lucia s Karfreit összeesik Este euganei necropolisnak 2-ik és 3-ik periodusával,¹³ s Felső-Olaszországban ugyanezen periodusban általában nagyon gyakran találjuk a talpcsöves edényeket.

Az olaszországi lelhelyek közül csak néhányat akarok az alantabbiakban elősorolni. Paduában a «Palazzo della Ragione» mellett 6½ méter mélységben

¹ Dr. Rudolf Hørnes. Zweiter Jahresbericht des Grazer anthropologischen Vereins. —

² Sitzb. der Akad. der Wissenschaft. I. Abtheil. LXXXII. B. Dez. Heft 1880. pag. 445. 446. —

³ Dr. Carlo Marchesetti: «La Necropoli di S. Lucia» Tav. II. fig. 16. 17. 18. — ⁴ Bericht über die gemeinsame Versammlung der deutschen und der Wiener anthropologischen Gesellschaft in Wien 1889. pag. 149. — ⁵ Bericht u. o. 151. — ⁶ Bericht u. o. 152. — ⁷ Bericht u. o. 151. — ⁸ Mittheil. der Anthropol. Ges. in Wien 1890. p. 36. — ⁹ Bericht u. o. 150. — ¹⁰ Bericht u. o. 156. — ¹¹ Bericht u. o. 151. — ¹² Bericht u. o. 150. — ¹³ Dr. C. Marchesetti: Die Necropole von S. Lucia (Mitth. d. Anthropol. Ges. in Wien 1889. XIX. Bd. 149.).

akadtak számos, keskeny s hosszú talpcsőre (piedi di coppe), a melyek között egy swastikával díszített agyaggyöngy s az ansae lunataekhez egészen hasonló fülek találtattak, melyeknek felső csúcsán két gomb alakú nyújtvány van, (manico bicornuto). Pigorini¹ irta le e leletet s kimutatta arról, hogy a vaskorszak kezdetéből való. E paduai példányoknál kúp alakú széles talpból keskeny s magas szár emelkedik ki s ennek csúcsán van egy elég mély tál. A magas szár több, vízszintesen körülfutó abroncshoz hasonló kidomborodással bír. Különös eltérést képez e példányoknál az, hogy több példánynak szára egymással ellentett oldalon vízszintes irányban, picziny lyukkal van átfúrva. Nem számosak é lyukak, mint az úgynevezett füstölő edényeknél, hanem rendesen csak kettőt találunk. Pigorini azt hiszi, hogy a picziny lyukakba díszítéseket helyeztek, a mint a bolognai «Stradello della Certosa» lelhelynek némely tárgyain picziny lyukakat találunk, melyekbe tényleg díszítések helyeztetek. Zannoni is egy bolognai talpcsőves tálnak leírásánál azt mondja: «a ha aliquanti fori, nei quali sono posti ornamenti conformati a penderuole».

Az olaszországi talpcsőves edényeket annyira jellemző kisebb edények, melyek abroncsos vagy nodussal bíró tömör, vékony szárazon alkalmazvák² előfordulnak még a veronai³ múzeumban, melyek valószínűleg az euganei dombokból erednek. Prosdoni A.⁴ ad jelentést az euganei necropolisok közül Pelà (in Morlungo) leleteiről, hol 32 hullaégetési sírban, borostyángyöngyök, bronzok és vaspenge között ugyanilyen talpcsőves edények (coppe fittili da lungo piede) találtattak. Ugyanilyenek találtattak még Este⁵ római előtti necropolisáiban, valamint Bolognában⁶ a Benacci és a Scavi de Luca nevezetű telepeken.

Rövidebb szárral s abroncsszerű domborodások nélkül előfordultak Gola-secca⁷ necropolisában (a Lago Maggiore déli részén, a Ticino folyó mindkét partján). Pompeo Castelfranco⁸ a golaseccai necropolisokat két periodusra osztja, a mint a villanovai telep is két periodusra osztatott, melylyel Golaseccát szerző azonosnak tartja. Az első Periodust jellemzik a talpcsőves edények, melyek rajzát 5–7. ábra alatt adom.

A második csoportba tartozó talpcsőves edények fentebb elősorolt analógiáiból azon következtetést vonhatjuk, hogy eleinte csak ez edény felső részének alakja változott, nem lapos tányérokat, hanem különféle alakú edényeket találunk a talpcsőveken. Ez utóbbiak azonban, ha kissé csinosabb alakot nyertek is, még mindig belül üres magas hengerek maradtak. Kaukaszban a Tiflis melletti samatvrovoi példány,⁹ Magyarországon a typologiai fejlődésnek átmeneti időszakába eső lucskai példányok, Sta Lucia, s Felső-Olaszországban a Gozzadini által

¹ Pigorini «Scavi delle Debite in Padova» (Bulletino di Paleth. ital. 1877. Anno 3. No. 2. p. 38–43. Tav. II.) — ² Ha az egyszerű talpcsőves tálaból kifejlődött olaszországi edények, melyek abroncsos vagy nodussal bíró tömör vékony szárazon alkalmazvák, még mindig azon célra használtattak, melyekre az ősi prototypus készült, t. i. áldozati célokra — akkor nagyon lehetséges, hogy a kereszténységnek par excellence áldozati edényei, a kelyhek, is ez ősi tradíciónak köszönik alakjukat. — ³ Bulletino di Paleth. ital. 1877. Anno 3. Nro 2. p. 40. Tav. II. fig. 3. — ⁴ A Prosdocimi «Necropoli Euganee.» (Bulletino di Paleth. ital. 1877. p. 212.) — ⁵ Bulletino u. o. p. 40. — ⁶ Bulletino u. o. p. 40. — ⁷ Bulletino u. o. p. 41. — ⁸ Pompeo Castelfranco «Due periodi della 1-ma Eta del Ferro, nella Necropoli di golasecca.» (Bull. di Pal. ital. Anno 11. 1876. pag. 87–107.) — ⁹ Chantre: Atlas II. LIII.

az Arnoaldi Veli-féle telepen lelt példányok (3—8. ábra) mind azt bizonyítják, hogy t. i. a magas talpcső még mindig jelentékeny részét képezi ez edényeknek s így az még mindég állványnak tekintendő. Sőt van reá eset, hogy Görögországban e talpcső különálló részt is képezett. Conze «Untersatz»-nak nevezi ez állványokat s azt mondja róluk: «Man kann diese Form mit dem Gefässe von London (tafelaufsatzförmiges Gefäss) als gleichartig ansehen, nur darf ein losgelöster Untersatz daraus geworden und damit eine etwas reichere Gestaltung und auch reichere Verzierung eingetreten ist. Unter den Gefässen späteren Stils kommt sie meines Wissens nicht mehr vor. Ganz dasselbe in anderer Technik ausgeführt war das ὑποκρητιδίον σιδήρεον κολλήτωνή das ὑπόθημα oder ὑπόστημα von Eisen, wie ein nach oben sich verjüngender Thurm gestaltet, welches einmal einen silbernen Krater trug, das berühmte Werk des Glaukos von Chios, das Weihgeschenk des Lyders Alyattes zu Delphi.» Először azután ugyanilyen különvált állványok közül két példányt Melos-, kettőt pedig Thera szigetéről, melyek a sèvreszi múzeumban őriztetnek; a párisi Louvre-ból kettőt, a würzburgi egyetemi gyűjteményből egy Piræusból eredő példányt, egy másikat a heidelbergi egyetemi gyűjteményből s ismét néhányat Mykenæből, Rhodusból s Korfuból. De ugyanilyen állványt már ércből is találunk Hallstattban.

A második csoportba tartozó talpas edények későbbi fejlődésében találunk már tömör szárazakat is. Ezek alul kiszélesednek, a középén többnyire nodussal birnak s felül mindég egyformán picziny tálban végződnek. Ez az alak leginkább Felső-Olaszországban fejlődött ki s azon túl csakis nyugaton, a megalithikus emlékekben s Spanyolországban találjuk azt.

A hallstatti periodusba eső példányokat az jellemzi, hogy a talp még mindég üres csövet képez ugyan, de már oly piczire apadt, hogy az edény nagyságának már csak kisebb részét képezi.

Wosinszky Mór.

RÓMAI FELIRATOK ALSÓ- ÉS FELSŐ-PANNONIÁBÓL.

1. Fogadalmi oltár, találatott Ó-Szőnyben, jelenleg a hódmezővásárhelyi ref. gymnasium birtokában; a felirat alsó része le van törve és hiányzik. — M. 0'26, sz. 6'25, v. 0'11 m.

GENIO ·

MENS·S

·G·T·ADI

·EP

Genio | Mens[æ] s(acrum), | leg(io) I. adi(utrix)

. np . . . .

E feliratból csak annyi érthető, hogy valamelyik *asztal* (?) geniusának van szentelve és pedig, miután mindkét széle a kőnek sértetlen a legio I. adi által. Valószínű, hogy ezen asztal vonatkozik valamelyik istenségre, mint a 6120. számú feliratban: DEO · MHDYZEI · MENSAM

| C. MINVCIVS LAETVS | etc., de hogy milyen ezen vonatkozás, azt nem tudjuk.

2. Egy fogadalmi tábla egymáshoz illő két töredéke, mely Ó-Budán találtatott és most a n. múzeumban őriztetik 160/1882, 2. sz. a.

GENIO . V
 II . ADI . P . F . S
 ASOLO . SVM
 CVMC . RICY
 5 FECIT . N
 CAND .
 SVPF
 N //

Genio v[alet(udinarii) leg(ionis)] | II. adi(utricis)
 p(iae) f(idelis) S(everianae) . . . | a solo sum
 [ptu suo] | cum cubicu[lo . . .] | fecit M . . . . . |
 cand(idatus) [d(omini) n(ostri)] . . . | sup f . . .
 n . . .

Ezen felirat Alexander Severus idejéből való, a mint a S(everianæ) elnevezés mutatja és vonatkozik nagyon valószínűleg egy kórházra, *valetudinariumra*; a V betű legalább másra nem enged következtetni, a mint ezt *Domaszewski* megjegyezte.

A *cubiculum*, melyet az illető a kórházhoz hozzá építtetett, egy kis templom vagy kápolnaforma volt, melyben valószínűleg a felirat is fel volt állítva. — A *candidatusra* nézve l. a 6. sz. feliratot.

3. Fogadalmi oltár alsó és felső töredéke homokkőből, és pedig a feliratoknál ismeretlen fajtából, találtatott 1890 nyarán Gyékényes közelében a zákány-dombovári vasut kavicsbányájában, nem messze a zákányi állomástól; jelenleg a nemzeti múzeumban van. A felső rész m. 0'51, sz. 0'38, v. 0'23 m.; az alsó rész m. 0'7, sz. 0'57, v. 0'36.

I O M/X ///
 CVMCATVLINOF
 . VOTM . SOL . ID . MIS .
 TVSCO . E . BASSO . COS .

I(ovi) o(ptimo) m[a]x[imo] | . . . . [C]-
 atu[llus] . . . . | cum Catul[l]ino f[i]l(io)
 votum sol(vit) id(ibus) Mai(i)s, | Tusco
 et Basso co(n)s(ulibus).

E felirat 258-ból való Kr. u. és azért nevezetes, mert azon a vidéken az első római felirat. A lelhely különben is érdekes, mert a kavicsbányában, a melyet elejétől fogva a zákány-dombovári vonal építése óta használnak, tömérdek római cserépedény és pénz fordult elő, a mint arról magam is több ízben meggyőződtem. A pénzekből az ott felügyelő mérnök annak idejében egész gyűjteményt szedett össze, melyet azonban nem tekinthettem meg. Edény darabokat azonban nagy mennyiségben láttam és mint a munkavezető állítja, ilyeneket a munkások folyton ásnak ki, nem ritkán egészen ép darabokat is, a minőt egyet a gyékényesi jegyzőnél láttam. Előfordulnak itt római tégladarabok is, de

kevés számban, magában a kavicsbányában valamint a kukoricza föld-
ken is, de bélyeges, tudtommal, eddig még nem találtatott.

E helyen azonban római telepet nem lehet feltételezni, csak temetőt;
hogy hol volt a telep (esetleg táborhely), azt valószínűleg még ki fogja
a bánya folyton tartó kiaknázása deríteni. A gyékényesiek eddig nem
tudnak arról, hogy határunkban kő- vagy téglatörmelék fordul elő, igen
természetesen, mert Gyékényes határa áradmányos föld, melyet a Dráva
rakott le oda s ez által el is temette a római telep nyomait. Azzal a
kérdéssel nem foglalkozhatunk, vajjon a római út mentén volt-e a gyé-
kényesi telep és esetleg meghatározható-e a neve az Itinerariumokból.

4. Fogadalmi oltár, mely Ó-Szőnyben találtatott egy római tem-
plom romjaiban, a hol számos csontból való *ex voto*, fogadalmi kép is
került napfényre, melyeknek nagyobb része a n. múzeum birtokába
került. A felirat 1890 nyarán Voetter Ottó őrnagy úr által lemásoltatott
és másolata után a n. múzeum naplójába bejegyeztetett; a felirat nagyobb
része tönkre ment, a meglévő töredékeket a komáromi régész. egyeslet
szerezte meg. — Méretek hiányoznak.

I O M P R O S A L V T E D N
I M P C A E S M A V R S E V E R
////////// P F A V G C I V L
M A X I M I N V S C L E G I A · S E V
5 T E M P L V M V I C A L E N I A · S O L O
I N P E N D I I S S V I S C E M E N T O E X
S T R V C T V M
E X V O T O R E S T I T V I T

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) pro salute
d(omini) n(ostri) | Imp(eratoris) Caes-
(aris) M(arci) Aur(elii) Severi | Ale-
xandri] p(ii) f(elicis) Aug(usti), C(aius)
Iul(ius) | Maximinus custos) [a(rmo-
rum) leg(ionis) (primae) a(diatricis)
Sev(erianae), | templum Vic(i)aleni a
solo | inpendiis suis cemento ex |
structum | ex voto restituit.

E feliraton, mely Severus Alexander uralkodása alatt 222—235
készült, az uralkodónak neve ki van törölve, de azért mégis teljesen
olvasható; a leg. I. adi. nevében azon változás mutatkozik, hogy a szo-
kásos *p(ia)* *f(idelis)* elmaradt, mint a 4312. számú feliratban.

A templom, mint a felirat mondja, eredetileg faragott kövekből,
cemento, volt építve és idő folytával dűledezvén, C. Julius Maximinus
által restauráltatott. A templom neve nem okozhat sok nehézséget;
nem lehetett más, mint egy utcának, illetőleg városrésznek, *vicus*,
temploma.

Figyelemre méltó ama centurio neve is, mely a templomot kitata-
roztatta: *C. Julius Maximinus*; ez volt Alexander Severus utódjának
a neve is, a ki ennek meggyilkolása után jutott a trónra. Teljes neve
ugyan *C. Julius Verus Maximinus* (v. ö. az 5742. sz. feliratot), de az
rövidebb alak, *Verus* nélkül szintén fordul elő, pl. Vict. Caes. 25.
Nagyon valószínű, hogy e feliratunk csakugyan a későbbi császárt
említi, mert az ú. n. Capitolinus is azt beszéli róla, hogy alacsony szár-

mazású volt, atyja *gót*, anyja *alán* volt, tehát ő maga barbar eredetű. Hogy ez képtelenség, azt mindenki tudja, a ki szem előtt tartja, hogy abban az időben a melyben Maximinus kezdett szolgálni, Septinius Severus alatt, csak *római polgár* szolgálhatott a *legioban*, de nem barbar; ez legfeljebb cohorsban vagy alában szolgálhatott. Későbbben, különösen a negyedik században, a külföldi barbarok nagy számmal állottak be római szolgálatba, és Capitolinus, a ki nagy Constantinus idejében írt (v. ö. 1. f.), mint a bevezető sorokban mondja, tényleg azonban mindenesetre későbbben, a saját korának szokásait is antedatálja, mint más esetben is. Azért azon állítása, hogy Maximinus barbar eredetű nem érdemel hitelt és így nem is ellenkezik azon felfogásunkkal, hogy Maximinus, ha legioban szolgált, római polgár volt. Nehézséget okoz azonban Maximinus előléptetése. Capitolinus szerint már Caracalla alatt centurio volt «*ordines duxit centuriatos*» (4. f.), Macrinus alatt nem szolgált (ú. o.), Elagabal alatt tribunus lett (5. f.), Alexander Severus pedig a *latus clavus*-sal, senatori ranggal ruházta fel (u. o.). Mindazonáltal tekintetbe véve Capitolinus megbízhatlanságát, legalább is valószínű, hogy a mi feliratunk ugyancsak Maximinust mint cust. arm. említi Alexander Severus uralkodása alatt, és feltehetjük, hogy csak ezen fejedelem alatt jutott a legmagasabb katonai rangba. (A feliratot közölte Kubitschek Arch. epigr. Mitth. XIV. 131. l.)

5. Fogadalmi oltár, találatott Ó-Szőnyben, jelenleg a hódmezővásárhelyi ref. gymnasium gyűjteményében. — M. 0'67, sz. 0'62, v. 0'37.

I · O · M
C · MARCIVS
VERVS
DEC · MBRG
5 CV · S · L · M ·

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) | C(aius) Marcius | Verus |
dec(urio) m(unicipii) Brig(etionensis) | v(otum)
s(olvit) l(ibens) m(erito).

6. Fogadalmi oltár mészkőből, mely valószínűleg Aquincumban vagy környékén találatott; jelenleg Esztergomban a primási gyűjteményben van felállítva. — M. 1'2, sz. 0'6, v. 0'4 m.

/////////
REGINE
AVR · RES · ECTS
VET · LEG · II · D ·
EX VOTO POSVIT
5 ARAM
D · D
AGRICOLA
ECLEMETINO
COS

Az oltár párkánya meg van sértve és azért nem olvashatni rajta a betűket, melyek eredetileg az első sort képezték, t. i. [I(ovi) o(ptimo) m(aximo) et Iunoni]. — Ugyanezen Aurelius Respectustól való a 20. számú felirat is. — Agricola és Clementinus 230-ban voltak consulok.

7. Fogadalmi oltár találtatott és lemásoltatott a 26. számú sírfelirattal együtt.

SEPT·PIP
MANVS
CANDI
D·N
5 PROSSA
VSLM

[I(ovi) o(ptimo) m(aximo) ?] | Sept(imius) | [F]ir-
m[i]anus | candi(datus) | d(omini) n(ostri) | pro
s(alute) sua | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

A *candidatus d(omini) n(ostri)* csak Septimius Severus óta fordulhatott elő, a kinek hivatalos címei közé a *d. n.* is tartozik; Firmianus gentiliája: *Septimius* is azt bizonyítja.

A *candidatus* a császár által ajánlott senatori családból való olyan férfi, a ki ezen ajánlás által egy hivatal elnyerését biztosan várhatta. Az ilyen *candidatus Caesaris*, vagy *candidatus imperatoris* stb. nevet viseltek.* De ugyanazon elnevezés alkalmaztatott azon fiatal senatori ranggal bíró emberekre is, kikre a principis a senatus jegyzőkönyveinek őrizetét bízta s kiknek hivatalos címe *curator actorum senatus, ab actis senatus, ab actis imperatoris*; ezek Antoninus Pius óta e hivatallal együtt a curulisi *ædilitas*ra lettek ajánlva, illetőleg megválasztva és ilyen *candidatus* lehetett *Septimius Firmianus* is. De meg lehet, hogy *quæstor* volt, a kik közül «*quidam sunt qui candidati principis dicebantur, quique epistolas eius in senatu legunt*» (Dig I 13, 1, 4.).

8. Fogadalmi oltár, mely Ó-Budán találtatott és már régóta a Pfeffer-féle házban (Diana-fürdő) őriztetik. Kiadta már Mommsen III. 3467. sz. a. de hibásan.

LIBEREI
AVGCI
SINECASE
XVIR·COL·AQ
5 PRO·SE·EI SY
IS·V·S·L·M

sic

Liberei (= Libero) | Aug(usto) C[l(audius)] | S[e]-
neca, se | xvir col(oniae) Aq(uincensis | pro se e[t]
su | is, v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

sic

A *sexvir Augustalis*-ra vonatkozólag v. ö. Mommsen R. St. R. III. k. 454. l.

9. Fogadalmi oltár mészkőből, találtatott Ettyeken (Fehérm.) a káp-

* Mommsen R. St. R. I² 884. k. 1.

talán földjén körülbelül 1880-ban; jelenleg a faluban van Sommer József udvarában (181. sz.) mint asztalláb felállítva. — M. 0'44, sz. 0'36, v. 0'26.

LIBEROPATR I

ET LIBERÆ

PRO SACL

AVMAR

CILETIVL

MARCELL

IVSLM

Libero patri | et Liberae | pro sa(lute) Cl | au(di)
Mar | c[e]l[l(i)] et Iul(ii) | Marcelli, v(otum) s(olvit)
l(ibens) m(erito).

E felirat egyszerű, magyarázatra nem szorul; csak azért tekinthető érdekesnek, mivel az első, mely Ettyeken előfordult. A rómaiaknak azonban még más nyomai maradtak e helység közelében. A faluhoz délnyugotra van egy kis völgyforma mélyedés és ebben egy igen bő vizű forrás, mely kútformára van befoglalva. Ennek közelében emelkedik a kalvária-hegy, melyen, habár nem szokták szántani, sok edénydarab volt található, de még sokkal több a kalvária felett egy kis fensíkon, mely régebben egészen szőlővel volt beültetve. Ennek művelése közben nagy mennyiségű cserépdarab, kő- és vakolattörmelék, római téglatöredékek kerültek napfényre és a kapa ezeket mind apróra törte. Még terra sigillata darabokat is találtam. A hol a szőlő kipusztulása után másra használják a földet, ott a szántás következtében újból nagyobb tömeg omladék került felszínre és a szőlők felett lévő úton igen sokat hánytak össze.

Ugyan ezen a helyen a helybeli orvos elbeszélése szerint a föld alatt nagy kiterjedésű falak lappanganak, melyek a szántást sokszor akadályozzák, és eső alkalmával a vízmosásokban római pénzek is fordulnak elő, melyekből az orvosnál néhány darabot láttam.

Ezek szerint kétségtelen, hogy ezen a helyen római telep volt, és pedig nagyon valószínűleg táborhely; a római nyomok körülbelül 20 holdnyi területen fordulnak elő és ilyen kiterjedésű magán telepet aligha építettek azok. Bélyeges téglát nem találtam ugyan, mert a törmelék általában igen apróra van zúzva, de ez nem szól azon feltevés ellen, hogy itt római castellum állhatott. Hogy milyen korból való, arról más alkalmával fogok szólni.

10. 11. Két fogadalmi oltár mészkőből, taláztatott Zsámbék közelében a szőlőkben, nem messze a híres templomtól, egy domborművel együtt, mely a két felirat között állott és a Mithras tiszteletre vonatkozik. E dombormű a 9. számú felirattal együtt Zsámbékon van Faul Antal házában, a dombormű a falba van illesztve, a feliratos kő küszöbnek szolgál; a 10. számú felirat Taferner János présházában van a Zsám-

béktől Tök felé vezető út mellett. — A 9. sz. m. 0'88, sz. 0'35, v. 0'1 m., a 10. sz. m. 1'03, sz. 0'42, vastagságát nem mérhettem meg, mivel a kő egy nagy kád alá van téve.

S O L I · S	I N V I C
/ / / / /	T O D E O
/ / / / /	
/ / / / /	

E két felirat az első, mely Zsámbékon találtatott, ámbár nem az első római nyom a helység határában; már Hæufler (Skizzen I. 75. l.) említi, hogy a piacon lévő kőhídon két római kő létezik, és Rómer hivatkozva Vahotra (Jk. XII. 173. l.), szintén említ Zsámbékon lévő római követ.

Ezen római nyomok összefüggenek azokkal, a melyek a szomszédos Tök határában előfordultak és pedig igen nagy számmal; ezekről szintén tudott Rómer (Jk. XII, 167. l.). Bővebben értesültem e dolog felől K. Vásárhelyi Géza barátom által, kinek birtokában van azon dombormű, melyet Ziehen Gy. e folyóiratban (X. k. 423. l.) ismertetett, de tévesen állította, hogy ama dombormű Tinnyén találtatott; ezt maga Vásárhelyi ásatta ki Tökön felül, a perbáli út mellett.

Tök határában, a faluhoz délkeletre, a töki malom közelében szintén római nyomokat ismert Rómer («László Sándornál egy nagy darab követ a *desertui* földből a malom táján, budai hídnál,» u. o.) és ama nagy kő még most is megvan László S. házánál, a hol az ajtó előtt lépcsőfoknak van leásva. László azt a dülöt, a hol a követ találta, *Rosz tó*-nak nevezte és egyszersmind arról is értesített, hogy a dülő egyes részeinek gazdái már igen sok követ hordtak be a faluba, egy-egy ember 16—25 szekérre valót, s ezenkívül igen sokat hánytak ki az útra. Vásárhelyi barátommal e dülöt megvizsgáltam és már az oda vezető pátyi úton, néhány száz méter hosszúságban, mutatkoztak a kihányt kődarabok és ezek között római peremes téglá is. Magán a dülőn hasonlóképen igen sok a kő és téglá, de a sok szántogatás következtében összetörve. E tégladarabok közt volt egy bélyeges is (IIAD töredékes bélyeggel, és ez azt mutatja, hogy e hely a rómaiak által katonailag volt megszállva, tehát táborhely volt. Kiterjedése nem lehetett csekély, mert a római nyomok 30—40 holdnyi területen fordulnak elő.

12. Fogadalmi oltár mészkőből, találtatott 1890 nyarán Ó-Budán, csatornaépítés alkalmával a Flórián-téren, jelenleg a Kreml-malom udvarán őriztetik. Felső része töredékes, de úgy látszik, nem hiányzik semmi a betűk felső szélén kívül; az írás inkább uncialis, mint scriptura quadrata. — M. 0'27, sz. 0'23, v. 0'18.

DEOSICAN
OVOJVCIB
IESSOVI
EQOEGITILX

Deo Sican | o votu(m cib | i[l]es(?)) solvi, | ego leg-
(ionis II ?) Ita[l(icae) X.

Deus Sicanus-t nem ismerünk, talán *Silvanus*-t akart írni. A következő szavakban talán azt akarta az illető mondani, hogy ő fogadalmát teljesítette és pedig mint *civilis* (?), a mit katona korában tett. A *legio II. Italica*, Septimius Severus alatt vagy után Pannoniában táborozott, a mint a n. múzeumban lévő bélyeges téglák mutatják. Különben a felirat értelmezése éppen nem kielégítő.

13. Fogadalmi oltár mészkőből, találtatott Ó-Szönyben, jelenleg Hód-Mező-Vásárhelyen a ref. gymnasium gyűjteményében. — M. 0'36, sz. 0'22, v. 0'16 m.

ILVAN
DOMES
PELIV
EVPRO
5 PES
V.S.L.M

[S]ilvan[o] | dōmes(tico) | P(ublius) | (A)eliu(s) |
Eupr[e] | pes, v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Eupropes áll Euprepes helyett, tévesen.

14. Kis fogadalmi oltár apró betűkkel, mely Ó-Szönyben találtatott és most a primási gyűjteményben Esztergomban őriztetik. Felső része és bal oldala le van törve és hiányzik; anyaga mészkő, m. 0'17, sz. 0'13, v. 0'12 m.

VOCONIVBE
IRIVOTVM
RVNT

E töredékben csak a két utolsó sor érthető: *votum* [posue] *runt*; a második sorban valami név rejlik: *Voconi* vagy ilyesmi.

15. Fogadalmi oltár töredéke, találtatott 1889-ben Laczházán a ref. paplak fundamentomában és elszállítatott K.-Szt.-Miklósra, a hol a ref. gymnasium udvarában van felállítva. — M. 0'45, sz. 0'46, v. 0'15 m.

5 IATVRVS.ET.
CEPICETIAVS
CL.SPLENDIDIS
IQ.DEDICATA
LN.MAXIMO
LOCOS

... M(arcus?) | Maturus et | [Au]-
r(elius) Epictetianus | [duumviri]
col(oniae) splendidis[simae] | Aq(uin-
censis) dedicata | [a.d.... i]un-
(ias) Maximo | [et]... io co(n)s(u-
libus).

Aurelius Aepictetianus előfordul mint Aquincum decuriója és mint a provincia egyik papja, sacerdotalis, a Békásmegyerből való hármás feliraton. Ezen hiányzik a datum, a mi feliratunkból sem lehet azt megállapítani, mivel Maximus nevű consul több volt. Hogy ezen oltár csak aquincumi eredetű lehet, azt nem is kell bizonyítani.

16. Sírtábla, mely eredetileg Kékkúton találtatott, a hol Rómer lemásolta; innen 1890-ben elszállíttatott Alsó-Dörgicsére (a Balaton mellett) Hertelendy úr által, s legközelebb a n. múzeumba fog bevitetni. A felirat lemásoltam főtiszt. Récsei Viktor tanár úr pacskolatáról. — A felirat felső része jelenleg hiányzik. V. ö. C. I. L. 3135.

N
 ET ALBANIAE
 MAXIMÆ CO
 ET ANTONAE
 MA/IMINAE FIL
 5 DEF A XXV
 H · S · E

17. Sírkő mészkőből, találtatott Esztergom közelében a 23. számú felirattal együtt s egy helyen őriztetik. — A kő felső része le van törve, de azért látható még egy lovagnak és lónak alsó része. — M. 111, sz. 062, v. 022 m.

CALMENVVS·S'IND

/ F A X X V T P

OSVEROTFIL

E R E D D S. sic

C. Almenus Sind. . . | f(ilius) an(norum XXV,
 t(itulum) p(osuerot fil(ii) | [h]ered[e]s.

18. E feliratos kő, melyről Wolff az Egyet. philol. Közlönyben (II. 53) és Mommsen (Eph. Ep. II. n. 1060) írt, jelenleg is még Albertiban van a gróf Szapáry-féle parkban egy kis kápolnába, mely mesterséges rom, befalazva, a hol a múlt év nyarán magam és az idén is kora tavasszal Domaszewskivel megvizsgáltam és leírtam.

A kövön, melynek magassága 181 m., szélessége 076 m., eredetileg csak egy felirat volt, melyet már Wolff után Mommsen (i. h.) közzé tett; eltérés csak annyiban van, hogy egynehány pont hiányzik és hogy az ötödik sorban nem DE, hanem DF áll, a nyolczadikban nem AVE, hanem AVR, a mint azt már Mommsen sejtette.

Ezen felirat felett, néhány domborművű alak van, egy férfi, egy nő és egy fiú és ezek felett az aetomában egy koszorú vagy rózsa. Az említett alakok fejei és az aetoma között azonban egy második és pedig teljes felirat van bevésve, vagy jobban mondva bekarcolva, a melyből Wolff csak az utolsó sort olvasta és ezt is hibásan. E felirat a következő:

Memoria(e) Anestasio(?)
et Dekousani | et Beni-
ami et filio nostro |
Istheos.

Az itt előforduló nevek közül a harmadik, *Beniami* nyilván sémi hangzású és *Benjamin* névhez hasonló, habár ezzel nem egyezik jelentésre nézve, ha csak fel nem tesszük, hogy az utolsó betű, N, tévedésből elmaradt. Az első név lehetett talán *Anastasios*, de ez sem bizonyos; a másodikra nézve éppen semmit sem mondhatunk, mert hozzá hasonló nevet: *Dekousani* nem ismerünk. Az utolsó szó: *Istheos* semmi esetre sem lehet εἰς θεός, hanem az annak a fiúnak a neve, a kinek szülei *Anastasios* és *Dekousani* voltak.

Azt csak röviden jegyzem meg, hogy az eredeti római felirat fölé írt második felirat zsidó családra vonatkozik; ez kitűnik a hét ágú gertyatartó használatából, mely a zsidók symboluma volt. Habár némelyek azt tartják, hogy az első keresztényeknél is azt használták symbolumnak, azért az albertii kövön lévő már csak azért sem lehet keresztény symbolum, mivel a felirat későbbi időből való, a mikor már a X és P, esetleg az A és Ω használtattak symbolumoknak.

Keleti eredetre végtére vall az írás is, a mely nem római, hanem görög, a mint azt pl. a syriai feliratoknál használták.

19. Nagy sírláda mészkőből, taláztatott Ó-Szőnyben, jelenleg a hódmezővásárhelyi reform. gymnasium birtokában. — H. 2'23, m. 0'72, sz. 0'65 m.

D M
M·AR·EMERITO·DOM·SERGIA·KAR
NVNTO·S·LEG·I·D·ARELIA·MAXIMAE
FILIA·F·ÆLIA·FANSTINA·VXOR
HEREDES
F C

Aurelius Emeritus szülővárosa Carnuntum volt, mely a tribus Sergia-hoz tartozott; itten a legio XIV. gemina nak volt tábora és ha Emeritus nem ezen legióban szolgált, hanem a brigetioi i. adi-ban, akkor ezt abból érthetjük meg, hogy ő mint centurio, római szokás szerint,

más legióhoz igen könnyen mehetett át. Azt a körülményt, hogy a legio XIV. gemina-ból a I. adi-ba lépett át, nem tarthatjuk bizonyítéknak arra, hogy abban az időben Brigetio még Felső-Pannoniához tartozott.

20. Sírfelirat, találatott e század első felében Ó-Budán, valószínűleg sírládán. Az eredeti azóta elveszett, de annak másolatát birom tek. Grosschmid Gábor ny. törv. bíró úr (Zombor) szivességéből, kinek atyja készítette e másolatot. — Méretek hiányoznak.

IN MEMORIA AVRELIANI NERVINI AD
D VLESCENTIS NEPOTIS AETATE INTE M
GRA QVI VIXIT AN N XVIII AVRE
LCRISPVS DEC COL EQVAESTORAVN
5 CVLVS

A felirat 4-ik sorában hibás a másolat: EQVAESTOR nem állhatott a kövön, még akkor sem, ha megengedjük, hogy E áll E (*et*) helyett; mert quæstor abban az időben, a mikor Aquincum már colonia volt, nem volt,* és viszont, ha quæstor lett volna, akkor ez csak Septimius Severus előtt lehetett volna. Bizonyosan a COL után oda volt írva Aquincum neve is és még valami más, a mi Aquincumra vonatkozott. — A sor végén és az ötödik sorban *avunculus* helyett áll *aunculus*. V. ö. e folyóirat x. k. . . . l.

21. Sírfelirat mészkőből, mely már a század elején a vörösvári templom falába volt berakva, s Katancsich számára másoltatott le egyik barátja által, mely másolat kiadatott Geogr. I. 422, de a hézagok és törések megjelölése nélkül. Épen így írta le Römer, és így adta ki Mommsen III, 3627. sz. a. — A felirat felett négy mellkép (protome) van, alattuk a közepén egy triplos, ettől jobbra egy férfi, balra egy nő alakja. — Méreteket elfelejtettem följegyezni.

AVR. ESPECTVS. V. LEG. II. AD
P.F.M. SVS. HONESTA. MISSIONE
E. AVR. ANVARIAE. CONIVGI
EIVS. T. AVRELIIS. RESPECTINO
E. SVPERO. FILIIS. E. AVR. SVPERÆ
FILIAE. VS. VIVI. SIBI. POSVERVN
E. SEPT. I. RIO. QVOND. PARI
E. SEPT. QVI. T. QND. MARI. E
SEPT. MARTINO. Q. Q. T. IT
IN. LEG. II. S. S. F. ANNV. I. E. T.
DVBITATO. Q. QVIMILITAN
IN. LEG. S. S. F. ANNOS. III
QVINTIANO

Aur(elius) [R]espectus vet(eranus) leg(ionis) (secundae) ad(iutricis), | p(ia) f(idelis) m[is]sus honesta missione | et Aur(eliae) [L]anvariae coniugi | eius et Aureliis Respectiano | et Supero filiis et Aur(eliae) Superæ | filiae e[i]us; vivi sibi posuerunt | et Sept(imio) [L]anuario quond(am) patri | et Sept(imiae) Qui[nt]ae [qu]ond(am) matri et | Sept(imio) Martino q(uondam) q[ui] militavit | in leg(ione) II s(upra) s(crypta) p(ia) f(ideli) annum (unum) et T(ito?) | Dubitato q(uondam) qui militavi[t] | in leg(ione) s(upra) s(crypta) p(ia) f(ideli) annos III [et Sept(imio?)] | Quintiano . . . .

* V. ö. Marquardt I. 167. l.

E felirat szerint Aurelius Respectusnak szülei voltak Septimius Ianuarius és Septimia Quinta, fiai Aurelius Respectianus és Aurelius Superus, leánya Aurelia Supera; feltűnő tehát, sőt rendellenes, hogy Respectus sem atyja, sem anyja után nem neveztetett, holott gyermekei mind tőle vették a gentiliciumot: *Aurelius*. Igaz, hogy a császárság alatt, kiváltképen a harmadik század elején, a neveknél sok szabálytalanság fordul elő, de megvallom, arra nem tudok esetet, hogy valakinek nevében nyoma ne lett volna annak, hogy miképen nevezték atyját. — Septimius Martinus, ki szintén a második legio adi.-ban szolgált, Septimius Ianuariusnak volt rokona, esetleg fia, tehát testvére vagy nagybátyja Aurelius Respectusnak. — Hogy ki volt az a Dubitatus, azt nem is sejthetjük; a T. a 10. sor végén semmi esetre sem lehet prænomen, mivel ezen időben a prænomen használata nem igen volt szokásos (v. ö. Marquardt VII. k. 23. l.), úgy, mint a régi időben, és különben is az egész feliraton prænomen nem fordul elő. — Quintianus végre Sept. Quinta-nak lehetett testvére, kinek atyja talán Quintus nevet viselt, mely, habár eredetileg prænomen, mégis mint cognomen is fordul elő (v. ö. Wilmanns 1570., 1640., 2438., 2440., 2588. sz.).

A feliratot megnevezett férfiak közül hárman katonák voltak, a negyedik Quintianus valószínűleg szintén az volt, csak Respectianus és Superus nem szolgáltak a legióban, a mint látszik, azért, mert még nem érték el a törvényes kort.

22. Sírláda, tetejével együtt, mely Ó-Szönyben találtatott, jelenleg H.-Mező-Vásárhelyen a ref. gymnasium gyűjteményében őriztetik. — M. 0'6, h. 2'03, sz. 0'78 m.

D M
sic AVRFLIA VERA
AVRELIOARRIANO
COIVGICARISSIMO

E feliratban a második sorban AVRFLIA áll, tévesen AVRELIA helyett.

23. Sírköő mészkőből, mely az 1890. év tavaszán Esztergom köz-
lében, a téglavető mellett találtatott és onnan a primási gyűjteménybe,
Esztergomba szállítatott. — A felirat felett, mely igen rossz betűkkel
van írva, koszorú van vésve, alatta öt oszlopon nyugvó oszlopcsarnok. —
M. 1888, sz. 0.58, v. 0.22 m.

BUTTONIROM
ANFANNIXX
PATER
POSIT

Buttoni Romane | f(ilio) ann(or)um IXX (?) | pater
pos[u]it.

24. Sírkő mészkőből, taláztatott a 14 és 30. számakkal egy helyen és együtt is őriztetik. A felirat felett egy nőnek mellképe van; a felirat alsó része csonka. — M. 1'07, sz. 0'56, v. 0'19 m.

FABRICIA	
VELOCIS	
LIB·ANN·XX	Fabricia Velocis lib(erta), annorum XX, h(ic)
HSE	s(ita) e(st); bene mer(enti) fe(cit) [patronus ?].
5 BENEMER·	

25. Sírláda mészkőből, taláztatott Ó-Budán 1882-ben a Filatori-gát felhányása alkalmából a felásott római út mellett; jelenleg a nemzeti múzeumban van 13/82, 96. sz. a. — M. 2'35, h. 1'16, sz. 0.86 m.

D·T·FL·CRISPINI·M	D(is) m(anibus) T(iti) Flavii Cri-
DEC·MVN·BRIG·EQ·PVB	spini, dec(urionis) mun(icipii) Brig-
ET·VLP·GEMELLINAE	(etionensis), eq(uo) pub(lico) et
MATRIS·EIVS	Ulp(iae) Gemellinae matris eius,
5 T·FL·EVTYCHES	T(itus) Fl(avius) Eutyches libertus
LIBERTVS·ET·HERES	et heres.

Fl. Crispinus, ki Brigetio polgára s egyszersmind tanácstagja volt, úgy látszik, állandóan lakott élete legalább utolsó éveiben Aquincumban, természetesen mint *incola* és nem mint *civis*; azért szülővárosa iránti kötelezettségei nem változtak, a mint a római községi rendszer nem is engedhette volna. — Hogy római lovagi ranggal bírt, az kitűnik azon kitételből, hogy *eq(uo) pub(lico)*.

26. Nagy sírkő mészkőből, mely a 23. számú felirattal egy helyen taláztatott és vele együtt őriztetik. A felirat a kő felső szélén van, alatta a közepén egy hétágú gyertyatartó van bevésve. — M. 1'48, sz. 0'78, v. 0'12 m.

MEMOPIA IVDATI PATIR	Memoria(e) Iudati pat[ris], me-
MEMOPIA KACE TE	moria(e) Kasete Eul . . .
EYA	

A második sor végén az utolsóelőtti betű I is lehet, vagy L. — A nevek nem rómaiak, az első *Iudati* nyilván zsidó eredetű, és a második *Kasete* talán szintén az. A felirat különben is zsidókra vonatkozik, a mint az alatta lévő hétágú gyertyatartó mutatja, mely Krausz szerint a zsidók symboluma volt. V. ö. a 17. számú feliratot.

27. Sírfelirat, taláztatott a mult század vége felé Ekelen (Komáromm.) és lemásoltatott 1787 körül Magyary Kóssa István által; ennek Tápio-Szt.-Mártonban hasonló nevű utódjánál lévő jegyzeteiből kiírta Thaly Kálmán orsz. gyűl. képviselő úr, kinek szivességéből a másolatot közölhetem.

E feliratot következőképen lehet kiegészíteni:

D M
I V L I O S E R E N O
I L E P A D · S T
I · X X · W I
5 A N N O S · X L V I · I V L
R V / I N A C O N I V X
E T T E R E N T I V S
F · C ·
E . P . V . I . C . E I V S

D(is) M(anibus) | Julio Sereno | [m]i[l]iti?) le-
[g(ionis) I] ad(iutricis st[i] | p(endiorum) XX, vi-
[x(it)] | annos XLVI; Jul(ia) | Ru[f]ina coniux |
et Terentius ... | f(aciendum) c(uraverunt).

Terentius neve után hiányzik a cognomen, ha csak ez nem áll *Serenianus* helyett, a mely esetben, a mint úgy is valószínű, Serenusnak fia volt és ki volna egészítendő [*f(ilius)*].

Az utolsó sor nemcsak érthetetlen, hanem tökéletesen felesleges, miután a felirat a 8. sorral be van fejezve és utána nem következhetik semmi. Csak azt a lehetőséget lehetne még felemlíteni, hogy a 8. sor áll a 9. sor helyett és megfordítva, és akkor egyszerűen ki lehetne egészíteni: [h]er[edes] eius, a mi épen bele illenék az összefüggésbe.

28. Sírtábla puha, törékeny mészkőből, taláztatott Ó-Szönyben és innen H.-Mező-Vásárhelyre szállítatott, a hol a ref. gymnasium gyűjteményében őriztetik. A táblán törés van, mint a másolata mutatja, de azért teljes. — M. 0'63, sz. 0'68, v. 0'08 m.

D M
E T P E R P E T V A E S E C
V R I T A T I · A E L I S
A B I N I R E C V A R I L E G I A D
5 P L O T I A V L P I A C O
N I V G J
F C

D(is) M(anibus) | et perpetuae sec | u-
ritati Aeli(i) | S | abini Recuari [c(en-
turionis?)] legionis (primae) ad(iu-
tricis); | Plotia Ulpia | co | niugi |
f(aciendum) c(uravit).

A felirat, a betűk alakja és a «*perpetuae securitati*»-féle kitétel után ítélve, a harmadik századba való. A negyedik sorban *Recuarius*-nak tiszti fokozata hiányzik, azt hiszem inkább *centurio* mint *miles* lehetett. — A Recuarius név más helyen legalább tudtommal nem fordul elő.

29. Sírtábla, taláztatott Ó-Szönyben, jelenleg H.-Mező-Vásárhelyen a ref. gymnasium gyűjteményében. Jobb oldalán le van törve. — M. 0'52, sz. 1'00, v. 0'45 m.

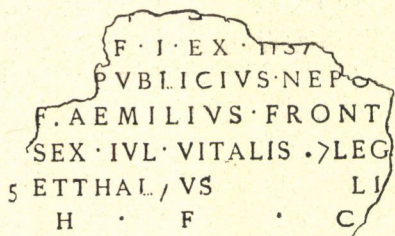
M E M O R I E
Q V I · V I X I T A N
V R C V N I A M A

Memori(a)e V[al(erii?)...] | qui vixit ann[os] |
.... Urcunia ma[ter] .... [pos(uit) ?].

Urcunia neve előttem ismeretlen.

30. Sírkő mészkőből, találatott a 14. számú felirattal együtt Laczházán és K.-Szt-Miklóson azzal együtt őriztetik. — M. 0'8, sz. 0'72, v. 0'16.

... f(ieri) i(ussit) ex (sestertium)
m[il(ibus)]... Publicius Nepo[s et] | ...
Aemilius Front[o et] | Sex(tus) Julius
Vitalis (centurio) leg(ionis) [II.
adi(utricis)]... | et Thal[us] li[b(ertus)]
h(eredes) f(aciendum) c(uraverunt).

A felirat hiányzó részében meg volt nevezve a halott, kinek végrendeletéből bizonyos összegben valamit, a mi szintén meg volt a feliraton jelölve, el kellett készíttetni és ezen végrendekezést az örökösök végrehajtották. Az örökösök egyike, Vitalis centurio volt és miután a felirat Aquincumból való, minden valószínűséggel a leg. II. adi-ban.

31. Felirat töredéke, találatott a 26. számmal együtt, Ekelben (Komárommegye).

... ARIÆ VITAL
ORIBVS VITA
ISCI AD
VENNA

E feliratban csak az első sort lehet biztosan kiegészíteni: [Ianu]a-
riæ Vital[i], a többi bizonytalan.

32. Sírláda töredéke mészkőből, mely Esztergomban, a primási gyűjteményben őriztetik; valószínűleg Esztergom közelében találatott. — M. 0'75, sz. 0'89, v. 0'44 m.

MA
IAE
ITA
AV
5 TIR
NV
EX

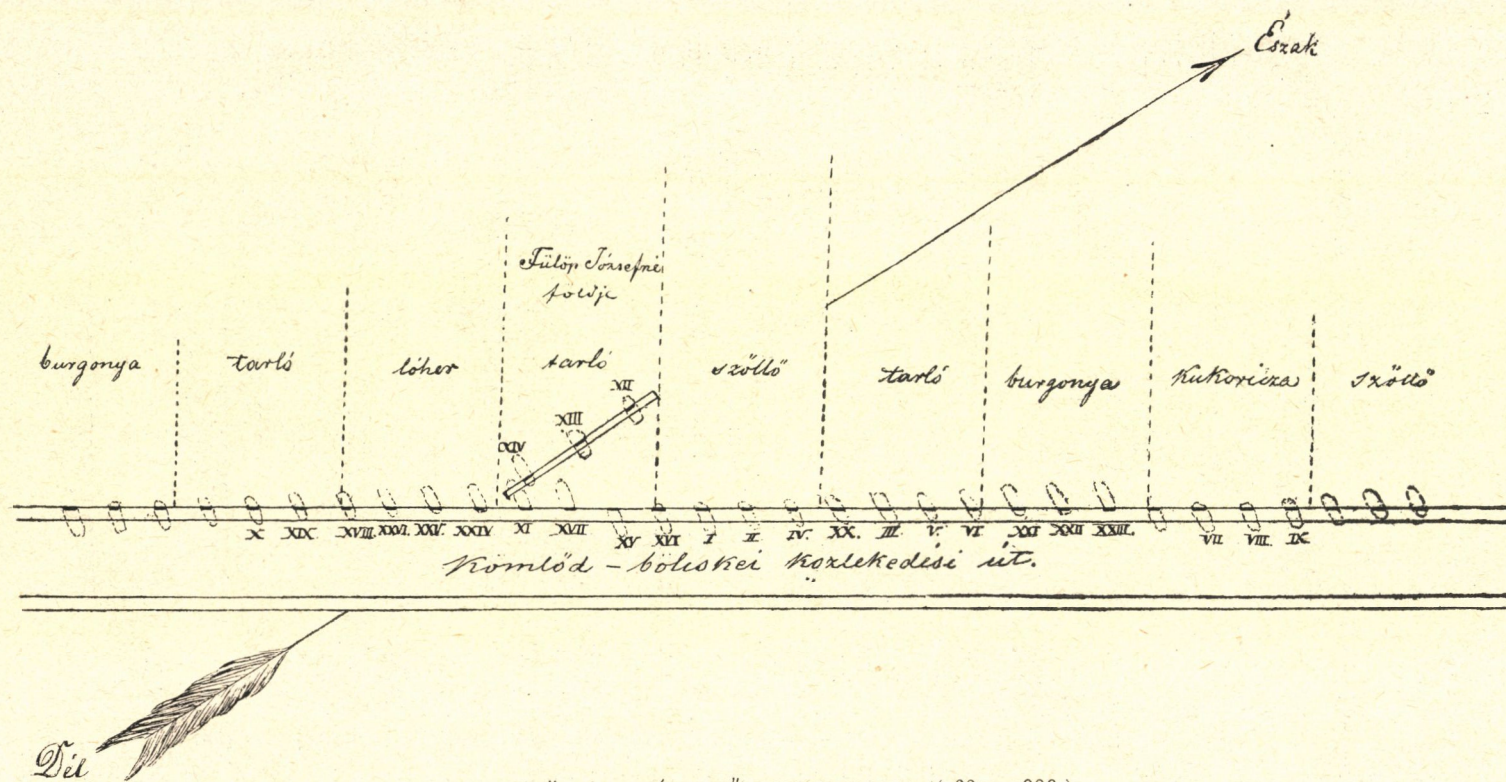
Fröhlich Róbert.

RÉGÉSZETI ÁSATÁSOK A BÖLCSKEI NÉPVÁNDOR- LÁSKORI TEMETŐBEN.

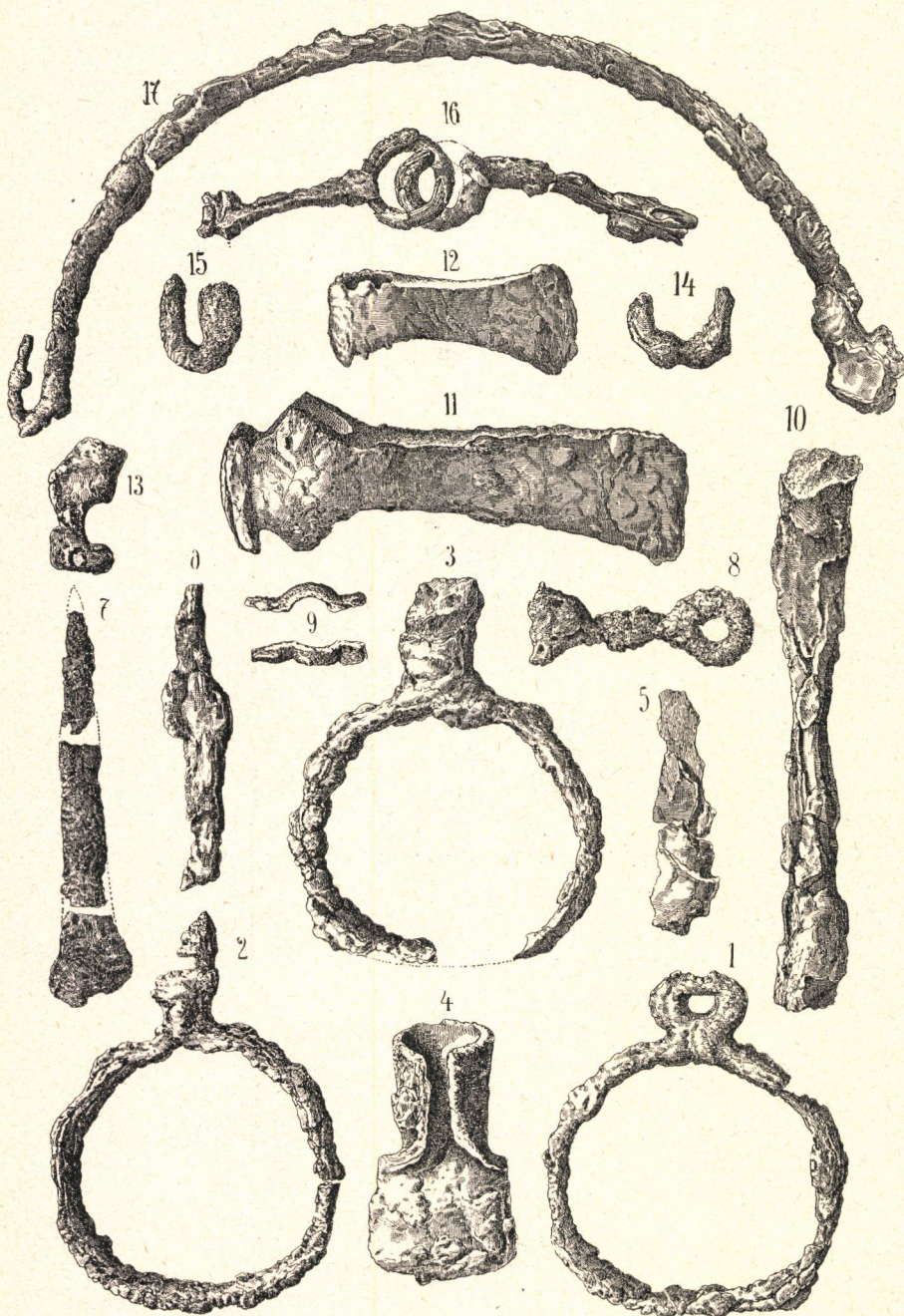
I. év 1887. A terület, hol ásatásainkat 1887. évi július 7-től aug. 10-ikéig végeztük, Tolna vármegyében a Bőlcskéről Kömlődre vezető közlekedési út mentén, az úgynevezett Gabonás és Hideg-aszalói völgyek közötti nyergen, az úttól nyugatra eső halmok keleti lejtőjén terül el. A sírmező hossza mintegy 400, szélessége 20—30 méter. Ezen útvonalnak 1886-ban történt mindkét oldali felárkolása alkalmával a nyugoti oldalon csekély mélységben ember- és lócsontokkal vegyesen telt gödrökre akadtak, melyekből kengyelvasakat, zablákot és apró bronz csatokat és pitykéket emeltek ki. A munkások ezen tárgyakat széthordták, összetördelték, a csontokat pedig a csontszedő zsidónak adták el. Ennek hírére Nagy László p.-szt.-andrásai birtokos úr, néhány munkással még ugyanazon év őszén a hely színére rándult, hol egy pár gödörnek kibontása után meggyőződött arról, hogy itt nagykorú temetővel áll szemben, s erről alólírottat értesítvén, a próbaásatás megejtésére f. 1887. évi július hó 7-ikét tűztük ki. E napon tisztán az útmeneti árokra szorítkozván, összesen 11 sírűreget bontottunk ki, a következő eredménnyel: 1. üreg. A sír fenekét égetett földréteg borította, de annak éppen dereka esvén az árokba, teljesen üres volt. 2. üreg. Összehánytvetett ember- és lócsontok heverték benne s feldúlt állapotban lévén, további kikutatása abban hagyatott. 3. üreg. Egy 12—13 éves gyermek csontváza találtatott benne, de lábai az árokba kerülvén, mindkét alsó lábszár csontja a térd alatt ásóval levágva, koponyája a föld súlya által szétnyomva volt. Egy rozsdáette s egykor becsukható késnek darabjai találtattak mellette. 4. üreg. Az árokban összehánytvetett lócsontokon belül emberi csontváz lábfeje mellett egy durva, kézzel gyúrt, mintegy egy literes ételes bögre és rozsdáette kés apró darabjai találtattak. E sírban két csontváz és két bögre volt, azonban a második bögre, valamint a két csontváz koponyája már összezúzott állapotban voltak. Az 5. és 6. üregekben összehányt és emberi csontokkal kevert lócsontokon kívül semmi egyéb tárgy nem találtatott. 7. üreg. Ez is az árkolás alkalmával már megbolygatva volt, mindazonáltal e sír arról nevezetes, hogy ebben a lókoponya fogai közé szorítva találtuk a zablát, a kengyel vasban pedig az emberi váz lábfej csontjait. A vaskés darabjai széthullottak. 8. üreg. Ebben is nyugotnak az összezúzott koponyájú emberi csontváz, lábainál keletnek a ló feküdt. Itt sok apró bronz lemezcseke és ólomdarabon kívül ismét egy ételes edény találtatott, mely amannál öblösebb és korongon készült volt. A kés csak apró darabokban volt kivehető. 9. üreg. Összehánytvetett csontokon kívül ebben semmi egyéb nem találtatott, a 10. üreg pedig teljesen üres volt. 11. üreg. Ez ép és háborítlan lévén, benne keleti végén megtaláltuk a lovat s mellette a kengyelvasakat, melyekben az emberi lábfej csontjai voltak. Az apró bronz pitykék és csatok darabjai, s fellebb a lókoponya összeszorított fogai között a zabla is előkerült. Az emberi csontváz jobb lába mellett volt öblös ételes edénynek csak összetört darabjai szedethettek ki. A hasüreg felett egy összehajlott s mintegy 50 ctmtr. átmérőjű bronzlemez találtatott, ennek helyreállított idomát adja az idezárt ábra

I. A BÖLCSEI SÍRMEZŐ HELYZETRAJZA. (1887—1888.)

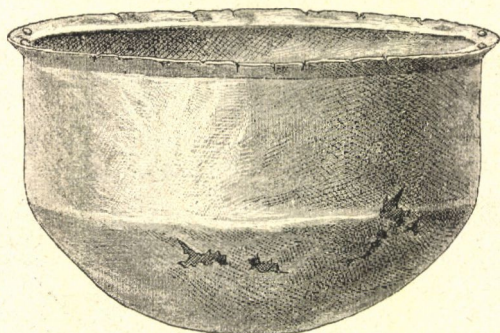
2. VASRÉGISÉGEK A BÖLCSKEI SÍROKBÓL. 1887—1888. ÉVI LELETEK.

(3. ábra). Alatta egy harci csákány és egy vésőalakú vaseszköz volt. Végül pedig 9 darab színes és más színű berakással ellátott gyöngyszem szedetett össze a gondosan kikotort földből. A koponya összetört állapotban volt.

1887. évi augusztus 10-én már nem többé az útmenti árokban, hanem e felett egy tarló földön vontunk egy 25 lépésnyi hosszú árkot, hol teljesen háborítlan sírokat véltünk találni. Ezen árokban mindössze három sírt találtunk.

12. üreg. Ebben egy gyermek szétszórt csontjai alatt egy idősb női csontvázat találtunk, mintegy másfél méternyi mélységben, sírjában semmi egyéb nem volt, mint egy rozsdaette késnek darabjai. 13. üreg. E sírban egy szélesebb kés, vagy vastórrel rézsút a balfültől a jobb szemüreg irányában átdöfött korhadt emberi koponyán kívül semmi egyéb nem találtatott. Az emberi testnek egyéb csontrészei teljesen hiányoztak. 14. üreg. Ebben is több, mint egy méter mélységben előbb összehányt-vetett igen korhadt emberi csontok heverték, ez alatt az erős, magas testalkatú férfinak hatalmas csontjait teljesen normális állapot-

3. BRONZÜST A II. SZÁMÚ BÖLSKEI SÍRBÓL.
HELYREÁLLÍTOTT FORMÁBAN.

ban fekvé találtuk és e sírban a II. üregben talált bronzüsthez teljesen hasonló, de már két szélén behajlott bronz üstlemezt, egy dárda vasvéget, egy kisebb baltát, végül egy görbe vasrudat találtunk. E sírből a ló és ennek szerzőszáma, valamint a bögre is teljesen hiányoztak.

Mínthogy ekkor az idő előhaladott, és egy újabb árok nyitása tanácsos nem volt, ismét lementünk az útszéli árokba, s ott még néhány kikutatlan sírt kerestünk. 15. és 16. üregek már feldúlt állapotban találtattak. 17. üreg. Ebben egy erős férfi csontváz találtatott, s annak ép koponyáját is kiemeltük, de a sírban egyetlen rozsdaette csaton kívül, melyben két sötétkék üveggyöngy betét látszik, semmi más nem találtatott. 18. és 19. üregek teljesen üresek voltak. 20. üreg. Feldúlt sír, a csontok egymásra hányva heverték és pedig lócsonttal keverve, benne egy félig ép zabla és egy, a II. gödörben talált gyöngyökhöz mindenben hasonló, de csak egy szem találtatott. 21., 22. és 23. üregek üres, feldúlt sírok. 24. üreg. Feldúlt üres sír, melyben csak a késnek rozsdaette darabjai találtattak. 25. üreg. E sírban egy 30–40 éves, de gyenge testalkatú nő csontváza találtatott egy kisebb állat, valószínűleg kutyának csontjaival együtt. Jobb

karján egy vékony bronz sodrony karperéc volt, nyakán pedig egyetlen diónyi nagyságú agyaggyöngyöt viselt. A vaskés csak darabokban volt kiszedhető. 26. üreg teljesen üres.

A két rendbeli ásatási kísérlet között azon lényeges különbség tűnik ki, hogy míg a július 7-én végzett ásatásnál a lóval való temetkezés általános jellegű volt tekintendő és az ételes bögre minden ép sírban előfordult, addig az augusztus 10-iki kísérletnél ezek egyike sem találtatott, mert a 20. üregben lelt szét-szórt és hiányos lócsontok, valamint a fél zabla is, árkolás alkalmával egy más szétdúlt üregből is keveredhetett ide.

Mint igen lényeges körülményt szükségesnek vélem kiemelni, hogy több sírban, mint a 4., 9., 12. és 14. sz. üregekben az ép állapotban fekvő csontváz felett különböző magasságban szétszórt embercsontok találtattak, ami azon meggyőződést érlelte meg bennünk, hogy ezen helyen már azon időt megelőzőleg, midőn a lovakkal temetkező népfaj itt tanyázott, már egy régebben megtelt és elhagyott temető volt, s midőn a lovasok számára a sírok ásattak, a korábban ott eltemetve volt egyének csontvázai megbolygattattak, s azok aztán a betemetésnél bizonyos vastagságú földréteg után ismét visszahányattak.

A sírok nem hosszas négyszögben és függélyes irányban, hanem nyugotról keletnek rézsút voltak leásva, s keleti végében pandalszerű beásás történt, hová a halott lábbal tolatott be, a feje pedig a rézsútos lejárásra esett, tehát jóval magasabban feküdt, mint a lábak.

II. év 1888. Az 1888. év október 8- és 9-én foganatba vett ásatásainkat Nagy László úr költségén Osváth Dániel és Bordács József tulajdonát képező két kisebb birtokrészen vehettük munkába, melyekhez utóbb még Kovács Ferencz csekély lóheres területe járult, hol is összesen 14 sírt kutattunk fel a következő eredménnyel: 1. sír: Egy férfi csontváz, teljesen elkorhadt állapotban, s annak a dereka táján egy rozsdáette vasöv darabjait szedtük össze; a mellkas felső részénél pedig egy dió-nagyságú lyukas agyaggyöngyöt találtunk. 2. sír: Ebben egy összetört, s hányt-vetett csontváz volt, melynek törmelékei közül csak egy bronzgombot szedhettünk ki. 3. sír: Gyermekek-csontváz lelet nélkül. 4. sír: Itt egy teljesen ép csontvázat találtunk, mely körül apróra tördelt csatdaraboknál egyéb nem volt, koponyáját azonban határozott dolichocephal alakjánál fogva kiemeltük és az anthropologiai múzeumba beküldöttük. 5. sír: A sírok közötti rendes, mintegy két méternyi távolság itt nem ütött be, mert ezen csontváz a 4. számú sírban talátnak közvetlen közelében volt s a temetkezés nyomai arra vallanak, hogy ezek, ha egyszerre nem is, de igen kevés időközben temettettek egymás mellé. E sírban egyébként egy összenyomott, kék agyagból készült cserépbögre darabjai és egy szétmorzsolódott vaskés találtatott. Az edényke graphittal fényezett, díszítés nélküli kisebbfajta csupor volt. 6. sír: Egy ép csontváz mellett a vaskést megtaláltuk, s azonfelül kiemeltünk belőle egy teljesen ép és vörös agyagból készült edényt, de egy másik kék agyagú bögrének csak összeállíthatatlan darabjait szedtük ki. Volt benne még egy vaskarika, több apró bronzpityke, vascsat és egy agyaggyöngy. A bronzdíszítmények talán lószerszámról valók, de a ló csontvázának nyoma sem volt. 7. sír: Itt egy erősen megsérült koponyájú csontvázon kívül egyéb semmi nem volt. 8. sír: Egy satnya

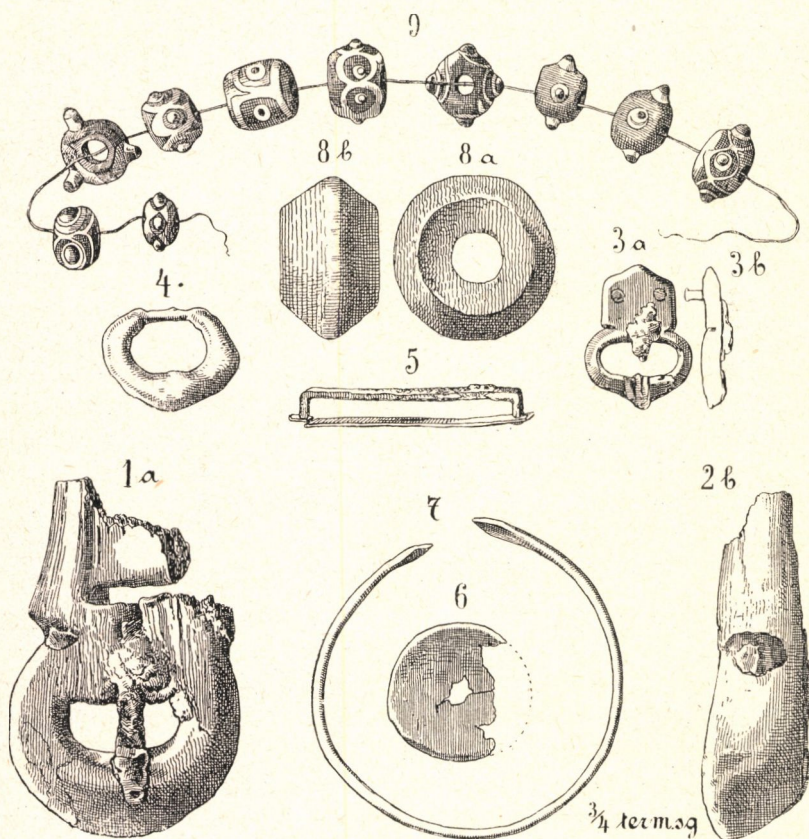

csontváz lelet nélkül. 9. sír: Ebben erős férfi csontváza mellett már ott volt a ló is, de ez utóbbinak hatalmas kosorrú koponyája a munkások ügyetlenkedése miatt összetört. Az emberi csontváz mellén ott volt az agyaggyöngy, dereka táján pedig egy csatot találtunk. A lószerszám, zabla vagy kengyelvas hiányzott. 10. sír: Gyermek-csontváz minden lelet nélkül. 11. sír: Itt az erőteljes férfi csontvázát ismét lovával együtt eltemetve találtuk, de abban a fegyverzet, zabla vagy kengyelvas darabjait ismét hiába kerestük. Kiszedtünk ugyan néhány vasdarabot, melyekből a kés és pár csatot véltünk összeállíthatni, de érdekesebb volt a ló koponyájánál talált jó tyúktőjásnyi elefántcsont gömb. E gömb párhuzamos, spirális vonalakkal van díszítve, mely vonalak helylyel-közzel egy ponttal ellátott apró köröcskékkal ékeskednek. A munka meglehetősen primitív, azonban érdekesebbé teszi azon körülmény, hogy a lónak dereka körül egy 2,5 ctmr. széles és mintegy 10 ctmr. hosszú csontlemez is taláztatott, mely alatt az elrothadt vastag bőrnek félreismerhetlen nyoma fedeztetett fel, épen oly díszítésű volt, mint a fentebb leírt gömb és minden valószínűség szerint a nyeregszerszám díszítménye volt. 12. sír: Gyermek-csontváz lelet nélkül. 13. sír: Női csontváz egy agyaggyönggyel. 14. sír: Egy fiatal és gyenge férfi csontvázával, melynek dereka körül csak egy rozsdáette csat darabjait találtuk.

III. év 1889. A rendelkezésre álló terület evvel kimerítve lévén, ásásaink folytatását 1889. évre kellett halasztanunk, mely évben a munkának megkezdését szeptember 9-re tűztük ki. Rendelkezésünkre ez évben két terület állott: egy kisdudor sarok a hideg-aszalói út kiágazásánál és egy nagyobb kidomborodó sarlóföld, a hol legalább 50—60 sírra reméltünk találkozni. A kitűzött határidőben először is a kisebb terület felbontását vettük munkába és csak ennek kimerítése után tértünk át a nagyobb területre. A kisebb területen: 1. sír: Ebben egy erős, csontos férfi csontvázát találtuk, de teljesen elkorhadtt állapotban, de azért mellette a kis kést egy darabban kiemelve megtaláltuk, melyen kívül aztán egyéb abban nem is volt. 2. sír: E női csontváz sírjában már a bőgrére is ráakadtunk, de ennek felső része darabokra hullott, és csak az alját sikerült úgy, ahogy kiemelnünk. Találtunk azonban a koponya mindkét oldalán egy-egy ép bronz függőt díszítményével együtt, a nyakcsigolya darabjai körül pedig egy egész és egy ketté tört fehér üveggyöngyöt, végül a balkéz újjcsontjainál darabokra tört bronz gyűrűk darabjait szedték össze. 3. sír: Itt egy erős férfi csontváza mellől kiszedtünk egy vas csatot, a vaskést darabokban, egy bronz sodronyt, négy darab bronz szíjvéget, három félkörű és 3 szöggel ellátott bronzdíszítményt, úgy az elkorhadtt szíjról előkerült 4 db. négyszegletű bronzlemezket, mindnégy sarkán egy-egy szeggel, közepén pedig átlyukasztva, végül néhány apró bronzlemezket. Ezen túl 4—5 méter távolságban tovább már sírra nem akadhattunk, de a területnek jelentékeny ellaposodása is arra mutatván, hogy itt a sírmező déli végét elértük, áttértünk a magasabban fekvő nagyobb területre. 4. sír: Ebben már ezüst díszítményekre akadtunk, mert a rendes vaskésen kívül s egy terra sigillatához hasonló? vörös agyagkarika mellett egy elkorhadtt fahordócskának darabokra tört ezüst abroncsok darabjait, egy díszítetlen ezüst szíjvéget, egy kettős lappal bíró ezüst szíjvéget találtunk. 5. sír: E férfi csontváza mellett már megtaláltuk a kengyelvasat is, de lova nem volt vele együtt eltemetve, azonban

a szíjszerszámról apró köröcskével díszített 4 db. kisebb méretű bronz szíjvég és egy bronz pityke került napfényre. 6. sír: Gyermek-csontváz lelet nélkül. 7. sír: Itt ismét lovával együtt volt eltemetve az egykori harcos, s nyughelyén megtaláltuk a zablát és kengyelvasakat is. A szerszámról előkerült két ezüst szíjvég díszítéssel, több ónnal beöntött pitykedarab és egy homorúan meghajtott bronz lemezke, egy bögrének összeállíthatlan, de nagyon primitív módon díszített néhány darabja. Az emberi, valamint a lócsontváz is teljesen korhadt állapotban volt. 8. sír: Ebben egy gyenge, 15—20 éves női csontváz mellett egy bronz

4. ÉKSZEREK A BÖLCSKEI SÍROKBÓL. 1887—1888. ÉVI LELETEK.

függő találtatott, melynek azonban üveg vagy kődiszítménye hiányzott. Volt azonban benne még egy bronz szíjvég. 9. sír: Egy gyermeké volt, melyben semmi emlék nem találtatott. 10. sír: Ezen élemedett korú férfi csontváza mellett a vaskésnél egyéb semmi sem volt.

A bekövetkezett zordon, esős idő megkezdett és szép reményekkel kecsegtető munkánkat megszakította és annak folytatását bizonytalan időre elhalasztatta.

IV. év 1890. Már ez év tavaszán elkedvetlenedve értesített Nagy László p.-szt.-andrási birtokos úr arról, hogy a bólszkei sírmező területének azon közbeeső területei is, melyek eddig gabona vagy kapás vetemények alá használtattak,

kivétel nélkül mind szőlővel ültetettek be és így az évről-évre részletenként végzett ásatásaink folytatása vagy befejezése lehetlenné vált, ami én reám is annyival inkább leverőleg hatott, mert az elmúlt 1889. évi munkálat eredménye bennünk a legvérmesebb reményeket keltette arra nézve, hogy a leggazdagabb és a legérdekesebb emlékeket rejtő sírokat még csak ezután bonthatjuk fel. A dolgok ily állásában Nagy László úr, hogy a folyó év se múljon el munkálkodásunk nyoma nélkül, a régészeti emlékekben oly gazdag Bölcske és p.-szt.-András határában újabb helyek kinyomozásán fáradozott, s az ásítás céljaira a hadai hegy keleti nyúlványainak déli ágát, egyúttal a bölcske-kömlödi útvonalra dülő halmok alsó lejtőit találván alkalmasoknak, annak foganatba vételére az 1890. évi szeptember havának 11. és 12-ik napját tűzte ki.

Az első nap reggelén Nagy László és István urakkal a helyszínére menvén, a hadai hegy alsó nyúlványának tarlós felszínét szemügyre vettük, hol az őskori cserépdarabok jelentékeny mennyiségét találván, kijelöltük a megnyitandó árok vonalát, mely hat munkás ásója alatt a homokos talajba csakhamar egy méternyire mélyedt, hol azonban a felszíntől lefelé a cserépdarabok mindinkább gyérebben jelentkeztek, s már 40—50 cmtr. mélységben végkép eltűntek. Mint-hogy azonban itt még mindig hányt és kevert földet találtunk, tovább folytattuk az ásatást, míg 1'3 mélységben a háborítatlan talajt elérvén, azon hitben, hogy újabb kísérlet talán eredményre vezetne, az árkot 6 méter hosszúságban megnyújtattuk, — minthogy azonban ezen újabb kísérlet is teljesen sikertelen maradt, itt helyen az ásatást abban hagyva, kutatásunk színterét az útmenti lejtőkre helyeztük át, s az úgynevezett itató kúttól kezdve Kömlöd irányában a megyei közmunkások által újabban lemélyített árok falait vettük tanulmányozás alá, hol a kiégett és szerfelett kemény agyagos löszben 10—12 méter távolságban egymástól 15—18 oly termő földdel telt gödrök nyomait fedeztük fel, melyek hossza a 4—5 méter között ingadozott, mélységre nézve pedig a 2 métert meghaladta. Ezen gödrök egyikét, mely úgy alakjára, mint elhelyezésére nézve a legtipikusabbnak mutatkozott, kibontottuk és pedig akként, hogy az ásatást szorosan a falak mellett a fenéig vezettettük, hogy az üreg belső világosságának méreteit pontosan megkapjuk. A kitisztított üreg teljesen barna, termőfölddel volt megtöltve, melyből elszórva őskori cserépdarabok, ló- és juhcsontdarabok kerültek elő, egyéb semmi. Az üreg alakja ovális volt, s annak hossz tengelye délnyugatról északkeletnek irányult. Az útmenti árok széle ezen tengelyt rézsútosan metszi, mintegy 45° szög alatt s ily állapotban ezen keresztmetszet hossza, illetőleg az üreg rézsútos szélessége 3'8 méter. Mélysége éppen két méter. Az üreg felül nyílt volt, de annak nem egyenes, hanem teknős alapján széndarabok között oly égetetlen agyagdarabok találtattak, melyek nyilván arra vallanak, hogy ez üreg sövényfélével volt befedve és besározva, mert az agyagdarabokon a sövényfonás kétségbevonhatlan nyomai tisztán kivehetők voltak.

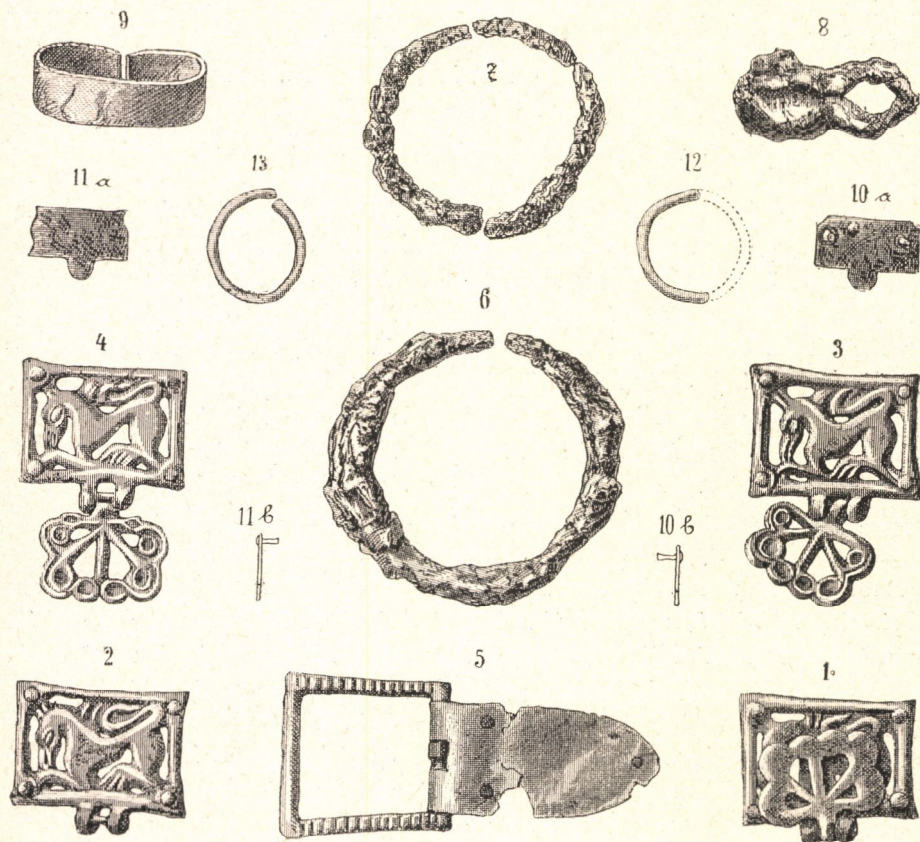
Az eddigi eredménnyel megelégedve egyáltalán nem voltunk és bár nagyon gyenge eredménnyel, embereinket az innét 500 lépésnyire eső és már szőlővel beültetett sírmezőre rendeltük, hol annak déli határán, hol a múlt évben már a legszélsőbb sírt is kibontottuk, feljebb, tehát a lehajló orom közvetlen közelében, két 10 méter hosszú és párhuzamosan futó rézsútos árok vona-

lát jelöltük ki, s evvel az első nap teendőit be is fejeztük, mert semmi kilátásunk sem lehetett arra, hogy ezen kiegétt kemény agyagos löszben az 1.5 egész 2 méter mélységben fekvő csontvázakig még e napon lehatolhassunk.

Másnap, szeptember 12-én reggel a felső árokban jelzett sírnak kibontásához fogtunk.

1. sírgödör: Ezen tetem a 10 méter hosszú ároknak felső végén találtatott, közvetlenül a szőlővel beültetett terület déli részén. A csontváz erőteljes, felnőtt

5. SÍRLELET BÖLCSKÉRŐL (AZ 1890. ÉVI 1. SÍRGÖDÖRBŐL).

egyéne volt, s korára nézve a 30 és 45 év között lehetett, mert fogai hiánytalanok és oly épek voltak, hogy a kopásnak nyomai azokon még alig voltak észrevehetők, a csontok azonban a száraz, kőkeményiségű agyagos löszben annyira elkorhadtak már, hogy a koponya a leggyengébb érintés alatt darabokra hullott. A fej mellett jobbról találtuk meg a félliteres öblű és kék agyagból készült bögrét, mely azonban már a földben szétnyomott állapotban darabokban hevert. Az apró cserepeken a díszítésnek semmi nyoma sem fedeztetett fel, s összeállítására gondolnunk sem lehetett. A koponya mindkét oldalán megtaláltuk a függőt, melyek egyike teljesen ép, a másiknak azonban csak fele került elő. Az ép

függő nyílásától 1 ctmrnyire nyoma látszik annak, hogy arról ott valami letört és így feltehető, mikép annak valami alakú díszítménye is volt. (Ezek hasonlítanak a nemesvölgyi sírletet Arch. Ért. 1886. évi VI. köt. 4. sz. füzetében XI. tábla 15., 19. és 24. sz. alakjaihoz, ha díszítményüket hozzáképzeljük.) A derék táj volt a leggazdagabb, hol először is egy 5·8 ctmr. átmérőjű vaskarikát egészben, egy másik vaskarikát és vaskést darabokban találtuk. Ugyancsak a derékon találtunk négy pár bronz övdísz, mely közül az egyik csukott, amennyiben a kisebb rész a nagyobbra ráhajolva, a másodikon nyitva, de ferdére görbülve van, kettőnek kisebb része levált, de az egyiké megtaláltatott. Ezen áttört övdísz darabok analog példányai igen jelentéktelen módosulással a nemesvölgyi sírletben is előfordulnak (u. o. XVII. tábla 24. és 25. sz.). Ugyancsak ezek között volt egy bronz csat, melynek valószínűleg vasból készült peczke már szétmállott. A szíjat összeszorító pántjának felső lapja már elpusztult, de alakjára nézve hasonlít a nemesvölgyi leletből előkerült hasonló tárgyakhoz. (U. o. XIII. tábla 6 és 9. sz.) Ehhez tartózhatott továbbá egy szíjszorító bronzpánt, mely közvetlen mellette hevert. Végül ugyanitt találtatott két kisméretű szíjvég a bennük levő szögekkel együtt. Evvel ezen sír összes emlékei kiemeltetvén és kitűnvn, hogy ezen 10 méter hosszú árokban több sír nincsen, átmertünk az evvel párhuzamosan megnyitott alsóbb hason hosszúságú árokba, hol a munkások ismét két sír jelenlétét jelezték.

2. sírűreg: Ebben ismét egy kifejlett, de idősebb egyén korhadtszontváza feküdt, melynek nyakánál egy sor különböző színű és alakú üveggyöngyöt találtunk, de amelyekhez hasonlók úgy a csornai, mint a lébényi, nemesvölgyi és keszthelyi leletekben is előfordulnak. Ezen gyöngysorhoz tartozik még két apró kapocs és egy 11·55 □ ctmr. nagyságú díszített táblácska bronzból, melyhez hasonlókat eddig nem találtam. A jobb félkar szontváj mellett találtatott egy díszítményes karkötő, mely azonban lelhelye és 9·8 ctmr. legnagyobb átmérője után ítélve, a felkaron viseltetett, a szontváz baloldalán ugyanily karkötő egyik ága került elő, melynek többi darabját hiába kerestük s azok valószínűleg az ásóval széttörv, a kihányt föld közé keveredtek. Ehhez hasonlókat talált Lipp Vilmos a keszthelyi sírmezőn (Arch. Ért. 1880. évi III. füz. XV. tábla 2. sz.) azon különbséggel, hogy ez az alkaron, míg az általunk talált a felkaron hordoztatott és a díszítése is különbözik. Ennek közelében feküdt a darabokban kiemelt vaskés is. A szontváz jobb térde közelében újból vaseszköz nyomaira bukkanván, daczára a legnagyobb óvatosságnak, azt csak darabokban szedhettük ki, de mivel az egyik darabon az elkorhadtsz fa részecskéi a nyélnek tisztán felismerhetők s a darabok lehetőleg összeillesztetvén, az tünt ki, hogy ez a keszthelyi sírmezőn talált (Arch. Ért. 1880. év III. f. XIV. t. 2. sz.) csatabárdhoz hasonló. Végül pedig a váz lábfejnél a baloldalon egy halomba rakott zabla és egyéb szíjszerszám darabjai emeltettek ki, s evvel a sír tartalma kimerült.

3. sírűreg: A második 10 méter hosszú árokban a most leírt 2. számú sírtól déli irányban, 8 méter távolságban akadtunk ismét egy sírra, mely ezen sírmezőnek déli határvonalán kétségkívül a legszélsők közé tartozik. Ezen sírban az 1. sírűregben talált szontvázhoz hasonlóan, igen magas fokú korhadtszágban találtatott, mivel a talaj ahoz teljesen hasonló minőségű volt és alig három

méternyi távolságban alább feküdt. Itt a koponya mellett egy teljesen ép bög-rére akadtunk, melyet azonban a munkások egyike ásójával a kemény talajban megsértett, minek következtében egyik oldala letört. A levált rész két darabja a csonka bög-rével kiemeltetett, de a hiányzó csekély rész apróra töredeztve kikutatható és összeállítható nem volt. A jobb kar mentén megtaláltuk a késpenge töredékeit és még egy hajlott, bajosan megállapítható czélra használt vasdarabot, mely mint egy fél körtefa levél, melynek még ereit is feltünteti, élesebb részén még a csipkézet is kivehető rajta. A bordák mellett találtatott egy üres, két darabból összeforrasztott és négy különböző alakú és elhelyezkedésű lyukkal bíró bronz gomb, átlukasztott füllel, mely valószínűleg valami csörgő lehetett. Jelenlegi tölteléke nem tiszta föld, hanem abban valami bőrnemű anyag elrothadt maradványa van s a csörgést elidéző érczdarab talán még abból kifejthető lesz. Végül a jobb kéz ujjainak peroczcsontjai közül egy bronz gyűrű került elő.

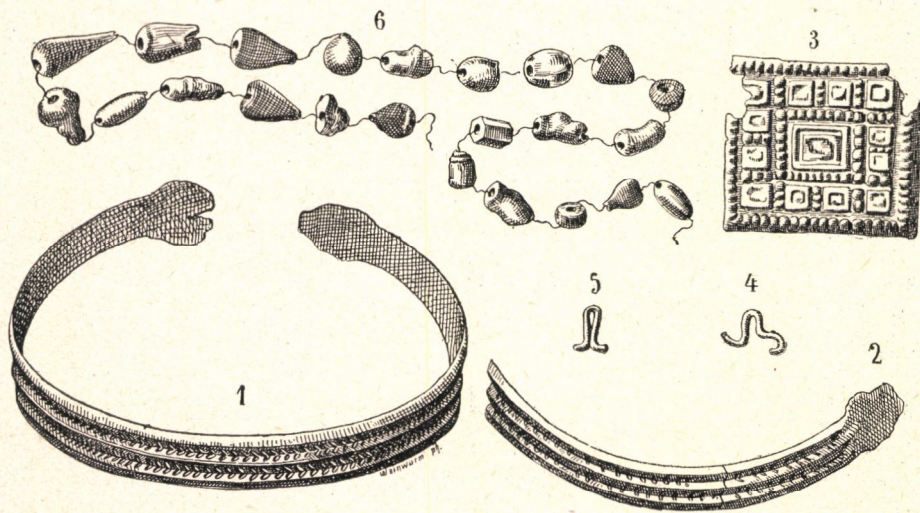
Mínthogy ekként a több mint 1000 □ méter nagyságú sírmezőről a szőlő ültetvények által immár teljesen kiszorultunk, s az ezúttal kitakart három sír, melyekkel együtt eddig 48 sírűreget bontottunk ki, már csak a déli határvonalon kívül elszórva, a rendes távolság megtartása nélkül volt elhelyezve, ekként az amúgy is jelentékeny fáradsággal és áldozattal végzett munka eredménye, mert a kemény agyagos talajba majdnem két méter mélységben fekszenek a csontvázak, most már csak épen a véletlen szerencsétől függene, — a további ásatás abban hagyatott, míg kínálkozó alkalom azok folytatásának újbóli felvételét kedvező kilátással nem kecsegtetheti.

Általában pedig az ezen sírmezőn gyűjtött emlékek határozottan a népvándorlás korára vallanak s főbb vonalaikban a nemesvölgyi, keszthelyi sírmezőkkel egykorúaknak látszanak.*

Szelle Zsigmond.

* A nagyérdemű kutatók összes leleteiket a n. múzeumnak adták ajándékba, a miért e helyütt is hálás elismerés illeti őket.

A szerkesztő

6. ÉKSZEREK EGY BÖLCSKEI SÍRBÓL (AZ 1890. ÉVI 2. SÍRŰREGBŐL).

LEVELEZÉS.

I. LEHÓCZKY TIVADAR. ŐSKORI TELEPRŐL BEREGSZÁSZON.

Beregszász város Munkácsról délnek mintegy 23 kilométernyire lapályon úgy fekszik, hogy a várost észak-keleti oldalról timkőtartalmú heglánczat veszi körül, melynek szelid lejtőit szőlőültetések díszítik; e lejtők keleti szélén a Szernye tó terül el, a délin pedig Beregszász-Végárdó és ettől mintegy három kilométernyire Beregszász. E lejtőkön hajdan az őskorban mindenhol emberek laktak, mert egykor Kigyós, B.-V.-Ardó, Beregszász, Muzsaj és Bene tájékán lépten-nyomon régi telepek nyomai tűnnek fel. Kigyós vidékén szép bronzkori csákányokat, *B.-Ardónál* a temetőben, sírásás alkalmával égetett és durva *cserepekkel* kevert földet, obsidian és kovakő szilánkokat, csiszolt kövessöket, agyagsúlyokat s egyéb apróságokat vettek ki; míg az e tájon levő dűlőút medrében s esővíz okozta hegyszakadékokban gyakran szedtem össze csak úgy séta közben ily most említett őskori tárgyakat. Így van ez Muzsaj és Bene határaiban is, hol csiszolt kövessők s átlukasztott kőalapácsokon kívül tömördek agyagcserepek s egyéb apró szerek fordulnak elő s rendszeres ásatás vajmi szép eredményre vezetne. Magában Beregszászon a Szunyog-, Rigó- és Kerekhegyen gyakran kutattam az őskori telepeken s azokról az Archæologiai Értesítőben már kimerítőbben meg is emlékeztem, hogy azonban magában a városban is ily érdekes telepek maradványai találhatók, arról csak 1890. évben győződtem meg; ugyanis azon évi június hó 29-én a Beregszászon épített új közkórházat megismerlélvén, annak udvarán túl elterülő megyei gazdasági együletnek mintegy hat hold terjedelmű kertjébe szintén bementem s a különféle gyümölcsoltványok osztályait nézegetvén, a tisztára gerebelt talajon feltűntek az ott sűrűn heverő cserepek és csontok, melyeket felvevén s megismerlélvén, azokban csakhamar őskori maradványokra s élesztett csontkéspengékre ismertem; így alkalmilag, midőn Munkácsról ügyeim Beregszászba, a megye székhelyére vezettek, gyakran el-eljártam e kertbe s mindannyiszor érdekes tárgyakra akadtam, melyek a 60—80 centiméternyire átforgatott földből kerültek elő, míg az érintetlen részben szintén sok becses maradvány rejlik.

Egy délután két napszámmal próbaásatást is tettem, még pedig, mivel a deszkákkal s azontúl sövénycsemetékkal bekerített kert déli bejáratánál fekete égetett rögöket észleltem, itt kezdék ásatni s íme, alig félméternyire mélyen a hantok alatt égetett fekete földben egy igen durva, újjnyi vastag agyagból csak úgy kézzel formált hamvveder töredékeire akadtunk, melyekben égetett csontrészek és hamún kívül idomtalan s elrozsdásodott vasdarabkák találtak. Így egy

csatot is emeltem ki, melynek alakja a rátapadt rozsa, szén és csontdarabkák miatt eleintén alig volt kivehető, (annál inkább, mert e 7 ctmr. hosszú és 4 ctmr. széles és egy ctmr. vastag csat egy fél centiméternyi vastag és tíz ctmr. átmérőjű vaslemezhez van tapasztva, melyre a 2 ctmr. vastag *peczek* ráhajlott). Majd a kert közepe táján vájattam egy árkot, melyben tömérdek különféle agyagcserepeken kívül félméternyi mélységben egy *csontnyélbe behajtott vaskést találtam*. (Ez 10 ctmr. hosszú és 3 ctmr. széles, miből a csontnyélre 2 ctmr. jut.) A nyél egy darab bordából készült, mennyiben belseje kivájtott úgy, hogy a vaskés egy ctmr.-nyi átmérőjű bronzlemezeket át vasszőgécscsel erősítettett a nyélhez, melynek alsó végén egy másik vasszeg arra szolgált, hogy a penge a használatnál át ne forduljon. A nyelen ott, hol a kést használatkor fel szokták emelni, egy két ctmr. hosszú bevágás van, melyet két megfelelő bevéssett görbe vonal díszít.

Néhány lépéssel tovább ismét egy próbaárkot ásattam s már tíz ctmr. mélyen vörös égetett talajra akadtunk, mely köralakban két méternyire nyúlt. Itt 80 ctmr. mélységben tömérdek cseréptöredék hevert, melyek lent az agyagos talajon fekete szén és hamú közt voltak s különféle vékonyabb-vastagabb széttört edényekből eredtek. E jól kiégetett s meggyűrt agyagból *korongon* készült s különféle mértani, négyszögű, hullámos, cikczakos, fűrészcs, háromszögű, ferdénfekvő s keresztező vonalakkal, majd kiálló párkánnyal díszített töredékek szürke, piros és sárgás színűek; míg az újjnyi vastagságúak barna és szürke színűek s durvábbak, mennyiben homokkal vegyített agyagból s nem korongon készültek, egész edény azonban sehol sem fordult elő. E helyen egy 7 ctmr. hosszú, lent fél, fent pedig egy ctmr. vastag, lapos oldalain bevéssett ferde vonalakkal ékített csontnyél is találtatott, melyről azonban az egykor rászegezett vaskéspenge hiányzott. Az itt s általában a kert rigolirozott részein talált és felszedett tárgyak közül feltűnőbbek s jellegzetesebbek a következők:

1. *Csöves talpú edények töredékei*, melyeknek 6 ctmr. átmérőjű kinyúló talpukon egy-egy + kereszt van kidomborítva. Egy ily csőtöredék 5 ctmr. magas és 4 ctmr. átmérőjű, a cső ürege 2 ctmr.-nyi. Egy másik ehhez hasonló hengeralakú cső talpán gyöngykörben áll a kereszt.

2. Előfordultak apró 1—2 ctmr.-nyi magas és 3—4 ctmr. átmérőjű talppal bíró edénykéik is, melyeknek öble 2—3 cmtrnyi mély és széles; kár, hogy mind a négy darab csonka felülről.

3. Egy 5 $\frac{1}{2}$ ctmr. át fenékkal bíró tálcaska; csonka.

4. Egy lapos fél ctmr. vastag agyag tányértöredék, mely 9 $\frac{1}{2}$ ctmr. széles; ennek belső lapja öt körrel s azokat kitöltő vonalakkal díszített.

5. Egy 7 ctmr. hosszú, 4 ctmr. széles és 2 ctmr.-nyire felhajtott peremű tányérka-töredék.

6. Egy 6 $\frac{1}{2}$ ctmr. magas és 6 ctmr. átmérőjű hengeralakú pohár-féle edény-töredék, melynek behajlott oldala sűrű hullámvonalakkal díszített.

Feltűnő, hogy ez edény a beregszászi hegyen előforduló krétafejségű kaolin, vagyis elmállott trachit-féle agyagból készült s hogy éppen ily anyagú és alakú edénytöredékeket már előbb találtam a munkácsi kishegyen, hol kőkorbéli tárgyakkal együtt fordultak elő kizárólag csak egy helyen; mi kétségtelenné teszi, hogy a két hely lakói egymással érintkezésben valának (?)

7. Előfordultak agyagból készült szürke színű $7\frac{1}{2}$ ctmr. hosszú és $2\frac{1}{2}$ ctmr. átmérőjű oly csöves hengerek is, melyeknek belső ürege egy centiméternyi, és egyik végükön kissé hegyesek.

8. Egy 5 ctmr. átmérőjű és fél centimétervastag agyagból idomított fél-gömbölyű edényke, talán kanálnak öblös vége.

9. Különféle edények fülei, kör- és peczekidomúak.

10. Különféle nagyságú és vastagságú agyagtapaszrögök, melyek sövényfal-szerű kerítésre tapasztattak és tűzön megkeményedtek, azokban 2—3 ctmr. vastag galyak s ágak helyei, benyomatai világosan meglátszanak.

11. Egy 4 ctmr. átmérőjű, 2 ctmr. vastag, szélén vékonyabb agyag *orsósúly*, közepén 1 ctmr. lyukkal. E sajátosságos házi szer minden ily őskorú telepen elő szokott fordulni.

12. *Palaköböl* előfordult egy $12\frac{1}{2}$ ctmr. hosszú és $2\frac{1}{2}$ ctmr. vastag négyszögű síma kő, melyet köszörülésre használtak; egy másik ily köszörűkő 10 centiméter hosszú és 5 ctmr. széles s egyik végén hegyes; egy csiszolt kőlaptöredék 5 ctmr. hosszú és 3 ctmr. vastag; egy $5\frac{1}{2}$ ctmr. hosszú és $1\frac{1}{2}$ ctmr. vastag kőhenger, csiszolásra használtatott.

13. *Zuzókövek* is találtattak; így az egyik szürke trachitköből való, 9 ctmr. magas s ugyanoly átmérőjű, alsó lapos végén azonban 5 ctmr. átmérőjű síma körlapja van, mely simításra s ütésre is használtathatott; egy másik $12\frac{1}{2}$ ctmr. hosszú és 9 ctmr. magas, felül keskenyebb zöldesszínű trachitkőtömbnek alsó részén szintén 5 ctmr.-nyi lapos síma köre van.

14. Előfordult egy $2\frac{1}{2}$ ctmr. hosszú és ugyanoly széles *obsidian késpenge-töredék*, egy másik ily töredék $2\frac{1}{2}$ ctmr. hosszú és $1\frac{1}{2}$ ctmr. széles; egy 5 ctmr. hosszú és $4\frac{1}{2}$ ctmr. széles jaspis kőszilánk.

15. *Csontból* találtam: egy 8 ctmr. hosszú, $2-2\frac{1}{2}$ ctmr. széles agancsból aragott nyéltöredéket; öt darab $10-13\frac{1}{2}$ ctmr. hosszú és $2-4$ ctmr. széles bordákból csiszolt késpengét, melyek fogantyújoknál tompák; különféle szarvasmarha-, vadsertés-, juh- és lócsontokat és fogakat, sőt egy $3\frac{1}{2}$ ctmr. hosszú és 2 ctmr. széles koponyacsont töredéket is, mely síma s szélén metszés látszik.

16. Egy szürke *palakőlaptöredék*, 6 ctmr. széles és $6\frac{1}{2}$ ctmr. hosszú, $3\frac{1}{2}$ ctmr. vastag; egyik lapján hat körnek bevéssett nyoma látszik s azért úgy vélem, hogy agyagedény készítésénél díszítő mintának használhatták.

17. *Réz és bronzból* készült tárgyakra nem akadtam ugyan, *vasból* azonban több töredékre, sőt mennyiben vasalak is fordult elő, feltételezhető, hogy itt a közelben vasműhely is létezhetett egykor; még egy 4 ctmr. hosszú és széles vasérczkő-rögöt is találtam. A felszedett hét darab $4-6$ ctmr.-nyi salak, lyukacsos, némelyikére széndarabkák tapasztva s a rajtuk látszó zöldes rozsa réztartalmukra is enged következtetni. A felvett vastárgyakból kiemelem a következőket: egy $11\frac{1}{2}$ ctmr. hosszú, 2 ctmr. széles *borotva alakú késpenge*, 1 ctmr.-nyi széles tompa fogantyúval; egy 10 ctmr. hosszú és 3 ctmr. széles *kétélű késtöredék*; egy másik egy éllel bíró *vaskés* 6 ctmr. hosszú és 2 ctmr. széles; egy 6 ctmr. hosszú és 2 ctmr. széles, közepén $1\frac{1}{2}$ ctmr. vastag durva *véső*. Egy 15 ctmr. hosszú, $1\frac{1}{4}$ ctmr. széles és $\frac{1}{4}$ ctmr. vastag, fent kétszeresen behajtott végű *vasrudacska*, talán élesítésre használt acél.

18. Érdekes az *ékszerekül* használt tárgyak közül egy borostyánszínű *üveggyöngy*, mely $2\frac{1}{2}$ ctmr. hosszú, $1-1\frac{1}{2}$ ctmr. széles és $\frac{1}{2}$ ctmr. vastag, hegyes, hossznegyszögekre csiszolt kláris, 3 milliméternyi lyukkal. Amint a kertésztől értesültem, találtak itt azon nyáron rigolirozás közben egy átfúrt kőalapácsot is, melyet később csakugyan az alispán szobájában meg is néztem; ez fekete granitkőből készült, két végén keskenyebb, igen síma és szépen átfúrt lyukkal; ott láttam egy lapos, simított, köralakú parittyakövet is, mintegy 3 ctmr.-nyi átmérőjűt s egy kovakéspengét is. Mint fönnebb is megérintém, ez érdekes helyen tűzetes ásatás még nem történt s rendszeres kutatás talán ép oly eredménnyel s oly becses tárgyakkal jutalmazná a fáradságot, minőket a lengyeli őskori telep nyújtott.

Lehoczky Tivadar.

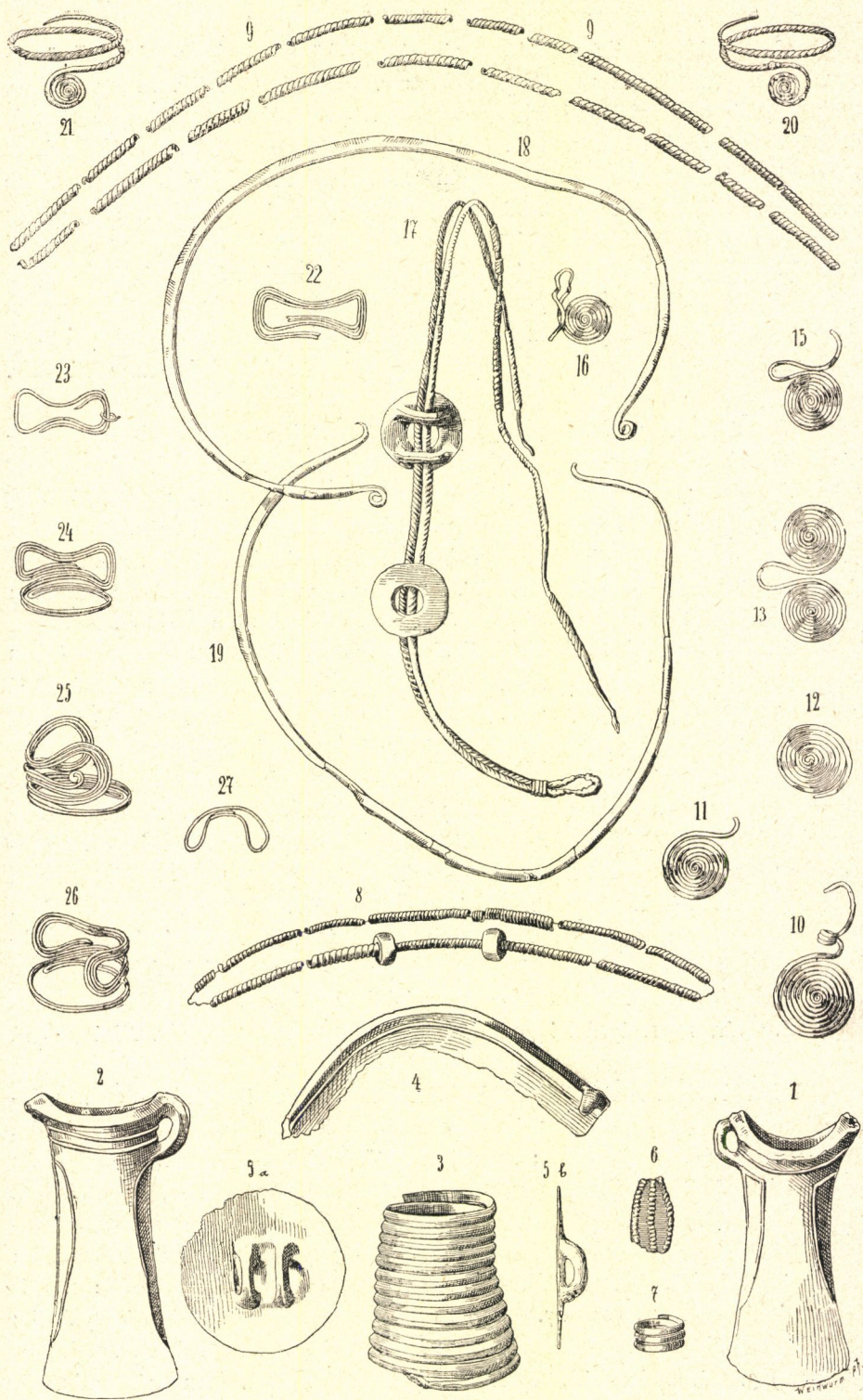
II. SÖTÉR ÁGOST RÓMAI LELETEKRŐL OROSZVÁRON. A pozsony-szombathelyi vasút építési munkálatai közben, az oroszvári felső határban egy nagy kő találtatván és arról a rajkai szolgabíróság által f. hó 28-án értesítettván, azonnal a helyszínére siettem és constatálva, hogy a nagy kő egy római sarkophag, azt kiásatván és környékén próbaásatást tartva, még két sírt találtam. Ezen három sírt kiásatván, két szép csúcsos talpú korsót, úgy terra sigillata darabokat találtam mely leletek határozottan római jellegűek. Értesülvén a munkásoktól arról, hogy Oroszvárnak a csunyi határ melletti alsó düllőjében a földmunkálatok közben embercsontokat találtak volt, a vasúti új árokmedert egész hosszában vizsgálat alá vevén, útközben egy kibontott gyermek-sarcophagot találtam, a melynek korsója azonban már Pozsonyba vándorolt volt, kutatásomat az árok-mederben folytatva, a földkeverék nyomán ismét egy sírt találtam, melyben két aranyozott bronz fülönfüggő, üveg és agyag, sőt gyöngyház gyöngyök voltak. Ezen leletek úgy a tetelek éjszaknyugat-délkeleti fekvése a nemesvölgyi és szentpéteri leletekkel azonosoknak mutatkozván, ép oly távolatokban mint ott, tapasztalataim szerint a sírok egymástól feküdtek, a föld minden útmutatása nélkül ásatván, még két sírra, egy férfi és egy női sírra akadtam, az előbbi 12 drb bronz szíjvég és csatokkal, az utóbbi két fülönfüggő töredék és gyöngyökkel gyarapítá régiségtárunkat. A két sarcophagot ma szállíttatom be a régiségtár részére.

M.-Óvár, 1891. ápril hó 30-án.

Dr. Sötér Ágost.

III. PINTÉR SÁNDOR EGY DOLYÁNYI BRONZLELETRŐL. A dolyányi majorhegy nyugotra hajló bérczén szántóföld van, melyet már 25 év óta mint szántott fensíkot ismerek; e fensík ez idő szerint ugaroltatik. E hó 16-án az egyik szántóbéres ekéje ugyanott bronztárgyakat túrt napfényre, mely tárgyak — jó borra valóért — tulajdonommá lettek. A dolyányi «major hegyen» gyakrabban találnak fészekbe elhelyezve tömeges bronztárgyakat. Már az én tudomásom szerint is öt ily fészek találtatott. A most talált tárgyak a következők: 1. Hét darab spirális gyűrűfej. (20—27. ábra.) 2. Csigaszzerűleg tekert bronzból nyak-ék; valószínűleg több gyöngyszem volt rajta, én hozzám csak e két szem jutott. (8. ábra.) 3. Három karikára hajtott kézűjra való gyűrű. Igen szép patinával. (7. ábra.) 4. Egy idomtalan ruhagomb. (5. a. b. ábra.) 5. Ugyancsak gyermekies kézre illő karszártkerces = karvédő. (3. ábra.) 6. Egy pár karperecz. Ily alakut

DOLYÁNYI BRONZLELET (NÓGRÁD M.)

én még e vidéken nem láttam. (18. 19. ábra.) 7. Öt darab hajperezcz. ? (10—16. ábra.) 8. Egy drb bronz deréköv. (17. ábra.) 9. Öt drb nyakperezcz. (— ábra.) 10. Egy sarló. (4. ábra.) 11. Két darab füles balta. (1 és 2. ábra.) 12. Mintegy félkilónyi sodronytöredék, többnyire a 7. sz. alatt jelzett hajfonadék-féle karikák kúszált és töredezett részei. (9. ábra.)

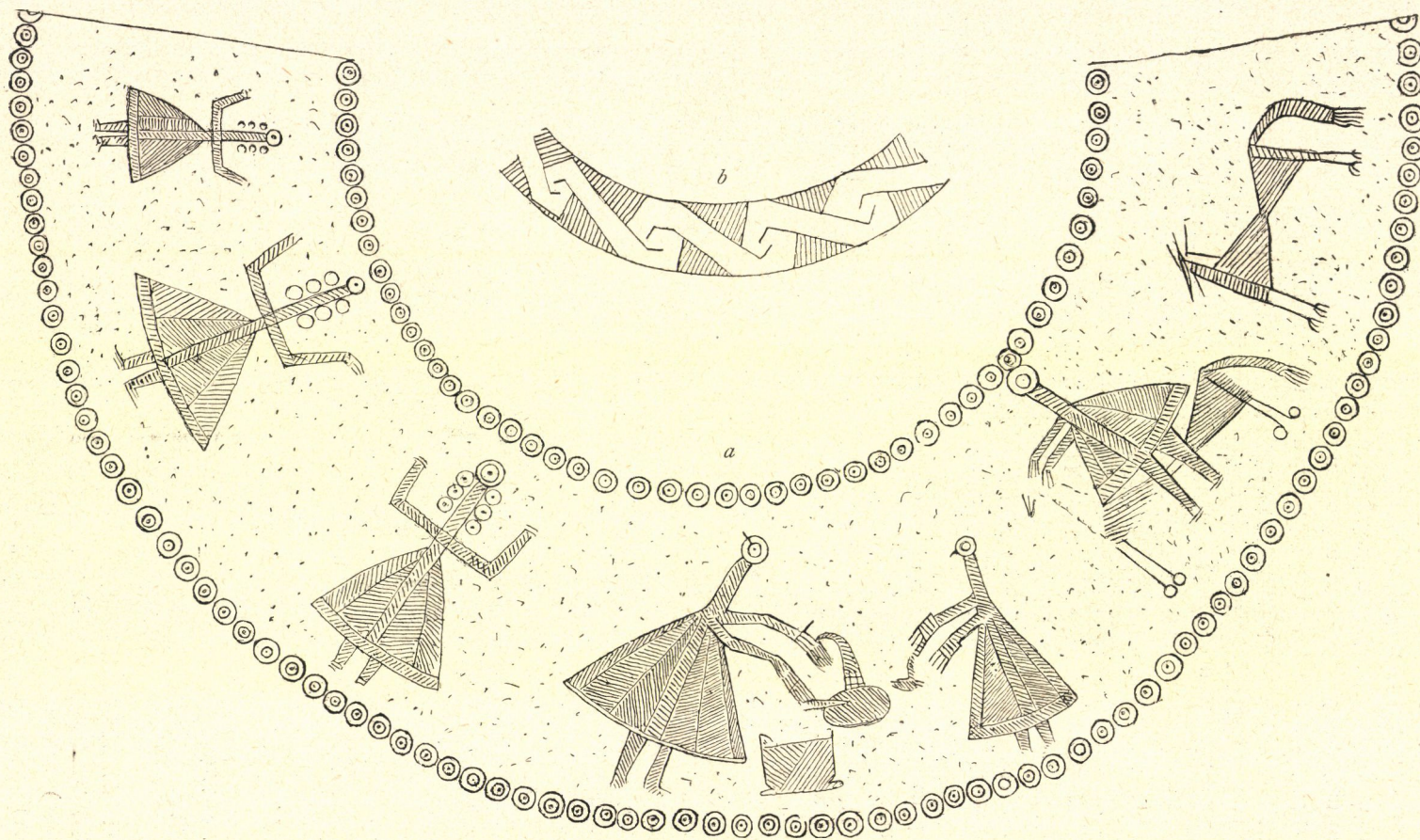
E tárgyak együttesen, egy csomóban a pusztai földbe helyezve találtattak.
Szécsény (Nógrád m.) 1891 május 20. Pintér Sándor.

IV. DÖMÖTÖR LÁSZLÓ. ARADVIDÉKI BRONZLELETRŐL. A múlt hónapban egy házaló, — kitől hébe-hóba ipartörténeti és régészeti tárgyakat veszek, — három drb, első pillanatra idomtalannak látszó bronzrögöt hozott hozzám. Aradnak Gáj külvárosában vette őket, hogy majd az érczöntőnél értékesítse. Azonnal láttam, hogy azok szokatlan nagyságú bronzlepenyek töredékei. Egy ép körccikk alakú, a másik trapéz, a harmadik trapezoid alakú, egy oldalt mindig körívnek véve. A körív táján legvékonyabbak, ezzel átellenben vastagságuk 4—4,5 cm. között váltakozik. Jól megnézve őket, rájövünk, hogy nem ugyanannak a lepenynek töredékei. Az elsőnek tömege masszív, alsó felülete síma, úgy látszik, hogy vagy edénybe, vagy jól kismított gömbsüveg-alakú üregbe eresztették. A másodiknak tömege lukacsos, alapja sejtes, felső színe fel-fakadt buborékokkal van borítva; valószínűleg nedves helyre eresztették és a forró érczből fejlesztett gőzök zavarták meg szövetét és felületét. A harmadik szövetén itt-ott lehet csak egyes sejtet látni; alapja ripacsos, felszíne borsónagyságú dudorodásokkal van borítva, melyek föl nem pukkant hólyagok. A mennyire az ívek-ből megtudtam állapítani, a lepenyek meglehetősen egyenlők voltak, s átmérőjük átlag 34—36 cm. között váltakozott. Azért is tartottam különösen fontosnak a róluk való megemlékezést, mivel ilyen nagyméretű lepenyről még nincs tudomásom. A *Bronzkor* Képes Atlasának 3 a), b) alatt ábrázolt szt.-peterszegei lepenynek, mint nálunk ismert legnagyobbak átmérője, átlagosan véve csak 11 cm. A három töredék súlya együttvéve kevés híján 4 klg. És egy ilyen lepeny 10—13 klg. lehetett.

Kérdőzködéseimre a házaló elmondta, hogy hallott még egy keresztalakú eszközről, melyet az illető kereskedő a gáji kapitánynak adott és egyéb aprólékos tárgyakról és hallotta, hogy ezeket Gájban házépítéshez szükséges földmunka alkalmával találták egy nagy fazékban. Utána járván a dolognak, kiderült, hogy a kapitány a keresztalakúnak mondott eszközt (a vázlatban mellékelt vésőt) az aradi Kölcsey-egyesület gyűjteményébe küldte be. Az edényt a találó oláh összetörte; hallomás szerint újjnyi vastag falú, körülbelül két literes edény volt és benne a három drb lepenytöredéken és vésőn kívül egyéb nem volt.

A helyi körülményeknek végére járván, arra a meggyőződésre jöttem, hogy mivel az illető helyen, 6—8 kdm. föld kiásása alkalmával egyebet nem találtak: nem öntőműhellyel, hanem talán menekülés közben vagy biztonságért elrejtett vagyonnal van dolgunk. E tárgyakra vonatkozóan meg kell még említenem egy sajátos körülményt, melyet még bronztárgyaknál nem észleltem. Ugyanis mind a vésőt, mind pedig a lepenytöredékeket a kincsszomjazók nemcsak megreszelték, míg a valóságos test előttunt, hanem jól meg is kopogtatták valami kemény esz-

a A VARISHEGYI URNA NYAKÁNAK KITERÍTETT KÉPE, *b* RÉSZLET A VARISHEGYI URNA PEREMÉBŐL.

Ifj. Storno Ferencz rajza.

közzel s az ütés helyén a patina kisebb-nagyobb foltokban lepattant és a helyén vastag vaséleg-burkolat tűnt elő, mely közvetlenül a testet fedi. Megvizsgálván a dolgot, azt tapasztaltam, hogy ez a vasrozsdaréteg az egész testet borítja, a kidomborodó részleteken kívül, sőt észlelés közben sikerült egész vashólyagok leütése, miből azt következtetem, hogy a bronz sok vasat tartalmaz, melynek elégülése megelőzte a vizes földben a nemes patina képződését.

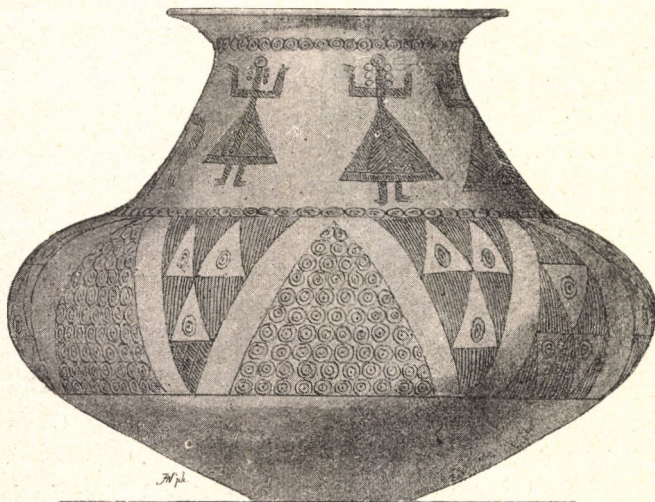
Dömötör László.

V. BELLA LAJOS. A VARISHEGYI URNÁRÓL. Ugyan e címen az Arch. Ért. minapi számában (167—170. l.) közölt levelémhez pótlásul küldöm a nevezetes urnáról vett képeket. Az urnát már minap írtam le részletesen. Az előállított cselekvényről azt vélem, hogy áldozati jelenet. Egyik szellemes osztrák prähistorikus a képet olyformán interpretálta, hogy a jobbról levő alakok hadi kalandból hazatérő vitézek volnának, kik lovat ejtettek zsákmányul, a bal felől levők pedig üdvözlésökre siető némberek lennének; találóbbr azonban az áldozó jelenet föltevése; e mellett szól a középpüti levő oltárféle állvány, nemkülönben a nők kéztartása, melynek inkább áldással, semmint üdvözléssel van hasonlatossága.

Talán közel járok az igazsághoz azzal a gondolattal, hogy varishegyi gerencsérünk meg akarta jeleníteni a halotti szertartásnál szokásos áldozást, mely alkalomnál az elhunyt vitéz lovának is juthatott valami szerep. Annyi bizonyos, hogy urnánk eddigelé a maga nemében egyedül áll és egy bizonyítékkal több arra nézve, hogy barbár benszülötteinknél is megvolt némi művészi érzék, mely itt az ő kezdetleges vonalornamentikájukból élő lények ábrázolására iparkodik emelkedni s ez érdekes tényben van fölfogásom szerint e varishegyi lelet legnagyobb fontossága.

1891. Sopron, május végén.

Bella Lajos.

A VARISHEGYI URNA MEGKÖZELÍTŐLEG $\frac{1}{6}$ NAGYSÁGBAN.

Ifj. Storno Ferencz rajza.

IRODALOM.

Dr. W. BODE *Geschichte der deutschen Plastik*. Berlin, Grote 1887. 8-r. 258 l. Színes és egyéb táblákkal és szövegbe rakott számos képekkel. (A «Geschichte der deutschen Kunst» II. kötete.)

A berlini Grote-czég által kiadott «Német művészet történetének» ez a második kötete, mely a német szobrászat fejlődését mutatja be a Karolingok korszakától kezdve bezárólag a rococoig. Hét fejezetre van osztva, melyek közül a legérdekesebb a XIII. század és az 1450—1530-ig terjedő kor tárgyalása. Mert a német plastika ebben a két korban alkotta legjelentékenyebb műveit. Az utóbbi hazánk műtörténetére különös érdeklődéssel bir, mert a nürnbergi plastika hatása felföldi emlékeinkben közvetlenül nyilatkozik.

A német szobrászat elefántcsontművekkel kezdődik, melyeket még a római birodalomban ismertek meg a németek. Ilyenek voltak a püspöki székek, edények és diptychonok. Ezek a diptychonok lettek a német művészet első mintái a karoling korszakban. A tizedik század második felében már a byzanci művészet hatása is érvényesül, mert byzanci elefántcsontművek importáltakatnak német földre és ezt a hatást még fokozza később a keresztes hadjáratok alatt Konstantinápoly kizsákmányolása. A német plastika legrégibb datált művének Tutilo (meghalt 911) két tábláját tartják St. Gallenben. Szerzőnk azonban jóval régibbnek és jelentékenyebbnek tartja a nagy diptychont a czelebráló papokkal, melynek egyik táblája Frankfurtban, a másik pedig a Spitzer hagyatékban van. Művészi jellege már egészen német és kedvező fogalmat ad Nagy-Károly udvarának művészetéről.

A X. és XI. században két művészeti iskola keletkezik Németországban: a rajnai és a szász. A rajnaiban az antik hatása egész közvetlen, valóságos másolás. Ellenben a szászországi (Braunschweigi muzeum, Quedlinburg) művekben már önállóságra való törekvés, ügyes, eleven elbeszélés és találó jellemzés mutatkozik. Ilyen pl. Madarász Henrik ereklje tartója Quedlinburgban. A későbbi rajnai művekben (XI. és XII. század) sem mutatkozik eredetiség. Mintha mind egy műhelyből került volna ki. A plastikai érzék e hiánya a késő közép-

korban is észlelhető. Kárpótlásul annál határozottabban szólal meg itt a festői érzék, mit a freskomaradványok és zománczozások bizonyítanak. Szerző folytatólag bemutatja azután a XI. és XII. század templomi ékítéseit és síremlékeit.

A tizenharmadik században a német plastika a gót építészeti kifejlődése alatt az egyes tartományokban már határozott localis jelleget ölt, a régi tipikus és skolasztikus hagyományok megszűnnek s a művészet a természetet kezdi tanulmányozni. Ez a német művészet a sűrű érintkezések folytán még éjszaki Olaszországra is hatással van. Elősegíti a fejlődést az is, hogy most már a világi elem is részt kér a munkában. A szobrászati díszítés főtárgyaivá az oltár, a szószék és a szentély-korlát lesznek.

A szobrászat központja ebben a században is a szász föld, de leginkább ennek déli része, a mostani királyság és a porosz szász tartomány. Vele összefüggőleg virágzik a művészet éjszaki Frankoniában (Bamberg). A tevékenység egy másik központja, a déli sváb föld, különösen Freiburg és Strassburg, részben a szomszédos francia művészet hatása alatt. A középső és alsó rajnai vidék, bajor és osztrák föld jelentőségre nézve messze a többi mögött marad. Az osztrák fölött messze kimagasló szász művészetet ellenben a szász bevándorlók meghonosították magyar földön. E műveik közül a legrégebb a pécsi székesegyház kriptakapuzatának domborművei és a jáki templom portáléja. Ez utóbbi tympanonjának Krisztusát és apostolait jellemzésre, kifejezésre és naturalistikus fölfogásra nézve különösen kiemeli a szerző.

A bambergi székesegyház pompás szoborművei közül magyar «Szent István király» lovas szobrát ugyanannak a művésznek tulajdonítja a szerző, ki a többi kitűnő alakot is megalkotta. De ő e műben már nem a magyar király alakját, hanem III. Konrad császárt látja. «A császár ülése és tartása fesztelen és előkelő; a redőzet dús és nagyszabású. A közönséges, nehézkes fajtájú ló, mozgásában, különösen pedig az előlábak állásában nem eléggé sikerült; de rút feje és hátsó része élénk megfigyelésre és beható természeti tanulmányra mutat.»

Bajorországra térve át, itt csupán Landshutnak vannak nevezetesebb szoborművei. A sváb földön a templomok nélkülöznek minden szobrászati díszet, míg nem a francia gotika előhatolásával a gazdag díszítés itt is föllép, különösen Freiburgban és Strassburgban. A középső Rajnán, különösen Mainzban, Speyerben, Wormsban hiányzik a szobrászati dísz, mi a francia háborúk pusztításának tulajdonítandó XIV. Lajos alatt.

Az 1275—1450. korszak tárgyalásánál a szerző arra az eredményre jut, hogy a XV. század szoborművészetét már annak közepe előtt a gót iránynyal ellentétes fejlődést vett és Olaszországhoz hasonlóan olyan irányban fordult, mely renaissancenak nevezhető.

A német szobrászatnak nem nagyon vált előnyére ebben a korban a gót építészet. Miután ez minden vonalaiban fölfelé törekedett, csekély faltért engedett és azonfölül csúcsívben záródott, a szobrok kénytelenek voltak meghajlani és tért találni. A xiv. század szobrainak e hajlongása különben már a kor szellemében is meg volt, mely szerette kifejezve látni az érzékenységet, mondhatni érzelgést. Ez pedig túlzásaiban egész a torzításig ment. A xiii. századhoz képest ekként hanyatlás áll be. Míg a strassburgi, nürnbergi, naumburgi, bambergi templomszobrok nemes redőzet által tűnnek ki, a xiv. század alakjai már hosszú bélelt ruhákba vannak öltöztetve, melyek a testet egészen elfödik és nehézkes, otromba redőzetet adnak. A különben ügyes kőfaragók az emberi test alakításában is modorosak lettek.

Nevezetes e kor különben mint a második virágzás előkészítője. Mert rendkívül divatba jön Németországban síremlékek megrendelése, nagy árt fizettek érettök és azért a kivitel tökéletessége egyre fokozódott. Ez okból a gót korszak vége felé már a legjelentékenyebb ily műemlékekkel találkozunk, melyeknek alkotói igazi művészek voltak. Így a plastikai arczképben is kifejlődött a naturalismus és lépcsőül szolgált a valódi virágzásnak.

Jellemző a német szobrászatban a gót korra, hogy a francia területtel határos részekben lép föl először és pedig francia utánzás-ként. Az első mű a trieri Mi Asszonyunk temploma. Mint ennél, úgy mutatkozik a többi rajnai templom szoborműveiben a föltétlen francia befolyás. Ugyanekkor veszi kezdetét a fából faragott oltárok készítése és befestése, de még műérték nélkül. E művek a következő századokban annál tökéletesebb alakot nyernek az alsó Rajnán.

E korba tartozik a Prágában működő kolozsvári «Clussenbach» testvérek szent György ércszobra, melyet már bemutattunk. (Az «A. É. 1886. kötetében.)

Északi Németország gót szobrászata nem állja ki az összehasonlítást az előző koréval, sem minőségben, sem mennyiségre nézve. De a szász alföldi, vestfáliai és szlávból németté lett vidék szobrászata még mögötte marad a rajnainak, svábnak és frankoniaiknak is. A művek száma is oly csekély, hogy ott valamely iskola jellege nehezen alapítható meg. A szász föld északi részeiben most is Magdeburg foglalja el a főhelyet; hozzá csatlakoznak Hildesheim, Goslar és Quedlinburg.

Az északkeleti részekben (Mecklenburg, Pomeránia, porosz tartomány) már a téglanyag használata sem kedvezett a szobrászati tevékenységnek. Azért itt a plastika kizárólag a bronzöntésre és fafaragásra adja magát. A síremlékek rendesen bronzból készültek, néha domborműben; de többnyire vésett lapokban. A fafaragók pedig megtöltik a templomokat oltárokkal, melyek sok festett és aranyozott alakból

vannak megkomponálva. Hasonló tünetény mutatkozik északnyugaton, Németalföldön és az alsó Rajnán. Az említett két távol vidék kölcsönös hatással volt egymásra, úgy hogy az északkeleti részek plastikai művészete amattól a következő időkben teljes függésbe került.

Az említett ércz sírtáblákra az elhunynak alakja be van vésve és fekete, vagy néha színes anyaggal kitöltve. Ugyanígy van előállítva a diszító keret is, mely angyalokból és szentekből van megkomponálva. Ezek a síremlékek el vannak terjedve északi Németországban, Németalföldön, Svédországban, Dániában, Angliában és Franciaországban; az északi és keleti tenger partjain csaknem kizárólagosak. Miután külső jellegök csaknem ugyanaz, kétségtelen, hogy egy gyárból valók, honnan vizen szállították el mindenfelé. Eddig azt hitték, hogy Kölnben, Lübeckben vagy Németalföldön készültek. A gondosabb kutatások az utóbbi mellett bizonyítanak, daczára annak, hogy ott legkevesebb az ily síremléktábla, mert a protestantismus elpusztította.

Leghosszabban és legtöbb szeretettel tárgyalja a mű a német szobrászat második virágzási korát, mely 1450-től 1530-ig terjed. Ránk magyarokra nézve is a legnagyobb érdeklődéssel bír azoknál a felvidéki műemlékeinknél fogva, melyek a nürnbergi iskola stíljére vallanak.

Míg a középkori olasz szoborművész közvetlenül tanulmányozhatta az antikot és így megkezdhetette a renaissancet, addig a német kénytelen volt a dolgok festői jelenkezését közvetlen szemlélet alapján tanulmányozni. Ez az oka, hogy Olaszországban a szobrászat az uttörő művészet, míg az Alpeseiken a festészet megy elől. Ebből azonban még nem szabad e korszakban a német szobrászat alacsony állására következtetni. Sőt inkább ez a xv. század második felében a festészettel szemben előkelő szerepet visz és csak a következő század elején marad mögötte Dürernek és Holbeinnak. Az is kitünteti ekkor a német plastikát, hogy nincsen idegen hatások alatt, míg Franciaországban az olasz renaissance diadalmaskodik, Spanyolország művészete pedig a bevándorolt olasz és németalföldi művészek miatt csak később tudja magát emancipálni.

Nevezetes az, hogy e korban a plastika csaknem elválik az építészettől, melynek eddig szolgálója volt. A kapuzatokat és homlokzatokat most már nem ékesítették többé. A szobrászok ugyan még most is jobbára a templomok számára dolgoztak, de eltekintve a pompás síremlékektől is, melyeket ez a kor állított, a szobrászati ékítés független az építészettől. Az oltárokat, domborműveket és szobrokat ott állítják föl, a hol legelőnyösebben hatnak vagy a hol az alapító rendeli, nem pedig ott, hol az építészet hatását fokoznák. Azért e művek bármely múzeumban vagy magánlakban jól veszik ki magukat.

Ennek a körülménynek meg volt az a hátrányos oldala, hogy

megszűnt az emlékszerűség (monumentalitás) és nagyság iránti érzék. Ennek a nagyságnak különben sem kedveztek a kor viszonyai. Mert a politikai hatalom tönkrementével és a rossz közbiztonsági állapotoknál fogva a művészet lassankint beszorult a virágzó nagy városokba, a hol lettek pártfogói polgárok. Azért a szobrászati művek polgáriás bélyeget kaptak.

Különben ezt a német plastikát, valamint az olaszt is a természet komoly és rendszeres tanulmányozása jellemzi. Persze hogy ez Németországban nem történik oly öntudatosan, mint az olaszoknál és csak később vezetett elméleti kutatásokhoz és pedig olasz befolyás alatt. De azért a németek naturalismusa nem kevésbbé alapos és őszinte. Sőt inkább, miután sem az emlékszerűség, sem a szépségre való tekintetet nem korlátozza, a művészek nem félnek a természet hű utánzásától, még esetlegességeiben és fattyu hajtásaiban is. És ha az emberi testet kivételkép meztelenül állítják elénk, szorosán mintához tartják magukat, mely épen előttük van. Ez a minta pedig a kedvezőtlen északi körülmények közepette nem volt valami előnyös és szépen kifejlődött.

A német művész e korban nem szerette a meztelent mintázní, mert nem ismerte a testet szép alakulásban, ritkán is láthatta és nem tanulmányozhatta. Hozzájárult még a vallási tekintet is. Annál nagyobb gondot fordított a látható meztelen részekre, a fejre, kezekre és lábakra, továbbá a ruhára és redőzetre. A végtagok mintázásában a művészek határozott ügyességet tanúsítanak és itt kiemelendő különösen a bőr felszíne és a hús hatása. És e tekintetben a német és hellén szobrászat közt rokonságot lát a szerző. Mert mind a kettő egyaránt nem az anatómiai ismeretből merít, hanem a testet külső jelenkezésében figyeli meg. Nagyon feltűnő a különbség a német és olasz szobrászat közt a ruházat kidolgozásában. Az olasz művészet a ruhát külső buroknak tekinti, mely a test nagy formáit felismerteti. A német ezt nem teszi, a hol pedig ily irányba indul, már az olasz befolyást követi. A német ebben a korban is a gót irányt követi és mint valami önállót fogja föl a ruházatot. Hozzájárul ehhez a nehéz és bélélt szövet is, melyet természetes hűséggel másol esetleges töréseiben és redőzésében. Ez az irány bizonyos bravourrá, majd modorossággá fokozódik, mely hamar felismerhetővé válik.

Legjótékonyabban hat a német művészet új realismusa a hangulat, a belső élet sikerült visszaadásában. Ugyan itt is megvannak bizonyos korlátok, melyeket a kor iránya és a művészek társadalmi állása szabott meg: csak kivételkép akadunk műveikben fenséges nagyságra és drámai pathosra. De kárpótol ezért még a kisebb művekben is a szívhez szóló bensőség. A kedély lágyabb hullámvázai, az anyai szeretet, szenvedés és részvét nyilvánulásai oly mélységgel és igazán jelenkez-

nek e művekben, hogy már ennél fogva is a plastika legnemesebb példányai közé sorozhatók.

A mi az emlékszerűség és önálló plastikai hatás hiányait illeti, ezért a német szobrászat kárpótlást nyújt. Mert a művek csaknem kivétel nélkül festve és aranyozva vannak; azonfelül közvetlen összeköttetésbe vannak hozva képekkel. A legtöbb ily alkotás fölépítése a számos domborművel és szobrocskával, a tarka keretezés a késő gótikus fialékkal és diszítványekkel, a négyes ötös osztású elrendezés, végre a gazdag, nyugtalan és töréses ruházat hozzájárul a festői összehatáshoz. Tanúsítja még a festészet túlnyomó hatását a szobrászatra, ép úgy mint Olaszországban, úgy itt is, hogy a szoborművek egy része, különösen a faoltárok a festők műhelyeiben és az ő felügyeletük alatt készülnek, festetnek és aranyoztatnak.

Miután e kor művészete különösen a jellemzőt és egyénit kereste, nem ritkán ismerős alakok hű arczvonásaival testesíti meg a szenteket. Így a xv. század — az előzővel ellentétesen — több külön-külön jellegű iskolát hoz létre és ezekben életet ad egyes művészegyéniségeknek. Ha ennek daczára mégis csak kevés egyes művészről maradt fenn életrajzi adat és ha a sok fenmaradt művet minden kritika nélkül tulajdonítanak majd az egyiknek, majd a másiknak, úgy ennek oka abban keresendő, hogy kevés okmányban maradt nyoma a művészeknek és a műtörténelem kevés gondot fordított a kutatásra. A német irodalom még Vischer Péterről sem bír kimerítő monografiát. Stosst, Kraftot és Pachert csak most kezdték bemutatni olyan publicatiókban, melyekben az illustratiók viszik a főszerepet, a fejtegetés pedig csak mellékes.

A szóban forgó kor szobrászati iskolái két nagy csoportot képeznek, a déli és az északi németet. A jelentékenyebb a déli Frankoniával az élén. Az északnémet súlypontja az alsó Rajnára esik. Dél-Németországban a szobrászat megelőzi a festészetet, a xvi. század kezdetéig fölülhaladja; ennél fogva nagy hatással van a festészetre. Az alsó Rajnán és különösen Németalföldön a festészet nagyszerű kifejlése kezdetben nagyon korlátozza a szobrászatot, később pedig egészen festői irányba tereli. Míg az északnémet szobrászat a rajnai és németalföldi művészetnek hódol, Dél-Németország dúsgazdag fejlődést mutat főleg Nürnbergben, melynek szobrászati tevékenysége kihat még Szászországra, Thüringiára, Hessenre, sőt Ausztria-Magyarországra is. Itt azonban indítólág hatott, a nélkül, hogy a provinciális sajátságokra befolyást gyakorolt volna. Sőt az utóbbiak oly művészeket mutatnak föl, kik a nagy nürnbergi mesterekkel egész egyenrangúak és maguk is visszahatást gyakoroltak a frankoniai mesterekre.

Ha a német renaissance szoborművei kerülnek szóba, önként

Nürnbergre és a három nagy mesterre: Kraft Ádámra, Stoss Veitra és Vischer Péterre esik szemünk; az első mint kőszobrász, a második mint faragó, a harmadik mint bronzöntő Németországnak legünnepelebb művésze. Terjedelmes műhelyeikben, melyekben egész Németország, sőt a külföld számára is dolgoztak, sok jól megválogatott munkás dolgozott. Azonkívül serényen folyt a munka a festők műtermében is, pl. Wohlgemuthnál, kinél Dürer is darab ideig dolgozott. E mesterek tanítóiról alig tudhatni valamit. Azonban létezik még Nürnbergben egy csoport datált mű, melyek eléggé bizonyítják, hogy a szóban forgó nagy mesterek jó iskolába jártak.

E nagy mesterek közül minket Stoss Veit érdekel legközelebről, kinek nagy neve ma sem vesztett semmit, habár az ember vesztett értékéből, mert az újabban közölt okmányok rossz fényt vetnek jellemére. A művész nürnbergi kézművesek sarja, 1440 körül született. 1470 körül említi először, midőn Krakóba vándorol. Ott tartózkodott 1496-ig és a rábízott feladatokat a legdicséretesebben oldotta meg. Krakóban díszpolgárrá választották, többször volt czéhmester és kedvező vagyoni állapotban tért vissza szülővárosába. Itt azonban jelleme nem a legkedvezőbb színben mutatkozott. Az okmányok «megférhetetlen rossz polgár»-nak és «tévelygő, verekedő ember»-nek mondják. Pörököt indít meg a tanács ellen, feluszítja a várost szomszédai ellen, többször megszegi szavát és miután egy adósa csődöt mondott, hogy kikölcsönzött pénzéhez jusson, 1503-ban okmányt hamisít. Akkoriban ezt halállal szokták büntetni. Stosst kegyelemből csak megbélyegezték, azaz a hóhér nyílt piacon arcának jobb és balfelébe tüzes vasat nyomott. Később Miksa császár egy levelével rehabilitálta. Polgári állása azonban már meg volt rendülve és kevés megrendelést kapott. Állítólag 95 éves korában halt meg. Viszont mellette szól az, hogy fiai és vejei tekintélyes állásokba küzdötték fel magukat és egy életrajzírója megemlíti, hogy «tartózkodott a bortól és nagyon mértékletesen élt».

Különös az, hogy Bode a művész jelleme és művei közt összhangot akar létrehozni vagyis az utóbbiak egyéni jellegéből a bensőséget és gyöngédséget lejjebb akarja szállítani. Hány példa van arra, hogy egy kiváló ember és alkotásai közt semmi erkölcsi kapocs sem hozható létre. Minő különbség van Macchiavelli élete és politikai programja közt, mi köze Verulami Bacon műveinek az ő jelleméhez?

A művésznek hazánkat érintő tevékenységéről így nyilatkozik a szerző: «Hogy Stoss Vitus húsz évi Krakóban tartózkodása és további tartós összeköttetései alatt még különféle műveket alkotott Krakó és a szomszédos helyek számára, magától értetődő dolog. E körülménynél fogva mind Galicziában, mind Magyarországon (Lőcsén és Bártfán) egész sorát tulajdonítják neki a faragott oltároknak. E mű-

vekre nézve azonban nem hozható ítélet, ama kicsiny és szegényes fölvételei után néhány oltárnak, melyek «Az osztrák császárság műemlékeiben» megjelentek. A legtöbbet e művek közül mindenesetre alaptalanul tulajdonítják Stoss Vidnek.

A szóban forgó bártfai és löcsei oltárokat tudvalevőleg Lepkovszky krakkói egyetemi tanár jelentette ki először Stoss műveinek. Hazai irodalmunkban már Ipolyi Arnold bírálta e föltevést és ellentétnek tartotta a művész életrajzi adataival. Mert midőn e művek létrejöttek, Stoss nem Krakkóban, hanem Nürnbergben tartózkodott. Azonban ily fontos kérdésben keveset lehet a művész hol tartózkodásának bizonyításával elérni. Maga Bode sem veti fel a kérdést erről az oldalról és helyesen. Mert az egyedüli irányadó szempont kizárólag a művek művészi jellege lehet. A művészi jellege ez oltároknak Stoss és iskolája művészi bélyegét, ha nem is monogrammját hordják magukon. Stylje és iskolája! Mert helyesen mondja Lepkovszky: téved az, ki nem fogad el egy Stoss-féle iskolát és e nagy mennyiségű különféle értékű faragványt mind az ő kezének tulajdonítja. És oltáraink mellett bizonyít Bode tartózkodó nyilatkozata, ki Stoss autentikus és nem autentikus műveinek osztályozásában igen szigorú, azonfelül felsőmagyarországi emlékeinket saját vallomása szerint nem is látta.

Sokat foglalkoztatta a német irodalmat a kérdés, alkototte-e és menyiben, Dürer plastikai műveket? Hogy idevonatkozó tervekét készített, azt rajzai bizonyítják. De már kérdés az, használta-e Dürer, maga a vésőt és kést, gyakorolta-e az öntést? Néhány érmet még most is Dürernek tulajdonítanak, míg Thausing ezt tagadja és Dürer tulajdon szavaira hivatkozik, hogy «nem szokott ilyenekkel (érmekkel) foglalkozni».

A mi a nagy német művész háromságot illeti, sem Kraft, sem Stoss nem érték el Vischer Péter nürnbergi bronzöntő népszerűségét. Valamint Dürer a német festészet képviselője, úgy Vischert a németek mai napig a német mintázó tehetség megtestesülésének tekintik. Köszöni ezt a művész első sorban remekművének, a nürnbergi Sebaldus sírelmének, mely a munka szépségére és eredetiségére nézve Nürnberg emlékjele lett. A művész jelentőségét megállapítani nem könnyű feladat, mert tehetséges fiait is foglalkoztatta, mert továbbá okmányok bizonyítják, hogy Vischer idegen minták és rajzok után készített ötvényeket. Ezek a körülmények odacsábítottak egy életrajzíró (Bergaut) hogy úgy tárgyalja Vischert, mint alárendelt állású bronzöntőt. Bode az ily nézeteket nagy buzgalommal cáfolja és kimutatni igyekszik, hogy Vischer műveinek legnagyobb része, sajátos egyéni jelleget mutat fel. Hasonlókép síkra száll szerzőnk az újabban fölmerült nézet ellen, hogy Vischer műveinek egy része Jacopo de Barbari (Walch) metszetei után készült volna.

Önálló és jelentékeny művészi iskolát fejlesztett ki még Nürnberg mellett Würzburg, Frankoniának második püspöki székhelye; minőségre és mennyiségre nézve kiállja a versenyt Nürnberggel. Bode hibásnak tartja az eddig dívó nézetet, hogy ezt az alsó frankoniai iskolát kizárólag Riemenschneider képviseli és arra az eredményre jut, hogy Riemenschneider még csak nem is egyedüli hangadó művész ebben az iskolában. Már előtte és mellette olyan vele egyenrangú szobrászok működtek, kik Rothenburgban, Creglingenben és egyebütt kitünő műveket alkottak. Van különösen egy olyan művész ezek között, ki a xv. század végén működött és ki Riemenschneiderrel legalább is vetekedik, mintaképe vagy épen tanítómestere lehetett. Ennek azonban még neve sem ismeretes, miért is Bode így nevezi el «a creglingi oltár mestere», miután ez az oltár főműve, és házi bélyege is rajta van.

A würzburgi iskolából közöljük magyar érdekű tárgyánál fogva a stassfurti templomban álló szent Erzsébetet. Festett falfaragvány. A műben vegyesen mutatkoznak Wohlgemuth és Riemenschneider egyéni sajátosságai. A szent nő lábainál kis nyomorék jellemző alak.

A német művészet e korszakában a műtörténelem a sváb iskolát rendesen a többi fölé helyezi. Mert itt a jobb művek megelőzték a frankoniai iskola fejlődését. Szerzőnk mindazonáltal az utóbbit helyezi előbbre, mivel ennek mesterei amazokat gyorsan fölülmúlták és nagy hírnél fogva elhatározó befolyást gyakoroltak az egész német művészetre, míg a sváb iskola helyi jellegű.

A bajor föld szintén korán fejlődött. Műemlékei Münchenben, Eichstädtben, Landshutban és Regensburgban jobbra kőben vannak vésve. Egynémelyik oltár, a legtöbb síremlék. 1475 és 1510 között jöttek létre, egymáshoz nagyon hasonlóak és egyéni jellegűek. Az erőteljes, zömök alakok tartásban és mozgásban keresetlenek és egyszerűek, néha merevek, kisszerű redőzzel, nagyobb motívumok nélkül. De a felfogás és formaképzésben megvan a naturalismus, megható komolyság és meggyőző igazság.

Miután Bode még az egyes vidékek szobrászatán szemlét tart, áttér a német szobrászat hanyatlására 1530—1680-ig. E kor Németországban a legnagyobb fokú hanyatlás kora, úgy hogy ezalatt a szobrászati érzék lassankint egészen elhalt. Nem mintha művészi feladatok hiányoztak volna. Németországnak e korból is vannak kitünő művei. De az a körülmény, hogy e műveket idegenek készítették, bizonyítékát képezi a német művészet tehetetlenségének.

Dús kárpótlást nyújtott azonban ezért az iparművészet felvirágzása. Bode kissé túlmegy a határon, midőn itt azt állítja, hogy a xvi. századbeli iparművészetet nem volt képes utolérni sem az olasz, sem a francia, sem a németalföldi iparművészet. Abban is elfogadhatlan

a szerző álláspontja, hogy nem a reformatiót okozza a plastika elhanyagolásaért, habár maga elismeri, hogy az egyházi plastikának az új tan nem adott több tápot. Szerinte a hanyatlást előidézte a monumentalitás hiánya a renaissance-építészetben, mely Németországban mellőzte a szobrászatot. Előidézte továbbá az olasz művészek behatolása német földre. Az olasz hatás következtében a német művészet elvesztették naiv természeti érzéküket, a nélkül, hogy az anatómiai tudást és emlékszerűséget (monumentalitást) elsajátították volna. Ezzel ellentétben a német műérzék az iparművészetet, az idegen ékítmények játékszerű és fantastikus átalakítása által oly magas fokra emelte, mely bizonyos ágakban az európai uralmat biztosította számára és a melyet azután többé nem is tudott elérni.

A harmincz éves háború a plastika terén is megtette pusztításait. Míg Franciaországban XIV. Lajos kora ugyan nem a legjelentékenyebb, de a legragyogóbb szobrászatot hozta létre, míg Németalföldön a művészet festői iránya a szobrászatban is megfelelő virágzásnak adott létet, addig ez a háború Németországban megsemmisített minden műalkotási tevékenységet, sőt részben még a csirákat is kiölte, melyekből egy új művészet keletkezhetett volna. Mikor a XVII. század végén és a XVIII. elején különböző helyeken új szobrászati tevékenység mutatkozik, az csak szórványosan jön létre, nem alakul tovább, idegen iskolákra támaszkodik és csupán az építészet díszítésére szolgál. Ez a jellege nevezetesen a német művészet barokk és rococo korának 1680—1780.

Az első tehetség, ki ebben a korban jelentkezett, Schlüter. A második Donner, kinek a bécsi Neumarkton lévő kútja ismeretes.

Donner több évig tartózkodott Pozsonyban és ekkor öntötte ólomba szent Márton lovas szobrát, egyszersmind tőle ered Eszterházy Imre hercegprimás sírkápolnájának kidíszítése: a feszület előtt térdelő primás márványalakja, az oltárnál két óriási angyal, a predellán aranyozott domborművekben a passio jelenetei. A székesegyház restaurálása alkalmával kitették Donner két ólomba öntött angyalát és a nemzeti múzeum átszállíttatta azokat tulajdon helyiségeibe.

Donner és a vele együttműködött szobrászok követői közül ki-

emeli Bode a különöz Messerschmiedtet, ki 1732-ben Pozsonyban született és 1783-ban ott is halt meg. Szobrai és mellszobrai, melyek Luxemburgban, a bécsi Belvedereben, a magyar nemzeti múzeum képtárában, az országos arczképcsarnokban, a pozsonyi városi múzeumban vannak, határozott tehetséget mutatnak a jellemzésre. Ismeretes jellemfői, melyek Klinkosch úr birtokában vannak Bécsben, szerezték meg neki ezt a nevet: a plastika Hogarthja, éppen ezekben tünteti föl a művész spiritista és képzelgő abnormitásokra hajló természetét.

Irmey Ferencz.

ARCHAEOLOGISCH - EPIGRAPHISCHE MITTHEILUNGEN AUS OESTERREICH-UNGARN. Herausgegeben von O. Benndorf und E. Bormann. Jahrgang XII—XIV. Wien, Prag, Leipzig; Tempsky, Freitag, 1888—1891. 8r.

A XII. kötet tartalma legnagyobb részt Pannonia határán kívül eső tárgyakra vonatkozik. Műrégészeti irányú *Bulič* kis czikke (24—26. lap), mely a spalatói múzeumban lévő kis Zeus-szoborral foglalkozik, *Reichel* hosszabban értekezik (38—59. l.) a híres *François*-féle edény egy új felvételéről, mely az edényen lévő csoportok megítélésére nézve igen fontos, *Klein* a hellasi és ázsiai művészek iskoláit tárgyalja (85—127. l.) részben új eredménnyel. Az epigraphika körébe tartozik *Bormann* értekezése a *Wodena* (Edessa)-ban talált, részben kiadatlan görög feliratokról (186—195. l.); *Domaszewski* pedig *Boghetich*-nek feliratokat tartalmazó újabban talált kéziratát ismerteti, (26—38.), melyben azonban új felirat nincsen; van még néhány kisebb epigraphikai cikk is, melyet azonban mellőzhetünk, *Gomperz*, *Hula*, *Premierstein*, *Szántó* és *Weinberger*-től.

Moesia Superior topographiájára vonatkozik *Hülßen* közlése, mely egy múlt századbéli jelentést tartalmaz, a mely a Morava völgyében lévő római utat az eddigi ismert adatoktól eltérőleg ír le.

E jelentést valószínűleg *Ateste A.* írta *Passionei Domenico* bibornoknak Bécsbe, s azt a Bibliotheca *Ottoboniana*-ban több magasrangú osztrák tiszt levelei között őrizik (175—182.); van e jelentésben egy római méröldkőnek a felirata is.

Pannoniára vonatkozik a carnuntumi ásatásokat tárgyaló cikk (146—147 lap), melynek leíró részét *Hauser*, a numismatikait *Schmidel*, az epigraphikait pedig *Bormann* írta. *Hauser* különösen két tárgygyal foglalkozik; első sorban a tábornak északkeleti részében feltárt terjedelmes épülettel, melyet katonai raktárnak tart, a mint hiszem, helyesen, miután több császári rendelet a Codex Theodosianusban ilyen raktárak felállítását elrendeli, ezek pedig a táboron kívül aligha épülhettek. A második tárgy a carnuntumi amphitheatrum, melynek egy része 1888-ban felásatott. Érdekes ennél azon körülmény, hogy az arenája valamivel nagyobb az aquincumi amphitheatrum arenájánál (72'2 és 44'25 m.; az aquincumi 53'36 és 45'54 m.), és hogy a cavea is aránylag kisebb, mint p. o. a polai vagy veronai amphitheatrumé, mindazonáltal 8000 személy foglalhatott benne helyet. Azon körülmény, hogy az amphitheatrum oly közel van építve a táborhoz, hogy ennek védelmét megnehezítette (épen úgy, mint Aquincumban!) arra a feltevésre vezeti Hausert, hogy későbbben egy új fal segítsé-

gével az amphitheatrum a táborhoz csatoltatott, mely falból egy darabot szintén megtaláltak.

Daciai vonatkozású Kenner (nagyobb és kisebb), valamint Domaszewski értekezései a krásznai aranyeletről. Kenner tekintetbe sem véve, hogy előtte is írtak mi nálunk ugyanazon tárgyról, leírja Téglás nyomán a lelet történetét és annak egyes darabjait és *öt* bélyeget különböztet meg, holott tényleg csak négy volt. A *Lucianus*-féle a főbélyeg, a többi mellékbélyeg, az első meg van mindenik aranyrudon, a többi váltakozva, tehát *Lucianus* a főhivatalnok, a többi alsóbb rendű. A rudak azon időben (330—378) pénz gyanánt fogadtattak el — hogy császári rendeletek értelmében csak olvasztott színarany nyál lehetett az adót fizetni, azt Kenner nem veszi tekintetbe.

Domaszewski az összes aranyrudakat megvizsgálta s annak következtében értekezésében Kenner állítását több helyen helyreigazítja, kimutatja, hogy a bélyegek összeállítása szerint három csoportra oszlanak a rudak; készítési idejük nem esik messze egymástól.

Ugyancsak Domaszewski értekezik (138—145. l.) egy régebben Erdélyben talált és publikált bronzdiszitményről, mely domborművű alakokból áll. Ezen alakokat a hasonló jellegűekkel egybevetve, azon eredményre jut, hogy ezen alakzatok eredetije azon diadalkocsi lovainak diszitményein keresendő, melyet a római senatus Augustusnak a forum Augustumon felállíttatott.

A XIII. évfolyam értekezései között történeti tárggyal foglalkoznak *Kubitschek*-éi (Die sullanische Aera im proconsularischen Asien 88—93. l., Jahreszählung u. Jahresanfang im röm. Macedonien 120—124., Über die Pompeius-Aera in Syrien 200—209. l.) Ide vonhatjuk *Heberdey* cikkét is: Der Einfall der Kostoboker in Griechenland u. d. Abfassungszeit d. Periege des Pausanias (186—191. l.) Ugyanez írt (72—83. l.) a François-féle edénnyről is, melynek újból lemásolt rajza a «Wiener Vorlageblätter»-ben megjelentek. *Klement* néhány dalmatiai ókori domborműről értekezik (83—93), *Löhr* cikke: Achills Auszug aus Skyros (161—175); *Münsterberg* a *Gjölbaschi*-ból származó dombormű egy részével foglalkozik: Zur Helena des Gjölbaschireliefs (84—87). Reánk nézve legfontosabb *Ziehen Gyula* szép értekezése: *Römische Bildwerke im Nationalmuseum zu Pest*, mely az «Arch. Ért.» IX. kötetében is megjelent.

Epigraphikai tartalmú *Bormann* (Wieder und neugefundene römische Inschriften 105—119. l.), *Hula* (Epigraphisches aus Spalato 94—104. l.), *Kubitschek* (Ein Tagebuch des Abbate Alberto Fortis 181—186. l.), *Premenstein* (Epigraphisches aus Kärnten 155—160. l.), *Rizzi* (Neugefundene Inschriften aus Pola 125. l.) értekezései és más apró cikkek.

Pannoniai vonatkozású *Kalinka* és *Swoboda* Bericht-je über eine Reise im Gebiet der Drau und Save (11—43. l.) E két fiatal ember 1888 szept. havában a bécsi «Arch. epigr. Seminar» megbízásából beútaza Horvátországot, és pedig Csáktornya, Varasd-Toplicza, Zágráb, Károlyváros érintésével a Kulpa mellett Degoj, Topusko, Gliana és Sziszekbe, hol huzamosabb időn keresztül tartózkodtak, valamint Mitroviczán és Nándorfehérváron is. A mit Magyarország területén találtak, az aránylag kevés és már nagyobb részt kiadott felirat, van azonban egynehány új is, de ez kevés jelentőségű, mert többnyire töredék. Legtöbb

értékűek a Mitroviczából való domborművek, melyeknek pontos leírását szerzők közzé teszik. Fontos egy téglabélyeg, a leg. III Flavia-tól, mely azt mutatja, hogy Sirmiumban valamikor e legio táborozott. Nándorfehérvárból több új feliratot közölnek.

Daciai feliratokat közöl Téglás és Király (192—199. l.), valamint néhány téglabélyeget is a leg. XIII gem. és a leg. III Flavia-tól. Téglás ezenkívül *Blandiana* fekvéséről szól röviden (199. l.)

Daciára vonatkozik Domaszewski czikke is : Die Gränzen von Moesia superior und der illyrische Gränzzoll (Studien zur Geschichte der Donauprovinzen I. 129—154. l.) D. Ptolemæus adatai alapján és az újabban talált feliratok segítségével kimutatja, hogy Dalmatia és Moesia sup. határa nem a Drina volt, hanem hogy a határ sokkal közelebb esett Nándorfehérvárhoz ; kimutatja a *portarium Illyricum* területét, valamint azt is, hogy Illyricumon belül az egyes provinciák között is vámvonalak voltak, melyeknek egyes állomásait még e feliratokból meg lehet határozni. E vámvonalak, valamint a katonai feliratok azt bizonyítják, hogy Magyarország azon része, melyet nyugotról a Tisza vidéke, keletről egy Orsovától éjszakra húzódó vonal határol, nem Daciához, hanem Moesia superiorhoz tartozott. Másrészt pedig az Olt melletti castellumok és a *Vallendi Munti* melletti római tábor azt bizonyítják, hogy Oláhországnak azon része, mely az Olthoz keletre esik, Moesia inferiorhoz volt csatolva. Domaszewski érvelése oly meggyőző, hogy Kiepert az *Atlas Antiquus* új kiadásában Moesia határait Domaszewski fejtegetései szerint jelölte meg, a mi elég bizonyíték arra, hogy itt nem hypothesis, hanem valóságos ténnyel állunk szemben.

A «Mittheilungen» XIV. kötete 14 különböző tartalmú értekezésből áll, melyek közül néhány nem vonatkozik Ausztria-Magyarországra, mint p. o. *Bormann*-é, mely a Dobrudzsában talált ólomból való ókori súlymértékekről szól ; *Frankfurter*-é, mely bolgárországi újonnan gyűjtött feliratokat közöl ; *Gerojannis* Nikopolisból közöl feliratokat és *Gurlitt* egyrészt *Jupiter Heliopolitanus*-ról, másrészt a párosi Thrasymedesről értekezik ; *Kubitschek* a *tribus Arniensis és Aniensis*-ről szól, *Patsch* két Knidosból való feliratot tesz közzé, *Szanto* röviden fejteget néhány atheni feliratot, mely pylorokra, az akropolis őreire vonatkozik és ezen kívül azt bizonyítja, hogy Themistokles a perzsák közeledtével a város védelmét nem *Athene Polias*, kinek az Erechtheion volt szentelve, hanem a régi Hekatompedont lakó Athenére, ἡ τῶν Ἀθηναίων μεδέουσᾶ-ra bízta.

Már jobban érdekelnek minket azon közlemények, melyek a Daciá-val szomszédos Mœsiára vonatkoznak ; ilyen a *Tocilescu*, bukuresti múzeumi igazgató tollából való : «*Neue Inschriften aus der Dobrudscha*» (10—37. l.) Kiemelhető különösen azon római táborhely *Drasna de sus*-ban (prahovai kerület Oláhországban), melyben a moesia legiók, *I. Italica*, *V. Macedonia*, *XI. Claudia*, téglái előfordulnak, a mi azt bizonyítja, hogy Oláhország ezen része valamikor nem Daciához, hanem Mœsiához tartozott.

Tocilescu ezt ugyan lehetőknek tartja, de azt is, hogy a Marcus Aurelius idejében a markomann háborúk alatt M. Claudius Fronto állíthatta fel ezen tábort. Azt különben már tudjuk, hogy valamikor az Olt folyóhoz nyugotra eső része Oláhországnak Mœsiához tartozott és hogy az Olt melletti római táborhelyek

ezt a vonalat védték ; de hogy az Olthoz keletre elterülő Oláhország is Mæsiához számított és hogy a nevezett táborhely ezt bizonyítja, az Tocilescu közlése folytán kétségtelen. Nem szólhatunk arról, hogy mely időre vonatkozik ezen határolás ; arra szükség volna első sorban a téglabélyegek megvizsgálása.

A pannoniai területtel foglalkoznak a következő czikkek :

Carnuntum-ra vonatkozik két értekezés : *Hauser*-tól való az egyik, a mely az újabb ásatásokról szól és az amphitheatrum alaprajzát közli (162—167 l.) és *Kubitschek*-é a másik (141—142 l.), melyben egy régebben talált, de ismét elvesztett római felírat van közzétéve.

Szintén Pannonia (sup.)-ra vonatkozik ugyancsak Kubitschek egy másik kis cikke *«Römerfunde aus Klosterneuburg»* (115—117. l.) és *Premmerstein*-é *«Epigraphisches aus Steiermark und Krain»* (84—97. l.), melyben néhány újabban talált felírat is, régebbi revideáltak mellett, van közzé téve.

Pannoniának magyarországi része és pedig mind Alsó-, mind Felső-Pannonia több értekezésben van képviselve ; nagyobb kiterjedésű cikk alúlirott-é : *«Römische Inschriften aus Pannonia inferior und superior»* (50—83. l.). Az itt közlött felíratok száma 88, nagyjából olyan, melyet már az *«Értesítő»* múlt évi kötetében kiadtam, de van néhány új is, valamint az *«Értesítő»*-ben *Kuzsinszky* és *Havas* által közzétett felíratok. A mérföldköveket, melyeket az *«Értesítő»*-ben régebben és a múlt évben kiadtam, elhagytam, mert szándékom volt, ezeket külön cikkben a *«Mittheilungen»*-ben kiadni. Felső-Pannoniáról, illetőleg brigetioi felíratokról szól *Kubitschek* is *«Inschriften aus Brigetio»* (130—136. l.), ki a múlt év tavaszán Szönyben járván, néhány újabban talált és ezen kívül néhány régebben ott heverő, általam már 1889-ben lemásolt és 1890-ben közzétett felíratot másolt le, s így megtörtént, hogy a *Mittheilungen* ezen kötetében néhány felíratot ő is meg én is tettünk közzé. Legérdekesebb az Alexander Severus idejéből való felírat, melynek töredékei most a komáromi tört. és rég. egyet birtokában vannak. E felírat arról szól, hogy *C. Jul. Maximinus (custos) [a(rmorum)]* az első legio adi-ban egy templomot, mely *templum vicalem* (így !) nevet visel, kitaroztatott. Kubitschek tagadja, hogy ezen *C. Jul. Maximinus* azonos volna *Maximinus Thrax* császárral ; én meg nem látom be, hogy miért ne lehetett volna a későbbi császár *custos armorum*, ami annál kevésbé lehetetlen, mivel a traditio szerint alacsony származású ember volt és így az egész katonai pályán végig kellett futni, tehát lehetett valamikor *custos armorum* is.

Hogy mi legyen az a *templum vicalem*, talán annyi mint *vicanum*, azt K. nem dönti el ; megjegyzi, hogy esetleg *VIGALEM* is olvasható. Az csakugyan alig hihető, hogy *VICALEM* álljon először *VICALE* helyett, ez pedig *vicanum* helyett. A múzeumban levő (Napló) másolat *VICALENI*-t olvas, s ez volna még leghelyesebb, t. i. *templum vic(i) Aleni*, és ebből azt tudnók meg, hogy Brigetio egyik városrésze *Alenus* vagy *Alenum* nevet viselt.

Ladek ugyancsak Brigetio-ban talált és *Hollitzer* (Bécs) birtokában lévő római bronztárgyakat ír le : egy csinos, domborművel (áldozatot ábrázoló) ellátott edény, három kis bronzszobrot (ifjú, Mars, Priapus), két orvosi eszközt (az egyik csipesz), egy bronzlábat párduczfővel, egy arany kis nyaklánczot és fibulát, végre egy lámpaminta alsó és felső részét *PVBL* bélyeggel.

Daciára vonatkozik *Jung* prágai tanár cikke: «*Siebenbürgische Inschriften*» (97—100.), melyben négy odaváló felíratot ír le, s ebből kettőt olyant, a melyet már ismerünk. Szól ezenkívül az apulumi ásatásokról és közlésezi a *pedites singulares*-re vonatkozó téglabélyegeket (l. Arch. Ért. XI. 77. l.), de most már olvassa a retrograd bélyegeket is, és pedig helyesen.

Cumont, ki 1889-ben Erdélyben járt, 16, részben új, részben revideált felíratot ír le; különös érdeklődéssel bír a 10. és 11. felírat, melyek közül az első *Fény-ből* (Torontálm.) való és melyet *Bárany* közölt (Torontál vármegye Hajdana 68. l. v. ö. C. I. L. III. 1556) és pedig hibásan. A felírat úgy a mint *Cumont* lemásolta, érthető, mert megjegyzi, hogy a két első sort utólagosan vésték a körre, az eredeti felírat keretére. — A másik felírat Dentabán van, és szintén már közölve volt (1555. sz. a., de legelőször a *Hirmondó*-ban 1783, 780 l.); a felíratnak jobb széle kissé ütődött és azért hiányos is. *Versecz*-re nézve azt írja *Cumont*, hogy az ott talált felíratos kövek (6273., 6274. sz.) elvesztek. *Szerb Poszerená*-ból kapott egy bélyeges téglát, mely a *coh. V. Gallorum*-ra vonatkozik.

Végre megemlíti *Ornstein* őrnagy értekezését, «*Die römische Niederlassung bei Szamos-Ujvár*» (168—180. l.). Ezt a táborhelyet már *Neigebaur* (Dacien 232. l.) és mások ismerték és le is írták, mindazonáltal jó szolgálatot tett *Ornstein* a tudománynak, mikor azt nemcsak pontosan felmérte, térfogatát s területét meghatározta, hanem arról és vidékéről jó, mondhatjuk mintaszerű térképet is készített (169. l.), melynek megvizsgálása azon óhaját kelti az emberben, hogy bárcsak valamennyi daciai és pannoniai római táborhelyről léteznék már ilyen pontos helyrajz.

A leírás részleteiről e helyen nem szólhatunk, csak azt kívánjuk még megjegyezni, hogy a táborhelyen talált 5 római felíratot is közöl szerző és több kisebb római telepről szól, mely a táborral összefüggésben állott.

Fröhlich Róbert.

A BÉKÉSVÁRMEGYEI RÉGÉSZETI ÉS MIVELŐDÉSTÖRTÉNETI TÁRSULAT kiadta XV. évkönyvét, mely az 1890—91. évekre szól; szerkesztette a társulat főtítkára dr. Karácsonyi János. Az irodalmi dolgozatokból szélesebb olvasókört érdekel Békés város története a XVIII. század elejéig a szerkesztő tollából. Föltevése szerint Békés megyében a békési vár volt az első szilárd pont, mely körül az állandó letelepülés megkezdődött. Ezt a várat szerző igen helyesen oly földvárnak képzei, minőt a magyar ősidőből többet ismerünk a Duna és Tisza folyásán. Hozzátehetne volna, hogy a legtöbb ilyen földvár valószínűleg már őseink bejövetele előtt létezett az al- és felföldön, miként azt gyakran az archaeologiailag érdekes leletrétegekből sejthetjük. A XIII. század elején a földvár helyén már falazott vár létezhetett, mely a tatárjárást is szerencsésen túlélte és 1294-ben bizonyosan létezett, mert ez időből két várnagy neve ismeretes. De a XIV. század végén ez a vár alighanem romba dőlt, mire az a körülmény látszik utalni, hogy ekkor Békés egyszerű falu és a gyulai uradalom kiegészítő része volt. A XV. században a hatalmas Maróthy család birtokában látjuk, és e család kápolnát is épített, melyről még a XVI. századi okmányok is emlé-

keznek és valószínű, hogy a Maróthy család kivitte, hogy Békés város legyen; 1452-ben már mint civitas szerepel egy okmányban.

A xv. század folyamán a Maróthy család birtokába jutott. Ez a család sokat tett Békésért. Bánhidát összekapcsolta vele, kápolnát épített, mely még a xvi. században is állott, kastélyt is épített, mely 1469-ben még állott; de mai napság már helyét sem lehet megállapítani és falaiból egy téгла sincs meg. Ez időben 1405 és 1452 között történt, hogy Békés ismét városi rangra emelkedett, a miből azt kellene következtetnünk, hogy városi körfala is volt. De ha volt is körfala és kastélya, a törökök ellen 1563-ban ezek oltalmat nem nyújtottak. A törökök erős helylyé tették, sövények közé szorított széles földbástyákkal és mély árkokkal vették körül, úgy hívták az ily erődöt, hogy «palánk»; 1576-ban a békési palánk már megvolt és 1590/91. évi följegyzésekből következtethető, hogy a törököknek ekkor mecsetjük is volt. De a békési palánk csak 1595-ig állott fön, ekkor maguk a törökök pusztították el.

Krisztik János ugyane kötetben a békésmegyei régi klastromokról ad hírt. Az áttekintésből leginkább az építészet történetére tartozó adatok érdekelnek. Gyula városában már az Árpádházi királyok korában létezett ferenczrendi monostor, melynek azonban 1313-ban már csak neve volt fön; a xv. században a Maróthyak építettek Gyulán a ferencziek számára újabb kolostort és templomot.

E templomról szerző hajlandó azt hinni, hogy emlékszerű volt; mert a templomnak igen becses egyházi szerei voltak. Ezek közül néhányat még 1554-ben Ecsedre, utóbb Kassára, a hol Németh Jakab nevű jezsuita tíz egyházi ruhájukat lajstromba vette, mely fönmaradt; ez öltönyök becsesek voltak, mindannyi selyemből vagy damaszkból való volt.

Maga a gyulai kolostor a xvi. századközepe táján indult pusztulásnak. Egy más békésmegyei faluban, Gerlán, 1257-ben szintén létezett már apátsági monostor, lehet, hogy ennek romjai még fönállottak a xvi. század elején; az Abrahámffyak Gerlára ferenczieket telepítettek; a múlt században a ferenczrendi klastrom alapfalai még állottak az ú. n. «monostortere» szigeten. A templom alapfalait pedig csak néhány éve hanyatta szét a földes uraság. — Gyulán a xvi. század a ferenczrendi apáczáknak is volt hajlékuk; de ez is tönkrement a török időben.

A hivatalos közleményekből említjük, hogy az egyesületnek most van 219 tagja, jövedelme 1398 frt 47 kr., kiadása 381 frt 73 kr. *Kövér Béla.*

Dr. HOERNES DIE URGESCHICHTE DES MENSCHEN nach dem heutigen Stande der Wissenschaft. A. Hartleben Bécs. Igen hasznos vállalat indult meg e czímen, mely hivatva van a prähistorikus kutatásnak lendületet adni. Nagy szükség van oly műre, mely az egész világon számos szakembertől és még több szakkedvelőtől szenvedélylyel űzött ősrégészeti ásatások- és tanulmányokról rendszeres összefoglalást és áttekintést nyújt. Hoernes ily föladatra kiváló képességgel bír, miről az eddig megjelent öt füzet is tanúságot tesz. A munka 20 füzetre van tervezve és körülbelül hat forintba fog kerülni. Addig is, míg róla érdemleges ismertetést hozunk, közöljük röviden a munka tervrajzát és első öt füzetének tartalmát. Szerző az óriási anyagot tíz fejezetben fogja tárgyalni. Az első fejezet szól a prähistoria fogalmáról, tárgyról és föladatairól; a második bemutatja az emberiség legrégibb állapotát; egy további szakasz a föld

harmadlagos korával és a diluviummal foglalkozik; a negyedik rész az újabb kőkornak van szentelve; az ötödik a fémek használatának kezdeteiről szól; a hatodik tárgyalja a bronzkor közép- és észak-európai, a hetedik dél-európai és keleti emlékeit; a nyolczadik a Hallstatt-kort mutatja be, a kilenczedik a historia kezdő szakaszait a La Tène, a római s a népvándorlási kor jellemzését adja; végül a tizedik fejezet összefoglalja az összes tanúságokat, melyeket a praehistoria Európa régibb és újabb népeinek műveltségére nyújt.

Az eddig megjelent két fejezetben szerző előadja az új tudomány keletkezését, szól a természetes állapotban élő népekről, szól a nyelv és vallás, az állam és család, az élelmzési módok és gazdasági foglalkozások kezdeteiről, továbbá a tűz főtálálását, a fegyverek és szerszámok készítésének, a kereskedelem megindulásának kérdéseit tárgyalja. Mindez érdekes tárgy élénk, színezett előadásban vonul föl az olvasó előtt és számos, többnyire sikerült kép kíséri a szöveget.

Hpl.

MAGYAR KÖVETSÉG I. MAXMILIÁN CSÁSZÁRNÁL.

Fametszet a «Weisskunig»-ból (Jahrb. d. Kunsthist. Sammlungen etc. Wien 1888. VI. k. 385. l.)

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

A M. TUD. AKADÉMIA ARCHAEOLOGIAI BIZOTTSÁGA 1890. évi működéséről hivatalos jelentésben adott számot, melyet az «Akad. Értesítő»-ből (XVII. füzet 268—270.) ide átvesszünk :

Az Archæologiai Bizottság a folyó évben négy ülésben végezte ügyeit Márczius 7-én költségvetésének végleges megállapodásával foglalkozott, intézkedett a tervbe vett «Mátyás király emléktár» dolgában, határozott Myskovszkynak a kassai dómról készített rajzainak megbíráltatása ügyében és bírálat alá adta Szelle Zsigmond monographiáját a dunaföldvári régiségekről. Április 29-ikén tartott ülésében megállapította a bizottság a Semsey-pályázat számára az archæologia kérdés szöveget, hozzájárulván a Semsey-bizottság azon óhajához, mely az archæologiai munkában tárgyalandó korszaknak a múlt század közepéig terjesztését kívánta. Ugyanezen ülésnek fontos tárgya volt a nm. vallás- és közoktatásügyi miniszterium leirata, mely a törvényhozásilag archæologiai kiadványokra megszavazott és az Akadémiának juttatni szokott 5000 frtnyi összeg fölhasználása tekintetében a M. Tud. Akadémia és a műemlékek országos bizottságának közös megegyezését és ezen cél elérésére négytagú albizottság kiküldését kívánja. Az Arch. Bizottság ez óhajnak megfelelően, négy tagját küldte ki kebeléből. Az akadémiai kiküldöttek a műemlékek országos bizottsága képviselőivel folytatott tárgyalásukról és megállapodásaikról az Arch. Bizottság november 25-ikén tartott ülésén számot adtak. Ez ügy befejezéséről s a hozott határozatokról a tek. Akadémia külön, kimerítő jelentés útján értesült, mely az Akadémia deczemberi összes ülésén fölolvastatott és helybenhagyatott. Ezen megállapodás értelmében az Arch. Bizottság ezentúl a törvényhozásilag engedélyezett 5000 frtnyi összeg felét kizárólag hazai műemlékek kiadására szánja és legközelebbi 1891. évi kiadványaiban a kassai dóm közzétételét szándékozik tervbe venni. A novemberi ülés más fontos tárgya volt az 1891. évi költségvetés megállapítása, melynek összegét a bizottság, hogy az elvállalt új kötelezettségnek megfelelőhessen és egyúttal eddigi irodalmi vállalatait a mostani színvonalon föntarthassa, a tek. Akadémiától az eddigi 1000 frtnyi járuléknak 2000 frtra való emelését kérte.

Három rendbeli kiadványainak mindegyike igénybe vette az idén az Arch. Bizottság javadalmát. Legjelentékenyebb volt az «Arch. Értesítő»-re fordított költsége. A folyóirat úgy, mint a közvetlenül megelőző években, évi 5 füzetben jelent meg, összesen 30 ívnyi terjedelemben. A folyóiratban összesen 36 belföldi és három külföldi (egy német, egy norvég és egy lengyel) író működött közre

és benne egyenlő arányban érvényesültek az őskori, az ókori, a középkor és újkori szakok, egészben száznál több kisebb-nagyobb közleményben. A közlemények kellő illusztrációjára szolgált hat képes melléklet, 45 képes tábla és a szöveg közé iktatott 151 ábra. A bizottság másik kiadványából, az «Archaeologiai Közlemények»-ből az idén megjelent a XVI. kötet, 26 negyedréti ív 16 képes táblával és a szöveg közé iktatott 41 rajzzal. A kötet tartalmát két monographia képezi; egyik Téglás Gáboré, melynek címe: «A Korábia bányászata és kettős sírmezeje Zalatna közelében», a másik Wosinszky Mór dolgozata: «Leletek a lengyeli őskori telepről», mely az «Arch. Közlemények» korábbi XIV. kötetében megkezdett nagyobb mű folytatása. Mindkét dolgozat eddig ismeretlen emlékek gazdag sorával gyarapítja őskori, illetőleg antik archaeológiánkat. A bizottság harmadik rendbeli kiadványai a «Magyarországi régészeti műemlékek» sorát ugyan az idén nem folytatta, de folytatását előkészítette azáltal, hogy boldogult előadója, dr. Henszlman Imrétől a kassai dóm műtörténeti leírásához Myskovszky Viktor l. tagnál megrendelt 13 nagy rajzlapot bírálat alá adott és bírálat után azokat megvette.

Az idei évre tervbe vett «Mátyáskori emléktár», melyet az Arch. Bizottság más két akadémiai bizottsággal Mátyás király halálának négyszáz éves fordulójának alkalmából tervbe vett, közbejött akadályok miatt nem létesülvén, a bizottság elhatározta, hogy az évek hosszú során át előkészített más vállalatát, a «Corpus nummorum Hungariæ»-t indítja meg, mely hű rajzok kíséretében a fönmaradt hazai érmekeket kimerítően fogja leírni. Ezzel a bizottság egy régi megállapodását kívánja végrehajtani, mely költség hiánya miatt és mert az anyag összehordása még nem volt teljesen befejezve, eddig lehetetlen volt.

A nagy munka nemcsak a hazai szakirodalomnak Rupp epochális művének elavulása óta jelentékeny hiányát lesz hivatva pótolni, de bizonyára jelentékeny hasznót fog hajtani az összes hazai históriának.

A bizottság ez évben utolsó ülését december 23-ikán tartotta; ennek legfontosabb tárgya volt azon átirat, melyet az országházépítő bizottság az országházban festendő históriai kép érdekében az Akadémiához intézett. A fölvetett kérdésre — hogy minő volt a honfoglalás idején az új honfoglalók s az új hazában lakó népek öltözete és minő emlékek adnak erre nézve közvetlen fölvilágosítást — a bizottság úgy vélt leghelyesebben válaszolni, hogy fölkerlte elnökét, Pulszky Ferenczet, a fönmaradt emlékek tüzetes és teljes összefoglalására, mit az elnök készséggel elvállalt.

Az archaeologiai tudomány előmozdítása érdekében a bizottság a lefolyt évben is szoros kapcsolatot tartott fön a hazai és külföldi rokonzélú intézetekkel és szaktársakkal. Ily viszonyban volt a bizottság a Nemzeti Múzeummal mely eredeti rajzokkal és kész képes dúcokkal istápolta a bizottság kiadványait és ezek fejében 40 példány «Arch. Értesítő»-t kapott cserébe. Képdúczaiból az Arch. Bizottság jelentékeny számmal hozzájárult a bécsi «Centralcommission für die Erforschung und Erhaltung der Baudenkmäler» nagy képes atlaszához és e szívességet a jelzett bécsi intézet nemcsak hálásan megköszönte, de díszes kiadványát meg is küldte a M. Tud. Akadémia számára. A bizottság elvei közé tartozik, hogy bel- és külföldi tudományos vállalatoknak és szaktársaknak az ar-

chæologiai ismeretek népszerűsítése érdekében lehető liberalitással rendelkezésre engedi gazdag képes-dúcztárának használatát és a folyóirataiban megjelent cikkek lefordítását. E kedvezményeket az elmúlt évben igénybe vették: az «Ungarische Revue», a «Vasárnapi Ujság», az «Erdélyi Múzeum», egy lipcsei képes lap, a «Budapest Régiségei» című vállalat, a krakkói Akadémia, a kassai múzeum-egyesület és több más egyesület és író. Így a bizottság szűkebb keretén túl is előmozdítja a tudomány gyarapodását és népszerűsítését. A bizottság tagjai közül a múlt évben elvesztette br. Orbán Balázst, a Székelyföld nagyérdemű monographusát; másrészt gyarapodott a bizottság új munkaerővel, egészben nyolcz kultaggal növelvén tagjainak számát.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi április hó 28-án tartotta a M. Tud. Akadémia heti üléstermében ez évben negyedik rendes havi ülését. Pulszky Ferencz elnökle alatt jelen voltak: báró Nyáry Jenő alelnök, Majláth Béla, dr. Fröhlich Róbert, dr. Réthy László, dr. Posta Béla, Zsigmondy Gusztáv, dr. Kuzsinszky Bálint és Nagy Géza választmányi tagok, Szumrák Pál, Halaváts Gyula, Milecz János, dr. Könyöki Alajos, Pásztor József, Vásárhelyi Géza, dr. Szczmbathy Ignác, Lipcsey József pénztárnok, a titkár és 10 más hallgató.

Az első fölolvásó dr. Fröhlich Róbert volt, «Római közigazgatás Pannoniában» című értekezésével. A pannoniai népek nevei a régi írók szerint a következők: *Andizetes, Arviate, Azali, Amantini, Belgites, Boii, Breuci, Catari, Colapiani, Cornacates, Cytni, Eravisci, Hercuniates, Jasi, Latobici, Oseriates, Scordisci, Taurisci, Varciani* és ide számítandók a *Sirmiensis* is. E törzsek lakhelye részben Ptolemaeus alapján, részben a feliratok segítségével határozható meg, ámbár nem egészen pontosan. E népek nevével több feliraton a *civitas* elnevezés van egybekötve; miután mind a feliratokból, mind a régi írókból kitűnik, hogy *civitas*, ha néptörzsre vonatkozik, nem várost, hanem *politikai egyiséget* jelent, a pannoniai viszonyokban is ezt kell feltételezni, a *civitas Eraviscorum* p. o. nem helységet jelent, hanem közigazgatási területet. A katonai elbocsátó leveleken szintén előforduló ethnikus nevek sem lehettek más czélból használva, mint hogy azok a katonának *illetőségét* fejezzék ki, ép úgy, mint a római polgároknál a *domus* és a *tribus* fejezi ki az illetőséget.

A *civitas*ok tehát hadkiegészítő területek is voltak, valamint adókerületek is. A Ptolemaeusnál és egyéb íróknál előforduló nevek, miután hivatalos okmányból, az Agrippa által készített birodalmi térképből valók, ennél fogva nem pusztán néprajzi, hanem első sorban közigazgatási jelentőséggel bírnak.

Majd dr. Posta Béla olvasta fel *Wosinszky Mór* jelentését a gerjeni leletekről, azok bemutatásával, végül a társulati titkár mutatta be *Darnay Kálmán* értekezését az ó-szönyi leletekről és magukat e leleteket is Darnay gyűjteményéből. Mindkét értekezés folyóiratunkban fog megjelenni. Ezután Pulszky Ferencz elnök a m. n. múzeum régiségtárából a legújabbán vásárolt cyprusi réz-tárgyakat mutatja be és magyarázza.

Titkár jelenti, hogy közéletünket ismét csapás érte, Andrassy Manó gróf halálával, ki egyesületünknek is alapító tagja volt. Fölsorolva érdemeit, tudo-

mányos dolgozatait, nagybecsű régiség-gyűjteményét stb., indítványozza, hogy emléke megörökíttessék. — Emléke jegyzőkönyvbe iktattatni határoztatott.

Bemutatja ezután titkár, Zólyom szab. kir. város közönségének a társulat elnökségéhez intézett levelét, melyben a társulatot régészeti kirándulásra és ottani kutatásra hívja meg. A meghívást köszönettel fogadja a választmány és elhatározza, hogy a kirándulás augusztus havában tartassék meg s hogy az előmunkálatok foganatosítása végett a titkár Zólyomba utazzék. Rendes tagul megválasztott *László József* gyógyszerész Sopronból (ajánlja a titkár). Pénztárnok bemutatja rendes havi jelentését, mely tudomásul vétetett.

Miután a jegyzőkönyv hitelesítésére az elnök által Majláth Béla és Nagy Géza választmányi tagok kérettek föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

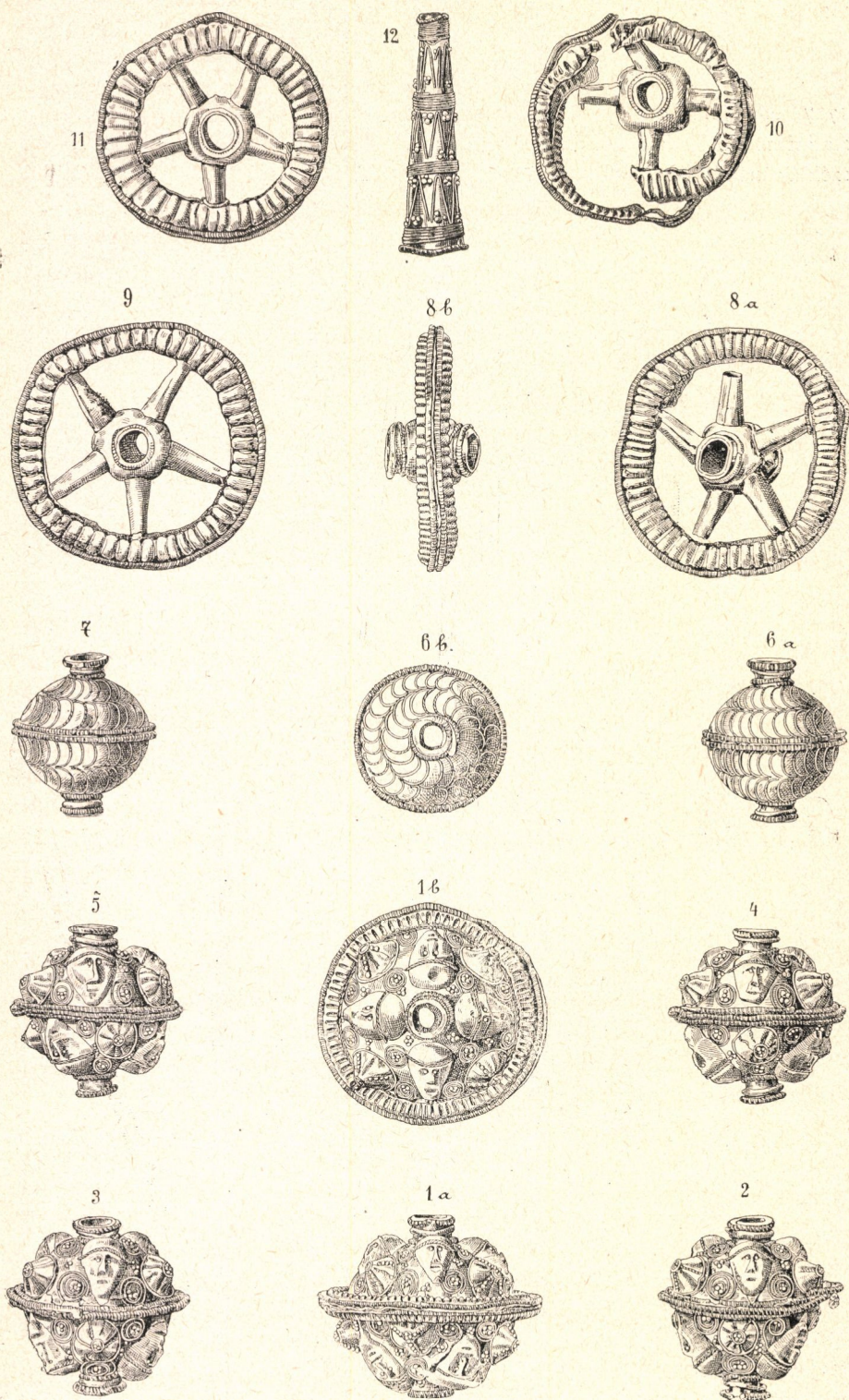
A SZEGEDI MÚZEUM ÚJABB SZERZEMÉNYEI. Múlt évi ismertetésem óta* a szegedvárosi múzeum sok érdekes tárggyal gazdagodott, különösen az éremtár gyarapodott és pedig beszerzések s adományok útján. A városi tanács a levéltárban és az egyes hivatalokban őrzött történelmi érdekű ereklyéket is a múzeumnak engedte át. Ezek közt volt 37 drb régi pecsétnyomó, köztük a város legrégibb — 1489-ik évi — kisebb pecsétje (sigillum minus), mely szegedi munka lehet, mert ez időtájról a szegedi ötvöscséhnek nyoma maradt, s e czéh az időben a pecsétmetszés mesterségét is űzte. A pecsétnyomó ezüst lapon van kivésve. A régi pecsétnyomók közt van a város 1691-ik évi pecsételője, valamint az a törött hamis pecsét is, melyet állítólag 1704-ben a Tiszából fogtak ki, s melyen az 1200-ik esztendő szám van kimetszve. A több rendbeli megyei, városi, községi, uradalmi, katonai és czéh stb. pecsétnyomók száma így most 67-re rúg.

A városi régi fegyverek, kardok, alabárdok is a múzeumba kerültek. Ezek közül érdekes egy alabárd, mely egészen olyan, mint a milyenekkel a koronaőrző legénység ma is ellátva van. Az alabárd egyik lapján az 1565. évszám, s alatta az *EF* betű tisztán kivehető. A hercegi koronával ellátott címérpaizs 4, illetőleg alul egy beékeléssel 5 osztályúnak látszik, s ezen kívül van még a szívpaizs is, a mely függőlegesen ketté osztva van, a jobb oldalon zöld mezőben két vízszintes pólya, a baloldalon pedig vörös mezőben jobbról-balra aláfutó két párhuzamos pólya látható. A paizs első osztályában vörös mezőben három vízszintes pólya, a második osztályában pedig egy jobbra ágaskodó oroszlán látható. De a 3., 4., 5. osztályokat, melyek ismét több alosztályokra szakadnak, felismerni nem lehet, a sok csiszolódás következtében a címeralakok egészen lekoptak. Ez a címér hihetőleg a felső- és alsó-ausztriai, stájer, karinthiai, burgundi stb. tartományok egyesített címere, s nagyon egyezik azon címerrel, mely a Koehler-féle gyűjteményben az említett tartományokéul feltüntetve van.** Az alabárd másik lapján ugyancsak az említett évszám és a két betű látható. A címér helyett azonban itt más valami ábrázolás volt, de hogy mi, kivenni nem lehet. Mikor

* Arch. Értesítő. Új folyam X. k. 435—438. l.

* Weigelisches Wappen-Buch. Nürnberg, 1734. I. Theil. 4. Tafel.

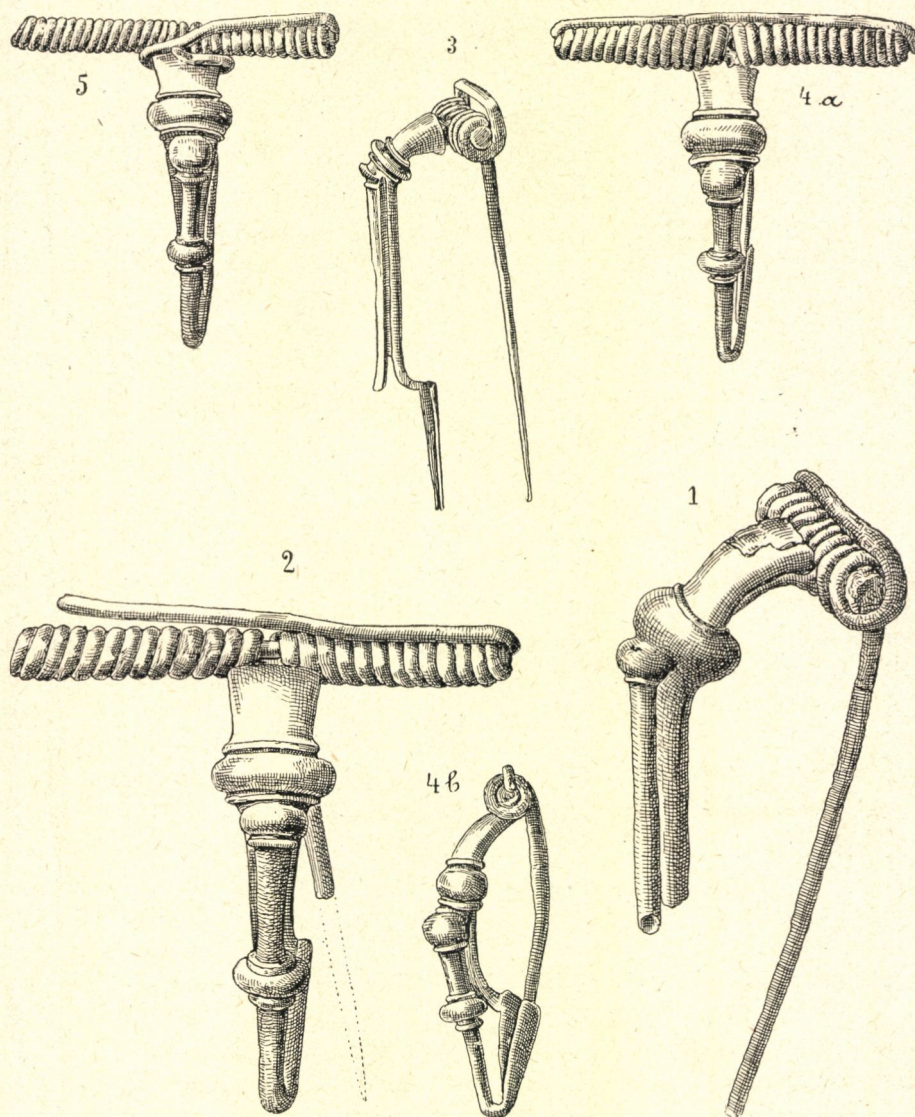

ARANY GOMBOK, KERÉK- ÉS CSŐFORMA ÉKSZEREK SZÁRAZD VIDÉKÉRŐL (TOLNA M.)
A NEMZETI MUZEUMBAN $\frac{1}{1}$ NAGYS.

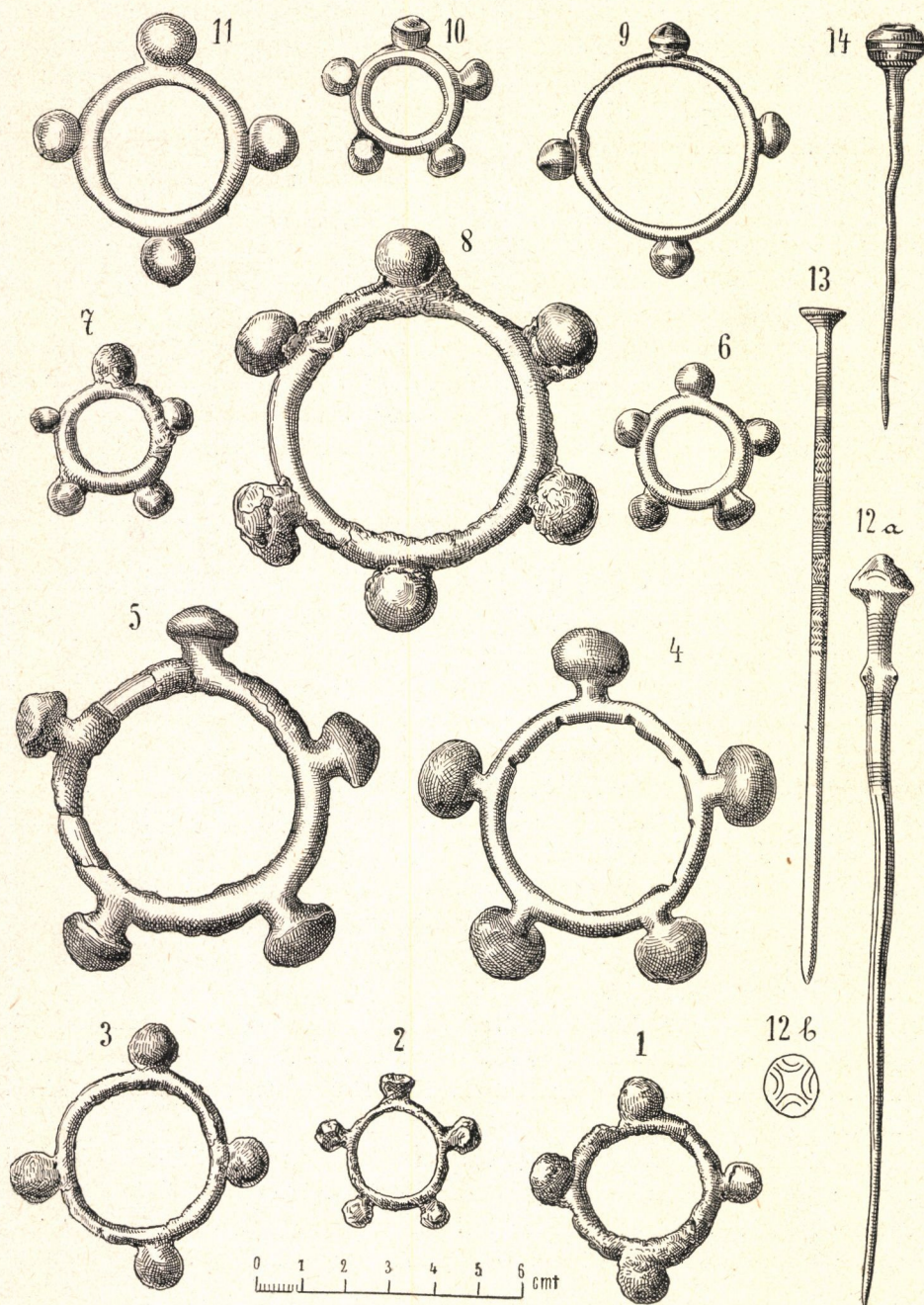
s hogyan került ez az alabárd a város birtokába, kifürkészni nem lehet. A város 1717-ben nyert pallos jogot (*jus gladii*), s a múlt század folyamán vásárok idején, statariumkor, halálos ítéletek végrehajtása alkalmával stb. ez alabárd a város székházánál kívülről a falon kifüggesztve volt. A múzeumba kerültek a széképület-

EZÜSTFIBULÁK SZÁRAZD VIDÉKÉRŐL (TOLNA M.) A N. MUZEUMBAN.

ben elhelyezve volt régi olajfestésű arcképek is, számszerint 39. Az uralkodó-ház tagjait, országos celebritásokat, a város nagyemlékű szülöttéit s egyes historiai nevezetességű férfait ábrázolják e képek. A múzeum történelmi arcképcsarnokát képezi e gyűjtemény, mely egyre szaporodik s mind teljesebb lesz. Az a cél, hogy a város polgármesterei, főbírái, követei, úgy az egyházi, katonai pályán, valamint

BRONZKARIKÁK ÉS TŰK SZÁRAZD VIDÉKÉRŐL (TOLNA M.)
A NEMZETI MUZEUMBAN.

az irodalmi téren kitűnt jeleseinek arczképei egybegyűjtessenek. A polgármesterek és főbírák arczképei II. József császár koráig már majd mind együtt vannak. Az ember alig hinné, hogy gondos utánjárással mennyit föl lehet kutatni, s mi minden napfényre kerül, ha az egyes családoknál kérdést tesz. Többen az eredeti arczképeket, a becses családi ereklyéket, adták át a múzeumnak; mások pedig készséggel megengedték az eredetiek lemásolását, s most a múzeum részére egy egész csoportja készül a másolásoknak, melyeken érdekes kuruczos arcok s még érdekesebb korhű ruházatok láthatók. Kiválóan érdekesek a régi insurrectionális vagy polgárőrségi zászlók. A legrégebb ezek közül 1790. évből valók. Ez az úgynevezett korona zászló. Midőn a szent korona Bécsből az országba visszazállíttatott, a törvényhatóságok banderiumokat küldtek a korona leszállításához, annak kísérése és őrzésére. A szent korona visszahozatala fölötti országos öröm alkalmából készítette Szeged város e korona zászlót, mely lovassági zászló volt. E korona zászlón kívül került a múzeumba a város 1806-ik évi insurrectiójából fennmaradt négy igen szép zászló, melyeket más helyütt alkalmilag érdem szerint méltányolni szándékszom.

Szeged, 1891. május havában.

Reizner János.

A NEMZETI MÚZEUM RÉGISÉGTÁRÁNAK GYARAPODÁSA 1890-ben. II. közlemény.* *Vaskorbeli emlékek csoportja: A Szárazd vidéki* (Tolnam.) vaskori leletekből soknemű arany, ezüst, borostyán, üveg, bronz és agyagtárgyakat szereztünk, melyek a lelhely fontossága miatt és mert vannak köztük igen becses régiségek, külön részletes ismertetést igényelnek. Ezúttal csak a jellemző arany gombokat, kerék- és csöidomú ékszereket, az ezüst fibulákból, a gumós bronz karikákból és gombostűkből adunk az ide zárt ábrákban képes mutatványokat. A leletek kiszáradt tőzegtől kerültek elé és valószínűleg a Kr. születése előtti közvetlen századokból származnak. E leletekkel egykorú sirleleteket Perkátáról (Fejérm.) főtiszt. Récsei Viktor úr közbenjárásával, ajándékozott gr. Győry Teréz. E sírokat maga Récsei úr már korábban mutatta be e folyóiratban (Arch. Ert. 1890. 263—268. l. ábrákkal). A de Beaucor Remillyből ú. n. etruszk sodronyos bronz-cistának másolatát küldte ajándékba.

Voetter Ottó úr Szőnyről származó, áttört művű «Celta» bronzdiszitményeket ajándékozott, melyek többnyire szíjak díszítésére szolgáltak. A jellemző idomú ékszereket rajzban is bemutatjuk. Készítésük kora valószínűleg a római időszak.

Antik csoport: Bregetio területén, az uraság földjén, ásás közben egy ó-szőnyi gazda 1890 tavaszán antik épület alapfalai között számos csonttáblácskát talált, emberi fejek és mellképek domborműveivel. Rendesen keretes mezőn szemközt, máskor jobbra vagy balra néz az idomtalanul faragott arcz, néha egy sorban kettő is áll egymás mellett, néha a kettő fölött egy harmadik van; a táblácskák szélessége 2—3 cm. között, hosszuk 5—7 cm. között váltakozik. Nehányat Marossy János úr szerzett meg és ajándékozott, a legtöbbet azonban vétel útján szerezte a n. múzeum. Ezekhez járul egy hosszú nyelű kanál, végén szemközt

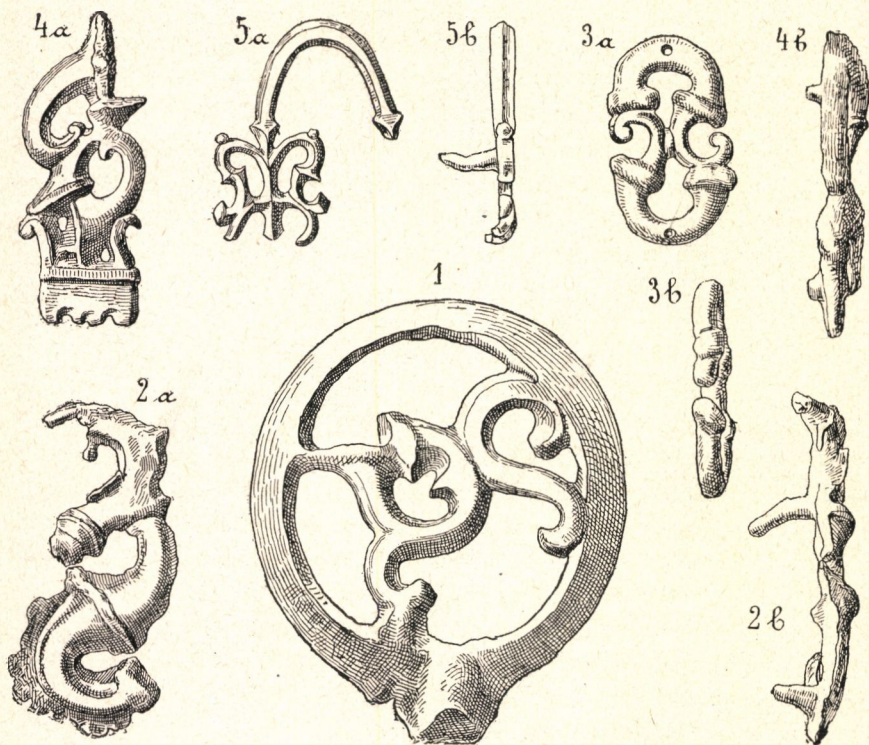
* Az első közleményt lásd a 79—83. lapon.

álló domborműves arczzsal, Marossy János úr ajándéka, mely az említett táblácskákkal alighanem ugyanegy közös műhelyből került ki.

Balatonmelléki Fűred falu határából római sírból származó két üvegedényt ajándékozott főtiszt. Récei Viktor úr közbenjárása következtében Mórócza István szolgabíró úr. Egyik edény majdnem gömbidomú, teste és nyaka kiálló bordákkal és karimákkal ékes, a másik illatszertartó, keskeny testű, díszítés nélkül.

Hampel.

RÓMAI KORBELI CELTA BRONZÉKSZEREK BREGETIOBÓL.
A NEMZETI MUZEUMBAN.

KÜLÖNFÉLÉK.

GRÓF ANDRÁSSY MANÓ, az arch. bizottság tagja, f. évi április 28-ikán fejezte be munkás életét. Sokoldalú gyakorlati tevékenysége közepette mindig régi műemlékek iránt is érdeklődött. Régiséggyűjteményének leírását, mely az Arch. Közlemények II. kötetében megjelent, rég bírja az irodalom. Azóta gyűjteménye folyton gyarapodott és előbb az árvízkárosultak részére rendezett kiállításon (1876), utóbb a történeti ötvöskiállításon (1884) méltó föltűnést keltett. Annál inkább sajnálni való, hogy az örökhagyó végrendeletében nem a gyűjtemény együttes fönmaradását, de fölosztását hagyta meg örököseinek. Hazai archæológiánkért egy ízben áldozatot hozott. Az ő neve is szerepel azon öt hazai mágnás névsorában, kiknek költségén a műrégészeti kalauz 1866-ban megjelent.

H.

EMLÉKBESZÉD RÓMER F. FLÓRIS RENDES TAGRÓL. Hampel József l. tagtól Budapest, 1891. 8r. 64 l. Folyó évi márczius 23-ikán ülte meg az akadémia Rómer emlékét és ez alkalommal olvasta föl szerző Rómer tudományos érdemeit méltányló dolgozatát. Az emlékbeszédet három függelék követi. I. Rómer arczképei és életrajzai. II. Rómer irodalmi művei 1841-től 1888-ig. III. Rómer tudományos kéziratai.

x.

A KERAMIKAI KIÁLLÍTÁSON, mely f. évi május hó 24-ikén a budapesti kereskedelmi múzeum csarnokában megnyílt, a hazai agyagművesség korábbi termékeiről is lehet áttekintést szerezni. Különösen az iparművészeti múzeum válogatott összeállítása nyújt fogalmat xvi—xviii. századi keramikánk különböző fejlődési folyamatairól. A korábbi századokat leginkább domborműves disztítésű színes mázú kályhafiókok képviselik; az utóbbi két századból vannak az ország minden vidékét képviselő évszámos tálak és korsók, gyakran a tulajdonos nevével, legtöbbször jellemző ornamentekkel, melyek a népipar ízlésére engednek következtetést. A korsók idomaiban gyakran finom antik mintákat látszanak sejtetni, máskor meg rajnai és egyéb németországi híres műhelyek példáit követik. A xviii-ik századi hazai majolika-gyarak mindegyikéből (Holics, Tata stb.) jellemző darabok nyújtanak fogalmat, és e részben Wartha tanár s Petrik műépítész kiállítása is tanulságos. A közelmúlt időkből származó népiparra ugyane gyűjteményekben és Hermann Ottó tárlatában lehet tanulságos anyagot szerezni.

x. y.

POZSONYI FEGYVERKIÁLLÍTÁS. Folyó évi április 26-ikától május hó 5-ikéig a pozsonyi vívó-egylet által rendezett kiállításban néhány becses fegyvergyűjtemény volt közszemlére állítva. A kiállításnak nem lévén szorosan tudományos célja, nem fegyvertani vagy történeti szempontból voltak az emlékek csoportosítva, de minden gyűjtemény külön együtt maradt és a szemre kellemes csoportba volt állítva. Legtanulságosabb volt Rakovszky István úr gyűjteménye, melyben úgy a kardok, mint a puskák és pisztolyok történeti fejlődésére jellemző gazdag emléksorozatokot láttunk és gr. Zichy József úr gyűjteményében a nyugot és a kelet egyaránt fényes példányokban volt képviselve. A nyugoti csoportban legbecsesebb egy diszes cinquedeo XIII. Lajos előállításával a pengén és néhány XVI—XVII. századi puska elefántcsont berakásokkal. A történeti érdekű emlékek között szerepelt Rákóczy Ferencz kardja, gr. Széchényi István kardja és az a kard, melyet gr. Zichy Károly, a híres «Moriatur etc.»-féle jelenet alkalmával viselt. Gr. Keglevich István kicsi, de válogatott gyűjteményt állított ki, melyben néhány francia és spanyol XVII. századi szúró kard tűnt ki. Bajzáth Gusztáv, b. Uechtritz Emil és mások gyűjteményében meglepő volt a XVI—XVII. századi kétfogású óriási kardok diszes példányainak nagy száma. A pozsonyvárosi fegyvergyűjteményben legérdekesebbek a parasztfölkelés hadi felszerelései, továbbá a városkapitány pálcája 1571-ből, a városi pallos, a városbíró kardja s egy 1706-ik évi Rákóczy-zászló. Láttunk néhány magánbirtokból származó és Rákóczynak tulajdonított emléket és egy múlt századi zászlót a hajdani Stuhr gyűjteményből, melyet a reáfestett 1526. évszám miatt a mohácsi csatában elesett egyházi főurttól származtatnak.

Végül ethnographiai szempontból igen becses volt Rakovszky Béla úr fegyvergyűjteménye, melyet a tulajdonos, mint zanzibari consul, afrikai benszlöttöktől gyűjtött s melyek érdekes őskori tárgyakkal való összehasonlításra adnak alkalmat.

x. y.

NAGY-ÖSZI ÉS CSÁKTORNYAI ÉREMLELETEK. Nagy-Ösz torontálmegyei községben 1888-ban 2000-nyi középkori éremből álló lelet került elé, melyből a délmagyarországi múzeum 800 példányt szerzett meg. Dr. Raymann Ferencz bécsi érmész áttanulmányozta és a Tört. és Rég. Értesítő (VII. Évf. 1. füzet) közli Raymann leírását. E szerint volt a leletben néhány III. Béla-féle denár, Atanovics Miklós brebiri gróf XIV. századi kis érme, három kölni érseki érem az 1216—1237. időszakból és 107 darab «friesachi» érem, túlnyomólag a XIII. századból, minő sok volt hazai pénzforgalmunkban. E leírás kapcsán egy kisebb 35 darabból álló csáktornyai éremleletről is van szó, mely túlnyomólag XIV. századi bécsi filléreket látszik tartalmazni.

VERSECCZVIDÉKI ŐSTELEPEKRŐL ÉS URNATEMETŐKRŐL közöl részletes jelentést Milöker Bódog tollából a berlini anthropologiai társulat értesítője (Verhandlungen. Sitzg. vom 17. Januar 1891. 85—97.) A «Ludos»-t átszelő csatornamunkálatok alkalmával 1888-ban őskori tűzhelyekről és lakóhelyekről származó cserépedények, agyagkúpok, kővésők és balták, őrlőkövek, csont- és agancsszerszámok kerültek színre; azonkívül egy guggoló helyzetben

eltemetett sírt constatáltak. Urnatemető létezésére enged következtetni néhány fölül csészével zárt agyagurna, melyben hamu és csonttöredékek, egyikben pedig azonkívül ékszerekből maradt apró bronztüredékek is voltak. Az urnák idoma olyan, minőt a duna-almási, soroksári s egyéb bronzkori urnatemetőkből ismerünk, azokkal a jellemző bütykökkel, fülekkel és beszurkált szög- és pontdiszítésekkel, melyeket szintén oly jól ismerünk. Legérdekesebb egy csésze, melyen tekercsekre emlékeztető vonaldíszek állanak sorjában, úgy mint némely magyarhoni bronzkardon (95. l. 1. ábra). A Ludos nevű dülön máskor is akadtak ily urnasírok. Ugyancsak Versecz vidékén a Désánfalvi telepen négy rézbaltát találtak kőrégiségek társaságában és az ú. n. római sáncz közelében apró aranytekercseket, minőket a Bronzkor emlékei című mű XLVIII. tábláján látunk. A leletek jó részét verseczvidéki műkedvelők gyűjtötték, kik valószínűleg a délmagyarországi múzeumnak szánták. *ab.*

A BÁCSBODROGMEGYEI RÓMAI ÉREMGYŰJTEMÉNYEKET kezdi ismertetni Grossmid Gábor a b.-b. megyei tört. társ. évkönyvében (VII. évf. 1. füzet). Az első közlemény rövid bevezetés után, melyben szerző azt a nézetét vallja, hogy a bácsmegyei híres sánczok csakugyan római alkotások, Frey Imre úr éremgyűjteményéről nyújt áttekintést. Néhány görög és római köztársasági érem mellett a gyűjtemény zöme római érmekből áll az 1—IV. századig. A leírás nem tart igényt szakszerűsége. *x.*

AZ EGERVIDÉKI «KAPTÁRKÖVEK»-ről szóló érdekes cikk (A. É. XI. 136—141.) mesterségesen faragott sajátzerű sziklamélyedésekre irányozta a hazai kutatók figyelmét. Mindinkább úgy látszik, hogy e hosszánegyszögű üregeket a nép józan felfogása helyesen és joggal tartja sziklába vájt elhagyott kaptároknak. Méreteik a célnak teljesen megfelelnek, magasságuk átlag 80 ctmr., mélységük rendszerint 20—25 ctmr.; a nyílás széle köröskörül ki van simítva, úgy hogy a nyílást szorosan lehetett deszkafallal borítani s e fal erősítésére szolgáló czövegek mélyedései az üregek belső függélyes oldalai közepe táján itt-ott most is észlelhetők.

Hogy e szikla-kaptárak mai nap elhagyott vidéken találtnak, azon Heves-megye kutatója csöppet sem fog főnakadni, mert — miként azt Szederkényi Nándor úr, a megye monographusa, történeti adatokkal bebizonyítja, — Eger vidéke a török időben annyira elpusztult, hogy még a hegyek, patakok, dülők s egyéb helynevek is, melyek a törökkort megelőzőleg léteztek, teljesen kivesztek. Ugyancsak ő tőle tudjuk, hogy Eger vidékén épügy, mint az országban egyebütt is a méhtenyésztés régi korban igen nagy virágzásnak örvendett, a mi nemcsak az egyház és a laikusok szükségleteiből magyarázható, hanem azon okmánybeli adatokból is kiderül, melyek a földnépnek méz és viaszban való rendes évi adózását tanúsítják.

Azért azt hiszszük, hogy a «kaptárkövek» rejtélyének végleges földerítésében a hazai méhészek közül azoknak kell részt engednünk, a kik a hazai méhészet múltját is tanulmányozzák. Együttal ő tőlük és esetleg a tárgy iránt érdeklődő turistáktól várhatunk felvilágosításokat arra nézve, hogy hol vannak a hazában még hasonló régi «szikla-kaptárok» és nincsenek-e ilyenek valahol a külföldön is? *h. j.*

PUSZTA-TEREMI ÉREMLELET. Rajzinger József úr Pusztá-Teremiről (u. p. Vállaj, Szathmár m.) f. évi május hóban pusztáján lelt 56 darab középkori magyar éremmel gazdagította a nemz. múzeumot.

A) A leletben voltak *I. Ulászló érmei*: 1440—1444. 1. Denár. Rupp II. faj. (Tab. XVI. 452.) Av. Kiterjesztett szárnyú lengyel sas, körül: ✱ **MONETA WLADISLAI DEI** Rev. Magyarország koronátlan címere, jobbról csikokkal, balról kettős kereszttel; körirat: ✱ **RAGIS VNGARIA ETQETA**; pénzverő-jegy nélkül 4 drb. — 2. U. a. Pénzverő-jegy: **B—N**, a hátapon a legendában **ETQETAR** és **ETQETIR** 2 drb. — 3. U. a. Pénzverő-jegy: **B—N**, egyébként mint 1-ső sz. a. 6 drb. — 4. U. a. Jegy mint 3. sz., de Av. ✱ **MONETA WLADISLAI DEI** és Rev. ✱ **RAGIS VNGARIA ETQETA** 2 drb. — 5. U. a. Jegy mint 3. sz. Av. mint 4. sz.; Rev. mint 1. sz. 1 drb. — 6. U. a. Jegy mint 3. sz. ✱ **MONETA WLADISLAI DEI** 2 drb. 7. U. a. Pénzverő-jegy: **N—B** köriratok mint 1. sz. 1 drb. — 8. Pénzverő-jegy: **N—N** köriratok mint 1. sz. 6 drb. — 9. U. a. Jegy mint 8. sz. Av. mint 1. sz. Rev. mint 4. sz. 2 drb. — 10. U. a. Jegy mint 8. sz. Av. mint 1. sz. Rev. ✱ **RAGIS VNGARIA ETQET** 1 drb. — 11. U. a. Határozatlan jegyű, rosszabb veretű példányok. — 12. Denár. Rupp II. faj, de címerkülönbséggel. Av. kiterjesztett szárnyú lengyel sas, körirat mint 1. sz. Rev. a patriarchalis kereszt a jobb, a csikok a címerpajzs baloldalán (pénzverői szabálytalanság); körirat mint 1. sz. a. Jegy: **I—N** 1 drb. — 13. U. a. Jegy: **N—A** 1 drb. — 14. U. a. Jegy a címerpajzs mellett, jobbról egy pont, balról **I** betű, körirat a király neve nélkül; Av. ✱ **RAGIS VNGARIA ETQETA** Rev. ✱ **RAGIS VNGARIA ETQETAR** 1 drb. — 15. Denár. Rupp V. faj. (Tab. XVI. 455.) Av. Magyarország koronás címere, jobbról csikokkal, balról kettős kereszttel; körirat: **M—WLADISLAI**. Rev. koronátlan címerpajzsban a litván lovag (pogon) s körül: **RAGIS VNGARIA**. A köriratok s az előállítás mindkét oldalon szabálytalan. Alkalmasint egykorú hamisítvány 1 drb.

B) *V. László érmei*: 1452—1457. 1. Denár. Rupp XIV. faj. (Tab. XVII. 489.) Av. Magyarország koronátlan címere, oldalt **K—P**; körül: ✱ **MONETA LADISLAI DEI GR** Rev. kiterjesztett szárnyú egyfejű sas, mellén az osztrák címerrel, körül: ✱ **RAGIS VNGARIA ETQETAR** 2 drb. — 2. U. a. de **ETQETARRA** 5 drb. — 3. U. a. **K—B** jegyekkel; körirat: ✱ **MONETA LADISLAI DEI GR GR** Rev. ✱ **RAGIS VNGARIA ETQETARRA** 1 drb. — 4. U. a. ✱ **MONETA L.....I DAGIR** h és ✱ **RAGIS VNGARIA ETQETARRA** 1 drb. — 5. U. a. Av. olvashatlan, a végén **ROY** Rev. .... **VNGARIA ETQETARRA** 1 drb.

Mint az áttekintésből kitűnik, a leletben két királytól 4 éremfajt és 20 bélyegváltozatot különböztethetünk meg, egészen újakat is, melyek sem Rupp-nál, sem gyűjteményekben nem ismeretesek; így a pusztá-teremi éremlelet, a készülöben lévő Corpus Nummorum Hungariæ anyaggyűjteményének gyarapításához járult.

r—y.

ROMAI SIROK A SOPRONI DEÁK-TÉREN. A tér parkirozásánál s az itt épülő házak területén a munkások tömérdek római sírra akadtak, melyek

bizonyítják, hogy az egész tér nagy temető volt. Valószínű, hogy e tér századokon át szolgálhatott ugyane célra, bizonyíték reá az a körülmény, hogy egyes sírládák oldalába gyakran belefalazták a régibb föliratos kövek töredékeit, befelé fordítva betűrovatos részöket. A római kőfaragó e töredékeket ott a helyszínén találhatta és azokat mint régi, jelentőségöket vesztett maradványokat, a többi kövekkel együtt új sarkophággá rakta össze. Az e fajta sírládák tehát alsarkophagok, melyeknek fenekök nincsen és melyekben a tetemet egyszerűen a homokkal behintett földön terítették ki. A fedőt nagyobb kőlapokból rótták össze, olykor azonban egységes kőlapból is áll. A temető hossza körülbelül 1 km., szélessége, ideértve a Hosszúárok tulsó parti oldalát is, 5—600 m. lehetett. Benne a temetés mindkét nemét: az elföldelést meg elégetést találjuk. Az elföldelés vagy sarkophagokban (valódi és alsarkophagok), vagy széles téglalapokból rakott koporsókban, vagy pedig puszta sírokban történt, mely utóbbi esetben a fejet gyakran két, hosszanti élökre állított téglalappal elkerítették. A gyakoribb égetésből megmentett hamvakat szintén több módon helyezték el: vagy kőből faragott kis ládába és kaptárokba, vagy nagyobb födeles agyag- és üvegurnákba, vagy pedig a hamvveder, olykor a csupasz csontok fölé két téglalapot állítottak össze, hogy mintegy tetőt képezzenek, melynek gerinczét hosszú, homorú cseréppel fődtek be. Az az eset is gyakori, hogy az elföldelt urna fölé fődül tégl- vagy kőlapot illesztettek hegyébe. Az ezen temetőből került mindenféle lelet közül csak azokat jegyzem ide, melyeken bélyeg fordul elő. Van két terrasisgillata töredék, az egyikén kívül oldalt **VITIMIN**, a másikon, mely fenéktöredék, **ABBO** (fecit) olvasható. Vagy 50 drb. mécses **AMITET**, **CRESCI**, **FORTIS**, **LVCI**, **QCC**, **STROBILI** és **VIBIANI** bélyegekkel; továbbá egy töredék **AVLI** . . . . Téglák: **C FRA**, **LEG XIII**, két **MPAToNGP** és egy **IMPAP** jegyű. Zetl Gusztáv úr tulajdonában van egy ötvényből való öntőcsésze, melynek szélén közel az öntőcsücs-höz e név **IVNO** van bekarcolva.

Ugyancsak ennek birtokában van egy kis csésze, melynek külső fenekén e karczolat **P7X** talán **pax**? látható. Megemlítem még az ifj. Storno Ferencz úr birtokában levő három figuralis diszítésű, kettős bélű **VRSVJ** és hármás bélű **SVC** **CESSI** jegyű mécses; utóbbi nem bélyeges, hanem be van karczolva; mind a négy drb Sabariából került Storno birtokába. A Deák-téri mécseseken gyakori a figuralis diszítés, leggyakoribb az emberfej, továbbá a futó eb; előfordul még a sas és tengeri ló is.

Bella Lajos.

A SOMODORON LELT ÓKORI KOCSI helyreállításáról Gaul K. tanár azon értekezését, mely annak idején az Arch. Értesítő-ben megjelent (Arch. Ért. 1889. 193—205.), német nyelven is kiadta. Az érdekes cikk az Arch. Ért.-ből ismeretes rajzok kíséretében megjelent a berlini Archiv für Post und Telegraphie ez idei májusi számában.

x.

A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ.

A Corpus domini oltár fénynyomatával.

Junius havában szentelték föl az újra épült pécsi székesegyházat. Ezúttal az egész ország figyelme méltán Pécs felé fordult, mert fényesebben mint valaha támadt föl halottaiból hazánk legnevezetesebb árpádkori műemléke.

Műtörténetünkben Pécs régóta birja az öt megillető helyet. Koller óta a kül- és belföldi szakirodalom egyaránt méltányolta a pannóniai kereszténység legtisztéletreméltóbb emlékét, a székes-templom tőszomszédságában, a iv. vagy v. századból fönmaradt földalatti sírkápolnát és csak azt kell sajnálnunk, hogy érdekes falfestményeiről soha sem készítettek oly pontos fölvételeket, melyek a képek alig föltartóztatható végromlása után emléküket híven meg fognák őrizni.

Ugyancsak Koller óta a székesegyház monographiáját is birja az irodalom, melyhez azóta Henszlmann, Ipolyi és más tudósaink adtak becses pótlékokat.

Azonban soh'sem volt a tudománynak oly kedvező alkalma a pécsi emlékek alapos megismerésére, mint a melyet ily tanulmányokra a templom újjáépítése nyújtott.

Csak most, mikor mindazok a toldások, melyekkel szeretetteljes gondozás vagy értelmetlen buzgalom a székesegyházat eredeti idomából kivetkőztette, lehullottak, lehetett a templom átalakításainak különböző szakaszairól igazi képet nyerni.

E tudományos eredmények összefoglalása egy újabb monographiában, mely Koller és Henszlmann elavúlt művei helyébe lépne, nemcsak időszerű föladat, de a szakértők öröme a gyönyörű székesegyházban nem is lehetne teljes, ha nem létesülne ily irodalmi emlékmű.

Reméltük, hogy már a templom fölszentelésekor számíthattunk ez emlékszerű monographiára és hitünk szerint ily tudomá-

nyos monographia k  shetik, de nem maradhat el, mert kell, hogy a restauratio alatt nyert műtörténeti alapokon megoldassanak azon problemák, melyek a pécsi templom iránt f  nforognak.

E problemák kimeritő megoldása szempontjából sajnos, hogy a templombont  s seholsem hatolt le az   stalajig. Igaz, hogy gyakorlati c  elokkal foglalkozó építészekre nem volt annak a kérdésnek semmi fontossága, hogy vajjon a fundamentumokban vannak-e régibb templomalapok nyomai, melyek a szt. Péter templomát megel  zhették? Annál fontosabb a kérdés a m  t  rt  n  szekre.

Mert indokolt a föltevés, hogy a szt. Péter templomát a Mecsekhegyen, vagy annak tövében más két templom el  zte meg.

Majdnem legtöbbben, kik a cubiculumr  l értekeztek, utaltak arra, hogy annak közelében római korbeli sírok kerültek elő, hogy a cubiculum bolthajt  sa fölé nyuló falak felső építményt, kápolnát tételeznek f  l, és hogy ez a kápolna   skereszt  ny bazilika kiegészitő részének k  pz  lhet  .

Mennyiben helyes ez a föltevés, akkor fog eldőlni, mikor valamely áldozatkész egyházi f   r a cubiculum környékét le fogja hordatni, hogy kiderüljön, nem-e ott állott a sopian  i keresztények szentegyh  za? Mert ez el  s   templomnak a iv.   s v. században léteznie kellett és csak a helye kérdéses.

Biztosabb a második templom létezése. F  ltev  s  nk szerint ez az avar-frank korban a Mecsek tetején föltételezhető római   gytorny   erőd romjaira épült. M  r Koller hitte és Aibl is mondta, újabban Henszlmann mint eredeti föltevést állította, hogy néhány xi. századi magyar templom alaprajza az antik világ er  deinek mintájából származtatható.

Több okunk van hinni, hogy e föltevés elfogadható, de azzal a lényeges módositással, hogy a xi. századi építészek néhány századdal idősebb, romjaikban m  g f  n  ll     gytorny   bazilikákat állítottak helyre vagy idomítottak   t.

  gy Pécsett is a Péter-féle templomát megelőzte az avar-frank korban egy   gytorny   templom, mely a belőle fönmaradt részletek után ítélve talán a vii—ix. századokban keletkezhetett. Tehát a középkori «Quinqueecclesi  » vagy «Pécs» csakugyan e korból származhatik.

Az avar-frank kor Dalmaczi  t  l a Dunáig terjedő v  d  ken több helyütt hagyott építészeti maradványokat. Pécsre nézve az   p  t  nd   püspöki muzeumban fogjuk e maradványokat együtt birni.

Mihelyt tehát ezt az «opera del duomo»-t hozzáértő szakember rendezni fogja, meg lesz adva az alkalom arra, hogy a szerencsés véletlen által a II. pécsi templomból fönmaradt díszítményes részletek a mostani föltevést műtörténeti ténynyé változtassák.

A harmadik templomot a Mecseken Péter király építtette. Ezt már Ipolyi helyesen mondta és Henszlmann föltevése Calanus püspök alapításáról mindazokkal a következtetésekkel, melyeket Henszlmann oly bőségesen levont e téves hypothesiséből, elejtendő. Czobor Béla igen helyesen utalt kézikönyvében a templom védszentjére, szent Péterre, a kinek Péter király örök nyughelyének szánt templomát följánlotta.

Gondos építészeti vizsgálat a föld alatt is mindenütt a román templom falainak szoros összefüggését a négy toronynyal és az anyag egyformaságát itt és ott kimutatta, nincs tehát okunk abban kételkedni, hogy Péter temploma kezdettől fogva négy tornyúnak volt tervezve. De nem bizonyos, hogy a templom e széles alapon már Péter alatt épült föl teljesen. Csak az fogadható el biztosan, hogy az altemplom, a szentély s az altemplomba vezető lépcsők oldalait díszítő domborművek készültek el legelőbb. A lépcsők oldalfalainak végei csupaszon állanak és belé nyulnak a hajóba, melylyel nincsenek semmi szerves kapcsolatban. A templom építészei az omladék eltávolítása után így találták e falak nyomait, tehát híven restaurálták; ezért hiszszük, hogy már azok az építészek sem tudták e helyen a szentélyt s a hajót belül szervileg összekapcsolni, kik, talán az 1064-ik évi tűzvész után, a hajót kiépítették.

A szentély és a hajó találkozásának környékén tett tanulmányoknál az építészek egy «laikusok oltára» maradványaira akadtak. Ezek oly domborművekkel voltak díszítve, melyek egykoruak a lejárók domborműveivel, tehát ez az oltár Péter templomának kiegészítő része volt. A szentélybeli sátoros oltárból is maradtak részletek: kritikus és egyúttal kellő képzelemmel bíró archæologus dolga lesz a bazilikai muzeumban őrzött valamennyi töredéket kellően összealkotni.

Eddig a domborműves alakok és díszítmények igen kis részét ismertük. Onnan lehet, hogy az írók oly elágazó nézeteket nyilvánítottak róluk. Ipolyi azért gyönyörködött bennük, mert hazai műiskolának érvényesülését látja azokban; Henszlmann Franciaországból származtatja a mestereiket, bár elismeri, hogy olaszországi minták is kimutathatók; a német szobrászat legújabb

történetirója Bode a szász iskola részére veszi őket igénybe.* Pedig mind e föltevések úgy fognak szétoszlni mint a ködképek, mihelyt mindez emlékekről hű és teljes kiadványunk lesz. Könnyű lesz a szakértőknek bebizonyítani, hogy az építések, kik a templomot Péter megbízásából építették és a szobrászok, kik e domborműves díszekkel ékítették, éjszakolaszországi mesterek voltak. Hisz igen természetes, hogy olasz eredetű fejedelem, a ki hazája emlékeit ismerte és tudhatta, hogy munkás kezek ott vannak legnagyobb bőséggel, onnan hozatta terve végrehajtására a munkásokat.

Az altemplomba vezető lépcsők oldalain díszlő domborművek részben igen rongált állapotban maradtak reánk, egyes részletei kivesztek, másutt a falon épen csak nyomuk látszik. Sehol a román kor elejéről ily gazdag reliefsorozatok nem maradtak reánk, a pécsiek tehát fölötte nagy műtörténeti becsccsel bírnak és sehol az altemplom lejáróit ily ékesen nem díszítették, a miért bizonyos fokig valódi unicumok. A díszkiadvány már ezért is európai érdekléssel fog bírni és meglesz azon előnye, hogy a hozzáértők a hiányok kiegészítésének és a cyclusok, jelenetek és alakok kellő magyarázatával fognak foglalkozhatni, mi annál kívánatosabb, mert úgy Henszlmann nagy munkájával, mint a megejtett restaurációkkal szemben jogos kételyek merülhetnek föl. Annyit mellékesen, de mint elég fontos tényt megemlítünk, hogy az eredeti domborműveken sehol sem maradt színezés vagy aranyozás nyoma, sem a déli lejáró domborművein, melyek jobb karban vannak, sem az éjszaki lejáró művein, melyeket a legtöbb viszontagság: tűz, víz és egyéb rongálás ért.

A történeti följegyzések szerint az Árpádkorban többször érte a templomot tűzvész. Utoljára a XIII. század végén. Ezért építették föl újra a XIV. század elején — az ekkor divó csücséves stilusban. Abból, mit ez izlésben a XIV. század mestere teremtett, ma a helyszínén semmit sem látunk. A restauratorokra e kor átalakítása semmi gyakorlati értékkel nem birt; de a műtörténetirót e kor is érdekli és a mit e korbéli maradványokról már előbb lehetett tudni, arra Koller és Henszlmann rajzai adnak fölvilágosítást, de ehhez a restaurálás folyamata alatt ujonnan földerített föliratok és festmények járultak, melyekről már 1882-ben

* V. ö. Arch. Ért. 1891. 259. l.

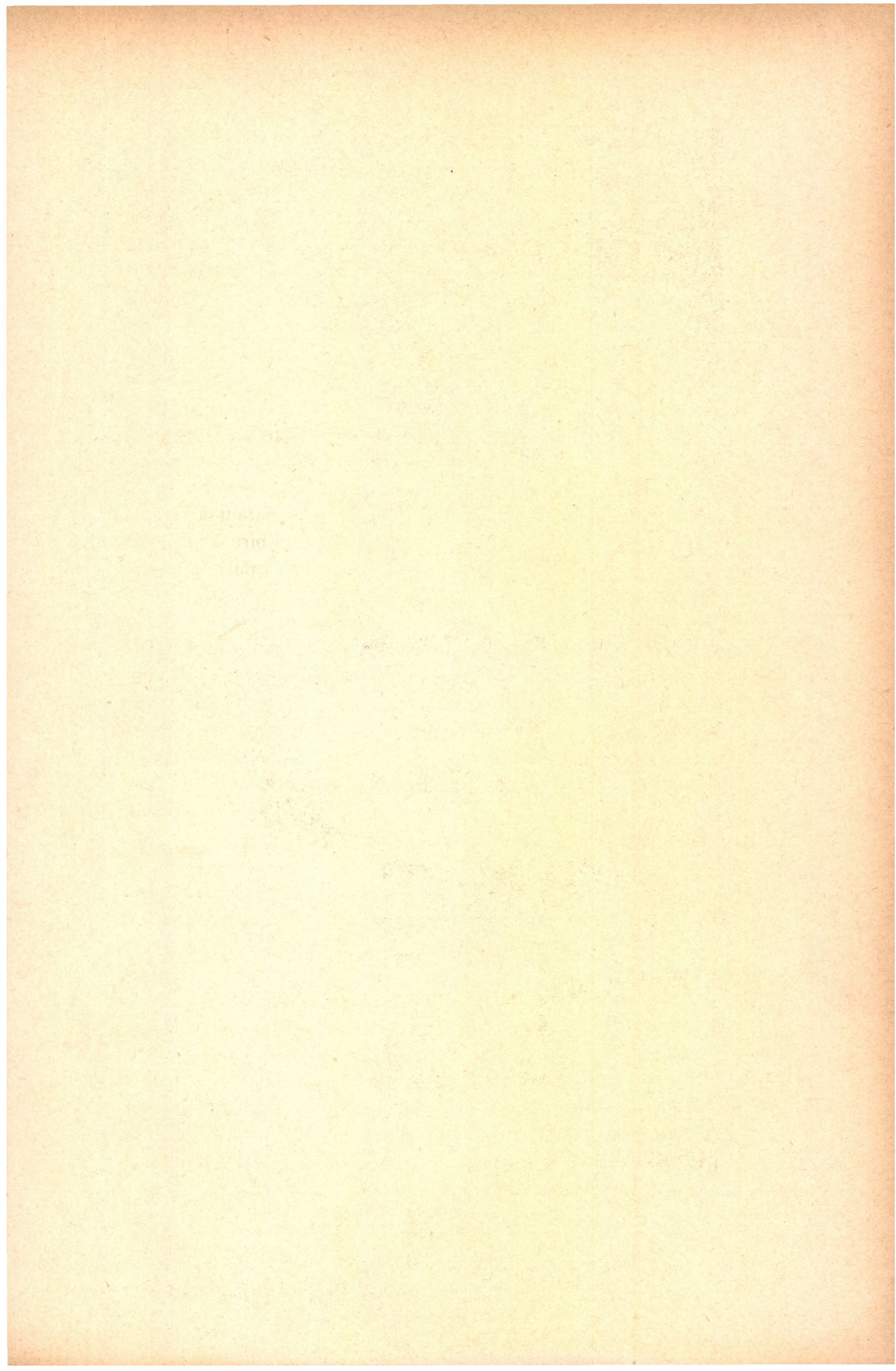

Fénynyomat, Divald K. és fia Eperjes.

A «CORPUS DOMINI» OLTÁR A PÉCSI SZÉKESTEMLOMBAN.

tanulságosan Czobor Béla értekezett (Egyhm. Lap.); hátra van, hogy ez értekezést a vezető építész jelentései és fölvételei kiegészítsék.

Az utóbbi századok alkotásaiból csak egy maradt meg, a Corpus domini oltár, melynek ezúttal részletesebb ismertetést szentelünk, a többi mind eltűnt, vagy, mint a hajó oldalaihoz csatolt kápolnák, az új restauratio alatt lényegesen átváltoztak. A legutóbbi századok és a jelen század elején történt átépítéseknek és módosításoknak csak annyi volt a műtörténeti fontosságuk, hogy a templom nem dőlt össze, de fönmaradt, míg egy műszerető főpap genialis művészek által majdnem teljesen régi formákban új, páratlan fényű remekművet varázsolt helyébe.

* * *

Koller a pécsi püspökség történetében azt mondja, hogy Szatmáry György püspök jeles művű vörös márványoltárt állíttatott föl a Szent-Péter-székesegyházban.* Mikor Koller 1801-ben róla szól, már ott állott mai helyén, a Corpus Domini kápolnában; 1782-ben még nem állott ott, átvitele 1783-ban történhetett, miután egy bécsi művész kijavította s újból összeállította. Aigl a pécsi káptalan történetében említi ugyan az akkori káptalani jegyzőkönyvekből e mozzanatot,** de nem nevezi meg a bécsi művészt, azt sem mondja, mit javított s mit változtatott a művész az oltáron s azért ma, mikor az oltár a legutolsó restauratio óta újból fényesre csiszolva előttünk áll, alig lehet egész biztosan megmondani, mi rajta régi s mit tett hozzá a bécsi szobrász.

Valószínű, hogy az «oltár» azelőtt nem is volt oltár és alighanem a bécsi szobrász csinált a régi pastoforiumból oltárt, úgy, hogy a mensát építette hozzá, mely elé antependiumnak odatette a pastoforium alsó címeres talapzati tábláját. Ha a mensát elképzeljük és a címer-táblát eredeti helyére gondoljuk, előttünk van egy szentségtartó pastoforium, minőt kettőt a budapesti IV. ker. plébánia-templomban ismerünk.***

Mind a három emlék elrendezése egyforma. Alsó talapzatán mind hármon az alapító címerét látjuk; csakhogy ezúttal a címer aljából erős lendülettel jobbra balra fölfelé kanyarodó díszes növény-motivum mellett, a két szélén nem marad pillérnek helye.

* Koller, Hist. ep. quinqu. Tomus V. 1801. 5 lap jegyzet.

** Aigl Historia brevis venerabilis cap. cathedr. eccl. quinqueseiensis. 1838. 239 és 240. l. «eandem Vienna accitus sculptor, investigavit, vitia et fracturas ejusdem detexit, se proprio ex marmore, Vienna expensis Templi Cath. deferendo pro tribus mille florenis, ex integro reparaturum, ac in Sacellum Corporis Christi translaturum obligavit.»

*** Legutóbb fénynyomatokban megjelentek Arch. Ért. 1890. 246 és 247. l.

Ellenben összevág mindhárom emléken a középső mező: domború dísszel gazdagon ellepett két pillér között, távlatban befelé terjedő bolthajtásos előcsarnoknak képzelt három oldalú tér, melynek szemközt álló hátsó falán van a szentség számára szolgáló fülke.

A fülke közvetlen környezetében minden arra mutat, hogy ez az egész alkotmány fő- és középpontja. Szárnyas angyalfők díszítik a nyílás fölötti bolthajtás három osztályát s a csarnok két oldalfalának mélyedésében a pécsi emléken három-három angyal sorakozik imára összekulcsolt kezekkel.

A pillérek arányosan tagozott gerendákat hordanak, melyeknek alsó szélét majd gyöngy-, majd finom levélsor szegélyezi, míg a legfelső gerendát a legremekebb domborművű növény- és virágfolyondárok ékítik.

Mindez ékítményekben nehéz volna a bécsi művész kezét föltételezni. Lehet, hogy helylyel-közzel romlott részleteket helyreállított, de úgy a növény-, mint az állatmotivumok és az angyalfők, épúgy mint a finom redőzetű felöltözött angyalalakok, a tiszta renaissance üde frissességét és ügyességét vallják.

Lehet, hogy a falfülke közepéig érő lap, valamint a képzelt csarnok talapzatának közepén hozzácsatlakozó lapok utolsó toldások, de ezt sem merjük bizony állítani, mert az anyagukat nem vizsgálhattuk meg, a mi talán a legbiztosabb támpontot adná.

Legtöbb dolga lehetett a bécsi restauratornak a főpárkányt tetéző félköríven. A tympanon főalakja, a kezét áldásra emelő Úr s mellette az egymásra zárt szárnyakkal lebegő angyalfők roccoco alkotásoknak látszanak. A képesmezőt szegélyező párkánykeretet s úgy szintén a mezőt tartó koronapárkányt is a bécsi szobrász művének ítélném és az ő munkájának tartom a palmetteket. Úgy értesültem, hogy a felső közép palmett-dísz a régiebbnek modern utánzása. Valószínű, hogy a bécsi szobrász mind a hármat akkor még fönnlévő régi minták után dolgozta, de ha úgy van, akkor a pesti pastoforiumok palmetteit vévén összehasonlítási alapul, azt kell hinnünk, hogy ezúttal alighanem saját koraízlése szerint változtatta át őket, mert a pécsi palmettek levelei erősebben hajlanak és szélesebbre terjeszkednek s a tövükbe bujtatott rózsza is több czikornyával készült.

Egészében tehát a Szatmáry-féle pastoforiumról az a benyomásunk, hogy két alsó részét lényegében úgy birjuk, a hogy a XVI. századi művész megalkotta, de hogy a tympanon nem így került ki az ő kezéből.

Mikor készült a szép mű és ki volt az alkotója? Szatmáry György pécsi püspök volt 1506-tól 1521-ig, tehát e másfél évtizednyi időszakra tehetjük a pastoforium keletkezését. Arra, hogy ki készítette, még nem

felelhetünk névvel. Stilikus rokonsága a két budapesti pastoforium közül azzal, melyen rajta van Pest városa címere és az évszám: 1507, följogosít arra, hogy a művészt azon szobrászok körében keressük, a kik a két rokon pesti domborművet készítették; sőt az ízlés mind a három emléken annyira egy, hogy az a föltevés sincs kizárva, hogy mind a hármat ugyanegy művész tervezte. A három emlék közül kétségtelenül a pécsi s az évszamos pesti áll legközelebb egymáshoz. Mindkét emléken ott látjuk a szentségtartó fülke fölötti boltozaton a három repülő angyalt, oldalt itt és ott is imádkozó angyalok állának s a két pillért díszítő motívumok csekélyebb részletekben is meg egyeznek, bár nem egészen azonosak, a mit a művészet virágzása korában nem is tételezhetünk föl. Ily alárendeltebb különbség az is, hogy a pécsi emléken az «előcsarnok» boltívét tartó párkány egyszerűbb, ellenben a boltív hajtásától fönmaradó két sarokba lebegő angyalokat helyezett ezúttal a pécsi pastoforium művésze, míg ugyanezen a helyeken a pesti analogián egyszerű paterákat látunk.

Szatmáry György nevét hiába keressük az emléken, beírta azzal, hogy odatétette jól ismert címerét. Címere keresztbe rakott pánton oroszlán s fölül, alul a címerpaizs fönmaradó részén lilium és rózsa.

A műkedvelő főpap szülővárosa Kassa, hol Szatmáry a maga költségén bővítette ki a Szt.-Mihály-kápolnát, mai nap is bírja az ő főpapi címerét, melyet már Budai lexikonában említ, idézvén a címer mellé vésett két ismeretes hexametert, mely megmagyarázza, mikép kapta Szatmáry a címer alakjait.*

Szatmáry Pécsen is gyönyörködött gazdag főurak nemes luxusbán, építkezésekben; pompás püspöki palotáról van tudomásunk, mely egykor ott' díszlett, a hol a mostani Nesselrode-féle residentia terül el. A műszerető főúr valószínűleg nem sejtette, hogy e hajlékának századok múlva csak ritkán forgatott könyvek fogják emlékét megőrizni, de bizton remélhette, hogy a székestemplom megfogja óvni szép pastoforiumát. E reménye teljesült és a pécsi templom helyreállítói jó ízlését kell dicsérnünk, midőn a sok újjítás közepette a magyarhoni renaissance egyik gyöngyét tiszteletben tartották.

* Budai szerint 1783-ban találták a két márványtáblát, melyen a címer van s e versek olvashatók; *Lilia bina rosis totidem conjuncta gerebam | Rex dedit auratum Corvinus et ipse Leonem.* (L. III. Szathmáry.)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

ZÓLYOMVÁRMEGYE ŐSTELEPEI.*

Körülbelül négy év előtt indult meg ama mozgalom, mely oda irányult : fölkutatni vármegyénknek egyes régészeti szempontból nevezetesebb és fontosabb helyeit, világot vetni azok múltjára s megmenteni ezáltal a múltakat a feledéstől.

Az eszme testet öltött a Pusztaváron (Pusztihrad) megkezdett ásatásokban. Az ásatások eszméje bizonyára lebegett már annak előtte is egyikünk-másikunk előtt, de megvalósulása egyrészt az erre szükséges anyagi eszközök hiánya, másrészt a bizonytalan eredmény előre való látása következtében, csak afféle «pium desiderium» gyanánt tűnt fel mindaddig, míg 50 frtot gyűjtven, azon a bejárást kaput kiásattam. Hogy az ásatások folytathatók legyenek, mindenek előtt oly eszközökről kellett gondoskodni, melyek folytán a cél előbbre vihető legyen, s erre nézve legcélszerűbbnek látszott egy — megyénk régiségeit felölelő — régészeti kiállításnak rendezése. E kiállítás — ámbár tehát csak eszköz volt és nem cél — ezen rendeltetése mellett is teljesen megfelelt a várakozásnak, sőt talán azt is mondhatjuk, hogy fölülmulta azt. Mert nemcsak hogy a legvérmesebb reményeket is kielégítette, hanem még azokat is elhallgattatta, a kik a régészeti mozgalmak iránt bizonyos kicsinyléssel viseltettek. És ezen felül e kiállítás, mely igen sok idegent és egyúttal több szakembert is vonzott városunkba, meggyőzött minket még arról is, hogy megyénkben igen sok értékes és szép régiség gyűjthető össze.

Az ásatásokhoz szükséges költségek fedezésére szolgáltak még, a kiállításon kívül, az egyes felolvasások. E célból felolvasást tartottak itt : dr. Czobor Béla, dr. Szendrei János és az értekező. A kiállítás ismertetése kimerítőbben annak idején az «Arch. Értesítő»-ben jelent meg s azonkívül az egyes lapokban is ; a felolvasások egész terjedelmökben a helybeli «Zólyomvármegyei Hirlap» illető tárczáiban lettek közölve. Ezeket tartottam szükségeseknek előrebocsátani, s most legyen szabad áttérnem értekezésem tulajdonképeni tárgyára, mely ismertetni fogja : Pusztavárat, Borovahorát, a szélnyei «üvegvárat», Hrabkovát és a többi őstelepeket.

I. A mai *Pusztavár*-ra (Pusztihrad) vonatkozó okmányokban e várnak első nyomai az Anonymus jegyzeteiben lelhetők fel, ki azt Bors vezér által föl-

* Az orsz. régészeti társulat zólyomi vándorgyűlésén tartott előadás alapján.

építtetnek állítja.* A Pusztavár tövében elterülő szántókon eszközölt ásások alkalmával őscserepekre akadtam, melyek részint égetlen vastag agyagból, korong nélkül készítvék, részint vörös színűek és csak ritkán diszítéssel ellátvák.

Pusztavár a várszerkezet rendszerének meghonosítása idejében a királyi várak sorába jutott, nevét Zuolom erdeje után nyervén, melyben fölépült és várispánok lakta királyi vár maradt mindaddig, míg csak rommá nem vált.

A vár építkezési végpontja a XIII. század végén alig terjedt túl, legalább a mostanáig eszközölt ásások alatt a törmelékben talált faragott kövek között a góthikának legkisebb nyomára sem akadtam; talán azért nem, mert Rogerius krónikájának állítása szerint Zuolom vára a tatárok által a mohi csata után felpörzsöltetett.

A délnyugaton levő bejáró kapúnak kiásatása alkalmával a kapu tornyán tűz okozta nyomokra akadtam, a mi bizonyosága annak, hogy a nevezett épületrész tűznek eshetett áldozatául. Egész csomó konyha-hulladékokra is bukkantam, annak egyik sarkában a hamú között még pedig: nagy mennyiségű bölény-, őz-, birka-csontokra, szarvas-agancsra, melyeken a balta nyomai világosan kivehetők, nemkülönben vadkan-agyarakra is. E konyhahulladékokat az idegenek hagyták hátra, kik előbb elpusztították az épületet s az elpusztított romok között tanyáztván, eledelt főztek magoknak. A konyhahulladékokon kívül lettem ott nyílvégeket, késpengét, patkó-vasakat, egy sarkantyúhoz hasonló tárgyat vasból stb. A nyílvégek hosszúkásak, nyulánkok, könnyűek, töralakúak. A patkóvasak apró patákra valók és bizonyos praecisitással készülvék, igen formásak, könnyű hegyi lóra valók, tehát oly nép lovainak patáiról eredhetnek, kik nehéz vasfegyverzetet nem használtak. E leletekről azt hiszem, hogy a tatároktól származnak.

Az őscserepek maradványainak sokasága alapján indokoltan állítható, hogy Zuolom a történeti idők előtti korszakból veszi kezdetét, de másrészt, tekintetbe véve azon ténykörülmenyt, hogy «Pusztavár» fekvésével mind a négy világtáját uralja, természetes, hogy e vár a legrégibb időktől kezdve az itt lakó népeknek tartózkodási és védhelyül szolgált, mit azon építési modorok is igazolni látszanak, melyek a romokból tárulnak elénk.

A fővárnak kőfalazata 1847 méter, nem számítva ebbe a kettős, mintegy másfél kilométer hosszú kősánczot, mely a nyereszniczai kőbánya fölötti hegygerinczen kezdődve, a fővár délkeleti bástyájához irányul, sem a nyugati részt, mely az osztrolúcai Gundára mintegy 4 kilométernyire ágazik el.

Ez a nagy vár nem egyszerre pusztult el. IV. Béla király ugyanis 1244. évi december 15-én, a tatárjárás alatt elvesztett kiváltságokat Korpona városának, — ugyanazon évi december hó 28-án pedig Zólum város polgárainak, Zólum várában — tehát a mai «Pusztavár»-on — megújítva adományozta. Tíz évvel később, 1254-ben György napja előtt szintén ott tartózkodván, Zólyom város kiváltságos leveleit újból kiállíttatta, mert azok a nedvesség folytán

* V. ö. Ifj. Kubinyi Ferencz «Zólyom megye műemlékei» Arch. Közl. 1864. 35—36. ll. — Henszlmann: Jelentés a bányavárosokba tett rég. kirándulásról. Arch. Közl. 1866. 125—130. ll. — Henszlmann: Magyarország ó-keresztény stb. műemlékeinek rövid ismertetése. Budapest 1876. 148—151. ll.

nagyon megrongálódtak. Az 1263. évben kelt Zólyom város határjárási levele szintén igazolja «Pusztavár»-nak az akkori időkben való fönnállását. E határjárási levélben az az érdekes, hogy az abban megnevezett patakoknak, réteknek, hegyeknek és domboknak elnevezése jelenleg is — tehát 600 év után — fenntartotta magát és Zólyom város akkori határa egész pontossággal manapság is megállapítható. A hadi eszközök tökéletesítése végre Pusztavárat is megfőszította stratégiai jelentőségétől, úgy hogy csakhamar minden jelentőség nélküli rommá lett, miért is 1350-ben a már végleg föladatott s helyébe a jelenleg is fönnálló Zólyom vára építettett.

2. «Pusztavár»-tól észak-keletnek, Zólyom városától mintegy 2 kilométerre, a Garam közvetlen közelében emelkedik egy félszigetet képező, túlsziklás, kevés tőzeg földdel fődött domb, melynek tetejében egy tölcseralakú ásványvizes tó létezik. Ez a mai: *Borovahora*, melynek környékén igen gyakoriak a leletek.

A 40-es években, aratás alkalmával egy búzakalász körül csavart s körülbelül egy milliméter vastagságú aransodronyt leltek, melynek egy részéből néhai V. Ferdinánd király számára gyűrű készült, fönnmaradt része pedig az itteni levéltárban őviztetik. Ilyen és ehhez hasonló aransodrony többször találtatott, de legnagyobb mennyiségben mintegy három év előtt takarmánygerekelyezés közben Steflik János helybeli polgár földjén. Az akkori lelet nevezett polgár bemondása szerint vagy háromnegyed kilót nyomott s volt közötté egy körülbelül 30 centiméter átméretű és 2 milliméter vastagságú arany sodrony karika is. E leletet fentnevezettnék kocsisa haza hozta s mivel a sodrony puha és igen hajlítható volt, annak egy részét — miként állítatik — a cselédség a szekerek egyes eltört részeinek összetákolására, pipa drótozására stb. használták föl; legnagyobb része pedig huzamosabb ideig az istálló ablakán hevert s onnan idővel elkallódott. E leletből vagy 15 grammot eladott a fentnevezettnék fia, melyet tőle Kohn Márton helybeli ékszerész vett meg, ennek útján jutottam én is egy darabkának birtokába. Hogy mi rendeltetése lehetett e sodronynak, az meg nem állapítható, mivel szakember azt nem látta és az alakjára tett bemonadások eltérnek egymástól. A föld tulajdonosa ugyanis a sodronyt össze-visszakusáltnak mondja, míg neje azt állítja, hogy annak egy része oly méretű karikákba volt fonva, illetve csavarva, hogy rajta egy emberi fő könnyen átférhetett volna s így valószínűleg nyakékül szolgált. Midőn e leletről tudomást szereztem, fölkerestem az illető polgárt és a leletnek, nemkülönben a találási helynek körülményei iránt behatóan tudakozódtam. Ez alkalommal Steflik János még vagy 500 darab bronz gyöngyöt is mutatott elmondván, hogy abból mintegy 4—5 kilónyi mennyiség találtatott s hogy azt ott, borovahorai földjén hozta napvilágra szántás közben az eke. E gyöngyök több sorba voltak fűzve, de a mint azokat az ekevas maga után vonszolta, e fűzér elszakadt; a gyöngyök bőrből készült anyagra voltak fűzve, mit azon körülmény is igazol, hogy a gyöngyök lyukaiban, a patina közt, bőrre akadtam. E gyöngyfűzér mellett volt egy, két részből álló, domború felületű kerek bronz csatt, körülbelül 9 centiméter átméretben. A csatt széle köröskörül font sodronynyal volt díszítve és a csatt lapjának közepéről koralakban sötétkék zománcz emelkedett ki, font sodronynyal körítve. E csattot a tulajdonostól annak veje vitte el s nála állítólag

elhányódott. A gyöngyökből gyűjteményem számára 38 darabot sikerült megszereznem.

Ugyancsak a borovahorai dombon találtak szántásközben egy 3 élű, bronz huzalból álló s két végén korong idomú, hengeralakú tekercset, melynek hossza 40 centiméter, szélessége az egyik végén 8, a másikon 6 cm., azonkívül egy 4 élű, bronz sodronyból készült, korong alakú s gyűrűbe végződő tekercset, mely utóbbinak díszítése és nagysága azonos a bronzkorszakot ismertető képes atlasz 37. tábláján rajzolttal. E tekercset igen szép patina fedi. Borovahorán, de csak egy körülbelül 300 □ méternyi területen, a dombnak Garam-fölötti, déli szélén találatnak őscserepek is.

3. A Garam völgyének túlsó oldalán, szemben Borovahorával, nyugat felé terül el: *Szélhnye** község. E község felett emelkedő s a besztercebányai káptalan tulajdonát képező hegyoldalban létezik egy 30 méternyi átméretű, kőből összerakott körkerítés, mely az első pillanatra azon benyomást teszi a szemlélőre, mintha ezen körkerítés egy faiskolának védelméül szolgált volna. E kör minden figyelem nélkül maradt mindaddig, míg egy ismerősöm rá nem akadt a salakkal kerített kövek halmazára. Leustách Lajos főszolgabíróval megvizsgáltuk és a kőrakásokon keresztmetszeteket eszközöltünk, ekkor kitűnt, hogy az omladék alatt a másfél méternyi vastag és egy méternyi magas mészmalter helyett, salakkal egybeforrasztott ép falazat létezik.**

4. Zólyomvármegye egyik legérdekesebb őstelepe és erőssége: *Hrabkova*, mely Zólyomtól délkeletre, a gyetvai határban fekszik. Ez a 4000 láb magas Polanának kiálló s mintegy 600 lábnyi magas hegye, melynek fősíkja téglány alakban 20—30 holdat teszen ki. E fensíknak tetejében egy 10, helyenkint 15 öl magas, függőleges szikla magaslik ki, 3 holdnyi területű fensíkkal, fellegrát képezve. Erre egy, a szikla oldalába vájt út vezet, melynek elrekesztése esetén csakis madár által volna megközelíthető. Északi oldaláról, föl egészen a tetejéig megmászhatlan, nyugati és déli oldala bír ugyan némi csekély lejtővel és könnyebben megközelíthető, — de a nyugati oldalnak dél felé vonuló része, nemkülönben az egész déli és keleti oldalnak fele 5—7 ölnyi magas, függőlegesen álló sziklakerítéssel van szegélyezve, minek következtében a fensík erről az oldalról is megközelíthetetlen. Nyugatról megközelíthető részét pedig háromszoros kőráncz, keletnek pedig szintén egysoros kőráncz védi. A hegy fősíkja, a fellegrát tövében telve van őscserép töredékekkel oly annyira, hogy minden vakantúrásban 5—6 drb. őscserép lelhető. Ezek nagyobbbrészt korong nélkül készültek s ritkán vannak díszítéssel ellátva. A fősík nyugati oldalánál, a ráncztól mintegy 10 ölnyire sok csontmaradék lelhető, honnan e helyet a köznép jellemzőleg mészárszéknek (jatka) nevezte el. Itt nagyobb mennyiségű ége-

* V. ö. Leustách Lajos zólyommegyei őstelepekről A. E. 1888. VIII. k. 433. l.

** Az országos régészeit és embertani társulatnak Szélnyére történt kirándulása után (1891. évi aug. 11-én volt a kirándulás) *Petriczkó Jenő*, a besztercebányai kir. főgymnásium kémiai tanára, a Szélnyéről hozott salakot megvizsgálta és az eszközölt csiszolások után egyes salak darabokban földpát jegeczeket talált, — egy darabon pedig faszénnek a lenyomatát constatálta. Jelenleg vegyileg elemzi a salakot. . . . Fontos ama tény, hogy *Társy Ignác*, káptalani tisztartó, most, nyaralás közben a falgyűrű hegyoldalának tőszomszédságában elterülő szántón egy kézikosárral szedett össze őscserepeket.

tett agyagnak nyomára akadhatni. A hegy nyugati oldalán, a hármass kör-sánczon kívül, különösen felülről tekintve, egymástól 4—5 ölnyi távolságban különféle nagyságú, téglány alakú s 10" vastagságú ötsoros sorban rakott kövek észlelhetők.

E telep nyugati oldalán, a sánczokon belül találtattak: 2 darab ekevas, egy lándzsa vasból és egy másik bronzból, melyek Leustách Lajos nagyszaltnai főszolgabírónak tulajdonát képezik, a ki különben is a hrabkovai telepnek fölfedezője.

5. A hrabkovai őstelephez hasonló a nemeskéri Kiss Miklós ezredes véghelesi uradalmában, a horhádi határban levő s az előbbi teleptől vagy 15 kilométerre, északra eső úgynevezett *Kochulka* őserősség. Ez szintén a polnai hegylánczolatnak egy kiágazása s külalakjának leírását maga az elnevezés adja meg. A tót «kochulka» elnevezés búbot jelent, — és csakugyan, a 20 holdnyi fensíkből, — mely ma is «hrádok»-nak (váracsnak) neveztetik s a mely nyugati, déli és keleti oldaláról megmászhatatlan, magas sziklafallal van környezve, — kiemelkedik vagy 40 ölnyi magasságban egy búb, melynek ismét észak-keleti oldala megmászhatatlan szikla s melynek teteje kő-sánczczal lévén körítve, fellegrárat képez. Ezen búb aljában elterülő fősík három oldalról megközelíthetlen, az északi oldalról való megközelítést pedig a nyugattól egy, keletről pedig két, a búbbal összeköttetésben álló kő-sáncz akadályozza.

A nyugaton levő s a fensík alatti kősziklát és a búbot egybekötő sáncznak alsó részét a köznép ma is «vratá»-nak (kapu) nevezi és így ezen elnevezésnél, de magánál a hely fekvésénél fogva is, az erősségbe való bejárás itt lehetett. Hogy ezen erősség mely korszaknak a maradványa, egyelőre meg nem állapítható, mivel e helyről idáig leletek nem léteznek és ott ásatások nem eszközöltettek.

6. Ezen erősségtől keletnek a hegységbe a három mértföldnyi hosszú horhádi völgy nyúlik be. Itt létezik egy, vagy 35 ölnyi magas és 15 ölnyi széles, a hegyoldalból rézsutosan kitolakodó trachit conglomerat szikla, melyet a köznép «Dapsiná»-nak nevez. Ebben a sziklában, aljától számítva 4 ölnyi magasságban van egy másfél ölnyi átméretű környílás, azon túl pedig egy barlang, melybe 150 darabból álló birkanyáj is kényelmesen elérhet. A barlang alja telve van törmelékkel. Ezen, itt jelzett nyílástól rézsutosan, a föld színétől vagy 22 ölnyi magasságban van ismét két nyílás, melyen kétharmad magasságban, vízszintes irányban egy-egy gerenda van keresztül fektetve; e gerendák egyikéről 4, a másikkáról 7 kampó lóg le. E kampók közül egyet sikerült lepuskázni nemeskéri Kiss Pál országgyűlési képviselőnek, melyen emberi kéznek nyomai észrevehetők.

Hogy mik ezek a nyílások és hogy vajjon az alattok lévő barlanggal összefüggésben vannak-e, azt megállapítani, írott nyomok hiányában, lehetetlen s erre a megejtendő ásatások lennének hivatva, melyek idáig nem eszközöltettek. Különben a horhádi völgy sok szikla-üreggel van telve.

Hány fölötté érdekes és fontos adat juthatna a napvilágra ez őstelepek romjai alól, ha módunkban állana e helyeken egyrészt megfelelő ásatásokat, másrészt méréseket, alaposabb vizsgálatokat eszközölni, mi könnyebben volna

elérhető azáltal, ha egy oly társulat vehetné ez ügyet kezébe, a mely e dolgokkal szakszerűen s állandóan foglalkozhatnék.

Ezen körülmény érlelte meg bennem és bizonyára mindazokban, kik ez ügygel előszeretettel foglalkoznak, azt a meggyőződést, hogy vármegyénkben egy régészeti társulatnak megalkotása fölötté kívánatos lenne. E társulat volna hivatva keresztülvinni azt, mi szétforgácsolt erők mellett vagy épen nem, vagy csak fölötté nagy fáradság és utánjárással, nemkülönben tetemes idővesztéség után vihető keresztül.

Zólyom, 1891. július havában.

Tomka Gyula.

ÁSATÁSOK GERJENBEN. (TOLNAM.)

(Egy képes táblával.)

Tolna vármegyének ismét egy kiválóan fontos telepét van alkalmam régészeti lelhelyeink közé beiktatnom, Bernrieder József nagybirtokosnak Gerjen határában fekvő (Terézia-majorhoz tartozó) Várad nevű pusztáját. E hely, mint neve is mutatja, a Duna árterületéből várszerűen kiemelkedő természetes domb, mely csak a vízből védett fekvésénél fogva képez várat vagyis védett helyet, de emberi kézzel soha nem volt védművé átalakítva.

E dombnak mostani lengmagasabb pontja még a legnagyobb árvíz alkalmával sem került víz alá, habár szemre nézve nem mondható magasnak. Átmérője a hosszúságban 270 méter s a szélességben 210 méter.

Már régebben nagyon sok régiség kerülhetett elő e dombról, részben a pusztának felárkolása alkalmával, főleg pedig akkor, midőn az ottani számos gazdasági épület emeltetett. A földbirtokosnak van tudomása arról, hogy mind ezen alkalmakkor számos lelet került felszínre, melyek azonban sajnosan mindenfelé elkallódtak. A leletek egy részével Bernrieder úr dr. Novák paksi orvos gyűjteményét szaporította. E gyűjtemény idővel Szegszárdon a vármegyházba került, de a Váradról előkerült daraboknak nyomára már nem akadtam. Megmentették az elkallódástól s a tudomány számára mégis elvesztek. Ez a sorsa a magángyűjteményekbe került legtöbb leletnek, ha még idejében szakember által nem publicáltatnak. A Váradról előkerült leletekből sok utánjárással is csak egy edényre akadtam Zavaros paksi nyug. főjegyző gyűjteményében.

Az alantabbiakban leirt összes leletek Bernrieder József, az áldozatkész tulajdonos által rendezett s általam vezetett ásatásoknak eredménye.

Az ásatásokat 1890 szept. 29-én kezdtem meg. Első sorban azt akartam megállapítani, hogy emberi kéz hordta-e össze e dombot vagy pedig a természet formációja-e az? A talaj minőségének megállapítására e domb különböző pontján kisebb gödröket ásattam s azt állapíthattam meg, hogy az egész domb a löss-talajnak természetes emelkedettsége. Már a dombszélen is constatálható volt a mélyebben fekvő árterületből kiemelkedő löss-talaj, mely nagyon csekély lejtőben emelkedik a domb közepe felé, a löss-talaj fölötti korhanyréteg azonban sokkal

magasabb emelkedésben szaporodott a domb közepe felé, úgy hogy a domb szélein átlag csak 80—90 ctm. mély a korhanyréteg, a domb legmagasabb részén pedig $2\frac{1}{2}$ méter. Gyakran boríthatta a vízár az egész dombot míg a mostani magasságra emelkedett s ez tisztán kivehető a magas korhanyrétegben, hol többszörösen egymás fölött vízszintes, egyenes vonalban húzódó fehéres iszapréteget látunk. De a mint alig van a természetnek oly pusztító eleme, mely néha-néha a régészetnek szolgálatába ne állana; úgy itt is éppen ez ijesztő vízáraknak köszönhetjük, hogy a telep a tűzhely körüli ép leletekben oly gazdag. Általában legszebb őskori leleteink sirmellékletekből erednek, de a tűzhelyek körüli leletek nagyobbérszt csak hasznavehetetlen töredékekből állanak. Ha a tomboló vízár, mint általánosan történni szokott, váratlanul lepte meg a domb őslakóit, akkor érthető, hogy nem holmijok, hanem életök megmentésére gondoltak első sorban. A tanyájukon hagyott tárgyak elvesztek ugyan a menekülőkre, de gondosan eltakarta s ép állapotban hagyta azokat a romboló vízárnak jótékony iszapja, a késő utódok kutatásaira. Megállapítván a talajviszonyokat, 10 méter hosszú próbaárkot huzattam észak-déli irányban a domb legmagasabb pontján a sertés-ölok keleti oldalán. Itt ugyanis már évekkel azelőtt építkezés alkalmával emberi csontvázakra s egyéb leletekre akadtak s így leginkább e pont ígérkezett eredményre vezetőnek. I. Ez első hosszú árokból következő tárgyak kerültek elő: 60 ctm. mélységben állati csontszilánkok mellett egy külső felületén fekete színű s fényesre simított kis bögre. Nyaka tölcser alakú, hasas része tompa szög alatt terjed, feneke kissé belapított. Egyik oldalán füllel birt, de az tövénél letörött. — 90 ctm. mélyen a fekete humus között egy fehéres színű vékony iszapréteg vonul vízszintes irányban, mely alatt egy faragási nyomokkal bíró szarvasagancs csúcsa hevert. — Egy méter mélységben, vörösre égett földben: feltört állati csontdarabok; edénytöredékek s félhold alakú edényfülek. Elégge ismeretes, hogy a félhold alakú fülek az olasz terramaréknak legjellemzőbb részletét képezik. Nálunk is feltaláljuk ezeket a tószegi és tiszai-ugi terramarékban. De előfordulnak azonkívül számos szárazföldi bronzkori telepeinkben. — 121 ctm. mélyen két egymásfölötti nagy tűzhely, melyek között csak csekély humusréteg képezett válaszfalat. Mindkettő szalmatőrekkkel kevert s keményre égett sártapaszdarabok heverték, melyekben a kiégett vesszőnek mélyedései láthatók. Őrlőköveken, állati csontdarabokon s edénytöredékeken kívül az egyik tűzhelyen egy «holdsarló» nevezet alatt ismert agyagtárgynak külső felületén fényesre simított, tömör szarvcsúcsa hevert. A lengyeli leletekről írt munkámban* behatóan foglalkoztam ilyenekkel.

136 ctm. mélyen ismét egy sártapaszos tűzhely, melynek felső része lesimíttatott, alsó része pedig a kiégett vesszőknek rovátkáit mutatja. E tűzhely körül hevert egy felül ujjbenyomásokkal, oldalán pedig karczolatokkal díszített edény töredéke. Egy másik összeroskadt nagy edény töredékei között egy rakás feketére égett édesvízi kagyló s öt nagy patakkavics, mellette átfúrt kőbalta töredéke s egy munkálatlan szarvasagancs darabja volt. — Az előbbeni tűzhelytől két lépéssel odább, de már két méter mélységben közvetlenül egy arasznyi széles

* Wosinsky M. «Leletek a lengyeli őskori telepről» II. kötet 23. l. III. tábla 25—31. ábra.

fehéres iszaprétegnek sávolya alatt, ismét egymás fölött két sártapaszos tűzhelyre akadtunk. Ezeken sok hamu és szénpor között nagy állati csontdarabokat, állkapczákat, egészen vagy csak félig megégett édesvízi kagylókat, három, felül átlukasztott agyagkúpot, örlőköveket, köpengékkal körülfaragott agancsdarabokat s ujjbenyomásokkal diszített edénytöredékeket találtunk. Az egyik durva készítésű edény tele volt szénporral, egy másiknak töredékében pedig szenesedett állapotban búzaszemek voltak. — 223 ctm. mélyen találtuk az érintetlen tömör s vizenyős őstalajt. Miután ily mélyen feküdtek a leletek, munkakimélés végett áttértem a pusztának északnyugati végére s ott a már készen talált határárkot vétettem mélyebbre, itt azonban néhány örlőkőnek elhányt darabján kívül csakis edénytöredékeket találtam, de ezeknek fülei is majdnem kivétel nélkül ugyanazon jellemző félholddal bírtak mint az előbbi lelhelyen. Kévésszé eredményes lévén itt kutatásunk, visszatértem másnap ismét azon pontra, hol a tűzhelyeket találtuk s az első ároktól másfél méternyi területnek kihagyása után, az elsővel párhuzamosan ismét egy 10 méter hosszú árkot vonattam.

II. E második árokban 80 ctm. mélységben egymás mellett három tűzhelyet, 118 ctm. mélységben pedig szintén egymás mellett öt tűzhelyet találtunk. Valamennyi tűzhelyen felül lesimitott s keményre égett sártapaszdarabok, sok szén és hamu, örlőkövek, állati csontok, feketére égett édesvízi kagylók, égési nyomokat mutató patakkavicsok s félig ép durva készítésű edények heverték. Az egyikben csiszolt kőbalta töredéke is találatott. Az edények némelyike sűrűen keresztbe vont karczolatokkal diszített s peremökből ugyanolyan félhold alakú kis nyujtványok emelkednek ki függőlegesen, minőket a többi között Lengyelről és Pilinből ismerünk. Legérdekesebb egy 19 ctm. átmérőjű s 2 ctm. vastag agyagkorong, melynek alsó részéből egy 12 ctm átmérőjű s 2 ctm. hosszú egyenes henger nyúlik ki. Alsó része egészen durva, felső lapja pedig fényesre simított. Rendeltetését illetőleg, daczára annak, hogy igen nehéz, eleinte azt hittem, hogy egy óriási edénynek földje lehetett, de később — mint alantabb elősorolom — ismét találtam egy sokkal szebb példányt, mely után már egészen határozottan mondhatom: hogy edényföld nem lehetett, hanem alacsony állványnak, az ismert «talpcsöves edények» egy válfajának kell azt tekintenünk. Fontosnak tartom azon körülményt, hogy a talpcsöves edényeknek e válfaja csak nagyon kevés példányban került eddig elő s ezek mind terramare jellegű telepeinkben találtattak, így Szelevényen (a Dömötör-parton s a Menyasszony-parton), Gombán s Tószegen. A nemzeti Muzéumban őrzött tószegi két példánynak körülbelül 3 ujjnyi magas talpcsöve kerek lyukakkal van ép úgy áttörve, mint azt a tulajdonképeni magas talpcsöves edények magyarországi példányain gyakran láthatjuk.

124 ctm. mélyen ismét egy tűzhely, melyen sok szénpor és hamu között, egy örlő kő, egy munkált szarvasagancs, s egy picziny fenékű, különben igen öblös edényke állott. — 137 ctm. mélyen: hamu, szén, sok edénytöredék s egy egészen ép edényke. Ez ép edény picziny fenékkal bir, középső része öblös, felső része kúp alakú nyakat képez, mely erősen kifelé kanyarodó peremben végződik, egyik oldalon széles füllel bir s külső felületén fényesre simított. (Magassága

11 ctm., átmérője a nyakán 8 ctm., a fenekén 4 ctm.) Egy, az imént leírt alakkal teljesen azonos, csak hogy jóval nagyobb példány a kivevésnél törött össze. Egy másik, halomra dőlt, ujnyi vastag falazatú edény darabjai között szenesedett buzaszemek találtattak. — Ugyanezen mélységben (137 ctm.), de két lépéssel odább ismét egy tűzhely, melyen hamu között a skandináviai kjökkenmőddingekhez hasonlóan egy egész halmaz édesvízi kagyló hevert. Találtatott még azonfelül: egy csiszolt lapos kőbalt; egy 8 ctm. hosszú csontból csiszolt fűzőtű, melynek felső, lapát alakú vége picziny kerek lyukkal van átfúrva;* néhány picziny fenekű s csak félig ép edény s igen számos edénytöredék, melyek részint picziny bütykökkel vagy pedig a reszelőhöz hasonló sűrű rovátkos karczolatokkal díszítettek. Ez edénytöredékek között legérdekesebb két fenékrész. A kisebb példányból egy 4 ctm. hosszú agyagtövis nyúlik ki. A másik fenékrész egész kerek-ségében épen maradt s ennek belső feléből egy kidomborodó vastag kereszt, annak négy mezejéből pedig egy-egy hegyes tövis emelkedik ki, a keresztnek végszárain s közepén is bütykök voltak, de azok már letörték. Találtunk később — mint alantabb elősorolom — még egy harmadik, hasonlóan domborműves edényfeneket. Az edényfenéknek külső részén alkalmazott díszítéseket, vagy különösen lapos tálak belsején alkalmazott karczolatokat többszörösen találunk a præhistorikus telepeken, de az itt talált vastag falazatú fenékrészek belsején alkalmazott kidomborodó alakok a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak s hazai leleteinkből ezekre analógiát nem ismerek. — Ugyanazon mélységben, csakhogy valamivel odább, ismét egy lesimított nagy tűzhelyre akadunk, melyen összedőlt nagy edény tele volt édesvízi kagylókkal. Az edénynek oldalából s pereméből hegyes csücskök állottak ki** — 152 ctm. mélyen egy egyenesen lefelé nyúló, körülbelül 20 ctm. átmérőjű lyukra akadunk, melyben azonban korhadtt fának semmi maradványa sem volt. — 170 ctm. mélyen egy felfordított kúp alakú egészen ép tál, mely felső részén kissé szűkebb s kifelé kanyaradó peremmel, valamint egyik oldalán széles füllel bír. Oldalfala igen vastag, felülete fényesre simított, magassága 11 ctm., átmérője a peremnél 21.5 ctm., a fenekén pedig 10.5 ctm. — Ez árokban is közben-közben a fekete korhanyréteg között 10—12 ctm., egy esetben pedig 35 ctm. vastag fehérés iszapföld húzódtott vízszintes egyenes vonalban s ez iszapréteg rendszeren tűzhelyek fölött volt.

III. A legelső ároktól derékszög alatt kelet-nyugati irányban egy 11 méter hosszú árkot vonattam, melyben már 31 ctm. mélyen állati csontot, szarvasagancs darabokat s egy igen csinos golyó alakú edényt találtunk. Ez edényke eredetileg picziny talpcsövön állott, de a talpa és nyaka letörött róla. Két ellentett oldalán félkör alakú párhuzamos vonalakkal díszített s függőlegesen átlukasztott bütykökkel bír. Vékonyan bekarczott díszítése igen csinos, ugyanis öblös részét s nyakának tövét halszájka-díszítés veszi körül, öblös részét azonfelül még hullámvonalak övedzik úgy, hogy minden második hullámvonal által alkotott mezőt sűrű pontok töltik ki. Az eddigi tárgyak csak elszórtan heverték a földben s a legelső tűzhely 36 ctm. mélységben mutatkozott, ezen azonban keményre égetett

* Teljesen azonos példányok a tószegi terramaréból kerültek elő s a nemzeti Múzeumban őriztetnek.

** V. ö. a lengyeli s pilini egészen hasonló edényekkel.

sártapasz-darabokon, hamu s edénytöredékeken kívül más nem találtatott. — 42 ctm. mélyen egy igen csinos, félhold alakú csúcsban végződő edényfül s egy picziny edényke volt. Ez edénynek fele félgömböt képez, felső fele pedig ugyanakkora nyakból áll, melynek pereme kissé kifelé hajlik. Feneke behorpasztott, külső felülete fényesre simított s egyik oldalán füllel birt, mely azonban letörött. (Magassága 7 ctm.) — 60 ctm. mélyen szénporréteg következett a nélkül, hogy itt sártapaszos tűzhely lett volna s e szénpor között egy gyermekjátékra (?) szánt 4 ctm. magas s az előbb leírt alakkal teljesen megegyező edényke hevert. — Valamivel odább, 90 ctm. mélyen volt egy kétágú szarvasagancsnak köpengével körülfaragott darabja s egy az előbbeni két edény alakjával azonos, fényesre simított felületű edényke. — Most egy 10 ctm. vastag, fehéres színű iszapréteg következett s közvetlenül alatta (119 ctm. mélyen) egy sártapaszos tűzhely, mely körül egy felül átlukasztott agyagkúp, egy gömbölyűre kopott penge-hasogató kő, marékkal összenyomott két hengeralakú agyagtömb s egy agyagból készült alacsony állvány találtatott. Ez utóbbi állvány azonos a fentebbi példánnyal azon különbséggel, hogy a vastag agyagkorong aljából kinyúló talpcső valamivel hosszabb az előbbinél s ez esetben nem egyenes, hanem a trombitához hasonlóan, szélein kifelé kanyarult hengert képez. Magassága 5 ctm. A korong átmérője 17 ctm., a talpcső átmérője pedig 7 ctm. Még érdekesebbek, igénytelenségük dacára is, az itt talált henger alakú agyagtömbök. Ezeknek agyagja földből s nagyon sok szalmatöredékből gyúratott össze s a marékban összeszorítva nyerte hengerhez hasonló szabálytalan alakját, melyen a tenyér s mind az öt ujjnak mélyedése tisztán kivehető. Nemcsak e két darabról van szó, hanem a későbbi leletekben még számos ugyanilyen példányt találtunk s így kétségtelen, hogy céltudatosan készítették így el, de hogy mily célra, az még kétséges, mert ezek a præhistorikus telepekről még ismeretlenek s tudtommal itt találkozunk ezekkel legelőször. A mint még manap is a gölöncsérek a feldolgozandó agyagot jól átgúrva s előkészítve apróbb golyókban vagy hengerekben rakják maguk elé mielőtt az edényformáláshoz hozzá látnának, úgy azt hiszem, hogy az itt lelt agyagtömböket is csak az agyagműves által már előre elkészített anyagnak kell tekintenünk, melyet a kézműves nem ugyan edények számára (mert azok soha sem készültek szalmatöredékes agyagból), hanem a pyramisok, kúpok, nehezékek, a holdsarlók és számos egyéb nagy tömör tárgynak készítésére tartott készletben. Az az egy körülmény, hogy mindezen agyagtömbök keményre égtek, nem látszik ugyan támogatni e feltevést, de ez fölösleges anyag lehetett, mely mint amúgy is értéktelen dolog feldolgozatlanul a tűzhely körül maradt is így véletlenül égtek keményre. De épen e véletlennek köszönhető, hogy ez alakban reánk maradtak, mert e véletlen égetés nélkül bármennyi előre elkészített anyag maradt is fenn feldolgozatlanul, miután csakis föld az, sohasem lehetne azt a többi földtől megkülönböztetni. — 124 ctm. mélyen egy kifelé kanyarult peremű tál s egy vastag edénynek fenékrésze, melyen ép olyan kidomborodó kereszt látszik, mint egy előbb említett példányon azon különbséggel, hogy itt a hegyes tövisek csak a kereszt széleiből s közepéből emelkednek ki s a keresztzárak is ujjbenyomásokkal díszítettek. A fenék átmérője 15 ctm. — Valamivel tovább 129 ctm. mélyen egy sártapaszos s felül lesimított nagy tűzhely, melyen sok hamu

között kifelé kanyarult peremű tálnak és sok egyéb edénynek töredékein kívül, néhány felül átlukasztott agyagkup, egy vastag csiszolt csont ár, egy erős csontból egyik végén ékalakuan kidolgozott csiszoló eszköz s egy henger alakú edény találtatott. Ez utóbbi edény ritka alakjával még többszörösen találkozunk e telepen, 4,5 ctm. átmérőjű feneke kerek és lapos s 13 ctm. magasságban emelkedik henger alakban, úgy azonban, hogy nyitott része felé kissé szűkebb lesz, pereme kissé kifelé hajlik és két oldalán vízszintes irányban átlukasztott picziny füllel bir. Hasonló,* de jóval kisebb két példányt a lengyeli telepen találtam, hazai leleteink között több példányt nem ismerek. Érdekessé teszi ez alakot az, hogy ezek nemcsak hazánkban, de a külföldi gyűjteményekben is a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak, másrészt azonban Thera (Görögország) szigetének ** mélyen a vulkanikus láva alatt fekvő őskori leletei között nagyon jellemzőek. — Az imént említett lelhelytől két lépéssel odább 118 ctm. mélységben meglepetés várt reánk. Itt ez árokban emberi felső lábszár-csontokra s közvetlenül mellette kézújjakra találtunk. Az eddigi ároknak kereszt-irányában huzattam tehát árkot a csontváznak fekvési irányát követve. A csontváz hanyatt fekvő nyujtott helyzetben volt a testhez szorított, szintén nyujtott karokkal, feje északnak, lábai pedig délnek nyúltak. Melléklete egy vashalomból készült, nagyon elrozsdásodott késpengének darabjaiból s egy korongon készült fül nélküli edényből állott. E 19 ctm. magas edénynek szürke agyagja jól iszapolt és tökéletesen kiégett, öblös egyszerű alakja kissé kifelé kanyarult szűk nyakban végződik; diszítése sűrűen egymás alatt párhuzamosan körülfuló karczatokból áll, melyeket ily szabályosan csakis korong segélyével lehetett előállítani. Mindenki előtt eléggé ismeretes a népvándorlási korszak edényeinek ezen alakja és diszítési módja. E telepen tehát két, egymástól oly távol álló korszaknak jeleivel van dolgunk. Az említett csontvázról 6 méterrel odább, az előbbeninek mélységében egy nyujtott helyzetben hanyatt fekvő igen korhadtt gyermekcsontváz feküdt szintén észak-déli irányban. Melléklete: számos edénytöredék között széndarabkák s felhasogatott állati csontok; egy rovátkolt szélű gombban végződő edényfödőnek töredéke; valamint egy amulette gyanánt használt 4,5 átmérőjű s a közepén átlukasztott agyagkorong, minők a népvándorláskori sírokban oly gyakran fordulnak elő. E két népvándorláskori csontváz között, de azok niveaujánál valamivel mélyebben (130 ctm. mélyen) egy keményre égett s felső részén lesimított sártapaszos tűzhely, melyen igen sok hamu között egy egész rakás feketére égett édesvízi kagyló, állati csontok, igen sok edénytöredék s ezek között kifelé kanyarodó peremű tálak részei, egy örlőkőnek fele része, két felül átlukasztott agyagkup s két 15 ctm. hosszú henger alakú edény feküdt. Találtunk még itt egy ujjbenyomásokkal diszített nagy edény töredékei között egy 15 ctm. átmérőjű vastag agyagkorongból álló födőt, melynek közepéből egy hegyes tövis nyúlik ki.

IV. Az imént említett ároktól körülbelül 10—12 méternyi távolságra egy új árkot vontunk szintén kelet-nyugati irányban. Itt az első tűzhelyre 70 ctm.

* Wosinsky M.: «Leletek a lengyeli őskori telepről» II. kötet XVIII. tábla, 173, 195. ábra.

** Nadaillac: «Mœurs et monuments des peuples préhistoriques» 254. l.

mélységben akadtunk. Körülötte sok edénytöredék között volt : három, a felső részén átlukasztott és jól kiégetett agyagkup ; egy henger alakú s pereménél füllel ellátott egyszerű edény fele része ; egy óriási edény henger alakú (20 ctm. átmérőjű s 14 ctm. magas) nyaka, mely a tövénél széles és nagy füllel bir, egy szűk fenekű lapos tál, melynek oldalfalai nagyon kiszélesednek, egy bütykökkel diszített s egyik oldalán füllel ellátott edényke, egy szarvasagancsnak csúcsa, melynek vastagabb végén körülcsavart fonal dörzsölésével mély barázdát vájtak, a középső lyukacsos részt pedig úgy törték le, egy nagy örlőkő zúzójával együtt, egy 8 ctm. átmérőjű agyagkorong, melynek közepe mindkét oldalán csúcsosan nyúlik ki s ott keresztül van fúrva, egy központi körökkel és W alakokkal diszített mészbetétes edény töredéke ; egy félhold alakban végződő edényfül. 83 ctm. mélyen : egy hengeralakú s karczolatokkal diszített edény. (Feneke letörött.) Most egy 11 ctm. vastagságú, vízszintes vonalban húzódó fehéres iszapréteg következett, mely alatt tűzhelynek keményre égett sártapaszdarabjai s edénytöredékek heverték. — 114 ctm. mélyen egy hanyatt fekvő s nyujtott helyzetben eltemetett gyermekcsontvázra akadunk, melynek koponyája hiányzott. Körülötte ujjbenyomásokkal diszített durva edény temérdek nagyon apró darabja hevert, de semmiféle más mellékletet nem találtunk. Valamivel odább, de ugyanezen mélységben ismét egy nagyon korhadt s szintén nyujtot helyzetben eltemetett gyermekcsontváz feküdt. Körülötte sok széndarab — egy kutyafej — egy vízszintes vonalakat diszített agyaggyöngy — egy átfúrt magas agyagkúp, valamint kifelé kanyarodó peremű tálnak s ujjbenyomásokkal diszített edényeknek nagyon sok apró töredéke találtatott. — Ismét valamivel odább 122 ctm. mélyen egy felnőttnek nagyon jól conservált, hanyatt fekvő s nyujtott helyzetű csontváza, közvetlenül mellette pedig egy egészen picziny gyermekcsontváznak részletei. A felnőttnek feje északnak, lába pedig délnek feküdt s semmiféle melléklettel sem birt. — 144 ctm. mélyen egy nagy tűzhelyre akadtunk, melynek egy részét arasznyi vastagságban hófehér por — valószínűleg mész — borította. E sártapaszos s keményre égett nagy tűzhelyen sok égett csont, égési nyomokat mutató patakkavics és sok szénpor között következő tárgyak találtattak : nyolcz tömör s keményre égett ugyan olyan hengeralakú agyagtömb, minőkről már a fentebbiekben tettem említést. Ezeknek agyagja is nagyon sok szalmatörökkel kevert. Idoma henger alakú volt, de marékkal erősen összeszorítottak, úgy hogy majdnem minden egyes példány egyik felén a tenyérnek, másik felén pedig a kéz öt ujjának nyomát mutatja. Néhány példánynak felületét mészkéreg borítja, egyik pedig egészen koromfeketére égett. — Egy teljesen ép példány ugyanazon henger alakú ritka edényekből, minőkről már fentebb volt szó. Hossza 14,5 ctm. Átmérője a fenéken 4 ctm., nyitott részén pedig 5 ctm. Pereme alatt két oldalon picziny lyukkal átfúrt füllel bir, négy átlukasztott magas agyagkúp. — Egy diszítés nélküli picziny edényke. Alsó része félgömb, felső része pedig tágas nyakból áll s egyik felén hosszú füllel bir. — Egy más vörös agyagú, durva, öblös edény, mely szűk nyakban s erősen kifelé hajló peremben végződik. Egyik oldalán pereméből kinyúló hosszú füllel bir. — Egy, bütykökkel, mélyített párhuzamos vonalakkal s pontokból alakított körrel diszített edény töredéke. — Egy fehérre égett csont ár s egy picziny lyukkal átfúrt szarvasagancsnak csúcsa. — Egy nagy örlőkő

alsó része. — Egy 25 cm. átmérőjű s 3 cm. vastag, kerek agyaglepény. Nagyon sok edénytöredék, a melyek között van ujjbenyomásokkal, karczolatokkal s kidomborodó bordákkal disztett, valamint néhány mészbetétes is. — Az imént leirt nagy tűzhelytől valamivel odább 147 cm. mélységben ismét egy hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, jól conservált csontváz. Feje észak felé, lába pedig délnek feküdt. Melléklete egyetlen egy korongon készült egészen épen maradt edényből állott. Alakja a népvándorláskori edényeknek nagyon kedvelt mintája, t. i. egyszerű öblös teste kifelé hajlított picziny peremben végződik. Öblös részét egyenletes közökben a korong segítségével előállított párhuzamos vonalak futják körül, a párhuzamos vonalak közötti térben pedig a népvándorlási korszaknak annyira jellemző hullámvonala disztését találjuk. Magassága 14 cm., átmérője a fenekén 6 cm., a szájánál 8 cm. Az előbbeni halottól két méterrel odább egy magánosan fekvő koponyára akadtunk, 147 cm. mélyen ismét egy nagy tűzhely, melyen sok szénpor, állati csontdarabok s igen sok edénytöredék között következő tárgyak találtattak: Egy picziny lyukkal átfúrt csonttű s egy felfordított csonkakúp alakú tál. Kifelé hajlított pereme alatt mély hornyolat veszi körül. Pereme és öblös része sűrűen rovátkolt s két ellentett oldalán picziny füllel bir. Magassága 9 cm. Átmérője felül 16.5 cm., a fenekén pedig 5.5 cm. — Egy, külső felületén fényesre simított edényke. Alsó fele félgömb, felső része pedig henger alakú; egyik oldalán hosszú füllel bir s feneke kissé belapított. Magassága 7 cm., átmérője 5.5 cm. — Egy fekete színű, fényesre simított mészbetétes edényke. Magas tölcser alakú nyaka letörött, öblös része pedig összetett csonkakúp alakú. Egyik oldalán füllel birt. Disztése, három oldalán pontokból alakított hármass vízszintes vonalból s két oldalán egymás alatti két nagy pontból áll, nyaka alatt pedig kettős vékony vonal futja körül az edényt. Az összes mélyített disztések mésszel vannak kitöltve. — Egy másik 5.5 cm. magas nagyobb edényke. Alakja felfordított csonkakúp, oldalfala a szájánál két ellentett oldalán kissé kifelé nyomott. Egyik oldalán, majdnem az egész edény magasságában terjedő tágas füllel bir, mely a felső részénél fél hold alakú. Az edény átmérője a szájánál 7 cm., a fenekén 3 cm. — Két, igen ritka s kiválóan csinos edény. Alakra nézve mindkettő egyenlő, csak nagyság és disztésben térnek el egymástól. Ez edényeknek majdnem fele részét teszi ki a nyak, mely csónak alakú szájban végződik; a hasas rész összetett csonkakúp alakú. Mindkét oldalon az edény pereméből mélyen lenyúló nagy füllel birnak, melyek felső végéből henger alakú nyujtvány emelkedik ki. Használatban nagyon gyakorlatinak tünik fel ez edénynek minden része. A kéz kényelmesen markolhatta e tágas füleket, melyeknek nyujtványa a hüvelykújj támasztására szolgált, s az edénynek csónak alakú csúcsát illesztették a szájhoz. Az egyik példány 26 cm. magas, öblös részének kerülete 52 cm. Átmérője a szája hosszában 15 cm., szélességében 11 cm., fenekének átmérője 6 cm.; a fülek magassága 9 cm. E példány disztése karczolatokból áll és pedig: a nyak tövének három párhuzamos vonal s azok alatt sűrű rovátkák futják körül az edényt. Öblös részén négy ellentett oldalon lefelé konyult csúcsos bütyökkel bir, melyekbe három félkör alakú vonal karczoltatott; a bütykök mindkét oldalán pedig három-három függélyes párhuzamos vonal húzódik végig. A másik példány 18 cm.

GERJENI LELETEK (TOLNAMEGYE).

magas, öblös részének kerülete 43 ctm. Átmérője a szájánál hosszában 12.5 ctm. szélességében pedig 8 ctm., fenekének átmérője 5.5 ctm., a fülek magassága 9 ctm. E példány is hasas részén négy ellentett oldalon lefelé konyúlt bütyökkel, a nyak tövéén pedig két ellentett oldalon függőlegesen emelkedő csúcsos nyújtványnyal bir. A nyak tövéén pontokból vonal s alatta egy mélyített vonal futja körül az edényt; a négy bütyöknek mindkét oldalán pedig két-két párhuzamos vonal húzódik függőleges irányban. A füleken is van diszítés és pedig szög alatt találkozó-három-három mélyített vonal. Mindkét edénynek felülete fekete színű s fényesre simított. Itt említem az ugyanezen telepen már régebben lelt s Zavaros paksi nyug. főjegyzőnek gyűjteményébe került edényt, miután az előbbeni kettőnek hasonmását képezi. Ennek szája is ellypsis alakú, de két tágas füle fölött nincsen pálcza alakú nyújtvány, feneke pedig alacsony talpcsővön áll. Hasas része rézsutosan hornyolt barázdákkal diszített, felső felén pedig karczolatokat és a nyak tövéén zeg-zug vonalakat találunk, nyakát hármás párhuzamos barázdából alkotott két szalag futja körül. Magassága 16.2 ctm. Öblös részének kerülete 43 ctm. Átmérője a szájánál 8 és 11 ctm., fenekén pedig 6 ctm. Az imént leirt csinos alakokkal némikép rokon edények nálunk Rákospalotán¹, a szelevényi Demeter-parton² s a hatvani³ urnatemetőből kerültek elő, mindezek magas füleinek felső részén nem «ansa cornutát» (mint a gerjeni példányokon), hanem ansa lunátát találunk. Nem találok fölöslegesen, hogy a terramarékban előforduló különös edényfüleknek eltérő alakjait itt röviden egybevessem. Négyféle alakot találunk a terramarékban különböző nevezet alatt. 1. Az «ansa lunata» eléggé ismeretes s a jelen leletben is elég számos példányban van képviselve. 2. Van egy második változat «ansa cornuta» (az olasz manico cornuto) nevezet alatt. Ezekhez tartoznak a gerjeni leletnek szóban levő példányain látható fülek. A lengyeli⁴ telepen is találtam egy ugyanilyen füllel ellátott edényt s előfordul még a péczeli⁵ leletben. Magyarországon tehát elég gyérek, annál gyakoribbak Olaszországban.⁶ 3. A harmadik változat «ansa bicornuta» (manico bicornuto) nevezet alatt ismeretes. Ezek tulajdonképen félholdban végződő fülek s a félholdnak mindkét csúcsán találjuk a lapos gombot. Előfordulnak Olaszországban a többi között Paduában,⁷ Este necropolisaiában; Schweizban a Neuchâtel⁸ tónak Cortaillor nevű czölöpépítményében. 4. Az utolsó változatban a fülnek felső részén a félhold vagy gomb helyett egy vízszintes pálcza alakú domborodást találunk s ezeket Chierici «anse a mazzuolo»-nak nevezi. Előfordulnak ezek a többi között a Demorta⁹ telepen, mely a tulajdonképeni terra-

¹ Hampel J. «A bronzkor emlékei Magyarhonban» LXXXVI. 1a, b.

² Hampel u. o. LXXXVIII. 2a, b.

³ Hampel u. o. LXXXVIII. 2a, b.

⁴ Wosinsky M. »Lelet a lengyeli őskori telepről» II. kötet, XIV. tábla 140. ábra.

⁵ Hampel József «A Bronzkor emlékei Magyarhonban» LXXIX. 1.

⁶ V. ö dr. C. Marchesi «La Necropoli di Vermo presso Pisino nell Istria» (Estratto dall Bolletino della società adriatica di scienze naturali in Trieste. Vol. VIII, fasc. 1. 1883).

⁷ Bigorini «Scavi della Debite in Padova» (Bulletino de Palethnologia Ital. 1877. Anno 3. No 2. p. 41. Tav. II. fig. 14, 15.

⁸ Keller «Pfahlbauten» VII. Bericht. Taf. III. 42.

⁹ Chierici «Stazione Demorta nel Mantovana» (Bull. di Palethnologia Italiana 1877. Anno 3. p. 106. Tav. V. fig. 4, 6, 8.

marék korát megelőzi. Chierici azt mondja erről: * «a Demorta abitò una gente antiquissima e per tempo non breve, la quale, non possedendo alcun metallo si fabbricò colla selce le sue armi e i suoi istrumenti. La stazione Demorta è l'embrione di una terramara». E fülneknek különféle változata mind ugyanazon módra készült, hogy t. i. az edényt tartó kéznek hüvelykujja a fülnek csúcsán levő mélyedésben, szarvon, gombon vagy pálczán nyugodjék. Váltakozva találjuk mindezen alakokat a terramarékban, habár az ansa lunatak mindig legnagyobb számban fordulnak elő.

V. Az előbbeni ároktól 2 méternyire odább, azzal párhuzamosan, egy újabb széles s hosszú árkot huzattam, melyben 60 ctm. mélyen egy felnőttnek csontvázára akadtunk. Ez is hanyatt fekvő s nyújtott helyzetben volt eltemetve, úgy hogy lába délnek, feje pedig északnak feküdt. Körülötte nagyon apróra törött edénydarabok heverték. Ágyéka táján azonban két ezüst lemezből készült szíjvéget találtunk. Mindkét lemez egyenlő, 2 ctm. széles s 7.5 ctm. hosszú; egyik végén ék alakúra vágott, a másik végén pedig egyenes s itt két lyukkal van átlukasztva. Diszítés egyiken sincs. Kétségtelenül ugyanazon szíjvégnak képezte két oldali lemezét. 170 ctm. mélyen egy nagy sártapaszos tűzhelyet találtunk, melyen hamu, szénpor, állati csontok s igen sok edénytöredék között következő tárgyak voltak: Egy felfordított kúp alakú, felületén fényesre simított tál. Pereme kissé befelé kanyarodik, melyből az egyik oldalán egyes, ellentett oldalán pedig kettős csúcsos nyujtvánnyal bír. Ez utóbbi kettős lyukkal van átfúrva. A tál magassága 5 ctm. Átmérője felül 13 ctm., fenekén pedig 6 ctm. — Egy másik, felületén fényesre simított, picziny, egészen ép edényke. Alsó fele összetett csonka kúpalakú, felső része pedig tölcser alakú nyakból áll s egyik oldalán mélyen lenyúló tágas füllel bír. Magassága 7 ctm. Átmérője felül 6 ctm., fenekén pedig 2.5 ctm. — Két, alakra nézve egészen egyenlő s teljesen ép edény. Feneke picziny öblös részéből csonkakúp alakú nyak emelkedik ki, melynek pereme kifelé fordul s egyik oldalon tágas füllel birnak. Az egyik szürke színű, a másik fekete, de mindkettő felületén fényesre simított. Az egyik példánynak fülén mély barázda húzódik végig, a másik példányt pedig a füllel ellentett oldalon egy függőlegesen emelkedő csúcsos nyujtvány diszíti. Mindkettő szénporral volt tele. Magasságuk 10 és 11 ctm. Öblös részük kerülete 30 és 32 ctm. — Egy nagyon különös alakú s ritka diszítéssel ellátott edény fele része. Maga az edény gömb alakú s 2 ctm. hosszú hengertalpon áll, mely utóbbi négy kerek nagy lyukkal van áttörve. Diszítése karczolatokból áll, és pedig felül két, sűrű pontokkal kitöltött párhuzamos vonal futja körül az edényt, alatta zeg-zug diszítést s hasas részén egy H betűhöz s egy csillaghoz hasonló karczolatot találunk. Kerülete, hasas részén 32 centimétert mér. Némiképen hasonló, lyukakkal áttört alacsony talpcsövön álló edények nálunk a tószei és tiszauzi terramarékban fordultak elő. — Egy agyagkorongból álló földő, melynek fogantyúját egy a közepéből kiemelkedő 2 ctm. széles s ugyanolyan hosszú nyujtvány képezi. Átmérője 11 ctm. — Egy másik, a közepén átlukasztott s ugyanott mindkét oldalon kissé kidudorodó agyagkorong. Átmérője 20 ctm. — Néhány felül átlukaszt-

* Chierici u. o. 102. 1.

tott agyagkúp s egy nagy örlőkő zúzójával együtt. — Egy 15 ctm. hosszú, vastag csontból készült kalapács, 2 ctm. átmérőjű átfúrása nem a közepén van, hanem közel esik egyik végéhez. — Egy hosszú szarvasgancs darabja, melynek tövénél körülsavart fonál segélyével mély barázdát vájtak, a belső puhább részt pedig csak egyszerűen letörték.

VI. E szám alatt több, az előbbeni árok mellett fekvő üregnek leleteit foglalom egybe. Ugyanis, az ásások utolsó napján nem lehettem a munkálatok helyszínen s csak az általam megbízott felügyelőtől vettem át az alantabb leírt tárgyakat, melyek leletkörülményeire nevezetesen lelőhelyük mélységére nézve közelebből mitsem írhatok. E tárgyak a következők: Egy kis silex nucleus; egy pengehasogató kő s egy nagy lyukkal átfúrt csiszolt kőbaltának fele része. — Egy másik kúp alakú csiszolt, nagy kőeszköznek töredéke. — Négy nagy szarvasgancs-darab, melyeken különféle faragási és fűrészelési nyomok láthatók. — Szarvasgancsnek külső kemény kérgéből faragott különös alakú eszköz, két oldalán félhold alakuan kivágott s a közepén átlukasztott. Hossza 9 ctm., szélessége 4,5 ctm. Rendeltetése ismeretlen. — Egy 15 ctm. hosszú, henger alakú ritka edény, minőt föntebb ismertettem. — Négy, alakra nézve teljesen egyenlő picziny edény. Alsó részük összetett csonkakúp alakú, felső részük tágas nyakból áll s egyik oldalon hosszú füllel birnak. Egy golyó alakú edény, kifelé kanyarodó peremmel. — Egy magas nyakkal bíró edénynek fele része, melyen rajta van még a félhold alakú fül. — Egy T betűhöz hasonló agyagtárgynak töredéke. — Három, vastag agyagkorongból álló s közepén lapos fogantyúval ellátott edényfödő. Átmérőjük 10, 15 és 16 ctm. — Számos félhold alakú edényfül; néhány mészbetétes edénynek töredéke s öt átlukasztott agyagkúp.

A fentebbiekből láthatjuk, hogy itt fontos teleppel van dolgunk. Van kilátás reá, hogy az ásások iránt kiválóan érdeklődő földbirtokos úr megengedi a további kutatást; így valószínűleg ez évben újra megkezdem e helyen a munkálatokat s nem terjeszkedem ki ez alkalommal az eddigi eredményből levonandó következtetésekre. Csak azt akarom előlegesen is constatálni, hogy e fontos telep a bronzkor kezdetéből való, egyes tárgyai a legfontosabb ritkaságok közé tartoznak, általában pedig ez ismét előkerült tárgyak a terramarékból ismeretes leletek jelegével azonosaknak mondhatók. Érdekes leleteket szolgáltat még ez őskori telep felsőbb rétegében fekvő népvándorláskori temető. Fokozza végre e telep fontosságát azon körülmény is, hogy a telep első lakóinak temetőjére is reá akadtunk már, a teleptől keletre eső kissé emelkedett helyen. E helyről már rég óta veti ki az eke az urnákat s nagy területen hevernek a szántóföld felszínén a prähistorikus cserépdarabok. Tettem is próbaásatást e helyen s három urnafészekre akadtam, melyek mindegyikében emberi csontoknak apró calcinált darabjait találtam. A talaj nedvessége következtében teljesen átázott urnák azonban menthetlenül szétmállottak.

Apar, 1891. mácius havában

Wosinsky Mór.

A SOPRON MELLETTI PURGSTALL FÖLDVÁRA ÉS URNATEMETŐJE.

(Térképpel.)

Négy év³ munkája megadta a módot, hogy hazánk egyik legnevezetesebb prähistorikus telepéről, a Sopron melletti Purgstall nevű hegyen levőről, tiszta, habár még mindig nem egészen teljes képet adni lehessen.

Az említett hegy, mely Soprontól 5 km. távolságnyra esik DNy felé, tagja a várostól D-re emelkedő és innen Ny-ra a Rozáliához csatlakozó hegységnek. Ezen hegység derekát számos horhos és völgy a tagok nagy sokaságára osztja fel, melyek megannyi kúpok vagy oldalgerinczek két-három oldalon meredek lejtőkkel szakadnak alá. Tetejokről tág kilátás nyílik mindenfelé, kivált É-ra, a Pozsony meg Bécs felé vezető utak mentére és K-re, a Rába-közre. Helyzetük ezen viszonyai nagy vonzó erővel voltak a megtelepülni szándékozó ősnépekre nézve, mert míg a róluk nyíló kilátás a meglepetést csaknem lehetetlenné teszi, addig a meredek lejtők fölötté megkönnyítik a védelmet és csak kevés fáradságba került, hogy ilyen gerinczet vagy kúpot a hegység főgerincze felől húzott árokkal és a kivájt földdel emelt sánczczal bevehetetlen erősséggé alakítsák által.

Hogy ez csakugyan így volt, bizonyítja a már öt éven át folytatott kutatás, mely e kúpok majdnem mindegyikén rávezetett a hajdani telepek nyomaira.

Valamennyi telep közül leginkább a purgstalli köti le a figyelmet, részint sánczainak nagy kiterjedése — többfélesége — és az egyes részek nagy méreteinél — részint azon körülménynél fogva, hogy az ily módon védett telep nagy terjedelmű és számos sírhalomborította temetővel közvetlen kapcsolatban áll. Maga a hegy gerincze, melyen a telepet találjuk, olyképen szakad ki a hegység derekából, hogy K-en a Tatsi-árok, É-on a Bánfalvi-patak völgye, Ny-on pedig a Diebmanns-árok választja el a szomszédos oldalgerinczek- és előhegyektől és csak D-en függ össze a Neuwiese nevű kaszálón át a főhegységgel. D-ről É-ra csapó, 3 km. hosszú gerinczének átlagos magassága jóval túl van a 450 m.-en és így 100 m.-rel fölötté van a keleti oldalon vele párhuzamosan emelkedő Redouten- vagy Häuselbergnek és 150 m.-rel az É-ra eső Mühlbergnek, mely két hegy szurdokában Bánfalva községe fekszik, honnan egészen simán érünk a széles soproni völgyetknőbe.

Ha tehát Sopronból kiindulva rövidebb úton fel akarunk jutni a Purgstall tetejére, Bánfalvára megyünk, honnan a Redouten- és Mühl-

berg képezte szoroson át a Tatsi-árok torkolatához érünk, melyen befordulva, csakhamar a Purgstall tövéhez kerülünk; innen rövid félóra alatt feljutunk a 478 m. magas ponton emelt messzelátóhoz.

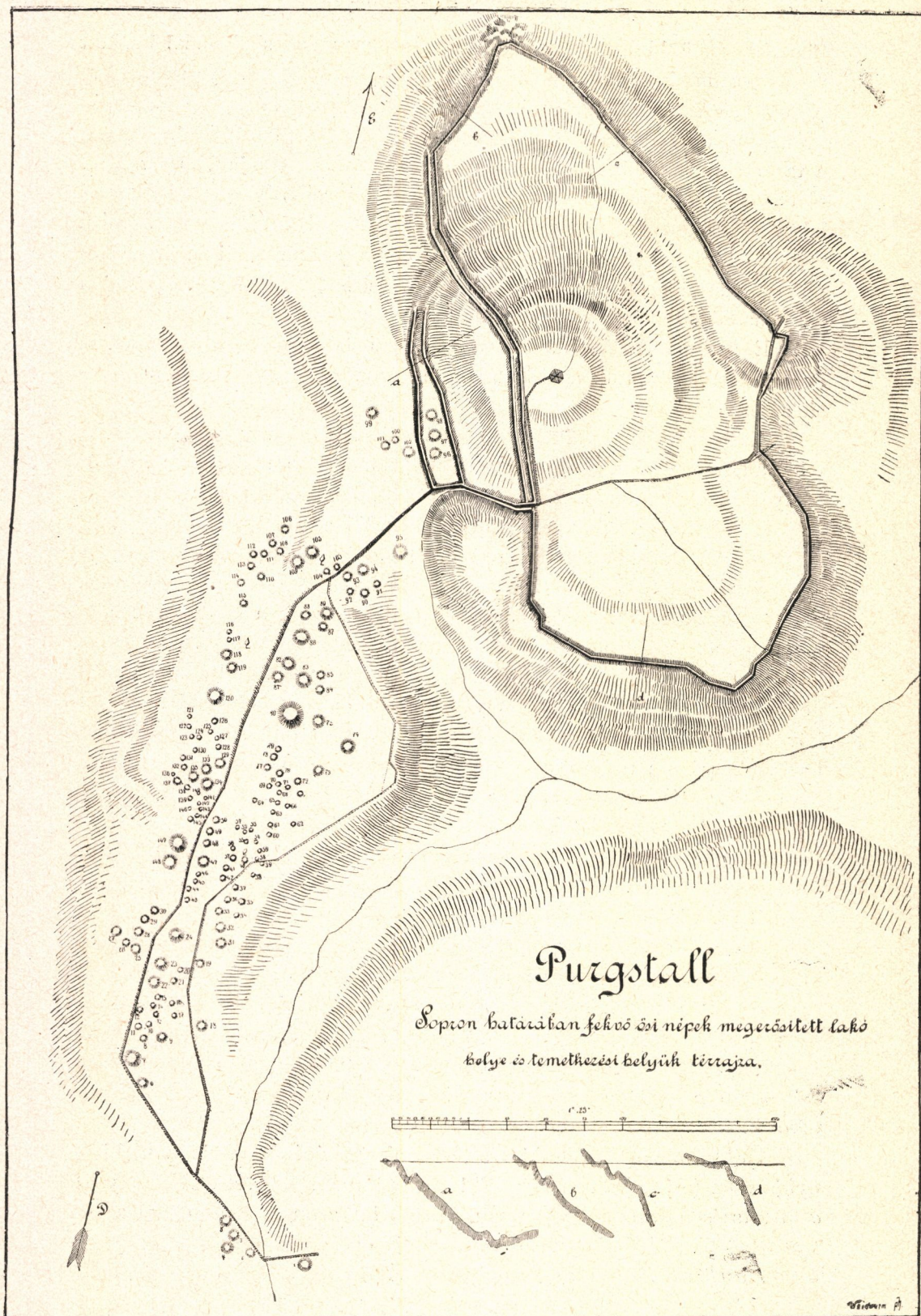
Ámde a soproniak inkább a hosszabb, de azért meredékesebb úton indulnak, mely a város parkjából a Deák-kút mellett a Taber-rétre és innen a bánfalvi marhahajtáson s a mögötte fekvő erdőn át a Neuwiesere vezet, hol a sírhalmok első csoportja önkéntelenül magára vonja a figyelmet. Itt az út ÉNy-ra fordul és rávezet a Purgstall széles gerinczére. Lombos erdőn keresztül, a halmok váltakozó csoportjai között É-ra, majd ÉK-re hajlik át az út, mígnem az első árkot éri, hol egyenesen K-re fordul. Ezt az árkot a nép Teufelsgraben-nek nevezi; a rajta túl emelkedő, hatalmas sáncz az út számára 5 m.-nyi széles rést tár kapu gyanánt, melyen áthaladva kissé tágasabb térre jutunk, melyet szemközt a második, az elsővel párhuzamosan emelt töltés, jobb kéz felől pedig a terep természetes ormosodása zár el. Oly előtérrel vagyunk tehát, melyet arcz felől és jobb oldalról röpített nyilakkal meg hajított kövekkel teljesen be lehetett teríteni, mert a legnagyobb távolság a két sáncz között nem több 36 m.-nél, vagyis alig 50 lépés, tehát belül esik az említett fegyverek teljes hatása köréne.

Ezen előtérrel az út a terep egyik horpadásához némileg elrejtve a tulajdonképeni fősánczhoz vezet. Látni az itteni árok még ma is tetemes mélységét, a sáncz meredek lejtőjét, melynek hossza egyremásra 11—13 m., bámulással telünk el az építők iránt, kik a csak csekély vastagságú humusréteggel födött, sziklás talajban ily maradandó művet alkottak meg a mieinknél bizonyára sokkal silányabb eszközökkel.

A sánczon belül újból É-ra forduló úton tovább haladva, néhány száz lépés után elérjük a már fentebb említett messzelátót.

Ha innen széttekintünk, magunk alatt látjuk a Redoutenberget a szélső végét derékon átvágó kettős sánczczal együtt, ezzel szemben, túl a keskeny szoroson a Mühlberget, melynek alkalmasint megvolt szorosvédő erődítéseit a szőlős kapája régen levájta és kiegyengette. Ettől É-ra a somfalvi erdő tűnik fel, a sűrűjében rejlő 27 tumulussal; odább a prähistorikus telepekkel bővelkedő Vulka folyó laposa terül el, melyen túl a Lajtahegység gerincze kékellik a Kismarton fölötti Purgstallberggel és a sírhalmokkal födött fehéregyházi tetővel. Ny-on a márczfalvai és pecsenyédi telepeken át tekintetünk a Hohe Wand-ig ér, melynek leleteit báró Sacken tollából ismerjük. Megfordulván, megpillantjuk K felé az urnájáról nevezetes Varishegyet, míg túl a városon az ÉNy-ra csapó Bécsi domb és Dudlers-erdő eszünkbe juttatja Paúr Iván ásatásait; még odább K-en a Fertő-melléki Dombhát vonul É-ra számos Hallstatt és La Tène korú telepeivel, melyek közül a Gaisberg kettős sánczczal kerítettje különösen kiválik. DK-re a röjtöki dombok

A SOPRON MELLETTI «PURGSTALL» TÉRKÉPE.

tűnnek szemünkbe, melyeken túl a száz meg száz őshalommal borított fertő-szent-miklósi legelő terül el; míg végre csaknem egyenesen D-re Német-Keresztúr erdeje sötétlik, melynek egyes halmaiból már szép bronztárgyak kallódtak el. A vidéknek oly pontján állunk tehát, honnan a tartomány legtöbb telepét könnyű szerrel betekinthejtük, és ezt szem előtt tartva, bátran kockáztathatjuk azt a föltevést, hogy a vidék régi lakói szükségét érezték annak, hogy legyen olyan központi fekvésű erősségük, melylyel napközben földoszlopok, éjszakán pedig lobogó lángok segítségével jeleket cserélhessenek és mely végső veszély idején a szomszéd telepek lakóinak menszvárul is szolgálhasson.

E szempontból tekintvén a Purgstall földvárát, érthetővé válik, hogy miért fordítottak az őslakók annyi gondot és fáradságot megerősítésére.

A hegy topographikus leírásából kitetszik, hogy a telep DNy, tehát a sírmező felől, a legkönnyebben volt megtámadható; ezt az oldalt bástyázták el leggondosabban.

Itt emelték a két párhuzamosan haladó 220 m. hosszú elősánczot. Az első előtt kiásták a fenekén 8 m. széles és még ma is 1.2 m. mélységű árkot, mely É-on a Diebmans-árokba, DK-en az Ördög-árokba vezet, melyek felé a Purgstall lejtői igen meredeken szakadnak alá. Magának az első sáncznak az árok feneké fölötti magassága 4 m., külső lejtőjének hossza 8 m., koronájának szélessége 2.4 m., belső magassága pedig 1.4 m.; földből épült, melybe az árok ásása alkalmával előkerült köveket egyszerűen belerakták. A második párhuzamos sáncz előtti árok fenékszélessége 3 m., mélysége ma már alig számbavehető, külső magassága 3 m., míg a belső csak 0.60 m., koronája 2 m. széles; szintén földből épült, de jóval több követ raktak beléje. Ezen sáncz, mint már említettük, DK felé a föld természetes ormosodásában leli folytatását és egyfelől a két sáncz közötti tér pásztázására, másfelől az első vonal meghátrált védőinek befogadására szolgált.

Ha pedig az ellenség ezt a vonalat is kierőszakolta, szembe találta magát a fősáncz legerősebb szakaszával. Ennek az ellenpart szélétől számítva 2.12 m. mélységű árka 11 m. széles. A sáncz magassága a 13 m. hosszú külső lejtő mellett 8 m., tehát igen meredek, jeléül annak, hogy feltöltésénél tömérdek követ használtak el; koronájának szélessége 2—4 m., belső magassága pedig 1.50—1.70 m. közt változik.

Hogy milyen körültekintéssel voltak az építők, legjobban bizonyítja ama (sajnos) a tervrajzon fel nem tüntetett keresztöltés, mely az a átmetszésen inneni szakaszban, körülbelül azon a ponton, hol az út a messzelátó felé fordul, az árkot áthidalja olyképen, hogy az elősánczok északi szakaszainak védői bátorságban vonulhattak vissza a várba, mert

bajtársaik ugyancsak keresztbe foghatták nyilaik alá a töltésen előnyomuló ellenfelet.

A fősáncznak alakja DK-ről ÉNy-ra nyúló szabálytalan sokszög, melynek kerülete 2000 m., területe pedig 38 kat. hold. Legnagyobb hossza közel 900 m., szélessége 350 m. A talaj fölülete hullámos és É-on meg D-en nagyobb laposokat mutat. Itt-ott kisebb-nagyobb átmérőjű gödrök láthatók, ezek mind megannyi putrik vagyis földbe vájt kunyhók helyei. A sáncz erőssége, magassága és meredeksége különböző, legjobban kifejlődött DNy-on és DK-en, ugyanez áll az árokra nézve is de csak a DNy-i és Ny-i szakaszáról, többi szakaszaiban szélessége és mélysége is változó.

A sáncznak aránylag legalacsonyabb szakasza az ÉK-i, de ez a legszélesebb is; földből épült, melynek nagy része már levásódott és jócskán töltötte föl az előtte elvonuló árkot. A meredekebb szakaszokban sok terméskövet találunk; igen gyakoriak a különféle edénytöredékek is, a hamu- és szénmaradványok sem ritkák; de olynemű tűznek, melynek czélja a föld megkeményítése lett volna, ez ideig még nem akadtam nyomára.

Tervrajzunk nem mutatja be a K-i elősánczot; oka ennek az a körülmény, hogy jobbadán a bánfalviak erdején vonul végig, melynek sűrűje miatt lehetetlen volt a felvétel; de jelenleg, hogy az erdőt megritkították, lehetőségessé vált méreteinek és irányának meghatározása.

Kezdetét érjük, ha a fősáncz legszélső északi szakaszától a hegygerincz irányában elindulunk; 400 m.-nyi távolság után 110 m. hosszú és ÉK felé hajolt szárnyát érjük, mely a Purgstall 425 m. magas előkúpján egyenesen K-nek fordul és ezen irányban 540 m.-nyire haladván, 170 m.-nyi hosszúságban DK-re D felé fordul, hogy azután a Tatsi-árkot domináló előkúpon egy DNy-ra visszarántott rövid ággal véget érjen.

Védelem szempontjából helyesebben vezetett sánczot alig képzelhetünk; különösen figyelemre méltó a 425 m.-nyi magas előkúpon levő sarka, honnan a Redouten- és Mühlberg képezte szorost, valamint a soproni völgyteknőből a bánfalvi szurdokba vezető utat tisztán betekinthetjük, úgy, hogy ezen oldalról észrevétlenül senki sem közeledhetik a Purgstall tövéhez; nevezetes másik végső ága is, honnan a Redoutenberg egész háta és nyugati lejtője végig betekinthesz, minélfogva a szemes védőnek módjában volt, hogy kellő időben megtehesse a szükséges intézkedéseket, ha az ellenség a szorosvédő sánczok elfoglalása után a Tatsi-árokba szállt alá, hogy a főerősségnek neki induljon.

A sánczok építése idejének meghatározásánál tekintettel kell lenni az azokban előforduló nagyszámú cseréptöredékekre, valamint a gyakori hamu- és szénmaradványokra is. Ezek azt bizonyítják, hogy a hegy

fölületének egész felszíne, tehát azon keskeny földszalag is, melyet a feltöltő anyagot szolgáltató árok fölforgatott, sűrűen volt borítva az ember keze művének maradékaival már jóval a sánczok építése előtt.

Ugyan e mellett szól a DNy-i oldalon levő két párhuzamos elő-sáncz közötti három sírhalom (96, 97, 98) is, melyek szintén megvoltak már akkor, mikor a sáncz építésébe belekaptak; mert megfelelőbbnek kell tartanunk azt a föltevést, hogy a sírhalmok emelésével belülről kifelé haladtak, semmint megfordítva, hogy az Ördög-ároktól számítva csaknem 2 km.-nyi távolságra eső elsőnek jelölt tumulussal kezdték volna a sort, hogy azután ettől fogva mind beljebb haladva emeljék a többi.

Mindezen sírhalmok, legalább az eddig feltárt 42 halomból következtetve, tartalmuknál fogva a hallstatti korba tartoznak; ugyan e korból valók a sánczok földjében előforduló cseréptöredékek is; de a Purgstallnak sánczövezte területén belül fölös számmal találjuk a La Tène kor edénytöredékeit is, különösen a putrik felső rétegeiben. Ugyanez az eset forog fenn a Redoutenberg szorosvédő sánczain belüli területen is, hol majdnem kizárólag csak La Tène korú cseréptöredékekre akadunk. Ezeket szem előtt tartva, a sánczok építésének idejét a hallstatti kor végére, még inkább a La Tène kor elejére kell tennem.

Az urnatemetőről tervrajzunk igen hű képet nyújt. Látni való, hogy a csoportok elhelyezése körül semmi rendszer sem mutatkozik. D-ről É-ra következnek hol sűrűbben, hol gyérebben egymás után. Ny-on a hegy legmagasabb gerinczvonala, K-en pedig a Tatsi-árok lejtője veti határukat.

Az egyes halmok nagyságra és belső szerkezetükre nézve igen különbözők. Vannak olyanok, melyeknek átmérője 20—30 m., magassága 2—5 m., és olyanok, melyek 3—4 m.-nyi átmérő mellett legfőlebb 30—40 cm. magasak.

Szerkezetre nézve megkülönböztethetünk kőkamarákat, természetes kővekből rakott ládákat, kőkereteket tartalmazó halmokat és pusztán csak földhányásokat. Az áldományok mélysége is különböző. A nagy halmoknál rendszeren egyenlő a körül elterülő talaj színével, a kicsinyeknél ennél mélyebb, hogy mennyivel, az igen különböző; némelyeknél másfél m.-re kellett leásni, másoknál már 30—40 cm. mélységből fordultak ki az edények töredékei.

Valamennyi halomban csak elégetett hullák maradványait találjuk. A halmok inventariuma igen egyforma és legjobban jellemezhető e szavakkal: sok cserép, kevés fém. Az edények elhelyezésének rendjére nézve sem lehet általános érvényességű szabályt felállítani; leggyakoribb az az eset, hogy a hamvakat rejtő vedrek a halom keleti oldalában, míg a nagy, többnyire folyadéktöltött edények Ny-on és É-on lettek elhelyezve; ezek mellett ott találjuk az üreges talpu ivópoharakat, míg

belsejökben mindenkor ráakadunk a csészékre, melyeket a perémen fölül emelkedő, a merítésre különösen alkalmas fül jellemez.

Valamennyi edény szabad kézből készült és majd durvább, kisebb-nagyobb kvarcyszemcséket tartalmazó vagy pedig igen finoman sankolt agyagból valók. Tetszetős alakjuk sokfélesége és diszítésök változatosága meglepő. Elkezdve a legkisebb csoszín az 50—60 liternyi öblös urnáig minden faját az agyagból készíthető edényeknek találjuk; úgy szintén megkapjuk a diszítésnek egyenes és görbe vonalakkal, pontokkal és bütykökkel előállítható minden mintáját az agyagból gyúrt és az edényekre ráégetett alakokig. Legkiválóbbak a hallstatti korú ember életének egyes jeleneit feltüntető karcolatok, hogy ne mondjam rajzok. Jellemzők továbbá még az agyagból égetett, egy vagy négy lábon nyugvó, állatfejekkel végződő, holdszarvféle alakok is, melyek az A. Ért. olvasói előtt már ismereteseek.

Ha mi tárgy fémből, vagy kőből vagy üvegből kerül, ezt a hamv-vedrek fölé vagy mellé helyezve találjuk, mindannyian a tűz behatását többé-kevésbé feltüntető nyomokkal, jelöléssel annak, hogy a holtat minden ékszerestül hamvasztották el. Csak egyetlen esetben akadtam valami fából készült szekrényke féltre, mely igen apró bronz-iszópákákkal ki volt czifrázva és kék üvegpasta gyöngyöket, az ú. n. tigrisszemű czifrázatot feltüntető zománczczal, tartalmazott, míg fölötte finoman rovátkolt, bütykös bronztorques feküdt.

Fémből ekkoráig összesen előkerültek: 2 bronz- és 2 vastorques; 4 sima tű-törredék bronzból, 2 vasból; 6 késpenge vasból, egy késtörredék bronzból; 3 törredéke üreges, sodrott bronzkarpereczeknek és 4 bütykös bronztű felső fele; 3 kapcsoló tű bronzból és 2 aránytű törredéke teljessé teszi a fémtárgyak lajstromát. Kőből összesen csak 2 véső és 3 átfúrt fenkő akadt. Ott, hol üvegpasta gyöngyök előfordulnak, rendszeren több kerül, de nagyobb részök meg van olvasztva és ennél fogva eredeti alakjából kivetkőztetve. Gyakoriak az orsópörgettyűk, vagy helyesebben agyaggyöngyök, melyek nagyságra és rovatos diszítésökre nézve igen különbözők.

Az edények alját, melyre azokat elhelyezték, többnyire keményre égették, a mi valószínűleg onnan ered, hogy a máglya maradványát, miután belőle a csontokat és el nem olvadt tárgyakat kiszedték, félre kotorták; az így megégetett földre állították csoportba az edényeket, mely fölé azután vagy kamarát vagy ládát raktak kövekből, vagy beérték azzal, hogy csak egyszerű kőkerettel vették körül a csoportot; olykor ezt sem tették, hanem azonnal az edények hegyébe hányták a földet. Van olyan halom is, melynél közvetlenül a máglya üszkébe, hamvába állították bele az edényeket. Szabály az, hogy a hamvakat tartalmazó vedret mindig a máglya maradványaival vették körül.

A leírt eljárás alól kivételt képeznek a mély sírok, melyeknél maga a szikla képezi az alajt; de azért ezekben is üszkökkel és hamuval töltötték körül a hamvvedret.

Minthogy eddigelé a halmokból kizárólag csakis hallstatti jellegű tárgyak kerültek elé, a sánczok övezte telepen pedig a La Tène kor maradványait is találjuk, mindaddig kell folytatni a kutatást, míg ezen utóbbi kor temetőjére nem akadunk.

Sopron, 1891 szeptember hó 20-án.

Bella Lajos.

AZ EGGER-FÉLE RÉGISÉGGYŰJTEMÉNY.

Az Egger testvérek régiségkereskedő czég budapesti tagja, évek hosszú során át túlnyomólag Magyarországon gyűjtött régiséggyűjteményét f. évi junius havában közárverésre bocsájtotta. Az érdekes gyűjtemény emlékét egy angol lajstrom* őrzi meg, melyben Pulszky Ferencz tollából eredő rövid bevezetésen és rövid leíráson kívül, huszonhat fénynyomatos táblán az érdekesebb tárgyak legtöbbszörire kielégítő ábrákban föl vannak tüntetve. A tárgyak összes száma jóval túlhaladja a háromszázat és ezek zöme az őskorból eredő réz- és bronzeszköz, ékszer és fegyver. A legfontosabb lelet az egész gyűjteményben az aszári kincs volt, melyről hazai szakirodalmunknak már régen van tudomása.** 1884-ben szántás közben találták Atta katonai elbocsájtó okmányát együtt más 14 régiséggel, melyeknek korát az okmány állapította meg, mert annak dátuma ismeretes, 148-ból származik, miért is a kincset tevő bronzserpenyők, ezüstkarperczek, fibula, láncz, csatrészt és csüngő készítése kora gyanánt a Kr. utáni második század tételezhető föl.

E tárgyak érdekét a helyi archæologia szempontjából tetemesen fokozza az a körülmény, hogy az Atta pannoniai eredetű veteranus ingóságai ide való készítmények lehettek.

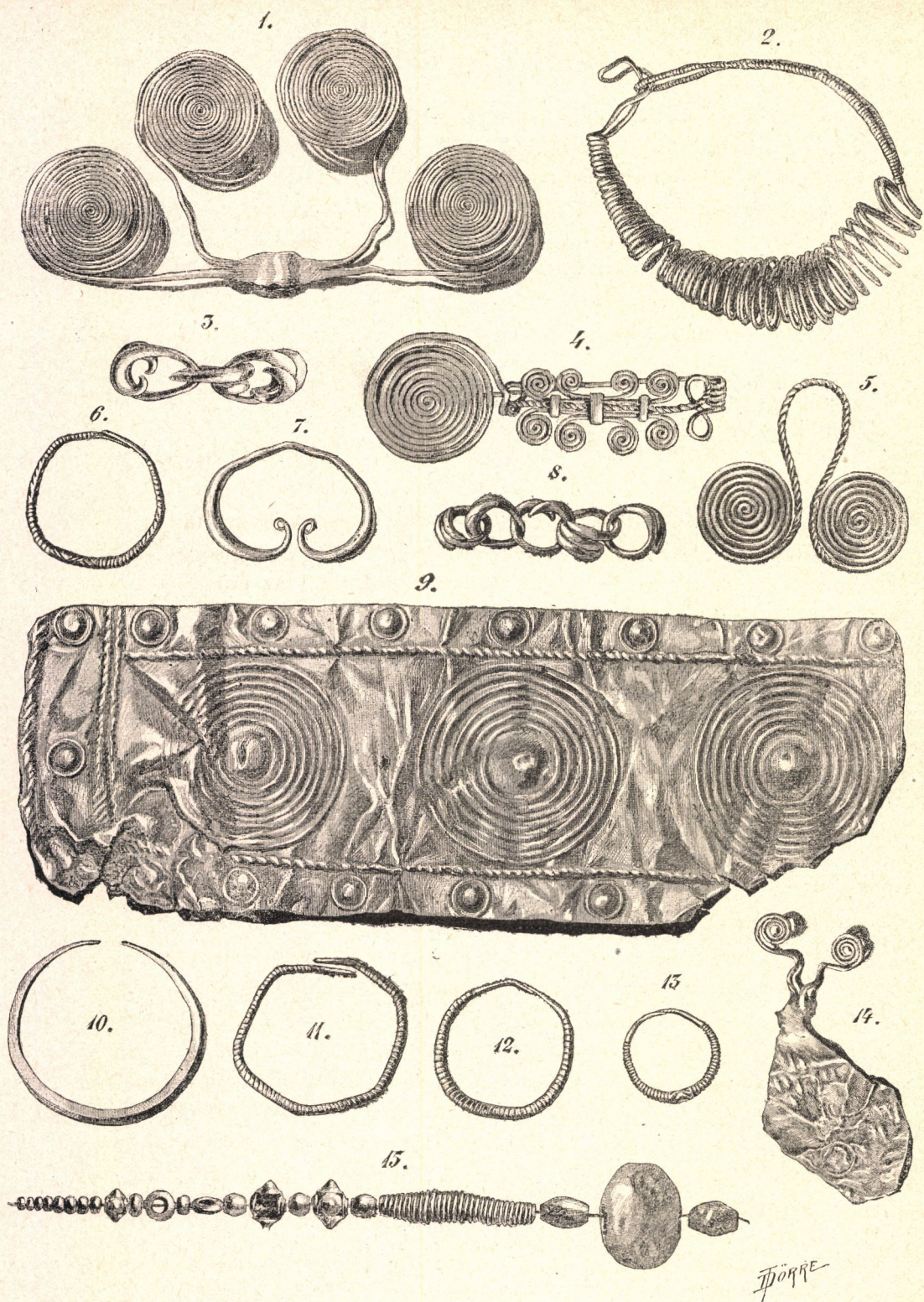
A bronzserpenyők ugyan az általános antik formát követték, de a készítő neve CARATVSV celta bronzművesre enged következtetni; az ezüstfibula követi a pátkai fibula typusát, melyről a pannoniai costüme képekről szóló közleményben*** ki volt mutatva, hogy a Kr. utáni első századokban a pannoniai nők díszítésének kiegészítő részét képezte; a

* Catalogue of the important collection of bronze arms and implements and Ornaments in gold, silver and bronze formed by the late Dr. S. Egger, of Vienna . . . which will be sold by auction by messrs Sotheby, Wilkinson and Hodge. Preface 4 lap, szöveg 32 l. és 25 fénynyomatos tábla.

** V. ö. Arch. Ért. 1885. 24—30. l. és Adalék Pannónia történetéhez Autoninus Pius korában Akad. értekezés 1884.

*** A. Ért. 1880 XIV. 308—316.

I. TÁBLA.

lánczon csüngő karikát egyenesekkel összekötött központi körök ékítik, oly ékítmény, mely a fokorúi övről ismeretes, végül a karpereczek egymásra tekerődző, vagy kigyóforma végeikkel s a félhold idomú csüngő, Pannoniában gyakran észlelt idomokhoz tartoznak.

Atta diplomáját legutóbb 1891-ben Mowat is tette közzé a *Revue Archéologique*-ben és az ott közölt fénynyomatokat ismétli e gyűjtemény angol lajstroma (XXI—XXII. tábla). Az ékszereket ugyancsak színes előállításban közli a lajstrom a XX. táblán, melyen H alatt aligha nem tévedésből két ezüst fülbevaló is mint aszári lelet van föltüntetve, mely 1885-ben még nem volt ismeretes. Úgy látszik, hogy a koczka-végű karikák nem tartoznak a kincshez és valószínű, hogy ez a két fülbevaló nem is egykorú az aszári kincs többi tárgyaival, de későbbi korból való.

Ennek a különben becses gyűjteménynek egyáltalában az a nagy baja, hogy egyes tárgyainak összetartozásához néha kétely fér és a tárgyak lelőhelyei gyakran megbízhatatlanok és még többször teljesen ismeretlenek. Ilyen kétes eredetű tárgyakra kivált a prähistorikus sorozatokban akadunk.

Czélszerűnek véljük a gyűjtemény legbecsesebb őskori aranytárgyait ábrázoló képes táblát, mely az 1887. évi ötvösműkiállítási lajstromban megjelent, ismételni.

E lajstrom még mitsem tud arról, a miről most az angol lajstrom értesít, t. i., hogy az 1., 4. és 5. számú tárgyak együttes lelőhelye Paks és Dunaföldvár között van. E sorban az 1. és 5. tárgy talán eredeti formáját bírja, de sok kétely fér ahhoz, hogy vajjon a 4. számú aranyfibulát, mint fibulát találták-e avagy mostani formáját modern átalakítás által kapta-e. Jól ismerjük e két aranyfibulát, mely a magyarországi sodronytekercsű bronzfibulák típusát képviselné.

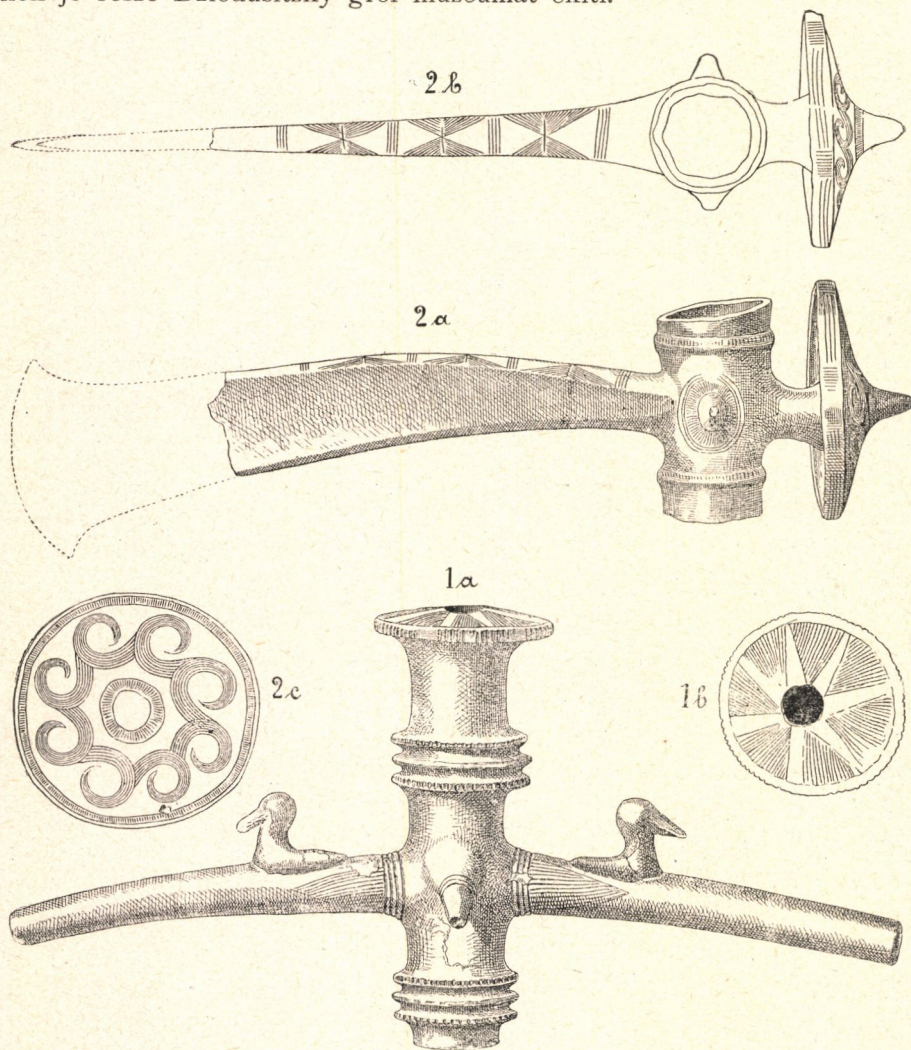
Szándékolt ügyetlenséggel készítették, oly sodronyból, mely mint keresztül vonuló huzal ép ott, a hol a sodrása teljesen indokolatlan tekerceses hajlítást mutat. E középső sodronyhoz az ismert módon jobbra-balra csatlakozó korongos tekercsek sokkal durvább munkák, mint szoktak lenni a csinnal készült rokon bronztekercsek, végül a ki a tekercses sodronyokat egymásra szorító szalagos pántokat készítette, nem figyelte meg jól az őskori rokon fibuláknak hasonló tagjait, melyek egyforma szélesek és mindig kellő arányban állanak a fibula nagyságával. Ez arany-unicumokat tehát modern ember készíthette, a ki túl akart tenni ős kollégája látszólagos ízléstelenségén!

A 2. számú aranytárgy alighanem fülre való ékítményül szolgált, hasonlót a n. muzeum is szerzett, állítólag Erdélyből (ábrája a 352. lapon).

A gyöngyökre (15. sz.) az ismeretes fokorúi leletben birunk analógiákkal s a fokorúi öv legalább technikai szempontból hasonlít a

9. számú övlemezhez, melyről az angol lajstrom szerzője azt mondja, hogy a gyöngyökkel s más hasonló aranytárgyakkal együtt Czernovitsból származik. Ha nem csal minden valószínűség, ez aranytárgyak egykor kiegészítették azt a Latène izlésű galicziai nagy aranyleletet, melynek jó része Dziedusitzky gróf muzeumát ékíti.

II. TÁBLA.

A gyűjtemény antik aranytárgyaiból néhány a nemzetközi kereskedésből származik, ilyen néhány csinos fibula, gyűrű, fülbevaló és nyakláncz. Legtöbbjét már az ötvöskiállítás óta ismerjük és néhány a kiállítási lajstromban van lerajzolva. Egy igen csinos apró antik fibula Erdélyből (200. sz.) az Archæologiai Közleményekben tétetett közzé.*

* Arch. Kk. XIII. k. 2. füzet.

A népvándorlási kőrt az aranyékszerek közt a gömbökből alakított gúlás fülbevaló, gránátos szíjcsat és egy csüngő képviseli, háromszögű csúcsba futó kövel, Székesfejervárról, melyet az árverésen a n. muzeum megszerzett.

Byzanci eredetűnek látszik egy encolpium-féle ékszer, melynek öt egy-egy domborművel ékes trébelt korongja keresztet formál; a négy külső körlap mindegyikén szárnyas kis genius van előállítva, mindig más meg más mozdulatban. Lelőhelye állítólag az oláhországi s erdélyi határon van.

Az ezüst tárgyak közt sok a kelta karika, nyakgyűrű és fibula. Egy fibula a gümös daciai typushoz tartozik (lajstrom XXIII. f. 258. sz.) Becse sorozatban a siklósi kincs, melynek egy része Egger kezéhez, másik tetemesb része szerencsénkre egy pécsi szakértő kezéhez jutott. a lajstromban mint Pécs környéki kincs szerepelnek: két hengerded tekercs (250. sz.), két fibula (250. A.) és egy karperecz (252.)

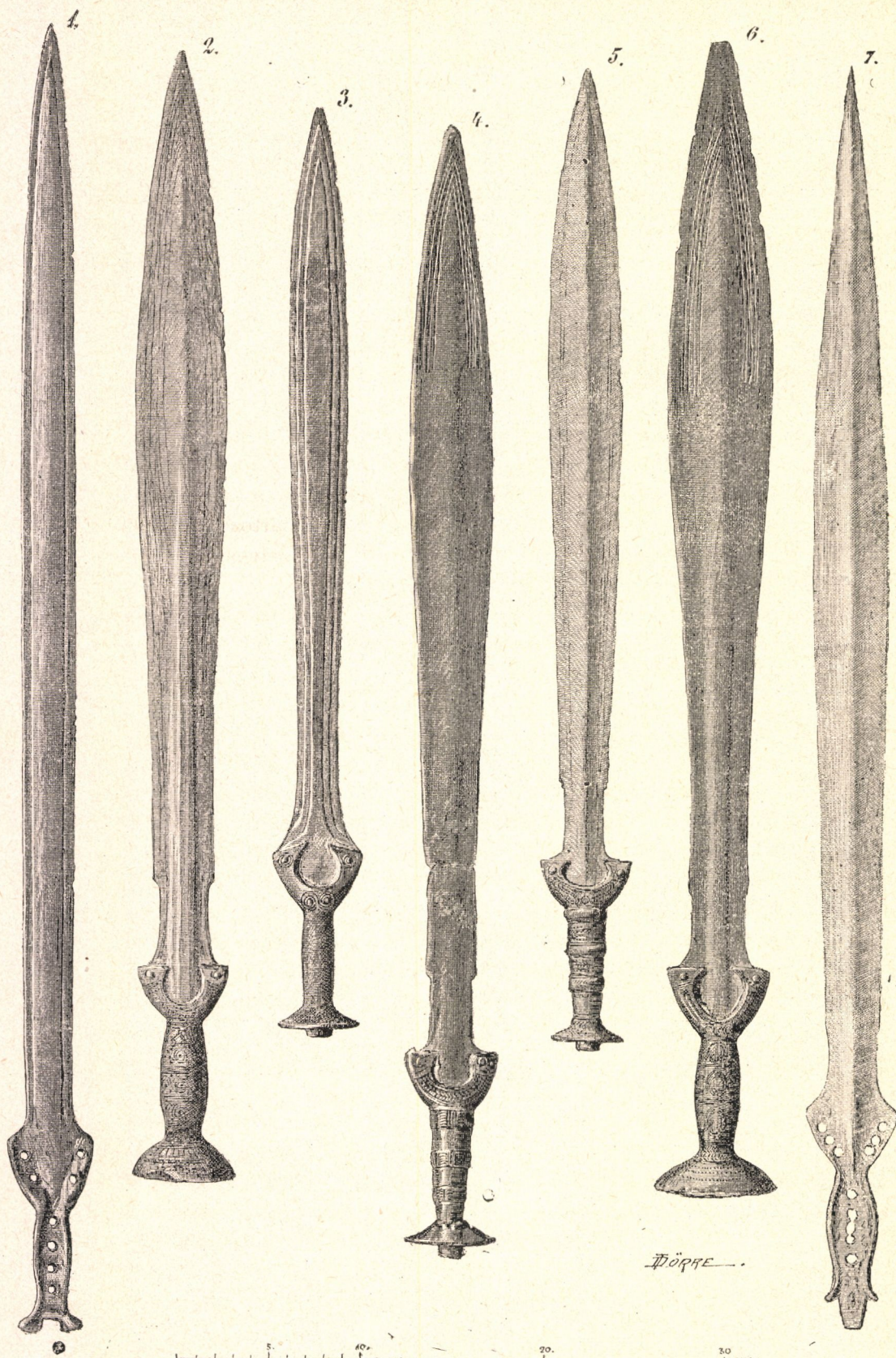
A népvándorlási kor legbecsesebb leletei közé tartozik azon állítólag Komárom tájáról származó kardvég díszítmény, melyen fontos jelentőség a fehér rekeszes zománcz és jellemző almandin, vele jár állítólag más egyszerűbb kardhüvely végső kerete és egy almandinos aranycsat. E folyóirat olvasói ismerik az érdekes kincset az A. É.-ben megjelent rajzokból. (A. É. 1880. I. 148. l.)

Végül az ezüst sorozathoz csatlakozik egy sírlelet, állítólag a Királyföldről, melyben három pár ezüst fülbevaló és nagy ezüst gyöngyök vannak, ez utóbbiakat nagyobb üres gömbök és háromszögökbe rakott finom ezüstgömböcskék ékítik, oly díszítési mód, mely az Európa keletén a IX—XI. századokban a nagy kereskedelmi vonalak hosszában föltűnő leletek ezüstékszereit jellemzik. A kincsről az angol lajstrom nem közöl ábrákat; e hiányon folyóiratunkban majd segítünk, alkalmunk lesz a lelettel behatódobban foglalkozni s arról pontos rajzokat közölni, mert a n. muzeumnak sikerült azt megszereznie.

A gyűjtemény legértékesebb részét az őskori bronztárgyak képezik. Ezek közt volt a gaurai kincsből két díszes csákány, melyet az irodalom az Arch. közleményekből (XIII. 2. füzet 40. l.) és a Bronzkori Atlaszból ismer. (LXXXII. és LXXXIII. tábla.) A kincs egy részét megmentette a kolozsvári muzeum.

A gaurai csákányoknál ugyan kevésbbé díszes, de szintén ékítései miatt érdekes a gyűjtemény két darabja, melynek rajzát az idezárt II. táblán mutatjuk be. Az egyiket (1. sz.) rokon idomokból ismerjük és ez idomok jól meghatározott nagyobb leletekben is mint p. o. a rimaszombatiban (Br. Atlasz. XXX. 3. és CXII. tábla) fordultak elé. Az Egger-gyűjtemény példánya állítólag Pozsonyból való; jellemző rajta a pálczákból kiálló két madáridom. Ily módon díszített csákányt ezen

Wörrer.

III. TÁBLA.

kivül csak egyet ismerünk dr. Jósa András gyűjteményében, de ez utóbbi csonka. Az Egger-féle példány az árverezésen világgá ment, nem lehetett a n. muzeum számára megmenteni.

Ugyancsak a II. táblán mutatunk be az Egger-gyűjteményből egy korongos csákányt, oldalt (2. a) és fölülről (2. b) és külön adjuk a korong jellemző díszítését. Ezt a darabot az angol lajstromban nem látjuk felsorolva. Pengéje ugyan csonka, de érdekes a vonalas és álmaeander dísz, mely jobbfajta bronzkori fegyvereinket szokta ékíteni.*

Sajátszerű idoma miatt említésre méltó más két csákány. Egyik a Milani gyűjteményből való (79. sz.) s állítólag Magyarországból származik, pengéje keskeny, majdnem pálczaforma, hüvelye hengerded, háromszögbe rakott vonalakkal van díszítve és hátsó ága félkorongban végződik, melynek félkör idomú kihajlását párhuzamosan egymásmellé helyezett egyenes vonalak ékítik. Ez az idom Magyarországon kívül déli Németországban is előfordul. Különös figyelmet érdemel a Pfeffer gyűjteményből származó csákány (78. l.). Egészben a poroszlói ismert csákányokhoz csatlakozik, (Bronzkor emlékei XXX. 5. 6.) csak hogy pengéje félkörben hajlik ki, hüvelyén nincs karima, ellenben van két oldalán körded mélyedés és ennek közepén kidomborodás, rövid karja csúcsba futó korongban végződik. Lelőhelye ismeretlen, de miként a rövid jellemzésből kitűnik, hazai bronzkorunk típusai közé tartozik.

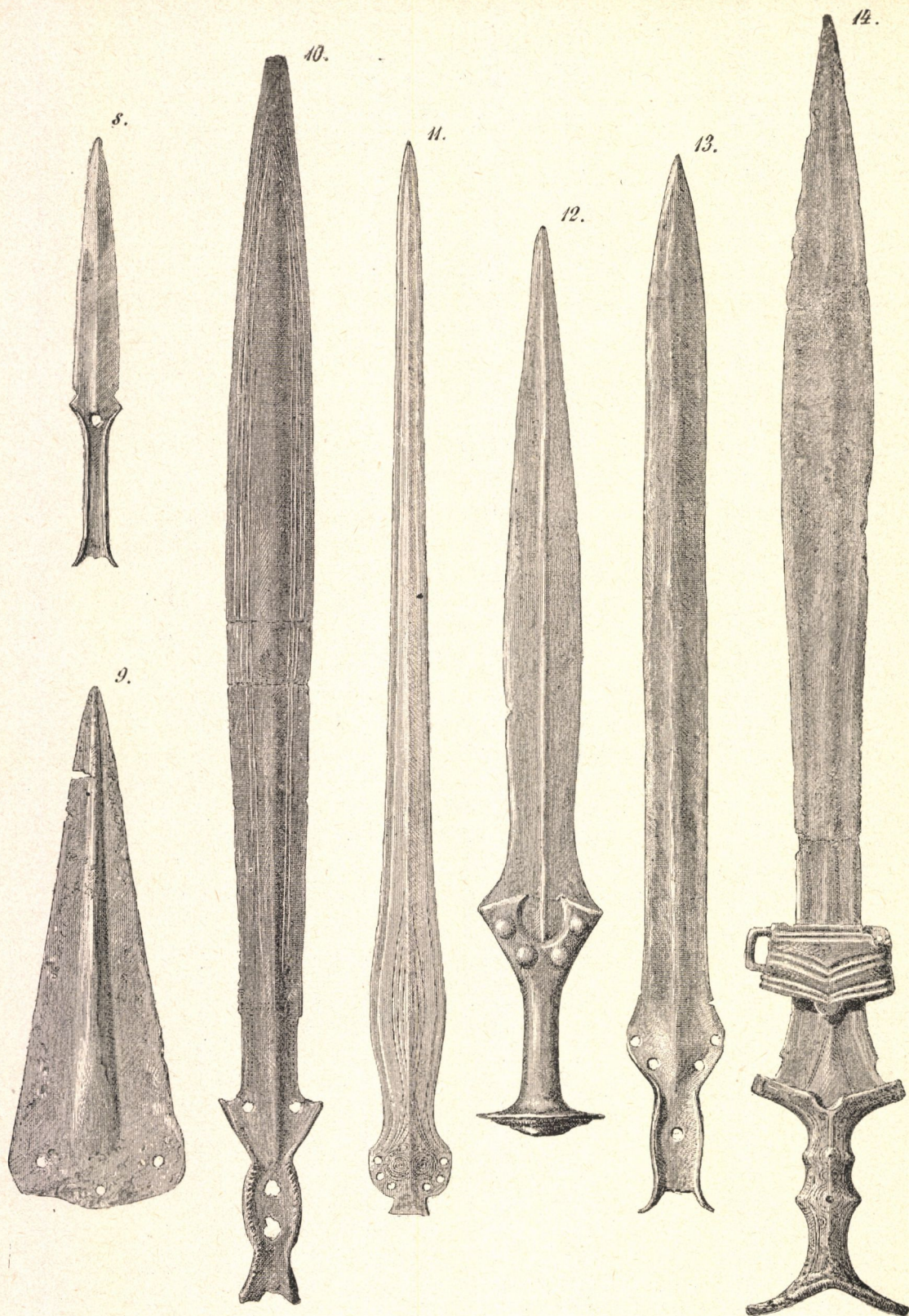
A bronzgyűjtemény legjelentékenyebb sorozatai a Pfeffer és a Graffenried-féle gyűjteményből kerültek össze. Graffenried az ötvenes és hatvanas években az ország különböző részeiben maga szerezte a helyszínén a régiségeket, de csak ritkán jegyezte föl a lelhelyet. Mikor halála után a gyűjtemény még együtt volt, az érdekes tárgyak a bronzkori képes atlasz számára lerajzoltattak. A gyűjteményben a n. muzeum és Egger Dávid osztozkodtak, most tehát a gyűjtemény egyik nagy része széjjel ment.

A Pfeffer-féle gyűjtemény a hetvenes években jött létre és java része Ipolyi Arnold és Ráth György bronzáiból, meg kereskedés útján került össze. Majdnem valamennyi tárgy hazai eredetű, de a legritkább esetekben lehetett a lelhelyüket biztosan tudni, mert Ipolyi Arnold legtöbbször Plank egri régiségkereskedő útján, Ráth György pedig rendszerint a budapesti kereskedésből szerezte régiségeit. Onnan van, hogy a most széjjel ment Egger-féle gyűjteménynek a bronzkori topographia szempontjából igen csekély jelentősége volt.

Jelentősége inkább abban állott, hogy gazdag sorozatokat, jó fönntartású és jellemző példányokat tartalmazott. Ilyen sorozat volt a 19 kard, melynek legtöbbjét az idezárt III., IV. és V. táblán mutatjuk be.

* V. ö. Bronzkor emlékei LXXV—LXXXV.

5 10 20 cm.

IV. TÁBLA.

FORRE

Ezek közül a 14. számú (a IV. táblán) állítólag Tirolisból származik, biztosan nem tartozik hazai formáink közé; a 13. számú penge állítólag petronelli származású, de habitusa a magyarhoni pengékéhez csatlakozik. A 13. számú rövid kard Graffenriedtől való és azért lehet magyarhoni eredetű, de idoma az olaszországi csoporthoz utasítja, nálunk ez idom ritkábban fordul elő.

A többi kardot vagy a «Dunában» lelték, vagy Pfeffer és Graffenried gyűjteményeiből valók. Az itt lerajzolt példányok közül a 3. sz. (III. tábla) Mármaros megyéből származik. A le nem rajzoltak közül ismeretes a buzitai kard (Bronzk. Atlasz XXI. 5.) és rokon vele a welsi kard (Angol lajstrom 48. sz.) Felső-Ausztriából.

Legérdekesebb a «Dunában Buda» mellett lelt penge, (IV. tábla 11.) melynek tekercsvonalu díszítéseit nagyobb alakban az V. tábla 11. a rajz adja. A szakértők rögtön emlékezni fognak mellette a n. muzeum rokon díszítésű pengéjére (Br. Atlasz XX. 4.).

A pengék közt vannak nád és liliomlevél idomúak, hosszabbak és rövidebbek s úgy szintén vannak a markolatos kardok közt példák majdnem minden hazai típusra, melyekre nézve az Arch. Értesítőben a hazai bronz kardokról közölt értekezésre utalhatjuk az olvasót.*

A törpengék közül a háromszögű, erős, közép bordájú, állítólag Szőnyről való (IV. t. 9. sz.), míg a csinos tör (IV. t. 8. sz.) Steiermárkból származik.

Az V. táblán a hazai lándzsacsúcsok főbb változatait látjuk együtt. Az 1. számú lelhelye Petronell volna, a 2-iké Kassa, a 3. Tétényből, a 4. Pozsonyból, az 5. Mármarosból származnék, a 7. Ó-Budáról, a 8. Mármarosból való, a 6. és 9. ismeretlen származású.

Két tör a vilyi leletből (Abauj m.) már ismeretes (Br. Atlasz XIX. 3. és 8. sz.).

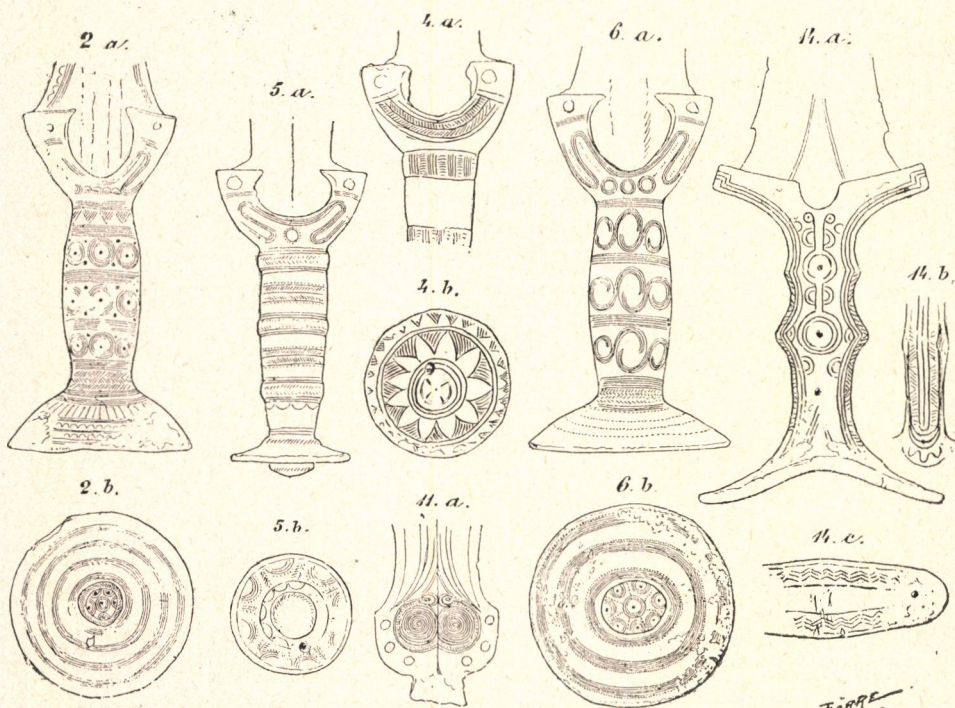
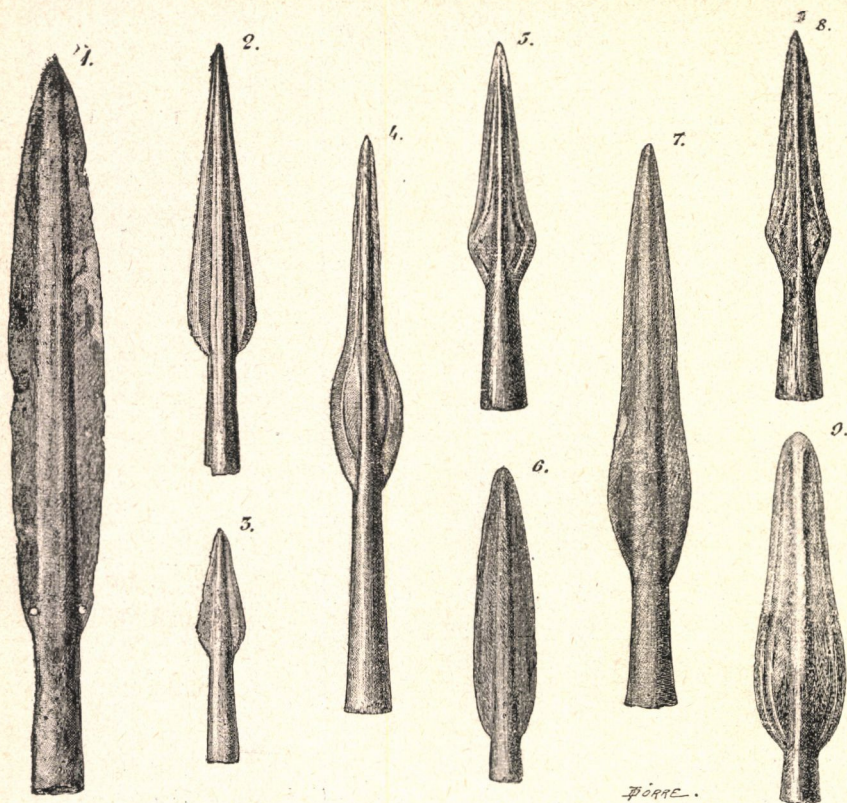
Réz szerszám is van néhány a gyűjteményben; legérdekesebb az egy pengéjű rézbalt (állítólag Székesfejervárról) az angol lajstrom I. táblája 68. sz. alatt. A lapos és tokos vésők soraiban néhány külföldi idom mellett a belföldi típusok legtöbb változatát együtt látjuk. Van kés is és sarlókból egy egész sor: ezek között legérdekesebb egy példány, melynek pengéje félkör idomú, markolat-nyujtványán két lyuk van a markolat erősítésére és a hol a háta a markolatba megyen át lapos peczeg emelkedik ki belőle. (Angol lajstrom 91. sz.)

Két korongos tekercs (Angol lajstrom XIII. t.), öt hengertekercs (XIV. t.) és számos karperecz fejezi be a bronzkori emlékek sorát.

Csatlakozik ezekhez végül egy nagy fibula gyűjtemény, sok becses és érdekes példány az őskortól a népvándorlási korig; különösen gaz-

* Arch. Ért. 1877. XI. k. 41—55. ll.

V. TÁBLA,

dagok a La Tène fibulák változatai (Angol lajstrom XVIII. és XIX. sz.). E gyűjteménynek csak az a baja, hogy úgy került össze, a hogy a kereskedés véletlenségei világrészünk legkülönbébb vidékeiről összerakta. Az egyes darabokat a kereskedők legtöbbször kiragadták azon szorosb környezetből, a hol és a mint az első találó lelte. Tömkelegesen együttlétükben sem egy bizonyos országot, vidéket, temetőt vagy kincset, sem pedig egy archaeologiai korszak együttességét nem képviselik. E fogatkozás a két képes táblán és az angol lajstrom illető részén is észlelhető, mely még gyöngébb mint a lajstrom többi szövege.

A gyűjtemény leírását megelőző negyedfél lapra terjedő előszó nem annyira a gyűjtemény jellemzését adja, mint általános, tárczacikk-szerű elmefuttatást a hazai őskortól a népvándorlási kor végéig terjedő archaeologiai korszakokról és mint olyan kellemes és tanulságos olvasmány. Hogy némely állításához erős kétely fér, a gyűjteményi lajstrom ephemer rendeltetésével szemben, az adott viszonyok közt alig szállítja le értékét.

Száraz Antal.

NÉHÁNY REJTÉLYES EMLÉK MAGYARÁZATA.

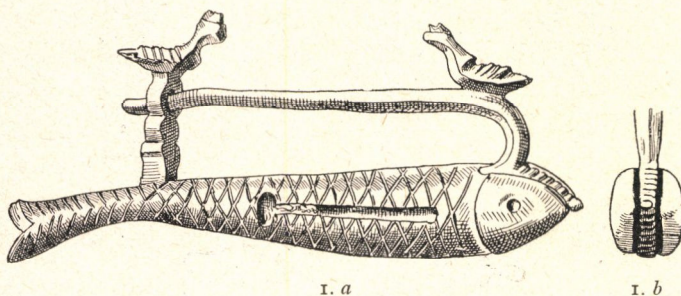
Smyrnában, a hol a mult tavasszal hosszabb ideig tartózkodtam, ajándékba kaptam néhány régiséget; többi közt egy halidomú bronz «fibulát». Az utóbbi tárgy rendeltetése iránt kezdettől fogva bizonyos kételyt tápláltam, melytől később sem birtam szabadulni; e kételyt a tárgy sajátos szerkezete, durvasága és nehéz volta okozták. Hazatérve, útközben a párisi, rajnavideki és bécsi múzeumokban kerestem analógiákat, de hiába; mindenütt úgy bámulták a halat, mint egy eddig ismeretlen, magára álló fibula-formát.

Folyó évi junius havában meglátogattam a n. múzeum régiségtárát, itt is bemutattam a halat, a mire az osztály öre három tárgyat adott elem, mely régi idők óta a n. múzeumban van, s melyről sem azt nem tudni, hogy hol lelték, sem azt, hogy mire szolgált, de kétségtelen hasonlatosságot tüntettek föl az én fibulámhoz. Együtt összehasonlítottuk a négy rejtélyes tárgyat. Ime itt mutatom be rajzban és leírásban mind a négyet.

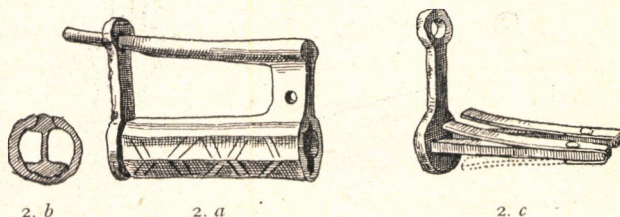
Az 1-ső ábra *a* alatt adja a bronzhal oldalnézetét; felületét keresztbe futó vonalmélyedések díszítik, tulsó oldala síma, díszítés nyoma nélkül. Keskeny oldalain fölül és alul finom vonal huzódik végig a fejtől a farkáig. Nyilván két darabban öntötték, melyet összeillesztettek. A hál farka kissé befelé hajlik, függélyesen álló pálczafelet erősítettek reá, mely fölül madárformában végződik. A pálcza keskeny oldalai tagozottak és közvetlenül a madár alatt átjáró lyuk van rajta. A hal szemközt ábrázolt oldalán közepett keskeny rést szemlélünk, mely a fark felé ketté ágazik és körded formában szélesbül. E résen rozsdás vasmaradvány van, mely arról tanuskodik, hogy a hal belső üregében vasmag

van. A hal fejében függélyes rés van, melyet külső szélein rovátkolt dísz bronzlemez foglal el (szemközt látva az 1. *b* ábrán), a lemezből félkörhajlással tűske áll ki, mely egyenes irányban halad a hal teste fölött és mindinkább keskenyülvén, átjár a hal testéből kiálló peczek lyukán, a tűske hajlásán madár ül, szemközt a peczek madarával. A tűskés lemez nyilván összefügg a hal testében lévő vasrészszel és evvel együtt hajdan, mikor a rozsdá még le nem kötötte, előre és hátra tolóra járt; úgy a lyukba járó tűske és a hal közti tért kedv szerint el lehetett rekeszteni vagy kinyitni.

A 2. ábra *a* betű alatt nyolczoldalú hengerded bronztestet ábrázol, melynek fölületét csúcsba futó vonaldísz ékíti, egyik végéből lemez s a lemez szélén vele egy tagban keskenyülő tűske áll ki. A tűske egy függélyesen álló lapos peczek felső kihajlásán látható lyukon jár át (2. ábra *c*), a lapos peczek alsó körded kihajlásával a hengerded test egyik keskeny oldalát borította és két párhuzamosan futó lécztaggal, mely derékszög alatt belőle kiindul, belehatol a hengerded test kettős osztályába (2. ábra *b*). Mindegyik léczre fölül, alul egy-egy bronzrúgó volt erősítve, a felső rúgók megvannak, az alsók letörtek. A rúgók segítségével a szerkezet toló részét kedv szerint lehetett kihúzni vagy megállítani, úgy, hogy a tűske a közbe eső tért elzárhatta vagy e tér megnyílt.

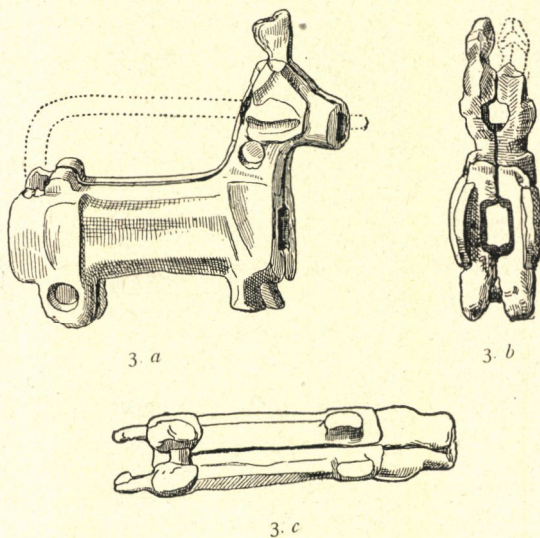

A 3. ábra állatidomot ábrázol, bronzból, mely a feje tetején mutatkozó nyujtványok után szarvast példáz, csonkán kiálló tompa peczkek jelzik négy lábát. Két külön öntött részből áll s azt két helyen aklával összeerősítették, egyik akla a nyak táján most is megvan, a másiknak a hátsó lábakon csak a lyuka látszik.

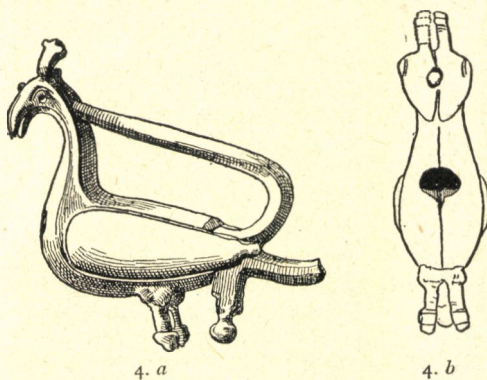
Az állat belsejében négyszög átmérőjű üres csatorna fut végig és kisebb csatorna megyen végig a fön. A 3. *b* ábra hátulról tekintve, mind a két csa-

torna nyílását világosan föltünteti ; 3. *c* ábra pedig az alsó nézetét adja. A test végén látható két nyujtvány közt azelőtt lemez volt, mely (mint a 2. és 1. számú tárgyon még most is látni) az állat testén belül járó lézczel és a test fölött az állat fejébe nyuló tüskével egy tagot képezett ; a 3. *a* ábrán pontokkal jeleztük az elveszett tüskét.

A 4. *a* ábra madarat ábrázol, az állat idoma ugyan durván van alakítva, de a fejéből fölül kiálló nyujtvány és a farka mutatja, hogy pávát kíván példázni. A páva teste belül üres és ez üregben ismét azt a léczet találjuk, mely a hátul látható, alul gömbben végződő peczekkel s a farkkal, valamint a fölül kihajló s a fej lyukába nyuló tüskével egy mozgatható, tolható tagot képez. A páva teste is, miként a 4. *b* ábra alatt adott szemközti nézet mutatja, két egymással összeerősített részből van öntve. E kis ábrán látjuk a test, valamint a fej csatornájának elülső végét.

A négy tárgy bemutatása eléggé kiderítette, hogy a hal «fibula» s a többi tárgy szerkezete közt határozott hasonlatosság észlelhető és megállapíthatjuk azt is, hogy a halidomú tárgy éppoly kevésbé volt fibula, mint múzeumi analógiái.

A tolószerkezet mind a négy tárgy rendeltetését nyilvánvalóvá teszi: kisebb szekrények, szelenczék elzárására szolgáló függő zárok voltak.¹

Az irodalomból, mely az antik zárokról szól és kezem ügyében volt, nem találhattam az ilyféle függőzárakra semmi fölvilágosítást; ² talán sikerül ez ismeretetés révén ilyenekre akadni.

A budapesti régiségtár őre arra figyelmeztetett, hogy a négy zár közül három ó-keresztény symbolumot képvisel: a hal, a szarvas s a páva és Kraus ismeretes encyclopædiájából mindenki meggyőződhetik, hogy e három állatnak az ó-keresztény korban tényleg symbolikus jelentősége volt.

Egyéb támpontot annak eldöntésére, hogy a négy zár mely korból s mely vidékről ered, nem bírok említeni.

Már két korábbi alkalommal leltem Budapesten archæologiai kérdésekben fölvilágosítást; ezúttal is hálásan vettem azt az előzékeny szívességet, melyet a budapesti múzeumban tapasztaltam és a mely a múzeum jelentős és becses kincseit a tanulni vágyókra nézve hozzáférhetővé teszi.

Boroszló, 1891. július 17.

Dr. Grempler Vilmos.

A SZLÁV HALÁNTÉKGYŰRŰK IDOMAIRÓL.³

Mióta Sophus Müller⁴ 1877-ben az archæologusok figyelmét föl-hívta azon fontos szerepre, melylyel az u. n. halántékgyűrűk szláv sírok megállapítására bírnak, nem akadt oly lelet, mely e nézetet megczáfolta volna. Azóta tetemesen gyarapodott a halántékgyűrűk lelőhelyeinek száma, csak Pommerániában, nyugoti Poroszországban és Posenben most annyit ismerek, a mennyit 1877-ben Müller egészben felsorolt, ugyanannyi ismeretes Magyarországból és több mint háromszor annyit tudok Csehország területéről. Olyan lelet azonban, mely más mint hajdan szlávoktól lakott vidéken elő került volna, nem esett értésemre. Nyugoti Poroszországban e határt pontosan meg lehet vonni, a határ össze talál a vendek területének határával a régi pruzzok (poroszok) felé. Elbingben, Marienburgban és Königsbergben gondos és figyelmes kutatóink vannak ugyan, de soha a Visztulától keletre és az Ossától éjszakra terjedő vidéken,

¹ Lanfranchi Gr. E. úr, kinek a kis zárat bemutattam, felvilágosított arról, hogy a mindegyiken látszó hátsó nyílás a kulcs betolására szolgált, melynek két párhuzamos egyenes nyújtványával a zár tolóján lévő rúgókat leszorítani s így a zárt kinyitni lehetett.

A szerkesztő.

² Baumeister: Denkmäler; Cohausen: Die Schlösser und Schlüsseln der Römer. Annalen d. V. für Nassauische Altmsekte etc. XIII., 1873; Marquardt: Handbuch d. röm. Priv. Alt. VII., I. r., 227.; Nötling: Studien über altröm. Thür- und Kastenschlösser 1870.

³ Dr. Lissauer úr szíves volt ezen előadását, melyet a német anthropologusok danzigi ülésén folyó évi augusztus havában tartott, az Arch. Ért. rendelkezésére állítani, mielőtt az még a hivatalos közlönyben megjelent volna, a miért neki köszönetet mond a szerkesztőség.

⁴ Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift. Breslau 1877. 189. l.

a régi pruzzok területén, halántékgyűrűket. nem leltek, ellenben már a közeli szomszédságban, a Visztulától nyugotra és az Ossától délre, a hol szláv népség élt, igen sok halántékgyűrűt leltek, tehát Müller állítása a halántékgyűrűk szláv eredetéről eddig nincs megdöntve.

Mostani fölszólalásomnak csak az a célja, hogy Müller adatait az újabban fölmerült anyag alapján kiegészítsem. E kiegészítések különösen a gyűrűk idomára vonatkoznak. Mielőtt azonban a tárgyra magára áttérnék, kedves kötelességem Hampel tanárnak Budapesten és dr. Niederle urnak Prágában nyilvánosan megköszönni szíves közléseiket, melyekkel Magyarországot és Csehországot illetőleg tanulmányomat gyarapították.

Müller figyelmét leginkább a halántékgyűrűk legközönségesebb idoma vonta magára. Ez sima kerek huzalból készült nyitott karika, melynek egyik vége egyenesen le van metszve, míg a másik vége **S** formára van visszahajlítva. Ilyet tüntet föl a kaldusi lelet az idezárt képes tábla 1. szám alatt.¹ A sodrony azonban nem mindig sima és kerek. Sós-Hartyánban (Nógrádmegyében)² találtak egy elektrongyűrűt, melynek huzala élékkel bír és találtak mellette egy II. Theodosius-féle aranyérmet; Szaba-Battyánban³ (Székesfehérmegyében) találtak egyet, mely vastag tekert arany sodronyból áll és a hajlásokba más vékonyabb huzal van fektetve (2. ábra). Találtak ilyen tekert sodrony karikát Oros-házán (Békés m.)⁴ és több hasonlót Csehországban⁵ (4. ábra).

Laposra vert huzalból készült karikákat is ösmerünk, ilyen a szépen díszített négy gyűrű Xiazenice-ből,⁶ Lengyelországban (3. ábra).

A sodrony egyik vége legtöbbször tompa (1. ábra) néha csúcsba fut, de ritkán oly hegyes, hogy a fülcimpa átlukasztására alkalmas volna, miként azokon a példányokon, melyeket Biale (Piatkowoban⁷ Miloslaw mellett a chrodni kerületben leltek (5. ábra); nagy ritkán hurokkal végződik, mint a Prága vidéki⁸ tekercses gyűrűnél (4. ábra).

A karika másik vége a közönséges halántékgyűrűknél kissé keskenyül és azután ismét szélesbülvén **S** formára visszahajlik. De vannak

¹ I. Westpr. Prov. Museum zu Danzig. Zeitschr. f. Ethnologie 1878. 107. 1.

² Pintér Sándor úr gyűjteményében Szécsényben Arch. Ért. 1887. 433. 1.

³ Ismertette Hampel Arch. Ért. 1882. II. 144. 1.

⁴ Ismertette Majláth B. Arch. Ért. 1890. x. 417—423. II.

⁵ Kocandában (a prágai városi muzeumban), Levy Hradec és a Prága melletti rivnači sánczról.

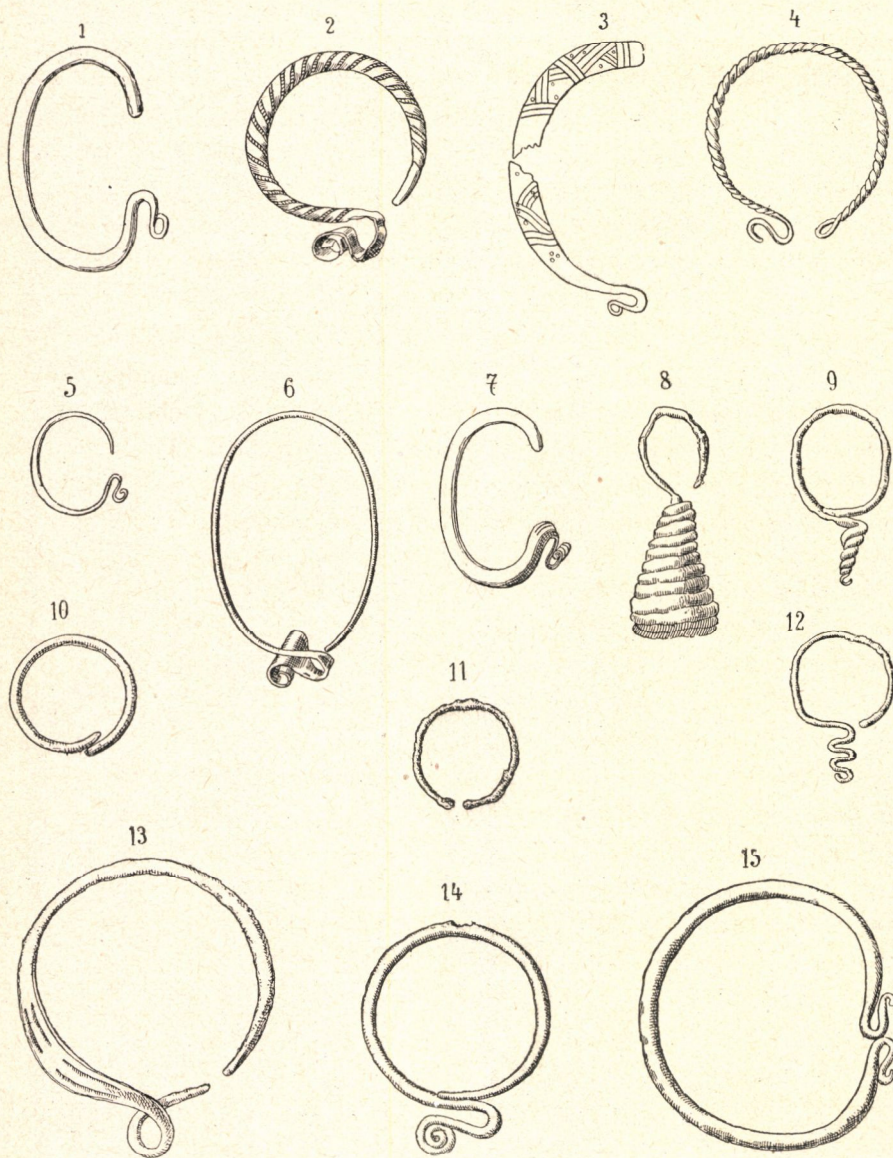
⁶ A podczaczinski muzeumban Varsóban. Zeitschr. f. Ethnologie 1878. 109. 1.

⁷ A poseni muzeumban. Zeitschr. für Ethn. 1878. 109. 1.

⁸ Kocandában (prágai városi muzeum). Levy Hradec és a rivnači sánczról Prága mellett. Ha e halántékgyűrűk jellemző ismérvének tartjuk, hogy egyik végük egyenesen kinyújtott, akkor ezek a karikák valójában már nem tartoznának a halántékgyűrűk sorába; de a lelehelhelyüknél fogva oda sorakoznak. Ellenben kizárnók e körből azokat a karikákat, melyeknek egyik vége kampócskába hajlik, hogy az **S** hajlásába belé nyuljon, milyen van a nürnbergi germán muzeumban és musée de Saint Germain en Layeben, az utóbbi helyen lévők egyike, dr. Niederle szíves közlése szerint, Cyprus szigetéről származik.

e typus alól kivételek. Első sorban a meri népek * halántékgyűrűit említem, melyekre Müller is hivatkozik, ezeken hiányzik az **S** forma hajlás — a 10. ábrán föltüntetett példány Ondaroff gróftól származik —

SZLÁV HALÁNTÉKGYÜRŰK IDOMAI.

tehát tulajdonkép nem is sorolhatnók e körbe, ha nem találnók hasonló körülmények közt, mint a halántékgyűrűket és azokkal együtt

* Zeitschrift f. Ethnologie 1878. II. 2. 1.

a halánték táján; így lelték Letkyben Prága mellett, Podersam melletti Flöhanban (Csehország), Alpáron¹ (Magyarországban).

Ezután említendőek azok a karikák, melyeknek mindkét végük van **S** formára hajlítva (15. ábra), erre a formára példák akadtak Podersam mellett Flöhanban, Hoch-Orjezd, Slatina és Voticeben (Csehorsz.) Flöhanban mind a három most említett formát vegyesen találták egymással összekeverve, volt **S** formájú, volt olyan, mely az **S** formát nélkülözte és olyan, melynek mindkét végén **S** féle hajlás volt.

Az **S** féle végzésben a karika néha erősen szélesbül, mire példák akadtak a letenyei (Zala m.) VI. (?) századi sírmezőn² (6. ábra) vagy itt is egyforma széles a sodrony, mint a hornikauai kincs karikáin³ (a berenti kerületből) a XI. század kezdetéről. (7. ábra.)

A karinthiai St. Michaeli fiatalabb vaskori sírokból lelt karikákon (14. ábra), melyek Certosa-fibulákkal együtt találtattak, a karika vége kettős hajlású, a mennyiben az **S** egyik vége korongos tekercscsel záródik és bár ezen karikákat felső kargyűrűnek mondják, Hoernes joggal utal arra, hogy idoma a későbbi szláv halántékgyűrűkkel rokonságban van, mert a tekercses befejezés halántékgyűrűkön is tényleg előfordul, így Ober-Oppurgban⁴ és Aspelin szerint gyakori oroszországi leleteken.⁵

Megesik, hogy egy **S** helyett kettővel végződik a karika, mint a zarnowkai a Siedlie tartományban (Lengyelorsz.)⁶ vagy három illetőleg öt hajlással, mint a keszhelyi sírmezőkön lelt példányokon⁷ (9. és 12. ábra) a népvándorlási korból. A keszhelyi leletek e karikák typologiai fejlődése szempontjából igen nagy jelentőséggel bírnak. Hogyha az egyszerű nyílt karikákat (11. ábra), minőket gyakran találnak együtt halántékgyűrűkkel (Keszthelyen is), kiindulóponttul fogadjuk, akkor egyfelől csatlakozik hozzá az az idom, melyen egyszerű *csokrot* látunk (13. ábra), másfelől az **S** forma vagyis itt már kigyózó végűek csatlakoznak (9., 10. és 8. ábra). Mivel mind e formák a keszhelyi sírokból származnak, melyek a halántékgyűrűk legrégebbi lelhelyei közé tartoznak és az idomok oly változatosságát tüntetik föl, mint semmi más későbbi korbéli lelhely föltehető, hogy az ily fajta karikák használata és kedvelése mintegy csak keletkezőben volt az azon korbéli népségnél és hogy csak utóbb vált ki e formából egy határozott idom, mely szláv nemzeti ékszerré fejlődött.

¹ Arch. Ért. 1883. III. 158. l.

² Arch. Ért. 1880. XIV. 348. l.

³ I. Westpr. Prov. Mus. Danzigban.

⁴ Wiener Anthropol. Mitth. XVIII. 237. l. c.

⁵ Verhandl. des Berl. anthr. Gesellschaft. 1879. 230. l.

⁶ Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift. 1877. 194. l.

⁷ A budapesti n. muzeumban. Arch. Ért. 1881. XIV. 121. l.

A St. Michaeli karika (14. ábra), ugyan már igen korai időben mutatja a késői halántékgyűrűk alakját, de oly hosszú időköz választja el azoktól, hogy az eddig ismert anyag alapján nem hozható e formakörrel kapcsolatba. Ellenben belé vonandók e körbe a különböző keszthelyi idomok, mert a keszthelyi sírok a népvándorlás korából valók (Tischler szerint V. századbeliek) és ezen kortól kezdve a leletek szakadatlan sora a XI. századig terjed, melyek e gyűrűk használatának fönmaradását bizonyítják. Az V. és VI. századba tartoznak a kettlachi leletek Alsó-Ausztriában, a sóshartyáni, letenyei s a keszthelyi sírok leletei, valamint Csehországban a zakolanyiak; a VII. és VIII. századból valók a berglengenfeldi sorostemető leletei Bajorországban¹ és Csehországban a lubcjii hamvas sírok leletei,² ezután következnek a netolicei s a kunetiói hamvas sírok, valamint a ratejei sírok Csehországban, melyekhez ismét a későbbi hullasírok csatlakoznak.³

A leletek tanúsága szerint tehát a halántékgyűrűk használatának szokása Ausztria-Magyarországban keletkezik és az onnan minden irányban előnyomuló szlávok viszik magukkal és terjesztik a merre eljutnak, tovább a szokás nem terjed. Hogyha utóbb a vagdalékos ezüst leletekben (Hacksilberfunde) is reá akadunk e gyűrűkre, csak úgy kerülhettek oda, mint régi ezüst és nem képzelhetjük, hogy ez ezüst holmikkal a keletről kerültek volna. Kincsleletek, melyekben e halántékgyűrűk találtak, sokkal szűkebb területen fordulnak elő — mint már Sophus Müller megjegyezte, — semhogy azok a keleti eredet mellett szólának. A mennyire tudom, a következő kincsleletek tartoznak e sorba: a rackwitzi lelet Posenben⁴ a ginkwitzi Sziléziában,⁵ a goldbecki Pommeraniában,⁶ a sombrowi⁷ és hornikau⁸ nyugoti Poroszországban és a kis aranylelet Kardszagról.⁹ Ellenben a vagdalékos ezüstkincsek elterjedési területe sokkal jelentékenyebb és oly vidékekre is terjed, a hol soha halántékgyűrűt nem találtak.

A soros sírtemetőkben mindig legsűrűbben akadni reájuk, bár 8 hamvas sírt is tudunk, melyből ily karikákat birunk, ilyenek voltak Tucznon¹⁰ és Nadziejewon Posenben, Oliva mellett¹¹ a nyugoti Porosz-

¹ Ranke müncheni tanár közlése szerint.

² Woldrich Wiener Anthr. Mitth. XVI. 90. l.

³ Az olivai halántékgyűrűnek (Zeitschr. f. Ethn. 1878. 107. l.), mely késő római korbeli égetett hullasírból került elő, korhatározására nem fektetheték súlyt, mert nem voltam személyesen jelen a sír fölbontásánál. Eddigi ismereteink szerint meg kell engedni annak lehetőségét, hogy a síredény, melyben találták, később került e régibb sírmezőbe.

⁴ Verhandl. der Berliner anthr. Ges. 1878. 206. l.

⁵ U. o. 1884. 288. l.

⁶ U. o. 1890. 248. l.

⁷ A marienwerderi muzeumban.

⁸ A nyugot poroszországi muzeumban Danzigban.

⁹ A budapesti n. muzeumban. Arch. Ért. 1882. II. 148. l.

¹⁰ Verhandl. d. Berl. anthr. Gesellsch. 1879. 379. l.

¹¹ Zeitschr. f. Ethn. 1878. 108. l.

országban, Ljubcjice, Netolice, Pardubic és Rataje mellett¹ Csehországban és a morvaországi Polesovice mellett.² Ez utóbbiak alighanem korábbi eredetűek és néha közvetlenül a hullasírokba mennek át.

A halántékgyűrűk használati módjára nézve lényegileg semmi újabbról nem értesültem 1878 óta, a mikor erről értekeztem. Csak Kamenczynban³ Posenben találták e gyűrűket a csípők táján két felől, mintha e helyütt a ruha díszítésére szolgáltak volna. A csokros fülekkel ellátott gyűrűkről (4. ábra), azt hiszi Niederle,⁴ hogy kargyűrűknek is használták.

A mi az anyagot illeti, 1877 óta jelentékeny számmal akadtak ólom, ón vagy tiszta rézből dolgozott gyűrűk, ily gyűrűk lelőhelyei Slaboszewo⁵ és Schubin⁶ Posenben, Böck⁷ Pommerániában, Ober-Oppurg⁸ Gera mellett; a legtöbb tiszta vagy esüztözött bronzból készült már S. Müller említ gyűrűket tömör aranyból vagy ezüstből vagy üresen öntött példányokat.

A halántékgyűrűket tartalmazó temetők Virchow tanát, hogy dolichocephal szlávok is léteztek, megerősítették, mert mindezen temetőkben, hol a koponyákat megvizsgálták, tetemes számmal dolichocephal koponya is akadt; ellenben vitás kérdés marad, minő körülményeknek tulajdonítandó az a jelenség, hogy a későbbi szláv népességben a brachycephalok a dolichocephal elemeket majdnem teljesen kiszorították?

Danzig, 1891 augusztus.

Dr. A. Lissauer.

DOMBORMŰVES ELEFÁNTCSONT-TÁBLÁCSKA A SALERNOI SZÉKESEGYHÁZ OLTÁRÁRÓL.

A budapesti n. múzeumban van egy 10,6 négyszög cm. nagyságú elefántcsont-táblácska, melyen a madarak és halak domborműves előállítását látjuk. Hátlapján tintával e megjegyzés van:

«Den 30 Sept. 1820 | in der Kirche von Salerno | welche Stadt nach Neapl | die älteste ist.»

A salerno dom sekrestyében álló oltárt az elefántcsont-táblácskák egész sora díszíti, melyeken az ó- és új-testamentum jelenetei vannak

¹ U. o. 107. l.

² Mitth. der Wiener anthr. Ges. 1890. l.

³ Verh. der Berl. anthrop. Ges. 1881. 368. l.

⁴ Mitth. der Wiener anthrop. Ges. 1890. 103. l.

⁵ Verhandlungen der Berliner anthr. Ges. 1881. 358. l.

⁶ U. o. 1884. 200. l.

⁷ U. o. 1890. 248. l.

⁸ U. o. 1879. 130. l.

kifaragva. Ma nincsenek többé eredeti sorrendjükben, de tarkán egymás mellé helyezték. Az új-szövetség jeleneteit, melyekből mindig kettő van ugyanegy táblácskán egymás fölött, hatosával három sorba a közepére helyezték; az ó-szövetség jelenetei, melyek egy-egy táblán egymás mellett kettes számban vannak, jobbra és balra keretet képeznek úgy, hogy mindig hat-hat tábla áll egymás fölött. Van ezeken kívül az oltáron még több figurális vagy egyszerűen ornamentális tábla, melyeket nem tudtak hova helyezni.

Az ó-szövetség jelenetei a világ teremtésén indulnak meg. Az első táblán balra galambot látunk — a szent lelket — a vizek fölött lebegni,

két oldalt tőle gömb van, a balfelőlön LVX, a jobbfelőlön NOX fölirattal. Oszlop választja el a tábla jobb felét, melyen a teremtőt látjuk, a hogy fölemelt jobbjaival az előtte mélyen meghajló angyalokat áldja. Így fejezte ki a középkor a mennyország megteremtését. A második táblácskán balra a teremtőt fa előtt látjuk, melyet megáld, jobbra pedig ugyan ő egy lebegő gömb előtt áll, melyben csillagok és körök közt a nap és a hold személyesített alakjai megjelennek.

A mai oltárelőn ezután közvetlenül Ádám és Éva következik: tehát a teremtés ötödik és hatodik napja hiányzik. De ezek nem vesztek el. Azt a táblát, mely e jelenetet ábrázolja, ketté vágták s az egyik bal fele 1820 szept. 23-ikán németül értő ember kezébe és ezen a

réven a n. múzeumba jutott.* A méretek pontosan összevágának a többi salernói táblakéival. Itt is (lásd az idecsatolt ábrát) balról a teremő megszokott alakját látjuk. Haja hosszú fürtökben hull alá vállaira, szakálla rövid, testén chiton, köpenyeg és cipőtalp. Baljában tekercs, jobbját byzanti módon való áldásra emeli. Előtte alul a vízben halak és hüllők különféle nemei látszanak, köztük hosszúfarkú szörnyeteg, a víz fölött két sorban egymás fölött állanak a madarak. A jobbfeleli szélén világosan fölismerhető azon tekert idomú oszlop fele, mely ezt a jelenetet a szomszéd jobbik mezőtől elkülönítette; az oszlop másik fele még megvan Salernoban a táblácska jobbik részét képező lapon, melyen a teremő hatodik napját ábrázolja a dombormű; ez a fél tábla ma nincs rajta az oltárelőn, de az oltár fölött gipszalapba van beeresztve. A jelenetben ismét balfelől a teremőt látjuk, míg előtte egymásfelé rakott sorokban alul az oroszlán s a griff, fölöttük kigyó, azután szarvasmarha és kakas, legfelül pedig ló, juh, szarvas, őz és kos sorakozik.

A n. múzeumban őrzött részlettel együtt tehát a teremő cselekvények befejezett sorozatát birjuk. A sorozat a legteljesebbek közé tartozik, melyek a középkorból reánk maradtak. Egy berlini táblán a teremőből csak öt napot látunk, mindjárt utána következik Ádám és Éva története; a budapesti jelenetek ott jelentékenyen egyszerűsítve fordulnak elé.

A salernoi elefántcsont domborművek a XII. században keletkeztek, régibb byzanti mintákhoz csatlakoznak és a középkori típusok fejlődésére Olaszthonban a legbecsesebb adatokat nyújtják. Sajnos, hogy a domborművek jó része nyom nélkül vészett el. A budapesti táblán kívül kimutattam eddig két berlini táblának odatartozását; remélhető, hogy a kutatások folyamatában a többi hiányzó táblácska is elő fog tűnni. Sajnálni való, hogy az olasz kormány nem veszi a salernoi emlékeket gondjaiba, a mi annál fontosabb volna, mert a salernoi egyház gondozóinál rossz kézben vannak.

Bécs, 1891 augusztus.

Strzygowski József.

RÓMER GÁSPÁR POZSONYI KANONOK SÍREMLÉKE.

(Egy képes táblával.)

A pozsonyi társaskáptalan templomának megújítása alkalmával, egyéb műbecsű síremlékekkel, a szentélyből hol eredetileg elhelyezve volt, a szabad levegőre került *Rómer Gáspár epitaphiuma*, mely jelenleg

* Cimeliotheca mutei nat.

a hajó déli oldalán, a bejárat mellett földre van fektetve. Ezen emlék méltó párja az Ujlaki Ferencz, egri püspök († 1555.) felének, mely manap a szentély éjszaki részében befalazva találtatik, a belső újítás előtt pedig fenn a főoltárnál állott, hol ma egy ajtó nyilik.

A domborműves epitaphium, almási vörös márványból való, szélessége 1 m., magassága 2 m. 7 cm. A mű nemcsak történelmi szempontból, hanem jelmezei és az öltözködés tekintetéből is igen érdekes. Sajnos, hogy törött, s a járás-keelés által lesikált. Magán a feliratos kerettel majdnem egészen körülvelt epitaphiumon féldomborműben látható Rómer G. kanonok és jogtudós alakja, egyházi öltözetben, szakáll és bajusz nélkül. Az alak 1 m. 50 cm. magas, 60 cm. széles és úgy látszik, a személyesítettnek arczképi hűséggel adja vissza vonásait. Földig érő papi egyenruhája fölött, mely redőzve van, a kanonoki kappadús ránczokkal szemlélhető. Feje, nyílt szemekkel egy négy bojtos sima párnán nyugszik, mellette jobbján a kelyhet, balján a zsolomás könyvet látjuk, két kezével pedig a ciboriumot tartja. A magas természetnek tagjai helyesen vannak vésve, nyugalomba helyezkedőleg viszályos élete után csendes öntudat borítja homlokát. A kereten körül gót betűkkel következő latin felirat olvasható: Anno dm. 1515. feria quarta pr[idi]e sc[ilicet] conversionis s. pauli obiit.. venerabilis magister romer canonicus. posonien. hic sepultus. orate pro eo.

A művész nevét, ki pozsonyi lehetett és valószínűleg a boldogult egyháznagyot életében ismerte, nem tudjuk, de ezen alkotása dicséri mesterét, szobrászi kivitele valóban jelesnek mondható, felfogása és elrendezése kifogástalan, s benne a XVI. század műízlésének honunkban egy előkelő példányát birjuk. Kivánatos volna, hogy több mással jobb helyre kerüljön és az enyészettől megmentessék. Ennek fejtegetése azonban tárgyunk körén kívül esvén, szerény óhajunkat is e helyen csak azért említők fel, hogy a közel álló külső újításnál az egyházon kívül levő emlékek figyelembe vétessenek.

Rómer Gáspárnak, ki a pozsonyi káptalan legtevékenyebb tagja volt, a XV. század végén és a XVI. elején, viselt dolgairól tanuskodnak a levéltárunkban fekvő okmányok; leginkább végrendelete [Capsa P. Fasc. 1. n. 1. (510). Copia testamenti Magistri Casparis Romer canonici posoniensis.], mely becses műtörténelmi forgácsokat tartalmaz. A régi pozsonyi Rómer-család ivadékáról, kinek nevelése és iskoláztatása idejét homály borítja, csak annyit tudunk, hogy kiváló ismeretekkel, jelesül jogtudományiakkal rendelkezett. Feltörekvő munka és kötelesség szerető férfiú létére célhoz ért. Már Hollós Mátyás dicső királyunk alatt a pozsonyi kanonokok sorában azon hét között találjuk, kik 1485-ben pártütő viseletük miatt a király parancsára Ragusai Kristóf, modrusi püspök (L. Farlati D., Illyrici sacri t. V. Velence 1769. 110. l.), a budai

várpalota-kápolna egyházfőnökének ítélete folytán javadalmukat veszítették. A pozsonyi társaskáptalan és prépostja, Sankfalvy Miklós, 1506—1508-ig írott pertöredék (kézirattárunkban 27—31. sz. a.), szerint Sankfalvy Antal prépost (1486—98) és választott nyitrai püspök által nemcsak javadalmát nyerte vissza, hanem helynökének is kineveztetett, midőn a fent nevezett főpap VI. Sándor pápához, Beatrix királyné ügyeiben mint követ Ulászló király alatt Rómába és Nápolyba küldetett. Meghagyása folytán tudatja a káptalannal, hogy praelatusa a Bécsben megrendelt kanonoki karszékekre (stallis), mivel a préposté is ezekkel együtt készül el, tizenhat font érmecset (denariorum) adózik a költségekre. Rómer, kire a káptalan bizalma jeléül a dékányi hivatalt ruházta, a püspök-prépost megbízásából, öcscsét Jánost, csanádi kanonokot az üresedésben levő pozsonyi kanonoki javadalomba beigtatta, s ezáltal nagy torzsalkodásnak lett okozója; a káptalan nehezítette ezen bevezetést, Jánost azonban helyén tűrte és így az izgatottság sokáig tartott, mivel a kanonokok nem tágitottak. Hő kívánsága levén az örökvárosba, Rómába utazni (visitare limina Beatorum petri et pauli apostolorum), úti pénzt gyűjtött (obulos hungaricales per florenos quatuor et medio citra et ultra), mely hagyatékában találtatván, ezen összegről úgy rendelkezett: hogy kimúlása esetén, három forint hozzáadásával, egy papjelöltnek, ki az egyházi rend szentségét fölveszi, átszolgáltassék, mi csakugyan bekövetkezett, mert Rómerunk az Urban elszenderült.

Ezerötszáztizenhétben, január hó harmadikán, meglehetősen jó egészségnek örvendvén (mente et corpore utcunque sanus) végrendelkezett. Utolsó akarátát Gayr Gáspár közjegyző fogalmazta. Végrendelete végrehajtóinak Nyethamer pozsonyi kanonokot, Sz.-Mártonról nevezett plébánost és kartársát Pruckhi Fülepet, Foyt Frigyes Pozsony város polgármesterét és Rutenstokh Pongrácz esküttet kérte fel. Végrendelete, mely hiteles egykorú másolatban szállott reánk, Rómer kanonok vallásos bőkezűségét, felebaráti szeretetét, fenkölt szellemét tárja föl előttünk, de hazai műtörténelmünkre nézve is érdekes.

Ötven magyar aranyforintot hagyományoz, hogy a káptalani egyház kincstárában már meglevő ezüst Úrmutató megaranyoztassék. (Item ad Monstrantiam magnam argenteam, In dicta ecclesia St.-Martini poson. existentem legari et dari comitto florenos quinquaginta in auro hungaricales). Köztudomásúlag ismeretes, hogy az említett díszmű (sikerült ábrája Rómernél, «Pozsony régészeti műemlékei», «Pozsony és környéke» Pozsony, 1865. 307. l. leírása és nagyobb könyomatú rajza Weiss K., Die gothische Monstranz der Domkirche zu Pressburg. Mittheil. der Central-Commission für Erf. u. Erh. der Baudenkm., Bécs, 1856. I., 206. l.), még ma is jókarban a pozsonyi káptalan egyházi szent edényei közt ritkítja párját. A végrendelet idézett szavai arról is

RÓMER GÁSPÁR SÍREMLÉKE 1515-BŐL POZSONYBAN.

kitanítanak minket, hogy az alsó talapzat belső részében levő évszám, 1517, a megaranyozás idejét jelzi, maga az Úrmutató korábbi időből származván.

Volt akkoron a templomnak egy szekrényoltára szent Katalin képével, mely évenként ünnepnapján a főoltáron köztiszteletre tétetett ki, ennek megújítására öt magyar aranyforintot szánt. Nagy gondot fordított az egyházi ruhakészlet szaporítására is. Nem kevesebb, mint száz forintot hagyományoz egy fehér becses ornatus beszerzésére, mely misemondó ruhából, palástból, két dalmaticából és egy oltár előtti antependiumból (*indumento altaris Magni*) állana. Továbbá, miután a Mindenszentekről címzett javadalom, melyet életében bírt, semmiféle egyházi ruhával sem rendelkezik, felajánlja saját drága casuláját, bársonyból, mely vékonyra vont aranyszálakkal ékesítve vala. Ezúttal megjegyzi, hogy a szent György és szent Béláról elnevezett altaria, melynek ő jelenleg birtokosa, három ornatussal rendelkezik, egygyel fehér szövetből, aranynyal átvonva, egy sárgával és egy feketével, talán viola színűvel; továbbá két kehelylyel, két ampolnával, két corporáléval. Ezeket, Rómer, ügylátszik, egy hímzett bursával a corporale részére növelte. Azonkívül egy énekes misét a hét fájdalmas szűz Anya tiszteletére alapít, a városi plébános részére száz forintot, a templom pénztárának pedig tizenkét forintot ajándékoz. A szent Lőrincz- és szent Mihály-féle egyházaknak, két épülfélben levő kolostornak és a két ápodának egyenként öt aranyforintot. A prépostnak három forinttal, kanonok társainak cseh üvegpalczkaival kedveskedik.

Jószívűsége kitűnik végrendeletének azon részeiből, melyekben rokonairól gondoskodik. Említést érdemel különösen egy olasz stilben készült bilikom, mely egy elmozdítható alakkal volt ékesítve. Nekik jutott. Soknemű ezüst tálczáit és ón-korsóit, öltözeteit (*unam brumaticam et aliam nigram*), könyveit, házi felszerelését szinte családjavítási célból nekik hagyta. Emberszeretetéhez és erényeihez mértén, az élő Isten kedvéért adósainak valamennyi tartozásukat, ezek kamataival elengedve, a kánoni szabványok értelmében, a hivatását helyesen felismerő főpap a szegényekről sem feledkezett meg. Temetkezési helyéről imígy rendelkezik: kívánom, hogy a szent Mártonról nevezett egyház szentélyében, kanonoki ülőhelyem tözsomszédságában, néhai Szempczy Márton kartársam mellett, a főoltár felé eltakaríttassam. Feliratos sírkövemnek előállításáról végrehajtó uraim fognak gondoskodni.

A fentebb közlött sírkő-felirat, melyet az előrebocsátottak szerint a végrehajtók fogalmaztak, azt mutatja: Mintha Rómer G. az 1515. évi boldogasszony havának szent Pál fordulása előtt való napján halálozott volna el, míg végrendelete szóval kiírva 1517. január 3-ikáról, szombatról, Vízkereszt előtt van keltezve: «In nomine domini anno eiusdem

millisimo Quingentesimo decimo septimo die tertia mensis Januarii, qui fuit dies sabbati proxima ante festum Epiphaniarum». Az ellentét feltűnő! Knauz N. kortana (Budapest 1876. 18. n. 433. l. 22. n. 449. l.) szerint 1515-ben szent Pál fordulásának ünnepe csakugyan szerdára esett, tehát az előtte való nap kedd volt. 1517-ben pedig Pál ünnepét szombaton ülték meg, pridie tehát péntekre esett. Felmerül tovább még azon nehézség, hogy a végrendelet kezdetén megnevezett január 3-ika akkorán nem szombat, hanem péntek vala. Ezeket összeegyeztetni bajos lesz. A végrendelet éve, az 1517, alig lehet hibás, mert másolatunk a végrendelet kihirdetését, mely ugyanazon év bőjtelő tizenhetedikén történt, következőleg adja elő: 1517. február tizenhetedikén a királyné kápolnájában (mely valószínűleg a mai kincstár helyisége) törvénykezvén a bíró, Nyethamer szent Mártonról címzett plébános és Pruckhi Fülöp szent Lőrinczről nevezett lelkészek, Százkisdi, Szilasy kanonokok, Khek altarista, Mynstrer kórházi káplány (Fojt P. betegsége miatt elmaradván) s Rutenstok, Egyed gyógyszerész, Tayllukas tanúk és a rokonok jelenlétében a jegyző által Rómer Gáspárnak végrendelete felolvastatott. Minekutána pedig senki részéről meg nem támadtatott, a bíró által megerősített. A bíró neve nincs kitéve, de a városi jegyzőkönyvekből egészen biztos, hogy 1517 és 1518-ban Leupold Gáspár volt Pozsony város bírája. Végre egyházilag is Pápóczi Imre kanonok és préposti helynök által helybenhagyatott, mindazon részekben, melyek az esztergomi zsinati szabványok szerint végrehajthatók. Utóbbi Széchy Dénes bibornok, primás és esztergomi érsek határozata az 1450-ben tartott zsinatban, de testamentis (C. 23. kiadásomban. Esztergom, 1865. 24. l.), mely azt parancsolja, hogy hat hónap alatt a kegyes alapítványok kifizetessenek és a javadalmas által netán elidegenített egyházi vagyon, különbeni büntetés terhe mellett a végrehajtók által megtéríttessék. Egyébként Rómerunkról szólnak: Lányi Károly, «Magyar catholicus clerus érdemeinek történet-igazolta emléke» Pozsony, 1848. I., 28, 181, 196. l. — Knauz N., «Magyar Sion» Esztergom, 1866. IV., 331. l., hol Rómer végrendelete le van nyomtatva. — U. a. «A pozsonyi káptalannak kéziratai» Esztergom, 1870. 37, 49, 55, 56. l. — Rimely K., «Capitulum ins. Ecclesiae Collegiatæ Posoniensis» Pozsony, 1880. 258, 260. lapokon.

Dankó József.

KET THYATIRA-BELI FÉMER.

(MAGYARORSZÁGI LELHELYEKRŐL.)

Ez évi április havában Budapesten időztem, hogy a berlini akademiától tervbe vett «Corpus nummorum græcorum» számára a n. múzeum antik érmeit tanulmányozzam. Sarmatia, Moesia inferior és superior, Thracia, Macedonia, Pæonia és Dacia kerülván mindenek előtt sorra, tehát oly terület, mely nagyobbára szomszédos a magyar királysággal, sőt részben hozzá tartozik, sok becses anyagot reméltem Budapesten található. Várakozásom nemcsak bevált, de reményen túl teljesült, mert a n. múzeum a fontos érmek egész sorát nyújtotta és köztük egész ismeretlenek is voltak. Más érdekes darabokat leltem a kir. tud. egyetem éremgyűjteményében és kivált sok becseset leltem Mandl Károly úr magángyűjteményében. Majd ha a nagy érem-mű meg fog jelenni, ki fog tűnni belőle, hogy a magyar gyűjtemények minő fontosak voltak reá nézve és föltehető, hogy magyarországi gyűjteményekben a felsorolt tartományok még sok érdekes példány által vannak képviselve.*

Különös meglepetésemre volt, hogy ez alkalommal Budapesten két teljesen ismeretlen medaillont láttam, Thyatira lydiai városét, egyik Severus Alexander császártól való (222—235) a n. múzeum tulajdonát képezi, a másik Maximinus (Thrax 235—238)-tól Vásárhelyi Géza gyűjteményét ékíti. A két érem már azon körülménynél fogva érdekes, mert keletkezése helyétől messze Magyarországon lelték és nagyban fokozza érdeküket az, hogy Thyatira városának egy különös helyi kultusát magyarázzák; a miért is szívesen engedtem e folyóirat szerkesztőjétől nyert fölszólításnak, hogy azokat itt ösmertessem.

Kezdem a két darab leírásán.

I.

Előlap: AY[TOK]PKMAV[P]** CEBHPOC AΛEΞΑΝΔΡOC
M. Severus Alexander császár babérmagányos mellképe, pánczéban és tábornoki köpenyben jobbra.

Hátlap: ΕΙΙΙ CTP AYP KENTAYPOYΔΙΟ a szelvényben
ΘΥΑΤΕΙΡΗ | ΝΩΝ. Fiatal isten sugárkoronás fővel, meztelen, vállán rövid köpenyvel, szemközt áll négyes fogaton, lecsüngő jobbájában növényág, baljában két élő amazon-balta (bipennis), a lovak közül kettő jobbra kettő balra száguld.

* Kérjük azon t. olvasóinkat, kik ily érmek birtokában vannak, hogy azok pecsétviaszos lenyomatait a nagyfontosságú berlini vállalat teljessége érdekében dr. Pick B. úrral Winterthurban közölni szíveskedjenek.

A szerkesztő.

** A zárjelekben [ ] foglalt betűk kopottak, de biztosan pótolhatók.

ANTIK MEDAILLONOK.

A két felső thyatirai, bronzból. — A két alsó aranymedaillon a bregetioi leletből.

Anyaga bronz, átmérője 45 mm.; lelhelye valószínűleg Szlavonia, a hol magángyűjteményből szerezte Zsolnay Vilmos úr és a n. múzeumnak ajándékozta. Ábráját lásd a fénynyomatu táblán legfelül.

II.

Előlap: AYT · K · Γ · IOY · O... MAZIMEINOC · CEB C.
Julius Maximinus császár babérkoszorús mellképe, páncélban és tábornoki köpönyegben jobbra.

Hátlap: ΕΠ · CTP · M · AYP · ΦΑΕΙΝΟΥ · Β, a szelvényben ΘΥΑΤΕΙΡΗ | [N]ΩΝ.

Fiatal sugárkoronás isten (ugyanaz, mint I. hátlapján) ággal és két élű baltával égő oltár mellett áll, melyen Maximinus császár és Maximus fia neki áldozatot hoznak; mindkettő katonai öltözetben, páncélos, csizmával, a császár fején babérkoszorú, baljában lándzsa.

Anyaga bronz, átmérője 45 mm.; lyukas. Találták Pestmegyében Tinnyén, Vásárhelyi Géza gyűjteményében, fénynyomatát lásd a mellékelt táblán a második sorban.

Mint a szelvényben mindkét érmen olvasható fölírat ΘΥΑΤΕΙΡΗΩΝ mutatja a két érmet Thyatira városában verték. Ez azon maczedoniai gyarmatok egyike, melyek jelentékeny számmal keletkeztek Nagy Sándor után Ázsiában, különösen a hyrcaniai síkságon, valamint Phrygiában és egyebütt.* Thyatira Magnesiától éjszakkeletre, a mai Ak-Hissar közelében volt. Eredeti neve állítólag Pelopia vagy Semiramis volt, utóbb kapta csak valamelyik Seleucida királytól Thyatira nevét; fölíratok és érmek sohasé nevezik másképp. Legrégibb pénzei a Kr. e. II. század elejéről való u. n. Cistophorok s ugyanebből a korból réz érmei is léteznek,** de csak a római császárság korában veretett a város sűrűbben pénzeket. Nagy számmal vannak érmeink ez időszakból, melyeknek előlapján a császár feje helyett a római senatus (ΙΕΡΑΚΥΤΑΗ ΤΟC) személyesítését vagy isteneket látunk; e szokással a római senatusnak Ázsia tartományában sűrűn találkozunk. A numismatikában e város érmelelése kitűnő helyet foglal, mert jelentékeny számmal veretett nagy bronzfémereket, melyeken néha híres művészeti compositiókkal találkozunk. Így p. o. Thyatirából való azon Severus Alexander féle medaillon, melynek hátlapján a híres farnesei bika csoportját látjuk (Amphion és Zethos a bika szarvához kötik Dirkét.*** Ez érdekes fémerek sorához csatlakozik most ez a két budapesti példány, melyek a thyatirai érmek előállításainak körét kiegészítik és a városi fő istenség tisztelete szempontjából bírnak különös fontossággal.

* V. ö. Schuchkardt Athen. Mitth. 1888. I. és k. II.

** Head Historia nummorum 354. I.

*** Eckhel Catalogus 195, 4; innen Mionnet IV. 172. 990; v. ö. Arch. Zeitung 1853. 82. I.

Az első darab Severus Alexander alatt készült, kinek kormányja idejében különben is sok a thyatirai fémer. A városi hivatalnok nevét is ösmerjük, melyet a hátlapi körirat említ. Ugyanazon körirat ἐπὶ στρο(ατηγού) Αὐρ(ηλίου) Κενταύρου Διο Οὐα τερ ηγών (Aurelius Centaurus, Dio fia, strategos alatt) ugyanazon császári fejfel és császári névvel több más fémereken is előfordul, de a hátlap előállítására más,¹ egyszer látjuk oly érmen, melynek előlapját a Senatus feje ékíti.² De az érem hátlapjának képe új. A négyes fogaton járó istent sugárkoronája Heliosnak (napistenségnek) jellemzi, míg a két élű balta helyi nemtőnek herosnak tünteti föl. A kettős balta ugyanis Thyatira jelképe; már sok autonom érmen állandóan találkoztunk vele, melyeken Apollo, Herakles vagy egyéb istenségek fejei mellett áll. Utóbb a császárság korában gyakran látunk egy fiatal istent rövid köpenyegben a bipennist hordván vállán; az isten áll, nyargal vagy templomban van. Ugyan azt az istent néha Asklepios, Artemis vagy valamely császár társaságában találjuk.³ Caracalla fémerein ez isten képét nyújtja az ülő városi istennő a feléje nyargaló császár elé.⁴ Tehát nyilván oly istenség, a ki a phrygiai vidék helyi kultusában a legfontosabb szerepet játsza. Véletlenül ismerjük e helyi nemtő nevét.⁵ Egy kiadatlan érmen ΙΕΡΑ CYNKΛΗΤΟC fölirattal, valószínűleg Trajanus császár idejéből, hátlapján lóháton mutatja be a herost ΤΥΡΙΜΝΟC nevével és néhány görög föliratból tudjuk, hogy ez a Tyrimnos isten Thyatira főistensége volt.⁶

A név rokon macedoniai nevekkel, a mi jól talál össze a város főnemlített macedon eredetével. Nem tudjuk vajjon istenített városalapító volt-e (valamely Nagy Sándor utáni korbéli hadvezér) vagy mythosi személy. Tyrimnossal függ tehát össze a két budapesti fémer alakja; de az nem maga Tyrimnos, hanem Helios, mint a sugárkorona s a négyes fogat mutatja, kinek Tyrimnos jelképét, a kettős baltát, adták kezébe. A két istenség ilyféle kapcsolatát már Marcus Aurelius és Commodus császár idejében is tapasztaljuk thyatirai érmeken, melyek sugárkoronás nyargaló és kettős baltájú istent ábrázolnak.⁷ Egy fölirat

¹ Mionnet IV, 172, 992 (991 ugyan oly darab rossz leírása) Helios sugárkoronával és gömbbel kocsin, melybe három oroszlán van befogva (bipennis nélkül). Mionnet Suppl. VII. 455, 637: Artemis; mind e daraboknál az előlap valószínűleg ugyanazon bélyeggel készült mint a szövegben említett példány.

² Imhoof-Blumer, monnaies grecques (1883) 390, 37: Hekate két fáklyával kocsin, melybe két oroszlán van befogva; tehát ez is napistenség.

³ Mionnetnél és egyebütt az alakot gyakran tévesen Amazonnak vagy Apollonnak nevezik.

⁴ Mionnet IV, 166, 954; Suppl. VII. 451, 619; épen úgy, de a nyargaló császár nélkül Mionnet IV, 154, 880.

⁵ Az athenei múzeumban (lenyomata Imhoofnál), más példány a Waddington gyűjteményben, hasonló példányt Trajanus fejével, de hátlapján név nélkül közzétett Waddington (Fastes des prov. Asiat. 169, 2.).

⁶ Corp. Inser. gr. 3497. (II. század) ἱερεὺς τοῦ προπάτορος θεοῦ Τυρίμνου cf. 3493. és 3483.

⁷ M. Aurelius: Mionnet Suppl. VII. 448, 606; Commodus: Mionnet IV. 160, 917 és hasonló IV, 162, 927.

segítségével ezt az istenséget is megnevezhetjük, egy *ἱερεὺς τοῦ προπάτορος θεοῦ Ἡλίου Πυθίου Ἀπόλλωνος Τυρμναίου* fordulván elő benne.¹ Van tehát egy Helios,² a kinek neve Pythios Apollon és a ki Tyrinnos helyi istennel való kapcsolatánál fogva a tyrinnæi melléknevet kapta. A fémerek tehát mintegy az ábrát adják a fölirathoz: a napisten Tyrinnos jelképét hordja karján.³ Ezzel az első medaillon előállítására meg van fejtve.

A másodiknak megfejtése rövidebb lehet. Ugyanaz az isten, a tyrelnai Helios áll a császárok előtt, ő neki áldoznak ők.⁴ A hivatalnok, kit a hátlapi körirat említ, már egy senatusi medaillonról ismeretes, de nem tudtuk, hogy mely időbe tartozik, mert Maximinustól eddig nem birtunk medaillont, a tinnyi medaillon tehát megállapítja a korát.

A stratégos neve *Μ(άρκος) Αῤρ(ήλιος) Φαεινός β'*; a β itt nem jelent iterum-ot *τὸ δεύτερον*, hanem annyit, hogy *Φαεινοῦ* tehát hasonnevű apa fia volt.

Így tehát a két új medaillon becses felvilágosításokat nyújt Thyatira érmelésének történetéhez és különösen helyi kultusának ismeretéhez és e fejtegetésünk egyuttal mutatta, minő fontos az ily antik emlékek megértésére az érmek s a föliratos emlékek egybevetése. Végül álljon itt egy megjegyzés, melyre a fémerek lelhelye vezet. Gyakran merült föl a kérdés, vajjon a régi időben e nagyobb teriméjű bronzérmeket pénznek vagy medaillának, fémernek tekintették-e? Általában az utóbbi fölfogás felé hajolnák.⁵ Ily bronz darab pénzértéke jelentéktelen volt; ezért bizonyosan nem vitték a távoli Pannoniába; egy apró ezüst denár többet ért; de ha már a régi korban is művészi vagy ritkasági értékük miatt becsülték, könnyen érthető, hogy megjárták a hosszú utat Kis-Ázsiából a Dunáig.⁶

Winterthur, május 31. 1891.

¹ Corp. inser. graec. 3500, valószínűleg a 3. századból.

² Helios kettős balta nélkül oroszlán fogaton Alexander alatt lásd föntebb 1. jegyz.

³ A jobb kézben lévő ág máskor nincs meg Heliosnál, de Apollo jelképe. Említendő még, hogy Elaganbalus alatt az érme *ΠΥΘΙΑ* is előfordul: a pythiai játékok.

⁴ Hasonlóképp megjelenik Tyrinnos vagy a tyrinnæi Helios Macrinus és fia Diadumenianus között (Mionnet IV, 167, 927; Suppl. VII. 452, 624.).

⁵ Eckhel is e nézeten van, Doctrina I. proleg. p. XII—XVIII.

⁶ Azelőtt is sűrűn találtak thyatirai fémereket Magyarországon; föltűnő, hogy a Wiczay gyűjteményben nem kevesebb mint kilencz példány volt (Sestini, Mus. Hederv. II. 323, 9.)

Dr. Pick B.

EGY BREGETIÓI ÉREMKINCS.

1885. évi Szent István napján ó-szőnyi parasztgazda antik arany és ezüst pénzeket hozott a n. muzeumba eladás végett, melyekről a tulajdonos azt mondta, hogy bögrébe rejtve találta őket ó-szőnyi szőlőjében, mely a bregetiói római tábor közvetlen közelében, attól éjszakra a Duna s az országút között terül el. Csekély mélységben a föld alatt akadtak a bögrére s a legtöbb érmen még rajta volt az a mész lerakódás, mely azt idők folyamában ellepte. A vételre ajánlott aranyérmeket mind megvettem, nevezetesen két arany medaillont és 5 db aureust, a 46 db denáriusból csak egészben 8 dbot, a többi duplum volt. A gazda állítása szerint ez lett volna a bögre egész tartalma. Csak jóval utóbb tudtam meg, hogy a kincsből néhány példány, többi közt egy arany medaillon már előbb elkallódott s néhány darabról van tudomásom, mely Bécsbe a híres Trau-féle gyűjteménybe jutott.

Pannoniában ritkán történik, hogy ily jelentékeny antik éremkincset csak ennyire is teljesen meglehessen menteni, mint a hogy ezuttal történt, azért érdemes a kincset részletesen bemutatni és a leírást a két remek medaillon fénynyomatával megtoldani.

A n. muzeumban e két medaillonon kívül a kincsből őrzünk 5 aureust és 8 denariust, ezek közt Numerianus császártól való 2 aureus; Diocletianustól 3 aureus és két denarius; Constantius Chlorustól két denarius, Maximianus Herculeustól a két arany medaillon és egy denarius; végül Gal. Val. Maximianust 3 db denarius képviseli

E sorrendben közöljük a leírásokat.

I. Numerianus.

1. Egyszerű arany. Előlapján: IMPC NVMERIANVS PFAVG Numerianus babérkoszorus mellképe pánczél- és paludamentumban jobbra.

Hátlapján: ABVNDANTIA AVG Abundantia balra áll és kiüríti bőségsszarvát.

Súlya 4'4 gramm.

Az érem a császár czíme C(æsar) után itélve 282-ben készült, a mikor Numerianus még Cæsar volt. A hátlati köriratban szereplő AVGG (Augusti) Carus és Carinus, előbbi Numerianus apja az utóbbi fivére.

Cohen ez érem leírását nem adja.

2. Egyszerű arany. Előlapjának körirata és előállításá annyira összevág az előbbi érem előlapjával, hogy azt kell hinnünk, hogy a két érmet ugyanegy bélyegből verték.

Hátlapján: VICTORIA AVGG. Balra járó Victoria jobbjában koszorut, baljában pálmaágot tart.

A hátlapi köriratot és előállítást leírja Cohen *Description des monnaies rom. imp.* V. kötet 333. lapján 8. szám alatt.

Súlya 4.4 gramm.

II. Diocletianus.

3. Egyszerű arany. Előlapján: DIOCLETI | ANVS PFAVG D. babérkoszorus feje jobbra.

Hátlapján: IOVI CONSERVAT AVGG Jupiter balra áll jobbjában villám, baljában jogar. A körirati AVGG=Augusti, Diocletianus és társ császára Maximianus.

A szelvényben PROM, a római érme első műhelyének jelzése. Cohen ismert műve V. kötetének 378. lapján 35. sz. a. írja le.

Súlya 5.61 gramm.

4. Egyszerű arany. Előlapján: IMPCCVAL DIOCLETIANVS AVG (Imperator Cæsar Gaius Valerius Diocletianus Augustus) a császár babérkoszorus mellképe paludamentumban jobbra.

Hátlapján: ORIENS AVG. Balra járó sugárkoronás Sol chlamyssal vállán, baljában ostort tart.

Cohen V. köt. 383. l. 68. sz.

Súlya 4.61 gramm.

5. A rendesnél nagyobb arany. Előlapján: IMPC DIOCLETIANVS PFAVG Diocletianus császári köpenyben babérkoszorus fejjel balra áll, kezében kormánypálcza, melynek végét sas díszíti.

Hátlapján: MARTI PROPVGNATORI Mars jobbra lép fején sisak, testén köpeny és páncél, lábán saru, baljában paizs, jobbjában lándzsa.

Cohen ezt az éremtypust nem ismerte.

Súlya 6 gramm; legnagyobb átmérője 2.1 cm.

6. Denarius; leírta Cohen V. köt. 385. l. 84. sz. alatt.

7. Denarius; leírta Cohen V. köt. 386. l. 90. sz. alatt.

III. Constantius Chlorus.

8. Denarius; leírta Cohen V. köt. 559. l. 39. sz. alatt.

9. Denarius; leírta Cohen V. köt. 561. l. 60. sz. alatt.

IV. Maximianus Hercules.

10. Aranymedaillon. Előlapján: IMPC MAVRVAL MAXIMIANVS PFAVG Maximianus oroszlánbőrrel borított feje jobbra.

Hátlapján: PERENNIS VIRTVS AVGG Maximianus Hercules idomában meztelenül szemközt áll és jobbra néz; kinyújtott jobbjában ívet tart, balját a folyóisten felé terjeszti, a ki a földön ül, bal karját korsóra támasztja jobbát pedig kinyújtja; balfelől fölfegyverezett Victoria koszorut emel a császár fejére. A szelvényben P R

(Prima Roma). A két császár, kiről szó van a köriratban, Diocletianus és társa Maximianus és a medaillon a 285—305 közötti időszakban készülhetett; az irodalomban eddig ismeretlen volt.

Súlya 27 gramm; átmérője 3.2 cm.; Cohen modulusai szerint 9. számú.

Képét adjuk az idezárt fénynyomatos tábla 3. sorában.

11. Arany medaillon. Előlapja annyira összevág az előbbi példány előlapjával, hogy valószínűleg azzal ugyanegy mintából készült.

Hátlapján: PERPE | TVA CONCORDIA AVGG Diocletianus és Maximianus császárok egymás mellett curulis székeken szemközt ülnek, rajtuk páncél és paludamentum, mindegyik jobbját emeli s baljában gömböt tart; az egyik császárt (Diocletianust) pálczát tartó Victoria, a másikat Maximianus Herculeust bunkót s oroszlánbőrt tartó Hercules koszoruzza.

A szelvényben P R Prima Roma. Ez a medaillon ugyanazon időközben készülhetett mint az előbbi; az irodalomban eddig ismeretlen volt.

Súlya 26.535 gramm; legnagyobb átmérője 3.2 cm.; Cohen szerint modulusa a 9. számmal egyez.

Képét adjuk az idezárt fénynyomatos tábla 4. sorában.

12. Denarius; leírta Cohen V. köt. 451. l. 97. sz.

V. Gal. Val. Maximianus.

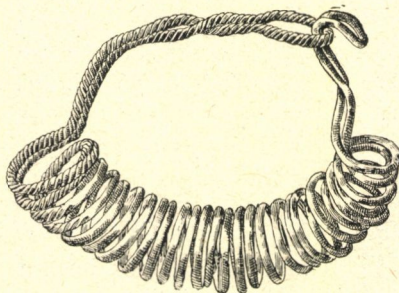
13. Denarius; leírta Cohen V. köt. 598. l. 30. sz. alatt.

14. Denarius; leírta Cohen V. köt. 598. l. 25. sz. alatt.

15. Denarius; leírta Cohen V. köt. 597. l. 21. sz. alatt.

Mind e denárok köriratai, hol az uralkodó fejedelmeket magasztalják, hol a katonaság dicséretét zengik. Valamennyi denáriuson egyaránt katonai erőd kapuja előtt folynak le az ábrázolt jelenetek, a mi Diocletianus és uralkodó társainak a birodalom határainak oltalmára szolgáló számos erődre emlékeztet.

Hampel.

ŐSKORI ARANY ÉKSZER A N. MUZEUMBAN.
(Vesd össze 321. lap 2. sz.)

LEVELEZÉS.

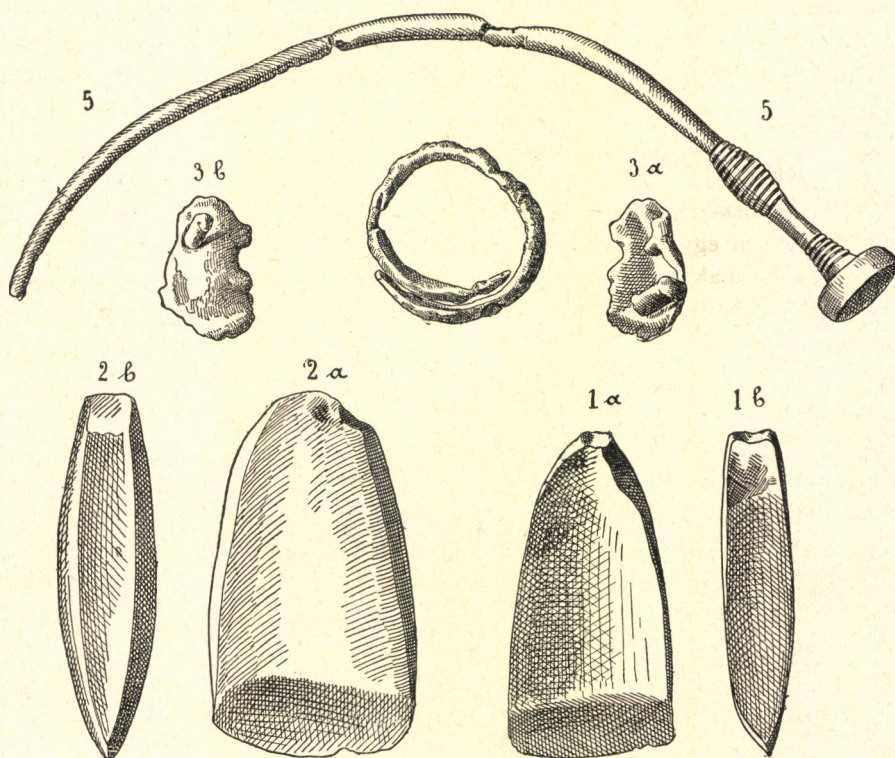
I. RÉCSEY VIKTOR. BRONZKORI LELETEKRŐL HONT- ÉS NÓGRÁDMEGYÉBEN. A múlt (1890. évi) nyár folyamában volt szerencsém *Chorinszky Igó* gróf úrtól megtudni, hogy az ő magyarországi birtokain Hont- és Nógrádmegyékben az utóbbi időben érdekes régiségek kerülnek napvilágra. Utána járván a leleteknek, a következő eredményekre jutottam. Legérdekesebb e lelethelyek közül a hontmegyei *Felső-Szemerédnek*, a gróf úr állandó lakóhelyének határába tartozó *Pusztá-Patak*. Ez az Ipoly folyó völgyének egyik lankás oldalán, Nógrádmegye szomszédságában terül el. Ezen telepen körülbelül nyolcz hüvelyknyi mélységben szántás közben szürke és nem tiszta vörösre égetett urnákra bukkantak, melyeken az ujjal és körömmel eszközölt, csinos alakú díszítéseket feltüntető benyomások voltak láthatók. Az urnákban hamu- és csontmaradványok mellett kovakő-töredékeket találtak. Ezek az urnák egy-két holdnyi területen kerültek elő, de soha sem voltak teljes épségben. A minek magyarázata az, hogy ez egész telepet újabb időkig erdő borította s az irtásnál urnatemetőnket felforgatták. Innen 5—6 lépésnyire találták a nemzeti múzeumba beküldött serpentín-vésőket (1. és 2. ábra), melyek igen finomra vannak csiszolva, élesítve és másik végükön fogantyú számára kihegyezve. Ezekkel együtt került napvilágra egy bronz gombostű (5. ábra), reczés, körkörös bemélyítéssel a nyaka körül;* egy kis bronz karika, melynek végei egymásra hajlítvák (4. ábra) és egy határozatlan bronztöredék, benne bronzakla (3. a, b). Ugyanezen a telepen találtak egy gyönyörű, tömör bronz karpereczet, melyet a gróf úr *Rohan-Guememenée Mária* hercegasszonynak ajándékozott oda. A hercegnő szóbeli leírása után ítélve, e karpereczet a «Bronzkor emlékei» ötvenedik tábláján, vagy a Szendrei minapában bemutatta csabrendeki lelet karpereceivel** megegyezőnek tartom. E telepre nézve végre még ki kell emelnem, hogy az urnák között szarvasok csontmaradványaira is bukkantak. Egy másik lelethely ugyanezen a tájon az Ipolyságtól 4—5 kilométerre eső *Baráti*. Itt egy hegyszakadékban záporosó után, a vízmosásban nagyon érdekes bronz tört találtak, melynek fogantyúja halat ábrázol. Ezt a nevezett gróf úr megvette a találótól és *Degenfeld E.* grófnőnek ajándékozta, a kinek birtokában jelenleg is van. Ugyancsak Hontmegyében, Barátitól két kilométernyire eső *Horváthi* község határában

* V. ö. Hampel József «A bronzkor emlékei Magyarhonban» LII. és LIII. táblájával és Szendrei János «Csabrendeki leletek» 7. a, 13. sz. ábra, «Arch. Ért.» f. évi 242. lapját.

** Dr. Szendrei J. idézett értekezésének 1., 2., 3., 4. és 5. tábláját.

szintén vízmosásban egy egészen más ötvényű bronz buzogányt leltek, melyet a gróf úr nekem ajándékozván, én a nemzeti múzeumnak szántam. Ugyanazon megyében a gróf birtokához tartozó *Százd* helységben egy kígya-kőből csiszolt, átlukasztott golyót találtak, melynek nyílása 2"-nyi átmérővel bír. Ez is a n. múzeumnak van szánva. Nógrádmegyében, a hontmegyei Felső-Szemeréd-től 68 kilométernyire eső *Endrefalva* nevű község határában (a szécsényi járásban), ugyancsak a gróf birtokán nagy urnákra bukkantak, melyek legtöbbször nem tartalmaznak egyebet hamunál. De azért itt is akadnak bronztárgyakra, mint

azt a sötétebb patinával bíró bronz tűt, melynek felső vége nem gomb, hanem laposra verve, egyszerűen karikába csavarodik és a Lipp V. által Keszthelyen talált (310) számmal jelzett legegyszerűbb bronz tűvel tökéletesen megegyező.* Ezenkívül ugyancsak *Endrefalván* került elő egy sötétebb patinájú, tökéletesen ép, éles hegygyel bíró, kerek gömbös végű tű.

Ugyanezen járásba tartozik az ismeretes *pilini* lelethely, a *dolányi* Major-hegy, a *szécsényi* Kerekdomb és a Szent-Györgymező, mely vidékről Pintér Sándor néhány évvel ezelőtt azt írta, hogy nem lelethelyekben, hanem «tud-vágók»-ban szűkölködik.** Ezen rendkívül érdekes vidékről már Nyáry Jenő

* Dr. Lipp V. «A keszthelyi sírmezők» 37. 1.

** «Arch. Ért.» 1886. évf. 41. 1.

báró buzgó gyűjtése által bebizonyította, hogy a neolith-kortól kezdve minden kor emlékeit magában rejtí. És ugyanez bizonyul be a hontmegyei Ipolyvölgyről. A mint a bemutatott néhány darabból látszik, a legkülömbözőbb korbeli emlékeket találni a Fáttra és Mátra utolsó kiágazásainak alföldre néző lankás oldalain. Kár, hogy megszűnt «*Hontmegye régiségtársulata*», melyről 1853-ban a Kubinyi Ferencz szerkesztette «*Magyarország és Erdély képekben*» (128. l.) írja: «Valódi *honi ritkaság* gyanánt említhető, miként Hontmegyében 1847-ben egy régiségeket és ritkaságokat gyűjtő társulat alakult....» És már akkor teszi hozzá a végén: «Vajjon miért nem folytatja e társulat szépen megkezdett működését?» Mi is azt kérdehetnők! Fennsított gróf úr tisztjeinek meghagyta, hogy a szántásnál s ültetésnél ezentúl jobban ügyeljenek és ha valamire akadnak, bírom becses ígéretét, hogy értesít róla. Kedvező alkalommal fentartottam magamnak az ásatást.

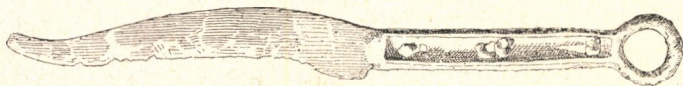
Récsey Viktor.

II. REIZNER JÁNOS SZEGEDVIDÉKI LELETEKRŐL. Csongrád-megyében a Tiszának messze kiterjedő széles árterein a természetes magaslatokból több helyen egyes gerinczek vagy földnyelvek egész a meder széleig, a Tisza partjaig benyulnak. Ilyen magaslat és gerincz a többi között a *sövényházi*, a honnan az 1880. év folyamán napfényre került gazdag leletek minden kétséget kizárólag igazolják, hogy e hely az ő- és a népvándorlási korszakokban is az egymást űző és toló néparadatoknak mindenkor kedvencz települő helye volt. De ilyen a *percsórai* magaslat is, mely a Tisza jobb partján Szegedtől északra a tiszai 85-ik átmetszéssel szemben fekszik.

Percsóra emlékezetes hely az 1879. évi árvíz katasztrófa alkalmából, mert itt szakított gátat az áradat, mely azután Szegedet is romba döntötte.

A közelebbi években a percsórai magaslaton őgróf Pallavicini Sándor, mint a mindszent-algyői hitbizományi uradalom tulajdonosa, egy majort építtetett, s ez alkalommal az ispánlak alapozása közben egy serpentin kőből való lyukas balta-töredéket találtak, a melynek élbe végződő nagyobb része már eredetileg is letörve volt. Találtak ezen kívül egy őrlőkő-töredéket is, s mindkét tárgy Burg Ete ispán úr szíves adományából a Szeged városi muzeum tulajdonába jutott.

Később az egyik sertésakol építése alkalmával több mint két méternyi mélységben *ülő helyzetben* eltemetett csontvázakra akadtak. A síroknak ez a mélysége azonban a szélhordta homokfeltöltés által támadt. Itt az egyik csontváz mellett egy bronzkésre akadtak, melynek alakját a mellékelt ábra tünteti fel.

A kés teljes hossza 24 cm.; maga a penge vagyis a kés éle, mely háromszoros hajlást mutat, 13 cm. hosszú. A keskeny fogantyú egy karikában végződik. A fogantyú vályúzott, s a mélyedésbe csont-, vagy inkább fabetét lehetett beillesztve, hogy fogása alkalmasb legyen s a markot mintegy jobban kitöltse.

A betét elkorhadt, de az átfűző és szorító ugyancsak bronzból készült, erős szeggek megmaradtak.

A két kőeszköz s a ritka és becses bronzkés, mely ülő helyzetben eltemetett csontváz körül fordult elő, fennem hirdeti: hogy Percsóra is a sövényházi és a szilléri telepekhez hasonló, egy újabb, eddig nem ismert őstelep, a honnan még nem egy érdekes dolog napfényre jövetelét lehet remélni.

Ez okból a közelebbi napokban Percsórán személyesen is megfordultam, s a helyszínen a következőket tapasztaltam: A majortól délre alig egy kilométernyi távolságra van a «Bibicshát» nevű emelkedettebb hely, hol nagymennyiségű régi törött cserép van szétszórva. A durva alakzatú (nem korongon készült) és egyenetlen égetésű cseréptöredékeken uj- és körömbenyomású diszitmények láthatók. Az ásatás e helyen a legnagyobb valószínűség szerint eredményesnek ígérkezik.

Ugyancsak a majortól észak-nyugati irányban mintegy két kilométer távolságra, a magaslatnak igazi ormozatán nagymennyiségű mész- és téglatörmelékre akadtam, a magaslat oldalán vagyis lejtőjén pedig az eke által kifordított embercsontok voltak szétszóródva. A tégladarabokat tüzetesen megvizsgálva, úgy találtam, hogy azok a kisebb és vékonyabb minőségű jól égetett s általában a XII—XIII. század jellemére valló típusok. A hagyomány szerint ott «valamikor kápolna» állott, de falait már régen széthordogatták, az alapokat pedig a szélhordta homok borította el.

Mindkét helynek tervszerű megásása a programmon van.

A tavasszal megindított* rábéli ásatásokat az Anka-szigeti szőlődombokon e hó 9- és 10-ikén folytattam, és pedig azon a tájékon, mely a már közölt helyszíni rajznak C pontjával van megjelölve. Kovács Ferencznek régebben szőlővel beültetett, de már egy-két évtized óta szántóföldként használt telkén vonattam több kémlelő-árkot. Minél inkább kelet felé irányult a nyomozás, annál kevésbé mutatkozott valami kilátás, mert 40—50 centiméterre már mindenütt «eleven» földre akadtunk, síroknak, forgatott földnek sehol semmi látszata sem volt.

A kémlelő alá vett területnek északi és nyugati részén azonban mélyebb ásatásokra volt szükség, mert itt a talaj már mindenütt a mélyebb részekben is forgatott volt, sőt néhol sírhelyek is mutatkoztak.

Mindössze azonban három sírhelyet találtunk, melyek rendszertelenül egymástól háromszög-alakban mintegy 6—7 méter távolra estek. Valamennyinél a csontvázak csak 40—45 cm. mélyen, rendesen kinyújtva hanyatt feküdtek. Az első csontváz fejjel észak-nyugatnak feküdt, s bal karja a mellen keresztbe átfektetve volt. A másik kettő fejjel északnak feküdt. Az első kettő a medencze-csontok után ítélve férfi, az utóbbi pedig női csontváz volt.

A csontvázaknak ezen feltűnő magas fekvése talán onnan lehet, hogy a talaj felszíne az esővíz és a művelés által a hosszú idő alatt lemosva és lehordva lett.

Az összes sírok bár eredeti, azaz bolygatatlan állapotban levők voltak, mégis egészen üresek voltak. Semmi, még csak törött cserép sem volt azokban.

* Arch. Ert. 1891. évf. 206. l.

Pusztán a legelső sír fenekén a csontváz alatt mintegy 15 cm. mélyen fordult elő egy 2 $\frac{1}{2}$ cm. széles és 5 cm. hosszú kovapenge.

A területnek a sírokhoz közel eső többi feltárt részeiben temérdek kagylót, halpikkelyt és hal-pofacsontot, valamint más állatcsontot találtunk. Ezenkívül nagyobb terjedelmű tűzpadok nyomai mutatkoztak. Itt a talajban két lyukas kőbalta-töredéket serpentinből s egy kőbalta-élt, egy serpentin kőgolyót, három csontfűröt, két agancsból készült átfűrt kalapácsot, három kisebb-nagyobb átlukasztott égetett agyagkúpot, három orsókövet, a multkori közleményem kapcsán 26. s 27. sz. rajzokon bemutatott halsütő tányérkákból két darabot (egy épet s egy csonkát), ezenkívül több óriási égetett agyag hálósúlyt s végül több rendbeli kisebb és közép nagyságú, legnagyobb részben sérült agyagedényt (füles bögrék) találtunk, melyek többnyire díszítés nélküliek és nem korongon készültek. De van köztük egy-kettő pontozatos, körömbenyomásos és vonal-díszítésű is. Mindezek a Szeged városi muzeum tulajdonába jutottak.

A szegedi alsó tanyákon, különösen pedig a *Csorva* kapitányságban az 1888. év folyamán a lakosok sok helyen ástak, túrkáltak. *Zákány* «vezér» kincseit óhajtották feltalálni, a miről akkoriban bizonyos monda kapott lábra. *Csorva* kapitányság szomszédságában egy pusztá ma is *Zákány* nevet visel; a városban is sokan fentartották az ősi *Zákány* családnevet, mely Szeged történetében történelmi emlékezetű. Mint Istvánffy (Histor. Lib. IX. 140. l.) és Szerémi (172. l.) följegyezték, a mohácsi vész után Jován cár, a midőn Szegeden rabolgatott, ép egy *Zákány* István nevű gazdag kereskedő (pecuniosi mercatoris) boltját akarta feltörni, a midőn őt egy Orbán nevű szegény puskás a Szilágyi László palotájából halálosan megsebesítve lelőtte. Ugyanezen *Zákány* István kincses ember egyúttal a város főbírói tisztét is viselte. A *Zákány* «vezér» kincseiről szóló mondát tehát *Zákány* Istvánra lehetne visszavezetni.

Hogy a sok kutató mi mindenféle akadhatott, azt bajos volna kifürkészni. Egyik gazda egy II. Ferdinand-féle 1636-iki dortmundi (Ducatus Civitatis Tremoniensis). aranyat szolgáltatott be. Egy másik gazda pedig bronzeszközökre bukkant, de a leletből csak két darabot lehetett megmenteni, egy lándsacsúcsot és egy kardot.

A bronz lándsacsúcs, mely Kállay Albert főispán birtokába jutott, mintegy 28—30 cm. hosszú. Ez szerkezete és alakjára nézve a «Bronzkor emlékei Magyarhonban» című mű XXVI. lapján 8. sz. alatt közölt példánnyal teljesen megegyez.

A bronzkard pedig, mely a Szeged városi muzeumban helyeztetett el, három darabba van eltördelve. Mikor a lelet napfényre került, a kard még teljesen ép és szép patinájú volt. A találó azt hitte, hogy aranyat lelt, s hogy könnyebben elrejttesse, azért darabokra tördelte, s egy darabot (a negyediket), mely a markolathoz közel eső rész, időközben el is veszített. Így ezen részlet hiányában a kard hosszúságát megállapítani nem is lehet.

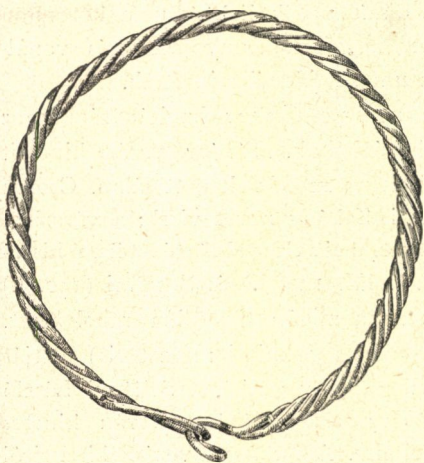
Különben a kard minden díszítés nélküli, s alakjára nézve a «Bronzkor emlékei Magyarhonban» című munka XX. lapján 3. és 7. számok alatt közölt formákkal egyez. A markolat ugyanis a 3. sz. alatti rajzhoz hasonlít azon csekély eltéréssel, hogy a fogantyú hajlata kissé szelidebb, de a lyukak száma és elhelye-

zése azonos. A penge pedig a 7. sz. alatti rajzzal egyezik azon csekély eltéréssel, hogy a közepén végig húzódó bordázat a csorvai példányon hiányzik.

A szeged-csorvai bronzlelet e nemben eddig a legelső, s azt bizonyítja: hogy az őslakóknak és az első települőknek nemcsak a Tisza közvetlen melléke, az árterek magaslatai voltak kedvencz telephelyei, ha nem a Tiszától távol, a kiterjedt homokpusztákon is letelepültek és Csorván is egy ép ily ős telephely létezését van alkalmunk konstatálni.

A mindszent-algyői hitbizományi uradalomnak *baksi* pusztája Mindszent helységgel átellenben a Tisza jobb partján, ettől mintegy öt kilométernyi távra esik. 1886-ban örgróf Pallavicini Sándor itt iskolát építtetett, mely alkalommal

az alapozásnál három csontvázra akadtak. Ezek közül kettő egymásnak lábba feküdt úgy, hogy az egyik fejjel északnak, a másik pedig délnek feküdt. E kettős csontvázról oldalt mintegy hat méternyi távra egy harmadik csontváz feküdt, mely ép úgy mint az előbbie, egy méternél mélyebben nem volt leásva. Ez utóbbi csontváznak az egyik ujján egy nyitott bronz-karikagyűrű volt, mely elveszett. A nyakon pedig az itt rajzban bemutatott szétnyitható, kapcsos bronztekercset vagy örvet találták. Ez a nyaktekercs kiegyenesített alakban, vagyis a kerülete 47 cm. hosszú, átmérője pedig 15 cm., s három bronz-

huzal összesodrásával van képezve és igen könnyen szétnyitható meg összekapcsolható. Mikor e lelet napfényre került, a sodorulatok mélyedéseiben mindenütt egy-egy igen finom és vékony bronzhuzal mélyen befeküdve húzódott végig, de ez a sodronyka a szétnyitás és összekapcsolás alkalmával mindenünne kihullott és összetöredezett, mert már igen elégtelt vala.*

A leletet Csikós János pusztaszeri ispán úr adományából a Szeged városi muzeum bírja.

Reizner János.

III. NEUDEK GYULA. AZ ORSOVA KÖZELÉBEN, OGRADINÁVAL SZEMBEN LÉVŐ TRAJANUS-EMLEKRŐL. Minden ország kötelessége közemlékeit lehetőleg az idő viszontagsága és az emberek rombolási ösztöne és pajkossága ellen megvédeni. A szerb kormány az érdekes Trajanus-emlékért nem tett semmit. Csak a múlt 1890. évben, miután néhány hírlapi cikkben arra serkentették, határozta el magát arra, hogy olasz köművesre bizza a sziklafölriratnak korom- és piszoktól való tisztogatását. Ugyanakkor a tábla előtt ferdén futó kőfallal elzárták a hajósok elől a helyet, hogy ne rakhassanak közvet-

* Ilyen tekercses sodronykarikákat IX—XI. századi sírokban szoktunk találni; a szeged-
óthalmi legkésőbbi sírokból is került elő egy.

A szerk.

A TRAJANUS-EMLÉK MOSTANI ÁLLAPOTÁBAN.

lenül a fölírat előtt tüzet. De ebben az egész munkában, melyet nem szakértő vezetett, nem volt köszönet. A hogy most jelentkezik az ősi, tiszteletreméltó sziklafölírat, a fölötte a sziklából kifaragott oromba vésett, nagy betűs, új «TABVLA TRAIANA» címével, bizonyos távolságról szatócsbolt címtáblája gyanánt tűnik föl. De ez talán még a kisebbik baj, súlyos hiba történt, a mikor a tábla egész fölületét tajtkövel annyira lesikálták és újjá alakították, hogy a 3. sorban több betű megváltozott, a 4. sor részben, az 5. és 6. sor pedig teljesen eltűnt és az eléje épített kőrakás eltakarta a táblát tartó genius alakját. A kőműves igen szépre akarta tenni művét, azáltal, hogy a fölírat eredetileg vörösre festett betűiben megújította a festéket s így végkép megfosztotta a fölíratot régi jellegétől. A fölírat végső három sorát ez újítás előtt is csak a csúcsos álbemetszett betűk mélységében itt-ott még fönmaradt festéknyomok segítségével lehetett elolvasni, a miért papírlenymat e végső sorokat sohasem tüntette föl eléggé, csak a helyszíni közvetlen és leggondosabb szemlélet alapján lehet az utolsó sorokat részben kibetűzni. A szikla, melyben a fölírat van, dolomitkö és mint olyan, az elmállásnak nagyon ki van téve, a szikla kiugró részének oltalma alatt a felső három sor megmaradt, az utolsókat azon a fagy s az eső részben olvashatlanokká tette. Ma az újítás után oly tábla van előttünk, mely jó részben egészen új és mely a régi emlékek minden barátját utálattal tölti el.

A fénykép alapján készült horganyedzés olyannak tünteti föl, a milyen az most.

Vásárhely volt az első, a ki a táblát tartó alakot észrevette, leírta és lerajzolta. A két Victoria, a delphineek, a sas, a rózsák és a tábla keretének egyéb díszei szintén hasonló újítást szenvedtek.

Bizonyos, hogy későbbi századok egész sora nem tette volna úgy tönkre a Trajanus tábláját, mint ez a jó szándékkal megindított, de a szakértői fölügyletet nélkülöző helyreállítás.

Orsova melletti Inczen, 1891. augusztusban.

Neudek Gyula,
mérnök.

IV. A MÁTYFALVI TEMPLOM ÉS CZÍMERKÉPE. Ugocsamegye *Mátyfalva* nevű falujában áll egy csúcsíves stylben, a xv. századból eredő templomrom, mely elrendezésre nézve megegyezik a kisebbszabású vidéki templomokkal, de a déli díszkapuja felett található címerpaizs s annak címerképei sok tekintetben lekötik az archæologus és genealogus figyelmét. A templom összes hossza 16.5 méter, miből a szentélyre 7.9 m., a hosszahajóra pedig 8.6 m. esik. Szentélye a nyolczszög három oldalával záródik, kőboltozata már a régebbi időkben tűzvésznek esett áldozatul s az utóbb famennyezettel pótoltatott, de ezt is a tűz 1882-ben megemészte, azóta a kis templom fedél nélküli rom, kitéve az idő romboló munkájának. A jobb sorsra érdemes épületre e sorok írója hívta fel a jelenlegi szatmáregyházmegyei püspök főt. Meszlényi Gyula úr figyelmét, a ki hajlandónak ígérkezett azt stylszerűen renováltatni, s ismerve a nemes püspök áldozatkészségét s az egyházi emlékek iránti meleg érdeklődését, biztosra vehetjük, hogy nem fog sokáig fedél nélkül maradni. A templom beosztása arányos; még inkább meglepi a szemlélőt az a csín, melylyel a tem-

plomka minden részében találkozunk. Nyugati homlokzatának két oldalán, a diadalív falának végeiben s a szentély szögeiben gyámfalakkal találkozunk, melyek ma is oly épek, mint évekkel azelőtt s ékes faragásukat évszázadokon át sértetlenül megőrizték. Minden támfal külső burkolata, úgyisintén a nyugati fő s a déli díszkapu, valamint a három ablak kerülete ügyes technikával dolgozott faragott kövekbe van foglalva, úgyisintén a diadalív párkányzata is, mely még teljesen ép. A templomka nyugati oldalán, a szentélyből egy csücsíves (ma befalazott) ajtó vezetvén abba, találjuk a sekrestyét, vagyis ennek három falát s ezek alatt a sírboltot, melybe valaha Mátyfalva urai temetkeztek. A templomka építési anyaga kő, itt-ott keverve téglával.

A hajó déli kapuja, ú. n. számárhátú csücsívvel van díszítve. E jelleg a csücsíves építészetnek hanyatló szakába helyezi az épületet, a mi nálunk a xv. századra esik. A kapu bélése, felül egymást fedvén metsző és váltakozó pálczatag- s horonyokból áll. A kapu fölött egy esőfogó kőbaldachin alatt, ugyanoly kőből faragott címérpaizsot találunk. A paizs alsó része félkörrel határolt, felső széle egyenes vonalú, mezejében pedig hatágú csillagot visel, mely alatt felfelé fordított holdszarv (félhold) látható.

A templom legkiválóbb részére helyezett eme címér, nem lehet másé, mint a templom építtetőjeé.

Mátyfalva község kisdud, alig másfél vagy kétszáz lakót számláló falu. Lakosai közül jelenleg csak 24-n vannak a róm. káth. hiten, valaha azonban számosabban lehettek, mert Mátyfalva — mely ma mint filiale Fancsikához van beosztva — valaha maga is önálló plébánia volt s az egyházi schematizmusok is mint «olim parochia»-ról emlékeznek meg róla.

Mikép kerülhetett e bár kicsiny, de kiállítására nézve oly csinos és gondal épített templom e kis községbe? E kérdés, melynek megfejtése egyrészt kideríti a templomépíttető tehetős mátyfalvi birtokost, másrészt némileg felvilágosítással szolgál a magyar heraldika egynemely emlékére. A címér a fölfelé fordított hold felett álló csillaggal a *Hunt-Pázmán* genusból leszármazó családok közös címérképe.*

Mátyfalva — *Maghfalva* — a xiv. század közepe óta volt Hunt-Pázmán birtok. Csépan I. János (1321—1323) nevű fiának utódja: IV. János, veszi fel először a «*de Maghfalva*» prädicatumot 1351—1399-ben. Ennek ága 1409-ben a magtalan I. Lászlóban kihal.

Csépan másik fia: Zowárd 1321—1358-ig fordul elő az okmányokban. Zowárdnak hét fia s egy leánya volt s a fiúk a legnagyobb következetlenséggel hol egyik, hol másik birtokuk után nevezik magukat, atyjukok azonban mindig megemlítik saját nevük mellett s a *Zowárdffy* családnév használata innen magyarázható. E hét fiú közül *Dávid* (1359—1399) a *maghfalvi Zowárdffy család megalapítója*, mely család a xvi. század elején maghfalvi Zowárdffy Istvánban kihal.

A Hunt-Pázmán ivadékok templomépíttetési buzgósága eléggé ismeretes.

* E genus történetét lásd Komáromy A. cikkében: «A Hunt-Pázmán nemz. ugocsa-egyei ágazata.» Turul 1889. VII. köt.

Ők építtettek 1334 után a Tisza-Ujlak területén levő Szent-Ilona szigetén a hasonló nevű szent tiszteletére egy templomot, 1361 körül pedig Fekete Ardón (ma Szöllős-Vég-Ardó) emelvén templomot, a javadalmaz ardói plébániát alapították. A mátyfalvi templom is ezen ivadékok műve. Bizonyítja ezt a déli kapu fölött álló címér és ama tény, hogy a xiv. és xv. században a Hunt-Pázmán ivadékok voltak Mátyfalva urai. Tekintve a templom déli kapujának jellegét, az 1420—1500. évek között épülhettek. Ezen időben pedig Dávidnak (1359—1399) utódai bírják Mátyfalvát s *prædicatumukat* is attól veszik fel, miből nyilvánvalóvá lesz, hogy a templomot a *Hunt-Pázmán* *genushoz tartozó Zowárdffyak emelték*. Nem lehetetlen, hogy építtetője éppen maga Zowárdffy István, kinek, családja nem lévén, 1505-ben magva szakad. E feltevés valószínűségét némi részben megerősíthetné azon körülmény is, hogy a templom szent István király nevére volt felszentelve, a mi Zowárdffy István *intentioja* szerint történhetett, a ki saját védszentjéről kívánta az általa emelt templomot fölszenteltetni. Ha ez a vélemény megáll, úgy a templom építtetési idejét is a xv. század utolsó tizedeire kell helyeznünk.

A mátyfalvi templom oldalán látható címér hasonmását találjuk az Országos levéltár 5076. sz. okiratjára ütött pecséten.* A pecsét Demeter veszprémi püspöke s 1391-ből való. A pecsét középtagjában, góth csarnokban, a sárkányölő Mihály arkangyal — az egyházmegye védszentje — látható, ez alatt pedig Demeter püspök térdelő alakja, jobbról s balról oldalozva egy csúcsíves paizs által, melyekben egy felfelé fordított hold felett álló csillag foglaltatik. A kor divatja szerint e címerek az illető főpap családi vagy nemzetségi címérpaizsait képezik, mely *symmetria* kedvéért van kettősen elhelyezve a pecsét szelvényében. Világos dolog, hogy ez esetben a Hunt-Pázmán *genus* címérével van dolgunk, hogy a Demeter püspök is e nemzetség tagjai közé való. Hogy ki legyen s a nemzetség mely ágazatához tartozott, azt nem sikerült meghatároznom, de szükségesnek tartom felemlíteni, hogy a xiv. században Veszprém-ben két Demeter nevű püspök létezett. I. Demeter — ki a veszprém egyházmegyei *schematizmusban* a 33. szám alatt van kimutatva — 1387-ben, II. Demeter pedig (35. szám) 1395-ben szerepel. Az első 1392-ig, a második pedig 1399-ig lehetett püspök.** Természetes, hogy a pecséten ábrázolt Demetrius az előbbeni volt.

Nagy-Szöllős.

Mihalik József.

* Br. Nyáry Albert. A Heraldika vezérfonala. 214. lap. XII. tábla. 92. ábra.

** A veszprémi püspöki titkári hivatal szíves közlése.

IRODALOM.

BUDAVÁRI RÉGISÉGEK. E czímen jelent meg Baróti Lajostól egy hét lapra terjedő értekezés, a budai polg. leányiskola ez idei Értesítőjében, melynek ugyan, mint az író szerényen megjegyzi, az a rendeltetése, hogy a tanodába járó leánykákban saját szülővárosuk története iránt kegyeletet és érdeklődést ébreszszen; azonban azt hiszszük, hogy cikke szélesebb körben is tarthat igényt figyelemre, mert nemcsak olyat mond, a mit másoktól tanult el, de maga is utána járt az emlékeknek és így autopsián alapuló áttekintést nyújt.

A Boldogasszony-templomon, ú. n. Mátyás-templomon kezdi szemléljét; méltán, mert ez volt a legutóbbi időig a vár legfontosabb emléke, most ez emlék helyét Schulek szép és genialis alkotása foglalja el. A templom építésénél lelt emlékek közül szerző a déli ajtó fölötti régi domborművet nem helyesen értelmezi. Nem Krisztus s a tizenkét apostolt ábrázolja e mű, de Máriát s az apostolokat. Nem a törökök csonkították meg annyira, de a jezsuiták, mikor a templomot birtokba vették és a régi befalazott ajtóból ablakot törtek és kímélet nélkül letörték a dombormű főalakját Máriát s az őt közvetlenül környező alakokat.

A domonkosiak temploma és klastroma után szóba kerül a Mária Magdolna vagyis helyőrségi templom, s a Szt.-Pál-templom.

Fölsorolja ezután a kapuk és utcák régi neveit és áttér a régi házak maradványaira, a mennyiben a mostani épületekben ilyenek még fölismerhetők. Legtöbb ily nyom maradt a régi kapualjakban, csúcsíves fülkék és kőüléses oldalmélyedések idomában, itt-ott régi ajtók keretei, régibb boltíves szobák s ablakok is vannak. Baróti csak 14 ilyen maradványra emlékeztet, melyet ő maga látott. Nyilván nem tudta, hogy jóval előtte Arányi Lajos is bejárta házról-házra a budai várat és azt annál kényelmesebben tehetette, mert évtizedeken át lakta a budai várat és így mint kortanú is szól arról, hogy alakult át a vár jellege újabb építkezések által e század harminczas évtizedei óta; sőt Arányi nem egyszer szóba állott öreg budai polgárokkal, a kiknek az emlékezete még vissza ment az előbbi századba és mind ez adatokat híven össze-

gyűjtötte, összeírta és letette a műemlékek országos bizottságánál.* Arányi följegyzéseiből közöljük ezúttal Baróti jegyzékének pótlásául a következő adatokat.

Dísz-tér 15. sz.: Dongaboltozatú kapualj. *U. o. 16. sz.:* ódon heveder. *Uri-utca 22. sz.:* Nyomott csúcsíves kapu «fézéssel» (Fase) és «töngéssel» (Schmiede); a kapualj udvari végén félkörű heveder. Az *uri-utca 23., 24., 28., 29., 72. számú* házaiban dongaboltozatos kapualj. A hajdani pilisi megyeház mellett dongaboltozat, mely fölött két szoba és három osztályú ablak. — Az *uri-utca 31., 32. sz.* házaiban dongaboltozat. *U. o. 33. sz.:* Nyomott ívű kapualja 30 lépés hosszú. *U. o. 36. sz.:* Dongaboltos, a kapualjban két csúcsíves és egy nyomott ívű falfülke. *U. o. 38. sz.:* A dongaboltú kapualjban három ikerfülke és egy befalazott ajtónyílás. 1830-ban kapuja és ablakai is csúcsidommal birtak. *U. o. 62. sz.:* A kapualjat megújították, de a régi fülkék nyomai még kivehetők; az udvari nyílás még a régi félkörű és íve «lefézelt» (abgefast). A kapu nyomott csúcsívű, kerek tagozatokkal, melyeket 1848-ban faragtak bele. *U. o. 39. sz.:* Csúcsíves boltozat és jobbra, balra egy-egy velencei csúcsíves ízlésű falfülke, az udvarfelé a kapualj félkörű ív «lefézelt». *U. o. 61. sz.:* A ház a múlt század első negyedében újjáépült, déli oldalán 6 öl magas fal áll, faragott kövekből, Szt.-Pál templomának maradványa; tagozott csúcsíves ablak és 3°-nyire a talajtól csúcsív-diszitmény. *U. o. 40. sz.:* Egyenes «törzű» (Sturz) «lefézelt» ajtó, az udvaron egy «lefézelt» szélű istállóablak, a kapu ívének két szára «lefézelt», de kerekzárású, a zárkövön dombormű: nyíllal átbökött bakancs és alatta (15)66 évszám. — *Uri-utca 54. sz.:* Dongaboltozat, fülke. *U. o. 45. sz.:* Félkörű fülke, a kapu nyomott XVII. századi tagozással *U. o. 48. és 47. sz.:* Dongaboltozat, fülkék, az újabb kapufélen 1698 évszám. *U. o. 68. sz.:* Dongaboltozatos kapualj, 8°-nyi hosszú.

Az *iskolatéren* az egyetemi nyomda hajdan három házat képezett, kapualja boltozatos, a bolton több kis csúcsíves paizsocska. *U. o. 162. sz.:* Két nyomott számárhátú ajtófél.

Bécsi kapu-utca 168., 174., 175. és 177. sz.: Dongaboltozatú kapualjak.

Fortuna-tér 135. sz.: Dongaboltos kapualj.

Fortuna-utca 135. sz.: Dongaboltos kapualj. *U. o. 134. sz.:* «Lefézelt» szélű két kapu, egyik befalazva, a másik modernizálva. *U. o. 152. sz.:* XVII. századi ház «bütü»-vel (Giebeldach), fedélsaternával és erkélylyel; földszintje a XV. században állott, gazdagon tagozott kőajtófél a kapualjban. *U. o. 131. sz.:* Dongaboltos kapualj, bütös házfödél. *U. o. 129., 130.,*

* «Ama 74 darab budavári ház, melyeknek keletkezését a mohácsi vész előttinek véli Arányi Lajos, irányadó 40 vázlati rajzzal. 1877.»

131., 157., 158. sz.: Dongaboltos kapualj. *U. o.* 156. sz.: Három körívű falfülke.

Országház-utca 63. sz.: XVII. századi ház, hengerded toronyerkély; kapualjában jobbra, balra csúcsíves stallumszerű ikerfülke; a ház sarkán szögletkő gyanánt odatámasztott gyámkő vörös márványból, szép akanthus-levéllal, talán Mátyás palotájából, emlékeztet a «princeps postes» fölíratú Mátyás-kori emlékre. *U. o.* 88. sz.: Dongaboltú kapualj, az udvaron régi befalazott folyosó maradványa «lefézelt» csúcsívekből és nyolczszögű pilléerekből alkotva, a kapualjban jobbra két befalazott csúcsíves ikerfülke. *U. o.* 90. sz.: Kapuja Istvánffy korából, díszes; dongaboltos kapualjában kerek befalazott fülke. *U. o.* 120. sz.: Dongaboltos kapualjában három befalazott falfülke. *U. o.* 119. sz.: Falfülkék. *U. o.* 118. sz.: Ezt a házat 1750 körül átídomították, de az udvarán, emeletén és földszintjén íves arkad látszik, a földszinten az íveket kettős, vaskos és tagozott vállkövek tartják, ezeket pedig négyszögű, fölül, alul tagozott pillérek gyámolítják. A szobák földszint s az emeleten a csúcsívet megközelítő dongaboltozattal épültek. *U. o.* 117. sz.: Azelőtt a polytechnicum hajléka; kapualja dongaboltozatos, félkörű nyílása «lefézelt»; ezen század huszas éveiben az épület első emeletén díszes faragású kő volt a falban, ily fölírattal: «lavacrum Mathie regis» (Arányi). *U. o.* 116. sz.: Dongaboltos kapualj, jobbra öt, balra két falfülke; «lefézelt» élű saját-szerű késő csúcsíves kőajtófél. *U. o.* 96. sz.: Dongaboltozatos kapualj; az udvar felé a boltozat nyílása «lefézelt»; az ablakokban valaha kőkeresztek voltak; a boltozaton apró paizsmezők. *U. o.* 97. sz.: Dongaboltos kapualj paizsmezőkkel, emelete egy lábnnyira kiszökik s e kiugrást csúcsíveket befoglaló gyámkövek tartják. *U. o.* 59. sz.: Dongaboltos kapualj befalazott fülkéekkel, a kapunyílás nyomott kerekív. *U. o.* 60. sz.: A hajdani pénzverdei épület, dongaboltos kapualjjal. *U. o.* 112. sz.: A kapualjban még 1873-ban öt szép velencei csúcsíves ízlésű falfülke volt, a tagozások rajtuk stuccóból voltak, ezeket eltakarították. *U. o.* 100. sz.: Dongaboltos kapualj, jobbra két csúcsíves falfülke. *U. o.* 110. sz.: A földszinten utcára szoba, díszes XV. századi, két-bordás keresztbolttal, a két járom, egy hasonnemű heveder és két csinos zárkő még ép állapotban.

Ferdinánd-tér 103. sz.: A dongaboltos kapualjban két fülke nyoma. *U. o.* 146. sz.: Dongaboltos kapualjban «lefézelt» élű fülke. — A városi gyógyszertár igen régi sarokház, hosszú dongaboltos kapualjjal; a traditió szerint már Zsigmond ideje óta van itt gyógyszertár. — Wagner-féle ház dongaboltos kapualjjal, kapuja késő csúcsíves, az ajtón a XVI. században felső világítást törtek, az ablakok a török korból valók.

Dísz-tér 198. sz.: 1848 előtt három ablakos volt; 1824-ben még бүтүс fedele és 2°-nyire kiálló vízőkádói voltak; pinczéjében török és héber fölíratú köveket falaztak be.

Arányi megjegyzése szerint Budán is a középkori házaknak rendes háromablakú homlokuk volt az utcára, úgy, mint más régi városainkban (Kassa, Eperjes stb.) s ez a szokás századokon át dívott. Ablakaik csúcsívesek voltak, a velencei maureszk modorban. Ily ablakok voltak szerinte a Permőfy-féle (országház-utca 112. sz.) házon a mult század végéig. A nőegyleti ház pedig (uri-utca 17. sz.) 1848 előtt dús tagozású csúcsíves kapuval bírt, ez volt az egyetlen gazdagon díszített góthikus kapu, mely a XIX. századig fönmaradt. Ez adatok és a kapualjakban oly sűrűn jelentkező velencei csúcsíves fülkék tehát még fogalmat adhatnak az uri- és országház-utca olaszos jellegéről. Ugyis nevezték az uri-utczát a XV. században «olasz-utczá»-nak; mert itt bankárok s egyéb olasz kereskedők laktak. A törökök 1543 óta elhanyagolták a házakat, 1723-ban nagy tűzvész dühöngött a várban s ez több kárt tett a város physiognomiájában, mint a közel másfél századig tartott török uralom, mert a házak azóta épültek újra abban az ízlésben, melyben ma is látjuk a túlnyomó részét, azt a 20—25 házat, mely 1820—30 óta épült, és a legutóbbi évtized néhány épületét kivéve, melyek azonban a budai vár czopfépítészeti jellegén keveset lendítettek.

H. J.

AZ INGÓ MŰEMLÉKEK című dolgozatból (szerzője dr. Forster Gyula) legutóbb megjelent a III. rész. Már az első két rész ismertetésénél figyelmeztettünk e munka becsére és kútfőszerű természetére.* Míg a lelkiismeretes szerző az előbbi részekben a kincsleletek s a műemlékek körül fölmerülő kérdésekkel a magyar és a római jog szempontjából foglalkozott, ez a harmadik vaskos füzet (111—328. ll.) a külföldi modern törvényhozásoknak van szentelve. Első Olaszország, hol legelőször iparkodott az államhatalom az ott oly jelentékeny számmal létező műkincseket törvényes ótalommal megvédeni úgy az idő s az emberek rombolása valamint a külföldre való kihurczolás ellen. Szóba jönnek e fejezetben, Milano és Velence, Toscana, Lucca, Emilia, Nápoly és Sicilia és a római állam törvényes intézkedései, melyek többnyire igen részletesek és terjedelmesek voltak, de csak kevésbé feleltek meg hivatásuknak. Az egységes olasz birodalom a korábbi uralmak rendelkezéseit föntartotta és újabb szentesítéssel közzétette; de mint szerző igen helyesen megjegyzi, a «védelem inkább csak papiron maradt». Cavalcaselle emlékiratának a műemlékek sikeresebb védelme érdekében volt foganatja. 1874-ben királyi decretum szervezte a műtárgyak föntartására ügyelő állami bizottságokat; 1875-ben fölállították az ásatások és muzeumok központi bizottságát; 1876-ban újabb kir. intézvény szervezte a műem-

* Lásd az I. rész ismertetését A. E. 1888. 439—441. ll. — A II. rész ismertetését A. E. 1891. 78. l.

léki bizottságot. Törvény azonban, bár 1872-ben erre javaslat készült és azt 1878-ban a senatus is elfogadta, mind a mai napig Olaszországban ez ügyekre nincs.

Részletesen foglalkozik szerző a francia viszonyokkal. Ott az állam már 1837-ben állította föl a történelmi emlékek bizottságát, ezt több ízben újjászervezték nevezetesen 1840- és 1852-ben, legutóbb 1879-ben; de csak 1878-ban adtak be a műemlékek országos védelmét célzó törvényjavaslatot, 1882-ben beadták a 2. javaslatot és végre 1887 márczius 30-ikán jött létre a törvény, melynek szövegét szerző jó fordításban közöl (234—239.). A törvény négy fejezetben szól a történelmi vagy megalithikus ingatlanok és emlékekről, az ingó tárgyakról, az ásatásokról és különleges intézkedéseket tartalmaz Algirra és a védnökségi tartományokra. A törvény végrehajtására 1889 januárus 3-ikán Lockroy miniszter terjedelmes szabályzatot adott ki és egyúttal újjászervezte a történelmi emlékek bizottságát, melynek főfeladata, hogy a történelmi és művészeti becsessel bíró emlékek és tárgyak lajstromát megállapítsa, kijelölje azokat, melyek restaurálandók, megvizsgálja a restaurálásuk iránt bemutatott terveket és javaslatba hozza a miniszternek az osztályozott műemlékek fentartására nyitott hitelek felosztását.

Az utolsó jegyzék, mely a Franciaországban létező föntartásra méltó emlékekről szól, 1889-ben kelt. A jegyzék 1194 helyen mintegy 358 megalithikus, 165 antik és 1878 közép, renaissance és újkori, összesen tehát vagy 2400 emléket foglal magában.

A bizottság levéltára 1874-ben mintegy 8000 rajzot tartalmazott.

A műemlékek fentartásának és helyreállításának javadalma az 1889. évi költségvetés szerint 1300000 frank volt.

Svédországban a régiségek ügyét régóta fönnálló királyi rendeletek szabályozták, II. Gusztáv Adolf óta (1611—1632.) királyi antiquarius ügyel e rendeletek végrehajtása fölött, a ki egyúttal a régiségek akademiájának vezérő titkára.

Rendszeres törvény, mely az egész tárgyat felöleli, 1867-ben nov. 29-ikén keletkezett.

E törvény felsorolja azokat a szilárd alappal bíró emlékeket, melyek az állam különös oltalma alatt állanak, ilyenek: sírdombok a pogány idöből, kőhalmok, sírok vagy más építmények; temetkezési helyek; egyes, vagy több bizonyos rendben föllállított kövek; sziklák vagy kövek, melyeken rumák vannak; föliratok, emberi, állati és egyéb képek, melyek hegyekre és sziklafalakba vannak vésve; várbástyák kőből vagy földből és ösídöből való várak, kastélyok és erősségeknek egyéb maradványai; elhagyatott templomok, kápolnák, kolostorok, imaházak és egyéb nyilvános épületek romjai; kőkeresztek és más emlékek, melyek a régebbi idökben vallási kegyeletből vagy pedig valamely eszmény emlékére

állíttattak föl és más emlékek oly régi időből, hogy magántulajdonul már nem tekinthetők.

Az ingó régiségekre nézve igen szigorú rendelkezéseket tartalmaz a törvény. A 8. §. szerint «a ki földben, vízben, régi épületekben vagy akárhol másutt régi érmeket, fegyvereket, szerszámokat, ékszereket, edényeket vagy őskori egyéb maradványokat, arany, ezüst, réz- vagy bronzból talál, tartozik az ily tárgyakat a királynak s a koronának megvételre följánlani, e célból a talált érmeket vagy egyéb őskori régiségeket töretlenül, csiszolatlanul és minden fényesítés és egyéb megsértés nélkül gondosan megőrizve, a találás helyének és a találás körülményeinek pontos leírásával, és annak bejelentésével, van-e a közelben szilárd alapú régészeti emlék és a fölvilágosításra szolgálható egyéb jegyzetekkel a korona legközelebbi hivatalnokának stb. haladéktalanul beküldeni.

A régészeti akadémia az ily leletet megvizsgálja és ha úgy találja, hogy az egész lelet vagy annak egy része az államgyűjtemények számára megveendő, akkor minden arany- és ezüstért, mit az állam megszerez, a teljes fémérték egy nyolczad pótlékkal, a réz- és bronztárgyaknál pedig a fémértéken felül annyi, mennyi a lelet tudományos becsének megfelel, fizetendő.

Kincsek elrejtését, beolvasztását vagy pusztítását, elajándékozását vagy eladását szigorúan bünteti a törvény.

A templomokban őrzött ingók is szigorú fölügyelet alatt állanak.

Poroszországban csak a híres Schinkelnek a kölni dóm egyes festett ablakainak eladása alkalmából való erélyes fölszólalása óta részesültek a régi emlékek állami ótalomban. Azóta számos rendelet szabályozza ez ügyeket, 1843 óta állami conservatort is neveztek ki, 1877-ben a conservatori hivatalt a cultusministeriumba osztották be s így hatályát növelték. Az állam maga ingatlan műemlékek föntartására 263,800 márkát költött 1880-ban, ezenkívül a tartományok és megyék az 1876—1884. évközökben évenként átlag 413,550 márkát fordítottak műemlékek föntartására.

Leghatályosabban az 1871. évi büntető-törvénykönyv 304. §-a óvja meg az emlékeket emberek rongálásától.

Belgiumban már 1835 óta létezik a műemlékek biztosításáról való gondoskodásra az emlékek kir. bizottsága; 1862-ben újra szervezték és igen körülményes szabályzatot adtak ki számára; a bizottságnak főfeladata a művészeti és rég. emlékek leltározása, működéséről havi közleményekben tartozik számot adni.

Törvény a műemlékek és ingó régiségek megvédésére még nincs ugyan, de az utóbbi évek óta készülöben van és az a hír, hogy a francia törvényt veszik alapul.

Angliában 1882 óta létezik egy törvény, mely 68 egyenként megnevezett emléket védelmez; egyéb emlékekre is kiterjeszthető e törvény, de arra bizonyos törvényes formaságok szükségesek.

A kincsek és talált régi tárgyak csekély kivételekkel a ma is érvényben álló törvényes szabály szerint a koronát illetik.

Ausztriában a kincsekre és régiségekre ugyanoly rendszabályok állottak fön, mint hazánkban. A műemlékekre való fölügyelet végett 1850 óta egy állami bizottságot állítottak föl, melyet 1873-ban újjászervezték. Ez újjászervezés alapját képező legfelső rendeleteket és utasításokat részletesen adja a szerző; végül említi, hogy az állami költségvetésben 1890-ben archæologiai célokra 55,680 frt volt fölvéve, mely összegből a rendes kiadásokra 22,780 frt, rendkívüliekre 33,000 frt volt szánva. A rendes tételek egyike volt a központi bizottság javadalma 11,630 frt, régi építészeti emlékek restaurálására 3500 frtot szántak, 7550 frtot pedig ásátások, archæologiai vállalatok segélyezése és egyéb kiadások vettek igénybe. — Hátra van, hogy a szorgalmas szerzőnek ki terjedelmes összeállítását oly gonddal s oly tanulságosan készítette, ezért köszönetet mondjunk.

—y.

A VASMEGYEI EGYLET ÉVKÖNYVE 1889—90-re szerkeszté Kárpáti Kelemen XVII—XVIII. évfolyam 1891. Szombathely 127 l. két képpel. A vas megyei egyesületben kezdet óta a premontrei rend néhány derék tanára tartotta a lelket. Megalapította Lipp Vilmos, utána következett Békeffy Remig, azután hat évig Burány Gergely tartotta a gyertyát és mikor más működési körbe hivatván, kénytelen az egyleti titkárságtól megvál, Kárpáti Kelemen vette át a nehéz tiszte: életben tartani az egyletet, gyarapítani a múzeumot és évkönyvet szerkeszteni. E földadatok teljesítéséhez nemes önmegtágadás, szívós kitartás és sok szakismeret kell. A jelen évkönyvet már az új titkár szerkesztette; két buzgó tanártársa járult hozzá közléseivel. A füzet zömét dr. Csuday Jenő történeti értekezése képezi a honfoglalás évről. Dr. Burány Gergely az ókori tükrökről, egy savariai keresztény (?) sírládáról és egy savariai közérdekű fölíratról értekezik és azonkívül két utolsó évi titkárságáról ad számot Kárpáti Kelemen egy Jupiter szobrocskáról ad hírt kép kíséretében; végül a román korszak ízléséről és a jaáki bazilikáról olvasunk két aláírás nélküli cikket, melyet ugyan a közkézen forgó kézi könyvekből ügyesebben lehetett volna megírni, azonban már magát a pusztá tény is, hogy akadt Szombathelyen író, a ki a hazai közép-kor műtörténetével törődik, örömmel fogadjuk.

Az egyesület tagjainak száma csak alig haladja túl a kétszázat; a tagok Vas megyében sem szeretnek fizetni, mit az aránylag tetemes tagdíjhátralék tanúsít. Az egyesületnek 409 frt 45 kr. bevétele volt, kiadásai 231 frt 69 kr-ra mentek, vagyona 1627 frt 10 krt. tesz ki; régiségekre, érmekre és ásátásokra egészben 44 frt 59 krt költöttek.

A titkári jelentésből értesülünk egy antik márvány oszlopfőről, melylyel a múzeum gyarapodott, továbbá arról, hogy a vármegyeház terén egyéb antik falmaradványokon kívül harmadfél méter mélységben római hypocaustumra (alfűtési szerkezet) akadnak és hogy az új emberbaráti kórház területén egy terjedelmes római gerencsér-kemenczét tártak föl, melynek képes fölvételét kapjuk a füzet mellékletén.

Midőn végül az új szerkesztő-titkárnak első kötetéhez általában szerencsét kívánunk, arra kérjük, ne engedje meg névtelen munkatársainak, hogy oly fölösleges polémiákra használhassák az archæológiának szentelt tért, mint a minővel szerző a 12 lapon a középkori kőművesjegyek alkalmából előadását tar-

kázta. Ha régészeti évkönyvben polemizálni akarunk, vitatkozzunk archaéologiai kérdésekről, de hagyjuk félre a modern kor dissonantiáit, hadd veszekedjenek azokról a hírlapok. yy.

VILLÁNYI SZANISZLÓ. NÉHÁNY LAP ESZTERGOM VÁROS ÉS MEGYE MÚLTJÁBÓL. E szerény címen becses adalékot kaptunk hazánk egyik legrégebb és legfontosabb városának történetéhez. Szerző a súlypontot a legközelebb elmúlt két századra fekteti s ennyiben modern történetíróink inkább fogják hasznát látni mint a régi műemlékek tanulmányozói, de az egykor oly gazdag érseki székváros régibb épületeinek sorsa is szóba kerül s annyiban magyar műtörténész is nem egy becses adatot nyer belőle. Különösen értékesé teszik előtünk a könyvet azon alaprajzok, átmetszetek és képek, melyek a múlt század ötvenes éveiből származnak, mikor a vár két régi temploma s a Vitéz-féle palota romjaiban még főnállottak. E fölvételeket szerző a bécsi hadügyi levéltárban kapta, 1751-ben készítette azokat Krey János mérnökkari főnök. Villányi művének első része ezen s a Mathes-féle képes rajzok magyarázatának van szentelve. A romok magyarázata természetesen vázlatos, mert szerzőnek főszándéka a vár s a város erődítéseiről adni képet. Azért a szerencsésen még fönmaradt Bakács-kápolna sincs kimerítően méltatva és nincs szó az újabban Simor alatt restaurált «Szt.-István kápolnáról»; a primás udvarán látható építészeti emlékek is épen csak szóba kerülnek. Szerző nem említi, hogy ott őrzik azt a római föliratot, mely hiteles tanúságot tesz arról, hogy az ottani erőd (Castra) Valens és Valentinianus idejében újra épült. Kenner, kinek ismeretes művéből szerző merít, e föliratot még nem ismeri, azért szerző is mellőzi, pedig Esztergom régi múltjából alig ismerünk nevezetesebb föliratos emléket. yy.

MIHALIK JÓZSEF. UGOCSA VÁRMEGYE LAKÓI A PRAEHI-STORIKUS KORBAN ÉS A TÖRTÉNELMI KOR ELEJÉN. Nagyszöllös 1891. E 22 oldalra terjedő füzetet a szorgalmas szerző leginkább azért tette közzé, hogy Ugocsa megye értelmes osztályát az ősemlékek fontosságára figyelmeztesse és a leletek megóvására intse. Egyúttal régiségek gyűjtése által a nagyszöllösi állami polgári iskolánál megyei muzeum alapját vesse meg. x. y.

A «MŰVÉSZI IPAR» folyó évi harmadik számában Szendrei János «Magyar diszítványok» címén érdekes gyűjteményt közöl xvii. és xviii. századi hazai virágos ornamentekből, melyeket magyar s erdélyi oklevelekről, oklevelek vízjegyeiből, ón- és majolika-palaczkokról, selyem s egyéb himzésekről, magyar paraszt bundákról és könyvkötési mustrákból állított össze. A bemutatott mustrák egyik főérdeme, hogy legtöbbje évszám és keletkezési helye szerint pontosan megállapítható és szerző, a ki azokat nagy szorgalommal egybehozta, a hazai ízlés történetének megírására becses adalékot nyújtott. Hátra van a gyűjtést kiterjeszteni az egykorú építési, szobrászati és ötvös diszítésekre, a minők hazánk felföldjén s a Királyhágón túl tetemes számmal maradtak. x. y.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT ZÓLYOM VÁRMEGYEI KIRÁNDULÁSA. Zólyom vármegye és Zólyom szab. kir. város közönségének meghívására a társulat három napra terjedő kirándulást és Zólyomban vándorgyűlést rendezett.

A kirándulók augusztus 11-én Budapestről a reggeli vonattal indultak el. Ott voltak Pulszky Ferencz elnök, gróf Zichy Jenő, Majláth Béla, Wosinszky Mór, Dedek Crescens Lajos, dr. Boncz Ödön, Nagy Géza választmányi tagok s a titkár, kikhez Zólyomban herczeg Odescalchy Arthur, Könyöki József, Rakovszky Ferencz és Spitzer Mór választmányi tagok s Lipcsey József pénztárnok csatlakoztak.

Az indóháznál a fogadtatás fényes és szívélyes volt. A város intelligentiája künn volt. A tűzoltóság sorfalat képezett. A vonat a Rákóczy-induló hangjai mellett robogott be. A megye részéről ott voltak báró Radvánszky Béla főispán, Csipkay Károly alispán, Zólyom sz. kir. város részéről pedig Szalay polgármester, a ki üdvözlő beszéddel fogadta a társulatot, melyre Pulszky Ferencz elnök válaszolt, mire kocsikra ülve a társaság, a föllobogózott városba vonúlt.

Még az nap délután kirándult a társulat a Szélnyére, hol az erdőségben az ú. n. üvegvárat tekintette meg s rendezett rajta ásatást, mely alkalommal annak kora és keletkezése felett érdekes vita keletkezett. Innen, hol a társaság a káptalan vendége volt, estére Szliácsra a fürdőbe rándult át.

Másnap reggel 9 órakor Thomka Gyula gazdag régiség-gyűjteményének megtekintése után a Pustavárra rándultunk ki, hol a társaság a város intelligentiájával megszaporodva, kik között Csipkay Károly alispán, br. Radvánszky György és nemeskéri Kiss Pál orsz. gy. képviselők is részt vettek, — csoportokra oszolva Leustách Lajos főszolgabíró és Thomka Gyula ügyvéd tagtársaink kalauzolása mellett körüljárták a csaknem egy óra járásnyi kiterjedésű romokat, majd 25 emberrel próbaásatásokat eszközöltek, míg dr. Boncz Ödön az épebb rom-részletekről fényképi fölvételeket eszközölt.

Augusztus 13-án a Nagy Lajos által építtetni kezdett várat s a templomot tekintettük meg, majd 11 órára visszatértünk a városba, hol a nagyvendéglő dísztermében kezdetét vette az ünnepélyes közgyűlés, melyen társulatunk kirándult tagjain kívül részt vett a megye és város egész intelligentiája.

Pulszky Ferencz elnök az ülést megnyitván, *báró Radvánszky Béla* főispán üdvözlö a társulatot s emelkedett hangú beszédében első sorban köszöne-

tet mond a társulatnak azért, hogy ide is eljöttek, s hogy a tudomány fáklyáját hozták magukkal, a mely lehetőségessé teszi, hogy sok oly dolgot ismerjenek meg megyékünk multjáról, a mi különben rejtve maradt volna előttük.

Ezután *Pulszky Ferencz* elnök tartotta meg élénk éljenzéssel fogadott megnyitó beszédét, melyben az ősrégészettan tudományának hazánkban való fejlődését vázolta, s mely következőleg hangzik:

Kevesen vannak hazánkban, kik az ősrégészet iránt érdeklődéssel viseltetnek, főleg azért, minthogy nálunk a hazafiság oly szoros kapcsolatban áll a nemzetiség eszméjével, hogy Magyarország történelmét a honfoglalással szokták megkezdeni. A mi Árpád előtt a Kárpátokon innen történt, azt még tudósaink nagy része sem igen szokta számba venni. Minthogy történelmünket a magyar-faj történelmével azonosítjuk, nem pedig az országéval. Ennek okát főleg abban találjuk, hogy a lakosság folytonossága a Duna közép medenczében többször megszakadt. Új meg új népek törtek be folyvást hazánkba, mint egy vendég-löbe, melyből ismét tovább vándoroltak, nem úgy, mint az nyugati Európában történt, hol az őslakók legnagyobb része megmaradva eredeti lakhelyeiben, összeolvadt az idegen hódítókkal s jövevény vendégekkel.

Spanyolországban például a kelták az ibérekkel, a rómaiakkal, végre a vízi-góthokkal forrtak össze s ezen keverékből alakult a mostani spanyol nemzet, épen úgy, mint Franciaországban a francia, a gallusok, rómaiak, frankok és normannok vegyületéből származott, az angol pedig a kelta, angolszász és normann vér keresztezéséből.

Nálunk ellenben teljesen megszakadt a lakosság folytonossága a népvándorlással és a nyugati római birodalom megszűntével oly annyira, hogy még a régi helynevek is teljes feledésbe mentek. A népvándorlás korából csak egy nagy alakot ismer a művelt magyar közönség, Attilát, azontúl csak a római emlékek érdeklik némileg, mert miután szent Istvántól kezdve 1848-ig latin volt a nevelés, a törvénykezés és közigazgatás nyelve, sőt a katolikus egyházé még most is az, s gymnasialis oktatásunk most is a latin nyelven és római irodalmon alapszik, a római emlékek nem szóltak hozzánk ismeretlen nemzetről és időről s mindig felköltötték az iskolázottak figyelmét. Miután azonban ily emlékek az országnak csak bizonyos részeiben, a Dunán túl és Erdélyben, a régi Pannóniákban és Dáciában fordulnak elő, kevesen voltak mindig, kik ezeket tanulmányozták, főleg feliratokat és érmeket, de a gyűjtők sem terjesztették ki érdeklődésüket a barbár emlékekre. Régiségül a római leleteken kívül főleg csak a magyar ékszerek, fegyverek érmek és síremlékek szerepeltek.

A Ciméliotheéből és Jankovich Miklós kézirati katalogusaiból, melyek a Nemzeti Múzeumban őriztetnek, látjuk, mily keveset foglalkoztak apáink az ősrégészettel, a kőkori, bronzkori és vaskori emlékekkel és népvándorlási sírleletekkel, ha azoknak anyaga nem volt arany vagy ezüst. Jankovich említ ugyan itt-ott opus scythicumot, de ő is, Jerney is, Kállay Ferencz és Horváth István egész iskolája mindenben — a mit nem lehetett rómainak nevezni — régi magyar emléket szeretett látni.

Kubinyi Ferencz, Érdy (Luczenbacher) János, Kiss Ferencz voltak az elsők, kik az ősrégészeti leletekkel komolyabban foglalkoztak. De Rómer Flóris

volt az első tudományos ősrégészünk, ki iskolát alapított, csak hogy számos tanítványa közül némelyek könnyen vették az új tudományt s megelégedtek a felületese dilettantizmussal. Maga az ősrégészeti tudomány még új, folyton fejlődik, új meg új hypothézisek állíttatnak fel s czáfoltatnak meg új meg új leletek nyomán, nehéz tehát lépést tartani a különböző nemzetek skandinávok, francziák, németek, angolok vizsgálódásaival, mióta ezen tudomány egész Európában divatossá vált. Mind ennek következtében Rómernek is sok állítása elavult, módosult és folyvást kifejlík.

Az 1876-ik évben Rómer kezdeményezésére Budapesten tartott VIII-ik nemzetközi ősrégészeti congressus adta meg nálunk a föllendülést az ősrégészeti kutatásoknak. Az «Archæologiai Értesítő» volt ezeknek fő organuma. Reméljük, hogy az archæologiai társulat vidéki vándorgyűlései meg fogják kedveltetni a szép haladásnak indult tudományt s hozzá fognak járulni ősrégészeti kincseink gyarapításához és ismertetéséhez.

A megye mélyen tisztelt főispánja s alispánja és a város polgármestere, kik a közművelődési mozgalmaktól soha el nem maradnak s a régi város közönsége hagyományos vendégszeretettel fogadta tudományos vendégeit, kiknek szíves érdeklődéseért ezennel szíves köszönetünket jelentjük. Éljenek!

Majd *Thomka Gyula* olvasta fel értekezését Zólyom vármegye őstelepeiről, melyet folyóiratunk jelen száma közöl, s melynek kapcsán számos érdekes régiséget mutat be.

Majláth Béla választmányi tag az értekezés befejeztével a választmány nevében köszönetet mond *Thomka Gyula* úrnak s másod sorban *Leustách Lajos* főszolgabírnak, a megye régiségeinek fölkutatásáért s a jelen vándorgyűlés megtartásáért, mely első sorban az ő buzgólkodásuk eredménye.

Végül titkár tartja meg zárbeszédét, melyben összegezi a kirándulás eredményeit s annak tudományunkra való fontosságát fejtí ki, midőn köszönetet mond a vármegye és a város közönségének, egyszersmind jelzi, hogy a szakemberek még sokszor föl fogják keresni a pusztavár nagy érdekű romjait s azért a búcsú a viszontlátásra szól.

Majd előterjeszti a megválasztandó tagok névsorát, melynek folytán ez alkalommal tagokúl megválasztattak: *Zólyom sz. kir. város*, *Beszterczebánya sz. kir. város*, *Csipkay Károly* alispán, *Bittera Kálmán* Beszterczebánya város polgármestere, nemeskéri *Kiss Pál*, országgyűlési képviselő, *dr. Csipkay István* közjegyző, *Verebélyi Imre* gyáros, *dr. Graber Károly* ügyvéd, *Stech Lajos* gyógyszerész, *Drottner Pál* ügyvéd, mindannyian Zólyomban, továbbá ebeczky *Tihanyi Dénes* Zólyom-Radványból, *Ferenczy Ödön* szolgabíró Beszterczebányán, *Matunák Mihály* káplán Nagy-Szalatna, *dr. Demjanovich Emil* orvos Budapest, *Zuckermanndl Izor* m. kir. postamester Rohrbach és *Windisch Antal* gyógyszerész Sopron.

Az ünnepélyes ülés lelkes hangulatban oszlott szét. Délután 2 órakor 100 terítékű bankett következett, hol számos pohárköszöntő mondatott s a mely víg czigányzene mellett a késő délutánba nyúlt be, míg nem a d. u. 5 órai gyorsvonattal az egész társaság a legkedvesebb emlékekkel tért vissza Budapestre.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT, folyó évi szeptember hó 29-én tartotta a m. tud. akadémia heti üléstermében a nyári szünidők után első ülését. Pulszky Ferencz elnöklete alatt jelen voltak : dr. Czobor Béla, dr. Frölich Róbert, dr. Boncz Ödön, dr. Pósta Béla, Darnay Kálmán, Dedek Crescens Lajos választmányi tagok, Lipcsey József pénztárnok, Milecz János, Kunvári Fülöp, Nyáry Sándor, dr. Szombathy Ignác, Stigliczy Jenő s más 15 hallgató. Az első értekezés *Darnay Kálmáné* volt «Sümegh vidékének őskori agyagiparáról és a galamboki bronzleletről», melyet helyette a titkár olvasott föl, bemutatva az érdekes bronzleletet s számos hamvadret és őskori cserépedényt a csabrendeki sírmezőről, valamint egy vörös agyag-fajt, mely Sümeg vidékén nagy mennyiségben fordul elő s mely tökéletesen azonos a terra sigillata edények anyagával, úgy hogy igen valószínű, miszerint az itt közelben lakó rómaiak ilyen edényeiket ezen anyagból gyártották.

Ezután *Pulszky Ferencz* elnök mutatta be az újabb régészeti leleteket a n. múzeum régiségtárának legújabb szerzeményeiből, köztük egy óriási vörös réz csákányt és több érdekes bronz tárgyat.

Majd titkár tett jelentést első sorban a zólyomi kirándulásról, melynek kapcsán a társulat Zólyom vármegye és Zólyom sz. kir. város közönségének a lelkes fogadtatásért köszönetet szavaz, nem különben Thomka Gyula és Leustách Lajos főszolgabíróknak az ottani főrendezőknek.

Jelenti továbbá, hogy a stomfai castrum teljes kiásatására *Gond Ignác* lelkész tagtársunknak, *Lanfranco* *Enea* 200 frtot ajánlott föl, minek folytán ott az ásatás már folyik is. A társulat e nemes lelkű ajándékért is köszönetet szavaz.

Jelenti továbbá, hogy *Hampel József* Bronzkorának II-ik kötete munkában van s a jövő évi tagilletmény fejében, valószínűleg már május havában szét fog küldetni.

A tagválasztás folyamán *dr. Thim József* járásorvos Titelben és *Brenner Ferencz* takarékpénztári tisztviselő Esztergomban választatnak meg.

Végül a pénztári kimutatás olvastatott föl, melyet e füzet borítékán közlünk.

Elnök köszönetet mondván *Darnay Kálmán* választmányi tagnak szíves fáradságáért és buzgalmaért, hogy leleteit személyesen hozta fel, — miután a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Czobor Bélát és Darnay Kálmánt kérte föl, az ülés véget ért.

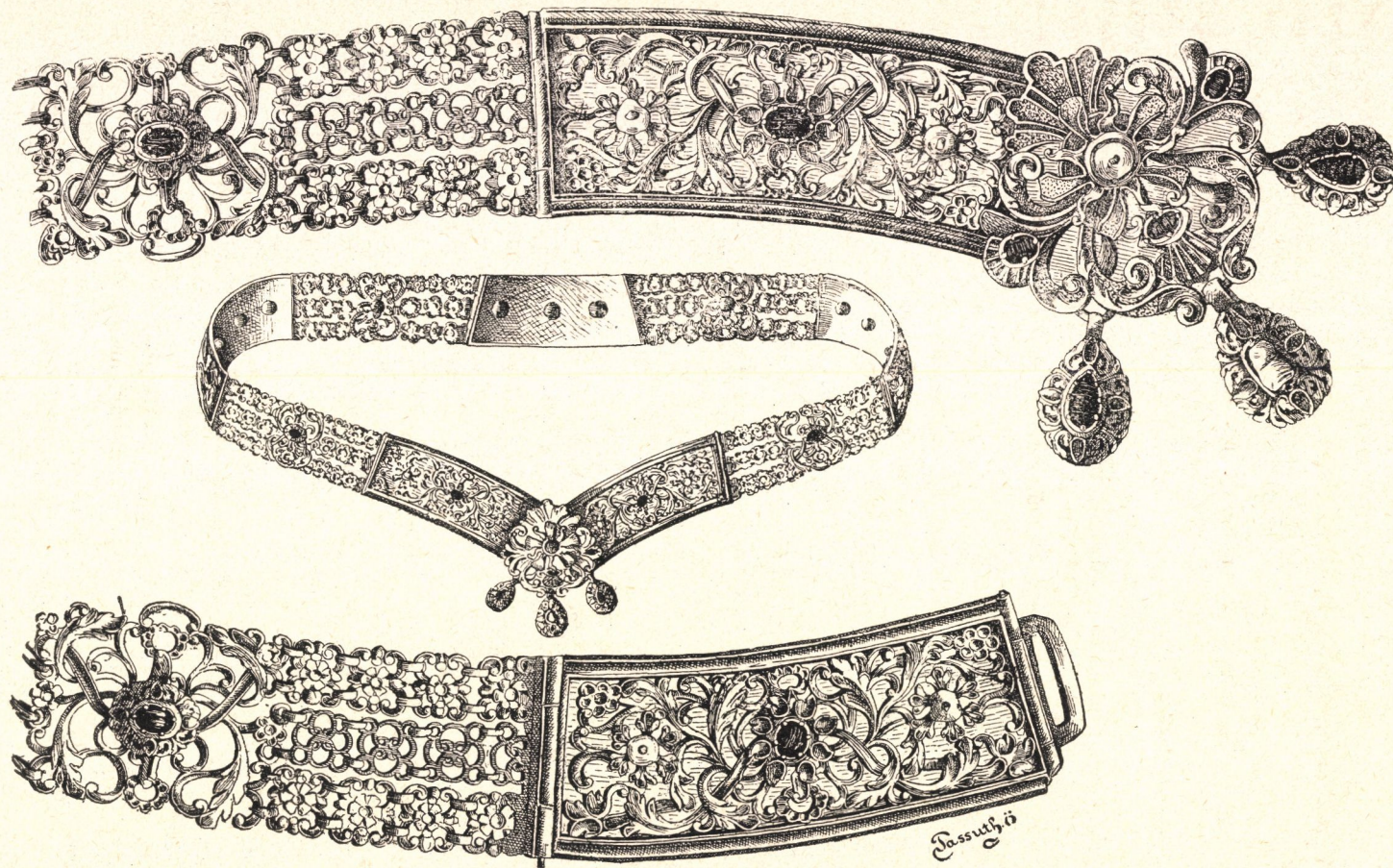
Dr. Szendrei János,

titkár.

A NEMZETI MÚZEUM RÉGISÉGTÁRÁNAK GYARAPODÁSA
1890-ben. III. közlemény.* *Antik csoport* : Somogy megyében Gyékényesen a kavicsbányában lelt római votiv-oltár végső töredékét a 258-ik esztendőből Kr. u., a zákány-kaposvári m. kir. államvasúti osztálymérnökség ajándékozta. Várhelyről való téglatöredéket, melyen a legio quarta Flavia Felix bélyege olvasható, csere útján szereztünk. Ó-Szőnyön lelt tabula hon. missionis töredékét Voetter Ottó úr ajándékozott. A Vác-

* A II. közleményt lásd 282—283. l.

NŐI EZÜST-ÖV A N. MUZEUMBAN ; ERDÉLYI MUNKA A XVII. SZÁZADBÓL.

czal szemben Balhavár néven ismert római erődítés helyéről dr. Fröhlich Róbert hozott a nemzeti múzeumnak ajándékba hat bélyeges római téglát Lupicini tribuni ismeretes bélyeggel. Bregetiói bélyeges legioi téglát és több egyéb érdekes apró régiséget ugyanonnan küldött ajándékba Marossy János úr. Állítólag Székesfehérvárról származó két antik bronztálat vásároltunk. Stomfáról Spitzer Mór földbirtokos úr költségén folytatott ásatás eredménye gyanánt három római bélyeges téglát, két darab római festett faltöredéket és egy darab vasnyílcsúcsot hozott dr. Szendrei János. Tökről (Pestm.) antik bélyeges téгла töredékét ajándékozta dr. Fröhlich Róbert.

Antik aranyfülbevaló párt és bőségszarv-forma ékszert, szinte aranyból, vétel útján szereztünk. Lapis lazuli kövekkel díszített aranylánczot, a mely állítólag Ujvidékről való, vétel útján szereztünk.* Gróf Zichy Jenő ajándékba adott egy értékes kis aranykincset: türkisz nyaklánczot, függőt, aranykincset, állítólag Moesia területéről. Egy pannoniai ismeretlen lelhelyű gránátos nyaklánczot vétel útján szereztünk.

Népvándorlaskori csoportunk számára aranyfülbevalót szereztünk.

Közép- és újkori emlékeink tárai tetemes és jelentékeny módon gyarapodtak. A legfontosabb szerzemények közé tartozik két antik téгла, melynek egyikébe a XII. vagy XIII. században királyi birtokadományozásról szóló hatsoros fölírat van bevésve. Röder Frigyesztől vetjük, a ki Bulkeszi földjén (Bács) szántotta ki; a téglák hossza egyaránt 46 cm., szélességük 29.5 cm., vastagságuk 6.5 cm. A rendkívül érdekes és ritka emléket e folyóirat olvasói már ismerik.** Hasonlóképp ismerik olvasóink azon orosházai XI. századi leleteket, melyek részben Pongrácz Jenő, Sperlág és Krisztom urak ajándékai gyanánt, részben pedig mint Majláth Béla ásatásának eredményei jutottak a múzeumba.*** Ugyancsak Békésmegyéből gr. Trautmannsdorf Ferdinánd bonumi pusztájáról kapunk ajándékba edénycserepeket, vaskulcsot és vassarlót, melyek állítólag frisatikus (XII—XIII. század) érmekkel együtt találtattak.

Két encolpiumot szereztünk. Egyik bronz s a középkorból való, körded lapon dombormű, mely a sárkányt ölő Szt. Mihályt ábrázolja (ábrája a 380. lapon); másik ezüstműből való szintén tojásdad idomú s belsőjében ereklyék foglaltatnak, külső felületét egyik oldalán bevéssett pietà ékíti, másik oldalán kereszt s bibliai mondás; az utóbbi a XVII. század első feléből származó hazai munkának látszik. Egyházi edényeink sora XVII. századi aranyozott kehelylyel gyarapodott, melyen ötvösjegyek láthatók; továbbá magyar templomból származó kelyhet ugyanazon korból szereztünk, melynek bélyege valószínűleg Bécsre utal. Brenner-

* Rajzát lásd 17. l.

** Arch. Ért. X. 1890, 127—132.

*** Majláth Béla: Az orosházi sírmező. Arch. Ért. X. 1890, 417—423.

bergi Brenner Ferencz úr brassói polgármester, mint özv. Wächter Frigyesné végrendeleti végrehajtója, beküldött három ezüstpoharat, melyet bold. Wächterné fia, dr. Wächter Frigyes emlékezetére szánt a nemzetnek, azért, mert fia a budapesti Szt.-Rókus-kórházban másodorvos volt. Egyik serleg 1587—1615 közti időben készült, a mikor alsó peremén látható P R jelzésű Paul Rosenauer Brassóban mint ötvös virágzott. A második czápas kupa 1636-ban készült és P M jelzésű, ismeretlen mestertől való; a harmadik pohár nyolcz-lapú és 1729-ben készült. 1681-ből való ezüstpoharat, czéhre vonatkozó fölirattal szereztünk. Magyar föliratú és ötvösjegye miatt szereztük meg a marosvásárhelyi csizmadiák 1796-ban megújított czéhpoharát ezüsből. A XVII. századból való egy orrszarvból faragott domborműves, jól föntartott lábas serleg.

Tisza-Luczról (Zemplénm.) szántáskor lelt igen szép zománczos aranykapcsot szereztünk; rajzát közzétettük e folyóirat ezidei folyamában.*

Királyföldi XVII. századi mellboglár, ugyanodavaló apró kapocspár, zománczos boglár és két gomb, egy XVI. századi ezüst övláncz s egy XVII. századi díszes női öv az ötvös mesterjeggyével, (rajza a 375. lapon) mindannyi kedvező vétel volt, miáltal gazdag kincstárunk ismét szépen gyarapodott. Ötvösművek öntésére szolgáló mintakö egy kedvencz renaissance-alakot: a halfarkú koronás női alakot tünteti föl.

Délszláv ékszer-gyűjteményünk Székesfehérvárról zománczos csatlemezzel és Bulgáriából két arany karperecczel gyarapodott.

Fegyvertárunk szerzeményei közül legérdekesebb egy régi tárogató, melyet Rakovszky Ferencz úr Nyitra-Novákról ajándékozott. Ó-Budáról Skonda Ottomán XVIII. századi pisztolyt ajándékozott, tarajos vassarkantyúkat Zsírról (Sopronm.) és Kis-Váczról, előbbi gr. Pejachevich Katinka, utóbbit öreg Hajdú János adta. Balassa-Gyarmatról kenyelvaspárt és dárdacsúcsot, u. o. a Szibéria nevű szőlőhegyről patkót és az óváros teréről fokost kaptunk ajándékba; XVII. századi vasbaltát Türk Emil úr ajándékozott.

Báró Mednyánszky Dénes úr a beczkói várból származó borostyánkő-kanalat ajándékozott, melyet Stibor vajdának tulajdonítanak; ugyancsak báró Mednyánszky ajándékozott két festett üvegtáblát, egyiken Zrinyi Katalin címere 1585-ből és fölirat s a másikon Illésházy címere 1641-ből látható.

Schönherr Antal úr Nagybányáról ajándékba küldte az 1848/49-ik évi 19-ik huszárezred első, őrnagyi osztálya 2. századának sárgaréz pecsétnyomóját. A m. kir. pénzügyminiszterium Szilágymegyében dívott sóóri öt drb pléhjelvényt küldött, egyik 1807-ből, egy másik 1841-ből való, a többi hármon nincs fölirat.

* Arch. Ért. II. lap.

Wagner Zsófia hagyatékából kapott a n. múzeum egy ezüst billi-
komot és tálcát, melyek az 1873-ik évi bécsi kiállítás erdési osztálya-
nak jutalmi tárgyai voltak.

Végül a gipszöntvény-gyűjtemény számára szereztük két renaiss-
sance-mellkép másolatát, melyet ott Mátyás és Beatrix arczképének vélnek.

Hampel.

A DÉLMAGYARORSZÁGI MUZEUM hivatalos megnyitása f. évi
augusztus 29-ikén ünnepélyes közgyűlésén történt meg. Az ülés elnöke
Dessewffy püspök és az ülésen jelenlévő Pulszky Ferencz beszédeikben
fölemlítették az intézet fontosságát hazánk déli vidékére nézve és kellő
elismeréssel adóztak Ormós Zsigmondnak, a ki az intézetet alapította,
hosszú éveken át vezette, gyarapította és külön hajlékot létesített számára.
Az épület magas földszintű diszes emeletes épület négy nagy ablakkal a
város központján. Az utcai homlok föliratai s egy Minerva szobor az
épület rendeltetését már kívülről jelzik. Az udvar felől födetlen lépcső
vezet föl a földszinten elhelyezett régiségtárhoz. Itt kemény fából
készült diszes fali s egy nagy középső tárlószekrényben üveg alatt
szép rendben fehér alapon látjuk a régiségeket, melyek lelhelyek sze-
rint rakva és jelző czédulákkal ellátva könnyen áttekinthetők. Az első
szekrényben az ismeretes új paulisi őskori telep leleteit látjuk, közel
hozzájuk az ó-bébai (Torontál m.) cserepeit, köztök két osztályú csészét,
minőt Péczelről bir a n. muzeum, Kubinról orsógombok, kőszerszámok
és edények, Macedoniáról (Torontál) kő- és csonteszközök fejezik be
a sorozatokat. A második szekrényben szembetűnnek némely jellemző
tőszegi csonteszközök és a török-kanizsai telepről való agancstárgyak.
A III. szekrény a borjasi őstelepről származó bronz tárgyakat és csere-
peket, Német-Bogsánról agyag-, kő- és csontrégiségeket, a merczi-
falvi sánczról őrlőköveket és a csákovai óriási rézcsákányt tartalmazza ;
egy kisebb rézcsákány Bencsekről való. Ugyanezen szekrényben még
egy ismeretlen lelhelyű réztör tűnik szemünkbe és a nagy zsámi bronz-
lelet, mely lándsacsúcs, késpenge, fűrész, véső, sarló s öntörögökből áll.
Vannak itt egyes bronzkori tárgyak különböző vidékekről, köztük egy
óriási lándsacsúcs töredéke és két hosszú kard töredéke. A népvándor-
lási kort a germáni nyaktekercs képviseli.

A negyedik szekrény görög földre vezet. Cesnola cyprosi leleteiből
Ormós Zsigmond ajándéka gyanánt edények, agyagfigurák és kő-
szobrocskák fejei diszelegnek itt.

Az ötödik szekrényben is túlnyomók az antik régiségek, van itt
két várhelyi Mithraslap, mázos mécses Viminaciumból, római vízvezeték
csövei és Mosniczáról egy talpcsöves edény átlukasztott hengere.

A VI. szekrényben vasrégiségeket látunk, köztük egy La Tène

idomu vaskardot Orsováról. A VII. szekrény festői elrendezésben 40-nél több XVI—XVIII. századi fegyvert tüntet föl; a VIII. szekrényben Nagybecsikerekről való délszláv ékszerleleteket és az ismeretes ernestházi lelet ékszereit látjuk, végül a IX. fali szekrényben több modern szobrocscsa közepette domborműves Mithras-táblát találunk.

A középső tárlóban vannak: gyűrű-gyűjtemény, a dettai IX—XII. századi temetőben lelt sok érdekes apró ékszer, két népvándorláskori aranyfűbevaló s talán a legszebb és legbecsesebb ékszer egy gazdagon zománczott antik fibula a vingai vasúti bevágásból.

Egy kisebb mellékszobában az ékszergyűjtemény jelentékeny része van közszemlére téve, az emeleti nagy teremben a könyvtár s a képtár fejezi be a már most is majdnem túl tömött muzeumi termek gazdag gyűjteményeit, melyekben oly nagy része volt azon férfunak, kinek sikerült arczképei díszítik a földszintet s az emeletet. H. J.

A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT kiadta hatodik évkönyvét az 1889/90-ik évekről, melyet Majland Oszkár titkár szerkesztett. A 144 lapra terjedő kötet tartalma változatos és érdekes. E helyütt leginkább azon közleményeket emeljük ki, melyek szakunkba tartoznak. Gróf Kuun Géza lendületes elnöki beszéde nyitja meg a sort; Király Pál, a buzgó Mithras-kutató, ismerteti a Sopron közelében 1866-ban Rákoson földerített Mithraeumot, melyről annak idején dr. Kenner is értekezett. Ugyancsak Király tollából kapunk egy polemikus természetű cikket Dacia nyugoti határáról s a határvédelemről, mely e folyóirat más helyén talál majd méltánylásra. Legfontosabb Téglás Gábor tájékoztatója a dévai muzeumról, mely múlt évi április óta újabb megfelelő helyen van és már is négy szobát tölt meg. Leggazdagabbak benne a római emlékek sorai és a muzeum méltó büszkeségét képezik a második szobában fölállított Mithras-emlékek, melyeket a társulat az egykori sarmisegethusai főváros területéről szerzett; úgyszintén érdekesek a Malagbel, Bebellahamon, Benefal és Manavat keleti nap- és illetőleg holdistenségek tiszteletére fölállított emlékek. Egy szoba teljesen a fölíratos bélyegeknak van szentelve, melyeket Dacia területén létezett katonai és polgári telepekről nagy gondnal gyűjtöttek össze a muzeum intézői. Az őskori, valamint a középkori emlékek gyűjteménye aránylag sokkal kevésbé jelentékeny, de remélhető, hogy idővel ezek is gyarapodni fognak. Van egy ethnographiai gyűjtemény kezdő magja is, melyre ez érdekes megye még sok anyagot fog szolgáltatni. Van éremgyűjtemény, leginkább a megye területén lelt érmékből és végül szakkönyvtár és levéltár egészíti ki a gyűjtemények sorát.

Az utóbbi évek óta a közoktatásügyi miniszterium évenként ásatásokra szánt bizonyos összeggel támogatja a társulatot, minek következtében úgy Várhelyen, mint más alkalmas pontokon szakszerű ásatások folytak, a mi annál örövendetesebb, mennél ritkábban akad az országban ily ásatásokra költség és kedvező alkalom.

A múlt évben a társulat a várhelyi amphitheatrumot tulajdonul meg-

szerezte és így a további szétrombolástól megóvjá; hasonlókép készül a dévai régi várat megszerezni a kincstártól, gondoskodván annak fönmaradásáról, a mi szintén igen örvendetes, mert ez érdekes középkori vár az idők viszontagsága daczára még fölismerhetően tünteti föl középkori állapotát és sok történeti mozzanat füződik falaihoz.

Látnivaló, hogy e derék egyesület nemcsak iparkodik kitüzött nemes céljai felé, de alig tízéves fönállása óta sok hasznot hajtott a tudománynak s a hazának.

Tagjainak száma ez idő szerint 21 tiszteleti, 77 alapító és 141 évdíjas, egészben tehát 239 tag. x. y.

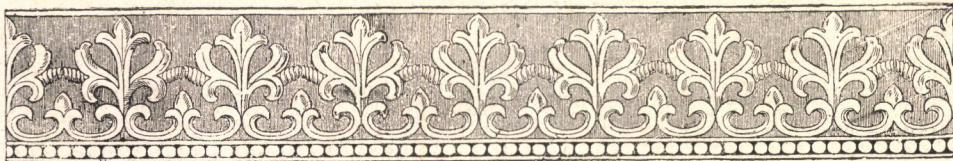
AZ ERDÉLYI HONISMERTETŐ EGYESÜLETNEK az 1890/91-iki társulati évben volt 28 tiszteleti és levelező tagja, alapító tagjainak száma 34-re emelkedett, fizető rendes tagja volt 632, egészben az előbbi évi 715-ről 694-re szállott alá a tagok száma. Tartalékalapjának bevételei voltak 4133 frt 57 kr.; cselekvő vagyona 13.354 frt 20 kr-ra emelkedett; az «alapítványi alap» tiszta állománya volt 4431 frt 88 kr.; a rendelkezési alap tisztán 4109 frt 07 kr-ra ment. Három külön tudományos alapját a társulat az elmúlt évben nem vette igénybe, mert az erdélyi németekre vonatkozó okmánytár első kötete csak a legközelebbi évben fog sajtó alá menni; új tudományos ásatásokra az egylet nem költött és az «erdélyi egyházi műemlékek» kiadványából csak ezután fogja megindítani a második sorozatot. A közzétett jegyzőkönyvi kivonatokból mint érdekes mozzanatot kiemeljük, hogy az érdekes rosenauai vár szakszerű fölvétele és közzététele már megindult és hogy Reissenberger Lajos a nagyszebeni ötvösök jelző bélyegeit a hiteles lenyomatokból összeállította és közzé fogja tenni. ab.

A SÁRKÁNYT ÖLŐ SZENT MIHÁLY.

Középkori dombormű bronzból a nemzeti múzeumban. Term. nagys.

KÜLÖNFÉLÉK.

Dr HAYNALD LAJOS † A nagyhírű kalocsai érsek, kinek ez évi juliusban bekövetkezett gyászos elhunytát az egész ország gyászolta, hazai műtörténetünk lapjain is megörökítette magát. Mint erdélyi püspök hazánk egyik legszebb románízlésű remekét, a gyulafejevári templomot állíttatta helyre; mint kalocsai érsek a bácsi és kalocsai régészeti ásatásokat pártfogolta nagylelkűen és Henszlmannak ez ásatásairól értekező latin és német művei is az érsek bőkezűségét hirdetik. Áldás emlékére.

Hpl.

OTTÓ TISCHLER † Hosszú betegeskedés után ért véget 1891 junius 18-ikán a tudomány nagy kárára ez európai híró szaktársunk munkás és eredménydús élete. A természeti tudományoktól jött át szakunkra és magával hozta archæologiai vizsgálataihoz a chemiai, technikai és mikroszkopikus eljárási módokat, melyekkel a præhistoriai szak egyes fontos problémáit megoldotta. Hazai őskori leleteinket kevés európai tudós ismerte úgy, mint ő, nemzeti múzeumunkat több ízben áttanulmányozta, régészeti társulatunkban tartott érdekes előadást és folyóiratunkat is becses járulékkel gazdagította.* Koporsójánál Lindemann tanár vett érzékeny búcsút tőle és e beszédhez csatolta Tischler irodalmi műveinek lajstromát.** Áldás poraira!

Hpl.

HAAN LAJOS † A békésmegyei régészeti és történeti egyesület fáradhatlan alelnöke ez évi augusztus havában örök létre szenderült. Sok érdeme volt az archæologia körül Békésmegyében és kutatásai a Dürer-család származása kérdésében messze megyéje határain túl is tisztelt nevet biztosítottak neki a tudományhan. Áldott legyen emléke. *Hpl.*

RÓMER EMLÉKEZETE. Dankó József, pozsonyi prépost és címzetes püspök, a pozsonyvárosi közgyűlésen Pozsony városa szülöttje, Römer Flóris emlékeze-

* Zománczos ékszerek a vaskorból a n. múzeumban. Arch. Ért. 1890, 222—227.

** Rede gehalten am Sarge Otto Tischler's. Königsberg, Koch. 1891.

tének fönmaradására azt az indítványt tette, hogy azt az utcát, hol Rómer Flóris született, a lakatos-utcát, ezentúl Rómer-utcának nevezzék és hogy a városi múzeumban fölíratos márványtáblát állíttassanak, mely emlékét megőrkítse. Dankó lelkes beszéddel indokolta meg kegyeletes javaslatát, mire a város azt egyhangúlag elfogadván, határozatával bizonyára épügy önmagát, mint híres fiát tisztelte meg. (Nyugotmagy. Híradó 1891 szept. 8. sz.)

«VANCSA ISTVÁN ESZTERGOMI PRIMÁS KÉPE A CHARTRESI TEMPLOMBAN», ily czímen jelent meg az Arch. Ért. 1889. évf. 273. lapján Mély francia szakíró tekintélye alapján egy üvegfestmény másolata a chartresi templomban lévő eredeti után. Most Mangold Lajos úr a «Századok» f. évi 600. lapján figyelmeztet arra, hogy a «Société de l'histoire de Paris» 1889. évi 4. füzetében megjelent egy kis czáfoló cikk («Une note de la bibliographie»), mely szerint amaz üvegekép fölötti fölíratban megnevezett «Stephanus cardinalis» nem Vancsa esztergomi érsek képe, de Stephanus Chardonnel párisi kanonokot tünteti föl. Ki tudja, talán akad majd ezen új föltevésnek is czáfolója. *a—a.*

LAKBERENDEZÉSEK TÁRLATA. A műbarátok köre az iparművészeti muzeummal és az országos iparművészeti társulattal arra szövetkezett, hogy 1892-ben a budapesti iparpalotai középcsarnokban lakberendezési tárlatot rendezzenek. A kiállításnak ugyan első sorban gyakorlati célja van, de a dolog természete szerint mindazokban a részletekben, melyek az elmúlt korok stílusait fogják föltüntetni a legszigorúbb történeti hűség a jelszó. Azért is, ha a program megvalósítása sikerül, a mit a jó ügy érdekében melegen óhajtunk, a hazai műtörténet is sok hasznot remélhet. A kiállítási bizottság élén gróf Keglevich István áll, ki legutóbb élénken írt röpirattal (Műiparunk és a lakberendezések tárlata 1892. Budapest 1891. A «Magyar Salon» kiadóhivatala) egyengeti a nehéz vállalat útjait. *mp.*

ÚJ RÉGÉSZETI EGYESÜLET. Szlavoniában folyó évi július havában Szlavoniára terjedő régészeti egyesület alakult. Célja e gazdag vidék emlékeit az eszéki múzeumba gyűjteni, a régi Mursa és Sirmium helyein ásásokat rendezni és a szakirodalomnak a mindenkori leletekről hírt adni. Tervben van e célból egyelőre évkönyv kiadása két nyelven, horvátul és németül.

x.

«EGY BUDAPESTI KIVÁLÓ MŰGYŰJTŐ» érem- és fémer gyűjteményét árverezte f. évi május havában Adolph Hess frankfurti éremkereskedő,* egy hónappal utóbb pedig, Londonból érkezett hír szerint, ott kerültek nyilvános eladásra ugyanazon gyűjtő antik szobrocskái, melyek túlnyomólag a Pulszky-féle gyűjteményből származtak. Mindkét gyűjtemény nemzetközi érdekű volt és magas műbecscsel bírt s azért érthető, hogy tulajdonosuk inkább a világpiacot kínálta meg velök, mint a kir. országos iparművészeti múzeumot, pedig ott lényeges hiányokat pótoltak volna. *xx.*

* Catalog etc. der Kunst und Portrait-Medaillen einer distinguirten ungarischen Kunstsammlers etc. Frankfurt a./M. 1891. Adolph Hess.

A NEMZETKÖZI KÖNYVÉSZETI CONGRESSZUS, mely múlt évben Antwerpenben tartotta első közgyűlését, közzétette díszes jelentését.* E közgyűlésen hazai tudományunkat hivatott szakértő, Csontos János mint egyik alelnök, képviselte. Az ő indítványa következtében történt, hogy a congressus határozatai közé fölvétetett egy fölszólítás a világ összes könyvtáraihoz, a Mátyás király könyvtárából fönmaradt könyvek dolgában.

Együttal figyelembresztőül könyvtárának művészi értékű bőrkötései iránt közli a *compte-rendu* (75 lapja mellett) a n. múzeum Curtius codex kötésének jól sikerült színes másolatát, közli egész terjedelmében Csontos indokolt javaslatát, adja Naldus epistolájának színezett utánzatát (219. l.) és Weinwurm horganyedzésű másolatát egy Mátyás codex-féle lapszéli diszítésről (233. l.). Helyes volt így Mátyás király könyvtára iránt az egész világ szaktudósainál érdeklődést keltetni, mert remélhető, hogy így a Corvina lappangó kötetei is színre kerülnek.

ab.

A RÉGISÉGTÁR VENDÉGEI. A n. muzeum régiségosztályát legutóbb sűrűn keresték föl külföldi szakértők. A gyűjteményeket nézték *Yriarte*, az ismert műtörténész és *Cernuschi*, a párisi amateur, *André*, egy nagy régészeti gyűjtemény tulajdonosa és neje. *Dr. Cichorius* lipcsei tudós, ki a Trajanus oszlopáról készül tudományos munkát közzétenni, a római kori emlékeket tanulmányozta; *dr. Grempler*, a boroszlói muzeum elnöke és *de Baye* báró Párisból hosszabb időt szenteltek a népvándorláskori emlékeknek; *dr. Strzygowszky* Bécsből és *dr. Krumbacher* Münchenből, ezeket s a byzanti korbeli maradványokat tanulmányozták; *dr. Kempff* Svédországból az ú. n. merovingkori kisebb ékszereken előforduló runaféle jeleket kutatta; *Schlieben* őrnagy a kengyelvasról készülő tudós művéhez gyűjtött adatokat; *dr. Pick* Zürichből a berlini akadémia részéről tervbe vett nagy antik érmészeti műhöz tanulmányozta a n. muzeum gazdag anyagát; *dr. H. Seger*, a sziléziai muzeum őre tanulmányozta az osztály fölállítását; *M. John Evans*, a prähistoriával foglalkozó híres angol szaktudós a muzeum őskori gyűjteményét szemlélte, *George F. Kunz*, híres amerikai szakember a n. muzeum kincstárát kereste föl; Oroszországból itt jártak *Abamelek Lazarew* herceg és *Messojedoff* orosz államtanácsos, kik a fegyvertárt s a középkori régiségeket tanulmányozták leginkább; *dr. Wolfgang Helbig*, a híres archæologus érdeklődéssel nézte végig őskori és antik emlékeink gazdag tárát ez utóbbit *Dr. Tocilescu* a bukaresti egyetemen az archæologia tanára is tanulmányozta és ugyan csak a római gyűjteményt tanulmányozta *Bonnel Lewis* angol régiségbuvár.

ab.

A NÉMET CSÁSZÁRI ARCHAEOLOGIAI INTÉZET főttkára A. Conze, közzétette e világhírű szakintézet évi jelentését, melyből örömmel tapasztaljuk, hogy tudományunk ezen legfontosabb szerve minő nagymérvű tevékenységet fejtett ki az utóbbi év alatt a classikai archæologia legkülönfélébb ágaiban. Ez évben kiadták az «Antik emlékek»

* *Compte rendu de la première session de la conférence du livre etc. publié par Max Rooses Anvers 1891.*

ötödik füzetét és az «Évkönyv» ötödik kötetét; megjelent a Monumenti inediti című nagy kiadványnak egy 31 táblás pótkötete. Az antik koporsók domborműveit ábrázoló nagy műből megjelent egy vaskos kötet és egy újabb kötetre együtt van a képes anyag; az antik terracotta-művek közzétételét is előkészítették, úgy szintén biztosították az etruszk urnák lerajzolásának folytatását; az etruszk tükröket ékítő rajzokból a 10. füzet jelent meg. Az intézet a porosz tábori kar néhány jeles tagja által folytatta Attika területének térképezését; gyámolította az attikai síremlékek közzétételét és gondoskodott végül arról, hogy a németországi gymnasiumi tanárok alkalmat nyerjenek archaeologiai előadási cyklusok hallgatására. Az intézet római osztálya kiadta közleményeinek ötödik kötetét; hetenkénti üléseiben tárgyalta az előkerült fontosabb arch. kérdéseket; a római intézet vezetői hetenként többször előadásokat tartottak a római muzeumokban és az osztály gondoskodott róla, hogy Pompejban is tartassanak előadások. Az intézet athenei fiókja is tartott üléseket, rendezett előadásokat és tudományos kirándulásokat és kiadta az ő közleményeinek XV. kötetét. Az intézet főtítkára által részt vett a trójai, a rhamnusi és magnesiái ásatásokban; megindult a boeotiai kabyrok szentélyének és az athenei akropolisban lelt festett edények közzététele. Az intézet gondosan fejlesztette római és athenei intézeteinél fennálló szakkönyvtárait, melyek oly nagy hasznot hajtanak az ott tartózkodó szakembereknek és a római szakkönyvtárban most készül a szakszerű tárgylajstrom. A személyi mozzanatokból kiemeljük, hogy az intézet 1890. évi áprilisi ülésén hazánkból új levelező tagjául megválasztotta Dr. Fröhlich Róbertet.

x. y.

XIV. SZÁZADI BRONZCSAT A SZEGEDI MÚZEUMBAN.

Meg nem fejtett fölirattal. Természeti nagyságban.

CSATAKÉP GRÓF THURZÓ GYÖRGY ARMÁLISÁRÓL 1607-BŐL.

MAGYAR VISELETKÉPEK CZIMERES LEVELEINKBEN.

Történelmi emlékeink buvárai mindig élénk érdeklődéssel kutatják a régi nemzeti viseletünkre vonatkozó adatokat, és méltán, mert hiszen az a kép, melyet az oklevelek nagy tömege vagy a fennálló és megmaradott építészeti és régészeti emlékek, akár harczokról, akár a családi életről beszélve mintegy élénk varázsolnak, — csak úgy nyer színt és életet, ha benne egyszersmind megelevenedni látjuk magát a különböző korok társadalmát és emberét is.

A mi tudományunk is nyomról-nyomra azt keresi, arról szerez tanulságokat, hogy a mult embere miképen élt, hogyan gondolkozott. És e tekintetben mivelődéstörténelmi, erkölcsi, ipari és művészeti szempontból egyaránt bizonyára a legérdekesebb kérdések egyike, hogy miként öltözködött.

Vagy az egész nemzet jellemére vonatkozólag nem vet-e világot például az antik korban a görög polgár egyszerű viselete s a római legionárius fegyverzete? Vagy nem-e jellemzi eléggé a magyar nemzeti viseletet századokon keresztül e két szó: harczias és fényűző?

Az ily értelemben való tanulság gyűjtésének azonban van egy igen nagy akadály, s ez a divat, melynek viszont a fő jellemvonása volt és marad, hogy változandó. Az egyik divat pedig lenézi sőt megveti a másikat, tehát a legtöbb esetben az előzőnek még emlékét is igyekszik eltörölni.

Hozzá járul ehhez a ruházatok anyagainak rendkívüli romlandósága s innen van, hogy még külföldi gyűjteményekben is oly ritkák az épségben fennmaradt pár száz éves ruhák, — hát még nálunk, — a hol az ország csaknem minden vára is, kevés kivétellel, romokban hever.

Az eredetiben fenmaradt emlék tehát elenyészőleg kevés, sokkal több maradt már fenn egykorú, vagy közel egykorú ábrázolatokban, rajzokban s festményekben. Mindamellett még ez is oly csekély, hogy a legváltettebb s legbuzgóbb gyűjtés és igyekezet szükséges, hogy a magyar viseletten főbb tételei és törvényei párhuzamban a történelmi fejlődéssel meghatározhatók legyenek.

A mi az eddigi anyagot illeti, az rendszerbe foglalva nincsen s jóformán az összegyűjtés kezdetén van.

Archæologiai közleményeink a Monumenták és folyóiratunk néhány czikke *Rómertől*, b. *Nyáry Alberttől*, *Boncz Ödöntől*, *Nagy Gézától*, *Csoma József és Csergheő Gézától*, a bécsi Central Commissio közleményeinek néhány rajza, ugyancsak *Boncz Ödöntől* a Haller család nemzetség-könyvének costümtani méltatása s legutóbb a «Magyar Történelmi Életrajzok» hét évi folyamának történelmi képei, ennyi mindössze, a mi nálunk publicáltatott.

A történelmi anyag a Századok, a Történelmi-tár és báró *Radvánszky Béla* Magyar családélet és háztartás és Házi történelmünk emlékei című munkáiban található föl.

Ha ezekhez hozzá vesszük azt a képes anyagot, mely a török háborúk alkalmából s főleg Bécs és Buda visszavételei után, illetőleg a XVI. század második felében s a XVII. század folyamán megjelent könyvekben található, — mint *Ortelius*, *Ricaut*, *Boethius*, *Feigius*, *Theatrum Europæum*, *Hann*, *Happel* Schatzkammer stb.; s a melyet itt német, francia, olasz, belga és hollandi művészek rajzoltak, — úgy az egész kiadott anyag áttekintését bírjuk.

A mi a kiadatlan anyagot illeti, ide kell sorolnom a történelmi arcképcsarnok eredeti festményeit és metszeteit, mely utóbbiak előbb az Eszterházy orsz. képtár metszet-gyűjteményében kezeltettek, *Lanfranchi Enea*, *Dankó József* és *Bubics Zsigmond* gazdag metszet-gyűjteményeit, a műemlékek orsz. bizottságának rajzkészletében levő freskók másolatát, a régi sírköveket és *Szalay Imre* közoktatásügyminiszteri tanácsos sok éven át gyűjtött nagybecsű rajz- és festményanyagát, melyet egy nagyszabású costüm-munka létesítésére gyűjt egybe.

Ide sorolom még a bécsi képes krónikát, melynek hű másolatát *Bicsérditől* nemzeti muzeumunk már bírja. *Emich* kiadásáról később fogok szólni. Itt csak annyit jegyzek meg, hogy miután a kiadásban csak néhány kép van reproducálva, középkori costumeink ismerete szempontjából kívánatos volna a mai fejlett technikai eszközök fölhasználásával az egész krónikának kiadása.

Eredeti emlék nálunk, fájdalom, igen kevés maradt meg. Az iparművészeti muzeum bir néhányat s az Eszterháziak fraknói kincstára dicsekedhetik szép példányokkal, melyek egy része a tavalyi bécsi cos-

tüme-kiállításon volt látható. Az egyházi ruházati emlékek dolgában nagyobb egyházainknál, különösen a püspöki székhelyeken már sokkal gazdagabbak vagyunk s ezekből szép példányokat az 1876-iki budapesti történelmi kiállításon már mi is láthattunk.

Ha pedig a hadi ruházatot és fegyverzetet is ide számítjuk, a mint hogy ide is kell számítanunk, — akkor Béctől kezdve Europa összes nagyobb fegyvertárai és muzeumai bőséges anyagot szolgáltatnak nekünk, annak tanulmányozására; idehaza néhány jelentéktelen magán gyűjteményen kívül, a m. n. muzeum régiségtárának kebelében őriztetnek bizony csekély számú emlékeink, a melyek talán majd akkor fognak megszorodni, ha a tervezett hadtörténelmi muzeum felállítása sikerül.

Ami ruházatunk, különösen nemzeties irányú fejlődését illeti, arról az őskortól kezdve történelmi sorrendben szóllott már *Boncz Ödön* fentebb említett munkájában.* Az eredmény az, hogy a honfoglalás idejében őseink valószínűleg skytha viseletet hordtak; hogy ez azonban milyen volt, fennmaradt emlékek híjában biztosan nem tudhatjuk s innen van, hogy *Munkácsy Mihálynak* az új országházba festendő freskojához, mely épen a honfoglalást fogja ábrázolni, maga az akadémia sem tudott egyetlen számbavehető adattal sem szolgálni. A kora középkori fegyveres viselet, a páncélzat stb. nem válik nemzetivé, hanem a későbbi fejlődés folyamán a kun viselet befolyásolja a magyarokat, mely mint a bécsi képes krónika** képein látjuk s mint azt több régi falfestményünk ábrázolásai is igazolják,*** szűk nadrágból, hegyes cipőkből, dolmányból, görbe kardból s az annyira jellemző hegyes tetejű, felhajtott karimájú kun süvegből állott, mely mellett leggyakrabban toll forgó is volt.

A XV. században némi csekély német s egyéb befolyás mellett főképen az olasz viselet van hatással nemzeti viseletünkre, mely végre a XVI. században keleti és főleg török befolyás alatt igazi nemzeti, sajátos viseletté alakult át, úgy a mint az a legujabb korig kifejlődött és fennmaradt.

Ha a már publikált anyagot vesszük tekintetbe, a mi szempon-tunkból két dolog feltűnő; az egyik, hogy a régi costümképek rajzolói, ha századokkal előbb játszott eseményeket örökítenek is meg, az alakokat mindig a saját koruk ruházatába öltöztetik. Példa erre épen a képes krónika, mely a vezérek korának, vagy Szent-István király tetteinek ábrázolásánál is a XIV. század alakjait rajzolja, a mikor a krónika miniátora élt. A másik, hogy egyes alakok fölfogása és rajza

* Vázlatok a magyar viselet történetéből. *Arch. Ért.* 1885. 86. 87. évf.

** *Marci chronica de gestis Hungarorum* Franciscus Toldy, Carolus Szabó, edidit Gustavus Emich. 1867.

*** *Huszká József*. A szent László legenda székelyföldi falképeken. *Arch. Ért.* 1885. 211. l.

mintegy a művészi köztudatba ment által s századokon keresztül mindig e conventionális módon ábrázoltatott. Így vagyunk például a királyok alakjaival. A román, vagy gothikus stylü trónon, hermelin szegélyes palásttól takarva, fején liliomos koronával ül a király. Ez a kora középkor francia királyainak öltözete. Régi francia krónikákból terjedt el s ezentul minden király így ábrázoltatik.¹ Az első dologra például idézem a festészet történetéből Rembrandtot, a ki bibliai képein, pl. Krisztus keresztrőli levételén az alakokat, az ő korabeli XVII. századbeli hollandi ruházatban festi meg, s a másodikra a XV. századbeli *Schedel*-féle nürnbergi krónikát, hol Julius Cæsar, Nagy Károly és Miksa császár alakjai egy és ugyanazon clichével nyomtatnak le.

De közelebbi adatokat is talállok erre pl. királyi pecséteink rajzain.² II. András, Erzsébet királyné, V. László, I. Mátyás és II. Ulászló király stb. egy és ugyanazon ruházatban ábrázoltatnak, mint azt fentebb a francia királyokra nézve leírtam; fejükön a liliomos korona, testüket a bő palást fedi, még kezükben is ott maradt a liliomos királyi pálcza. És mindez oly következetesen valamennyi királyi nagy pecsétünkön, hogy ezt nem tulajdoníthatjuk a Nagy Lajos korabeli művészet formai befolyásának, annyival kevésbbé, mert a magyar szent korona mindezen királyok alatt a nemzet egyik legféltettebb kincse volt és specialiter pl. I. Mátyás királyról semmiképen sem hihetjük el, hogy úgy öltözködve ült volna trónján, mint királyi nagy függő pecsétein látjuk ábrázolva.

Ugyanez áll I. Mátyás királynak, kódexeiről, illetőleg azok miniatűrjeiből eléggé ösmeretes képeiről.³ Míg ugyanis azok egyrészét teljesen hiteles arczképeknek tartom, addig a ruházat szempontjából semmi értéket nem tulajdonítok azoknak. A hízelgő művészek hol római cæsar, hol az említett francia királyi costümben ábrázolják őt. Úgy, hogy a *Csontos*i által az 1469—1488-ig terjedő időszakból bemutatott képekből, reánk nézve egyet sem találhatok tanulságosnak, kivéve a Beatrix királyné mellképeit, melyek az azon korbéli olasz női viselet hű képei.

Mint az említett királyokat, tökéletesen hasonló öltözetben látjuk ábrázolva, még 1523-ban is II. Lajos királyt,⁴ sőt szent István királynak a bécsi cs. könyvtárban levő XVI. századbeli metszetén is a prémes hosszú palástot, a nyaklánczot és liliomos koronát találjuk, s csak az oldalán függő vágott végű kardot fogadhatjuk el magyarnak,⁵

¹ Paul Lacroix. Moyen age. Viollet-le-Duc, Dictionnaire raisonné du Mobilier Français, Paris. 1875.

² Pray, Bárány J. Heraldika. Csánki D. Az orsz. levéltár pecséteinek mutatója.

³ Csontos János Mátyás és Beatrix arczképei Corvin kódexekben. Arch. Ért. 1888.

⁴ Mittheil. d. k. Central Commission 1870. 89-ik l. Arch. Ért. 1871. évf.

⁵ Rómer Flóris. Magyar viseletképek a bécsi cs. kir. könyvtárban. Arch. Közl. VIII. k. 1871. 199. l.

úgy, hogy biztosra vehetjük, miszerint ez is valami korábbi krónikából vett sablon.

Sokkal becsesebb már, ugyancsak a bécsi könyvtár metszet-gyűjteményében¹ Zsigmond királynak egy XV. századbeli képe, hol a király arczképileg is helyesen van ábrázolva. Trónon ül, hermelin szegélyes bő palástban, fején a szokott koronával, lábain a középkor divatja szerint hegyes cipőkkel. Előtte két magyar ajándékokat nyújt át. Dolmányuk hosszú, gombos, bő újjakkal, nadrágjuk szűk, cipőjük hegyes. Legérdekesebb a kalapjuk, mely a hátul fölhajtott karimájú s a XIV. században még divatban volt kun süveg mása, azzal a különbséggel, hogy ezeké nem egészen hegyes, hanem laposan elvágott. A két alak arcza bajszos jó magyar típusu.

Hasonló mértékben megbízható képe van II. Ulászló királynak Kutenbergben, 1497-ből.² A király teljes aranyos vértzetben térdel Szt. László előtt, fején a cseh korona, előtte a földön a magyar •korona. Szemben vele a tulsó oldalon egy női alak van kék ruhában, fehér fátyollal. Ez vagy Beatrix, vagy Anna de Foix francia hercegnő, Ulászló második neje.³

De a reánk nézve legbecsesebb metszet, és képanyagot mégis a bécsi császári műtörténelmi gyűjtemények évkönyvei tették közzé.³

A többek között *Hartmann Ernest* egy XV. századbeli játék-kártyát publicál, melyben az egyik alak a magyar kancellár, jobbában hatalmas buzogánnyal s oldalán gyengén görbült magyaros karddal.

A VI. kötet 400-ik lapján orosz követséget látunk, magyar-tatár viseletben, prémes kucsmákban és hosszú gombos és zsinóros dolmány-félékben.

A 385-ik lapon egy még érdekesebb rajzot látunk, I. Maximilián császár előtt magyar követség jelenik meg. Három főúr fél térdre ereszkedik a kettős trón előtt s oldalt ott áll a herold az ország címerével. Mind a hárman brokát szövetből gazdag mentét viselnek, melynek hosszan lelógó hasított újjaiból a dolmány karja nyúlik ki. Oldalukon egyforma, vágott végű, gyengén görbülő kard lóg alá. Legérdekesebb rajtuk, hogy fejükön, aranyos háló szövetből fejkötőszerű füveg van. E divat Olaszországból származik s úgy látszik általánosan elterjedt, mert oldalt a Maximilián főemberei között is két alakon látjuk előfordulni.⁴

Ugyanott még a «Weisskunig» fametszeteiből megemlítendőnek tartjuk a 128. és 242-ik lapon levőket, mentés és dolmányos magyar

¹ U. o.

² *Rómer Flóris*. II. Ulászló király képmása. Arch. Ért. V. k. 1871. 150—153.

³ *Fahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses*. Wien. I. k. 1883. IV. k. II. lap 5 ábra, V. k. XXIV. lap 6 tábla, VI. k. 1888. 400. 414. 413. stb. II.

⁴ Arch. Ért. 1891. 274. lap.

alakokkal s a 232-ik lapon levőt lengyelekkel, kik prémes süveget s hosszú dolmányt viselnek. Általában a lengyel úri és hadi viselet a XVI. század elejétől kezdve csaknem teljesen azonos a magyar viselettel. Még inkább elterjed az Báthory István király alatt, ki erdélyi hadakat vivén oda magával, a fényűző magyar viseletet is teljesen átültette oda.*

Tanulságosak még reánk nézve a IV. kötet 5-ik és az V. kötet 6-ik táblái, melyeken 1518-ból Dürertől «Die ungarische troffea» fölirattal, magyar fegyverek és ruhák vannak csoportosítva, mint attila, kalap, kard, paizs, ijj és tegez.

Mindamelletten ennyi érdekes anyag között costümtani szempontból, alig van reánk becsesebb, mint az az 5—6 alak, melyet I. Maximilián császár híres diadalmenet képeinek egyikén látunk lerajzolva. Ezek a menet magyar alakjait mutatják be, úgy a mint nálunk hadi viseletben a XV. század végén s a XVI. század elején öltözködtek. Az öt-hat alak gyalogos, hosszú, elől gombos dolmányban, bal karján mindegyiknek hosszú négyszögletű álló paizs, jobbájában pedig gerezdes buzogány, oldalán magyaros kard van.** Meg kell még említenem a bécsi cs. és kir. könyvtárnak egy metszetét, mely 1572-ből magyar urat ábrázol. Ez hosszú, csaknem földig érő dolmányt visel, melynek újjai fölhasítvák, hátán négyszögletű álló paizsot, oldalán övében bárdot, s vágott végű magyaros kardot visel, míg kezében lándzsát hord. Fövege olyan felgyürt karimáju, mint a Zsigmond király előtt hódoló s fentebb leírt két magyar alaké. Mindamelletten ez a magyar úr inkább hasonlít egy landsknechthez.

Mindezekben körülbelül felsoroltuk mindazt, a mi costümtanunk szempontjából eddigelé tanulmányul kínálkozik.

Részemről úgy találtam azonban, hogy hosszú időn által elhanyagoltatott, hogy ne mondjam teljesen figyelmen kívül hagyatott egy tere a kutatásnak, a hol pedig a leghitelesebb adatok egész sora kínálkozott, s ez a címeres nemesi leveleinken levő eredeti rajzok tanulmányozása costümtani szempontból.

E szempontból, eddigelé kiadott címereinkben, fájdalom, ismét igen kevés értékesíthető anyag áll rendelkezésünkre, még pedig csupán a publicatio módja miatt. Címereink közlöi ugyanis, figyelmen kívül hagyva a festett címereknek úgy costümtani, mint nem ritkán művészettörténelmi szempontból is való nagy jelentőségét, általában nem nagy súlyt fektettek azok hű másolására, inkább csak arra törekedtek,

* *Jana Matejka* od Bolesława Wstydlwego do Stanisława Augusta. Objasniema dzieścieu tablie Ubiorow w polsce. W. Krakowie 1879.

** *Triumph des Kaisers Maximilian I.* 137 Tafeln, 1883—1884. Wien. 39. lap.

MAGYAR VITÉZEK I. MAXIMILIAN DIADALMENETÉBEN. 1512-BEN A «TRIUMPH DES KAISERS MAXIMILIAN» 39-IK LAPJÁRÓL.

hogy a leírásban foglalt címeralak lerajzoltassék. Ha azután a leírásban pl. az mondatott, hogy a címeralak egy ember, vagy egy katona, — azzal nem törődtek, hogy azt az eredeti armális miként, esetleg mely század ruházatában festi le, — hanem egy bizonyos, megszokott minta szerint rajzoltak egy embert vagy egy katonát.

Nagy Iván, nagy családtörténelmi és címertani munkájának épen ez okból, a mi tárgyunk szempontjából semmi hasznát nem vehetjük. A «Turul» című szak-folyóirat az, mely először kezdi meg nálunk a kritikával való s teljesen hiteles címer rajz-közlést. Hasonló értékűek *Nyáry Albert* Heraldikájának rajzai is s ő az első, ki címereink costumtani nagy jelentőségére először tesz figyelmessé.*

A *Siebmacher*-féle nagy címerkönyv Magyarországot érintő köteire nézve, fájdalom, ezt ismét nem mondhatjuk. Az ott eddigelé kiadott közel négy ezer magyar címer úgy szólván mind egy chablonra van rajzolva s costumtani és művészi szempontból alig van csak egy is kellő figyelemmel készítve. S hogy ez azután mennyit levon a publicatio értékéből, azt hiszem, elég ha csak a Dombay család 1506-ki címerlevelére hivatkozom, melynek az eredetiről fölvettem s a *Siebmacher*-ban kiadott rajzát tábláinkon összehasonlításul egymás mellett közöljük.

Azon számos alakos és costumös címer közül, mely a *Siebmacher* címerkönyvében publicáltatik, a fentebb említett oknál fogva alig marad egynehány, melyre hivatkozni mernénk. Ilyenek talán mégis a XV. századból a Both család címere egy nyílással, az Olsvay egy harcossal, a Máriássy pánczélos, buzogányos alakkal, a XVI. századból a Kendeffy családé nyílással, a Brodarych csajkásokkal, a Dobay vaddisznó vadászszal s a Farkas családé 1836-ból egy huszár alakjával.

Ily viszonyok között az eredetiek gondos tanulmányozásához, s pontos rajzoltatásához kellett látni. A jelen alkalommal a budapesti országos a m. n. muzeumi s a m. tud. akadémiai levéltár összes s több ezerre menő armálisának átkutatásából nyert s costumtanilag becses anyagot van szerencsém bemutatni. Hogy azonban tanulmányomat lehetőleg teljessé tegyem, fölvettem az itt bemutatott sorozatba, a «Turul»-ban már megjelent, jelmeztani szempontból fontosabb címerek rajzait is, miután azok teljes hitelességéhez semmi kétség nem fér.

Az eredeti címeres levelek tanulmányozása folytán, a teljes hitelesség szempontjából, első sorban pár szempontot leszek bátor heraldikusaink figyelmébe ajánlani. Először, ha még oly jó rajzolóval vagy festővel másoltatunk is, a lehetőség szerint először finom másoló selyem papíron át közvetlenül copiroztassuk azt, hogy valódi hasonmás legyen.

* *Nyáry A.* Moghi Mátyás címeres levele 1418-ból. *Turul.* 1885. 57. l.

Hazai cancelláriai gyakorlatunkban, különösen a XVI. századtól kezdve s főleg Erdélyben gyakori az eset, hogy a nemesi oklevélben a címér nincs befestve. Az oklevél elején vagy közepén, ki van a helye hagyva, a szövegben a címér le van írva, sőt a szokott formula szerint az is el van mondva, hogy «amint ezen címér a mi pictorunk tudós keze által jelen oklevelünk elején szépen lefestve látható», maga a címér azonban nincsen lefestve. Ez kétféle okból történhetett meg. Mint tudjuk, az armálisokért, díszesebb vagy szerényebb kiállításuk szerint, magasabb vagy kisebb taksát szedtek. A kinek tehát nem volt elég pénze, hogy a kancelláriánál a festőnek külön járó honoráriumot megfizesse, az megkapta a diplomát, de címér nem volt bele festve. A másik ok az lehetett, hogy a háborús időkben, midőn a fejedelem és király hadaival gyorsan ide és oda vonult, az armálisokat ma egyik, holnap másik várában, vagy városában adta ki, sokszor megtörtént, hogy a kancellária személyzete nem volt ott, vagy nem volt teljes s így nem volt a ki a címert befesthette volna. Hanem hát az illetők szívesen vették azt így is, gondolva, hogy majd csak találnak valahol egy festőt, a ki az oklevél leírása alapján megfesti azt nekik. És az ilyen esetek azok, a melyek legkiválóbb figyelmünket és kritikánkat igénylik. Ily esetekben a címerek rendszerint a kevésbbé járatos kéz nyomait viselik magukon. Gondosan össze kell azt első sorban hasonlítani az okmány címér leírásával, mert igen gyakori eset, hogy a címér egészen másképp van lefestve, mint a hogy a leírás szól. Ily esetben természetesen az oklevél szövegének kell igazat adnunk. Az is gyakran megtörténik, hogy ez az elmaradt címérbefestés oly sok időre elmaradt, hogy néha száz, másfél száz év múlva teljesíti azt valamelyik unoka. Ily esetben még szigorúbb kritikát igényelnek a címerek; megvizsgálandók annak heraldikai ismérvei, vajjon megegyeznek-e az oklevél kelte idejének szokásos heraldikai törvényeivel, paizs és sisak formáival stb., másodsorban hasonló szempontból mérlegelendők a címér művészeti elemei s ha vannak costümei; származhatnak-e azon korból, melyből maga az oklevél keltezve van.

Gyakori azonban az eset, hogy az armálisban üresen hagyott helyre nem festenek címert később sem, s az úgy marad reánk üresen. Ily esetekben az én felfogásom szerint egyáltalán nincs helye, hogy a címér most már a leírás alapján önállóan megrajzoltassék és kiadassék, mert elvégre is a címér az armálisban festmény, hogy pedig az milyen lehetett, a mi nincs ott, vagy milyen lehetett volna, ha az akkori kancelláriai festő oda festette volna, még oly minutiosus címér leírás szerint és alapján sem másolható ma le igazsággal.

Ha azonban már minden áron szükségünk van valamely leírt címér lefestésére; úgy járjunk el ismét a legszigorúbb kritikával, mint

azt fentebb leírtam s rajzoljuk a diploma kelte korának heraldikáját s ha costümről van szó, igazi viseletét. Nehogy pl. egy XVI. századbeli címperpaizsba, melyben a leírás katonát jelez, egy Mária Terézia korabeli huszárt rajzoljunk. A csupán leírás után vagy az eredeti ösmerete nélkül készült címper-rajzok a legnagyobb hibája, a mi szempontunkból, a Siebmacher-féle nagy címperkönyvnek is.

Mint fentebb említém, hazai régi viseletünknek gyakran leghitelesebb képei armálisainkban találhatók föl, melyekben a legtöbb esetben nemcsak a leghívebben lefestve találjuk saját korának ruházatát és fegyverzetét, hanem számos esetben a címert nyerő hű arczképét is bírjuk.

És részemről ennek egyik okát abban találom, hogy éppen a XV. század második felében, midőn az armálisok festett címereikkel számossabbak kezdenek lenni, a könyvnyomtatás mesterségének feltalálása folytán az addig kézírati codexek illusztrálásával foglalkozott jelesebb miniátorok kancelláriai szolgálatba lépnek, vagy a heraldikai festésre adják magukat. S valamint előbb a codexek illusztrálása közben a megrendelők arczképei a díszítmények közzé kerülnek, úgy most, a mennyiben a címperképek alakosak, ott lesznek megörökítve; magában a címperfestésben pedig már járatosak, mert hiszen a codexeket is rendesen a tulajdonosok címperével ékíték.

És e műtörténelmi tény kapcsolata a hazai heraldikával, a XV. század utolsó évtizedének s a XVI. század első fele címereinek vizsgálatából már csak az által is kiviláglik, hogy pl. a címerek szegélydíszsein és rámaín előforduló ornamentikát és festési technikát egybe-hasonlítva, a codexek miniatürjeivel, az iskolát megállapíthatjuk, sőt néha a festőre is következtethetünk. Így pl. II. Ulászló király és gyermekeinek arczképein, melyek gersei Pethő János 1507. kelt armálisát díszítik a XIV. és XV. században uralkodott németalföldi van Eyck-féle iskola realistikus befolyása észlelhető, míg előzőleg Mátyás király idejében természetyszerűleg az olasz festészeti irány uralta a festészet ezen ágát is.

Végül tárgyunk szempontjából van még egy feltűnő jelensége hazai heraldikánknak s ez az, hogy már a XV. században is, de különösen a XVI. századtól kezdve, midőn itt a nagy török háborúk folynak, egészen a XVII. század végéig feltűnő sok, mondhatni túlnyomó a címperképekben a hadi jelenet, vagy legalább a harccsal kapcsolatban álló katonai alak és fegyverzet. És noha ez a folytonos harczokban, hol a nemességet hajdanta leginkább szerezték, érthető is, mégis feltűnővé válik az által, hogy sehol Európában, s pedig hasonló viszonyok között is, nem találjuk azt, hogy a címerekben annyi jelmezes alakkal és harci jelenettel találkozánánk. Így az angol, francia

s német heraldikában egyaránt a ritkább esetek közé tartoznak. Azokban túlnyomóak az élő heraldika korából való állat- és madáralakok. Mindennek okát alighanem abban kell keresnünk, hogy heraldikánk újabb keletű, mint az említett nemzeteké s hogy különösen kedvelték a harczias jeleneteket.

Áttérve már most magára a costümtani érdekű czímertani emlékek ismertetésére, időrendben legelső helyen:

1. szám alatt a mohorai *Vidffy* családnak, Zsigmond király által adományozott s 1418 július hó 4-én Strassburgban kelt armálisának czímerét mutatom be. A paizsban két kifele fordított élű keleti jellegű gyengén görbülthegyű pallosszerű kard között, világoskék ruhában, melynek gallérja arany szegélyű, egy hosszú szakálú s erősen keleti jellegű, kifordult szájszélű török — szaraczen, vagy izmaelita mellképe látható. — A czímerszerző valamely hőstettére vonatkozhat s lehet hogy szintén arczképszerűleg készült, a mennyiben a vonások feltűnően egyénítve vannak. Föltűnő része a török costümjének az arany szegélyzetű fehér kendő, melylyel feje be van kötve s a mely hátul lobog, úgy a mint azt a beduinok viselik. ¹

2-ik számú czímerképünk szintén 1418-ból származik, de október havában és Augsburgban adományoztatott *Moghi Mátyásnak*. Az alak természetes színű aranyozott szarvú szarvas, melyen korbáccsal kezében, hosszú kékruhás ifjú nő ül. A ruha felül és a karokon egészen testhez álló, a karokon egy-egy vörös szallaggal átkötött, derekán aranyos s fején magas, lapos tetejű kucsma van, mint azt ma is az erdélyi szász nők viselik. A kurta korbács, mint lovagló eszköz északi népek szokására emlékeztet. Br. Nyáry Albert, ki e czímert kiadta, sport emlékeknek tekinti azt, hogy t. i. azon időtájt szarvason is lovagoltak volna. Részemről hajlandóbb vagyok azt hinni, hogy valamely a középkorban annyira dívott álarczos, vagy jelmezes menetből való ez alak s valamely azzal összefüggő történetre vonatkozik. ²

3. sz. Zsigmond királynak 1431-ben Feldkirchenben kelt armálisa a *Jersay* család számára. Egy teljes pontossággal megrajzolt páncélzatú kar, melyen a visszahajló kezellő az érdekes, s mely kezében hegyes végű gerezdes buzogányt, mint már ekkor is különösen jellemző magyar fegyvert tart. ³

4. sz. A *Szlopnai* család czímere, adományozta Zsigmond király 1432-ben október hó 18-án Sienában kelt oklevelében. Egy vár rovátkos bástyái felett pánczélos vitéz áll s nálunk a XIII. és XIV. században dívott formájú pallosszerű kardjával feje fölött suhint. Egész teste sodrony pánczélingbe van burkolva, nyakán sodrony kerek gallér van. A két kar ellenben már sin pánczéllal fedett, míg a sisak egyike a legritkábbaknak, vasból készült kalap forma, melyből egy nyúlvány fedi az arcot. Hasonló páncélzatot a XV. században Franciaországban találunk. ⁴

¹ Turul. 1885. évf. 2. lap.

² Turul. 1885. évf. 57. lap.

³ M. n. muzeumi levéltár.

⁴ Turul. 1887. évf. 20. lap. Viollet-le-Duc. Dictionnaire raisonné du mobilier Français.

5. sz. *Kistárkányi Dénes* címere, adományozta Zsigmond király 1434-ben deczember hó 23-án Pozsonyban kelt oklevelében, a Németországban, Lombardiában és általában külföldön szerzett érdemeiért. Egy ősz körszakálás ember, kétségtelenül portraitszerűleg festve, mezítláb s egy szál ingben küzd egy ágaskodó farkassal, melyet már hosszú egyenes kardjával átdöfött. Ruházati szempontból csak annyiban érdekes, hogy látjuk miszerint az ing térdén alul ért és bő ujjakkal bírt. A kard nagy gombú markolatával a landsknecht kardokra emlékeztet.¹

6. sz. *Berekszői Péter* címere, adományozta Hunyadi János kormányzó 1448-ban február 29-én, Tordán kelt levelében, a várnai csatában és a Frigyes császár ellen viselt harcokban való részvételért. A koronából kiemelkedő címer alak egészen sodrony páncélba öltözött, nyaka és feje körül vörös posztógallér van csavarva, fején széles kalapforma sisak van, mely az arcot elől nyitva hagyja, jobbjában hosszú egyenes páncélszerű karddal vág, bal kezében pedig vörösre festett teknő alakú négyszegletű hosszúkás pajzsot tart, a minő e korban általában használatban volt nálunk is s a minő n. muzeumban levő Mátyás korabeli paizs is.²

7. sz. *Disznósy Miklós* címere, 1456-ban, Budán kelt oklevelében adományozta V. László király. A címer alak egészen lemez páncélba öltözött ifjú lovag, — hosszú szőke haja és gyermeteg arczánál fogva azonban nem lehetetlen, hogy leány. — A páncélzat maga érdekes átmenet az egész páncélból a rák páncélba. A sisak még a xv. század elején viselt német forma, fehér kendővel van átkötve, mely hátul messzire lobog. A sisakdísz, vörös- fehér- kék strucztoll. A kard egyenes pallos, melynek markolata vörös. A címerlevél Budán adatván ki, valószínű, hogy magyar festő festette, s hogy az ábrázolt alak is magyar hadi viseletben állíttatott elő.³

8. sz. *Ismeretlen magyar* címer a kassai dom szentségházán, xv. század. Arany leveles koronából emelkedő, sastollas barna kalpagú, hosszú hajú és szakállú, fedetlen nyakú, veres ruhás férfi alak. Az arcz tipusán kívül jellemző a kalap magyaros formája, minőt a legújabb korig, legutóbb a 60-as években látunk divatban.⁴

9. sz. *Dombay János Deák* címere. Adományozza 1506-ban augusztus 1-én Budán Ulászló király. A paizsban egy magyar vitéz vállon ragadva egy törököt, nyakát kardjával elvágja. Mindkét alak teljes hitelességű costum kép a xvi. század elejéről. Általában a legérdekesebb s legcorrectebbül festett címerezési jelmezképünk. A paizs kék mezejében a magyar vitéz arczképszerű hűséggel van ábrázolva s az bizonyára maga a címerszerző. Fején felhajtott karimájú, magyaros formájú zöld nemez kalap van, fekete tollal díszítve. Zöld dolmánya felett, zöld gallérú veres mentét visel, melyet a bő újjak alatt fehér kardszj tart össze. Szürke nadrág, sárga czizma egészíti ki öltözetét. Fegyverzete: görbe kard, aranyos keresztvassal; barnás négyszögletű pajzsa a baloldalon nyakában lóg.

¹ Orsz. Lev. társ. Dipl. oszt. 13.000 sz.

² Turul. 1890. 41. l.

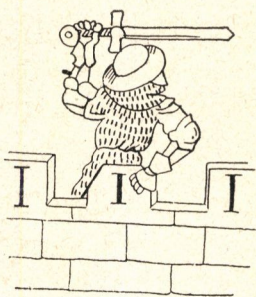
³ Turul. 1887. évf. 66. lap.

⁴ Turul. 1889. évf. 21. lap.

1.

4.

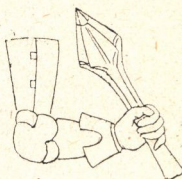
2.

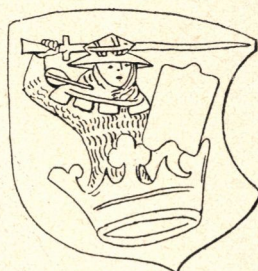
8.

10.

3.

6.

7.

9.

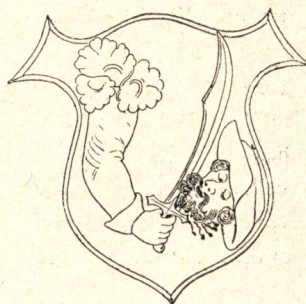
13.

5.

11.

12.

1. MAGYAR VISELETKÉPEK CZIMERES LEVELEKEN (XV—XVI. SZÁZAD).

A török fején veres fész köré csavart fehér turbánt visel; sárgás barna újjas, ugyanoly színű bugyogó fedi testét; zöld gallérú, lilaszínű palástja ugyanoly szabású, mint a magyar mentéje. Fegyverzete is ugyanoly szabású kard és paizs, mely utóbbi ennek is nyakában lóg. Aranynyal díszített fekete bőrből való kardhüvelye zöld övről függ alá.*

Fontos e címér festmény magyar alakja reánk nézve, mert, míg e korból főuraink sírkövein teljes pánczélatú alakjait ösmerjük, addig ebben itt akkori köznemességünk hadi viseletével ösmerkedünk meg.

10-ik sz. alatt, ide igtatjuk beigazolásul és elretentő például annak, a mit a címerek könnyelmű rajzolásáról fentebb mondottunk volt, a Dombay

czímernek a *Siebmacher* czímerkönyvében megjelent rajzát,** melyről szerző azt mondja, hogy az eredeti után készült.

Gersei Pethő János címere, adományozta II. Ulászló király 1597-ben, azon heraldikánkban páratlanul álló kiváltsággal, hogy a tulajdonképeni címér mellett a királynak és két gyermekének, Annának és Lajosnak arczképét is használhassa. Maga az egész címér valamely kiválóbb miniátor művészi kezére vall. A címér felett renaissance stylű trónon ül maga Ulászló király, a szokott bő palástban, nyakán széles nyuszt-gallérral s arany lánczczal. Hosszú haja vállára omlik. Az arcz, arczképszerűleg van megfestve s jellemző vonásokkal bír.

* Turul. 1891. évf. 130. lap. *Csergheő Géza*. Arczképirás a magyar heraldikában. Turul. 1886. 102. lap.

** *Siebmacher*. Wappenbuch 110. tábla.

Jobbról áll a kis Lajos csaknem atyjáéhoz teljesen hasonló ruhában, balról pedig Anna, testhez álló s fent négyszögletűen kivágott ruhában, fején szintén koronával. A király ország almát és liliomos kormánypálczát tart kezében. Jellemző, hogy a gyermekek közül Lajos kormánypálczát s Anna csak országalmát tartanak kezükben.¹

11. *Kánthor Benedek* címere, adományozta II. Ulászló király 1509-ben. A címerfestmény azon jelenetet tünteti fel, midőn a Gömör vármegyében tartott királyi vadászatok alkalmával Kánthor Benedek, a király láttára ejt el egy szarvast. Kánthor a képen egészen szürke ruhában van ábrázolva, mely köpenyszerű kabátból áll. A nadrág nem czizmába, hanem csattos cipőbe végződik. A köpenyt öv szorítja egybe, mely fölé van a kardszíjj fölcsatolva. A kard magyaros, széles, kissé hajlott pallos. Kalapja, mely mellett hátul zöld toll van, felhajtott karimájú, mint a Dombay címernél s néhány korábbi costum-képünk-nél láttuk. Az alak puskával czéloz az előtte álló szarvasra.²

12. *Záray Lázár* címere, adományozta János király 1533-ban június 16-án. Záray a nemességet Boldogkő várának védelméért s azon hősi tetteért nyeri, hogy egy alkalommal kirohanván, a *rácz lándzsások* vezérének fejét levágta. A tárcsaszerű paizs aczélkék mezejében, hajtókás ruházatú vörös kar látható, mely aranyozott keresztvasú magyaros görbe karddal fejet vág le. A levágott fejen bíbornok-kalapszerű vörös főveg van. Ez a rácz lándzsások vezérének feje, kinek e szerint ruházata egy jelentékeny részét, fővegét ismerjük, de ezen kívül ismerjük arczképét is, mert a fej és arcz annyira jellemzőleg van megfestve, hogy részünkről nem ismerünk címerképet, mely oly joggal portrait-nek volna mondható, mint ez.

Érdekes még, hogy a kar kezdeténél, illetőleg a paizs felső jobb sarkában világos kék színben felhők vannak ábrázolva, melyekből a kar mintegy lenyúlik, oly formában azonban, mint a hogy a felhőket keleti s régi bizanti képeken ábrázolva látjuk.

A tábla, melyen címerünk áll s a keret két angyal alakjával, egyike a kor legművészibb kivitelű címerrajzainak s egy jól iskolázott miniátorról tesz tanulságot, a ki művészetének történelmi részeivel is ismerős volt, mint azt a felhők sajátos rajzának applicálása is bizonyítja.³

13. *Szutori Szabó Lukács* címere, adományozta Izabella királyné 1548-ban Gyalun kelt oklevelében. Vörösen ruházott kar hajtókával, kezében tiszta magyar jellegű kardot tart, mint azt fentebb a Dombay és Záray címernél láttuk.⁴

14. *Törteli Kun Balázs* címere, adományozza I. Ferdinánd király 1549-ben október 26-án Prágában kelt oklevelében. A címeres levél, a címerszerzőnek a török ellen tanúsított vitézségét s kivált Murány vára visszaszerzésekor 1549-ben kifejtett hősiességét emeli ki. A címer alakban egy xvi. század közepéről való katona képét bírjuk.

¹ *Rómer*. Ulászló és gyermekeinek arczképei. Arch. Ért. 1871. V. köt. 238—240. l. — *Fraknói*. Századok 1871. 581. l. évf. Történelmi életrajzok 1889. 153. l.

² Br. *Nyáry Albert*. Heraldika 126. l.

³ Szerző gyűjteményében, eredeti oklevél.

⁴ Orsz. Levár. Kolos. mon. Conv. Arm. Lad. 65. S. Nro 10.

Az álló magyar vitéz, hosszú, bokáig érő vörös köntösbe, — a dolmány és mente vegyüléke — van öltözve, melynek nyakán arany hajtóka van, a gomboknál levő rövid zsinórzat arany; derekára kötve rövid, elvágott végű, széles görbe kard, fekete bőrhüvelyben, s ezen három arany pánt; fején csúcsban végződő s orrvéddelel ellátott gömbölyű magyar sisak, füleire lebecsajtott fejtvédőkkel. A vitéz egy előtte ágaskodó oroszlán száját rántja szét két kezével.*

15. *Hodászy András* címere, adományozta II. Ferdinánd király 1558-ban január 10-én Prágában kelt oklevelében, — a török ellen viselt harcokban, különösen Csábrág, Szithnya és Murány ostrománál tanúsított vitézségeért. A címerkép álló vitéz, fehér attilaszerű dolmányban, arany hajtókával és zsinórzattal, vörös kurta szoknya, ugyanolyan harisnya, vagy talán nadrág s fekete cipő van rajta. A sisak hegyes, magyaros forma, hátul nyakvédővel, elől 3 toll rajta. Jobbjában zászlót, baljában fokost tart. A negyvenes években sokszor látjuk így Attilát és Árpádot ábrázolva.**

16. *Kotheck András* címere, adományozta II. János király, Gyulafehérvártt 1560-ban kelt oklevelében. A címerkép egy a xvi. század végétől való sisak pontos rajza. A rajz annyira hű, hogy azt kell hinnünk, a művész előtt feküdt a sisak, midőn azt rajzolta. Ez is csúcsban végződik, kidomborodó gerezdekkel. Elöl félig feltolt orrvédő vasa van, hátul rák pánczélos nyakvédője s oldalt a fültakaróé, melyekről bőrszalag lóg le, hogy az áll alatt összeköthetők legyenek. A sisak egy nyílvevesszővel át van löve. Teljesen hasonló sisak a bécsi cs. fegyvergyűjteményben kettő van, az egyik ezüstből. Ez időtájt a könnyű magyar huszárság viselte.***

17. *Szikszay Deák János* címere, adományozta 1568-ban július 7-én. Bécsben kelt oklevelében, II. Miksa. A címerszerző egri kir. provisor és egri polgár volt, a nemességet a vár védelme alkalmával szerzett érdemeiért kapta. Maga a címerkép egyike a xvi. század costümtanilag legbecsesebb képeinek. A címerleírás következőleg szól: Scutum videlicet militare rubeum fundum viridi colore habens delinitum, cui duo homines cristati, alter Turcicam, alter vero Christiani speciem repræsentantes, atque hic viridi, ille autem cæsia vestibus amicti, ambo evaginati gladys insistere, ac Christianus quidem Turcam sibi terga dantem collotenus sinistra manu correptum, directo in lumbos gladio transuerberasse conspicitur.

A magyar alak öltözetében ismét egy más xvi. századbeli katonai viselettel ismerkedünk meg. A hosszú dolmány lilaszín, lehajtott széles gallérja, hajtókája és kifordult bélése sárga, fent a gombszarak arany zsinórból vannak, kardja, melylyel a törököt, kit nyakánál fogva tart, oldalba szúrja, vágott végű magyaros, minőt fentebb több ízben láttunk, nadrágja meggyszínű, cipője karmazsin, arcza magyar típusú, bajuszszal, körszakállal, fején felhajtott kari májú kis fekete nemezkalap, oldalt aranyforgójú tollbokkrétával. A török vágott ujjú hosszú zöld kaftánt visel, alatta kék attila van, kardja, mint a magyaré,

* Tyrul. 1889. 193. lap.

** N. muzeumi levéltár.

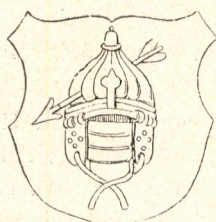
*** Siebmacher. Wappenbuch 249-ik tábla. Führer durch die Waffen-Sammlung. Wien, 1889. 146. lap 885. szám.

14.

16.

15.

19.

21.

17.

20.

18.

24.

22.

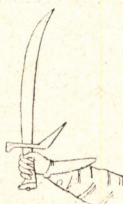
23.

25.

26.

28.

29.

27.

II MAGYAR VISELETKÉPEK CZIMERES LEVELEKEN (XVI—XVII SZÁZAD).

csak hogy kurtább, turbánja vörös fez köré csavart lilaszín szövet, tetején 3 fekete tollal.¹

18. *Nagy Péter* címere, adományozta II. Miksa 1569-ben május hó 14-én Bécsben kelt oklevelében. A leírása következő: Scutum videlicet militare coelestini coloris, fundum habens cum colle graminibus consitum, supra quem duo equites armati, hinc *Hungarus* cristatus, illinc vero *Thurca* constitisse, atque *Hungarus* quidem correpto *Thurcae* collo, tanquam mancipum ducere cernitur. Míg az előbbi képen gyalogos, addig itt lovas vitézeket látunk. Mind a kettő fehér lovon ül. A magyar hosszú szürke dolmányt visel, fegyverzete a szokott típusú kard, fején fekete, felhajtott karimájú nemezkalap három tollal. A törökön hosszú szőrmés ruha van, mely szintén szürke s emlékeztet a paraszt subára, fővege sajátságos, csúcsos és felhajtott karimáján kívül elől, hátul lebentyűvel bír. E viselet inkább tatáros s a Schatzkammer című XVII. századbeli mű; török viselet képei között szintén fordul elő hasonló főveg.²

19. *Trencsényi Mader Miklós* címere, adományozta II. Miksa 1571. márcz. hó 2-án kelt oklevelében. A címeralak egy derékon alul ábrázolt kiemelkedő női alak, egyszersmind alighanem címer-arczkép is. A ruházat színe lila. Bőránczos szoknya, testhez álló derék, magas dudoros, hasított ujjakkal, nyakán finom fehér csipkegallér. A férfi viselet nálunk sokkal conservativebb, mint a női. Ez utóbbi, mint a Haller codex képein is látjuk,³ inkább alá van vetve a változásnak, vagy divatnak. Gyorsan váltja egymást benne az olasz, német sőt spanyol izlés is. Egyébiránt a bécsi cs. könyvtár metszetgyűjteményében egy ugyanezen korból 1572-ből keletkezett metszet;⁴ tökéletesen hasonló ruhában mutatja be a magyar uri nőt, azzal a különbséggel, hogy feje kendővel van bekötve, mint azt több e korból származó síremlékünkön is kifaragva látjuk. A mi címerképünk női alakja hajaðon fõvel, leomló szõke hajjal van ábrázolva.⁵

20. *Tököl Sebestyén* címere, adományozta I. Miksa király 1572 okt. 7. Pozsonyban kelt oklevelében.

Ruházati és jelmeztani szempontból, címeres leveleinken nem csupán a címeralakok, vagyis maga a címer, hanem igen sok esetben a mellék díszítmények s különösen a címertartók is nagy érdekléssel bírnak. A magyar stílus díszítmények legbecsesebb s legrégebb emlékei címeres leveleink díszítményein maradtak fenn.⁶ Másrészt, mint már láttuk II. Ulászlónál s mint később látni fogjuk különösen II. Ferdinánd és I. Leopold királyoknál, gyakran az adományozó királyok leghitelesebb arczképei is címerleveleken maradtak fenn.

A jelen esetben Tököl armálisán, mint címertartót egy XVI. századbeli magyar nemes urat látunk hűen és pontosan lefestve. A viselet már körülbelül ismerős előttünk. Szűk nadrág, mely elől gomboló deli saruba végződik, dolmány, kettős gombsorral s övvel, melyen a kard lóg, e felett hosszú, belől

¹ Orsz. Lev. társ. Kol. mon. Conv. Armales Lad. 65. Nro S. 19.

² N. muzeumi lev. társ. I. még. Everhardo G. Happel: Schatzkammer. Hamburg, 1688.

³ Boncz Ö. A gróf Haller család nemzetség könyve. Budapest. 1886.

⁴ Römer Flóris. Magyar viseletképek a bécsi cs. kir. könyvtárban. Arch. Közl. VIII. k. 1871. 199–202.

⁵ N. Muzeumi. Lev. társ.

⁶ Szerző. Magyar díszítmények. Budapest 1891. 4. és 5. lap.

szőrmével bélelt s tölcséres ujjú, nagy, kihajtott gallérú vörös mente, jobbában vágott végű magyaros görbe kard. A főveg a sapka és kalap vegyülete, elől öt szál kerecsen tollal. Az arcz típusa magyaros arczképszerű, bajússzal, szakál nélkül.¹

21. *Szendrői Benedek* címere, adományozza I. Miksa király, 1573 január hó 30-án Bécsben kelt oklevelében, a török elleni harcokban tanúsított vitézségért. A sisak oromdísza egy egyenes kard, melyen a leírás szerint török fej van felszúrva. Ez esetben a nem magyaros, inkább landsknechtes kardon kívül bennünket a török fej lebbentyűs vörös fővege érdekel, minőt fentebb már Nagy Péter címerképén láttunk. A címerkép mellékdíszítményei között nagybecsű reánk nézve a keret két felső sarkában levő két lovasalak 22. és 23. sz. a., melyek közül az egyik magyar, a másik török harczost ábrázol. A magyar fején csúcsos sisak, kezében előre szegzett dárda. Alsó testét szoknyaszerű ruha fedi, mely öltözetrésre később át fogunk térni, s mely valószínűleg szintén a török divat befolyása. A török lovas fején turbán van. Mindkét alak fővegén három lengő tollat visel, a lovak fején struccollak lengenek. Különösen jellemző azonban mindkettőnél a paizs, melyekben a XVI. századbeli magyar és török paizs hű rajzát bírjuk. A vágatató alakok a harcz hevében vannak ábrázolva s festői szempontból is figyelemre méltók. *Ortelius* első kiadásának címlap metszetén látunk nagyon hasonló két alakot egészen hasonló helyzetben; nem lehetetlen, hogy a miniátor e két kép befolyása alatt állott.²

24. *Glavanovich, másképp Petricovics Mihály* címere, adományozta Rudolf király, 1580 február 26-án Prágában kelt oklevelében.

A címerleírás eredetiben a következő: *Scutum videlicet militare celestini coloris, cuius imam partem viridis campus occupat, super quem miles Hungarus demissa barba, armis et lorica indutus frameaque accinctus et galea conspicuus cum erecto vexillo aureo et rubro colore, alternatim distincto dextra manu gestante, sinistra lumbis iniecta, equo albo insidens in dextram scuta latus pergere.*» stb.

A leírás itt is sokban eltér a címer festménytől. A jól rajzolt ló fehér, vörös kantárral. A rajta ülő lovas egészen páncélba öltözött. Fején a XVI-ik századi jellemző magyar sisak van, mint azt már fentebb többször lerajzolva láttuk s a milyenek a legnagyobb számban a gráci fegyvergyűjteményben maradtak reánk.³ A lovas oldalán az ismert formájú magyaros kard lóg. Alul vörös szoknya, fehér harisnya és sárga czípő nagy sarkantyúval egészíti ki az öltözetet. Ez a szoknyaviselet meglehetősen kivetkőzteti lovagunkat magyar katonai formájából. Mint fentebb is mondtuk volt ennek eredetét is a török bő bugyogójában keressük, ámbár már a XVI-ik század közepén egyáltalán elterjedve találjuk azt az olaszoknál épúgy, mint a német lovasságnál s a landsknechteknél egyaránt.

Lovagunk kezében kopjás zászlót tart, melyen vörös és arany csíkok vannak.

¹ Történelmi életrajzok. 1885. évf.

² Orsz. Levéltár. Neo. Reg. Fasc. 23. N. 30.

³ Thallóczy Lajos. Magyar fegyverekről, Arch. Ért. 1881. 178. 1.

⁴ Orsz. Levéltár. N. R. Fasc. 1606. Nro. 13.

25. *Kereki Keresztes János* címere, adományozta Báthori István lengyel király, 1580 június hó 13-án, Vilna várában kelt adománylevelében.

A címeralak az armalis leírása szerint: «Scutum videlicet triangulare coelestini coloris, in cuius campo, homo integer candida ueste amictus, dextra manu flāgrum, sinistra uero fasciculum lori continet.» — A kerek paizs kék mezejében egy orosz lengyel kocsis áll hosszú sárgás színű kaftánszerű köpenyben, melyet vörös zsinór öv szorít derekához, nadrágja fehér, nagy cipői sárgák. Jobbjában ostort s baljában hatágú vörös gyeplőt tart, olyan mozdulattal a mint épen hajt. Arcza szakálltalan, bajuszos, fején vörös fez van. Ez alakban az akkori orosz lengyel kocsis ruházatot látjuk s valószínűleg egy droskét is hajt, mert a hat szál gyeplő azt mutatja, hogy három lovat kormányoz. — A mint Báthori alkalmazkodott a lengyel szokásokhoz, a magyar kocsis is bele okult az ottani viszonyokba.¹

26. 27. *Choknay Benedek* címere, kelt 1580 február 26-án. Folyamodvány nemességért. A címeralak vörös kantárvatú fehér lovon ülő magyar vitéz, fején magyar huszársisakkal, párducz kaczagánnyal, mely alól a dolmány magas gallérja látszik ki, a dolmány vörös, a nadrág rózsaszín, cipője sárga, kezében kopját hord. A sisakon elől tollforgó van. A sisak-oromdíszben e vitéz növekvő alakja van felemelt karral. Karján sodrony pánczéling, kezében egyenes pánczélszűrő kard, mely a gráci fegyvergyűjteményben levő ilyenmű fegyvereknek *Thallóczy* előbbidézett cikkében bemutatott 3-ik számú típusával azonos.²

28. *Messarych Ferencz* címere, a maga valamint atyja Márton, testvérei Gergely és Miklós, valamint neje Szőke Anna részére. Adományozta Rudolf király, 1582 február hó 19-én Pozsonyban kelt oklevelében.

A címer sisak-oromdíszében egy-egy vörösén ruházott kar emelkedik ki, sajátságosan alkalmazott fél hajtókával, kezében a szokásos magyar kard, melynek azonban kereszt vasa érdekes változatot mutat.³

29. 30. *Bácsmegyei János* címere, adományozta II. Rudolf király, Prágában 1598 márczius hó 30-án kelt oklevelében. A címeralak egészen pánczélos vitéz, rák mivű pánczéltattal, fején a jellemző magyar sisakkal, bizonyosságául, hogy nemcsak a könnyű huszárság, hanem a pánczélos nehezebb lovasság is átvette azt tőlünk, főleg miután az ausztriai hadak között is elterjedt. A sisak-oromdíszben a lovag kissé modorosan festett növekvő alakja van, ki jobbjában magyar kardot villogtat.⁴

31. *Dévay György* címere, adományozta Báthori András erdélyi fejedelem, Gyulafehérvártt, 1599 július hó 29-én kelt oklevelében.

Az eredeti leírás a következő: «Scutum videlicet triangulare rubei coloris, in cuius campo siue area homo viridi veste amictus equo ceruleo velut ad cursum incitato insidens dextra manu gladium incuruum euaginatam, in superiorem scuti partem porrectum, cui caput Turcicum est praefixum, stringere visitur,

¹ Orsz. Lev. tá. Erdélyi főkörmányszék. Doc. priv. H. 26. 49.

² Orsz. Lev. tá. N. R. A. Fasc. 946. No. 17,

³ U. o. N. R. A. Fasc. 1712. No. 30.

⁴ N. Muzeumi lev. tá.

31.

32.

33.

30.

34.

36.

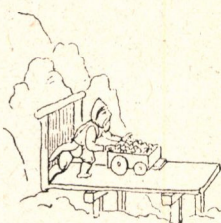
37.

35.

38.

39.

40.

41.

42.

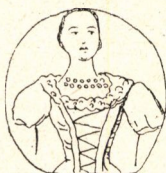
45.

46.

43.

47.

44.

III. MAGYAR VISELETKÉPEK CZIMERES LEVELEKEN (XVI—XVII. SZÁZAD).

in ima vero scuti parte corpus capite truncatum effluentibus ex collo tribus sanguinis riuis humi prostratum iacere conspiciuntur.»

A vörös paizsban, zöld alapon fehér lovas vágtat, melynek kantárzata vörös szíj, zablája arany, sügyellője és farmatringja kék. A lovon zöld dolmányos vitéz ül, meggyszín nadrágban, magasszárú sárga csizmában, oldalán arany zsinóron aranyozott pántu, fekete kardhüvely, jobbájában magasra tartott magyaros kard, melyen török fő van fölszúrva. A lovas fején sajátságos kis kalpag van, mely úgy néz ki, mint egy fez, csakhogy fekete. A lovas előtt a földön hever a török teste, mely azonban rajzunkon hiányzik, — lilaszínű kaftánban, aranyos zsinór övvel s nagy sárga csizmában.¹

32. *Gyulafehérvári Nagy István* címere, adományozta 1602 április hó 25-én Gyulafehérvártt kelt oklevelében Báthori Zsigmond. — A címerszerző, mint a fejedelem mondja, «vexillifer peditum nostrorum», vagyis a fejedelmi hadak gyalogos zászlótartója volt, s így címerképében ennek hú costümjét bírjuk.

A címerleírás következő: Scutum videlicet triangulare coelestini coloris, in cuius campo homo integer rubea ueste indutus, dextra manu ense incuruum sursum porrectum tenere, in sinistra, uero caput tartaricum capillotenus comprehensum, humi autem ipsum cadaver prostratum arco deiecto uisitur.

A kék paizs zöld mezejében vörös dolmányos gyalog vitéz áll előttünk. A dolmány gombjai ezüstből vannak, derekán arany zsinór öv, nadrágja kékes lilaszínű szűk magyar nadrág, mely sarukba végződik, kezében pallos szerű kard, fején felgyürt karimájú csalma fekete nemezből, elől három tollal, baljában levágott török fejet tart hajánál fogva. Előtte a földön a török holt teste, mely rózsaszín dolmányban, meggyszín nadrágban s sárga cipőbe öltözött s általában egész ruházata megegyez a magyar viselettel, csak dolmánya hosszabb a magyar vitézénél.²

33. 34. *Sólyom Mihály és gödényházi Székely Albert* címere, adományozta II. Rudolf király 1604. márczius hó 25-én Prágában kelt oklevelében, a híres keresztesi ütközetben a török elleni harczban Miksa főherczeg mellett tanúsított vitézségeért.

A címeralak, vágtató lovon ülő vitéz, fején tarajos vallon sisak, derekán pánczél, karjai sodrony pánczélingbe öltözöttek. Alul pánczél alá fölvelt hosszú dolmány, mint szoknya lobog, kezében magyaros kard. Előtte a földön hever a levágott fejű török. A sisak-oromdísz a sodrony pánczélba öltözött kar egyenes pánczélszűrő kardot tartva.³

35. *Czímeres levél.* A név olvashatlan. Adományozta II. Rudolf király 1604. október hó 30-án Prágában kelt oklevelében.

A címerkép, hajadon fővel ábrázolt férfi alak, szűk vörös nadrágban, kék dolmányban, melynek béllése sárga, kihajtott gallérja aranyos. A férfi vállán egy kapát visz.⁴

¹ Orsz. levtár. Gyulafehérvári ktalan. Arm. No. 2.

² U. o. Lad 53. Nr. 36.

³ Orsz. Levtár. N. R. Fasc. 1884. Nr. 29.

⁴ Muz. Levtár.

36. 37. *Herpáli Dezső Benedek* címere, adományozta Bocskay István fejedelem 1606 márczius hó 7-én Kassán kelt oklevelében.

A címéralak, kék szűk nadrágba, legyűrt szárú csizmába s felgyűrt ujjú ingbe öltözött paraszt ember, fején fekete pörge kalap, arcza bajuszos és szakáltalan jó magyar typus, a mint arat. A sisak-oromdíszy ugyanannak növekvő alakja, kezében 3 szál búza.¹

38. *Hosszufalvi Horváth Mátyás* és neje Sopronyi Sofia címere, katonai érdemekért adományozta Bocskay István fejedelem, Kassán, 1606 április 15-én kelt oklevelében. A címéralak férfi, hajadon fővel. Ruhája zöld, vágott ujjú atilla, gombok nélkül, melyet derekán arany zsinór-öv szorít össze, nadrágja szűk, csizmája sárga, kardja nincsen, jobbában piros zászlót tart, balját csipőjére támasztja.²

39. 40. A *Limpacher* bányász család címere, adományozta 1607 junius hó 6-án Prágában kelt oklevelében II. Rudolf király. A művészi szempontból is figyelemre méltóan festett címer keretével, vonatkozással a címérszerzőnek bányász foglalkozására, finom kis miniatúr képeket látunk a bányász életből. Egyik oldalán az akna száján kis kocsin a bányász tolja ki az érczet. Ruházata hegyes főveg, barna kabát, vörös nadrág, nagy csizmák és hátul a bőrkötény. A másik oldalon az égő kemencze előtt látjuk a kémlő-mestert, a mint harapófogóval a fémét a tűzbe tartja. Ruházata spanyolos, fekete színű kurta kabát és kurta nadrág. A kabát ujjai sárgák, a harisnyák vörösek, a lábon kis cipő van, nyaka körül fehér fodros gallér, feje fedetlen.³ A festő monogramma J. K.

41. *Keöpeczi Nagy György* címere, adományozta, a felső-rákosi ecclesiában, mint prédikátor működő címérszerzőnek szeplőtelen élete, lelkesi érdemei s a tudomány terén szerzett érdemeiért, Rákóczy Zsigmond erdélyi fejedelem, Gyulafehérvárrt 1607 május hó 25-én kelt oklevelében.

A címer leírása következő: Scutum videlicet militare coelestini coloris cuius fundum . . . uiridis occupat, super quo homo integer amictu sandiceo talari indutus aperto capite erectus stare sinistra manu librum in corio rubro compactum clauae aereo eidem incluso tenere, dextra uero posteriorum duobus digitis compressis sursum porrecta quasi concionatur gestanti similis conspici-tur». Egy erdélyi ref. prédikátornak s talán épen magának a címérszerző öltözetének is hű képét bírjuk e címerrajzban.

Hajadon fővel, vágott ujjú lilaszín talárba van, mely elől kétfelé nyílik, gallérja magas, felálló, harisnyája szintén lila s fekete csattos cipői vannak. Balkezeében vörös bőrbe kötött könyvet és kulcsot tart, jobbának két középső ujját felemelve tartja, mintha épen szónokolna. Képünkön a rajzoló a megrongált festményről helytelenül, a két ujj helyett tekercset rajzolt a kézbe. A *Siebmacher* féle címérműkönyv ez alakot is felismerhetetlenségig elrajzolva adja.⁴ Maga az öltözet bizonyára a német egyetemokról vándorolt át hozzánk.⁵

¹ U. o.

² Orsz. Lev. társ. Gyulafehérv. kápt. Arm, Lad 56. Nr. 63.

³ N. Muzeumi lev. társ.

⁴ Siebmacher. Wappenbuch. 324. tábla.

⁵ Orsz. Lev. társ. Gyulafeh. kápt. Arm. Lad. 56. Nr. 60.

Gróf *Thurzó György* címeres levele, kiállította II. Rudolf király 1607 június hó 15-én Prágában. A rendkívül díszesen kiállított címerfestmény alján XVII. századbeli magyar fegyverekből álló tropheák között egy ütközet miniatűr festményét látjuk. Az egész kép úgy rajz, compositio, mint színezés tekintetében művészi becsű alkotás. A képen könnyű török lovasság ütközik meg pánczélos magyar hadakkal. Daczára az alakok parányi kicsinységének, minden egyes harczos a leggondosabban van megfestve, úgy hogy a costum, fegyverzet és harczmodor megítélése tekintetében igen nagy beccsel bír az reánk nézve. Rajzát jelen tanulmányunk elején adjuk.*

42. *Bajoni Kis Demeter* címere, adományozta Báthory Gábor erdélyi fejedelem 1608 június hó 7-én Gyulafehérvártt kelt oklevelében. A címerszerző százados volt Médi István kapitány alatt. A kitüntetésre hadi érdemekkel szolgált rá.

A címer leírása következő: «Scutum videlicet militare erectum coelestini coloris, in cuius campo siue area homo integer totus ferro indutus, deaurato gladio succinctus nexillum rubeis suis uelis ornatum fauabus comprehensum tenet, dextra autem manu euaginatam, ensem sursum uibratum hosti seni pugnam animo praecipiti datur conspicitur.»

A címeralak magyar gyalog vitéz, vörös dolmányban, melyre rák mellpánczél van felvéve, míg karjain sodronypánczél van, nadrágja kék, csizmái sárgák. Fején hegyes magyar sisak van nyakvédővel, oldalán fekete kardhüvely arany pántokkal, jobb kezében kivont magyaros kardot villogtat, míg balját csipőjén nyugtatja, fogai közt vörös zászló nyelét tarja. Az eredeti leírástól, mint látjuk, annyiban tér el, hogy nincsen egészen vasba öltözve.**

43. 44. *Nagy Jakab* füleki lovas kapitány és *Themer Bálint* címere, adományozta 1609 december hó 26-án Pozsonyban kelt oklevelében II. Mátyás király.

A címer érdekes leírása az eredetiben következő: «Scutum videlicet militare erectum albi coloris, viridi campo, in fundo stratum, in quo integer miles Hungarus caput paruo nigro pileo, vna pluma gruina, ornato tectus, et veste rubra curta, caligis caerulaeis, cothurnisque oblongis indutus, et cingulo albo praecinctus, pedibusque innixus erecte stare, manu laua, tergo postposita, dextra vero frameam nudam fortiter tenens et capit hostis perfidi Thurcam, tyara redimitum caerulea veste et flauis caligis nigrisque oblongis cothurnis induti, cinguloque praecincti et se alacriter, et pertinaciter ex aduerso framea . . . . .»

A címerkép egy magyar gyalog vitéz felhajtott karimájú kis fekete kalappal, mely mellett oldalt darutoll leng. Dolmánya vörös, melyet fehér öv szorít össze, nadrágja fehér, csizmája sárga, kardja a szokott magyar forma. Szemben áll vele egy török, fekete dolmányban, sárga nadrágban, fekete csizmákban, öve fehér, fején vörös fez köré csavart turbán van. Épen vívnak s a magyar a török nyakát találja el. A positio egészen helyesen ábrázolja a vívás mozzanatát.

* Orsz. Levár. Neo. Reg. Fasc. 828. Nr. 17.

** U. o. Kolos. mon. conv. Arm. Lad. 61. k. Nr. 47.

A sisakorom-díszben a török növekvő alakja látható lilaszín kaftánban, turbánnal, a mint felemelt kardjával vág. — A kard pontos typusa a XVI. századbeli török kardok egyik fájának. A második typus sokkal görbébb, majdnem félkörben hajlott.¹

45. Felső-oroszi *Madarász Péter* címere, adományozta Báthory Gábor erdélyi fejedelem, Marosvásárhelyt 1610 február hó 7-én kelt oklevelében. — A címerszerző a görgényi várhoz tartozó uradalomban, mint «aucipitis officio fungens» vagyis mint uradalmi madarász szerzett érdemeket. — Czímeralakunk így is érdekes adat a hazai sólyomvadászat történetéhez.

Maga a címerkép egyszersmint arczképe is a címerszerzőnek, ruházatában pedig az akkori fejedelmi sólymászok egyenruháját látjuk lefestve.

A szembe álló fekete bajuszos és körszakálás alak aranygombos zöld dolmányt, vörös nadrágot s sárga csizmát visel. Fején sajátágos alakú felhajtott karimájú nemezkalap van, derekáról kissé nagyon előre kötve, fekete szíj-övön, vágott végű magyar kard lóg. — Az alak mindkét kezét fentartja, jobb keze fején ül a sólyom repülésre készen, fejről a sapka már le van véve, baljában pedig nyakánál fogva két foglyot tart, melyeket a sólyom már levágott.²

A *Siebmacher*-féle címerkönyv ez alaknál is újabb példáját szolgáltatja a könnyelmű címerrajzolásnak.³

46. Magyar-szádi *Andro Mihály* címere, hadi érdemekért adományozta Báthory Gábor erdélyi fejedelem Szebenben, 1611 július hó 20-án kelt oklevelében.

A címerleírás a következő: «Scutum videlicet militare coelestiní coloris, in cuius campo, siue area homo integer totus ferro indutus sandiceo insidens equo, dextra pugionem nudum capiti Turcico transfixum sursum porrectum uibrare, sinistra uero manibus renum equi tenere conspicitur.»

A címeralak sárga lovon vágtató lovas, rákmell-pánczéiban, karjain sodrony pánczéllal, nadrágja vörös, sárga csizmával, oldalán magyaros kard lóg, kengyele törökös, nyeregtakarója zöld színű. Az egész lovag teljesen hasonlít a Kis Demeter címerében fentebb bemutatott gyalogvitézhez. (42. sz.) Fején ennek is magyar huszár sisak van feltolható orrvédő vassal. Jobbjában kivont kardot tart, melyre lila turbános vörös tollas törökfő van felszúrva.⁴

47. *Dubovszky György* címeres levelének mása, kelt 1611-ben. Az oklevél növényi ornamentális keretében találjuk a két medaillonba rajzolt mellképet, melyet bátran sorozhatunk magyar viselet képeink közé. Az egyik egy ifju nő fűzős ruhaderékban és ingvállban, nyakán két sor gyönggyel, a másik arany zsinóros dolmányba, mentébe s vörös hajtókás szörme kucsmába öltözött bajuszos magyar férfi.⁵

¹ Orsz. Levár. Neo. Reg. A. Fasc. 1861. Nr. 19.

² Orsz. Levár. Kolos mon. conv. Arm. Lad, 62.

³ Siebmacher, Wappenbuch. 288. tábla.

⁴ Orsz. Levár. Gyulafeh. v. kápt, Lad. 52. Arm. Nr. 28.

⁵ U. o. Dombay levéltár. Fasc. C. 38.

Dr. Szendrei János.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

ŐSKORI EMLÉKEK UGOCSA VÁRMEGYÉBEN.

Ugocsa vármegye régiségeiről mindedig — legalább tudtommal — nagyon keveset tud a szakirodalom. Két adatra bukkantam csupán, melyek által a megye területén talált emlékek a régészeti tudomány általános tulajdonába jutottak; ilyenről, egy bronztekercsről, szól a *Cimeliotheca Musei Nationalis*,* de lelőhelyeül csak általánosságban nevezi meg Ugocsamegyét, a második pedig, egy Tisza-Ujlakon talált római-kori Cupido-szobrocskáról, szintén a *Cimeliotheca*-ban** találtam némi adatokat. Hampel *Bronzatlaz*zában a vármegyék között Ugocsa «*vacat*».

Most, hogy alkalmam van ezen archæologiailag úgyszólván teljesen ismeretlen megye területén régészeti kutatásokat tenni s tesztek is egy esztendő lefolyása óta, az emlékek egész csapatjával találkoztam itten, a melyek megérdemlik a megismerttetést.

1. *Telepek a Batár folyó mentén.* Nevetlenfalu közelében a Batár nevű folyó partjain helylyel-közzel több oly kiemelkedő s laposan elterülő dombot találni, melyek közül némelyiket a lassan folyó víz időközben átszakítván, szemlélhetővé tette annak szerkezetét, minek megsejtelése után világos lőn, hogy e dombok bőven tartalmaznak præhistorikus cserepet, szén-, hamu-, vagyis az u. n. kulturrétegek közé behintve. E dombok egyikét mutatja az ide mellékelt ábra, mely a Nevetlenfalu közelében lévő s a nép által «*Virágvár*»-nak nevezett őskori telepet tünteti elénk. A telep félhold alakú dombból áll, mely meredek s egyenes oldallal van határolva észak felől a Batár vize által, délfelé lejtősen esik s egy körsánczczal van elkerítve a szomszéd szántóföldek felől. E sánczba valaha vizet lehetett eresztetni úgy, hogy veszély esetén a kis telep minden oldalról vízzel volt elkeríthető. A telep hossza 100, legnagyobb szélessége 18 lépés. Jelenleg Kovács Béla szatmármegyei kir. tanfelügyelő birtokát képezi, laza, homokos földjében kukoriczát szoktak termesztetni s az így előállott művelés folyamán, már a kapavágások által is, számtalan őskori edénynek durva, czifrázat nélküli s szabadon alakított, de jól kiégetett töredéke kerül napfényre úgy, hogy a kis telep domború felszíne sűrűn van teleszórva e cserepekkel. Szakszerű felásatása mindedig még nem eszközöltetett.

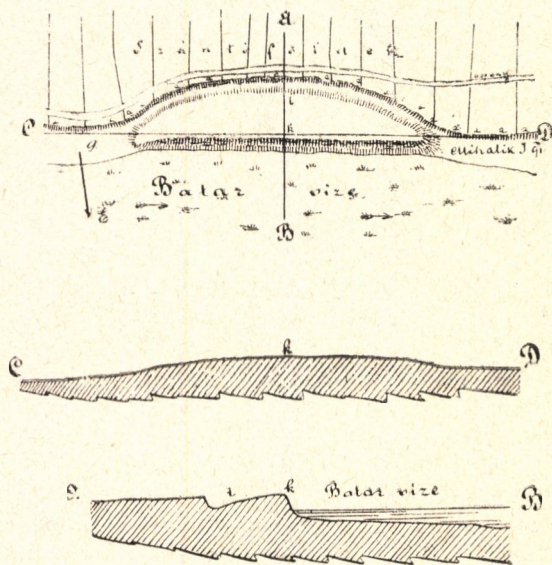
A «*Virágvár*»-tól északnyugat felé, csekély távolságra a Batár folyó jobb

* Rómer F.: *Műrégészeti Kalauz.* I. 122. l.

** U. ott. 127. l.

partjától, van egy második halom, mely azonban *halom* jellegét máig úgyszólván teljesen elvesztette, miután a gyakori szántás s a földmunkák azt úgy lelapították, hogy csak határozott utalás mellett lehet azt fölismerni s megtalálni. E domb, illetve telep, az u. n. «*kiserdő*» határszélén van s jelenleg kukoriczás földnek használtatik. A nép, melynek egy része itt bérelt földeket szokott megmunkálni, nagy előszeretettel viseltetik e hely iránt s birtokosának a többi földek bérösszegénél sokkal nagyobb összeget hajlandó fizetni, csakhogy ezt kaphassa meg, mert e telepen találhatók azon *aranykarikák* és *aranytűk*, a melyeket itten — szavahihető s intelligens szemtanúk bevallása folytán mondhatom — évekkel

A «VIRÁGVÁR» NEVŰ ŐSKORI TELEP NEVELETLENFALU KÖZELÉBEN
UGOCSAMEGYÉBEN.

ezelőtt «tarisznyszámra» szedtek. Szabó György nevetlenfalvi lakos, bérlő úrhoz, néhány évvel ezelőtt szintén hoztak ily aranykarikákat megvétel végett s annak darabjáért 2 frtot és egy véka búzát kért a pásztor, a ki a kincset megtalálta. Ez azonban nem juthatott birtokába, mert Szabó György maga honn nem lévén, neje nem akart a vásárlásba bocsátkozni. Szabó György úr állítása szerint ily karikákat Zellinger, Tatár Julesa és Gajdos János nevetlenfalvi lakosok is találtak s azokból Gajdos János 22 drbot a föld tulajdonosának, Kovács Béla tanfelügyelő úrnak adott el Szatmáron 16, vagy 20 frtéért. Egy Kis János nevű kondás pedig, ki 1882-ben vagy 1883-ban Mármarosba szegődöttetett, tarisznýában vitte magával az aranykarikákat s aranytűket. Szabó úr leírása s magyarázata szerint e karikák tökéletes hasonmásai a Hampel Bronzkori atlaszában LI-ik táblán 4. sz. alatt lerajzolt s állítólag Mármarosból származott* *reczézt* (rovát-

* «Arch. Ért.» XIV. 30.

kos) karikáknak. Lehet, hogy síma is volt köztük, de azok, a melyeket Szabó úr és neje látott, rovátkosak voltak. A tük a «kendergereben ecsetjéhez hasonlítottak», vagyis négyoldalú pyramisokat képeztek, melyek egyik vége kihegyesedvén, teljesen a kenderszösz kitisztítására szolgáló gereben szögeihez hasonló s annak nagyságával bíró tárgyakat alkottak.

E dolgok előadása közben felmerül a kérdés, vajjon azon 52 drb aranykarika, melyből egy részlet 1879-ben a nemzeti muzeum birtokába jutott s mely *állítólag*, vagy *talán* mármarosmegyei lelőhelyről való, nem-e ugocsamegyei eredetű s csak utólag vándorolt át Mármarosba, a honnan végre is a nemzeti muzeumba került?

Præhistorikus cserép e telepről is bőven kerül s azok a példányok, a melyeket megszerezni sikerült, mind vastagok, szabadkézzel formáltak s jól kiégettek valának. Czírázott példányt nem sikerült idáig kerítenem. A telep szakszerűen felásva még nem volt, de a földmívelő munkások, kik kincs után szomjaznak, folyton turkálnak s állítólag még most is találnak benne karikákat s aranytüket.

2. *A csepei őskori telep.* Egry István földbirtokos úr kertjében Csepén földmunkák alkalmával, 0·8—1 méternyi mélységben, számtalan edénytöredékre bukkantak vagy két évvel ezelőtt. Egry úr egy álló évig folytatta az ásást s több száz darab kisebb-nagyobb s legkülönfélébb alakú s vastagságú edénytöredéket hozott napfényre. Munkaközben egy tűzpadra s azon egy vastag s kiégetett falú kemenczére is bukkant, melyből összesen 33 agyagkúpot, u. n. «tűzikutyát», emelt ki. Ezek egy része kúpidomú, más része négyszögletes csonkapyramist képez; valamennyi a szokásos felső részen át van fúrva, teteje benyomva, ezenkívül a pyramis alaknak legtöbbszörének oldallapjain egy-egy kisebb bemélyedés constatálható. A tűzikutyák jól vannak kiégetve, sőt némelyiken az erős tüzelés folytán fekete színű salakosodás is látható. Magasságuk 105—120 mm., alapjuk átmérője pedig 60—85 mm. között változik.

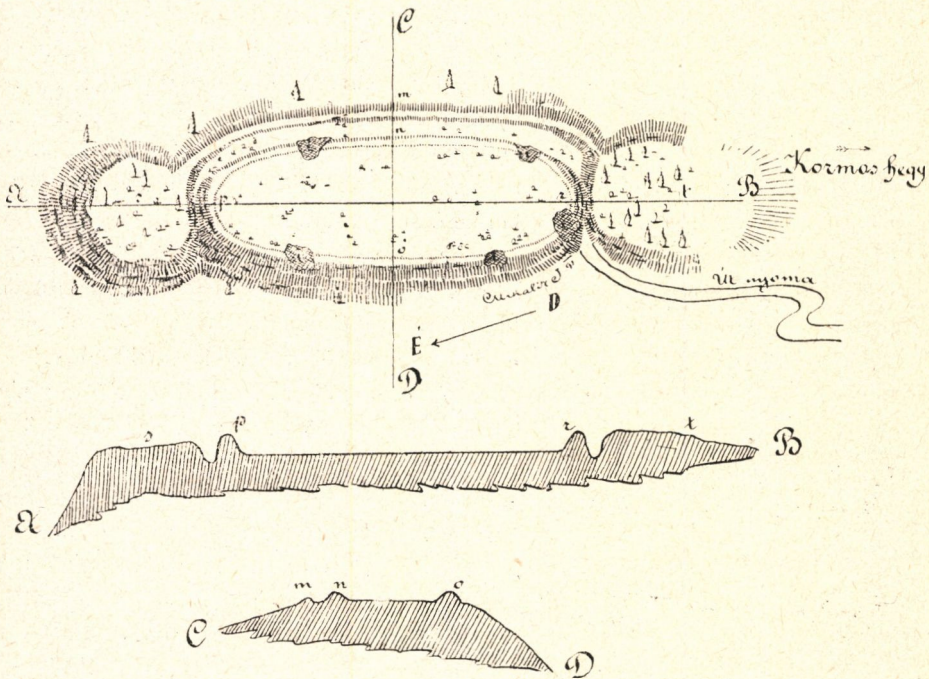
A tavaly ősztől folyamatba vett s a jelen sorok írója jelenlétében történt ásások újból sok edénytöredéket hoztak színre. Az előbbeni ásások eredményeitől eltérőleg most már nemcsak durva s czífrázatlan példányok, de oly darabok is találtattak, a melyek czífrázatokkal bírnak. Legérdekesebb két grafitírozott csésze-darab; ezek egyike a száj alatt függőlegesen álló benyomkodásokkal s közbefutó hármassal, a csésze oldalára pedig háromszor hármassal lefutó ékítéssel díszes; a másik darab karimájának belső szélé két párhuzamosan körbefutó vonalak közé benyomkodott függélyesekkel, karimájának külső szélé ferde vonásokkal, nyaka hármassal párhuzamos körrel, oldalának púpja pedig koncentrikus körökkel ékeskedik, mely díszítő ízlés a bronzkorra utal. E darabok között találtatott egy csiszolt kőbaltának töredéke is, melyen még világosan látható a nyéllyuk egy részlete. Előfordult továbbá egy szűrő-edénynek átlukgatott falú darabja, két agyagfedőnek töredéke, több drb agyagtapasz homorú benyomatokkal és sok száz darab oly edényekből, a melyek nagysága a hatalmas víz- és magtartó edényektől a legapróbb bögréig terjed, sőt egy egészen ép apró edényke is került napfényre, a mi valószínűleg játékszerűen szolgált. Találtatott végre több oly kiégett edényrészlet, mely még nyers agyagállapotában

rongáltatott össze s véttet ki formájából s csak utóbb égettetett ki, miből kiderül, hogy e telep egyszersmint fazekas-műhely is volt, vagyis, hogy a telep lakói edényeiket helyben készítették. Fém tárgy idáig nem találtatott.

Egry István úr szíves volt a telepből kiásott tárgyakat a nagyszöllősi áll. polgáiskolánál általam ez évben alapított muzeum részére átengedni, a miért nem mulaszthatom el neki e helyen is meleg köszönetemet kifejezni.

3. A *tamásváraljai őskori erőd* színhelye a nevezett község fölött emelkedő s 345 m. absolut magassággal bíró *Várhegy*. Ennek északi és északnyugati oldala meredek, alig megközelíthető, míg keleti fele lejtősebb s déli oldalával egy nyeregszerű horpadás által összefüggésben áll a 377 m. magas *Kormos* nevű

A TAMÁSVÁRALJAI ŐSKORI ERŐDÍTMÉNY A VÁRHEGYEN, UGOCSAMEGYÉBEN.

hegygyel. A tető megközelítése a horpadás felől eszközölhető a legkönnyebben, a hol a felkanyargó s hajdan járás-kelésre szolgáló útnak némi nyomait is felfedezhetjük. Maga a tető érdekes sánczművekkel van ellátva, melyeknek helyszíne a hegy legkimagaslóbb csúcsa, mi hogy könnyen megközelíthető ne lehessen, két mély bevágás által van elszigetelve a hegy többi részétől dél és észak felől. Maga az erődítmény egy ellipszis alakú fensíkot képez, melynek nagyobb tengelye 95, kisebb tengelye 30, kerülete pedig 198 lépést teszen ki.

Az erősség külső szélét kerülekalkakban egy ma $1-1\frac{1}{2}$ méter magas sáncz futja körül, melynek anyaga a hegy állományát képező trachytkő, mi minden ragasztóanyag nélkül van egymásra halmozva s földdel befödve. E sáncz nagy magassága szembetűnő különösen a két bevágásnál, a hol 3-4 métert is elér (az ábrán *z* és *p* betűkkel jelezve). A hegy kevésbé lejtős keleti oldalán az

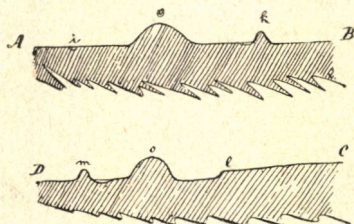
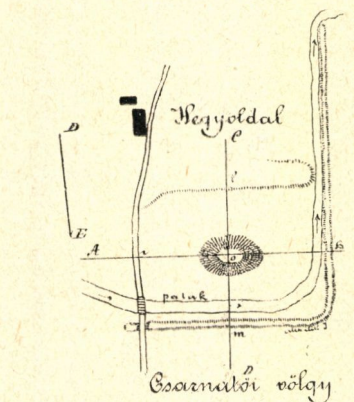

imént említett sánczczal még egy második, de már jóval kisebb fut közben a bevágás egyik végétől a másik bevágásig; ennek világos czélja az volt, hogy a telepet e könnyebben megközelíthető pont felől jobban védje. Erődünk tehát a részben kettős gyűrűsánczczal bíró erődök közé tartozik. A környék népe a telepet, úgy mint mindenütt, itt is rablókalandokkal hozza összefüggésbe s azt tartja felőle, hogy az a híres oláh rablóvezérnek: *Pintye Gregornak* vára volt. Földalatti szobákról, rejtett kincsekről regél s a szomszéd községek lakói több ízben próbáltak már kincset ásni benne s ennek tudható be, hogy a telep belső kör-sáncza öt helyen alaposan meg van rongálva (az ábrán *i*-vel jelzett helyek). Egy ily fölászott ponton tűnt előmbe a majdnem félméternyi vastag fekete hamu- és

szénréteg, melyben igen nagy mennyiségben találhatók cserépdarabok s azon agyagtapaszkok töredékei, melyek egyik oldalukon homorúak lévén, kunyhótapaszoknak bizonyultak. Az edények töredékeiből kitűnik, hogy azok mind korongon készültek, legtöbbszörre simák, de vannak czifrázottak is. Magam e földvárat bronzkori erődnek tartom.

4. *A csornatói völgy erődítményei s körül-sáncszolt tumulusa.* Az Ugocsában található præhistorikus emlékek között a legérdekesebbek egyike a csornatói völgyben található erődítés.

A csornatói völgy nyílása előtt, mely a Tisza felé elterülő síkságra néz, áll egy 8—10 méter magas s oly terjedelmű tumulus, melyen egy lakóház, két gazdasági épület s egy jókora kert bőven elfér. Hogy e domb úgy van összehordva, az az első pillanatra feltűnik s czélja alig lehetett más, mint a völgy bejáratának megvédelmezése. Felfelé haladván a völgyön, alig 200—250 lépésnyire e tumulustól, éppen a csornatói gör. kath. templommal szemben, a 180 lépés széles völgyet egy hatalmas földsáncz zárja el keresztben egyik végével a völgy me-

A CSORNATÓI VÖLGYBEN LÉVŐ
KÖRÜLSÁNCZOLT TUMULUS ÉS
ÁTMETSZETI KÉPEI.

redék déli hegyoldalához támaszkodván, a más végén pedig egy kis nyílást hagyván a völgyben folyó patak vizének lefolyhatására. A földsáncz hossza 180 lépés, alapja 12 méter, magassága 10 méter. E sáncztól mintegy 2 kilométernyi távolságban keletre található az itt ábrában is bemutatott körül-sáncszolt tumulus. A sűrű fekete földből s kövekből felhányt, hirtelen emelkedő s tetején lapos tumulus magassága 2,5 méter, elliptikus alakjának legnagyobb tengelye 17, kisebb tengelye pedig 12 lépés. A tumulust észak és nyugat felől 2—2,5 méter magas s a patak romboló vizének csak a legutóbbi időben némi részben áldozatul esett, különben egészen épnek mondható földhányás keríti derékszögben, szép ívalakú hajlást mutatván ott, hol a sáncz két ága találkozik. Földhánynak némi nyomai ezeken kívül még a déli oldalon is láthatók, hová a völgy

meredek oldalai nyúlnak alá, míg az északi oldal a patak völgy sík s elég tágas mezejére néz. A völgy leghátsó részén, a sós-újfalusi határban, régi, elhagyatott vásványok vannak, miket némi részben még az ötvenes évek végén is műveltek volt, illetőleg a kibányászott érczet onnan elszállították. A tumulus már kisebb mérvű vájás után is bőven ontotta a prähistorikus cserepet magából, ezenkívül számtalan barnavas-kő (Limonit) darab találtatott benne s ezek mind-egyikén észlelhető volt a durva, tökéletlen olvasztás nyoma. A telepnek rendkívül érdekességű felásatását elhalasztottam a jövő tavaszra, a mikor is azt eszközölván, hiszem, hogy oly bizonyító adatokra találok, melyek a főtebb említett völgy előtti nagy tumulusra, a völgyet elzáró földsánczra s magára az itt leírt emlékre is felvilágosító fényt fognak vetni.

5. *Halom a csepei határban.* Fogarassy Zsigmond a csepei földbirtokos úr tagjában, a nevezett faluhoz közel, szántóföldek közepén $1\frac{1}{2}$ —2 méter magas, mindamellett már jól leszántott s így eredeti alakjából kivett halom található. Ennek felásatása, Egry István úr bőkezűsége folytán, a folyó év tavaszán történt meg. A halmot, felülről lefelé számítva, 0,6 m. mélységig laza, homokos föld képezé, ezt követé egy vékony hamuréteg, ezt ismét föld, melynek alsó rétegében mintegy 2 cmnyi vastagságban elszenesedett *harmatkása* volt található. E pontból sűrűen követték egymást a váltakozó föld- és hamurétegek s az utóbbiak közé már tölgyfa-szén is vegyült, edénytöredékre azonban a legkisebb mértékben sem bukkantunk. A halom északi része egy hatalmas tűzpadot rejtgetett, de az élénk vörösre festett rétegeken kívül egyéb leletre itt sem bírván szert tenni, az ásatást egy napi munka után, befejeztük, konstatálván, hogy e halom nem temetkezési domb, de kisebbmérvű konyhahulladékaik után ítélve, az embernek tanyául szolgált.

6. *Telep a szőlősvégardói határban.* Czapáry Dénes tanár végardói földbirtokán földásás közben, a felülettől számított 1 méter mélységben két tűzpad került napfényre. Ezek egyike a szokásos módon, vízszintesen terült el, a másik azonban egy kövekből katlanszerűen kirakott alakot mutatott. A katlan alapját és oldalát sűrűen egymás mellé helyezett kövek, belső részét azonban keményre kiégetett agyagréteg képezé, mely körülménynél fogva az oly földbe vájt magtartó üregnek bizonyult, a minőket némely vidéken még most is szoktak készíteni. Hogy ezen maradványok ősrégiek, azt bizonyítja a bennök talált több durva cserép, mely magán viselé a prähistorikus cserép minden jellegzetes tulajdonságát.

7. *A fancsikai telep* a bronzkorból származik. Alapásás közben egy kőműves egészen ép urnára akadt szén és hamu kíséretében. Minthogy azonban a talált urna a várt kincs helyett csak a «holmi csontocskákat» tartalmazott, a bosszús kőműves azt azonnal porrázúzta. Az urna mellett feküdt újabbkori, talán XVII. századi bronzkanál merítő része, melyet sikerült megszereznem.

A lelet felől csak későn értesültem, nem volt tehát módomban a kutatást folytatni, de az urnába helyezett, elszenesedett csontmaradványokból következtetem, hogy ez esetben temetővel van dolgunk.

8. *A nágyszőlősi őskori telep* helyéül a *Feketehegynek* azon kiugrása szolgál, a melyre később — a történelmi korban — az u. n. *Kankóvárát* építették.

A teljesen romhalmazzá vált vár alapfalaiból bőven kerül ki a prähistorikus cserép különösen szőlőmunkálatok alkalmával oly tapasztalások kíséretében, a minőkről már a tamásváraljai erődítmény leírásánál említést tettem. A cserepek durvák, szabadkézzel idomítottak, némelyiken a sás-, vagy nádmintának benyomatai, másokon pedig kezdetleges díszítések nyomai látszanak. A cserepeket a hegynék észak felé menedékesen eső oldalain egészen a szőlők tövéig lehet kinyomozni, miből kiderül, hogy mielőtt e halom a *Kankóvár* alapjainak helyet adott volna, már lakójául látta az embert, a mi az ősrégi időkbe nyúlik vissza. E példa is világos bizonyítékul szolgál arra nézve, hogy az őskori erődítmények jól megválasztott pontjait a középkori erődítmények műhelyeiül gyakran felhasználták.

A most említett teleptől keletre és északra eső hegynyulványokon, melyek mind a Feketehegy fokozatos lépcsőzeteit képezik, több helyen találtam még a prähistorikus cserép nyomaira, a melyek az emberi kultúra megdönthetetlen bizonyítékai. Ily cserepeket a szőlőmunkások irtókapája szokott napvilágra hozni s ezek annyira különbözők, hogy még csak általános leírásukat sem lehet adni, mindamellettt állíthatom, hogy a nagyszőlősi telepen lelt töredékekhez hasonlók, a mi egykorúságuk mellett tanúskodik. Ilyenek előfordulnak *Vankay János* ügyvéd úr szőlőjében, továbbá a báró *Perényi János* úr tulajdonát képező *Teplicza* nevű forrás szomszédságában, ez utóbbiak rendesen annyira összeégve, hogy a cserép gyurmája szénfekete.

A felsorolt telepeken kívül Ugocsában még több oly telep nyomai fedeztetek fel, melyek idáig bővebben megvizsgálva nem lettek s így tehát részletesen le sem írhatók. Földművelés közben, kút-, vagy árokásásnál gyakran találunk a föld mélyében edénytöredékekre, de miután azoknak a legtöbben mi fontosságot sem tulajdonítanak, hagyják azokat veszendőbe menni s csak kevesen őrzik meg, hogy létezésükről a tudomány értesülést szerezzen. Báró *Perényi Gyula* úr Királyházán nemcsak azon férfiak közé tartozik, kik rokonszenvvvel viseltetnek az archæologia iránt, de egész szenvedélylyel űzi is a gyűjtést. Az ő tagjában, a *tekeházi* határban, találtatott több oly darab, nagy edényekhez tartozott cseréptöredék, a melyek a csepeiekhez mutatnak nagy hasonlóságot. *Királyházai* udvarán pedig több urnadarab társaságában egy csillámpalából faragott edénynek töredékeit ása ki. Mindezeket a buzgó kutató saját gyűjteményében őrzi. Birtokában van továbbá egy oly teljesen ép, jaspis (?) kőből faragott, csiszolt s átfűrt *kőkalapács*, a melyet Csepe mellett a Tiszából halásztak ki, Csepében pedig egy földművesnél láttam egy oly *kő-orsónehézetet*, melynek közepén kerek lyuk volt az orsófa befogadására. Az idevaló nép e kövekről azt tartja, hogy azokat a «kígyók fűjták ki, melyeknek erős *mesterségök* van erre» s azoknak bűverőt tulajdonítanak. Azt mondják, ha beteg marha nyakába kötik, vagy ha a tehén fájós tőgyét azzal körülkerítik, a beteg állat, vagy a fájós testrészt meggyógyul. A jó kemény kőből készületeket kaszafető kövekkül is használják. A *Perényi Gyula* báró birtokában lévő és jó ideig szolgált ilyenül, míg végre hozzá jutott. Ennek hossza 103, szélessége 43, vastagsága 28, a nyéllyuk belső világossága végre 25 mm. A megye területén szórványosan talált s a véletlennek köszönhető leletképen felemlíthetem még a *tiszaújhegyi* őskori agyagkorsót,

mely kútásás alkalmával került felszínre, de elkallódott; a *Mátyfalva* határában szántás közben talált csiszolt kőbaltát, mely Fazekas birtokos úr tulajdonában van Mátyfalván, továbbá a *rákospataki* erdőkben talált homorú, közepén nyílással bíró őrlőkövet, mely Perényi Gyula báró által őriztetik, végre egy, a dániaiakhoz teljesen hasonló, kisebb kőceltet a *velejteí s tarnai* hegyek közül. Ezt, Siménfalvy Szabolcs úr szívessege folytán, a nagyszöllősi áll. polgári iskola muzeuma bírja.

9. A *Monasteristye* és *Haradistye* földerődítmények a *Kis-Kupány* fölött emelkedő s 192, illetve 227 méter magas hegyen foglalnak helyet. Az alacsonyabbik «*Monasteristye*» nevét onnan vette, mert az idevaló ruthén nép azt állítja, hogy azon valaha a Baziliták szerzeteseinek temploma és kolostora állott, azonban ennek ma még csak nyomait sem lehet felfedezni a helyszínen.

A «*Haradistye*» szó egyértelmű itt is szláv rokonszárával: a *Hrad*, *Hradok*-kal, mi *várat* jelent, csupán a ruthén nyelv sajátága toldotta meg az «*istye*» raggal. A környék népe, de különösen a királyházaik, egy hozzá fűződő regényes történet miatt *szerelem dombjának* is hívják.

A *Monasteristye* és *Haradistye* dombok az őskori földvárak erődítményeik hatalmas szerkezetű földhányások és sánczok alakjában viselik magukon. Ezuttal bővebb tárgyalásukat mellőzöm s csupán azt említem föl, hogy a *Haradistyéből* származó, köralakú, 32 cm. átmérővel bíró s közepén nyílással ellátott őrlőkő a szöllősi áll. polg. iskola gyűjteményében van.

10. *Halmok*. Azok a kisebb-nagyobb, többnyire kerekded halmok, miket *Kúnhalmoknak* szokás nevezni, Ugocsamegyében is akadnak. Archæologiai utazásaim közben nem mulasztottam el, hogy a vidék népétől ilyenek felől ne tudakozódjam és csakhamar jutalmazva lőn törekvésem, mert eddig már hét ily halomra lett figyelmem fölhíva.

Első a *veréczei* határban, Perényi Gyula báró szőlőhegyének tövében fekszik ott, a hol a 275 m. magas Sárhegy lejtői a Rákospataki völgyben véget érnek. Alakja elliptikus; hosszabb tengelye: 28, kisebb tengelye: 17, magassága pedig 25 méter. A domb nyugati irányban eredeti meredekségéből ki van vetkőztetve, mert itt egészen lejtős, a mi valószínűleg feltöltés által történhetett, hogy a régebben tetején állt pásztorházhoz lehessen jutni.

A dombot 1891 őszén birtokosa, Perényi Gyula báró, e sorok írója jelenlétében megásatta, illetve egy kutató árkot húzatott végig annak közepén észak-déli irányban. A domb a közvetlen fölötte emelkedő hegy trachytjától elütő kövekből volt durván összehányva mintegy (felülről) 12 méter mélységig, innen kezdve sűrű sárgaföld képezte tartalmát. Az ásítás mintegy 16 méter mélyig haladt, a további munkát közbejött akadályok miatt el kellett halasztanunk a jövő évre. Az eredményt idáig mindössze egy igen durva cserép képezi, mely az ásott árok legmélyéből, a halom déli feléből, került elő. A halom minden valószínűség szerint temetkezési domb.

A második halom *Verécze* község nyugati végén, a falu szélén álló kereszt mögött, a Polyánszki János veréczei gör. kath. tanító tagján van. Ennek szélessége 20 lépés, magassága körülbelül 1—1½ méter. Felásva nem volt.

A harmadik halom a *királyházaí* róm. kath. temetőben emelkedik. Ennek

tekintélyes magassága kiteszi a 4 métert, míg köralakjának átmérője 40 lépés. Feltűnő számmal lehet benne követ találni, úgy, hogy azelőtt kőbánya gyanánt használta a megboldogult plébános s abban — kőfejtés alkalmával — egy arany-poharat találtak, mely a plébános birtokába ment át. Ez már évtizedekkel ezelőtt történt s így — sajnos! — a régészeti tudomány kárára, már nem volt módomban e leletet megmentenem. A dombból magam is ástam ki præh. cseréptöredékeket, a melyeket oly nagy számmal tartalmaz, hogy azok már a tengerikapálásnál is — mert azt természetnek rajta — napfényre kerülnek.

A negyedik domb *Királyháza* határában fekszik ott, a hol az állomásról Nagy-Szöllős felé induló vasút-vonal az országutat metszi. Az országút építése alkalmával e dombot, mert a kijelölés vonalába esett, át kellett vágni s ekkor abból edénycserepek társaságában bronzfokos és egy bronz dárdahégy került elő. Ezek Dapsy földbirtokos úr tulajdonában vannak. A halom — mely szintén temetkezési domb volt — 18 lépés hosszú s valaha teljes átmérője 16 lépés lehetett. Magassága 1·2 méter.

E négy domb fekvése összefüggésben lehet egymással s azt vélem, hogy ezek egy korból származnak, mit még viszonylagos közelfekvésük is bizonyít. Az első dombtól a második nyugat felé 1500, ettől a harmadik ismét nyugatra 1000, végre ettől a negyedik megint csak nyugat felé 1500 méternyi távolságban fekszik. A harmadik számú dombtól, azzal szemben észak felé, 2500 méter távolságra emelkedik a Haradistye hatalmas földsánczai- s erőműveivel. Nem éppen lehetetlen, hogy ezek eredete itt gyökeredzik.

E négy halmon kívül Ugocsában még több mást is találhatni, de már ezek elszórtan, minden látható, vagy sejthető összefüggés nélkül fordulnak elő szántóföldeken, patakok mellett stb. Egyet — a csepeit — már az 5. szám alatt leírtam s főképen azért választottam el ezekről, mert az nem temetkezési, de kultúrhalomnak bizonyult. A *Gyula* község mellett, attól mintegy 400 lépésnyire a Tisza felé, a Batarcsi pataknak itt megszabályozott medre mellett, található két halom, melyek a szántás következtében ma már laposak s terjedelmeseek. Magasságuk alig 0·5 méter, míg átömrjük 30 lépés. A falu lakosai az egyiket «*Nagy Anna dombja*»-nak nevezik.

Próbaásás alkalmával a nagyobb domb 25 centiméternyi mélységig homokos agyagföldnek, ezen alul pedig tiszta laza homoknak — futóhomok — bizonyult. A felső rétegből egy néhány darab őskori s elszenesedett edénytöredéket emeltem ki. Szakszerűen felásva nem volt. Temetkezési halmok.

A *Gyulai-hegy* aljában elterülő lankás rétségen, ott, hol az *Agyagos* patak a *Batarcsi* patakba önti vizét, áll a «*Halom*»-nak s *Halomdomb*-nak nevezett domb, mi szintén nem egyéb, mint egy nagyobb szabású temetkezési halom az ősidőkből. A halom magassága még ma is kiteszi a 4 métert, míg átmérője 60–80 lépés. Ennek meséje érdekesen őrizte meg igaz történetének egy részét, mert a köznép azt mondja róla, hogy azon *hősök hamvai fölé emeltetett*, kik most is siratják még a haza sorsát s ennek jele gyanánt *sós víz* bugyog ki a halom aljából. Szakszerűen fölászva még nem volt.

Mihalik József.

DACIA NYUGOTI HATÁRA ÉS A RÓMAI SÁNCZOK.

A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat 1889/90. év VI. évkönyvében Király Pál egy húsz lapra terjedő értekezést tett közzé, mely Dacia nyugoti határával és ennek védelmével foglalkozik. Ezen értekezés megírására azon körülmény indíthatta szerzőt, hogy Domaszewski heidelbergi tanár, ki a berlini Akadémia megbízásából a Corpus Inscr. Latin. III. kötetének kiegészítésével bízott meg és ennek folytán Daciát is beutazta, nem régen megjelent egyik értekezésében * azt vitatja, hogy a Daciában kimutatható vámállomások: Orsova (*Tierna*), Mehadia (*ad Mediam*), *Pons Augusti*, Várhely (*Sarmizegethusa*), Veczel (*Micia*) és Zalatna (*Ampelum*) egy összefüggő vámvonalat képezve, az erdélyi érczhegység nyugoti részét, valamint a Tisza és Temes alvidékét Daciától elkülönítik és Mœsia superiorhoz csatolják.

Domaszewski arra is utal, hogy az ekként Mœsiához csatolandó területen, de még azon túl is, Sarmizegethusában is, a mœsiai egyik legionak, a IIII. Fl. F.-nak bélyeges téglái előfordulnak, mi szintén a mellett bizonyít, hogy a nevezett terület Mœsia superiorhoz tartozott és ugyancsak egy sarmizegethusai felirat (7904. sz.) hasonlóképen a legio IIII. Fl. F. egy centurioját említi, a ki egyszersmind az equites singulares exercitatorja volt.

Domaszewski érvelése az illető tudományos körökben úgy látszik helyeslésre talált, a mit abból is láthatunk, hogy Kiepert, az ókori térképek készítője, az *Atlas antiquus* legújabb kiadásában a fenn említett területet Mœsia superiorhoz csatolta (tab. XI.) és biztosan várhatjuk, hogy a C. I. L. III. kötetéhez készülõ új térképen is Domaszewski nézete fog érvényre jutni.

Ezzel a nézettel szembe szállva, első sorban Domaszewski érveinek megdöntésére törekszik Király Pál, azután kimutatja, hogy mi az ő felfogása szerint Dacia nyugoti limese és végre leírja, hogy miképen volt ez megerősítve.

Domaszewski hypothesis «elég tetszetős, de megingatni vagy épen megdönteni nem kerül nagy fáradságba»; e kereskedelem az Al-Duna vidékéről a sarmizegethusai útvonalat kereste fel; a «Maros partján . . . Miciát kell választani . . . Ampelumban a bányavidék kereskedelmét adóztatták meg» (4., 5. l.).

Király tehát azt képzei, hogy a római provinciába bevitt árukat megvámolták először *Tiernában*, azután esetleg a következő állomásokon fel egészen Ampelumig; ez mindenesetre nagy könnyítésére szolgált a kereskedelemnek, mert mire a kereskedő eljutott Ampelumba, már hatodszor volt kénytelen vámkezelésnek vagy ellenőrző vizsgálatnak alávetni az áruát; — azt csak nem képzeljük, hogy minden állomáson újból megvámolták. Ilyen eljárás, hatszor megzaklatni a kereskedőt egy provincia határain belül, mindenesetre méltó a római közigazgatáshoz!

Ha azonban Király az ilyen vámkezelést nem találná méltónak a római sasokhoz, akkor arra határozza el magát, hogy elolvassa azt, a mit Marquardt

* Studien zur Geschichte der Donauprovinzen. I. Die Gränzen von Mœsia superior und der illyrische Grenzzoll. (Archæol.-epigr. Mitth. XIII. 129—154. l.)

a birodalom adóterületéről írt (II. k. 263—297. l.); ebből meg fogja tudni, hogy ott, a hol vámállomás volt, ott volt a határ is, vagy közvetlenül, ha a birodalom határáról van szó, vagy bizonyos távolságban, ha a provinciák közötti vám-vonal jön tekintetbe. Marquardt könyvéből meg fog győződni Király arról is, hogy Domaszewski annak az alapján szólt Dacia és Mœsia közötti határról, a mit a római vámvonallról *tudott*, ő maga pedig abból ítéli meg Dom. érvelését, a mit ama vámvonalakról *nem tud*.

Király továbbá Dom. feltevéseit azon megjegyzéssel is gondolja megront-hatni, «hogy Micia (Veczel) Sarmizegethusa agerjébe tartozik, s így absolute ki van zárva még lehetősége is annak, hogy Mœsia kiegészítő része lehessen». Jól tette volna, ha Király nem pusztán csak említette volna, hogy Micia Sarmizegethusához tartozik, hanem nyomaték okáért, ki is fejtette volna; mert abból, hogy Micia pagus volt, épenséggel nem következik, hogy a tartomány fővárosához tartozott. Talán jó lett volna azt is tekintetbe venni, hogy a *territorium legionis* tehát a táborhely is, a melyen a miciai cohorsok állomásoztak és a mely a legio parancsnok rendelkezése alatt áll, nem tartozott azon város vagy helység területéhez, a melynek közelében volt, és így a miciai táborhely csakis a legio IIII. Fl. F. territoriumához tartozott, de nem Sarmizegethusához.

Érdekes, sőt meglepő Király azon állítása is, hogy a «Legio IIII. sem tartozik Mœsia seregeihez, hanem Dacia seregei közé, melyet csak a legvégső időkben, a Macrinus (217—218) óta mindennapos határszéli harcok miatt küldenek a tartományba [t. i. Mœsiába]» (5. l.). Mommsen e szerint határozottan téved, midőn azt mondja: . . . *nummi in quibus cernuntur numeri IIII. et VII. spectanter ad legiones duas per saecula moratas in Moesia superiore IIII. Flaviam et VII. Claudiam* (III. p. 264.), téved az ismeretes római felirat is (Wilm. 1458.), mely a pannoniai legiók után a *IIII. Flav.* és *VII. Claud.* neveit említi, mint mœsiai legiókéit, és téved egyáltalában mindenki, a ki azt hiszi, hogy a leg. IIII. Fl. Mœsia superiorban tartózkodott. *Errare humanum est.* Nehéz is volna ebben Királyt megcáfolni, a ki azt is tudja, a nevezett legio «főhadiszállása Apulumban székel; ott székelnek a főparancsnokok is, kik közül, sajnos, csak M. Ulpius Gaius nevét ismerjük, ki egy füst alatt parancsnoka a Legio XIII. Geminának is.» Csakugyan azt olvassuk az 1201. sz. feliratban, hogy az a M. Ulpius Gaius a negyedik és tizenharmadik legio parancsnoka, mert világosan ki van írva: *praefectus legionum IIII. Flavia[e] et XIII. Gem(inae)*. Ez tehát igen magasrangú katona lehetett, vagy jobban mondva, roppant szerencsés ember, mert azelőtt centurio volt, a mint az 1178. számú felirat mondja és Mommsen is beismeri; sőt talán páratlan szerencsefinek is mondhatjuk, mert két legiónak parancsnoka egy füst alatt csak szenatori ranggal bíró férfi és még hozzá consularis lehetett, azon időben, a melyben Ulpius Gaius szolgált, a harmadik század elején. Ugyanekkor azonban véletlenül a legio parancsnoka nem *praefectus* volt, hanem *legatus*, és úgy tartják eddig, hogy csak Gallienus melőzte a szenatori rangú parancsnokokat.

Sőt azt is állítják az olyan vigyázatlan Domaszewski-féle tudósok, hogy *praefectus legionis* annyi mint *praefectus castrorum legionis*, azaz tábori, *térparancsnok*, és mivel egy ember csakis egy tábornak lehetett *egyszerre* parancs-

noka, kénytelenek vagyunk Ulpius Gaiust is degradálni olyanformán, hogy elismerjük, hogy Apulumban volt praefectusa a tizenharmadik legiónak, de elébb Mœsiában a legio III. Flaviának. És ha szerző nincsen megelégedve védenczének sorsával, olvassa el a Marquardt-féle kézikönyvnek a praefectus legionisról szóló szakaszát (444. l.) és rögtön el fogja ismerni, hogy Ulpius Gaius sem senator nem volt, sem consularis, sem legatus, hanem centurióból lett térparancsnok.

Domaszewski hypotheseise támogatására arra is hivatkozik, hogy *Ad Mediam* (Mehadiában) találtak egy feliratot, melyben az egyik Mœsia helytartója *Calpurnius Fulianus* említettik, a ki egyszersmind a *legio V. Mac.*-nak is volt parancsnoka. E felirat hiányos végét ekként olvassa Dom.: *... leg(atu)s Aug(usti) [prov(inciae)] Moesia[su]pe[riori]s*. Erre Király azt mondja, hogy *contra lapidem*, pedig a kővön nem áll sem *superior*, sem *inferior*, hanem vagy az egyik vagy a másik kiegészítendő; továbbá arra hivatkozik, hogy Mommsen *Moesia inferior*-t állapított meg «azon időkből, midőn a Legio V. Macedonica még Tresmisben (Iglitza) állomásoz, tehát Septimius Severus korát megelőzőleg» (6. l.). Nagyobb nyomaték kedvéért hozzáteszi, hogy Mommsen «alighanem gyakorlottabb epigraphus, mint Domaszewski». Ez az axioma kellőleg alkalmazva, feleslegessé tette volna Király egész polemiáját: csak azt kellett volna Dom. érvelésével szemben felhozni, hogy Mommsen gyakorlottabb minden tekintetben mint Domaszewski, és hogy Mommsen Daciához számítja a vitás területet, akkor az a fiatal tudós már meg lett volna czáfolva. De úgy veszem észre, hogy Mommsen is Dom. pártján van, mert ezt mondja: *Ceterum, quamquam legio V. Macedonica tetendit in Moesia inferiore, non ausus sum hanc inferre*, azaz: habár a leg. V. Maced. Mœsia inferiorban táborozott, még sem mertem ezzel kiegészíteni a feliratot. Látni való, hogy Mommsen nem azt mondja, a mit Király mondat vele, hanem inkább Mœsia superiorra gondol, a minthogy másképp nem is lehet. Király szerint az a Calpurnius Septimius Severus előtt volt alsó Mœsiában legatus és V. Maced. parancsnoka. Mommsen szerint ez a két hivatal «*inter se diversa, nec necessario ad eandem provinciam referenda*», a mi azt teszi, hogy a ki a legio V. Macedonica legatusa, nem lehet Mœsia inferior (vagy superior) helytartója; Király szerint ez a két hivatal összetartozik, mert azt nem veszi tekintetbe, hogy a legatus legionis praetori ranggal bír, Mœsia inferior (vagy superior) helytartója pedig consularis, tehát rangban felette áll a legio legatusának. Hogy valaki önmagának legyen feljebbvalója vagy alárendeltje, ilyent a római kormányzat aligha engedett.

«És végül mi marad meg Daciából, ha még az Aranyvidéket is Mœsiához tartozónak tekintjük... Akkor a tartomány elesik legfőbb jövedelmi forrásától, teljesen passiv lesz s óriási terheket ró a birodalomra a nélkül, hogy megfelelő kárpótlást nyújthatna.» Megnyugtathatjuk Király ezen aggodalmait; csak nézze meg jobban Dom. szavait és majd megérti azokból, hogy az aranyhegységnek csupán nyugoti kiágazásait csatolja Mœsiához, a nevezett vámállomásokat pedig meghagyja Daciának; csak határállomásoknak tekinti, a nélkül, hogy az ezekhez nyugotra eső határvonalat meg tudná állapítani. De különben is, ha csakugyan Mœsiához számítanók az aranyhegységet — pedig ezt nem teszszük — mi értelme volna annak, «hogy óriási terheket róna a birodalomra, de kárpótlást nem nyújt-

hatna?» Azt képzei talán, hogy az aranybányák jövedelme a provincia pénztárába folyt? Nem tudja talán, hogy az összes császári provinciák jövedelme a *fiscus*ba folyt és hogy ez fedezte a provinciák kiadásait is? Hogy Moesia vagy Dacia neve alatt folyt-e császári pénztárba, az ugyan aligha tett különbséget és ha politikai vagy akármilyen más okból szükségesnek tartotta a császári kormány valamely provincia fentartását, akkor nem igen nézte, hogy mennyit jövedelmez saját neve alatt, sem úgy nem osztotta be, hogy minél több jövedelmet tudjon felmutatni; a felosztás egészen más szempontból történt.

Azért felesleges volt azt imputálni Dom.-nek, hogy szerinte az aranybányaság Moesiához tartozott és mégis a «védelmére épített váröv Dacia legatusainak parancsnoksága alá van helyezve»; ilyen képtelenséget nem mondott Dom. sehol és nem is mondhatott. De hogy a tartományi procurator Apulumban székelhetett volna még akkor is, ha a bányaság Moesiához tartozott volna, azt úgy látszik Király nem sejtí; azt képzei, hogy minden tartománynak volt mindig külön procuratora. Ebben nagyon téved és tévedéséről igen könnyen meggyőződhetik, ha a Wilmanns-féle Index 568. lapján megnézi ezt a pontot: *complures provinciae sub eodem procuratore.*

Értekezése második szakaszában arról szól szerző, hogy Domitianus valószínűleg a 89-iki békekötés után rendelte el a balparti váröv kiépítését s hogy ezen egész vonal a régi nyomokból még rekonstruálható. E vonal Orsovától Belgrádig terjedt és azért készült, mert Felső-Moesia váröve gyengének bizonyult. — Római nyomok a következő helyeken találtattak: Pancsován, Kubinban, Ó-Duboveczán, Új-Palánkán, Pozsassenán, Ó-Moldován, Új-Moldován, Kaoniczánál, Drenkova, Szvinicza és Orsova mellett. E táborhelyek megállapításánál első sorban Fehértemplom polgármesterének, Böhm Lénárd kutatásait veszi fel alapul szerző és különös tekintettel van azon bélyeges téglákra, melyek ezen a vonalon előfordulnak. Ezeket mind első századbelieknek tartja Király. Más ember, ha első századbeli római bélyeges téglákról hall, gondolkodóba esik, mert hiszen az ilyenek nagyon ritkák, különösen a provinciákban. Ha Királynak az a meggyőződése, hogy Domitianus idejéből valók, ám higgye; a magam részéről csak annyit mondhatok, hogy habár körülbelül ezer bélyeges téglát volt alkalmam vizsgálni Pannoniából, olyant még nem láttam, melyről biztosan állíthatnám, hogy első századbeli. Azt azonban biztosan mondhatom, hogy a Sapaja szigetén (Ó-Palánka) talált bélyeges téglák a második század végéről vagy a harmadik elejéről valók, tehát nem Domitianus idejéből.

A legio bélyeges téglái mellett, melyek, mint látjuk, semmit sem bizonyítanak Király állítása mellett, fölemlíti azon cohorsok, illetőleg ala bélyegeit is, melyeket állítólag Domitianus rendelt Moesia superior védelmére a Duna bal partjára, Böhm Lénárd csakugyan talált Ó-Palánkán (Sapaja sziget) a *coh. II. Hisp.*-tól és az *ala II. P(annoniorum)*-tól származó bélyegeket, a *coh. III. Del(matarum)* Ó-Moldován fordult elő, a *coh. I. Brit. mil.* pedig Orsován. — A *coh. III. Delm.*-ra nézve már Mommsen állította (Eph. Ep. II. n. 468), hogy az inkább Moesia, mint Dacia seregéhez számítandó, Király pedig úgy vélekedik (10. l.), hogy helyőrségül maradt Domitianus alatt a veszélyeztetett területen. Azonban már a köv. lapon (11. l.) a *IV. dalmát cohors*ról azt hiszi, hogy «csak

rövid ideig s akkor is ismeretlen helyen tartózkodik Daciában, mert 116-ban már Germania Superiorban van». Látni való, hogy Király tévedésből nevezi meg a negyedik cohorsot a harmadik helyett; továbbá nem tudja, hogy a harmadik cohors bélyege Mehádián is találtatott (Eph. Ep. II. 468) és Brassón őriztetik, tehát Dacia területén, Dacia elfoglalása után, s így nem származik az ó-moldovai sem Domitianus idejéből. — A *coh. I. Britt. mil.* csakugyan 80–85-ig Pannoniában állomásozott és így csak ezen időpont után juthatott az Al-Duna vidékére; Király szerint Domitianus rendelte oda, — miért épen ez? erre nézve hiányzik a meggyőző bizonyíték. Hogy Orsován e cohors helyét a *legio XIII. Gem.* foglalja el, az is csak alaptalan állítása Királynak, a ki úgy látszik azt nem veszi tekintetbe, hogy a provincia legiójának bélyegei igen sok auxiliaris táborban fordulnak elő, a nélkül, hogy az illető cohors vagy ala megváltoztatta volna helyét. Azon körülmény pedig, hogy a cohors veteránjait 110-ben D. Terentius Scaurianus daciai helytartó bocsátja el (úgy emlékszem, hogy a veteránok elbocsátása a császári jogokhoz tartozott, nem pedig a helytartókéihoz), mint Király is belátja, nem bizonyíthat a mellett, hogy a cohorsot már Domitianus hozta Mœsiába. Ugyancsak azt mondhatjuk az *ala II. Pann.*-ről és *coh. II. Hisp.*-ről. Mindkettő a későbbi Dacia területén volt elhelyezve, az előbbi Szamos-Újvárott, az utóbbi Sebesváralján és ha bélyegeik a Sapaja szigetén előfordulnak, ez legfeljebb annyit bizonyíthat, hogy e két csapat valamikor ott tartózkodott. Az én felfogásom szerint még ezt sem teljes biztonsággal, mert ezek a téglák nem római épületben találtattak, hanem újabb épületben, az elpusztult várban, mely még a törökök idejében fennállott. Hogy e vár építői ott a szigeten találták a bélyeges római téglákat, az meglehet, de bizonyítani nem tudja senki s így a téglá sem bizonyíthatja azt, hogy Domitianus hozta ide a két csapatot.

Az itt állomásozott cohorsok között felemlíti K. a *coh. II. Pann.*-ot is, «mely 60-ban Illyricumban, s 80–85 Pannoniában állomásozott» (10. l.) és bizonyítékul idézi a 2–10. és 11. császári elbocsátó okmányt, a hol azonban *ez a cohors nem is említettik*, a minthogy a császári politikával, különösen Vespasianus óta, ellenkezett volna a pannoniái csapatoknak hazájukban való alkalmazása.

Összefoglalva mindazokat, a melyeket Király Domitianus csapatelhelyezéséről mond, nem tarthatjuk elegendőeknek az általa felhozott érveket oly tény bebizonyítására, mely magában véve nem lehetetlen, de még kérdéses.

Király hypothesisével kapcsolatba hozza az ú. n. római sánczokat is, melyek szerinte Domitianus idejében keletkeztek. Szerző szerint a rómaiak akkor, mikor a jazygokkal szövetséget kötöttek, e szövetséget belefoglalták a dákokkal kötött békeszerződésbe. «Valószínű, hogy ez megtörtént, meg a határoknak kijelölése is a limes által, melyet maguk a rómaiak vontak meg a dákok ellen fordított sánczokkal.» Tehát ezzel meg volna fejtve az a talány, melyen már annyian törték fejüket és csak azt kellett szerzőnek megmagyarázni, hogy melyik sánczvonalat tartja a meglévő kettő között a tulajdonképeni limesnek; ő azt hiszi, hogy a keleti vonal az igazi limes és ha azt kérdezzük, hogy mi hát a nyugoti vonal, azt válaszolja: «Pendantjai e sánczoknak kétségtelenül azok is, melyek Temesvártól délre kezdődve . . .» stb. Hogy mit értsünk a *pendant* alatt, azt nem tudom; a rómaiak csináltatták-e vagy a jazygok maguk jó szántukból

hányták-e fel, limest képeztek vagy nem, esetleg kettős volt-e a limes vonala, — mindezt hallgatással mellőzi szerző. Pedig ha biztosan tudta, hogy a keleti vonalat a rómaiak csinálták, akkor azt is magyarázhatta volna világosan, hogy ki csinálta a nyugotit.

Ezen limes vonalát szerző, a mint látszik, az új táborkari térkép alapján írja le; igen helyesen, mert ez minden tekintetben megbízható és pontos és a fenforgó kérdésre nézve valóságos szerencse, hogy a kutatás ama térképek által nem csak meg van könnyítve, hanem biztos alapra fektetve. De, sajnos, szerzőről nem mondhatjuk azt, hogy ama térkép adatait kellőleg figyelembe vette volna. Szerinte a nyugoti sánczvonala, a «pendant», Temesvártól délre kezdődik és húzódik lefelé egészen Kubinig. Azon a példányon, mely előttem fekszik s mely 1883-ból való, azt látom, hogy Temesvártól észak-nyugotra, épen az első számú lóporraktár mellett szintén van «római sáncz», mely a nevezett ponttól Csernegyháza felé, ezen keresztül, a *Farcu* nevű dűlőt szelve, fölfelé szakadatlan vonalban *Piske* (Bruckenu) mellett és tovább *Fibist* érintve, továbbá némi megszakítással *Aljas* határán keresztül, *Tranova* és *Hidegkút* között haladva eléri a Maros balpartját, és e folyón túl *Szabadhely* közelében megszűnik, és pedig ott, a hol Király állítása szerint a keleti vonal kezdődik. Nem kell mély tudomány ahhoz, hogy valaki itt Király tévedéseit észre vegye. Ő egyszerűen nem nézte a térképet, hanem, nem tudom milyen forrás alapján, a nyugoti vonal felső részét összetéveszti a keleti vonal felső részével. Ez utóbbi tehát nem Gyoroknál kezdődik, hanem sokkal lejjebb, épen *Német-Benczek*hez keletre és ezen szakasza a sáncznak épen nincsen összeköttetésben a Gyoroknál kezdődő vonallal, a miről akárki meggyőződhetik, a ki a táborkari térkép illető szakaszait (Z. 21. Col. XXV. Lippa, Z. 22. Col. XXV. Rékás) figyelemre méltatja, a mit Király, úgy látszik, nem tartott érdemesnek megtenni.

A sáncz ilyen hiányos leírása után, azt várhatja az olvasó, hogy Király annak római eredetét legalább némiképen bebizonyítja, különösen azt, hogy hol vannak a hozzá tartozó castrumok, castellumok. Király beismeri, hogy ilyenek a sáncz mellett nem léteznek, szerinte ennek «könnyű a megfejtése»; azt hiszi, hogy a jazygok, a római nép barátjai, «eléggő békés szomszédok. Ezek ellen fölösleges leendett a limesnek külön megerősítése is, midőn a belső részekben Lederatától északra erős várvonaluk van» (13. l.). Tehát a jazygok békés természete feleslegessé tette a limes megerősítését. Hogy a jazygok békés szomszédjai voltak a római birodalomnak, azt a római történet minden lapja meghazudtolja, és ha kívánja Király, összeállítom a sarmaták betöréseinek lajstromait, a miből meggyőződhetik arról, hogy milyen volt annak a népnek a «békés» szomszédsága. Igazán azon kell csodálkozni, hogy Daciával szemben annyira békeszeretőknak mutatkoztak a jazygok, hogy, míg a római uralom Daciában fennállott, sohasem kellett ezen provincia limesét megerősíteni, a másik oldalon, Pannonia felé pedig kiadták a mérgőket, mert itt Commodus «*per ripam omnem burgis a solo exstructis item praesidis per loca opportuna ad clandestinos latrunculorum transitus oppositis munivit*» (C. I. L. III. 3385.). Úgy látszik tehát kelet felé «békés» hajlamokat mutattak a jazygok, nyugot felé a latrunculusok természete tört ki belőlök.

De hát nézzük azt az «erős várvonalat», mely Lederatától északra Dacia belső részeiben van.

Arra utal K., hogy Verseczen egyéb római emlékeken kívül a *coh. II. Hisp.* és az *ala I. Tungr. Front.* állomásozott, s hogy a vásártéren castellum is volt, melyet azonban Milleker még nem kutathatott ki.

Nagyon sajnós, hogy Király a «vásártéri castellum»-ot említve, elfelejtette Milleker azon művét idézni, melyben ez ama castellumról szól. Tudtommal Milleker 1886-ban megjelent művében (*Gesch. der königl. Freistadt Werschetz*) szólt utoljára (15—18. l.) Versecz római emlékeiről, de vásártéri római castellumot nem említ; ő csak arról szól, hogy 1860-ban egy szőlőtulajdonos a «Postklinge» közelében egy 6 méter átmérőjű köralakú római falat talált és hogy 1828-ban a városi sétatér (*Stadtgarten*) kibővítésénél azt a két római feliratot találták, melyet a Corpus is közöl. Milleker sem vásártérről, sem római castellumról nem szól és ennél fogva függőben marad a verseczi castellum kérdése, míg azt Király megbízható forrásból nem tudja kimutatni.

Nézzük addig is a főúton lévő castrumokat.

Ezen az első állomás, castrum «Opo vagy *O-ponte*»; hogy a pentingeri tábla mely kiadásában találta Király e nevet, azt nem tudom, de azt állíthatom, hogy nem *Opo* vagy *O-ponte* áll a táblán, hanem *Apo fl.*, azaz *Apo fl(uvius)*. A másodiknak sem *Orcidava*, hanem Arcidava a neve, a harmadik pedig a táblán *Cent(um) putea*, nem pedig *putei*.

E három castellum (nem pedig castrum) kiterjedése 150/130 m., 187/164 lépés, és 160/143 m., tehát oly kicsiny, hogy mind a három együttvéve nem tesz ki egy castrumot és az ekként megerősített vonalat nevezi Király «erős várvonalnak». Hogy mind a háromban együttvéve is ezeres cohors sem tudott volna megférti, azt Király is be fogja ismerni; én legalább, ha ezzel a kiterjedéssel összehasonlítom a pannoniai első cohorsok táborait, pl. a dunapenteleket, vagy a *coh. III. Batav.*-ét, mely szintén ezeres volt, akkor bámulom a rómaiak bölcsességét, mely ki tudta fundálni, hogy Daciában a határvédelemre 36 mp.-ra terjedő vonalon elegendő három kis castellum, Pannoniában pedig Adonytól (Vetussalina) Kömlödig (Lussonium) 30 mp. távolságára négy cohors militaria kellett a védelemre: a *coh. III. Bat. mil.*, a *coh. I. Hemes. mil.*, a *coh. I. Thrac. Germ.* és a *coh. I. Alp. eg.*, mely két utóbbi, mivel szintén I. számú, szintén ezeres cohors. Látni való tehát, hogy a jazygok kelet felé csakugyan sokkal békésebbek voltak, mint nyugot felé.

«Útmutató táblánk, a Pentinger-térkép adatai szerint, innen Berzovia 12 milia; melytől ugyanily távolságra találjuk Ahihis-t; ettől 3 milianyira Caput Bul-alit, s ekkor már csak 10 rómia mérföldre vagyunk Tibiscumtól, a végső állomástól» — ekként folytatja Király (15. l.) az «erős várvonal» leírását. De holott elébb legalább annyit tett, hogy Böhm L. kutatásai alapján azonosította a fent nevezett három állomást Fehértemplom, Varadia és Szurdok mellett lévő római telepekkel, a három utolsót egyszerűen megemlíti, de hogy hol keresendők, azt nem említi. Pedig ha egyebet nem, legalább megnevezhette volna Zsidovint, a hol már a múlt században ásatások történtek és a leg. III. Flav. bélyegei előkerültek. Ez a hely csak tartozhatott az úgyis gyengének bizonyult

«erős várvonal»-hoz, és annál is inkább szükséges lett volna ezt a többi vár-helyek közé sorolni, mivel egy bizonytalan és három gyenge vár még nem tesz ki egy erős várvonalat. A helyett megemlíti, hogy Kavaranál volt egy castrum, mely a táborkari térképen is jelezve van és melyen a mostani országút megy át — az 1884-iki táborkari térképen (23. XXVI. Lajos), mely előttem fekszik, nincsen jelezve — és hogy Lugosnál is volt castrum, «melynek gazdag leletei igen tekintélyes római telepre utalnak» . . . «úgy hogy voltaképen nem egy, hanem két várvonallal van dolgunk». Az talán mégis kissé elhamarkodott dolog, a lugosi leletekből egy római castrumra, és ezen állítólagos római castrum a kavaránival összeadva, melyet Neigebauer említ 14. l., egy egész várvonalra következtetni; ez nem tudományos eljárás és nem bizonyít semmit a mellett, hogy a rómaiak ezen várvonalak miatt nem tartották szükségesnek az állítólagos limest megerősíteni.

Különben ezen limesre nézve még egy megjegyzést kockáztatok. Ha csakugyan határvonal volt a dákok és jazygok között, akkor fel kell tenni azt is, hogy a két nép területének határszélén, tehát sem egyiknek, sem másiknak területén feküdt. Ámde ezen határvonal nem esett össze a Dacia és Jazygia közti határral, a mint Király gondolja, s ezt onnan tudjuk, hogy Trajanus nem csak a dákok földjét foglalta el, hanem a jazygok földjének egy részét is, a mint ezt Cassius Dio világosan mondja.* A jazygok t. i. az első háború után azt követelték Trajanustól, hogy azt a földet, melyet Dekehalos tőlük elvett, — tehát még Domitianus alatt azoké volt, — adja vissza, de Trajanus ezt nem tette. Látni való ebből, hogy a római limes vonala nem a dákok és jazygok közötti határvonalon, hanem a jazygok területén vonúlhatott végig, tehát csakis nyugotra a régi határhoz.

De különben maga Király dönti meg azon állítását, hogy ama sánczok képezték a római limest. Beismeri, hogy az árok keletre Dacia felé esik, és azt képzei hozzá, hogy a rómaiak ilyen limest, mely az ellenség javára szolgál, használtak. Azt már nem tételezi fel senki a rómaiaktól, hogy limesnek oly vallumot használtak, mely az ellenségnek megkönnyítette a rajta való átmenetet, a védőknek pedig megnehezítette a védelmet.

Ha Király ezen sánczoknak csak egy részét is megvizsgálta, akkor észre kellett neki venni, hogy szerkezetök nem egyforma, valamint a bácskai sánczoké nem egyforma. Gyoroknál ugyanis először azt láthatta, hogy a sáncz vonala nem folytonos, hanem bizonyos távolságban minden ok nélkül meg-megszakad, ép úgy mint a bácskai sánczok, és miután ez a tünetény máshol is mutatkozik a sánczokon, sokkal valószínűbb, hogy elejétől fogva úgy volt, habár magyarázatát nem tudjuk. Király álláspontjára helyezkedve természetesen azt mondhatnók, hogy ezek a hézagok a későbbi időkből valók, de bebizonyítani nem tudnók. De egy másik különös jelenség is mutatkozik a Gyorok melletti sánczokon, az, hogy három párhuzamos sánczból áll, melyek között természetesen két árok szintén párhuzamosan húzódik, de sem a sáncz előtt, sem mögötte nincsen árok, tehát sem a jazygok, sem a dákok felé. Hogy az ilyen limesnek milyen rendeltetése

* C. Dio 68, 10.

lehetett a rómaiaknál, azt szintén nem tudom; remélem, hogy Király nem-sokára ennek is megadja majd magyarázatát s ekként ama sánczok rendeltetését a tudományos világ számára tökéletesen meg fogja fejteni.

Fröhlich Róbert.

A KAPOSVÖLGYI NÉPVÁNDORLÁSKORI ÜST.

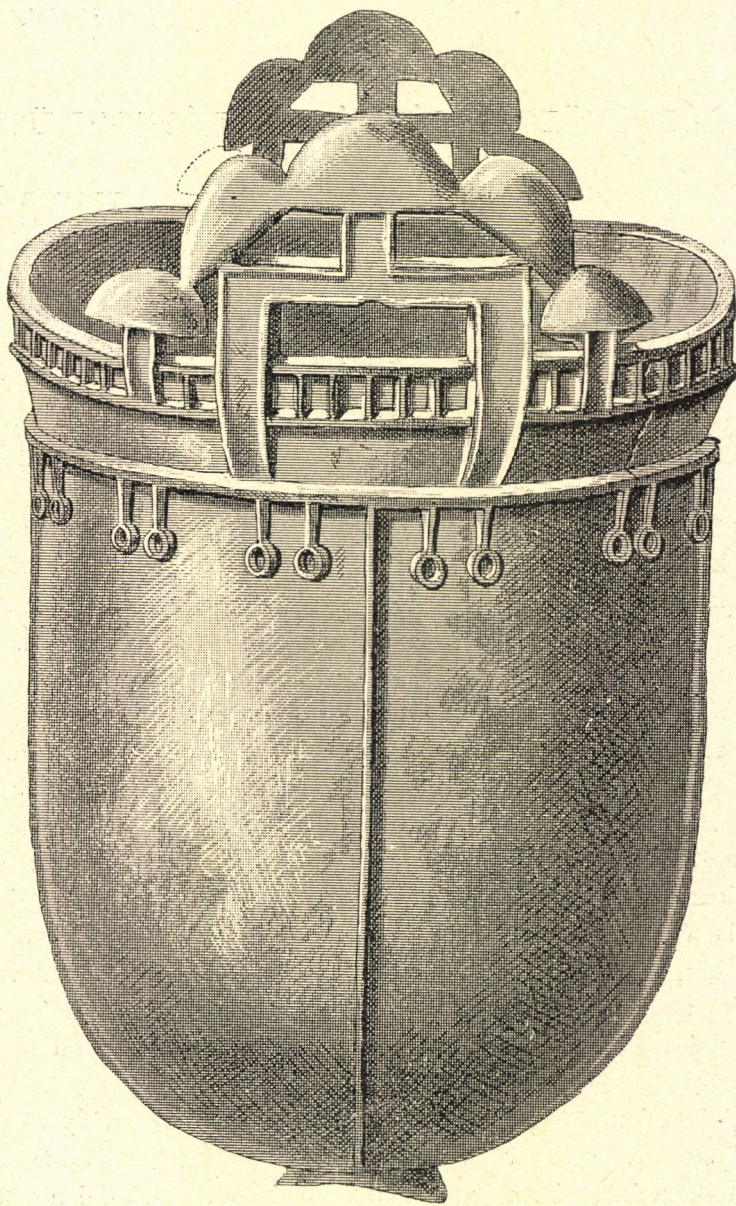
Tolna megyében Högyész és Regöly között, ugyanazon Kapos-völgynek tőzegében, a melyben néhány évvel ezelőtt az oly hírnevessé lett kurdi nagy cista-lelet, tavál egy rendkívül fontos La Thène kori kerek — tubusok — s gazdagon díszített gyöngyökből álló arany nyakék, a bozót számtalan helyén temérdek borostyán-gyöngyök s igen sok bronzkori s La Thène kori bronztárgyak kerültek elő — ez év folyamán az eke ismét egy nagyon ritka leletet hozott felszínre egy bronz, vagy vörös színe után ítélve valószínűleg rézből öntött, 16 kilogramm súlyu nagy üstöt (1. ábra).

Alakja felfordított méhkashoz hasonló. Pereméből két nagy fül emelkedik ki s feneke egy 12 ctm. magas s 8 ctm. átmérőjű kerek talpon nyugszik. E talpnak fele része kicsorbult ugyan, de a még épen maradt fele kétségtelenül mutatja, hogy eredetileg sem volt nagyobb. Egész magassága 52 ctm., de ebből 12 ctm. a pereméből kiemelkedő fülekre esik. Átmérője 33 ctm. Oldalfalainak vastagsága 0.8 ctm. Barnazöldes patinája tele van növény-lenyomatokkal s a díszítések mélyedéseit sok helyen fekete tőzeföld tölti ki, a melyben találtatott. Eltekintve a talp csorbulásától s a már az öntésből eredt három repedéstől, mely a szélétől vonul 4, 6, és 12 ctm. hosszúságban — az üst ép állapotban került ki a földből, találója azonban leverte az egyik fülét, melyet ismét reá olvasztattam. Eltávolítva a fenekére erősen tapadó tőzeget, két, egymással ellentett oldalon szabálytalan lyukat találtam a fenéken, mely a hosszú használat folytán támadt. A törésrészen valamint az egész edény felületén látható, hogy az öntés nagyon lyukacsosan sikerült.

A két ellentett oldalon levő magas fülek hosszénégyszög alakú tömör vastag (még egyszer oly vastag mint az edény oldalfala) fogantyúk, melyeket öt, a közepéig mindinkább nagyobbodó gombafej alakú díszítés ékít. A két szélső s a középső gombafej-díszítmény szárral bír, a másik kettőnek feje pedig a fülek sarkaira támaszkodik. A gombafejek magassága 3 ctm., 4.5 ctm. és 5 ctm. A négyszögű tulajdonképeni fül 10 ctm. magas, melynek fele az edény pereme fölé emelkedik, másik fele pedig az edény oldalfalaiból domborodik ki. Az edény peremét koczkákból álló s erősen kidomborodó szalag veszi körül. A koczkák

nem egyenlő nagyságúak s magasságuk egy és két centiméter között változik. A peremétől 5·5 centiméterrel mélyebben egy 0·7 centi-

1. ábra.

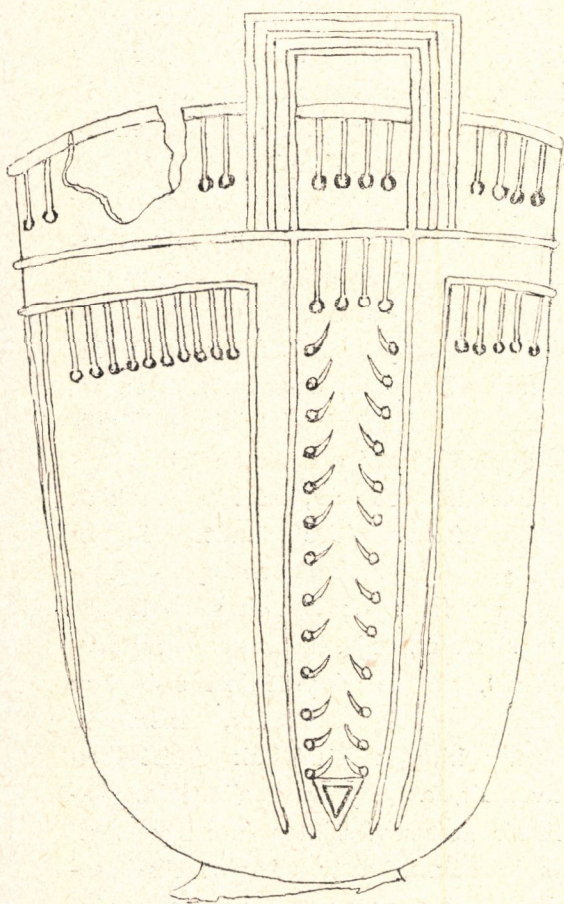
OROSZORSZÁGI NÉPVÁNDORLÁSKORI RÉZÜST.

méternyire kiemelkedő abroncs futja körül az edényt, melyen arányos távolságban s páronként elhelyezett 24 erősen kidomborodó szalag s azok végére alkalmazott karika csüng. Ugyanezen abroncsból négy

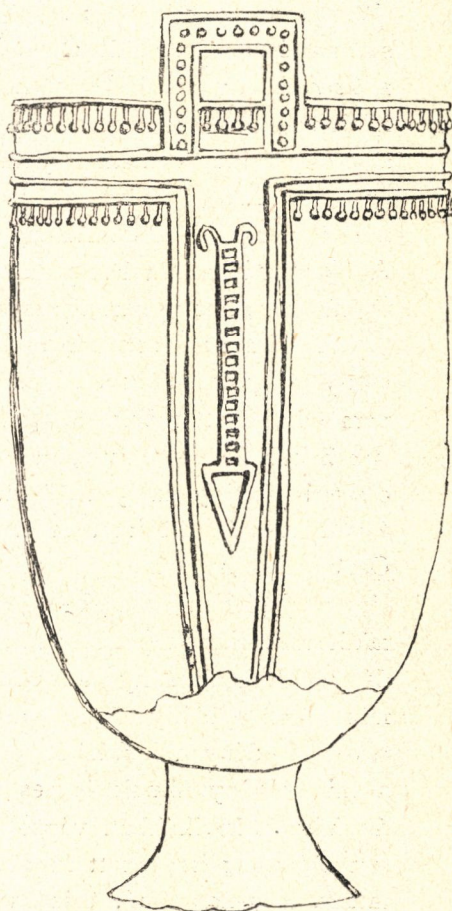

ellentett oldalon függőleges irányban, erősen kidomborodó borda vonul a fenékig.

Első pillanatban ez üst a Skandináviában oly gyakran előforduló s Kopenhagenban és Stockholmban látott úgynevezett függő urnákra emlékeztetett, melyek szintén kivétel nélkül peremből kiemelkedő hossz-négyszög alakú nagy fülekkel bírnak, fenekük néha — mint a Fionieban

2. ábra.

3. ábra.

OROSZORSZÁGI NÉPVÁNDORLÁSKORI RÉZÜSTÖK VÁZLATOS KÉPEI.

(Dánia) lelt példány — picziny talpon nyugszik s szintén öntéssel és nem kovácsolással készültek. Azonban a skandináviai függő urnák — melyek különben a bronzkorszakból valók — jóval kisebbek, rendesen fődökkel bírnak, díszítésök mindég vésett s díszítési motívumaik a mi üstünktől teljesen elütők.

Üstünk tehát csak némikép hasonlít a skandináviai függő urnákhoz, de nem sorozható azokhoz, analógiáit s eredetöket miként a nemz.

muzeum részéről vett értesítés útján megtudtam, Oroszországban az Ural és Altai hegység táján találjuk.

Aspelin már az 1874-ben Stockholmban tartott nemzetközi congressuson emlékezett meg hasonló bronzedényekről s «L'âge du bronze Altaico-Ouralien»¹ című értekezésében azt mondja: «On rencontre assez souvent près du Jénissei, dans l'Altai et l'Oural, de grands vases hémisphériques, généralement posés sur un pied élevé, en forme de cylindre s'élargissant par le bas; sur les bords de ces vases sont deux anses surmontées chacune de clous à tête de champignon». Ezekhez tartozik a *Tobolsk*-ban (Ischim)² talált példány, melyen a pereméből kimagasló fülek szintén három gombafej alakú díszítéssel bírnak s maga az edény alacsony talpcsövön áll ugyanúgy mint az *Etelä Wenäjä*-ben (Délország a Don partjain)³ talált példány. A *Guilovsk*-ban (Délország a Don partjain)⁴ lelt példány alacsony talpcsövön áll, de füle félköríves. A *Teletskoie*-ban⁵ talált példány alacsony talpcsövön áll s hosszénégyszög alakú füle szintén három szegfej alakú díszítéssel bír.

Az imént felsorolt 4 oroszországi példány csak a fülek- s az alacsony talapzatban hasonlítanak a mi példányunkhoz, testök azonban nem felfordított méhkashoz hasonlít, hanem félgömb alakúak, s díszítésük habár domborműves, de elütő a mienktől. Van azonban két oroszországi példány, melyhez üstünk sokkal közelebb áll, azért ez utóbbiak ábráit szintén közlöm. A 2. számú, állítólag rézből öntött példány Osoka és Zagarina községek között (Simbirk kormányzóságban, Jizrane járásban) 1884-ben egy picziny folyónak homokos medrében találtatott. Ennek (felfordított méhkas) alakja teljesen azonos a mi példányunkkal, alacsony hengertalpon áll, füle is négyszögletű s ép úgy mint a mi példányunkon nemcsak a perem fölé emelkedik, hanem alsó része az edény oldalfalából domborodik ki, sőt feltaláljuk díszítésében a mi példányunknak összes motivumait, az egymás melletti koczkadíszítést, a karikákban végző pálcadíszeket s vízszintes és négy ellentett oldalon alkalmazott függőleges bordákat, habár másként alkalmaztattak. A 3-ik számú, szintén rézből öntött, 25 orosz font (10¹/₄ kilogramm) súlyu példány *Verchny-Konetz* községben (Vologda kormányzóságban, Oustsisolok járásban) találtatott. Ezen is az edény alakja a hosszénégyszögű fülek, az alacsony talp, a kidomborodó bordák és díszítési motívumok egészen megegyeznek a kaposvölgyi példánnyal.

¹ Compte-rendu du Congrès international d'Anthropologie et d'Archæologie préhistorique. Stockholm 1876. p. 574.

² J. R. Aspelin «Antiquités du Nord Finno-Ougrien» p. 70. fig. 316. és Compte-rendu n. o. p. 576. fig. 45.

³ Compte-rendu n. o. p. 576. fig. 46. és Aspelin n. o. fig. 358.

⁴ Aspelin «Antiquités» p. 81. fig. 354.

⁵ Catalogue du Musée Roumainskov à Moscou 2597. és Aspelin n. c. p. 70. fig. 318.

Az Oroszországból nyugatra vándorolt üstökből hazai irodalmunkban eddig csak két példányt ismertünk, egy magyarországit s egy sziléziait.

Az első 1870-ben Czakóról (Kőrös mellett) került a nemzeti múzeumba s Rómer Floris már akkor ismertette. * Magassága 66 ctm., felső átmérője 46 ctm., kerülete 1 méter és 38 ctm., tehát jóval nagyobb a kaposvölgyi példánynál. Díszítését illetőleg négy egyenlő, 34 ctm. széles, alul kissé összehajló mezővel bír, melyek közt ismét 7 ctm. széles szalagok maradnak fenn: A két ctm. széles keret két centiméternyire kiálló szíjból áll, és felső díszül kétszer tíz, kétszer pedig tizenegy fonalról függő karikát mutat. A felső karimát 3 centiméternyire köröskörül futó szalag képezi, mely egymástól 1.5 ctm.-nyire álló rovátkákkal van ékesítve. Ebből emelkedik két ellenkező oldalon a középelt osztott fogantyú és ebből felül négy, oldalt egy-egy gombaszerű díszítmény. Tehát nemcsak az alak, hanem a díszítési motívumok, a fonalakról függő karikák, peremének koczkái, s a fülön levő gombafej alakú ékítmények teljesen azonosak a kaposvölgyi példánnyal s valamennyi analogia között a czakói példány hasonlít legjobban ehhez.

A sziléziai példány Höckerichtben (Ohlau kerület) ** találtatott, 42 ctm. magas, nem bír azon díszítményekkel, melyeket a magyarországi két példányon látunk, sem azon gombafej alakú ékítményekkel, melyek az edény fogantyúit körülveszik.

Sajnos, hogy az oroszországi ép úgy, mint a magyarországi két példány elszigetelten s minden más, az edény korát közelebb meghatározható tárgy nélkül találtatott. Kivételt csakis a höckerichti példány képez, melyben ékszer-tárgyak voltak, s ezek alapján kétségtelen, hogy ez edények a népvándorlási korból valók. Különben már Rómer Floris *** csupán a díszítés után következtetve, népvándorláskorinak tartotta a czakói példányt. Ujabban Pulszky Ferencz úr a magyar pogánykori sírleletek című értekezésében is említette.

Az analogiák azt bizonyítják, hogy eredetük Oroszországban vagy talán még az Uraltól távolabb keletre eső vidékeken keresendő. Nem érdektelen erre vonatkozólag Putjatin Pál herczegnek — kinek az oroszországi két példány ábráit s adatait köszönhetem — Sz.-Pétervárról vett magánértesítése, melyben arról értesít, hogy Alexis nevű szerzetes, ki hosszú időn át Chinában mint missionarius működött, az általam küldött kaposvölgyi példánynak fényképi felvételeit látva, oda nyilatkozott, hogy egészen hasonlók ehhez a mongol Budhistáknak áldozati edényei.

Wosinsky Mór.

* Archæologiai Értesítő. 1870. II. évf. 14. sz. 290—292. lap.

** Archæologiai Értesítő 1870. III. évf. 5. szám 115. lap.

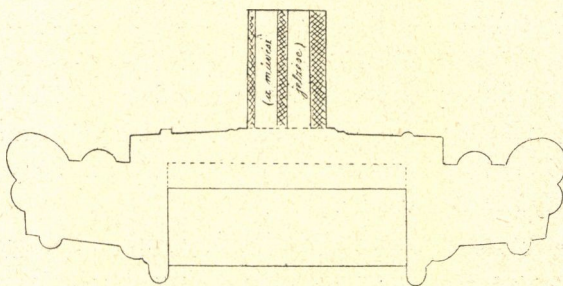
*** Archæologiai Értesítő 1870. II. évf. 14. szám 292. lap.

EREKLYETARTÓ A NÁPOLYI NEMZETI MUZEUMBAN.

Útközben írok, tehát minden segédeszköz híján vagyok. Nem is akarok ezúttal egyebet, mint leírását adni egy minden tekintetben nevezetes középkori sodronyzománczos emléknek, a melyet Nápolyban, a muzeumban találtam s Sr. de Peha igazgató előzékenysége folytán mellékelve rajzban bemutatok. Azon tárgyak közül való, a melyek a Casa Farnese-ből, III. Pál gyűjteményéből, öröklés útján a Bourbonok birtokába s innét a muzeumba kerültek. Ki vásárolta, ki kapta, III. Pál-e, vagy III. Károly, arra nézve a leltár mi felvilágosítást sem nyújt, csak annyi bizonyos, hogy már a múlt században Bourbon tulajdonban volt.

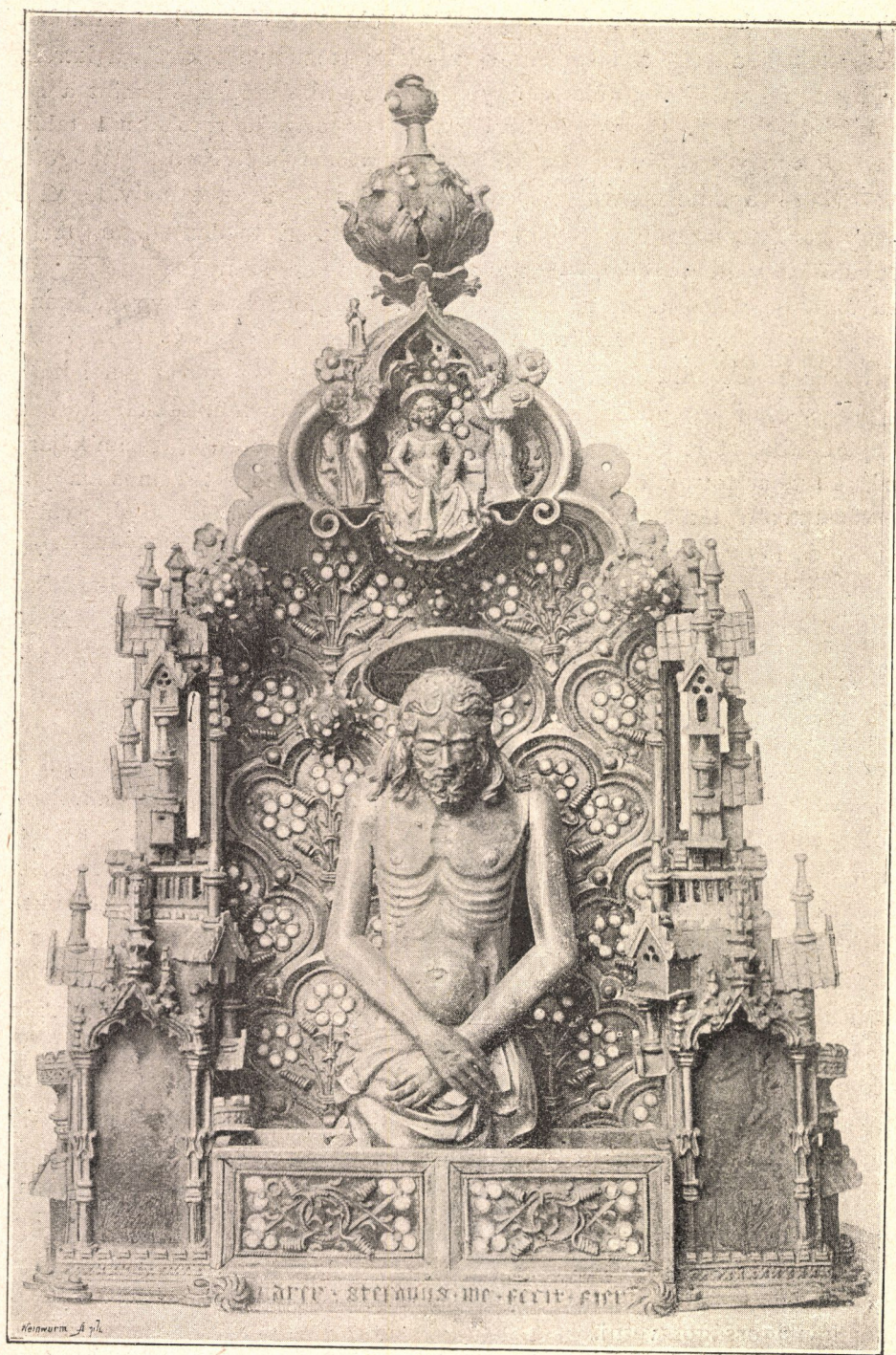
Az ereklyetartó alakja gotikus ízlésű fülke, benne középen az Ecce homo. Mag. 20.5 ctm., szélessége 14.4 ctm., részben aranyozott ezüsből készült. Alaprajzát is közlöm, mert szintén igen érdekes. A talpát

AZ EREKLYETARTÓ ALAPRAJZA.

keskeny tagolt s részben fogas pártájú ponczolt virágokkal diszített szegély alkotja. Jobbról és balról, legalól az ereklyék vannak elhelyezve alkalmas, fülke formájára csinált tartókban üveg alatt. A szokásos feliratok nincsenek meg többé; azt tehát, hogy melyik szentnek ereklyéi, nem tudni. Az ereklyék tartói felett igen változatos, gazdagon tagolt és kiképzett csúcsíves architektura emelkedik, fülkével és tornyocskákkal, nemcsak elől, de két oldalt is, a mint ezt az alaprajz mutatja. A munka nem mondható épen finomnak, de stílje annál nevezetesebb, mert feltűnően hasonlít a két Aachenban őrzött, Nagy Lajos-féle votív címere-n látható architektonikus részletek stíljéhez. Elöl, lenn, a középen hosszukás négyszögű, alighanem kijáró fiók, a melyből, aranyos ezüst-pléh levelek közül Krisztus alakja emelkedik ki. A fiók előlapja két mezőre oszlik, mindegyikben sodronyzománcz: áttetsző sötét-kék alapon részint síma, részint csavart sodrony virágok, fehér szirmokkal s áttetsző viola központtal; közöttük négy-négy sodrony tekercs hasonló a szöllőinda kacsjához. Krisztus alakja ezüsből való s mindenestül trébelt munka.

SODRONYZOMÁNCZOS DÍSZŰ EREKLYETARTÓ A NÁPOLI MÚZEUMBAN,

A húsrészek nincsenek aranyozva, a nimbus, a hajak, a szakál, szemöldökök, a lepel ellenben aranyozvák. Feje s karjai külön darabból készültek s a míg a test merev, részletei kemények, kivált a karok, addig a fej valóságos remek úgy a mi a munka szépségét, mint a mi a kifejezést illeti. Csak a legkiválóbb középkori szobrocskáknál találkozzunk a művészet oly magas tökélyével, mint e fejnél. Krisztus mögött, az oldalsó architektúrával kapcsolatosan van a fülke, a mely legfelől négy karélyú, csúcsíves médaillonban végződik. E médaillonban, mely egyébként szintén fülke, ülő nő alakjának fején szentfény, de egyéb attributuma nincsen. Mellette két angyalka s legfölül leveles virág, benne szederhez hasonló gyümölcs. Ez is zománczos volt, sötét kék, fehér pettyekkel. A fülke háttere érdeklődésünket nagy mértékben leköti, s első sorban arra indít, hogy az emléket magyar munkákkal hozzuk kapcsolatba, mert egész felületét sodronyzománcz borítja, technikájára nézve szakasztott, minden tekintetben olyan, mint a minőt számos magyar ötvösmunkán látunk. Egész felülete aranyos fémbordák által nyolcz egész és négy, illetőleg hat fél, lóherlevél alakú mezőre van felosztva. Minden mezőben csavart ezüst sodronynyal beszegelt egy-egy lemezke, benne bokrétába kötött három hatszirmú sodronyvirág s ezekkel váltakozó négy kiálló sodronytekercs. Az alap itt is áttetsző sötét-kék zománcz a virágok szirma fehér, közepük áttetsző viola. A mezők találkozási pontján még három szabadon álló ugyancsak kék és fehér zománczos szederj van; eredetileg öt ilyen gyümölcs volt. A felső négykarélyú médaillon alapja szintén zománczos. Ezek a zománczos virágok, ismétlem, főleg a technikai kivitelről illetőleg tökéletesen megegyeznek a hazánkban őrzött hasonnemű emlékekkel formájuk azonban nem egészen azonos s a díszítmény strukturájának is vannak sajátosságai, a melyekre majd később visszatérek. Az ereklyetartón két felirat fordul elő s ez az, a mi annak nagy fontosságot kölcsönöz. Az egyik felíráson a megrendelő, a másikon a mester nevét találjuk. Elöl, u. i. az előbb említett fiók alján a következő fekete zománczos felirat: *frater stefanus me fecit fieri.* Hátral az ereklyetartóra még egy ezüst lemez van ráerősítve, egyszerű fogantyúval, a melyen két sorban ez áll: *nicholaus. nepos. B (ser) nicholai. d. lionelis fecit.*

Az adott viszonyok között nem foglalkozhatom behatóbban e fontos darab méltatásával. Később megkísértem azt egyéb egykorú emlékekkel kapcsolatba hozni, keletkezésének idejét pontosan meghatározni, s a mennyiben lehet, talán a feliratok segítségével az említett nevekre is némi világosságot vetni.

Róma, 1891. október.

Radisics Jeno.

KIADATLAN MAGYAR ÉRMEK.

Értesítők 1885., 86. és 91. évi folyamaiban, öt ízben volt alkalmam kiadatlan magyar érmekeket mutatni be, melyek részben a magyar nemzeti muzeum tulajdonát képezik, részben mások birtokában vannak. Jelenleg ismét néhány még kiadatlan éremfajt ismertetek.

Szilágyi Rezső esztergomi fiatal-gyűjtő, a nyár folyamán felkerekedett a n. muzeumban s árpádkori érmeit bemutatta. Ezek közt kettőt találtunk olyat, melyet lerajzoltattunk s mint új válfajt közlünk:

1. Előlapon gyöngykörben kis keresztkékből végződő nagy egyenkarú kereszt, sarkaiban négy H betűvel. Hátlapon kisebb bélyeg áthúzott S betűvel. Ez érem elő- és hátlapját ismerjük, de más kombinációban. Az előlapot Ruppnál Imre II.a) species alatt találjuk meg, a hátlapot pedig ugyancsak Ruppnál III. István IV-ik éremfajánál látjuk leírva. Kitűnik ezekből, hogy Rupp a Tab. IV. 104. számú érmet csak jóhiszeműleg tulajdonítja III-ik Istvánnak, amennyiben az áthúzott S-ben a király neve kezdőbetűit látja, melyeket az előlap öt betűjéhez olvas s Steppao nevet hoz ki. Én azt hiszem, hogy az áthúzott S nem királyi név, hanem egyszerű díszítmény magyar érmen, mely eredetileg kölni denárokon a sancta szó (Sancta Colonia) rövidítése volt.

2. Előlapon a fentebb említett öt betű (Rupp szerint Eppao); hátlapon egy szintén ismert bélyeg, kettős kereszt oldalt egy-egy ponttal, melyet Ruppnál III. Béla IV. speciesül találunk leírva. E variáns, illetőleg a két ismert bélyegből szerkesztett új éremfaj megerősíti a fent mondottakat, hogy a Rupp-féle St-Eppao összeolvasásból kihozott eredmény nem állja ki a próbát. Bemutatott érmünk előlapja rám azt a benyomást teszi, hogy a feliratául szolgáló betűk és jegyek összefüggő egészet képeznek s pedig: az A és O betűk nem mások mint a szimbolikus jelentésű alfa és omega, felettük rövidítőjegygyel; ezek felett egy € s alul egy kereszt mint díszítmények töltik be a tért. Hogy ezek után a két érem mely király neve alá sorozandók? azt, tekintve előbbi közleményeimben foglalt hasonló bélyegkombinációkat, egyelőre válasz nélkül kell hagyni. Szintén a nevezett gyűjtő tulajdonát képezi egy harmadik rossz ezüst éremfaj, melyet közelebb kaptunk megtekintésre, s melynek leírása a következő:

3. Előlapon gyöngykörben határozatlan betűkkel: † PAPIIA; középen gyöngykörben vár vagy kastély; hátlapon kisebb bélyegen X három pont között, alul I betűnek látszó jegy, oldalt egy-egy csillaggal. Ez éremben első tekintetre is magyar érmet látunk, mely III. István, III. Béla, Imre királyok korába tartozik. Hogy felirata s előállítására mit jelent, több kísérlet és utánjárás után fejtettük meg. Az érem előlapja

egy parmai olasz éremnek utánzata, mely Philippus Argelatusnál De Monetis Italiæ. Milano 1750—52. I. k. Tab. LXI. Parmæ III. Welzl v. Wellenheimnál II/1 199. lapon 3622. szám alatt, Zanettinél tom. V. tab. I. nr. 2 alatt van leírva, illetőleg rajzban közölve. Ez érem előlapja a következő: Gyöngykörben körül: † FILIPVS belül karikában REX (Fülöp római német császár 1198—1208). Hátlap: gyöngykörben: †. P. A. R. M. A. Középen háromtornyú kastély három pont között. E motívum és felírás az, mit a magyar bélyegvéső használt; a hátlap számára azonban új bélyeget kombinált, mely jellegére nézve a többi magyar veretekhez hasonlít.

Az alábbiakban néhány vegyes és habsburg-kori érmet írok le, chronologiai sorrendben.

4. Arany forint. Előlap: A bold. szűz jobbra, fején koronával, ölében a kis Jézussal, oldalt egy-egy bogáncstoboz, az előállítás alatt a csőrével gyűrűt tartó holló, előtte kis virágdíszszel; körirat: ΜΑΤΙΑΤΩΣ—ΡΥΔΣΤΡΙΘ.; azaz: (Mathias D. G. R. Ungarie). Hátlap: Szent László szembenéző koronás és dicskörös fejű alakja, jobbjaiban egyenes karddal, baljában a keresztes almával, oldalt siglakép R—T betűk s a körirat: S. ΛΑΔΣΙΛ—Τ.ΣΡΘ.; — (S. Ladislaus Re).

Ez aranyforintot két év előtt a British Museum gyűjteményében láttam s gipsz másolatban szereztem meg, melyről a mellékelt rajz készült. Hunyady Mátyásnak több más, zavart vagy olvashatlan köriratú aranyát ismerjük; egy ilyet Rupp Tab. XVIII. 511. szám alatt is közöl. Hogy mit tartsunk ezekről a teljes aranysúlyú, de szabálytalan vésetű s kezdetleges köriratokkal ellátott érmekről, (melyek Hunyady Mátyáson kívül más királyok neveivel is előfordulnak) kielégítő megoldással nem rendelkezünk. Lehet, hogy ez aranyak belföldi készítményűek, de lehet, hogy külföldi utánzatok. A szóban forgó londoni példányon nevezetes az, hogy a szent király nem alabárdot, hanem egyenes kardot tart kezében. Magyar aranyakon Szt. Lászlót mindig alabárddal látjuk ábrázolva, ez az első példány, mely kardot tartó királyt tüntet fel s épen e szokatlanságra támaszkodva azt tartom, hogy ez arany külföldön, talán Németalföldön veretett, hol későbbben (XVI—XVII. század) a gelderlandi, westfrieslandi, embsdeni, oberysseli aranyak «Valoris Hungariæ» voltak verve.

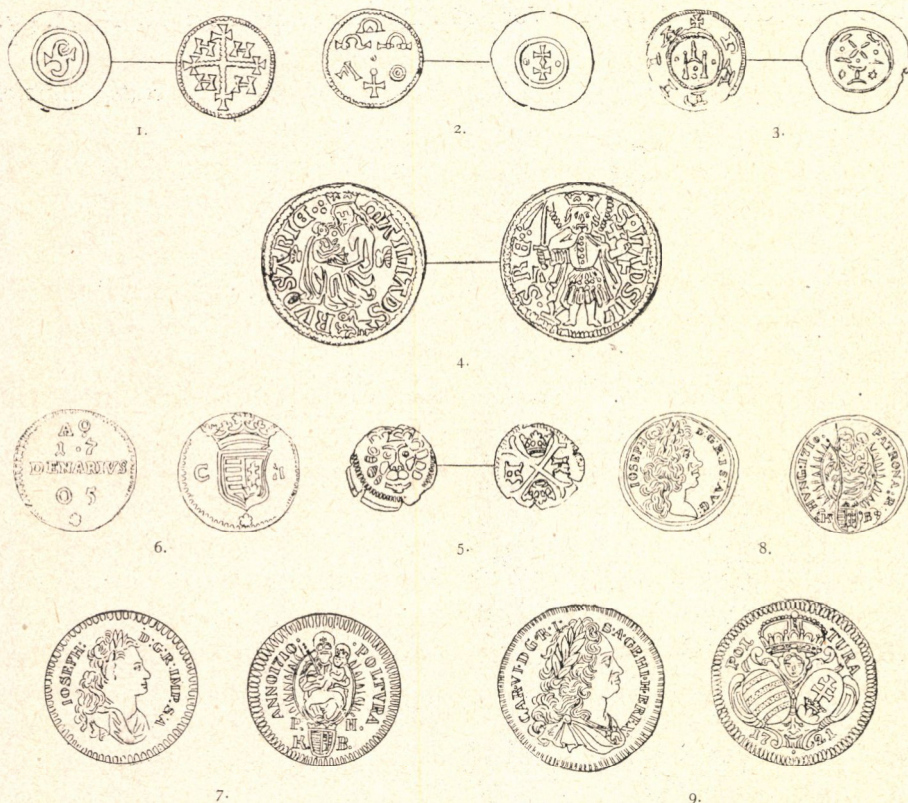
5. Obulus. Előlap: Szembenéző koronás oroszlánfő. Hátl.: Egyenkarú kereszt, ágai közt két nyílt korona s pénzverőjegyűl H—K betűk. Ez obulus Hunyady Mátyás (Rupp 518.) denárához tartozó éremfaj, s tekintve az oroszlánfőt, Dalmácia számára vert pénznemnek determinálhatjuk. Rossz ezüst. Brenner Ferencz esztergomi takarékp. hív. tulajd.

6. Rézdenár. Előlap: Magyarország koronás czimere, jobbról C balról

határozatlan (M?) betűvel, alul rózsával. Hátl.: A° | 17 | DENARIVS | 05 | ☼ II. Rákóczy Ferencznek ezen, eddigelé egyetlen példányban ismeretes denárja valószínűleg próbaveret. Egykor Dobóczy Ignác, jelenleg a m. n. muzeum tulajdonában.

A következő számok alatt három vörös rézpénzt mutatok be, kettőt I. Józseftől, egyet III. Károlytól. Ez érmek a rendszeres rézpénzverés első időszakából, mint próbaveretek származnak, s Missong «Kupfermünzen und Einführung der Kupferscheidemünze in den österr. Erb-

KIADATLAN MAGYAR ÉRMEK.

landen» stb. című tanulmányában (Wiener Num. Monatschr. II. III.) még elő nem fordulnak. És pedig:

7. Előlap: A király balra néző koszorús mellképe: IOSEPH: — D: G: R: IMP: S: A: Hátl. Sugárkörben ülő bold. szűz, koronás és glóriás fővel, kormánypálczával s a kis Jézussal, alattuk Magyarország koronás címere s P. H. (Patrona Hungariæ) és K. B. (Körmöczbánya) betűk. Körirat: POLTURA—ANNO · 1710. Vörösréz. Egykor Stur, most M. N. M. gy.

8. Előlap: A király balra néző koszorús feje: IOSEPH: — D: G:

R : I : S : AVG : Hát. Sugárkörben ülő bold. szűz, koronás és glóriás fővel, kormánypálczával s a kis Jézussal ölében, alattuk Magyarország koronás czímere, czirádába foglalt K—B (Körmöczbánya) között. Körirat: - PATRONA - R : — HVNG : 1710. Vörösréz. Egykor Stur, most M. N. M. gy.

9. Előlap: A király balra néző koszorús feje, nyakában az aranygyapjas renddel. Körirat: CAR · VI · D · G · R · I · — S · A · GE · HI · H · B · REX Hát. Ékes gyermekfejjel díszített cartouche-ban két czímerpajzs a magyar csíkok s a kettős kereszttel, felettök Szt. István koronája, oldalt: POL - TURA s alul 17—21. Vörösréz. Egykor Stur, most M. N. M. gy.

Réthy László.

a) Főlülről tekintve.

b) Oldalt tekintve.

DACIAI EZÜSTFIBULA A NEMZETI MÚZEUMBAN.

(Lásd a 449. lapot.)

IRODALOM.

DIE ANTIKEN SARKOPHAG-RELIEFS. Im Auftrage des kaiserlich deutschen archæologischen Instituts, mit Benutzung der Vorarbeiten von Friedrich *Matz* herausgegeben und bearbeitet von Carl *Robert*. II. Band : Mythologische Cyklen. Berlin. G. Grote'sche Verlagsbuchhandlung. MDCCCXC.

A német császári archæologiai intézet jelen vállalatának célja, hogy a mindenfelé, magánosoknál és muzeumokban egyaránt föllelhető antik domborműves sírládák teljes gyűjteményét nyújtsa. Az ókori emlékeknek illetén csoportok szerint való ismertetésére különben a nevezett intézet már korábban adott példát, midőn Gerhardnak az etruszk tükrökről összeállított dolgozatát közrebocsátotta. Követte az etruszk urnáknak Brunn által megkezdett, s most Körte által tovább folytatott gyűjteménye. Hasonló az antik terracottákról szóló, melyből eddig Kekulé szerkesztésében két kötet jelent meg.

Mindháromnál azonban általánosabb érdeklődésre tarthat számot a jelen vállalat. Tudvalevőleg maga az anyag, melyet felölel, kiválóbb jelentőségű, a mennyiben a sarkophagok már terjedelmükben fogva nagyobb szabású művészi alkotásokra nyújtottak alkalmat, mint akár a tükrök vagy urnák. Mintegy középett állanak a monumentális alkotások s a kis ipar termékei között. Igaz ugyan, hogy az előállítások kivitele rendszerint kisebb-nagyobb mérvű elfoglaltságról tanuskodik, mégis a legtöbb olyan, hogy legalább közvetett műbecse el nem vitatható. Általában a Kr. u. 2. és 3. századok az önálló művészi alkotás igen szűk körre szorítkozott s helyébe a századok előtt élt nagy mesterek műveinek másolása lépett. Csoda-e hát, ha épen a sarkophagok előállításában olykor a görög compositio legszebb gondolatai nyilatkoznak meg? A kritikus éles szeme nem egy görög szoborcsoporthoz, templomi képsor vagy festmény reminiscenciáit képes bennök felismerni.

Van azonban egy másik szempont is, mely miatt e domborművek érdeklődésünket felkeltik. Értem az előállítások tartalmi változatosságát. Úgy a hétköznapi élet, mint főleg a mythologia másutt föl nem található jeleneteivel van alkalmunk bennök találkozni. A legtöbb olyan, hogy több momentumot egyesítvén, egész történetet tár a szemünk elé.

Mindkét irányban a kutatások már eddig is szép eredményt képesek felmutatni. Mindig kérdéses marad azért, arányban voltak-e ezek azon fáradsággal, melynek köszönhetők. Sarkophagok az óriási római birodalom minden pontján kerültek és kerülnek napfényre. Számuk oly rengeteg, hogy áttekintésök szinte

lehetetlen. Legtöbb esetben még az alkalom sincs meg, hogy létezésükről tudomást vehessünk. Pedig minden ily irányú tanulmány alapfeltétele az *összehasonlítás*.

A terv, hogy az antik sarkophagreliefek összegyűjtése s csoportok szerint való közzététele által az összehasonlítás munkája megkönnyíttessék s így a további tanulmányok új lökést nyerjenek, *Jahn Ottótól* ered, de csak halála után lépett a megvalósulás stadiumába, midőn 1870-ben *Matz* vette kezébe az ügyet. *Matz* bámulatos szorgalmának volt köszönhető, hogy már 1875-ben, midőn a classicus archæologia nagy veszteségére meghalt, az irodalmi anyagot szinte teljesen össze hozta, a gyűjtemények közül pedig a francziákat és angolokat átdolgozta s nagyszámú rajzok készíttetése által a mű illusztrálásához az alapot megvetette. Utána egyideig *Michaelis* és *Conze* gondoskodtak, hogy a munkálatok végkép ne szüneteljenek. Végre 1879-ben lépett *Carl Robert* az ügy élére, de még újabb tíz évi munkásságra volt szükség, míg a vállalat annyira előrehaladt, hogy 1890-ben legalább egyik kötete megjelenhetett. A többiek kétségkívül most már gyorsan fogják követni.

A megállapított terv szerint az egész mű hat kötetből fog állani. Mind-egyik kötet a domborművek egy-egy csoportját mutatja be. Az összeállításnál a tárgyi szempont irányadó. Így az I. kötetben az emberi élet köréből vett jelenetekkel, a II. kötetben a mythologiai körökkel, a III. kötetben az egyes mondákkal, a IV. kötetben a bacchikus körrel, az V. kötetben a muzsákkal, nereidákkal, erotokkal, végül a VI. kötetben a decoratív diszítványokkal ismerkedünk meg.

A megjelent kötet a mű sorozatában a második, s a mythologiai köröket tárgyalja. Az ezekre vonatkozó anyag gyűjtése leg hamarabb volt befejezhető. A 222 folio lapra terjedő szöveget 4 oldalú bevezetés előzi meg, melyben *Robert*, miután a mű létrejövételében közreműködőknek köszönetet mond s a rajzok reproductiójára vonatkozó megállapodásokat előadja, röviden azon 6 kodexet, illetve gyűjteményt ismertet, melyek már elveszett vagy meglevő sarkophagoknak a 15., 16. és 17. századokban készült rajzait tartalmazzák. A 65 műlapon, melyeken a megbeszél, összesen 358 relief képe látható, a legfontosabbak fénynyomatban vannak adva. A mi a többi, közvetlenül az emlékekről készült ábrát illeti, java részök tollrajz. Csak ritka esetben sikerült a photographiai felvétel annyira, hogy heliogravure számára alkalmas volt. Az egyes illusztrációk folytatólagos számokkal vannak ellátva; elég tehát a kötetet s a rajz számát idéznünk, hogy tudjuk, melyik reliefről van szó. E tekintetben a *Corpus Inscriptionum* eljárását tartotta a szerkesztő szem előtt.

Áttérve a feldolgozás módjára, a három ismert mondakörnek megfelelőleg a reliefek három nagy csoportba vannak osztva.

A trójai mondakörhöz tartozók 5 fejezetet képeznek, melyeken belől az azonos tárgyú előállítások ismét külön-külön vannak csoportosítva. Sőt mi több, a hol ilyenek nagyobb számmal ismereteseek, a chronologiai beosztás kíséretével is találkozunk, meg lévén különböztetve a görög sarkophagok az ú. n. görög-rómaiaktól s ezek a rómaiaktól. Az egyes fejezetek a tárgyalt események korbéli sorrendje szerint következnek egymásra. Az elsőben a trójai háború

előzményeiként egy sarkophag Peleus és Thetis lakodalmát ábrázolja, 8 Leda történetét és 9 Paris ítéletét. A második fejezetbe az Achillesre vonatkozók vannak egyesítve. Achillest Skyros szigetén 4 görög, 3 görög-római és 19 római sarkophag, illetve töredék állítja elénk. 19 sarkophagon Achillest Troja előtt és 5 darabon az Iliupersis történetét látjuk. A harmadik fejezet emlékei az amazonok és görögök harczát mutatják be, az előállítások tipikus sajátosságai szerint 3 csoportba osztva. Legszámosabbak és legismertebbek azok, melyeken a jelenet középpontját a halálosan megsebzett Penthesileát felemelő Theseus képezi. A bemutatott amazonsarkophagok száma a töredékekkel együtt 70-re rúg, a mi ezen diszitő motívumok közkedveltségének világos bizonyítéka. A negyedik fejezetben azokkal a reliefszekkel ismerkedünk meg, melyek tárgya Odysseus viselt dolgai és pedig egy, a Palladium elrablását, egy Ulixes és Philoktetes találkozását, 7 Ulixest és a Sireneket, végül 7 Polyphemust, Ulixes hazatérését és a kérők megöletését ábrázolja. Az utolsó fejezet reliefszei Orestest vezetik elénk. 12 darab, 2 csoportba osztva, Clytæmnestra és Aegisthus meggyilkoltatását tárgyalja, további 14 ellenben, 3 csoportban, Orestes és Iphigenia találkozását Taurisban.

A thebai mondanokör főalakjával, Oedipus-szal csak 3 darabon találkozunk. Két darabon Oedipust a Sphinx előtt, a harmadikon életének egyes mozzanatait szemléljük. A «Hetén Theba ellen» folytatott harca 3 reliefszen talált helyet.

Az argonauták mondanoköréből Phrixus egy reliefszen, Jason Kolchisban ötön és Medea Korinthusban tizenegyen jelenik meg.

Az egyes fejezetekbe sorozott reliefszek részletes leírását mindenha rövid bevezetés előzi meg, mely áttekintést nyújt s a további osztályozás motívumait adja elő. Maga a leírás a legteljesebb előállítás ismertetésével kezdődik, minek következtében a szerző a többi azonos tárgyúakról szólva, a felesleges ismételtetésektől méltán felmentve érzi magát s pusztán utalással érheti be. Az egyes leírások dícséretére legyen mondván, hogy korrektek, szabatosak s a tárgy tiszta képét nyújtják. E tekintetben mintául ajánlhatók és a mit szerző mond, a legtöbb esetben több pusztán leírásnál, egy egy kis értekezésnek beválik. A hol csak teheti, a leírás keretébe bevonja mindazt, a mi a tárgyalat előállítás további magyarázatául szolgálhat, legyen az akár műemlék, akár irodalmi adat. Egyrészt keresi tehát a rokonságot a többi fajta előállításokkal s a hol ez megállapítható, annak megvilágítására az illető emlék rajzát is közli a szövegben. Másrészt pedig az irodalomban azon forrást igyekszik megjelölni, mely egyik-másik előállítás megalkotására közvetlen avagy közvetett befolyással volt. Innen a sok idézet görög és római írókból, főképp költőkből. Végül az egyes leírások kiegészítéséül a legnagyobb szorgalomra valló lelkiismeretességgel oda iktatja mind egyik emlékről a lelhelye körülményeiről mondhatókat, beszámol a régebbi ábrákrol s minden egyes darab irodalmát adja.

Jelen soraimnak célja nem lehet a kritika. Ily epochalis munkával szemben egyelőre csak méltányoló dícséretre van szavunk; mert jeles tulajdonai szembetűnők. Ha vannak hiányai, úgy azok csak hosszú használat után állapíthatók meg. Különösen áll ez azon kérdést illetőleg, mennyiben teljes. Nem tudom, szándékosan járt-e el a szerző, midőn a n. muzeumunkban levő egy-két

idevonatkozó, mindenesetre igen barbár kivitelű domborművet mellőzött, avagy mert nem volt róluk tudomása. Akármiként álljon a dolog, a jelen vállalat bizonyára azon kedvező helyzetbe hoz, hogy azokat *magunk* is érdemök szerint megítélhessük.

Dr. Kuzsinszky Bálint.

Dr. CSÁNKI DEZSŐ: MAGYARORSZÁG TÖRTÉNELMI FÖLDRAJZA A HUNYADIAK KORÁBAN. Budapest 1890. Régen érzett hiánynak pótlását határozta el a magyar tudományos Akadémia, mikor 1886-ban gr. Teleki József csonkán hagyott nagy művének, a «Hunyadiak korának» befejezését eltökélte.

A szerkesztéssel, illetőleg a mű hátralevő részeinek megírásával jeles fiatal tudósunkat, dr. Csánki Dezsőt bízta meg. Választása igen szerencsés volt, Csánki ilyen feladatok megoldására termett. Nagy szorgalommal és kitartással kutatta és jegyezte össze ennek a kornak az országban szanaszét elszórva még fenmaradt, jórészt még ismeretlen okmányait, s ez az éveken át tartó fáradságos, szinte gépies anyaghordás sem volt képes elernyeszteni alkotó képességét, ítéletének helyességét és homályos helyeken való éleslátását. Maga hordja össze az anyagot és meg is alkotja egyúttal a kornak földrajzát vele. Alkotása átgondolt, összhangzatos és világos, kerüli a terjengős semmitmondást és hallgatag nagyképűséget egyaránt.

A befejező műnek első kötete a mult évben jelent meg. A történelmi földrajznak I. kötete ez, mely hazánknak az egykori Pilis megyétől a Szepességig képzelt vonalon, aztán innen keletre a Kárpátok alatt az erdélyi határig, délre pedig a Maros folyóig elterülő 26 megyéjét írja le.

Minden megyét külön tárgyal. Bevezetésül rövid és határozott vonásokban festi meg a megye képét, leírván határait, jobbágytelkeinek számát, a megye egykori urainak hatalmát, váraik számát és birtokaik kiterjedését. Művének ez a része az, melyben szerző tehetségét leginkább kimutatja. Ez az, mely a reá következő száraz anyagba életet önt.

Ezen bevezető rész után külön fejezetekben következnek 1. a várak és erősségek, 2. a városok és mezővárosok, 3. a helységek; betűrend szerint fölsorolva. Ezek a fejezetek képezik a műnek tulajdonképeni földrajzi részét. Rövid, jelző szókban állít össze a helységek sorozataiba minden adatot, mit a Hunyadiak korából összegyűjthetett. Különös gonddal állította össze a várakra, főképen pedig a városokra vonatkozó adatokat; ezeknek némelyike, így Buda, Ó-Buda, Visegrád, Pest, Kassa, Nagybánya, Várad, Szeged egész kis értekezést képez, mely az adatok merő idézése helyett folyékony, világos nyelven szinte néhány évszáz helyi történetének vázlatos képét festi meg.

Kellő tájékozás megszerezhetése végett felhasználta a korábbi és újabb idők adatait is, hogy azokból következtetéseket vonva, a hiányokat kiegészíttesse és a homályos adatokat felvilágosíthassa. Szükség is volt erre. A történelem nem ismer olyan elzárt, magában álló időszakokat, melyeket a közvetlenül megelőző viszonyok ismerete nélkül igazán megérteni lehessen. A középkorban még kellőképen megismerni sem. Hiszen a már megjelent első kötetben ismertetett 26 megye 6426 községe közül mintegy 1436 olyan volt felvéve, melyre

vonatkozólag Csánki, szorgalmas és messzire kiterjedő kutatásai daczára sem talált a Hunyadiak korából semmiféle adatot, bár kétségtelen, hogy ezeknek a községeknek jó része létezett a Hunyadiak korában is. Mert, ha valamely községnek a xv. század elején egyrészt, másrészt a nagy király halálát közvetlenül követő időben való fennállását okmányok bizonyítják, jogosan vonhatunk következtetést arra, hogy az a Hunyadiak korában szintén fenállott.

Megvalljuk azonban, hogy ezen a határon túl terjeszkedni, helyén valónak még sem tarthatjuk. Azért, hogy pl. a már közönségesen kézen forgó okmánytárakban a hevesmegyei Dézsmás község 1261-ben, Kenderes 1296-ban, Mogató 1261-ben; a nógrádmegyei Apáti 1299-ben, Iván (mint terra) 1278-ban; az abaújmegyei Derzstoleke 1270-ben, Domoszló (mint terra) 1263-ban, Guta 1282-ben, Karrasfölde 1270-ben; a szepesmegyei Gyukfalva 1294-ben, Pokoj 1278-ban; a szabolcsmegyei Zomaj 1297-ben, vagy a biharmegyei Jófamező 1264. és 1294-ben stb. előfordul, azontúl pedig évszázak múlva való fenállásokról szerzőnk semmi hirt nem ad, alig lehetett jogosult arra, hogy ezeket, mint a Hunyadiak korában létező helységeket azon kor földrajzába felvegye.

Legkevésebbé pedig akkor, ha e tekintetben csakis fél munkát végez, mert még elterjedt okirattárainkból sincsenek ezek a, csakis jóval korábbi időkből szülő adatok, bár csak megközelítő teljességgel is, összegyűjtve. Jobb szeretnők tehát és a műnek bizonyára előnye lenne, ha ilyen, a tárgyhoz nem tartozó adatok abból egészen kimaradtak volna. Valamivel kisebb lenne a megyék felsorolt községeinek száma, de nem vonna le szerzőnk érdeméből, kinek szorgalma képes volt magából a Hunyadiak korából is sokkalta nagyobb számú és értékebb anyagot összegyűjteni. A korábbi időkről idézett ilyen ismeretes adatok tehát bízvást elmaradhattak volna; sőt gyakran még ottan is, a hol a Hunyadiak korából szintén nyújt bőséges anyagot, melynek kiegészítéseül kívánta szerzőnk — előszava szerint — a fölmerülő szükséghez képest, a lényegesebb és világosabb adatokat értékesíteni. Nem tartozván ugyanis a kiszabott korhoz, azok összehordásában és felhasználásában szerzőnk kevésbé volt gondos és így a felsoroltak egyrészt nem mindig és nem mind a leglényegesebbek, másrészt bennök nem egyszer tollhibákra és hibás idézetekre találunk, a mik csak a jeles mű megbízhatóságának ártanak. Így pl. Visegrád váránál a Zichy-codexből csakis egy adatot idéz, ezt is hibás évszámmal, 1346. helyett 1358. évvel, mely utóbbi év csakis az okmányátírat keltének ideje. Mindezek azonban nem ronthatják meg a mű tulajdonképeni tartalmának értékét, a xv. századból közölt nagy számú adatok hitelét. E téren szerző nemcsak teljesen otthonos, de tárgyát gondosan, szakavatottan állítja is össze.

Külön fejezetet szentel szerzőnk minden megyénél a főbb birtokosoknak, kiket szintén betűrendben sorol föl, végül pedig a megyék főispánjait, szorosan csak a Hunyadiak korából, sorolja föl. Bármennyire tartózkodott is művében Csánki, annak tárgya miatt, a terjengésre csábító genealogiai fejtegetésektől, röviden is igen sok tanulságos dolgot ad elő, melyek nagy készültségét és éles ítéletét igazolják. Az ország főbb családjait ugyan csakis mint várak, községek, földbirtokok urait mutathatja be, mégis úgy ezekben a fejezetekben, mint a bevezetésekben a családokat olyan élettellel jellemzi, olyan átgondolt rend-

szerelességgel, genealogiai otthonossággal és könnyedséggel ismerteti, hogy ez által a különben száraz, statisztikai természetű adathalmaz változatos képpé alakul át.

Nem tartozik azonban ezen folyóirat feladatához, hogy ezt a művet történelmi és genealogiai oldaláról bővebben bírálja és méltányolja. Itt főképen régészeti és műtörténelmi használhatóságát kell kiemelnünk.

A Hunyadiak korának művelődéstörténelmét az Akadémia megbízásához képest Csánki külön kötetben fogja ismertetni, melyet a történelmi földrajz szép sikere után, szinte nyugtalanul várunk. Sajnos, hogy buzgó munkássága daczára, megjelenéséhez még évek kellenek. Előbb szerzőnek további két vaskos kötetben a történelmi földrajzot kell befejeznie, ezt követendi a kimerítő tárgymutatónak és Magyarország állapotát a Hunyadiak korában feltüntető térképnek elkészítése és csak ezután kerül a sor a korszak művelődéstörténelmére. Addig is azonban, míg ez az utóbbi megjelenik, a történelmi földrajzból is nem csekély tanulságot meríthetünk és annak megjelenését örömmel üdvözljük.

Mert, bár a megjelent kötetben szerző szándékkal nem terjeszkedik is ki a műemlékek felsorolására, nem kerülhette el, kivált nagyobb városoknál, hogy az abban fenállott műemlékekről, főképen templomokról és kolostorokról, meg ne emlékezzék. Felsorolja a róluk talált történelmi adatokat és bírálati módon megállapítja azok fekvését. Nem egy becses adatot gyűjtött e téren össze, melyek segítségünkre lesznek a műemlékek korának és viszontagságainak megismerésében. Természetesen, nem terjeszkedhetett ki pl. a középkori váraknak, mint műemlékeknek sorsára, kiállott ostromaikra, feldúlásukra, felépítésőkre, helyreállításukra. A műnek, mint történelmi földrajznak, forrása jóformán csakis az okmány és a térkép: tehát szerzőnk érdeme, munkássága itt abból állott, hogy összegyűjtven a korszak történelmi adatait, az okmányokban feltalált helységeket a térképen gondosan felkutatta és megállapította, a birtokosokat pedig megynként és családonként csoportosította. Innen van, hogy a legfontosabb műemlékeket is alig találjuk benne megemlítve, ha róluk az írott okmányok hallgatnak. Ezt szerző nyilván a művelődéstörténelmi kötet számára tartotta fenn. Mindamellet ezt a kötetet a régész is haszonnal forgathatja. Mert a középkori régészetre a történelem deríti fel azt a világosságot, mely nélkül az elmúlt idők reánk maradt nagy műemlékeit modern felfogásban talán megismerhetjük ugyan, de a maga igaz, korhű megvilágításában soha nem láthatjuk és becsülhetjük azokat. Csakis a profán építészetnek, vagy a műiparnak történetére gondoljunk és be kell vallanunk, hogy e téren pusztán az alkotások tárgyi ismerete bennünket ki nem elégíthet. Ismernünk kell úgy a korszak társadalmát, mely az itt-ott még reánk maradt műemlékeket megteremtette, mint a helyi viszonyokat, melyek létrejöttükre befolyással voltak egyaránt; gyakran még a korszaknak topographiáját is (mely ennek a műnek kiválóan erős oldala), hogy az írott segédforrásokat a műemlék korának és átalakítási időszakainak meghatározásánál könnyen és sikeresen használhassuk fel. Mindebben Csánki műve igen sok felvilágosítást nyújt, s bár a történelmi és okmánykutatásokat nem pótolhatja, mégis a régész látókörét tetemesen megnagyobbítja, az írott források felkeresésében pedig hasznos úton utasításokat ad, ekként közvetve a közép-

kor régészetét is hathatósan elősegítvén. Egyúttal pedig biztosít arról, hogy a Hunyadiak korának művelődéstörténelme, melynek megjelenését várva-várjuk, avatott kezekre talált.

Boncz Ödön.

RÉGÉSZETI EMLÉKEK AZ ALFÖLDÖN. Az «Osztrák-magyar monarchia» III. kötetében Pulszky Ferencz e czímen élénken és érdekesen írt, tárczaszerű tanulmányt közöl a magyar alföld régiségeiről az őskortól a múlt századig. Első sorban a vízmenti őstelepek s az alföldön oly sűrűen jelenkező halmok kerülnek szóba. A bronzkort néhány kincs ismertetése képviseli és részletesebb hírt veszünk a hajdú-böszörményi nagy leletről. Itt néhány tollhibát kell helyrehozni. Nem 1868-ban, de 1858-ban lelték e kincset és a tulajdonosok annak jelentékeny részét közvetlenül a n. muzeumnak küldték ajándékba, a sokáig «avarkori»-nak híresztelt sisak is e küldeményben volt, mely bizonyára az egész lelet legfontosabb darabja. A vaskor emlékei jellemzésénél föntartással vesszük szerző nyilatkozatát, hogy vidékeinken durvábbak voltak e kor készítményei mint Franciaországban. Szerző, mikor így nyilatkozott, megfeledkezett n. muzeumunk szép zománczos lánczairól (A. É. 1890. 212—227. l.) és a tolnamegyei ékes arany gombokról (A. É. 1891. 279. l.) Ezeknél szebb műveket franciaországi Latène gyűjteményekben sem igen láttunk.

Az alföldi nagy földsánczokról határozott véleményt még nem lehet adni, mert most tanulmányozzák csak tudományosan. A népvándorlási kor első évszázadait az alföldön szépen képviselik a szegedvidéki temetők leletei, a nagy-szentmiklósi kincs, a pusztá-bakodi, mezőberényi, madarasi és kúnágotai sírleletek. A magyarság itt léte első századaiból valók a teremiai, újabban a szegedi, a XI. századból pedig a gerendási temető való. Ez utóbbi szegényes sírok leletei közt ezüst nyakgyűrűt nem találtak, tollhibából írta a szerző bronzgyűrű helyett.

A tanulmány 158. lapjától kezdve érezni, hogy szerző idegen, nem otthonos területen jár, kalauzolása nem oly biztos, mint a præhistorikus és népvándorlási kor ecsetelésénél. Szerzőnek talán igaza lehet, hogy az alföldön sem római, sem kelta város nem létezett, de hogy ott a Kr. utáni első és második században városok léteztek, azt oly józan és megbízható íróból tudjuk, minő Ptolemæus. A népvándorlási korban is lehettek ott kőből vagy téglából épített városok. Hisz maga szerző említi Henszlmann nyomán a német-csanádi ó keresztény (?) épületet. A régibb kalocsai templomról Henszlmann nyomán azt olvassuk, hogy az négytornyú templom volt; pedig ismeretes tény, hogy a buzgó tudós csak két tornyot ásatott föl, a másik kettőt csak föltételezte. Az ócsai templom építési történetét nem ismerjük, azt sem tudjuk prémontreiek építették-e vagy sem; francia eredeti mű-

vésznek csak azért tulajdonítjuk, mert a gyulafehérvárit, melyhez alaprajza legközelebb jár, szintén francia ember építette.

Az alföld XIV—XVI. századi építészetével szerző igen kurtán végez. Ha igaz volna, a mit szerző az alföld középkori építészetéről hisz, az hazánk leggazdagabb és legmagyarabb részére nézve nagy szégyenségi bizonyítvány volna. Nagyon sok templom létezett az alföldön és voltak köztük igen nevezeteseek, van most is, bár a mi van, az a régi számnak talán századrésze. Az bizonyos, hogy a templomok számát, mint szerző hiszi, a reformáció elterjedése nem «szaporította föl hirtelen» és nem lehet azt állítani, hogy az alföldön nem találhatók művészi alkotások. Csak keresni kell, vannak.

Az alföldről származó kisebb emlékek megítélésében sem lehet mindig megnyugodni. Nem a XI. századból való a bünkösi aquamanile (A. E. 1889. 406—410 l.) nem a XVI. században talál'ozunk először a mostani magyar dísz előképeivel, a bécsi fillérek, salzburgi és frisachi pénzek nem a keresztes vitézek által jutottak hazánkba, a kigyósi csat és gombok a n. muzeumban nem Mátyás király korából valók stb. Ezek közül egyik másik állítás Bock, Henszlmann s egyéb szerzők tekintélyén alapúl, de hát alkalmazzunk egészséges kritikát minden állításukra; az archæológiában sem esküszünk többé vakon tekintélyekre, tudjuk hogy sok érdemük volt, el is ösmerjük nagy érdemeiket, de tévedéseiket ne vegygyük át föntartás nélkül.

gy.

«NÉPVÁNDORLÁSKORABELI BRONZÉKÍTMÉNYEK» e czimen Bruno Bucher, kinek nevét olvasóink a műtörténeti irodalomból ismerik, közzétesz egy kis tanulmányt a Zeitschrift für christl. Kunstban, melyben *Ószönyről* a bécsi iparművészeti muzeumba jutott bronzfibulákat, csatokat és egyéb apró diszitményeket tárgyal. Minden hozzáértő meglepetéssel fogja tapasztalni, hogy a nagynevű író ez ékszerek megítélésénél mennyire cserben hagyja a szaktudománya, hogy népvándorlaskori ékítmények czímén bemutat oly tárgyakat, melyekről bizton föltehető, hogy jóval a népvándorlási ízlés keletkezése előtt Pannoniában vagy más római uralom alatt álló területen, mint a belföldi celta lakosság művei keletkeztek.

Cikkét szerző azzal végzi, hogy vörös üveggel diszített ékszereket *Ószönyről* nem ismer. Elhiszszük, üveggel diszített népvándorlási ékszert Bregetio vidékéről mi sem ismerünk, de egy gránátos ékszert e korból folyóiratunk minapában rajzban is közölt 96. l.; a komáromvidéki fontos kardhüvelyvéget épen az A. É. 1880. évi folyama óta ismerik (48. l.) olvasóink és egy madárformájú gránátos betétű népvándorlaskori ékszert őriz a bécsi muzeum műtörténeti osztálya (xiv. terem II. szekrény 496. szám.)

Megszoktuk azt, hogy németországi szomszédaink magyarföldi leletekről és lelhelyekről írnak, a nélkül, hogy a mi irodalmunkat ismernék, de az már csakugyan furcsa alaposság, hogy még a képeket sem nézik és a Bécsben őrzött eredetieket sem ismerik.

ab.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi október hó 27-én tartotta a m. tud. akadémia heti üléstermében ez évben 6-ik ülését.

Pulszky Ferencz elnöklete alatt jelen voltak: dr. Fröhlich Róbert, Zsigmondy Gusztáv, dr. Boncz Ödön, Márki Sándor, dr. Kuzsinszky Bálint, dr. Réthy László, dr. Pósta Béla, Nagy Géza és Huszka József igazgató választmányi tagok, Halaváts Gyula, dr. Szombathy Ignác, Nyáry Sándor, Kunvári Fülöp, Miletz János tanár, Lipcsey József pénztárnok és 26 más hallgató.

Az első értekező *dr. Kuzsinszky Bálint* volt, ki az 1891. évi aquincumi ásatások eredményeit s két ott föltakart lakóház emlékeit ösmertette, fényképekben is bemutatva a nevezetesebb részleteket.

Ezután a titkár olvasta fel *Récsey Viktornak* «Zalavár és az új-zalai római feliratos kövek» című értekezését, melyet számos érdekes rajz és pacskolat bemutatásával magyarázott.

Majd *Pulszky Ferencz* elnök mutatta be az ó-szőnyi nagyérdekű szarvas-agancsból faragott domborműveket, érdekes magyarázatok kíséretében.

A tagválasztás folyamán *Palkovich Ede* és *Wisinger Mór* Budapestről tagokul megválasztatnak (ajánlja mindkettőt Réthy Károly és a titkár), továbbá *dr. Radvánszky György* országgy. képviselő Zólyom-Radvány, *Mayer Mór* jub. áldozár Szt.-Gotthárd, *Windisch Antal* kereskedő Győr és *Weszely Alajos* festő Malaczkán. (Ez utóbbi négynek neve az előző füzetekben sajtóhibából tévesen közöltetett).

Végül a pénztári kimutatás olvastatván föl, melyet e füzet borítékán közlünk, miután az elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Fröhlich Róbert és dr. Boncz Ödön választmányi tagokat kérte föl, a nyilvános ülés véget ért.

Ezután zárt ülés következett, melyben már előbbeni választmányi ülési határozat alapján a jövő évre tagilletményül kiadandó Bronzkor emlékei Magyarhonban II. kötetének költségei szavaztattak meg.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi november hó 24-én tartotta a m. tud. akadémia heti üléstermében ez évben 7-ik ülését.

Pulszky Ferencz elnöklete alatt jelen voltak: dr. Hampel József, dr. Fröhlich Róbert, dr. Pósta Béla, Dedek Crescens Lajos, dr. Márki Sándor igazgató választ-

mányi tagok, Szumrák Pál, dr. Szombathy Ignác, dr. Könyöki Alajos, Halaváts Gyula, Vásárhelyi Géza, Kunvári Fülöp és tíz más hallgató.

Az első értekező *Wosinsky Mór* volt, a kaposvölgyi népvándorláskori üstöt mutatva be. *Lehoczky Tivadarnak* «Ujabb őskori telepek Munkácson» című értekezését a titkár olvasta föl, melyhez *Halaváts Gyula* szóllott, geologiai szempontból méltatva a kérdést.

Majd *Récsey Viktor* újabb zalamegyei leletei kerültek bemutatásra, melyekhez *Pulszky Ferencz* elnök fűzött hosszabb magyarázatokat.

Titkár jelentése folyamán bemutatta a pénztári kimutatást, melyet e füzet borítékán közlünk.

Miután elnök az ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére Dedek Crescens Lajos és dr. Pósta Béla választmányi tagokat kérte föl; az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

A N. MUZEUMI RÉGISÉGOSZTÁLY GYARAPODÁSA 1891-ben. (Januáriustól Szeptember végéig.) Az őskori gyűjteményt a tihanyi óvár területéről származó agyagedény-töredékekkel és állati csontokkal gyarapította Récsei Viktor úr; a hontmegyei démendi határból Majláth Béla hozott őskori kőeszközöket, agyag- és csontkészítményeket, üveg- és borostyánkő-gyöngyöket. Sonkáról (Szathmár m.) származó bronzkardot vétel útján szereztünk. Kereskedésből származó 10 db. bronzkarikát ajándékozott gr. Zichy Jenő. Szintén kereskedőtől szereztünk érdekes szárnyas bronzvésőt, mely állítólag Pozsony vidékéről való és egy hengerded tekercsű aransodronyból alakított őskori arany fülbevalót vettünk, mely állítólag Brassó vidékéről származik. Rajzát közzétettük (Arch. Ért. 1891. 352. l.). Két őskori agyagcsészét Pátyról ajándékozott Polgár Gábor. Csiszolt kőbaltát Nagy-Rákócztól (Ugocsa m.) Hadzsega Mihálytól kaptunk ajándékba. Egy őskori *aranyláncszemet* Szeged vidékéről, kőszilánkokat és őskori rézeszközöket Tolna megyéből vétel útján szereztünk. 25 db. őskori rézés bronz-eszközt Cyprus szigetéről szereztünk mutatványul és összehasonlításul saját rézgyűjteményünkhöz. Kiskőrősről Strassburger Ferencz ajándékozott egy db. átfűrt kőbaltát; egy átfűrt balta töredékét kaptuk ajándékba Jónás Endrétől. Beregmegyében lelt átfűrt őskori kőbaltát Weisz Mártonnétól.

A soroksári urnatemetőből szereztünk néhány pár urnát s apró bronz régiségeket.

Kereskedőtől vettünk három db. őskori rézvésőt és egy bronzkardot, az utóbbit állítólag Vág-Szereden lelték. Egy temesvári magángyűjtőtől szereztünk egy őskori bányászcsákányt rézből és egy őskori bronzkardot. Az Egger Dávid-féle gyűjtemény londoni árverezésén szereztünk egy lándzsacsúcs-féle tárgyat rézből, aranyozás nyomaival.

Bodor Károly úr Pánczélhegyen (Erdély) dr. Réthy László közbenjárásával őskori bronzöntő-műhely maradványait küldte ajándékba, melyeket alkalmilag rajzban is be fogunk mutatni.

Dr. Grempler két őskori szerszám gipszmásolatát hozta ajándékba.

Galambokról (Zala m.) urnát szereztünk a vaskor elejéről; az ottani temetőben lelték, mely vaskori temető helyén van.

Szárazdról (Tolna m.) származó díszes aranygyöngyökkel és csövekkel egészítettük ki az onnan származó rokon leleteket.* Állítólag Erdélyből származik egy ezüsthfibula, melynek jellemző részét erősen kitrébelt durva idomú emberi arcz képezi. Ide zárjuk az érdekes fibula képét. (438. l.) Ugyanez emlékek csoportjába tartozik két bűbos bronzkarperecz, melyet Récsey Viktor úrtól kaptunk ajándékba. Pannoniai belföldi barbarok sírjait ásatta föl a muzeum költségén Dercsényi Kálmán Vas megyében.

Római sírból származó karpereczeket és érmeket vettünk Pölöskei Ádám-tól Baranya-Jenőn. Deutsch József kámaházai birtokos szántáskor lelt antik márványmedence töredékét ajándékozta. Marossy János úr Bregetióból származó két antik bronzszobrocskát ajándékozott. Római föliratos téglatöredékeket ajándékozott dr. Fröhlich Róbert, melyek különféle pannoniai helyekről származnak. Jeney Szabó Árpád Komárommegyében lelt római régiségeket küldött ajándékba.

Egy bregetiői templom közelében lelt szarvasagancs-domborműveket és apró szobrocskákat szereztünk vétel útján és ugyancsak Bregetióból származó tükörről való domborműves bronzkorongot ajándékozott dr. Cseley János komárommegyei főorvos; szintén Ó-Szőnyről való két antik terracotta-fej.

Egy szépen stilizált áttört művű lapos edényfűl, mely két egymás felé fordul és egymásba kapaszkodó tengeri kutyából áll, vétel útján szereztetett, lelhelye állítólag Dombóvár.

Gr. Zichy Jenő egy lángú ónmécses, bélyeges római téglát és szekérrúdról való állatalakú bronzvétagot ajándékozott; helybeli kereskedőtől szerezte. Ugyanígy módon gyarapította a gyűjteményt egy cserép mécsessel és 212 gyönggyel Marsovszky Jenő főispán. Római cserépkorsót a monostori szigetről ajándékozott Schönberger Miksa (Újpesten). Basaharczáról (Esztergom.) származó 11 darab római bélyeges téglát ajándékozott dr. Fröhlich Róbert tanár. Ismeretlen pannoniai lelhelyről származik kereskedőtől szerzett antik aranygyűrű, állítólag Békés-Csabáról való két antik aranylemez, halforma felülete trébelt gumókkal ékes. Majláth Béla ajándékol hozott egy kis római jelző ólmot.

A népvándorlási korból való egy drágaköves csüngő aranyékszer, melyet az Egger-féle gyűjtemény londoni árverésén szereztünk és egy arany függő, melyet helybeli kereskedőtől vettünk. Gr. Batthyányi József a *nemesvölgyi temetőben* eszközölt ásatás eredménye gyanánt 12 sír tartalmát ajándékozta a muzeumnak. Az ásatást intézték gr. Kornis Emil, dr. Sötér Ágoston és Fröhlich Róbert urak. Tolnamegyében a Kapos völgyében lelt érdekes bronzüstöt szereztünk, melyről a jelen füzetben Wosinszky Mór értekezik. Szintén vétel útján szereztünk Palánkáról egy ottani téglatelepen lelt népvándorlaskori bronz- és vasrégiségeket (és későbbkori leleteket).

Népvándorlaskori aranygyűrűt, állítólag Csucsáról szereztünk kereskedőtől.

Szelle Zsigmond a bölcskei népvándorlaskori temetőben 1889-ben és 1890-ben fölászott régiségeket küldte ajándékba; maga a beküldő értekezett róluk e folyóiratban; 1891, 239—249. ll.

* Rajzaikat közöltük A. É. 1891. 279. l.

XI. századbeli bronzkereszt két és tekercses régi ezüst karikát ajándékba kaptunk Fülöp Jenő úrtól Karáson (Szabolcsm.).*

Vár-Palotáról a várkertben lelt több rendbeli bronz- és vastárgyat, kancsót, bárdot, vasfokost, vadászkést vétel útján szereztünk. Az esztergomi polgármester útján és egy bécsi kereskedő révén szereztünk arany-, ezüst- és bonzékszereket (többnyire szláv izlésű hajgyűrűket), melyeket az esztergom-nyergesujfalusi vasút építésénél munkások IX—XI. századi sírokból lelték. Ugyanezen korból származó ezüst-ékszereket gombokat és fülbevalókat szereztünk az Egger-féle gyűjteményből a gyűjtemény londoni árverezésén. A fegyvergyűjtemény számára ajándékba küldött a közös hadügyminisztérium két középkori könnyű lovassági tarcsát. Egy XVI. századi vaskard gyöngén görbülő pengéjét magyarhoni ismeretlen lelhelyről szereztünk. Vassarkantyút és lópatkót a jutai pusztáról (Veszprém m.) Récsei Viktor ajándékozott; vascsákányt hozott ajándékul Majláth Béla Démedről (Hontm.). *Özv. gróf Daunétól* Zrinyi Miklós fegyvertárából származó vasingeket és egész fegyverzetet szereztünk Majláth Béla közbenjárásával.**

Egy nagyenyedi XVI. századi magyar ékszer-kincslelet kiegészítéséül két aranyozott ezüst-boglár töredékeit szereztük; rajtuk a készítő ötvös bélyege. Szintén Erdélyből szereztük egy durva művű aranyozott ezüstpléhből trébelt aranyöv részét; hasonlóképpen egy királyföldi aranyozott ezüstövet a XVII. századból, egy XVII. századi hasonló öv két végtagját az ötvös bélyegével és kisebb övhöz való két áttört művű aranyozott ezüst végtagot.

A gyűrűk sorához járult egy XVI. századi pecsétlő aranygyűrű. Szláv izlésű régiségekhez a csepeli szigetéről származó 14 db. ékköves s gyöngyös fejű fejtű járult és kereskedőtől két délszláv izlésű ezüst fülbevaló ezüstsodronyos gömbjét szereztük. Temesvári magángyűjteményből származik egy keleti és két délszláv izlésű ezüst csésze; ugyanonnan és kereskedőtől vettünk két királyföldi XVII. századi díszes mellboglárt.

Magyar érdekű kupákat a XVI. és XVII. századból helybeli kereskedőtől és igen díszes kokosdiós ezüst poharat egy temesvári magángyűjteményből szereztünk.

XVI—XVII. századi magyar ékszereket, díszes tűket és csatokat drégeli sírokból, zománczos boglárokból álló övet kereskedő útján szereztünk.

Az orthodox ékszerek gyűjteménye számára szereztünk egy zománczos és szent képet tartalmazó korongos encolpiumot.

Gr. Szapáry Géza *Rácz-Szent-Péteren* lelt XVI—XVII. századbéli délszláv-ékszereket adott ajándékba. Ugyanezen emléksorozat *Brassóból* származó lóra való ékszerekkel gyarapodott.

A csekei egyház 1773. évi és Versecz városa 1804. évi pecsétnyomóját kereskedőtől szereztük. Ugyancsak kereskedőtől szereztünk más két újabbkori pecsétlőt. Megvettük a várpalotai vár pecsétnyomóját. Marossy János úr TÁBORI ÉLELMEZÉSI FŐRAKTÁR köriratú pecsétlőt küldött ajándékba.

* Lásd e temetőről dr. Jóna András cikkét a jelen füzetben

** Lásd Majláth Béla értekezését A. É. 1891. 125—135. ll.

A csehi pusztáról (Tolna m.) ajándékba küldött Bubics Zsigmond püspök XVII. századi vasnyársat; hasonló ajándékozott Imeli János Héregről.

Bronz-mozsarát és törőjét (id. Perjesi Andrásé volt 1760-ban) ajándékozott gr. Zichy Jenő. «Anna Maria Dientlin» 1682. évből való, virágokkal díszes sárgaréz vasalóját szereztük Tolnamegyéből.

Feketehegyről származó 1546-ból való bronzmoszarát szereztünk, előlő oldalán domborműves medaillonszerű arckép.

XVII. századi ajtólakatot vasból kulcsostúl és nagyobbfajta hasonkoru lakatot vétel útján szereztünk.

Tatai majolica-edényt végrendelkezés alapján kaptunk ajándékba. Báró Lo Presti Henriette hagyománya gyanánt a modern emléktárgyak csoportja számára ajándékba nyertük azon díszes női necessairet, melyet József nádor nejétől, Dorottytól kapott Fiáth Péterné.

Budavári János piarista áldozár Trencsénből ezüstszelenczét és egy genuai doppiát küldött ajándékba. Három fafaragású és befestett múlt századbeli szent szobrot a szállítási költség megtérítése árán kaptunk.

Dankó József pozsonyi prépost ajándékba küldte Rómer Gáspár pozsonyi kanonok 1515. évi siremlékének gipszmásolatát.*

A gipszöntvények alapján szereztük Mátyás király boroszlói domborműves arcképét** és négy antik fejet, mely az európai múzeumok közköltéségén Landsdown marquis gyűjteményében lemintázott. *Hampel József.*

EMLEKKÖNYV a délmagyarországi történelmi és régészeti múzeum-társulat épületének és gyűjteményeinek 1891. évi augusztus hó 29-én történt ünnepélyes megnyitása alkalmából szerk. Patzner István, 8° Temesvár 91. l. Az emlékkönyv adja az ünnepélyes közgyűlés jegyzőkönyvét, Desseffy Sándor püspök megnyitó beszédét, Pulszky Ferencz üdvözlését, a főtitkári jelentést és Ortwaynak egy becses értekezését a csanádi püspökségről a XIV. században. Függelékül közli a titkár a társulat beléletére vonatkozó jegyzőkönyveket és a számadásokat, melyekből mint legörvendetesebb ténytet kiemeljük, hogy a társulatnak az 1890. év végén 37,567 forintnyi vagyona volt. *ab.*

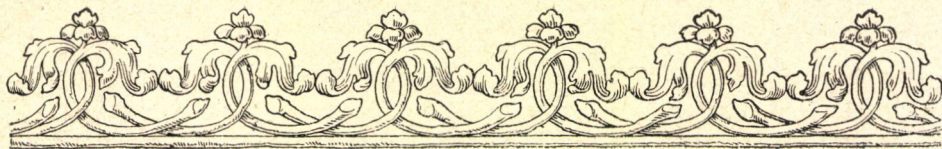
AZ ÚJ BÉCSI MUZEUM, melynek hivatalos czíme «a legmagasabb császári ház műtörténeti gyűjteményei» f. évi október havában nyílt meg a közönség előtt. Az új múzeumépület Bécs városának legpompásabb nyilvános épületei közé tartozik. Kezdték építeni 1872-ben, az építését befejezték 1881-ben, belső felszerelését és a gyűjtemények föllállítását 1891-ben. Most egy közös tető alatt találjuk az egyiptomi gyűjteményt a korábbi «Antikencabinet» antik sorozatait és éremgyűjteményeit, ugyanonnan valamint a cs. kincstárból és az ambrasi gyűjteményből a közép- és újkori iparművészeti tárgyakat és az Arsenal- és ambrasi múzeum díszfegyvereit. Mind ezek a magas földszinten 33 teremben vannak föllállítva. Alantasabb földszinten találjuk külön termekben az antik köemlékek tárát és a trisai (Gyölbaschi) híres siremlék domborműveit, az emeleteken a belvederei képtárt. Hazai archæológiánk sok tekintetben fog nyerni a császári gyűjtemények ezen új föllállítása által, mert csak most helyes kaptunk áttekintést azon számos hazai kincsleletről, melyet e múzeum őriz. Az új múzeumnak egyelőre csak általános népszerű lajstroma van.*** A régiségek szakszerű lajstromát most készíti az ör, Dr. R. v. Schneider. *x. y.*

* Lásd ez emlék rajzát A. É. 1891. 343. l.

** Az emlék ábráját lásd A. É. 1891. 15. l.

*** Übersicht der Kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses. Wien 1891. 80 380. l. alaprajzokkal.

KÜLÖNFÉLÉK.

WENZEL GUSZTÁV, a nagyhirű jogtudós és történetkutató, ez évi november havában fejezte be tudományos érdemekben gazdag életét. Hazai archæológiánk is veszített benne meleg pártfogót. Ő már 1845-ben a természet-tudósok vándorgyűlésén szólalt föl a mellett, hogy e gyűléseken állandóan honosíttassék meg az archæologia. 1858-ban az ő indítványára létesült az Akadémia kebelében az archæologiai bizottság. Mátyás király baudissini emlékéről és a középkori magyarországi várakról írt becses értekezései tartják fön szakunk irodalmában tisztelt nevét. Áldás poraira!

HÓKE LAJOS, e folyóiratnak egykori buzgó munkatársa e folyó év november havában szenvedett ki.

A MAGYARHONI BRONZKOR viszonyát, a boszniai glasinácvidéki leletekhez és az éjszak-olaszországi terramarék leleteihez röviden, de érdekesen fejtegeti dr. Hoernes M. a berlini anthropologiai társulat «Verhandlungen» című közleményeiben, 1891. évi márcziusi füzet (334—338. ll.)

AZ ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ értekezéseiből, melyek az őskorra vonatkoznak, kimerítő kivonatokat közöl német nyelven dr. O. Müller, a bécsi anthrop. társulat közleményeiben. XXI. köt. 2 és 3. füzet (39—48. ll.); ezúttal folyóiratunk 1888. évi folyamával kezdte kivonatait, melyeket ezentúl rendszeren folytatni fog. Ez örvendetes tény munkatársainkat bizonyára érdekelni fogja, mert ezentúl külföldi szaktársaink is fognak működésünkről részletes tudomást szerezni.

ab.

ANJOU-EMLÉK A DREZDAI KIR. KINCSTÁRBAN. Sokołowski az ismeretes lengyel műtörténész a krakkói akadémia műtörténeti bizottságának kiadványában * ismertet egy érdekes kristály edényt, mely régóta a drezdai «Grünes Gewöl» egyik ékessége. ** Födelének és lábának foglaltványán a lengyel sas mellett a magyar Anjouk címere is szerepel, azért, mert azt S. szerint Hedvig királyné ajánlotta föl a krakkói székesegyháznak, mikor lengyel királylyá

* 1891. V. köt. 1. füz. 4° 27—35 l. 5 képpel és ugyane czikk francia kivonata.

** Leírását lásd Erbstein, Das königl. Grüne Gewölbe zu Dresden, 1884. 124. l. 181. sz.

választották. A fődél közepére helyezett korona is utal királyi származására. A díszedényt Magyarországból küldték oda és S. az Anjou Nagy Lajos aacheni, nagy-mariazei s más ily helyeken följánlott áldozati emlékeivel hozza kapcsolatba, de hozzá teszi, hogy a kristályserleg valószínűleg olaszországi munka, a mi iránt annál inkább lehet jogos kételyünk, mert a Nagy Lajos korabeli ismert ötvösművek jó része valószínűleg hazánkban készült s így a drezdai serlegnek sem kell föltétlenül külföldi munkának lenni.

Kövér B.

MAGYAR ÉRDEKŰ EMLÉKEK A KLOSTERNEUBURGI PRÉPOSTSÁG MUZEUMÁBAN.* A kincstár első szekrényében szemünkbe tűnik egy magyar eredetű sodronyos zománczú kehely, melyet, sajnos, az 1880. évi helyreállításkor Brix és Anders ötvösök régi jellegéből kivetkőztettek. Hazai irodalmunkban is jól ismerjük ezt az emléket. A kincsári teremben egy nagy tempera képet látunk, a «babenbergi uralkodóház családi fáját» ; rajta háromszor fordul elő a magyar címer és egyszer a szlapon. Árpádházi királyaink többször léptek az osztrák családdal rokonságba. Szent Lipót fia II. Albrecht nőül bírta Vak Béla királyunk nővérét Adelheidát, † 1134-ben vagy 1135-ben eltemették Klosterneuburgban. Badenbergi Ágnes első férje volt III. István, ennek halála után másodszor ment férjhez. † Bécsben, a bécsi skótok templomában nyugszik. II. Géza királyunk leányát, Ilonát nőül bírta VI. Lipót † 1199-ben. IV. István szlavóniai herceg Máriát bírta feleségül, a ki csak anyai ágon, anyja Gertrud révén származott a babenbergi családból, Román orosz herceg volt az atyja. Az érdekes tempera kép valószínűleg a xvi. század elején vagy a xv. század végén keletkezett. — A prépostság fegyvergyűjteményében xvi. századi csinos spanyol kardot őriznek, mely 1864-ben a prépostság neszmei birtokán került elé. — A «művészeti gyűjtemény» első szobájában az asztalon két kis «bányaremeket» látunk, mely Kolbány Pál besztercebányai specialista ötvöstől származik, egyiken rajta van az évszám és a művész neve «fecit Paul Kolbany in Neisol». A kisebb fémművek közt magyar érdekű a Thökölyi és Kara Mustapha együttes fejét föltüntető ismeretes medailla ön öntvénye ; a majolikák közt van egy holicsi. A lajstrom szerzői hibásan azt hiszik, hogy Holics morvaországi város. Végül az egész muzeumban legérdekesebb II. Ulászlónak hársfából faragott domborműves arc képe, mely valószínűleg nem sokára halála után készült el ; az arc kép alján tíz soros latin fölirat elmondja röviden a király életrajzát.

Száraz Antal.

RÉGI ÁLDOZÓ POHARAK UGOCSÁBAN. Az ev. ref. eklézsia *Túr-Terebesen* egy kehely alakú, ezüst, részben megaranyozott áldozó pohár birtokában van, melynek cuppáján a következő fölírás olvasható :

E POHART ISTENE DICSÖSSE | GERE A TURTEREBESI |
ECCLESIA SZAMARA ; | BUZGO INDVLÄBVL | MAGA KÖLCSEGEN
CSINALTA | TTA : MEZES IANOS : | AWO DO 1683.

* Die Schatzkammer und die Kunstsammlung im lateran. Augustiner-Chorherrnstifte Klosterneuburg. Wien, 1889. 80 244. l.

A bélyeg: **T** és **A** betűkből összetett monogrammot mutat, úgy, hogy a **T** az **A** tetején foglal helyet. A pohár magassága 220 mm., cuppája időközben kilyukadván, a jelenlegi lelkész azt a túrterebesi *czigány*nyal forrasztatta be, a ki jókora ólmot ragasztott annak fenekére! A cuppa felső széle és alsó része, valamint a köralakú talp stylizált növénymustrákkal van trébelve s utólagos véséssel díszítve. A túrterebesi ev. ref. eklézsia számára ajándékozta Mézes János 1683-ban, a mely évszám egyszersmint készítettetésének évét is jelenti. A *gyulai áldozó poharak* egyike 150 mm. magas; alakja az alapja felé keskenyedő rendes vizívó poharak alakjától nem különbözik. Oldalán e felírás van:

Ricsei Mihály úr | gyulai prédikátor idejében | megmaradott leányi Ricse Erzsók | és Panda conferálták a gyulai | eclesiának ezt a pohárt | Anno 1710 die 24. Aug.

Bélyeg hiányzik róla. Karimája széle alatt látható az 1616. évszám és egy ábra, mi **Ž Ž P** betűket jelent, melyek alatt talán a pohár ajándékozójának neve van elrejtve. xvii. század.

A második pohár magassága 182 mm.; ezüst, részben aranyozva s gazdagon van trébelve stylizált növénymustrákkal. Alakja talpa felé folyton keskenyedő csonka-kúp. Bélyeg: **H** és **G** betűkből alakított monogramm. Feneke időközben kilyukadván, azt újjal pótolták, de nem eredeti helyén, hanem attól jóval magasabban, miért is az most egy kettős poharat képez, melynek felső része öblös, alsó fele pedig csekély ürtartalmú. Talpa kerületébe bekarcolva: Szakács Ist. xvii. század.

M—k **Ź**—f.

ANTI K ÉRMEK UGOCSA MEGYÉBEN. A nagyszöllősi gör. kath. temetőben többször találtak már oly durva ezüst érmekeket, melyek egyik fele síklapot képez, másik oldala pedig domború. Ezen érmekek mindnyája *Fülöp tetradrachmáinak* barbár — tán helyben készült — utánzatai, az aversen Jupiter-fővel, a reversen pedig lóval. A kivitel igen primitív s különösen a ló alakja kifogásolható. Csepén találtak két Trajanus és egy Hadrianus-féle denariust. A tekeházi vasuti hid építése alkalmával egy Fl. Constantius-féle sisciai veretű rézérem került elé.

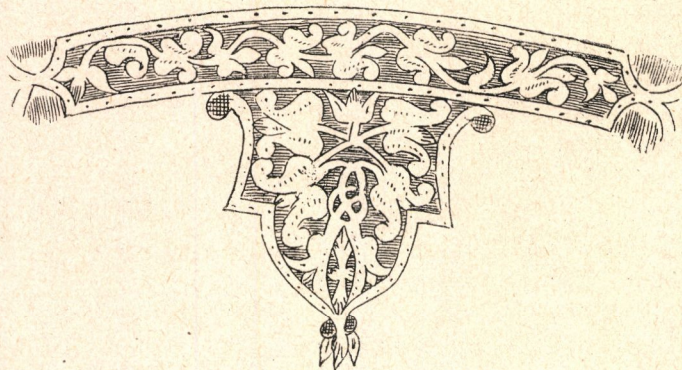
M. **Ź**.

RÉGI BOLGÁR (?) EZÜSTPOHÁR. Bruimann Vilmos ny. bányatanácsos tulajdonában van egy régi ezüstpohár, mely több tekintetben érdemli figyelmünket. Idoma ugyanolyan, mely xvi—xvii. századi magyarhoni ötvösök műhelyeiben divott, teste síma hengerded és felső széle kihajló, széle belül 12 cmnyire meg van aranyozva és külseje mindazon helyeken tartotta fön az aranyozás nyomait, a hol stilizált növénydíszek ékítik és keretes szélű mezőkben fölíratok vannak. Karimája külsején és talpa szélén végig húzódó díszítményeiből egy-egy részletet bemutatunk és a három fölíratot is hű másolatban közöljük. Dr. Ljubič a végső szavak kivételével így olvasta:

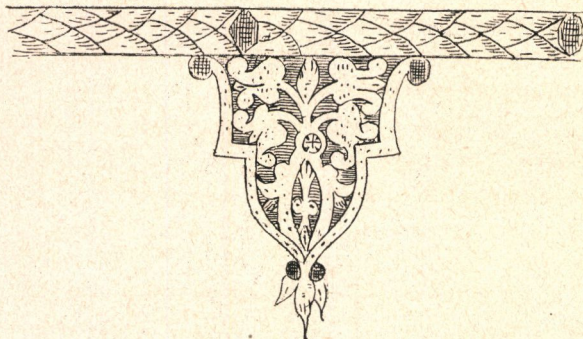
+ siak | upa stvo || ri. Pantč | ič. i p(o) druž || nia jegu Anna | ni tu (orvna?) riilia (vagy) riilnaja.

Dr. Alexi György az utolsó szavak olvasásával pótolta ki a magyarázatot.

I.

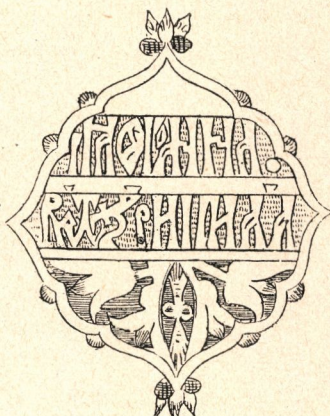
2.

3.

4.

5.

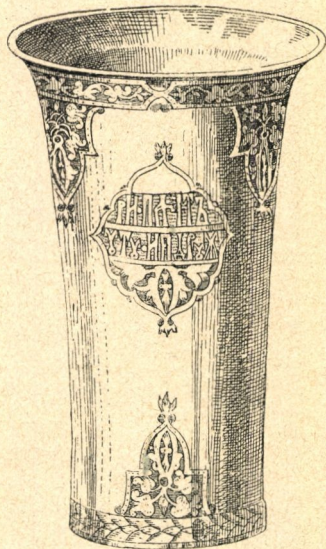
I. 2. DISZÍTÉSEK; 3—5. FÖLIRAT EGY RÉGI BOLGÁR (?) EZÜSTPOHÁRON.

Értelme + Ezt a kupát készítette Pancsics és neje Anna műhelyében Rilben. Dr. Alexi szíves fölvilágosítása szerint Ril bolgár klastrom értendő itt, mely a régibb bolgár történetben fontos szerepet játszott és a bolgár czárok temetkezési helye is volt. E szerint tehát e pohár a bolgárok XVI—XVII. századi ötvösségének szerény, de jellemző képviselője. Az ötvös Magyarhonba is átszármazott augsburgi mustrák után dolgozik, de szembetűnő, hogy ezeket sajátos módon átváltoztatja, úgy hogy jellegük a Balkán vidékén és a távolabbi keleten is uralkodó ornamenteket megközelíti. A fölíratokat tartalmazó keretek pedig teljesen az arabs és perzsa művészetben egyaránt divó keretelési modort követik. Dr. Réthy László szerint a fölírat olvasása és a magyarázata a következő:

+ Szia k | upa stvo | ri Panta | utu (?) | i podruzs | ija jegu Anna. V ljeto
7180 Maja.

Értelme: + Ezt a kupát készítette Partha ... (?) és felesége Anna 1672 év május havában.

KÉGI BOLGÁR (?) EZÜSTPOHÁR.

